

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДРОГОБИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА
РАДА МОЛОДИХ ВЧЕНИХ
MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE
DROHOBYCH IVAN FRANKO STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY
YOUNG SCIENTISTS COUNCIL

ISSN 2308-4855 (Print)
ISSN 2308-4863 (Online)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ГУМАНІТАРНИХ НАУК:

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка**

HUMANITIES SCIENCE CURRENT ISSUES:

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

ВИПУСК 34. ТОМ 4
ISSUE 34. VOLUME 4

Видавничий дім
«Гельветика»
2020

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
(протокол № 17 від 30.11.2020 р.)*

Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / [редактори-упорядники М. Пантюк, А. Душний, І. Зимомря]. – Дрогобич: Видавничий дім «Гельветика», 2020. – Вип. 34. Том 4. – 292 с.

Видання розраховане на тих, хто цікавиться питаннями розвитку педагогіки вищої школи, а також філології, мистецтвознавства, психології.

Редакційна колегія:

Пантюк М.П. – головний редактор, доктор педагогічних наук, професор, проректор з наукової роботи (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Душний А.І.** – співредактор, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка), член-кореспондент (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Дмитрів І.І.** – відповідальний секретар, кандидат філологічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Андрєєв В.М.** – доктор історичних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка); **Бермес І.Л.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка); **Галів М.Д.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Галик В.М.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Гіжєсяк Ян** – доктор габілітований, надзвичайний професор кафедри (Державна вища професійна школа); **Гриченко Г.З.** – кандидат історичних наук, старший викладач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Дутчак В.Г.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Засць В.М.** – кандидат мистецтвознавства, заступник декана факультету народних інструментів (Національна музична академія України імені Петра Чайковського); **Зимомря І.М.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Іванишин П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Корсак Р.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Ужгородський національний університет); **Масненко В.В.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького); **Мафтин Н.В.** – доктор філологічних наук, професор (Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника); **Мацьків П.В.** – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Медведик Ю.Є.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Львівський національний університет імені Івана Франка), професор кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Невмержицька О.В.** – доктор педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Оршанський Л.В.** – доктор педагогічних наук, професор, завідувач (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пагута М.В.** – кандидат педагогічних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Пантюк Т.І.** – доктор педагогічних наук, професор (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Петречко О.М.** – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Печарський А.Я.** – доктор філологічних наук, професор (Львівський національний університет імені Івана Франка); **Синкевич Н.Т.** – кандидат мистецтвознавства (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Ситник О.М.** – доктор історичних наук, доцент, завідувач кафедри (Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького); **Сташевська І.О.** – доктор педагогічних наук, професор, проректор з навчальної роботи (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія наук педагогічної освіти); **Сташевський А.Я.** – доктор мистецтвознавства, професор, завідувач кафедри (Харківська державна академія культури), заслужений діяч мистецтв України, академік (Міжнародна академія інформатизації); **Стечик Ю.О.** – доктор історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Стреначікова Марія** – доктор наук (doc. CSc., PhD.), (Академія мистецтв у Банській Бистриці); **Тельвак В.П.** – кандидат історичних наук, доцент (Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка); **Чик Д.Ч.** – доктор філологічних наук, доцент (Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія імені Тараса Шевченка); **Янишин Б.М.** – кандидат історичних наук, старший науковий співробітник (Інститут історії України НАН України); **Яремчук В.П.** – доктор історичних наук, професор (Національний університет «Острозька академія»)

Збірник індексується в міжнародній базі даних Index Copernicus International.

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 6143 від 28.12.2019 р. (додаток 4) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі педагогічних наук (011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта).

На підставі наказу Міністерства освіти і науки України № 409 від 17.03.2020 р. (додаток 1) журнал внесений до Переліку наукових фахових видань України (категорія «Б») у галузі філологічних наук (035 – Філологія) та у галузі культури і мистецтва (022 – Дизайн, 023 – Образотворче мистецтво, декоративне мистецтво, реставрація, 024 – Хореографія, 025 – Музичне мистецтво, 026 – Сценічне мистецтво, 027 – Музеєзнавство, пам'яткознавство, 028 – Менеджмент соціокультурної діяльності).

Свідомство про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації «Актуальні питання гуманітарних наук: міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка» Серія КВ № 19906-9706Р від 14.05.2013 р.

Усі електронні версії статей збірника оприлюднюються на офіційному сайті видання
www.aphn-journal.in.ua

Редакційна колегія не обов'язково поділяє позицію, висловлену авторами у статтях, та не несе відповідальності за достовірність наведених даних та посилань.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Засновник і видавець – Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, співзасновники Ільницький В.І., Душний А.І., Зимомря І.М.
Адреса редакції: Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, вул. Івана Франка, 24, м. Дрогобич, обл. Львівська, 82100. тел.: (03244) 1-04-74, факс: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2020
© Пантюк М.П., Душний А.І., Зимомря І.М., 2020

Recommended for publication
by Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Academic Council
(protocol No 17 from 30.11.2020)

Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers / [editors-compilers M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya]. – Drohobych: Publishing House „Helvetica”, 2020. – Issue 34. Volume 4. – 292 p.

The publication is intended for those who is interested in the High School Pedagogics and psychology, philology, art development.

Editorial board:

M. Pantyuk – Editor-in-Chief, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific Work (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical); **A. Dushnyi** – Co-Editor, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University), Corresponding Member (International Academy of Pedagogical Education); **I. Dmytriv** – Corresponding Secretary, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Andrieiev** – Doctor of History, Professor (Kyiv Grinchenko University); **I. Bermes** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Haliv** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **V. Halyk** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Senior Lecturer at the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **J. Gzhesiak** – Dr. Gab., Associate Professor (Konin Higher Secondary School of Education); **H. Hrytsenko** – Candidate of Historical Sciences (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **V. Dutchak** – Doctor of Arts, Professor, Head of the (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **V. Zaiets** – Candidate of Art Studies, Deputy Dean of the Faculty of Folk Instruments (National Music Academy of Ukraine named after Peter Tchaikovsky); **I. Zymomria** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Uzhgorod National University); **P. Ivanyshyn** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **R. Korsak** – Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Department (Uzhhorod National University); **V. Masnenko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Bogdan Khmelnytsky Cherkasy National University); **N. Maftyn** – Doctor of Philology, Professor (Vasyl Stefanyk Precarpathian National University); **P. Matskiiv** – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department (Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University); **Y. Medvedik** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Ivan Franko National University of Lviv), Professor of the Department (Drohobych State Pedagogical University); **O. Nevmerzhytska** – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor (General Pedagogy and Preschool Education of Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **L. Orshanskyi** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department (Ivan Franko State Drohobych Pedagogical University); **M. Pahuta** – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko State Pedagogical University); **T. Pantiuk** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Petrechko** – Doctor of History, Professor, Head of the Department (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **A. Pecharshkyi** – Doctor of Philological Sciences, Professor (Lviv National University); **N. Synkevych** – Candidate of Arts (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **O. Sytnyk** – Doctor of History, Associate Professor, Head of the Chair (Bogdan Khmelnytskyi State Pedagogical University); **I. Stashevskia** – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector (Academic Affairs of Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Pedagogical Education); **A. Stashevskiy** – Doctor of Arts, Professor, Head of the Department (Kharkiv State Academy of Culture), Honored Worker of Arts of Ukraine, Academician (International Academy of Informatization); **Y. Stetsyk** – Doctor of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **M. Strenachikova** – Doctor of Science (Doc. CSc., PhD.), (Academy of Arts in Banska Bystrica); **V. Telvak** – Candidate of Historical Sciences, Associate Professor (Ivan Franko Drohobych State Pedagogical University); **D. Chyk** – Doctor of Philology, Associate Professor, (Taras Shevchenko Kremenets Regional Humanities and Pedagogical Academy); **B. Yanyshyn** – Candidate of Historical Sciences, Senior Research Associate (Institute of History of Ukraine of the NAS of Ukraine); **V. Yaremchuk** – Doctor of History, Professor (Ostroh Academy National University)

The collection is included in such international databases as Index Copernicus International.

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 28.12.2019 No 6143 (annex 4), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on pedagogical sciences (011 – Educational, pedagogical sciences, 012 – Pre-school education, 013 – Primary education, 014 – Secondary education (subject specialization), 015 – Professional education (in the field of specializations), 016 – Special education).

According to the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine as of 17.03.2020 № 409 (annex 1), the journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine (category “B”) on philological sciences (035 – Philology) and culture and arts (022 – Design, 023 – Fine arts, decorative arts, restoration, 024 – Choreography, 025 – Musical arts, 026 – Performing art, 027 – Museum and monument studies, 028 – Management of socio-cultural activities).

Print media registration certificate «Humanities science current issues: Interuniversity collection of Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University Young Scientists Research Papers» series KV № 19906-9706P dd. 14.05.2013.

All electronic versions of articles in the collection are available on the official website edition
www.aphn-journal.in.ua

Editorial board do not necessarily reflect the position expressed by the authors of articles,
and is not responsible for the accuracy of these data and references.

The articles were checked for plagiarism using the software StrikePlagiarism.com developed by the Polish company Plagiat.pl.

Founder and Publisher – Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University,
co-founders V. Ilnytskyi, A. Dushnyi, I. Zymomrya.

Editorial address: Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University, Ivana Franka str., 24, Drohobych, Lviv region,
82100. tel.: (03244) 1-04-74, fax: (03244) 3-81-11, e-mail: info@aphn-journal.in.ua

© Drohobych State Ivan Franko
Pedagogical University, 2020
© M. Pantyuk, A. Dushnyi, I. Zymomrya, 2020

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

УДК 792.03

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-1>**Наталія ОРЕШНИКОВА,***orcid.org/0000-0003-1955-6191*

заслужена артистка України,

викладачка кафедри мистецьких дисциплін

Ужгородського інституту культури і мистецтв

(Ужгород, Україна) *orieshnikova6493-12@national-university.info***Ганна ЛИПЧЕЙ,***orcid.org/0000-0001-8162-5261*

студентка кафедри мистецьких дисциплін

Ужгородського інституту культури і мистецтв

(Ужгород, Україна) *h.lypchei@unesp.co.uk***Діана ВИШНЕВА,***orcid.org/0000-0002-7233-2691*

студентка кафедри мистецьких дисциплін

Ужгородського інституту культури і мистецтв

(Ужгород, Україна) *vyshneva.d12@murdoch.in***ФОРМУВАННЯ РЕЖИСЕРСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ТА РОЗВИТОК МАЙСТЕРНОСТІ АКТОРІВ У СУЧАСНОМУ ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ**

У даному науковому дослідженні обговорюються питання історії театру, режисури та майстерності акторського виконання у структурі сучасного освітнього процесу та виховання майбутнього актора. Різноманітні питання історії розвитку сучасного театру, а також пов'язані з ними питання акторської майстерності та виховання майбутніх акторів активно досліджуються протягом усієї історії розвитку театральної сцени та викликають широке розмаїття оцінок і стверджень. Важливість подібних питань зумовлюється великим значенням театральної культури в контексті формування загальноосвітньої культури загалом та значенням належного виховання майбутніх акторів із точки зору подальшого розвитку театральної сцени й формування в населення гідного, поважного ставлення до історії театру в контексті школи акторської майстерності та виховання якісних акторів. Актуальність зазначеної тематики дослідження зумовлюється необхідністю об'єктивного висвітлення питань історії театру та формування акторської майстерності з огляду на наявні театральні традиції і умови сьогодення. Методологія даного наукового дослідження має у своїй основі поєднання системного підходу щодо визначення сутності головних питань, що винесено в його тематику, та глибокого аналізу різних аспектів, що мають значення в контексті розгляду історії сучасного театру та режисури й формування акторської майстерності на різних стадіях виховання майбутнього актора. Головними результатами, отриманими в ході даного наукового дослідження, можна вважати визначення головних чинників розвитку акторської майстерності в теперішній час та окреслення можливих перспектив розвитку сучасного театру з огляду на ретроспективу формування режисерської та акторської майстерності в театрі минулому. Перспективи подальших наукових досліджень полягають у різноманітності освітлення кола питань, що стосуються театральної історії та традицій, а також створення належних умов щодо якісного виховання майбутніх акторів із точки зору сприйняття ними суті традицій театру та їх дотримання.

Ключові слова: театральна режисура, акторська майстерність, розвиток театру сучасності.

Natalia ORIESHNIKOVA,

orcid.org/0000-0003-1955-6191

Honored Artist of Ukraine,

Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) orieshnikova6493-12@national-university.info

Hanna LYPCHETI,

orcid.org/0000-0001-8162-5261

Student at the Department of Artistic Disciplines

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) h.lypcheti@unesp.co.uk

Diana VYSHNEVA,

orcid.org/0000-0002-7233-2691

Student at the Department of Artistic Disciplines

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) vyshneva.d12@murdoch.in

DEVELOPMENT OF DIRECTING CULTURE AND ACTING SKILLS IN THE MODERN EDUCATIONAL PROCESS

This study discusses the history of theatre, directing and acting skills in the structure of the modern educational process and training of the future actor. Various issues of the history of modern theatre, as well as related issues of acting and education of future actors are actively explored throughout the history of the theatre scene, and cause a wide variety of opinions and statements. The importance of this subject is conditioned by the great importance of theatre culture in the context of global culture in general and the importance of proper education of future actors in terms of further development of the theatre scene and the development of a decent, respectful attitude towards theatre history in the context of acting and education of quality actors. The relevance of this study is conditioned by the need for objective coverage of the history of theatre and the development of acting skills considering the existing theatrical traditions and modern conditions. The methodology of this study is based on a combination of a systematic approach to determining the essence of the main issues raised in its subject, and in-depth analysis of various aspects relevant in the context of modern theatre history and directing and acting at different stages of actor's training. The main results obtained during this study can be considered to determine the main factors in the development of acting skills in the present and outline possible prospects for the development of modern theatre given the retrospective of the development of directing and acting skills in theatre in the past. Prospects for further study are to diversify the coverage of issues related to theatre history and traditions, as well as to create appropriate conditions for quality education of future actors in terms of their perception of the essence of theatre traditions and their observance.

Key words: *theatrical directing, acting skills, development of modern theatre.*

Постановка проблеми. Минуле ХХ століття визнане століттям розквіту режисерського театру. Починаючи з реформ Московського художнього театру та до кінця тисячоліття режисура вийшла на перше місце в театральному мистецтві. Розширилися функції режисера. Він стає адміністратором, а також тлумачем, інтерпретатором п'єси, «дзеркалом», що відображає індивідуальні якості актора, організатором всього творчого процесу підготовки вистави. Народження великих акторських особистостей пов'язано з тією чи іншою школою: системою Станіславського, Мейєрхольда, Вахтангова, Таїрова, Попова, Товстоногова та інших. Високий рівень професійної майстерності, основи якого були отримані під керівництвом майстрів у школах та студіях, дозволяли багатьом акторам легко адаптуватися в будь-якому режисерському малюнку (Сазонова, 2012: 160).

Сьогодні існує чимало шкіл, академій та інститутів, що випускають акторів для професійного театру. Накопичено величезний досвід формування особистості актора та виховання його професійних якостей. Традиції в мистецтві театру грають важливу роль, здійснюючи безперервну естетичну спадковість. Український театр протягом століть тримав свою самобутність, національний колорит, театральну школу освіти. Нічого не виникає на порожньому місці, але нічого не повторюється. Неодноразові традиції призводить до простого копіювання, епігонству. Діалектичне співвідношення між традицією та інновацією, старим та новим передбачає, принаймні, деякі важливі моменти, щоб мати на увазі, замислюватися про створення вистави та пам'ятати про необхідність розвитку мистецтва сучасного театру (Тополєв, 2016: 176).

У мистецтві театру нове народжується на межі різних художніх течій, що призводить до синтезу іноді суперечливих принципів. Конкретика співіснування художніх течій, доза взаємних «ін'єкцій» у кожному випадку – свої, їх власні, унікальні, є предметом соціального аналізу громадських організацій мистецтвознавства. При цьому життєдіяльність нового, що було створене в результаті синтезу традиційних форм, завжди залежить від відповідності історичних умов та великих особистостей. Такими особливостями для українського театру є два напрямки. Перший спрямований на поліпшення, поглиблення психологічного аналізу в театрі, ґрунтується на традиціях Художнього театру, Малого театру періоду його розквіту, естетики, театральних поглядах класиків театального мистецтва. Другий пов'язаний з українським романтизмом, акторським мистецтвом та розвитком майстерності акторів, створенням нових форм акторського виконання, активним розвитком образного, метафоричного, поетичного образу театральних вистав завдяки мистецтву режисури, творчості таких майстрів, як В. Лизогуб. В. Айзенштадт, О. Таїров (Тополев, 2016: 177).

Властиві для певних часів культурні течії наклали свій власний відбиток на процеси розвитку сучасного театру та виконавської майстерності акторів у контексті втілення на практиці режисерських задумів. На цьому тлі розвиток українського театру в минулому столітті та в перші два десятиріччя, що минули, століття теперішнього має свої характерні особливості, що позначаються на формуванні режисерської культури та розвитку майстерності акторів на теперішньому етапі сучасного освітнього процесу, з точки зору якісного виховання майбутніх українських акторів.

Аналіз досліджень. Дослідження питань формування виконавської майстерності майбутніх акторів, їхнього виховання в контексті визначення головних етапів розвитку сучасного театального мистецтва та історії театру загалом знайшли своє якісне відображення в наукових дослідженнях В. Ю. Тополєвського (2016), В. А. Сазонової (2012), А. В. Чепиноги (2016), С. Б. Войтківського (2014) та інших дослідників історії театру та традицій розвитку та формування акторської майстерності. Автори всебічно висвітлюють різні аспекти розвитку театральної сцени в контексті часів, що висвітлюються, та досліджують широке розмаїття питань виховання акторів та впливу винаходів театральної режисури на становлення акторської майстерності загалом та окремих виконавців зокрема. Крім того, в дослідженнях указаних та інших вчених йдеться про перспективи

розвитку театральної сцени в контексті часу та з боку вивчення різних аспектів впливу режисури на якість театральної постановки та вміння акторів втілювати в реальність різноманітні режисерські ходи, як наслідок – належним чином поставлений процес виховання майбутніх акторів.

Мета статті полягає у визначенні головних чинників формування майстерності акторів у контексті розвитку театру, формуванні режисури театральної сцени стосовно різних часових етапів розвитку театру та якісному відображенні головних тенденцій розвитку театру з огляду на питання виховання акторів та створення акторської майстерності в сучасному освітньому процесі, що має місце під час подальшого розвитку театральної сцени в контексті часу, що минув, та майбутнього.

Виклад основного матеріалу. Теоретично стає зрозумілим, що манера акторської гри, професійні навички, система цінностей театального мистецтва суттєво змінилися за останні півтора століття, з урахуванням тенденцій, що мали місце у процесі розвитку театального мистецтва у вказаний період часу. Але відстежувати ці зміни протягом тривалого часу, занадто складно: нове і при цьому художньо переконливе сприймається як закономірне, логічне та природне явище, та й зміни у викладанні акторської майстерності не так очевидні, як, наприклад, зміни в манері акторського виконання. Відмінність між манерою акторського виконання явно проявляється, лише коли переглядаємо старі фільми (Генова, 2018: 153). Навіть гра колись видатних майстрів, що так зачаровувала глядачів до сліз, сьогодні сприймається як неправдива, надмірно нагрена, пристрасті – гіперболізованими, навіть гротесковими, а жести – умовними (Степанова, 2016: 170). Більш складним є стан справ із розвитком художніх форм викладання, особливо технічних прийомів, які оновлюються й удосконалюються відповідно до вимог театального мистецтва.

Можна стверджувати, що зміни та диверсифікації засобів вираження будь-якого мистецтва, зокрема акторського, пов'язані з удосконаленням громадського життя людей, інтенсивності їхньої духовної діяльності, впровадженням прийомів, методів художнього, уявного розуміння світу. Художньо-творча істина досягається не тільки єдиним певним засобом, а й безмежною безліччю форм, методів та прийомів. Цей естетичний закон сприяє синтезу різних творчих систем, які у своєму чистому вигляді існують в історично обмеженому часу, активно взаємодіючи із, здавалося б, протилежними художніми системами. Корот-

кий історичний пошук викладання майстерності актора, домінуючою складовою частиною якого був досвід педагогів, прихильників класичної освіти, у якого був створений особливий стиль психолого-педагогічний підхід до студентів, із його соціальним аналізом та глибокою увагою до статусу та душі майбутнього актора. Гуманістичний пафос захисту студентів, класовий аналіз історії, творчий підхід до виховання, із прийняттям до уваги всього комплексу ідей педагога-майстра – головні компоненти колективної роботи українських педагогів (Тополєвський, 2016: 178).

Останнім часом дуже показовим фактом є вельми напружені та активні дослідження у сфері педагогіки творчої діяльності, а також створення творчих лабораторій в умовах діяльності вищих навчальних закладів. Цьому сприяють активні пошуки майстрів педагогічної діяльності нових шляхів удосконалення зв'язків між класикою та сучасністю у викладанні акторської майстерності, що має сприяти вихованню майбутнього актора в руслі вірності традиціям класичного театрального мистецтва з огляду на реалії сьогодення. Водночас має місце посилення інтересу до сучасної педагогіки та виховання акторської майстерності. До цього процесу долучаються молоді талановиті фахівці-педагоги, нові трактування форм та методів підтримує керівництво вузу. В останні роки інтенсивно збагачується матеріально-технічна база навчання акторської та режисерської майстерності (Войтковський, 2014: 33).

Протягом усієї історії розвитку театру, багатьох видатних діячів культури та мистецтв, а також провідних педагогів турбує питання низького професійного рівня підготовки акторських кадрів, відповідності акторського мистецтва вимогам сучасності. Сучасний театр є багатоманітним та відрізняється різноманітністю жанрів та театральних напрямків. За останній час спостерігається тенденція в деяких театрах залучати глядача тільки видовищністю, наближеністю та жанру шоу. У цьому ж театрі, розважаючись, вчать жити, й відпочиваючи, збагачують себе (Сазонова, 2012: 160).

Якими би не були темпи теперішнього науково-технічного прогресу та рівень інновацій у сучасному суспільстві, у світі завжди існували тенденція неспинної боротьби за людську душу, на передньому краї якої завжди знаходилися представники театральної сцени та різноманітних творчих напрямків театрального мистецтва. Не втратили сучасності думки В. І. Немировича-Данченка, великого режисера та театрального педагога, про те, що головним завданням педа-

гога є: «Вловити індивідуальність, викликати до життя «іскорку», допомагати їй подальшому розвитку; розчищати засміченість, облагороджувати смак, боротися з поганими звичками, із дрібним самолюбством: просити, наполягати, вимагати; пестити й карати; безперервно мати справу з людським матеріалом, насичувати його своїми ідеями; з радістю і турботою стежити за найменшим його паростком ... Тут саме зерно театру, найглибша і захоплююча сутність його» (Сазонова, 2012: 161).

Сьогодні, на початку нового тисячоліття, все частіше виникає думка про головній ролі актора на сцені, питання його самоздійснення, самореалізації, постає питання про акторський театр. Здається, назріло підґрунтя протесту проти авторської, авторитарної режисури, перенасиченої постановочними прийомами, де акторові не відводиться головне місце, режисури, що експлуатує акторську творчість. У сьогоднішніх режисерських експериментах, антрепризах, незважаючи на зайнятість провідних акторів, мало відкриттів, лідерів. Найчастіше можна побачити грубість, відверту халтуру, спрощення, відмову від психологічного театру, погляд на театр тільки як на видовищне мистецтво, що не виховує, а розважає глядача. Тому помітна активізація тих акторів, яких турбують зниження загального професійного рівня, виникає потреба та бажання працювати з майстрами, такими, як П. Фоменко, Л. Додін, або прагнення самими ставити спектаклі. Заняття режисурою таких чудових акторів, як М. Казаков, С. Юрський, О. Янковський, О. Меньшиков говорять про прагнення висунути на перше місце актора, а не постановочні прийоми (Плотникова, 2017: 27).

Акторське мистецтво – це безперервна робота душі та розуму (Тумашов, 2018: 243). Сьогодні визначальним у формуванні особистості актора є діалектична єдність двох начал: збереження кращих традицій, фундаменту школи і безперервного експериментаторства, відкритості світу, часу. «Творчі зіткнення юності та зрілості, відваги і розумного консерватизму – основа будь-якої школи» (Лапіна, 2000: 15).

Дуже цікавим у контексті даного наукового дослідження виступає точка зору представників колективу педагогів Санкт-Петербурзького Університету культури та мистецтв на проблеми акторського виховання та театральної освіти в реаліях сучасності. На думку пітерських педагогів, «дуже важливими проблемами театральної освіти на теперішній час є фінансова та економічна – забезпечення навчального процесу сучасною технологією: комп'ютерами, відеоманіфонами й необхідною навчальною літературою.

Кафедра сценічних мистецтв ТГУ імені Г. Р. Державіна, видаючи методичні посібники, програми по курсам, монографії, якимось чином вирішує ці проблеми, але держава, університет мало допомагає. Оформлення аудиторій, приготувань ширм, кубів здійснюється на курсах, за рахунок зароблених від вистав грошей, але не вирішує проблеми випуску та підготовки професійного навчального спектаклю. Більшість вистав оформляється з підсобного матеріалу умовно. На кожному курсі доводиться проявляти чудеса винахідливості, щоб створити зоровий образ вистави. Правда, за останній час ситуація змінилася, та університет виділяє гроші на оформлення навчальних вистав» (Плотникова, 2017: 28–29).

Таким чином, отримання театральної освіти на теперішній час є вельми непростою справою, та пов'язано це з багатьма проблемами сучасного суспільства, що торкаються не лише театру а й інших сфер культурного життя. Але завдяки наполегливій праці педагогічних колективів сучасних вузів вдається створити належні умови щодо підтримання на належному рівня якості викладання акторської майстерності та інших складових частин театрального мистецтва, що є надзвичайно важливим із точки зору зберігання театральних традицій та формування надійної основи розвитку сучасного театру у майбутньому (Чепинога, 2016: 77–78).

Спираючись на думку багатьох дослідників історії театральної сцени та педагогічного досвіду діячів культури та мистецтв, можна стверджувати, що використання традиційних прийомів театральної педагогіки допомагає природному творчому та освітньому процесу. Саме традиційні прийоми театральної педагогіки здійснюють позитивний емоційний вплив на процес формування майстерності режисерів та акторів, підвищують результативність навчання й роблять його більш плідним, збільшують інтерес до майбутньої професії та підсилюють мотивацію. Це є дуже суттєвим із точки зору погляду на історичний контекст розвитку режисерської та акторської майстерності та має значення в теперішніх реаліях театрального мистецтва.

Навчити мистецтву режисера (актора) не можна, режисером (актором) слід бути «від бога», але створити сприятливі умови для вільного розвитку таланту й можна, й потрібно (Флоря, Лосаберидзе, 2017: 118). У цьому полягає завдання театральної педагогіки: створити умови та правила, щоб актор та режисер не навчалися, а вчилися самі. Виховання режисера та актора відбувається не тільки у класі, але й за його межами. Виховує місто, виставки та подорожі, легенди та пам'ятники, значущість та художність того серед-

овища, що його оточує і є справжнім вихователем актора, режисера. Найідеальнішою школою режисера є сам театр. Сучасність театру, його повітря, атмосфера, причетність із ним та через нього з «мистецтвом», «культурою», «великий реальної дійсності людства», можливість безпосередньої участі в ньому створюють сприятливі умови та стимулюють зростання таланту.

Висновки. Професійна освіта майбутніх акторів і режисерів – унікальний навчально-виховний процес, спрямований на розвиток випускників як унікальних творчих особистостей. Зміст такої освіти має ґрунтуватися на класичній театральній культурі, свободі творчості, духовності та моральності. Як показує проведений теоретичний аналіз науково-методичної педагогічної літератури, сьогодні у професійній підготовці студентів театральних спеціальностей застосовується система традиційних та інноваційних методів та засобів навчання. Вони відображають специфічні особливості профільного навчання й подальшої творчої роботи майбутніх акторів та режисерів.

Кращі традиції вітчизняної театральної школи відображають процес професійної підготовки майбутніх акторів і режисерів як єдиний цілісний процес навчання та виховання у вищих навчальних закладах. Єдність виховання й навчання майбутніх акторів та режисерів актуалізує значимість когнітивного, мотиваційного, ціннісно-сміслового, емотивного та художнього компонентів формування майбутніх фахівців як яскравих творчих особистостей. У цьому процесі цілісність виражається в сукупності придбаних художньо-ціннісних знань про театр, драматургію, про музику, природу творчості та про багато іншого. У цілісному підході великого значення набуває виховний аспект професійної підготовки, що відображає гостру необхідність духовно-морального, естетичного, світоглядного розвитку, формування художніх професійних ідеалів майбутніх фахівців. Усі ці якості випускників театральних спеціальностей формуються в процесі виховання та навчання у вузі та в процесі самостійної роботи над собою.

Одним з імперативів ефективної професійної підготовки фахівців у галузі театрального мистецтва є їх формування як творчих особистостей із високим рівнем розвитку цивільних, особистісних та професійно важливих якостей. У цьому процесі особливе місце займає проблема активізації та розвитку фантазії, творчої уяви, перш за все – художньо-образного мислення, так необхідного акторові та режисерові для створення цілісного сценічного образу вистави, передачі образу, народженого у свідомості драматурга. Художньо-

образне мислення в театральному мистецтві – корінне питання в пізнанні глибинних процесів театральної творчості.

Таким чином, необхідна динамічна організація професійної підготовки студентів у навчально-творчому процесі вузу, за якої цілеспрямовано будуть поєднуватися елементи навчання, вихо-

вання, формування професійно важливих якостей, самостійності та активності студентів. Головне – як можна уважніше та повніше розкрити індивідуальність студента-театрала, розвивати в кожному майбутньому акторі або режисері саме йому властиві творчі здібності та оригінальний творчий почерк.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Войтковский С. Б. История русского театра – история частной инициативы. *Театр. Живопись. Кино. Музыка*. 2014. № 6. С. 33–44.
2. Генова Н. М. Условия активизации лидерского потенциала будущих актеров в процессе обучения. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2018. № 6(86). С. 151–156.
3. Лапина Г. П. Образование и искусство. *Театральная жизнь*. 2000. № 8. С. 15–17.
4. Плотникова К. П. Современные проблемы театрального образования. *Санкт-Петербургский образовательный вестник*. 2017. № 8. С. 27–29.
5. Сазонова В. А. Традиции и новаторство в преподавании современного актерского искусства. *Социально-экономические явления и процессы*. 2012. № 4. С. 160–165.
6. Степанова И. В. Традиционные приемы театральной педагогики в процессе обучения будущих актеров и режиссеров. *Мир науки, культуры, образования*. 2016. № 1(56). С. 169–171.
7. Тополевский В. Ю. Потенциал педагогической деятельности в театральной школе. *Наука. Искусство. Культура*. 2016. № 1(9). С. 175–182.
8. Тумашов М. А. Проблемы художественно-нравственного воспитания актера и режиссера в процессе профессионального обучения в театральной школе. *Ученые записки*. 2018. № 3(17). С. 241–247.
9. Флоря В. И., Лосаберидзе К. Р. К проблеме формирования профессионально важных качеств студентов театральных специальностей как творческих личностей. *Культура и образование: Научно-информационный журнал вузов культуры и искусств*. 2017. № 5. С. 116–124.
10. Чепинога А. В. Проблемы воспитания современного режиссера оперного театра. *Южно-Российский музыкальный альманах*. 2016. № 4. С. 75–81.

REFERENCES

1. Chepinoga A. V. Problemyi vospitaniya sovremennogo rezhissera opernogo teatra [Problems of education of the modern director of the opera theater]. *Yuzhno-Rossiyskiy muzykalnyi almanah*, 2016, Nr 4, pp. 75–81 [in Russian].
2. Florya V. I., Losaberidze K. R. K probleme formirovaniya professionalno vazhnyih kachestv studentov teatralnyih spetsialnostey kak tvorcheskikh lichnostey [On the problem of the formation of professionally important qualities of students of theatrical specialties as creative personalities]. *Kultura i obrazovanie: Nauchno-informatsionnyy zhurnal vuzov kultury i iskusstv*, 2017, Nr 5, pp. 116–124 [in Russian].
3. Genova N. M. Usloviya aktivizatsii liderskogo potentsiala buduschih akterov v protsesse obucheniya [Conditions for activating the leadership potential of future actors in the learning process]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv*, 2018, Nr 6 (86), pp. 151–156 [in Russian].
4. Lapina G. P. Obrazovanie i iskusstvo [Education and art]. *Teatralnaya zhizn*, 2000, Nr 8, pp. 15–17 [in Russian].
5. Plotnikova K. P. Sovremennyye problemy teatralnogo obrazovaniya [Modern problems of theater education]. *Sankt-Peterburgskiy obrazovatelnyy vestnik*, 2017, Nr 8, pp. 27–29 [in Russian].
6. Sazonova V. A. Traditsii i novatorstvo v prepodavanii sovremennogo akterskogo iskusstva [Traditions and innovation in teaching contemporary acting]. *Sotsialno-ekonomicheskie yavleniya i protsessy*, 2012, Nr 4, pp. 160–165 [in Russian].
7. Stepanova I. V. Traditsionnyye priemy teatralnoy pedagogiki v protsesse obucheniya buduschih akterov i rezhisserov [Traditional methods of theatrical pedagogy in the process of teaching future actors and directors]. *Mir nauki, kultury, obrazovaniya*, 2016, Nr 1 (56), pp. 169–171 [in Russian].
8. Topolevskaya V. Yu. Potentsial pedagogicheskoy deyatel'nosti v teatralnoy shkole [The potential of teaching activities in the theater school]. *Nauka. Iskusstvo. Kultura*, 2016, Nr 1 (9), pp. 175–182 [in Russian].
9. Tumashov M. A. Problemyi hudozhestvenno-nravstvennogo vospitaniya aktera i rezhissera v protsesse professionalnogo obucheniya v teatralnoy shkole [Problems of artistic and moral education of an actor and director in the process of vocational training in a theater school]. *Uchenye zapiski*, 2018, Nr 3 (17), pp. 241–247 [in Russian].
10. Voytkovskiy S. B. Istoriya russkogo teatra – istoriya chastnoy initsiativy [History of Russian theater – history of private initiative]. *Teatr. Zhivopis. Kino. Muzyka*, 2014, Nr 6, pp. 33–44 [in Russian].

УДК 75(477).071(092)

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-2>**Роман ПЕТРУК,***orcid.org/0000-0001-6221-7916**заслужений діяч мистецтв України,**доцент кафедри монументально-декоративного і сакрального мистецтва**Київської державної академії декоративно-прикладного**мистецтва і дизайну імені Михайла Бойчука**(Київ, Україна) artromanpetruk@gmail.com***ТВОРЧА Й ПЕДАГОГІЧНА ПОСТАСІ ПРОФЕСОРА В. І. БАРИНОВОЇ-КУЛЕБИ**

У статті йдеться про становлення творчої особистості однієї з найяскравіших сучасних українських мисткинь, академіка НАМ України, народного художника України, професорки кафедри живопису і композиції Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (НАОМА) Віри Іванівни Барінової-Кулеби.

Натепер актуальним є дослідження її авторської методики для викладання живопису і композиції студентам першого курсу відділення живопису факультету образотворчого мистецтва НАОМА.

У дослідженні нами узагальнено досвід, отриманий В. Баріновою-Кулебою під час навчання в провідних українських мистців, який ґрунтується на системі потужної бази, наробленої поколіннями педагогів Української академії мистецтва (1917) (нині – НАОМА). Дані досягнення відіграють важливу роль у формуванні й функціонуванні сучасної сфери науково-педагогічної діяльності та мистецької освіти. Доречним буде зауваження, що автор статті також навчався в цієї професорки. Особлива увага в дослідженні зацентована на педагогічному аспекті організації нею навчального процесу, базовою моделлю якого є поетапний алгоритм ведення практичних завдань та їхній аналіз на основі виконаного. Відповідальною місією педагога є формування не тільки загального вектора розвитку курсу, а й індивідуального підходу до розкриття потенціалу кожного студента.

У статті почергово розглянуто передумови та певний суспільний контекст формування особистості педагога-методиста, професора В. І. Барінової-Кулеби: дитинство, період навчання в Харківському художньому училищі, Київському державному художньому інституті. Простежено тематичний спектр циклів творів, індивідуальні особливості образної мови, виявлено концепцію авторського феномена «Автопортрета з уяви», де мисткиня є не тільки автором, а й героєм своїх картин.

Матеріал даної статті, присвячений аналізу творчої та педагогічної іпостасей видатної мисткині й педагога В. Барінової-Кулеби, є важливим для розуміння специфіки викладання фахових дисциплін на кафедрі живопису і композиції НАОМА, а також суттєвим для розуміння історії та особливостей мистецької освіти в другій половині ХХ – початку ХХІ ст.

Ключові слова: *методика викладання фахових дисциплін, образотворення, академічний живопис, творчість, композиція, Віра Барінова-Кулеба, НАОМА.*

Roman PETRUK,*orcid.org/0000-0001-6221-7916**Honoured Art Worker of Ukraine,**Associate Professor at the Department of the Monumental-Decorative and Sacral Arts**Mykhailo Boichuk Kyiv State Academy of Decorative Applied Arts and Design**(Kyiv, Ukraine) artromanpetruk@gmail.com***CREATIVE AND PEDAGOGICAL IMAGE
OF THE PROFESSOR V. I. BARYNOVA-KULEBA**

The article describes the development of the artistic personality of Vira Ivanivna Barynova-Kuleba, who is one of the most prominent modern Ukrainian artists, the academician of the National Academy of Arts of Ukraine, People's Artist of Ukraine and the professor in the Department of Painting and Composition within the National Academy of Fine Arts and Architecture (NAFAA).

The research of her original teaching technique of the visual arts and composition for the first-year students at the Painting Department in the NAFAA Fine Arts Faculty is topical currently.

The research generalizes the experience of V. Barynova-Kuleba during her education under the most prominent Ukrainian artists. The basis for this experience is the massive base system, created by the generations of the pedagogues from the National Academy of the Fine Arts (1917) (currently NAFAA). These achievements are crucial for the formation and function of the modern area of the scientific and pedagogical activity and artistic education. Worth mentioning is the fact that the author of the article has studied under the above-mentioned professor. The study focuses on the pedagogic aspect of the educational procedure organization by the professor. The prototype for the procedure is a stage-based

algorithm of the practical tasks implementation and analysis, based on the completed assignments. The pedagogical crucial aim is not only the formation of the general course direction, but also the individual approach to each student's potential discovery.

The article alternately reviews the prerequisites and a certain social context of the individual formation of the pedagogue-methodologist, Professor V. I. Barynova-Kuleba: her childhood, the study in the Kharkiv Art College and in Kyiv State Art Institute. It follows the thematic range of the series of works, displays the original concept of the self-portrait from imagination, in which the artist is not only the author, but also the subject of her paintings. The article also highlights the individual aspects of the graphic communication.

The article dedicates the contents to the analysis of the creative and pedagogic images of the artist and pedagogue V. Barynova-Kuleba. The subject matter is crucial to understand the peculiarities of the teaching professional subjects at the NAFAA Department of Painting and Composition. It is also essential for understanding the history and peculiarities of the art education during the second half and the beginning of the XX–XXI centuries.

Key words: professional subjects teaching techniques, image creation, academic fine arts, creative work, composition, Vira Barynova-Kuleba, NAFAA.

Постановка проблеми. Віра Іванівна Барінова-Кулеба (1938) – визначна українська мисткиня другої половини ХХ – початку ХХІ ст., живописець, педагог, що виховала не одне покоління українських мистців, які формують позитивний імідж національної культури як в Україні, так і поза її межами. Народний художник України, дійсний член (академік) НАМ України, професорка В. І. Барінова-Кулеба всесвітньовідома творами, що відображають історію України, історію художника, котрий проносить через життя любов до природи, звичаїв і традицій українського народу. У центрі її світовідчуття – людина.

У мистецькій освіті ХХІ ст. доцільним є дослідження й узагальнення творчих досягнень попередніх поколінь. Ключовою особистістю, що вплинула на формування сучасного мистецького середовища, є Віра Іванівна Барінова-Кулеба. У творчості та педагогічній роботі мисткиня, котра понад півстоліття працює зі студентами, звертається до кращих надбань українського та світового мистецтва, є носієм школи образотворення, що зародилась у стінах нинішньої НАОМА. Висвітлення ролі особистості В. Барінової-Кулеби у збереженні школи є важливим для розуміння пріоритетів розвитку мистецької освіти України.

Аналіз досліджень. Саме творчості В. Барінової-Кулеби присвячено публікації в арт-каталогах, журналах, фахових та періодичних виданнях. Переважно це рефлексії від українських діячів культури та митців, що висвітлюють творчий шлях і біографію Віри Іванівни (Бараневич, 2008: 397–401; Давиденко, 2008: 12–13; Поліщук, 2017: 46–48). Вагомою джерельною базою є автобіографічні нариси мисткині, занотовані нею спогади, а саме: «Автопортрет з уяви» (Барінова-Кулеба, 2013: 190–192), «На хуторі залишились садки з хрестами» (Барінова-Кулеба, 2008: 67), «Спогади про... майбутнє» (Кулеба-Барінова, 2012: 72), «Рефлексії душі» (Барінова-Кулеба, 2006: 47–51), «Так думається мені» (Барінова-

Кулеба, 2008: 120–121). Проте найбільш важливими джерелами нашого дослідження слід вважати бесіди автора статті з В. Баріновою-Кулебою, а також досвід, здобутий під час його навчання у професорки і творчої співпраці з нею впродовж 12-ти років.

Мета статті. У працях про В. Барінову-Кулебу здебільшого йдеться про творчу позицію мисткині, світоглядно-філософські та фольклорні мотиви її творчості, тому метою цієї статті є висвітлення педагогіко-творчої іпостасі таланту очима її учня, колишнього студента й асистента.

Виклад основного матеріалу. Творчий доробок В. Барінової-Кулеби налічує десятки циклів, різних за манерою візуалізації та стилізації образів. Це і реалістично-академічні твори – масштабні полотна (здебільшого раннього чи, так би мовити, радянського періоду) і умовно-декоративні картини-притчі. Високої фаховій підготовці, здобутій у Харківському художньому училищі, а згодом у Київському державному художньому інституті, творчих майстернях Академії мистецтв СРСР, на стажуванні в Берліні, передувало пізнання мистецтва, взяте від батьків, котрим присвячено низку творів. Ще в дитинстві, у рідному селі Римарівка, що на Полтавщині, маленька Віра почала малювати крейдою на печі між коминками, уважно всотуючи настанови мами: «Віро, малюй радість! – А що таке радість, мамо? – Радість – то діти і квіти» (Барінова-Кулеба, [200-]). Та на долю випала не лише радість, а й голодомори, війни, революції, колгоспи... «Мовчазний крик матерів, виття собак, рев худоби, злість чоловіків, переляк дітей – усе це подумки повертає до пережитого. Малюю. Малюю все, що в'їлося мені в душу із землі, із зернини, з голубого дихання дитини», – каже Віра Іванівна (Барінова-Кулеба, 2011: 2).

Безперервна творча робота, зацікавленість у пізнанні мистецтва, залюбленість у світ і вимогливість до себе сформували особистість видатного педагога-методиста професора В. Баріно-

вої-Кулеби. Вона марить студентами, любить їх і тільки мріє, як би передати побільше того, чого навчили її вчителі, серед яких: А. Константинопольський, в якого Віра Іванівна навчалася в Харківському художньому училищі, де, за розповідями мисткині, робили сотні начерків на день, щоб «поставити» око й руку, десятки етюдів; В. Пузирков, під його керівництвом художниця захищала дипломну роботу «Дівчата» (1965) (іл. 1), ескізи до якої почала робити ще на першому курсі навчання в інституті, і які донині зберігаються у фондах НАОМА; В. Забашта, який шанував її українську душу; К. Трохименко, під керівництвом якого пізнавала таїнства пленерного живопису; В. Костецький – неодноразовий керівник літньої практики разом із А. Пламницьким; М. Стороженко, котрий викладав рисунок на другому курсі під час навчання.

Кожен художник народжується з контексту, в якому він формується, – як від взаємодії з педагогами, так і з одногрупниками. І в цьому Вірі Іванівні пощастило. На одному курсі з нею навчалися В. Белік, М. Вайнштейн, О. Волненко, В. Гурін, М. Козлов, Н. Марченко, творчий доробок яких вагомо збагатив українську мистецьку скарбницю. Кожен із них був носієм уже великої школи. Так, В. Гурін – випускник Кримського художнього училища, учень відомого, але недооціненого в той час художника й теоретика мистецтва М. Писанка, автора посібника «Рух, простір і час в образотворчому мистецтві», М. Вайнштейн – випускник Київської художньої середньої школи ім. Т. Г. Шевченка, згодом відомий як один із класиків українського андеграундного мистецтва 1960–70 х років.

Упродовж навчання кожен викристалізувався в неповторну творчу особистість зі своїм стилем, світосприйняттям, філософією. Твори Віри Іванівни студентських років вирізняються декоративністю, лаконізмом і гострою пластикою композиції, витонченим і водночас могутнім живописом, віртуозним рисунком. Кожен її етюд – влучне попадання в колір, образ, тон. Чи то «Напівоголений натурник» (1960) (іл. 2), чи «Сестра Валя» (1960), що є прикладом етюдів голови на пленері, ескіз картини чи натюрморт – у всьому відчутне глибинне розуміння гармонії, простору, площини.

Навчання в Академії починається зі знайомства, коли в одній академічній майстерні збираються першокурсники з різних куточків України. Організувати роботу – це не проста й відповідальна місія педагога. Віра Іванівна обов'язково занотувувала, хто звідки, хто після училища і має сильнішу підготовку, а хто прийшов одразу після школи. Все це для того, щоби сформувати певний образ курсу, вектор його розвитку, вибудувати етичні стосунки і відчутти готовність до розвитку в закладі. Тоді коли педагоги з рисунка ставлять постановки з гіпсовими головами, Віра Іванівна всіх веде спочатку на пленер, щоб відчутти темперамент кожного студента, здатність до композиційного мислення. Композиція, пластичне мислення і любов до малювання для викладача головне: «Композиція – це фантазія, без фантазії немає художника» (Розмова, [2010]: 1). Адже академічне навчання на живописному факультеті підпорядковане навчальній програмі з живопису, рисунка, композиції. А для справжнього педагога надзавданням є розкриття потенціалу кожного студента. «Найголо-

Іл. 1. В. Барінова-Кулеба. Дівчата. Полотно, олія. 130х300. Дипломна робота.
Керівник – В. Пузирков. 1965 р.

внішим у процесі навчання є звернення до живої природи та вивчення традицій академічної школи й українського мистецтва», – вважає професорка (Національна академія образотворчого...).

На пленері педагог вводить студентів у систему мислення формою, навчає в жодному разі не змальовувати фотографічно, а відчутти, полюбити, дивитись не тільки на об'єкт зображення, а й довкруг. Ділиться спогадами про своє навчання, коли на літній практиці в Каневі, закомпонувавши панорамний пейзаж, відчула за спиною педагога, її тодішнього керівника практики І. Штільмана: «Ніколи не дивіться буквально, шукайте образ, структуру композиції. А може, Вам для пластичного поєднання картини знадобиться та хмарина, що за спиною» (Розмова, [2010]: 3). Добре запам'ятавши цю пораду, Віра Іванівна й досі використовує принцип, коли перед написанням пейзажу досліджується з пензлем в руках і олівцем місцевість, виконується ряд етюдів, елементи яких можна згодом використати в картині. Такий методологічний підхід близький до системи Віктора Зарецького (Медведева, 2006: 285), коли перед початком роботи на форматі треба написати хоча би п'ять двадцятихвилинних етюдів-пошуків на стан, ритм, пропорцію, розкласти конфігуративно на абстрактні плями, виконати так звані фор-ескізи. Тут відбувається динамічне й почуттєво-емоційне піднесення і пошук самого формату (вертикаль, горизонталь, квадрат). Згадуючи досвід професора В. Гуріна, однокласника Віри Іванівни, що навчався азів образотворення у Миколи Писанка, мотив природи, з якого пишеться етюд, порівнювали з музикою Гріга, Баха, малювали музику, що сприяло поетичному сприйняттю дійсності, розумінню синтезу мистецтв.

У майстерні ж ставиться багатогодинна постановка. Все навчання в Академії побудоване на пізнанні людського тіла, його архітектоніки, пластики. На першому курсі вивчають будову голови людини, поступово завдання ускладнюються: портрет з кистю руки, портрет з руками. На наступних курсах поступово переходять до оголеної природи, досліджуючи найскладніші ракурси. «Тіло людини – храм Духу Святого», – написано в Біблії. Тому дуже важливим є процес заглиблення в психологію людини, пізнання жести, погляду, руху, ритму. У процесі виконання завдання з написання голови на першому курсі Віра Іванівна спонукає не просто до красивого живопису, а до образотворення, «щоб було видно, про що думає натурник» (Розмова, [2010]: 2), як і її навчали вчителі, зокрема І. Н. Штільман ще на першому курсі.

Іл. 2. В. Барінова-Кулеба. Напівоголений натурник. Полотно, олія. Керівники – К. Трохименко, В. Виродова-Готьс. II курс, 1960 р.

У творчій і педагогічній роботі Віра Іванівна сповідує українські фольклорні мотиви, досконало знає історію українського вбрання, щедро ділиться досвідом зі студентами. Складається враження, що хвилину тому тримала в руках хустку, кілька вправних рухів – і в натурниці світиться лице – то вже образ матері, вправно підібране тло, й обличчя випромінює зовсім нову енергію, в іншому кінці майстерні натурник у білому на білому – так твориться гама, в центрі поставлено завдання для студентів на пряме освітлення – такі любив і Федір Кричевський, що є одним із засновників Української академії мистецтва (1917). Під керівництвом професорки студенти намагаються віднайти індивідуальні пластичні вирішення, а майстерня стає тією творчою лабораторією, де з маси різних драперій виникають образи і проглядаються рухи Віри Іванівни. А ще до кожного образу вона має історію: «Так носили хустку матері, а так – тільки на Полтавщині, а молоді дівчата тільки так, а жінка в тяжі – так <...> Багата скарбниця нашої культури!» (Розмова, [2010]: 2). У такий спосіб прищеплюється любов і жага до пізнання народних традицій.

Відомо, що живопис починається з палітри. Спочатку Віра Іванівна навчає, як правильно стати, в якій площині має бути палітра. Часто недосвідчений художник, komponуючи щось

біля вікна, а потім приміряючи роботу на стіні, не розуміє, чому вона така темна. Тому важливо правильно підготуватись до роботи. «Палітра має відповідати площині формату та знаходитись у вертикальному положенні. Біле й чорне – тон – по центру один від одного, серце людини зліва, а від нього йде тепло, тому теплі відтінки справа, холодні ж – зліва (так побудована людина, що права півкуля головного мозку відповідає за ліву частину тіла, а ліва – навпаки). Починаємо з фор-ескізу на маленькому форматі. На даному етапі важливо правильно розподілити тональні й колірні співвідношення, відчуті силует, а вже потім працювати над психологією» (Розмова, [2010]: 2).

Необхідно зауважити, що особливої уваги заслуговує момент komponування на полотні, яке починаємо тільки після пошукових ескізів, картону, виконаного в м'якому матеріалі (вуглина, соус). Лише так студент пізнає культуру тонального рисунка, адже специфіка роботи живописця вимагає розуміння тону. Важливим також є окреслення пропорції, оскільки необхідно схопити рух, але в жодному разі не змальовувати. Віра Іванівна навчає дивитися на стопи, відчуті хребет, конструкцію моделі навіть тоді, коли пишеш портрет.

Ні для кого не є секретом, що твори мистецтва вражають, діють, надихають, але завдяки методиці В. Барінової-Кулеби студенти отримують ключ до пізнання – це окрилює. Тільки висока фахова підготовка, розуміння й тієї системи, що віками напрацьовувалась кращими умами, формують справжнього художника, вільного, незакомплексованого. Часто майстриня розповідає про одну з улюблених її художниць – Катерину Білокур, яка є прикладом самовідданості й жаги.

Щодо Віри Іванівни-студентки, то навчалась вона лише на відмінно й одразу після закінчення першого курсу (1960) стала ленінською стипендіаткою на всі роки навчання. Завжди із вдячністю відгукується Віра Іванівна про молоду тоді її вчительку, а нині поважну професорку і колегу В. Виронову-Готьє. Досі пам'ятає враження від дипломної картини Валентини Гаврилівни «Дівчата-колгоспниці» (1959). Сама В. Виронова-Готьє навчалася у видатного майстра О. Шовкуненка, багато копіювала Кричевського, досліджувала манеру його письма. Так формувалась школа – осягненням доробку вчителів, правчителів, розумінням витоків, повагою до традицій. Копіювання творів класичного мистецтва – невід'ємна складова частина навчального процесу. Віра Іванівна навчає сприймати класику як натуру, вчитись у великих майстрів, аналізу-

вати систему їхнього мислення, розуміння тону й кольору, де підкреслити, а де списати, надихає на осягнення мистецької грамоти, так званої конституції живопису, напрацьованої віками. Прикладом може бути репродукція Веласкеса або ж живописні твори М. Стороженка, В. Гуріна чи Т. Голембієвської, що зберігаються на кафедрі живопису і композиції НАОМА. З особливим трепетом Віра Іванівна згадує Т. Яблонську, яка своїм талантом й емоційним темпераментом впливала на багатьох художників. Навчальні постановки Тетяни Нилівни Віра Іванівна постійно ставить за приклад студентам, розповідає про школу Ф. Кричевського та М. Бойчука, оскільки сама є носієм традицій великої школи, провідником ідей високого мистецтва. Це виховує смак, культуру сприйняття і повагу до минувшини, розуміння сучасного. Часто наставниця цитує М. Глуценка: «Ніколи не пишть те, що бачите, а те, що відчуваєте» (Давиденко, 2008: 12–13).

Доречно також сказати про прагнення Віри Іванівни навчити студентів любити свою душу, «бо тільки людина, яка любить свою душу, може любити іншого і все живе» (Розмова, [2010]: 1). Тому їй завжди цікаво побачити їхні автопортрети. Хтось реалістично, по-учнівськи виліпить обличчя, а хтось проявить фантазію, як-от відомий нині світлої пам'яті О. Голосій, що під час навчання намалював себе у клітці в образі дитини. Буває, що виникають розбіжності серед професорсько-викладацького складу кафедри щодо того, як сьогодні навчати студентів, однак Віра Іванівна всіяко підтримує творче начало і нестандартне мислення в композиції, експерименти. У творчому доробку майстрині часто зустрічаються автопортрети в різних образах, які мають і певне символічне значення. Скажімо, відомий «Автопортрет у квітчастій хустці» (1998) (іл. 3) став подарунком самій собі до дня народження.

На ньому художниця з пензлем у руці, здається, дивиться прямо в душу. Гло літописне, стилізовано проглядаються незабуті й незабутні предки, що постають ніби із землі. Земля дихає, а навколо голови прямокутною формою позначено місце кожного в ній. Натхненно, як на іконі рушник, зав'язана на голові хустка з водоспадами квітів. Здається, от-от – і почне малювати, а може, й заговорить. Але ні, її картини промовляють краще за слова. У них душа України.

Феноменом Віри Іванівни є «Автопортрет з уяви», який, за її словами: «Малюю. І те малювання – чи то з голови, чи то з дихання – не знаю. Інколи, як у спеку, хочеться джерельної води, так і я спрагло хапаюся за пензель, за фарби. Пор-

треті з уяви стукають у серце, їм уже час у життя. Не відчуваю часу, світу і себе в ньому. Творчість втягує, і я розчиняюся в ній. Щасливі миттєвості. Як доторк маминих рук, як пестоці маленької дитини» (Барінова-Кулеба, 2011: 2). Цікавим є спостереження, як Віра Іванівна малює себе чи не в кожній роботі: то вона маленька дівчинка чи дитина в колисці, а десь уже доросла Віра, до речі, так вона підписує свої твори, а на іншому полотні – то вже мама з дітьми. Вона є не тільки автором, а й героєм своїх картин. На полотні «Чуєш звуки» (2000) – Віра маленька в полі біля мами, на картині «А мені сниться» (1985) – чекає батька, вольовою художницею-матір'ю постає на «Автопортреті з дітьми» (1973), а на «Автопор-

треті з гусьми» (2009) (іл. 4) сама, як птах між ними, де малююча рука, ототожнена з гусячою шиєю, тягнеться до малювання, як у картині Ван Гога «Їдці картоплі» (1885), де самі їдці схожі на картоплю. Кожна лінія мисткині – то автопортрет.

На картині «Наша корівка Зоряка» (1990) стоїть маленькою дівчинкою і п'є тепле молоко біля «великої на весь хлів» корови. Вся правда людини, яка пізнала справжнє єднання з природою. Та найцікавішим є те, що манера образотворення мисткині, котра пройшла велику школу, але почула голос власної душі, віднайшла художню мову, унікальну, ні на кого не схожу. Там і декоративна пляма від Гогена, і нерв від Ван Гога, і лінія від Пікассо, й аплікативність від Матісса, й еле-

Іл. 3. В. Барінова-Кулеба. Автопортрет у квітчастій хустці.
Полотно, олія. 100х70. 1998 р.

Іл. 4. В. Барінова-Кулеба. Автопортрет з гусьми.
Полотно, олія. 60x70. 2009 р.

Іл. 5. В. Барінова-Кулеба. Портрет Чорновола.
Полотно, олія. 104x125. 1997–2001 рр.

Іл. 6. В. Барінова-Кулеба. Тридцять третій рік.
Полотно, олія. 40х60. 1998 р.

Іл. 7. В. Барінова-Кулеба. Оленочка.
Полотно, олія. 104х92. 2000 р.

менти візантинізму від Бойчука, одухотвореність від Леонардо, світлоносність від Рембрандта, щирість від малої дитини й неповторність самої Віри Барінової-Кулеби.

Варто відзначити, що мисткиня почала викладацьку роботу в КДХІ у майстерні В. Касіяна, де з О. Яблонською викладала живопис і рисунок студентам-графікам. Мабуть, ще тоді в душі художниці відбувся синтез, що згодом вилилось в унікальний її стиль, де присутня як живописна гармонія, так і графічна елегантність.

Пейзажі чи натюрморти – реалістично-імпресіоністичні, великі картини – класичні, академічні, портрети – з глибоким психологізмом, а от пам'ять, яку вона малює часто, як на пергаменті, – тільки її.

На формування стилю відчутно вплинула любов Віри Іванівни до декоративно-площинного узагальнення, яке ми часто бачимо в іконі. Образ ікони і вікна в рушникові часто зустрічається на картинах художниці, бо з ікони йде дух вишній, а з вікна – промінь світу білого, який так вона любить: «Нічого кращого немає» (2003), «Було, є і буде» (2010), «Щаслива сім'я» (2007–2008). Лише у творах про голодомор чи війну – темрява у вікнах, але обов'язково з проблисками світла, вірою в майбутнє.

Мисткиня досконало знає побут українців і часто використовує елементи інтер'єру та екстер'єру української хати: «Завтра неділя» (1989), «Люлі, люлі...» (2004), «1945 (з мого дитинства)» (1971), звертається до образів видатних діячів культури України. Леся Українка з квітами в руках зображена на картині «У зеленому гаю поблизу Гадяча» (2004), де Леся сидить біля річки на похилій вербі, форма якої асоціюється з тризубом. Метафоричним є «Портрет Чорновола» (1997–2001) (іл. 5), де він у солом'яному брилі, ніби в німбі, в одному ярмі з чорним волом, який для Віри Іванівни є символом чоловічої сили, космічної енергії, плугом оре землю.

Образ вола – одвічного супутника й помічника селянина, оспіваний у творах художниці, які і про радість, і про народження, і про батька, і про голодомор. Одним із найгостріших і найбільш вдалих творів сучасності, присвячених темі голодомору, є картина Віри Іванівни «Тридцять третій рік» (1998) (іл. 6), де хрестом на землі лежить чоловік у брилі й у білому вбранні, наче святий, зі своїм волом – обидва неживі. Досконало побудована композиція, а глибокий драматизм підсилює колірна гама.

Магістральними у творчості Віри Барінової-Кулеби є такі одвічні теми, як сім'я, родина, любов, батько, мати, дитинство, а особливо багато картин про свята, народні обряди, цикли, присвячені святкуванню Великодня, свята Івана

Купала, жнив, запросин на весілля, танцям. Знаковими є картини про ярмарок у Великих Сорочинцях на Полтавщині – «Купуйте» (2010), «На Сорочинському ярмарку» (2007); напружені й нервово написані картини про «Наймичку» і «Катерину» (2018–2019) Т. Шевченка, де художниця експериментує з матеріалом і винаходить авторську техніку письма по негрунтованому льняному полотні, що додає творам ще більшої органічності, синкретизму, показує нерозривний зв'язок із землею. Варті уваги варіації на тему «Не цілуй мене, козаче, бо гуси побачать...» – українське переосмислення Вірою Іванівною «Поцілунку» (1907–1908) Густава Клімта. Картини «Синок мій» (2000), «Стара груша» (1989), «Мій батько у полі» (2010), «Теплий ранок» (2001), «Колючі трави» (2010), «Бабине літо» (1999), «Люблю гусей» (2020) – всі обігріті, облюблені, вихоплені з душі, з пам'яті.

Важливо зауважити, що Віра Іванівна відома своїми творами по всьому світу. Багато працювала в Америці, Китаї, де навчала студентів, даючи уроки живопису. Скажімо, портрет «Оленочка» (2000) (іл. 7) написаний на одному з американських майстер-класів.

Всі були вражені дійством, коли художниця писала з натури, та ще й портрет. Це було зразком віртуозної майстерності української художниці. Роботи мисткині зберігаються в музеях і приватних колекціях різних країн світу, зокрема у Швейцарії, США, Угорщині, Франції, Великобританії, Німеччині, продавалися на аукціонах Крістіс та Сотбіс. Творча й педагогічна діяльність професорки Віри Барінової-Кулеби високо оцінена державою. Вона – кавалер «Ордена княгині Ольги» III-го ступеня, заслужений діяч мистецтв України, народний художник України.

«Де б я жила, де б малювала, іншою ніколи не стану. Захоплююсь усім прекрасним, воно є велике і неосяжне. Малюю...», – каже Віра Іванівна (Барінова-Кулеба, 2011: 2).

Висновки. Постає Віри Барінової-Кулеби – значне явище в історії українського образотворчого мистецтва другої половини ХХ – початку ХХІ ст., а її вплив як мисткині й педагога на формування мистецької думки, нових поколінь художників і педагогів відіграє непроминальну роль. Методика ведення нею фахових дисциплін підкріплена півстолітнім досвідом викладання на різних факультетах одного з кращих мистецьких навчальних закладів України – НАОМА. Дослідивши життя і творчість художниці, можемо стверджувати про важливість ролі школи у формуванні творчої особистості.

Матеріали даної статті можуть бути використані істориками мистецтва у створенні монографії про життєвий і творчий шлях видатної мисткині й педагога Віри Баринової-Кулеби, під час дослідницької роботи над

вивченням мистецького контексту другої половини ХХ – початку ХХІ ст., історії НАОМА, для мистецтвознавчих студій про методичні й творчі принципи сучасної академічної мистецької освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бараневич Л. Доля повела її мистецькими шляхами. (До дня народження В. І. Баринової-Кулеби). *Українська академія мистецтва* : дослідн. та наук.-метод. пр. Київ, 2008. Вип. 15. С. 397–401.
2. Барінова-Кулеба В. І. А час збігає... : особ. архів В. І. Барінової Кулеби. Б. м.
3. Барінова-Кулеба В. І. *Малярство* : каталог. Київ, 2011.
4. Барінова-Кулеба В. І. На хуторі залишились садки з хрестами. *Віче*. 2008. № 21 (234). С. 67.
5. Барінова-Кулеба В. Пам'ять. *Українська академія мистецтва* : дослідн. та наук.-метод. пр. Київ, 2004. Вип. 11. С. 133–144.
6. Барінова-Кулеба В. Так думається мені (монолог мисткині). *Образотворче мистецтво*. 2008. № 1. С. 120–121.
7. Давиденко В. Зберегла колыску. *Слово Просвіти*. 2008. № 37 (489). С. 12–13.
8. Денисюк О., Поліщук А. Тема материнства у творчості В. І. Барінової-Кулеби. *Актуальні питання гуманітарних наук : міжвуз. зб. наук. пр. молодих учених Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка*. Дрогобич, 2019. Вип. 26. Т. 1. С. 39–47.
9. Кулеба-Барінова В. Спогади про майбутнє. *Віче*. 2012. № 15–16. С. 72.
10. Медведєва (Смирна) Л. В. Віктор Зарецький. Митець, рокований добою. Київ : Оранта, 2006. 432 с.
11. Поліщук А. Віра Барінова-Кулеба: сучасність через традиції. *Образотворче мистецтво*. 2017. № 4. С. 46–48.
12. Поліщук А. Жіночий образ у творчості В. І. Барінової-Кулеби : дипломна робота : рукопис ; НАОМА. Київ, 2017.
13. Розмова Романа Петрука з Вірою Баріновою-Кулебою 14 жовт., 2010 р. : архів автора. 2010. Б. м. С. 1–3.
14. Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. URL: http://naoma.edu.ua/ua/professors/kafedra_zhivopisu_kompozits/vravanvna_barnova-kuleba/ (дата звернення: 30.09.2020).

REFERENCES

1. Baranevych L. Dolia povela yii mystetsky my shliakhamy. (Do dnia narodzhennia V. I. Barynovoi-Kuleby) [Fate led her in artistic ways (Dedicated to the birthday of V. I. Barynova-Kuleba)]. *Ukrainska akademiia mystetstva : Doslidnytski ta naukovo-metodychni pratsi – Ukrainian Academy of Arts: Research and methodological work*. 2008. 15, 397–401. [in Ukrainian].
2. Barynova-Kuleba V. I. A Chas zbihaye... : [osob. Arkhiv V. I. Barynovoi-Kuleby] [And yet the time goes by... : [personal archive of the V. I. Barynova-Kuleba]]. [B. m.] – No location, 200-. [in Ukrainian].
3. Barynova-Kuleba V. I. *Malyarstvo*: kataloh [Painting: catalogue]. Kyiv – Kyiv, 2011. [in Ukrainian].
4. Barynova-Kuleba V. I. (2004). «Na khutori zalyshylys sadky z khrestamy» [On the hamlet remained gardens with crosses] *Viche – Veche*, 21, 67. [in Ukrainian].
5. Barynova-Kuleba V. *Pamyat* [Memory]. *Ukrayinska akademiya mystetstva: doslidn. ta nauk-metod. pr. – Ukrainian Art Academy: research and scientific-methodical works*. Kyiv – Kyiv, 2004, 11, 133–144. [in Ukrainian].
6. Barynova-Kuleba V. *Tak dumaietsia meni (monoloh mystykyni)* [That's what I think] (monologue of the artist). *Obrazotvorche mystetstvo – Fine art*, 2008, 1, 120–121 [in Ukrainian].
7. Davydenko V. *Zberegla kolysku* [Kept the cradle]. *Slovo prosvity – The word of enlightenment*, 37, 2008, 12–13. [in Ukrainian].
8. Denysiuk O. Polischuk A. *Tema materynstva u tvorchosti V. I. Barynovoi-Kuleby*. [The subject of maternity in the works by V. I. Barynova-Kuleba] *Aktualni pytannya humanitarnykh nauk: mizhvuz. zb. nauk. pr. Molodykh vchenykh Drohob derzh. ped. un-tu. im. I. Franka*. – Current questions in the humanitarian sciences: inter higher educational establishments' works collection by the younger scientists of the Ivan Franko Drohobych National Pedagogical University. Drohobych – Drohobych, 2019, 26, 39–47. [in Ukrainian].
9. Barynova-Kuleba V. *Spohady pro... maibutnie* [Memories of... the future]. *Viche – Veche*, 2012, 16, 72. [in Ukrainian].
10. Medvedyeva (Smyrna) L. V. *Viktor Zaretskiy. Mytets, rokovaniy dobyou* [Viktor Zaretskiy. An artist, doomed by the era]. Kyiv – Kyiv: Oranta – Oranta, 2006, 432. [in Ukrainian].
11. Polischuk A. *Vira Barynova-Kuleba: suchasnist cherez tradytsiy*. [Vira Barynova-Kuleba: modern through traditions]. *Obrazotvorche mystetstvo – Fine arts*. 2017, 4, 46–48. [in Ukrainian].
12. Polischuk A. *Zhinochy obraz u tvorchosti V. I. Barynovoi-Kuleby: dyploмна робота: [rukopys]*. [Feminine image in the works of V. I. Barynova-Kuleba: project work [manuscript]]. NAOMA – NAFAA. Kyiv – Kyiv, 2017. [in Ukrainian].
13. Rozmova Romana Petruka z Viroyu Barynovoyu-Kuleboyu 14 zhovt, 2010 r. [An interview by the author with Vira Barynova-Kuleba on October 14, 2010]. [arkhiv avtora] – *archive of the author*. [B. m.] – No location, 2010, 1–3. [in Ukrainian].
14. *Natsionalna akademiya obrazotvorchoho mystetstva i arkhitektury* [National Academy of Fine Arts and Architecture] [Elektronnyi resurs] – Digital source. URL: http://naoma.edu.ua/ua/professors/kafedra_zhivopisu_kompozits/vravanvna_barnova-kuleba/ (visited on 30.09.2020). [in Ukrainian].

УДК 7.012:7.011:7.021.5:111.852

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-3>**Олена ПОЛИЩУК,***orcid.org/0000-0002-1095-8031**доктор філософських наук, професор,
професор кафедри філософії та політології
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) polishchuk.o.p.2015@gmail.com***Наталія КОЛЕСНИК,***orcid.org/0000-0001-9384-9369**кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри образотворчого мистецтва та дизайну
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) kolesnik@zu.edu.ua***Наталія КРАСНОВА,***orcid.org/0000-0002-5308-3909**кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри образотворчого мистецтва та дизайну
Житомирського державного університету імені Івана Франка
(Житомир, Україна) natalka.krasnova@gmail.com*

ХУДОЖНЬО-ОБРАЗНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ДИЗАЙН-ПРОЄКТУ (НА ПРИКЛАДІ КНИЖКОВИХ ВИДАНЬ ДРАМИ «ЛІСОВА ПІСНЯ» ЛЕСІ УКРАЇНКИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ ХХІ СТ.)

Стаття присвячена аналізу специфіки художньо-образного моделювання, здійсненого в дизайн-проєктах книжкового видання драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки. Ми дослідили особливості художнього оформлення книжкових видань цього літературного твору як об'єкт нашого дослідження. Зокрема, це видання, що були здійснені в першій третині ХХІ ст. українськими дизайнерами / художниками-ілюстраторами. Нами було припущено як гіпотезу, що кожний дизайн-проєкт видання фіксує специфічні риси не лише авторської манери графічного дизайнера, художника-ілюстратора чи художнього редактора книжкового видання, але й специфіку їхнього художнього мислення загалом. Також ми вважаємо, що новизна дизайн-проєкту книжкового видання відомого літературного твору не тільки дозволяє якісно візуалізувати його зміст, але й сприяє його популярності серед споживачів. Метою дослідження насамперед став аналіз специфіки художньо-образного моделювання книжкового видання з боку дизайнера / художника-ілюстратора / художнього редактора, враховуючи незвичність жанру художньо-літературного твору (драма-феєрія), а також ми прагнемо вказати на зв'язок авторської манери й художнього мислення авторів дизайн-проєктів.

Використовуючи метод семіотичного аналізу візуального об'єкта й герменевтичний метод, досліджено специфіку авторської манери дизайнера / художника-ілюстратора / художнього редактора зазначеного твору. Також здійснено аналіз характерних рис та основних принципів художнього оформлення видань драми «Лісова пісня» протягом останніх років (період 2012–2020 рр.). Нами з'ясовано, що художнє оформлення цих видань базувалося на принципах функціоналізму, сублідрядності й декоративізму як основних під час створення дизайн-проєктів.

Ключові слова: *дизайн-проєкт, художньо-образне моделювання, художнє мислення, естетичний смак, художній смак, культурна спадщина.*

Olena POLISHCHUK,
orcid.org/0000-0002-1095-8031
Doctor of Philosophical Sciences, Professor;
Professor at the Department of Philosophy and Political Science
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine) polishchuk.o.p.2015@gmail.com

Nataliia KOLESNYK,
orcid.org/0000-0001-9384-9369,
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Fine Arts and Design
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine) kolesnik@zu.edu.ua

Nataliia KRASNOVA,
orcid.org/0000-0002-5308-3909
Candidate of Pedagogical Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Fine Arts and Design
Zhytomyr Ivan Franko State University
(Zhytomyr, Ukraine) natalka.krasnova@gmail.com

ARTISTIC MODELING DESIGN PROJECTS (ON THE EXAMPLE OF BOOK PUBLICATIONS OF THE DRAMA “FOREST SONG” BY LESYA UKRAINKA AT THE FIRST THIRD OF THE XX CENTURY)

The article is devoted to the analysis of the specificity of artistic and figurative modeling carried out in the design projects of the book edition such as the drama “Forest Song” by Lesya Ukrainka. We examine the design features of the decoration at the book editions of this literary work as the object of our research. In particular, this edition was carried out in the first third of the XXI century by Ukrainian designers / illustrators. We assumed, as a hypothesis, that each design project of the publication captures the specific features not only of the author’s manner of a graphic designer, illustrator or art editor of a book publication, but also the specifics of their artistic thinking in general. To our mind, the real novelty of the design project for a book publication of a well-known literary work not only makes it possible to visualize its content in a quality manner, but also contributes to its popularity among consumers. The aim of this study, first of all, was to analyze the specifics of the artistic and figurative modeling of a book publication by a designer / illustrator / art editor, given the unusual genre of a literary work (drama extravaganza), and we also want to point out the connection between the author’s manner and artistic thinking of the authors of design projects.

Using the method of semiotic analysis of the visual object and the hermeneutic method, we investigated the specifics of the author’s manner of the designer / illustrator / art editor of the specified works and the creative ideas of their design projects. We have analyzed of the characteristic features and key principles of artistic design of book editions such as the drama “Forest Song”, over the past years (the period 2012–2020). We found out that the artistic design of these publications was based on the principles of functionalism, sub-distribution and decorative modeling as the main ones when creating design projects.

Key words: design project, artistic-figurative modeling, artistic thinking, aesthetic taste, artistic taste, cultural heritage.

Постановка проблеми. З-поміж артефактів, що мають не лише цінність як конкретна штучна предметна форма, але й значення в духовно-інтелектуальній площині й естетично-художньому значенні як носій інформації, вирізняються художньо-літературні книжкові видання. У людській культурі протягом тривалого часу книги загалом є вагомими елементами духовного життя, а для конкретних спільнот їх створення та видання постає важливим явищем у суспільному житті й виробництві символічних цінностей та їх споживанні, хоча із часом відбувається зміна уявлень про зміст, матеріали виготовлення чи засади

оформлення текстової інформації. Художнє проектування та оформлення таких об’єктів фіксує своєрідність трансляції змістового наповнення цієї інформації, іноді суттєво впливаючи на його сприйняття, розуміння або інтерпретацію. Тому вони мають, з одного боку, інформаційно-комунікативне значення, а з іншого, – естетично-художню цінність, це важлива складова частина «естетосфери» (А. Пригорницька) суспільства й культури людства. В умовах Industry 4 виникає нове, специфічне ставлення до текстової інформації та її ілюстративної складової частини, зокрема виникає цифрова, електронна книга як носій

інформації у вигляді даних на основі функціонування засобів обчислювальної, комп'ютерної техніки й цифрових технологій, котра є віртуальним об'єктом з особливим композиційним формотворенням. Від «Гутенбергової галактики» сучасний соціум крокує в «Майкрософтовський всесвіт». Але й створення друкованого видання, і поява електронної книги мають спільну рису – авторське начало, реалізоване в дизайн-проекті. Під час створення дизайн-проекту має значення низка чинників, найголовнішими з яких виступають не лише функції створеного предмета, смаки цільової аудиторії, котрі він має задовольнити, інтереси й очікування замовника. Не менш вагомим чинником впливу для дизайн-проекту мають особливості світосприйняття, переконання, ідеали, смаки й цінності людини, що виступає його розробником. Іншими словами, одним із його суттєвих чинників є мислення дизайнера (художнього редактора, ілюстратора), від якого залежить художньо-образне моделювання дійсності. Отже, важливим видається поглиблений аналіз методу художньо-образного моделювання книжкового видання в контексті специфіки дизайнерського мислення, що зумовлює актуальність виявлення його особливостей, наріжних принципів.

Аналіз останніх досліджень. Під час створення будь-якого нового об'єкта в дизайнерській діяльності значущість мають принципи функціональності, доцільності через орієнтування на прагматичний кінцевий результат (Лобин, Миронова, 2009). Художнє оформлення книжкового видання як конкретної штучної предметної форми є важливою складовою частиною його підготовки до друку й передбачає на всіх етапах його здійснення дотримання принципів цілісності, структурованості й субпідрядності, розробку котрих здійснювали насамперед фахівці з типографіки, книжкової графіки, художники-редактори з практичним досвідом: О. Буковецька, П. Гіленсон, І. Кириченко, М. Кириченко, М. Куленко, П. Реннер, Е. Рудер, Я. Чихольд та інші. Зокрема, В. Михайленко й М. Яковлев указують на важливість у дизайнерській діяльності дотримання принципу цілісності композиції як її інтегрального показника якості (Михайленко, Яковлев, 2008: 56). Привертає увагу й спонукає до дискусії міркування, що «людина з розвиненим абстрактно-символьним мисленням виокремлює інформаційний об'єкт із навколишнього середовища й присвоює йому графічне зображення – архетипічний образ», і тому «інша людина сприймає інформаційний контент і «зв'язує» його значення з графічним зображенням» (Чекштуріна, 2015: 343).

Про складний зв'язок інформаційного об'єкта, зокрема книжкової ілюстрації, з його сприйняттям людиною вказує В. Стасенко: «Люди з розвиненим символічним мисленням додають уточнювальні значення для змісту певного знака й інформаційний контент, тобто семантичний об'єм збільшується, а знак перетворюється на знак-символ і починає існувати в соціокомунікативному просторі» (Стасенко, 2014: 95). Варто звернути увагу, що задоволення естетичних потреб та інтересів людини завдяки можливостям художнього мислення загалом створює стійкі естетичні ціннісні орієнтації як деякої соціальної групи, так і людини (Поліщук, 2016).

Мета дослідження. Об'єктом дослідження виступили книжкові видання твору відомого вітчизняного автора, а саме «Лісова пісня» Лесі Українки, здійснені в Україні протягом останніх років (період 2012–2020 рр.). На основі аналізу концепцій дизайн-проектів видань прагнемо: 1) дослідити специфіку художньо-образного моделювання книжкового видання з боку дизайнера / художника-ілюстратора / художнього редактора, враховуючи незвичність жанру художньо-літературного твору (драма-феєрія); 2) виявити наріжні чинники впливу на авторську манеру й художнє мислення дизайнерів видань. Базовими для реалізації мети виступили герменевтичний метод і метод семіотичного аналізу візуального об'єкта, методологічну цінність для дослідження також мають індуктивний і гіпотетико-дедуктивний методи, а також принцип неповного осягнення об'єкта. Значущість мала ідея, що феномен художнього мислення є неоднорідним явищем, отже, під час розгляду його особливостей у площині художнього проектування, художнього конструювання чи моделювання об'єктів дійсності доречно розглядати його як дизайн-мислення (художньо-проектне мислення).

Виклад основного матеріалу. Художньо-образне моделювання кожного дизайн-проекту у витоку починається завдяки свідомості дизайнера (його ідей, світоглядно-ціннісних переконань, уяви й фантазії, естетичних ідеалів, художнього смаку, інтуїції), а також його креативності під час здійснення прагматичного завдання. Останнє має, з одного боку, враховувати наявний спосіб життя людей та їх ціннісні орієнтири в різних сферах діяльності, а з іншого, – спроможне активно впливати на їхній стиль мислення та образ повсякденного існування. Дизайн-проект книжкового видання не є винятком.

Художньо-образне моделювання вимагає вміння узагальнювати й систематизувати різноманітні інформаційні сигнали й, крім того, здій-

снювати їх відбір як через аналіз і дискурс, так і на основі інтуїтивного передбачення розвитку ситуації. Іншими словами, дизайнер повинен у разі трансформації поставленого завдання (далі – ПЗ) у конкретне рішення (дизайнерський проєкт, далі – ДП) уміти здійснювати розширення смислового поля ПЗ через виявлення його нових ціннісних сенсів (далі – НС) чи / та функцій, значень нової штучної предметної форми (далі – ЗНФ). Тому процедура проблематизації завдання як складова частина методу художньо-образного моделювання дизайн-проекту може бути представлена схематично як:

□?□ → ПЗ → ПЗ₁(НС₁+ЗНФ₁) → ПЗ₂(НС₂+ЗНФ₂)... → ДП.

Тому від автора дизайн-проекту вимагається мати сформоване творче, дивергентне мислення, щоб бути спроможним до розширення змістового поля первинно окресленого завдання (через виявлення спектра можливих ціннісних сенсів проєктованого об'єкта, його нових функцій, значень під час використання, ужитку різними людьми), внесення коригування та прийняття ефективного рішення. Тобто уявне поміщення в локус власної уваги проєктованого об'єкта, ніби він вже є реальною предметністю і наявним у вжитку значної кількості людей, а не лише цільової споживчої групи, виявляє додаткові смислові контексти заявленого завдання. А для цього від дизайнера вимагається значний культурний кругозір, ерудованість, щоб розуміти внутрішній світ, запити, цінності споживачів продукції. Під час створення художньо-літературного видання наявність таких властивостей мислення в графічного дизайнера (ілюстратора, художнього редактора) є запорукою майбутнього значного читачького інтересу до створеного ним продукту в разі перенасичення ринку книжкової продукції в сучасному суспільстві. У дизайнерській діяльності, коли йдеться про книговидавництво, важливою умовою читачького інтересу завжди є новизна в оформленні видання, особливо коли йдеться про вже неодноразово публіковані твори, наприклад, класиків художньої літератури. І це не новизна як модифікація (модернізація) попередніх власних дизайнерських знахідок чи вданих рішень у проєктуванні, оформленні видання з боку інших фахівців. Читачькому інтересу до книжкового видання сприяє насамперед новизна на основі інноваційного формотворення в дизайн-проекті.

Новизна дизайнерського рішення може проявитися завдяки використанню аналогії, аналоговому проєктуванню за наявним зразком, прототипом чи ж шляхом інноваційного рішення як інноваційне проєктування. В останньому випадку,

як видається, особливе значення має опертя на позалогічні чинники прийняття рішення, зокрема інтуїтивний здогад, чуттєвий стимул та інше. Укажемо на важливість уміння дизайнера адекватно реагувати на внутрішні стани й думки, ідеї, які наразі спонтанно виникають, а також формування ним «порогу не привикання» до них. В іншому випадку відбуватиметься тенденція до поступового формування стереотипності, шаблонності мислення фахівця, а отже, втрати ним здатності продукувати принципово нові рішення протягом тривалого часу. Уміння не лише долати стереотипи, напрацьовані на основі власного досвіду й стимулів до творчості, але й відходити від ужитку кліше-форм як «професійно-культурного зразка» також складає, на наш погляд, майстерність дизайнера під час виконання ним професійних завдань у разі формотворення нової продукції.

Як приклад, розглянемо декілька зразків оформлення драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки в останні роки (період 2012–2020 рр.). Це новітні спроби привернення уваги до культурної спадщини України.

Об'єкт аналізу 1: у 2012 р. було створене книжкове видання в палітурці, крейдований папір, зі значною кількістю кольорових ілюстрацій (художнє оформлення та ілюстрації відомого українського художника-графіка й каліграфа Віталія Мітченка), формат 205x260 мм (84x108/16), у видавництві «Грамота» (ISBN 978-966-349-357-2) (Лєся Українка, 2012). Воно є надзвичайно багато ілюстрованим виданням. (Варто звернути увагу, що В. Мітченко є випускником Московського поліграфічного інституту й автором чисельних проєктів з оформлення книжкових видань). Зокрема, у виданні бачимо кольорові, задруковані ілюстровані (пейзажні) форзац і нахзац, намальований портрет відомої української письменниці (авантитул, автор – Л. Мітченко), кольоровий (з авторськими шрифтами) розгорнутий титул, заставки й кінцівки (рослинний мотив), значна кількість повносторінкових сюжетних ілюстрацій (підкуповує їх кількість – 14), що знайомлять переважно з персонажами драми-феєрії, малоформатні ілюстрації на полях (насамперед рослинний мотив). Використано кольорові написи розділів книги та його дійових осіб. Як видається, внаслідок такого оформлення видання буде привабливим для широкого кола читачів (воно мало великий наклад – 4 000 примірників). На наш погляд, художнє оформлення твору мало насамперед на меті здійснювати візуалізацію сюжету, поетапно знайомлячи читача з персонажами й перипетіями сюжету літературного твору, а також постійно

утримувати читацьку увагу. Колорит ілюстрацій є стриманим, впадає у вічі домінування зелених і синіх барв та їх відтінків у переважній кількості ілюстрацій, теж саме маємо під час оформлення палітурки (на ній зображена Мавка). Художник-ілюстратор велику увагу приділяє характеристиці персонажу (способу життя міфічного персонажа, характеру чи внутрішньому стану Мавки, Лукаша, дядька Лева). Хочемо звернути увагу, що цікавим моментом є зображення Мавки як жінки зі світлим, рюсвим волоссям (найчастіше цей персонаж зображують із чорним чи зеленим волоссям). Отже, в основу авторського задуму покладено ідею акценту на кількості й оригінальності ілюстрацій (поєднання великоформатних і малоформатних зображень, заставок і кінцівок, новизна та якість авторського малюнка). Такий прийом у формотворенні видання художньо-літературного твору є поширеним явищем. Але можна стверджувати про посиленій декоративізм як засадничий формотворчий принцип цього дизайн-проекту, враховуючи кількість та якість запропонованого ілюстративного матеріалу, а також увагу його автора до загального колориту ілюстрацій і написів (заголовки, імена персонажів), який би асоціювався насамперед із лісом, рослинністю.

Об'єкт аналізу 2: у 2014 р. було надруковане книжкове видання в обкладинці з кольоровими ілюстраціями, формат 165x235 мм, тиражем 1 000 примірників видавництвом «Основи» (ISBN 978-966-500-350-2) (Леся Українка, 2014). Ілюстрації в цьому виданні належать молодій київській художниці й ілюстраторці, випускниці Національної академії образотворчого мистецтва й архітектури Поліні Дорошенко. Їхніми специфічними рисами є яскравий колорит і стилізація під дитячий малюнок (це, безсумнівно, ознака інноваційного підходу в дизайн-проекті відомого твору). А також особливістю авторської манери є широке використання контрастних кольірних рішень. Тому видається, що указане видання має цільовою групою підлітків. Ілюстративний матеріал видання теж багатий і цікавий сюжетними ілюстраціями (посиленій декоративізм як засадничий формотворчий принцип). На наш погляд, знайомлячи читача з персонажами літературного твору, авторка дизайн-проекту з оформлення видання намагалася зробити його нову інтерпретацію, а саме як цікавого твору з казковим, незвичайним сюжетом. Проте зауважимо, що дизайнеркою здійснено відхід від авторського задуму (твір письменницею задуманий як драма-феєрія). Так, Мавка – це міфологічний (уособлення певних природних сил), а не казковий персонаж

(Кордун, 1983). Під час спроби інтерпретації її та інших дійових осіб твору як казкових персонажів нівелюються, як видається, світоглядно-ціннісні моменти відомого твору української культури. Тобто, наразі не враховується історичний і національно-культурний аспекти появи драми-феєрії.

Наступним об'єктом аналізу виступає здійснене у 2018 р. видання в Новоград-Волинському, батьківщині Лесі Українки (на замовлення міської ради як поліпшене, подарункове – наклад 550 примірників, формат 60x84/16, ФОП Гембарський О. П. (видавництво «НОВОград»), ISBN 978-966-97709-7-4) (Леся Українка, 2018(a)), в якому використані факсимільні матеріали (авантитул), репродукції з ксилографічних матеріалів для форзаца й нахзаца – репродукції карт XVI століття, що мають ілюстративне навантаження, шрифти нових гарнітур, зокрема з рослинним мотивом, вкладки (фотографії письменниці, її чоловіка, родини, друзів і знайомих, що посилюють інтерес до видання), декоровані колонцифри. У виданні кожному з розділів передує кольоровий шмуцтитул, який має знаково-символьну ілюстрацію (сірий тон) і художньо оформлений заголовок (новітній шрифт із рослинним мотивом, червоний тон). Особливістю видання став ужиток автентичних графічних символів Волині й Західного Полісся, символів доби Київської Русі для ілюстративного матеріалу (тобто в такий спосіб створено інтригу про незвичність, таємничість за змістом книги). Такі символи прикрашають білу палітурку, корінець якої декоровано кольоровою смужкою вишивки (із зібрання Олени Пчілки, матері Лесі Українки, як результат її етнографічних досліджень). У цьому виданні не застосовані малюнки-ілюстрації, а лише знаки-символи, що не є поширеним прийомом під час оформлення драми-феєрії. Можна сказати про мінімалізм як формотворчий принцип під час використання кольору (сірий чи червоний для ілюстративного матеріалу; сепія – фотографії; червоним є забарвлення ляссе). Також фіксуємо принципи лаконічного декоративізму, субпідрядності. Тому видання можна розглядати прикладом реалізації інноваційного дизайн-проекту для популяризації твору відомого автора.

Останнім об'єктом нашого аналізу є спеціалізоване видання (Леся Українка, 2018(b)), супроводжуване випуском скетчбуку, присвячене релізу анімаційного фільму в жанрі фентезі «Мавка. Лісова пісня» (режисер Олександра Рубан; кінокомпанія Animagrad Film. UA Group). Воно адресоване підліткам 9–12 років, як анонсувалося видавництвом (ISBN 978-617-660-288-0); тираж

1 000 примірників, формат 215x290 мм; палітурка; крейдований папір; кольорові ілюстрації. Але скетчбук (ISBN 978-617-660-294-1), розмір 135x205 мм, папір, має лише чорно-білі ілюстрації на 50 сторінках для подальшого розмальовування, і для заохочення його придбання пропонується додаток для смартфона, що дає можливість цікавої розваги завдяки ефекту доповненої реальності, використовуючи новітні технології. Таке видання не просто, як вказується виробниками, адаптує текст для кращого розуміння певної цільової групи споживачів, у такому випадку дітей середнього шкільного віку й підлітків, воно видозмінює авторський текст, коли йдеться про відомий художньо-літературний твір. А це своєю чергою змінює уявлення і про зміст його твору-прототипу, й про умови життя, поведінку, цінності, світогляд, непрості життєві обставини та їх причини в персонажів літературного твору. Тобто заявлений автором твір як драма-феєрія тепер подається як цікава пригода з казковими персонажами, як щось, сприятливе розвазі й грі. На наш погляд, гуманістичне посилення драми «Лісова пісня» Лесі Українки наразі вже не відстежується читачем так чітко. Пригоди Мавки й інших персонажів з її оточення вже більше націлюють на розвагу, ніж на розмірковування про альтруїзм чи егоїзм, добро й зло, честь і гідність, справедливість і совість, позитивність або аморальність у вчинках, а також спектра можливих наслідків для людини від її нерозважливих дій. Проте укладання таких об'єктів із боку дизайнерів фіксує оригінальність у формотворенні, вони мають незвичний дизайн-проект, що використовує значний ілюстративний матеріал, зокрема кольоровий, коли читач знайомиться з великоформатними малюнками й інше. Варто зауважити на зв'язок практики випуску таких скорочених, адаптованих текстів відомих літературних творів зі скетчбуками з феноменом сучас-

ної «культурної індустрії», коли «художнє явище може базуватися в артпрактиці не на естетичних моментах (феномен «естези»), коли художній простір країни в разі символічного виробництва й обміну «наповнюється артпродуктами, які не належать до сфери мистецтва, але викликають значну увагу публіки як цікава розвага чи спосіб захопливого проведення часу при дозвіллі або засіб самовираження (Поліщук, 2016: 9), для яких «важливий лише художній компонент, без гуманістичного по суті естетичного сенсу, й комерційний успіх» (Поліщук, 2016: 13). (Через популярність видання в дитячій аудиторії був випуск й у наступні роки). Наразі маємо типовий зразок модифікації іншого дизайн-проекту, його основна мета – сприяти інтересу до рекламного фільму на основі попереднього ознайомлення з персонажами, їхньою візуалізацією. Тобто домінімним принципом дизайн-проекту видання є функціоналізм.

Висновки. Проаналізовані особливості художнього оформлення книжкових видань драми-феєрії «Лісова пісня» Лесі Українки останніх років дають змогу стверджувати про врахування художниками-ілюстраторами, дизайнерами інтересів цільової групи, для якої вони розраховані. Кожне видання фіксує специфіку художнього мислення (дизайн-мислення) під час розробки дизайн-проекту, його самобутність і неповторність. Нами зафіксовані випадки як інноваційного, так і аналогового проектування під час художнього оформлення відомого художньо-літературного твору української культури. І можна стверджувати про більшу поширеність останнього виду дизайн-проектів книжкового видання відомого твору. З'ясовано залежність формотворчих принципів дизайн-проектів від цільової групи, на яку головним чином зорієнтоване видання, естетичних і художніх смаків їхніх авторів, специфіки художнього мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кордун В. М. Фольклорно-міфологічна образність у структурі «Лісової пісні» Лесі Українки. *Народна творчість та етнологія*. 1983. № 3. С. 60–65.
2. Леся Українка. Лісова пісня : Драма-феєрія в трьох діях / ілюстрації В. С. Мітченка. Київ : Грамота, 2012. 128 с.
3. Леся Українка. Лісова пісня : Драма-феєрія в трьох діях / ілюстрації П. О. Дорошенко. Київ : Основи, 2014. 152 с.
4. Леся Українка. Лісова пісня : Драма-феєрія в трьох діях / передмова О. П. Поліщук. Новоград-Волинський : ФОП Гембарський О. П., 2018 (а). 192 с.
5. Леся Українка. Лісова пісня. Мавка. Переказ для дітей. Київ : Київський будинок книги, 2018 (б). 48 с.
6. Лобин А. М., Миронова М. В. Проектирование и анализ концепции книжного издания. Ульяновск : УлГТУ, 2009. 110 с.
7. Михайленко В. С., Яковлев М. І Основи композиції (геометричні аспекти художнього формотворення). 2-е вид. Київ : Каравела, 2008. 304 с.
8. Поліщук О. П. Художественно-экспрессивное мышление и современное художественное пространство Украины. *Literatura i kultura popularna*. XII. Wrocław, 2016. S. 7–21. DOI: 10.19195/0867-7441.22.1.

9. Стасенко В. В. Універсальне та індивідуальне в методі побудови національно ідентифікованих констант графіки Софії Караффи-Корбут. *Поліграфія і видавнича справа*. 2014. № 3 (67). С. 91–98.

10. Чекштуріна В. М. Феноменологія рунічного знака як засобу комунікації. *Наукові записки / Scientific papers*. 2015. № 1 (50). С. 341–348.

REFERENCES

1. Kordun V. M. Fol'klorno-mifologichna obraznist' u strukturi "Lisovoyi pisni" Lesi Ukrayinky. [Folklore and mythological imagery in the structure of "Forest Song" by Lesya Ukrainka]. *Narodna tvorchist' ta etnografiya [Folk art and ethnography]*. 1983. № 3. S. 60–65. [in Ukrainian].

2. Lesya Ukrainka. Lisova pisnya : Drama-feyeriya v tr'ox diyax; ilyustraciyi V. Mitchenka [Forest Song: Drama extravaganza in three acts; illustrations by V. Mitchenko]. Ky'yiv : Gramota, 2012. 128 s. [in Ukrainian].

3. Lesya Ukrainka. Lisova pisnya : Drama-feyeriya v tr'ox diyax [Forest Song: Drama extravaganza in three acts; illustrations by P. Doroshenko]. Ky'yiv : Osnovy, 2014. 152 p. [in Ukrainian].

4. Lesya Ukrainka. Lisova pisnya : Drama-feyeriya v tr'ox diyax [Forest Song: Drama extravaganza in three acts; foreword by Olena Polishchuk]. Novograd-Volynsky: FOP Gembarsky O. P., 2018(a). 192 p. [in Ukrainian].

5. Lesya Ukrainka. Lisova pisnya. Mavka. Perekaz dlya ditej. [Forest Song. Mavka. Book-reading for children]. Ky'yiv: Kyiv House of Books, 2018(b). 48 p. [in Ukrainian].

6. Loby'n A. M., My'ronova M. V. Proekty'rovany'e y' analy'z koncepcy'y' kny'zhnogo y'zdany'ya [Design and analysis of the concept of a book publication]. Ulyanovsk: UISTU, 2009. 110 p. [in Russian].

7. Mikhailenko V. E., Yakovlev M. I. Osnovy' kompozy'ciji (geometry'chni aspekty' xudozhn'ogo formotvorenniya) [Fundamentals of composition (geometric aspects of artistic design)]. 2nd ed. Ky'yiv: Karavela, 2008. 304 p. [in Ukrainian].

8. Polishchuk, Olena. Hudozhestvenno-ekspresy'vnoe myshleny'e y' sovremennoe xudozhestvennoe prostranstvo Ukray'ni [Artistic and expressive thinking and modern art space of Ukraine]. *Literature and Culture Popular*, XII, Wrocław 2016, p. 7–21. DOI: 10.19195 / 0867-7441.22.1. [in Russian].

9. Stasenko V. V. Universal'ne ta indy'vidual'ne v metodi pobudovy' nacional'no identy'fikovany'x konstant grafiky' Sofiyi Karaffy'-Korbut [Universal and individual in the method of constructing nationally identified constants of the graph of Sofia Caraffi-Korbut]. *Poligrafiya i vy'davny'cha sprava [Printing and publishing]*. 2014. № 3 (67). Pp. 91–98. [in Ukrainian].

10. Chekshturina V. M. Fenomenologiya runichnogo znaka yak zasobu komunikaciyi [Phenomenology of the runic sign as a means of communication]. *Naukovi zapysky' [Scientific papers]*. 2015. № 1 (50). Pp. 341–348. [in Ukrainian].

Ірина ПРОДАН,

orcid.org/0000-0001-9602-9745

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри дизайну

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка
(Старобільськ, Луганська область, Україна) *prodanira12@gmail.com*

ФОРМУВАННЯ ЕТНОСТИЛІСТИЧНИХ НАПРЯМІВ У ДИЗАЙНІ

У статті проаналізовано поняття «етнічна культура», визначено взаємозв'язок культури та етносу у глобалізаційних процесах суспільства. Класичне визначення етнічної культури ґрунтується на уявленні про неї як про локальне явище цілісного процесу світової культури. Функціонування етносу та його культури визначаються окремими структуроутворюючими факторами, які впливають на походження та розвиток культури, розрізняючи етнічні та локальні особливості, багаторівневі функції та засоби. Етнічність межує з етносом культури й свідомістю та функціонує як механізм етнокультури для збереження й обміну інформацією про різні аспекти досвіду та історії поколіннями.

Етнічна культура визначається як така, що накопичена в матеріальних і духовних цінностях, знаменує певні знання, творчі здібності та вміння людей, є особливим способом належності до певної групи. Культура як спосіб буття певного народу постає як абсолютна цінність, яку не можливо звести до однієї з її складників.

У структурі етнічної культури важливим чинником є мистецтво. Особливо це вбачається на етапі становлення націй і національного мистецтва, в якому процеси формування етнокультурної єдності зумовлені притаманними йому соціально-економічними і соціально-політичними умовами розвитку. З позиції мистецтвознавства етнічна культура зберігає автентичну семантику народного мистецтва, відроджує ремесла, органічно переплітається з новітніми технологіями, що дає можливість для пошуку нових дизайнерських рішень, зберігаючи індивідуальність, субкультурну ідентичність, віддзеркалюючись в етнодизайні.

Виокремлено різні підходи до формування художньо-проектної культури та національної самосвідомості через взаємозалежність із етнодизайном. Етнодизайн розглянуто як різнобічне поняття, яке гармонійно інтегрує в собі духовні, культурні, мистецькі, художні, проектні, технічні та етнонаціональні особливості з урахуванням національних традицій, декоративно-прикладного мистецтва та сучасних промислових технологій. Описано специфічні риси формування етностилістичних напрямів у дизайні з позиції традиційності, екологічності та синкретичності.

Ключові слова: етнічний стиль, етнічна культура, етнос, традиції, мистецтво, етнодизайн.

Iryna PRODAN,

orcid.org/0000-0001-9602-9745

Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor at the Department of Design

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Starobilsk, Luhansk region, Ukraine) *prodanira12@gmail.com*

FORMATION OF ETHNOSTYLISTIC DIRECTIONS IN DESIGN

The article analyzes the concept of “ethnic culture”, defines the relationship between culture and ethnicity in the globalization processes of society. The classical definition of ethnic culture is based on the idea of it as a local phenomenon of the holistic process of world culture. The functioning of the ethnos and its culture is determined by individual structural factors that affect the origin and development of culture, distinguishing between ethnic and local characteristics, multilevel functions and means. Ethnicity borders on the ethnos of culture and consciousness and functions as a mechanism of ethnoculture for the preservation and exchange of information about various aspects of experience and history for generations.

Ethnic culture is defined as one that is accumulated in material and spiritual values, marks certain knowledge, creative abilities and skills of people, is a special way of belonging to a certain group. Culture as a way of life of a certain people appears as an absolute value that cannot be reduced to one of its components.

Art is an important factor in the structure of ethnic culture. This is especially seen in the stage of formation of nations and national art, in which the processes of formation of ethnocultural unity are due to its inherent socio-economic and socio-political conditions of development. From the standpoint of art history, ethnic culture preserves the authentic semantics of folk art, revives crafts, organically intertwines with the latest technologies, which allows the search for new design solutions, preserving individuality, subcultural identity, reflected in ethnic design.

Different approaches to the formation of art and design culture and national identity through interdependence with ethnic design are highlighted. Ethnodesign is considered as a versatile concept that harmoniously integrates spiritual, cultural, artistic, artistic, design, technical and ethno-national features, taking into account national traditions, arts and crafts and modern industrial technologies. The specific features of the formation of ethnostylistic trends in design from the standpoint of tradition, environmental friendliness and syncretism are identified.

Key words: ethnic style, ethnic culture, ethnicity, traditions, art, ethnic design.

Постановка проблеми. На сучасному етапі глобалізаційних процесів розвиток етностилістичних напрямів стає більш відкритим, у нинішній культурі вони сприймаються як сфера творчої діяльності, до яких останнім часом значно підвищилася зацікавленість суспільства. Нині історико-культурний дизайн, який спирається на культурне минуле, знання та цінності народу етносу (етнодизайн), що накопичувалися роками, стає актуальним в усіх напрямках і охоплює практично весь світ, стаючи чудовою базою для створення та втілення нових ідей.

В Україні етностилістичні напрями в дизайні набувають все більшої популярності, адже гармонізація предметно-просторового середовища здійснюється через свідоме, обґрунтоване використання орнаментики, колористики, символіки, декору, поєднання екологічних і натуральних матеріалів із новітніми технологіями, що стає підґрунтям для відродження культури й духовних цінностей, самоідентифікації та бачення свого місця в глобальному культурно-мистецькому просторі.

Аналіз досліджень. Вивчення етностилю в контексті етнічної культури та «етносу» розглянуто в працях С. Арутюнова, Ю. Бромля, Л. Гумільової, Ю. Нікішенко. Окремі аспекти розвитку та становлення етнодизайну розглянуто в працях Ю. Афанасьєва, А. Бровченка, Л. Корницької, О. Крижанівського, С. Мигаля, І. Сиваш, О. Рудницької.

Мета статті – провести аналіз понять «етнічність», «етнічна культура», «етнодизайн», визначити зв'язок між їх формальними та естетичними характеристиками, вплив на особливості формування етностилістичних напрямів у дизайні.

Виклад основного матеріалу. Етностилістичне мистецтво ХХІ ст. здебільшого розвивається у двох напрямках: як складний історико-культурний процес формування й становлення традиційного образу, як форма трансформації дизайнерської обробки в сучасних тенденціях і новаціях. Такі положення потребують ґрунтовного науково-теоретичного аналізу. Досліджуючи стан наукової розробки та огляд літератури, важливо зазначити, що сприйняття етностилю як об'єкту соціокультурного аналізу має різне тлумачення в етнографії, історії мистецтва, дизайну, що призводить до необхідності виокремлення

різних підходів до визначення етностилю і його сутнісних характеристик (Нікішенко, 2004): етнографічний (елемент матеріальної культури, компонент декоративно-прикладного мистецтва); мистецтвознавчий (естетичне, художньо значуще явище); історико-культурний (цілісне явище культури); соціальний (частина соціуму).

У кожному зі смислів етностиль розглядається через характерну структуру формальних та естетичних характеристик, розвиваючись за певними функціональними принципами. Етнологи, культурологи та мистецтвознавці ототожнюють «етностиль» із такими термінами: «фольклорний стиль», «автентичний стиль», «народний стиль», «культурний стиль», «традиційний стиль», «мікростиль», щоб підкреслити стадію етнокультурного та соціокультурного процесу. Здебільшого ці значення можуть використовуватися як однакові поняття в контексті етнічної культури.

При осмисленні поняття «етнічна культура» вважаємо за необхідне звернутися до розуміння понять «етнос» та «етнічність». Так, у концепції Ю. Бромля щодо визначення «етносу» поєднуються певні характеристики (мова, традиційно-побутова культура, обрядова діяльність, етнічна самосвідомість) та етнічні елементи (природно-географічні, економіко-соціальні, державно-правові та інші).

У контексті теоретичної спадщини Л. Гумільова поняття «етнос» визначається як вид системи (Маркарян, 1973): 1) біологічно зумовленими співтовариствами людей; 2) формою пристосування людей до ландшафту; 3) взаємно комплементарними групами людей, які усвідомлюють свою єдність і протиставляють себе іншим етнічним системам; 4) групами людей з подібним стереотипом поведінки; 5) групами людей, які мають загальне походження і синхронну історію; 6) стійкими еволюціонуючими системами; 7) ієрархічними структурами. У розумінні вченого етнічні системи здебільшого не є мовними, релігійними, культурними, юридичними єдностями, але можуть ними бути.

Основний акцент у змісті «етносу» Л. Гумільов робить на ідеї, що етнос є фізичною реальністю, огорненою соціальною оболонкою. Розгляд структури та функцій об'єктивної основи етносу – «культура в ширшому значенні цього слова» (Маркарян,

1973), вона пропонує можливість отримати чітке уявлення про роль окремих компонентів етносу, його функції як етносу системи.

Отже, дослідження теоретичної проблеми функціонування етносу та його культури визначають окремі структуроутворюючі фактори, які впливають на походження і розвиток культури, розрізняють етнічні та локальні особливості, багаторівневі функції та засоби. Що стосується «етнічності», то вона не існує в межах порівняння і комунікації, а тільки під час взаємодії однієї етнічної групи з іншою може виявити свою особливість та індивідуальність. Етнічність визначається як органічна соціальна система із власною структурою, яка базується на освяченій традиціями системи етнокультурної інформації між поколіннями (Афанасьєв, 2014).

Етнічність – це відносно замкнена суспільна система, яка не залежить від етнічної культури за своїм розвитком і відтворенням. Взагалі етнічність виступає як важливе явище соціальної історії, яке, як і культура, присутнє в будь-якому суспільстві і вирізняється багатогранністю, етнічність є культурним багатством етносу, сигналізує про різницю індивідів однієї групи від іншої (Нікішенко, 2004). Етнічність пов'язана з етносом культури й свідомістю та функціонує як механізм етнокультури для збереження та обміну інформацією про різні аспекти досвіду та історії поколіннями.

Класичне визначення етнічної культури ґрунтується на уявленні про неї як про локальне явище цілісного процесу світової культури. На думку С. Арутюнова, етнічна культура – це сукупність культурної спадщини певної етнічної групи, представлена її окремими елементами, місцевими групами незалежно від того, чи мають різні елементи та структури цієї спадщини конкретний етнічний колорит, чи вони етнічно нейтральні.

Під етнічною культурою він пропонує розуміти сукупність лише тих культур, які мають етнічну специфіку, тобто в очах представників певної етнічної групи виконують етнодиференційовану функцію в опозиції «ми» – «не ми», «наше» – «не наше». Таким чином вони одночасно здійснюють етноінтегруючу функцію та сприяють усвідомленню своєї єдності через різні, часто розпорошені розділи цього етносу (Антонович, 2015). Отже, етнічна культура – це сукупність матеріальних і духовних цінностей, вироблених певним етносом протягом його історії на власній території засобами етнічного самовираження (традиції, світогляд, мова, релігія) (Руденченко, 2017).

Етнічна культура не є абсолютно унікальним елементом – більшість її так чи інакше поши-

рюється на сусідні народи або вона притаманна культурам більшості народів світу. Унікальність етнічної культури кожного народу визначається специфічним поєднанням загально неспецифічних елементів і форм. Етнічні культури – основна форма місцевого різноманіття людської культури, що є одним із виявів достатку культури і надзвичайно важливим з точки зору процесів соціальної самоорганізації та їх характеристик. Це виявляється в характеристиках соціальних інститутів, уявленнях і цінностях етнічних культур і є однією з рушійних сил в історії, фактором постійно поновлюваного синтезу. Щоб ефективно виконувати свої функції, культура завжди повинна бути надмірною. Водночас відносна і часто абсолютна вага, як зазначає Ю. Нікішенко, в етнокультурних, етноспецифічних елементах культури сучасних урбанізованих націй неухильно зменшується. Швидше за все цей процес відбувається у сфері матеріальної культури, завдяки чому етнічна специфіка все більше переходить на область духовної культури та психології (Нікішенко, 2004).

Культурне розмаїття сучасних націй зростає, і кожна з них намагається підтримувати та розвивати свою цілісність і культурний образ. Сучасна людина є носієм певної культури у своїй громаді. Етнічна культура як низка культурних явищ нині потрібна людям для їх життя та розвитку. Ми маємо ідентифікувати себе в глобальному полікультурному просторі сучасного світу.

Етнічна культура визначена як така, що накопичена в матеріальних і духовних цінностях, знаменує певні знання, творчі здібності та вміння людей, є особливим способом належності до певної групи. Культура як спосіб буття певного народу постає як абсолютна цінність, яку не можливо звести до одного з її складників. Тільки таке явище може протистояти руйнівним тенденціям суспільного розвитку.

У системі етнічної культури важливим чинником є мистецтво. Воно містить у собі конкретне вираження художнього генія, художніх прагнень народу. До мистецтва належить відповідний культурно-історичний ґрунт, на якому завдяки зусиллям творців «проростають» зерна нових надбань і досягнень. Еволюція і трансформація етнічної культури яскраво розкривається в явищах мистецтва, воно багато в чому є базою культури та етносу загалом. Особливо це вбачається на етапі становлення націй і національного мистецтва, в якому процеси формування етнокультурної єдності зумовлені притаманними йому соціально-економічними і соціально-політичними умовами розвитку. Цінність і показовість етнічного мисте-

цтва полягає в тому, що воно становить органічну цілісність засвоєних монолітів, які прийшли шліфування часом, усе більше набираючи виразності у своїй самородності.

З позиції мистецтвознавства етнічна культура зберігає автентичну семантику народного мистецтва, відроджує ремесла, органічно переплітається з новітніми технологіями, що дає можливість для пошуку нових дизайнерських рішень, зберігаючи індивідуальність, субкультурну ідентичність, віддзеркалюючись в етнодизайні. У системі національної культури України етнодизайн перебуває на етапі становлення та самовизначення, але його «архаїчний» складник спрямований на розвиток візуального досвіду сучасної людини у визначенні національного стилю мислення та освоєнні предметного середовища.

Розвиток етнодизайну як окремого напрямку сучасного мистецтва відбувався, на думку А. Бровченка, ще на початку ХХ ст. Ставши культурним феноменом, етнічний дизайн є одним із напрямів сучасного мистецтва та суспільного буття, не втрачаючи своєї актуальності і самобутності. Згідно трактування автора етнодизайн – «це трансформація елементів національної культури, зокрема декоративно-прикладного мистецтва (форм, орнаментів, колористики, традиційних технік), у сучасні промислові вироби» (Сиваш, 2018).

Поділяючи думку Л. Корницької, можна стверджувати, що етнодизайн – це проектна діяльність, спрямована на створення сучасних форм матеріального середовища з використанням традиційних елементів культури певного етносу (Корницька, 2012). Етнодизайн відповідає змістовим та естетичним характеристикам конкретної етнокультури, використовує національний колорит, характерний для традицій різних народів.

Етнічний дизайн як мистецьку течію С. Мигаль пов'язує з виникненням альтернативи технократизму сучасного життя і прагненням зберегти самобутність народної культури. У своєму трактуванні Ю. Афанасьєв (Афанасьєв, 2014: 177) висловив дискусійну думку щодо того, що етнодизайн – це перехідний період між декоративно-прикладним мистецтвом і національним дизайном.

На думку І. Сиваш, художньо-проектна діяльність на засадах етнодизайну є системою культурно-естетичних зв'язків, що значно розширює вміння творчо мислити, забезпечує професійну компетентність і культурний розвиток особистості. Тому «етнодизайн» авторка розглядає в трьох значеннях: як задум, творчий метод і діяльність.

Етнодизайн як комплексну міждисциплінарну проектно-художню діяльність розглядає О. Крижа-

нівський. На його думку, він інтегрує в собі природознавчі, технічні, гуманітарні знання, інженерне мислення, спрямоване на формування і промислове вдосконалення предметного оточення людини з високим семіотичним статусом в усіх без винятку сферах життєдіяльності та в певних етнічних традиціях (Сиваш, 2018: 320). Варто погодитися з тим, що етнодизайн, виступаючи посередником між промисловістю і народним мистецтвом, технікою та художньою творчістю, насамперед об'єднує точні та гуманітарні науки, одночасно залучаючи чуттєві здібності, естетичні смаки та духовність людини.

У контексті цього дослідження нам імпонує думка Ю. Легенького, який зазначає, що етнодизайн – це нова парадигма бачення складного комплексу народної, ремісничої та професійної культури (Легенький, 2000). Про новий період у культурному розвитку українців свідчить використання в дизайні етнічних елементів, які відображаються крізь товщу універсалізму. Розроблення і впровадження нових етностилістичних напрямів у дизайні повинно бути спрямовано до відродження елементів традицій, обрядовості, бажання ідентифікації з українським народом, формування художньо-проектної культури та національної самосвідомості.

Зауважимо, що етнодизайн – це різнобічне поняття, яке гармонійно інтегрує в собі духовні, культурні, мистецькі, художні, проєктні, технічні та етнонаціональні особливості з урахуванням національних традицій. Етнодизайн – джерело духовного потенціалу особистості, в якому поєдналося традиційне декоративно-прикладне мистецтво і сучасні промислові технології. Етнодизайн передбачає максимальне використання елементів декору, які відображають культурні та історичні особливості не нації чи держави, а відповідної етнічної групи. Завдяки поєднанню фольклорних мотивів у дизайні інтер'єру в етнічному стилі вдається створювати атмосферу звернення до традицій і культури народу.

Проведений науково-теоретичний аналіз дає підстави визначити основні специфічні риси формування етностилістичних напрямів у дизайні, розглядаючи їх з позиції традиційності, екологічності та синкретичності. Традиційність, яка відображається у художньо-проектній діяльності, спрямована на створення сучасних форм матеріального середовища за допомогою використанням традиційних елементів культури певного етносу (менталітет, устрій життя, звичаї та обряди), їх інтерпретації та самоідентифікації в етнічній візуально-образній символіці, спрямованій на подальший розвиток національної художньо-матеріальної культури.

Екологічність побудована на ідейній концепції звернення до природної краси, первинності використання природних мотивів, де гармонізація предметно-просторового середовища здійснюється через свідоме, обґрунтоване використання орнаментики, колористики, декору, символіки, поєднання натуральних, екологічних матеріалів у взаємозв'язку з сучасними технологіями і новаціями.

Синкретичність ототожнює синтез різних видів художньої та практичної діяльності, поєднуючи консерватизм із новаторством (креативність). Сакральність народної творчості, яка віддзеркалюється у предметах, орнаментальних символах, технологіях, матеріалах, інструментах, колористиці, формах, повинна надавати нового імпульсу,

відображаючи у творах мистецтва не особистий, а загальний світогляд народу, надаючи народним традиціям нового імпульсу.

Висновки. З аналізу наукових джерел визначено, що розвиток етностилістичних напрямів у сучасному дизайні може ефективно існувати та розвиватися у трьох основних позиціях: традиційність, екологічність, синкретизм. Традиційність виявляється в механізмі передачі цінностей народної культури, його менталітету, запозичуючи звичаї та впроваджуючи інновації. Екологічність закладена в основі парадигмального формування етнічної культури як першоджерела. Прототипи предметної творчості та їх подібні риси виявляються в наочному синкретизмі, ототожненні в образах мислення та поглядів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Антонович Є. Етноренесанси в культурі ХХ ст. та їхні етнодизайнерські виміри. *Етнодизайн: європейський вектор розвитку і національний контекст*. Полтава : ПНПУ, 2015. Кн. 1. С. 7–13.
2. Афанасьєв Ю. Етнодизайн як естетичне та геополітичне явище. *Етнодизайн: європейський вектор розвитку і національний контекст*. Полтава : ПНПУ, 2014. Кн. 1. С. 175–181.
3. Корницька Л. А. Етнодизайн у системі сучасної професійної освіти. *Тенденції розвитку вітчизняного дизайну та дизайн-освіти у вимірах сучасності* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Київ, 2012. С. 65–69.
4. Легенький Ю. Г. Дизайн: культурологія та естетика. Київ : КДУТД, 2000. 272 с.
5. Маркарян Э. Ю. Этнос и этнография. Рецензия. *Вопросы философии*. 1973. № 11. С. 178–179.
6. Нікіщенко Ю. І. Поняття «етнічна культура» і «традиційна культура» в етнокulturології. *Наукові записки. Теорія та історія культури*. Київ, 2004. Т. 24. С. 4–12.
7. Руденченко А. А. Теоретичні і методичні засади навчання етнодизайну студентів у вищих мистецьких навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук: 13.00.02. Київ, 2017. 42 с.
8. Сиваш І. Етнодизайн як складник формування наукових уявлень про український національний стиль на початку ХХ ст. *Вісник НАКККіМ*. 2018. № 2. С. 319–323.

REFERENCES

1. Antonovych Ye. Ethno-renaissances in the Culture of XX cent. and its ethnodesign modes [Ethno-Renaissance in the culture of the XX and their ethnodesign dimensions]. Poltava : PNP. Kn. 1. 2015. P. 7–13 [in Ukrainian].
2. Afanasyev Yu. Ethno-style in the context of ethno-cultural, national and globalization paradigms [Ethnodesign as an aesthetic and geopolitical phenomenon]. Poltava : PNP. Kn. 1. 2014. P. 175–181 [in Ukrainian].
3. Kornic'ka L. A. Etnodizajn u sistemі suchasnoї profesijnoї osviti [Ethnodesign in the system of modern vocational education]. Kyiv, 2012. P. 65–69 [in Ukrainian].
4. Legenkyj Y. Design: Culturology and Aesthetics [Design: culturology and aesthetics]. Kyiv : KDUTD. 2000. 217 p. [In Russian].
5. Markarjan Э. Ju. Этнос у этнографія. Рецензія [Ethnos and ethnography. Review]. Voprosu fylosofyy. 1973. № 11. P. 178–179 [in Russian].
6. Nikishenko Ju. I. Ponjattja “etnichna kuljtura” i “tradycijna kuljtura” v etnokuljturologhiji [The concept of “ethnic culture” and “traditional culture” in ethnocultural studies]. Teorija ta istorija kuljture. Kyjiv. 2004. T. 24. P. 4–12 [in Ukrainian].
7. Rudenchenko A. A. Teoretychni i metodychni zasady navchannia etnodyzainu studentiv u vysshchykh mystetskykh navchalnykh zakladakh [Theoretical and methodological principles of teaching ethno-design students in higher educational institutions]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv, 2017. 42 p. [in Ukrainian].
8. Sivash I. Etnodizajn yak skladova formuvannya naukovih uyavlen' pro ukraїns'kij nacional'nij stil' na pochatku XX st. [Ethnodesign as a component of the formation of scientific ideas about the Ukrainian national style in the early XX century]. 2018. № 2. P. 319–323 [in Ukrainian].

УДК 78.071.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-5>**Олександр РУДЕНКО,**
orcid.org/0000-0002-0368-6445викладач кафедри хорового диригування, вокалу та методики музичного навчання
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(Суми, Україна) sasha798132@gmail.com**ВПЛИВ ТВОРЧОЇ СПІВПРАЦІ НА КОМПОЗИТОРСЬКУ ПРАКТИКУ
В. ГУБАРЕНКА ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТОЛІТТЯ**

У дослідженні вперше встановлюються взаємозв'язки між творчим спілкуванням В. Губаренка з відомими українськими виконавцями та створенням ним оригінальних творів. Проведено стислий огляд процесу становлення В. Губаренка як композитора, розглянуто його композиторську та виконавську діяльність. Вказано, що слово митця вирізнялося сучасністю та оригінальністю музичної мови, пошуками нових форм і нестандартними рішеннями при створенні образів. Творчості митця притаманне нестримне бажання відобразити оточуючу дійсність, пропускаючи її крізь власні почуття та розуміння. Саме такий підхід допоміг композитору створити твори, насичені яскравою емоційністю та справжньою силою почуттів.

Одним із перших музичних жанрів, у яких творив композитор, були романси, невеликі хорові твори, інструментальні балади та поеми. Перші романси були створені в учбові роки та виконані товаришами В. Губаренка по консерваторії – Є. Івановим і В. Валайтисом. Така взаємодія з часом трансформувалася у необхідність постійної співпраці з виконавцями і керівниками музичних колективів. Сам В. Губаренко вважав її основоположним принципом, композиторським стимулом і творчою необхідністю.

Іншими музикантами, з якими В. Губаренка звела творча доля, були Є. Мирошніченко, Г. Авер'янов, О. Кудряшов, О. Пархоменко. Кожне знайомство мало результативні творчі дії. Таким чином були створені концерт-поема для віолончелі з оркестром, концерт для флейти з оркестром, камерна симфонія для скрипки з оркестром. Наголошено, що під час співпраці митець намагався створити цікаві драматургічні, композиційні та ансамблеві рішення для висвітлення максимальних можливостей солюючих інструментів та оркестру. Визначено, що творча доля В. Губаренка час від часу була тісно пов'язана зі знайомствами і спілкуванням з видатними українськими виконавцями та диригентами світової сцени. Ця плідна співпраця послугувала поштовхом для появи національних творів української академічної сцени.

Ключові слова: В. Губаренко, вокальна творчість, композиція, українська музична культура, виконавське мистецтво.

Oleksandr RUDENKO,
orcid.org/0000-0002-0368-6445Lecturer at the Department of Choral Conducting,
Vocal and Methods of Musical Education
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) sasha798132@gmail.com**THE INFLUENCE OF CREATIVE COOPERATION ON V. HUBARENKO'S
COMPOSITORY PRACTICE OF THE SECOND HALF OF THE XX CENTURY**

The study for the first time establishes the relationship between the creative communication of V. Hubarenko with famous Ukrainian artists and the creation of original works. A brief overview of the life of V. Hubarenko as a composer is made, the composer's and performer's activity is considered. It is stated that the artistic word of the artist differed in modernity and originality of musical language, search for new forms and most importantly – non-standard solutions in creating images of selected characters. The artist's work is characterized by an uncontrollable desire to reflect the surrounding reality, passing it through their own feelings and understandings. It is this approach that helped the composer to create works full of vivid emotions and true power of feelings.

One of the first musical genres in which the composer worked was romances, small choral works, instrumental ballads and poems. It is noted that the first romances were created during the school years and performed by V. Hubarenko's friends at the conservatory – E. Ivanov and V. Valaitis. Such interaction over time was transformed into the need for constant cooperation with performers and leaders of musical groups. V. Hubarenko himself considered this as a fundamental principle, a composer's stimulus and a creative necessity.

Other musicians with whom V. Hubarenko had a creative destiny were E. Myroshnichenko, G. Averyanov, O. Kudryashov, O. Parkhomenko. Each acquaintance had effective creative actions. Thus were created the Concert-poem for cello and

orchestra, the Concerto for flute and orchestra, the Chamber Symphony for violin and orchestra. It is emphasized that during the collaboration the artist tried to create interesting dramatic, compositional and ensemble solutions to highlight the maximum possibilities of solo instruments and orchestra. As a result, it was determined that the creative destiny of V. Hubarenko from time to time was closely connected with acquaintance and communication with prominent Ukrainian performers and conductors of the world stage. This fruitful cooperation served as an impetus for the emergence of national works of the Ukrainian academic scene.

Key words: V. Hubarenko's, vocal creativity, Ukraine musical culture, performing arts.

Постановка проблеми. Українська музична культура другої половини ХХ століття характеризується новою хвилею розквіту різних стильових течій. Не дивлячись на продовження ідеологічної цензури у сфері мистецтва, цей період характеризується різноманітністю поглядів, активним пошуком нового музичного висловлення та втіленням нових художніх ідей.

Одним із молодих композиторів цього часу, чия творчість мала великий вплив на подальший розвиток української музики другої половини ХХ століття, був Віталій Губаренко. Творчості митця притаманне нестримне бажання відображати оточуючу дійсність, пропускаючи її крізь власні почуття та розуміння. Саме такий підхід допоміг композитору створити твори, насичені яскравою емоційністю та справжньою силою почуттів.

Музична творчість В. Губаренка характеризується пошуками нових засобів виразності та розширенням інтонаційної сфери вокального виконавства. У більшості творів сучасної наукової літератури розкривається творчість зрілого та пізнього періоду композитора. Питання ж співпраці В. Губаренка із виконавцями та вплив такої взаємодії на творчі досягнення митця є мало розробленою темою в українському музикознавстві, що й зумовлює актуальність цієї роботи.

Аналіз досліджень. Творчість В. Губаренка привертає увагу багатьох науковців своєю самобутністю та оригінальністю. Одними з ґрунтовних праць, присвячених долі композитора, є монографія І. Драч (Драч, 2002) та робота Е. Яворського (Яворський, 1971). Інструментальну та вокальну творчість митця розглядають у своїх роботах В. Жадько, А. Муха, Л. Кияновська, Т. Краснопольська, М. Черкашина-Губаренко. Однак розробок щодо висвітлення творчої роботи композитора з виконавцями не досить.

Мета статті – розкрити особливості творчої взаємодії В. Губаренка з виконавцями та її вплив на композиторську діяльність митця. Для розкриття характерних рис композиторської творчості та особливостей виконавської інтерпретації у творах В. Губаренка у статті використано методи теоретичного узагальнення та методичного аналізу. Виявлення стильових особливостей, художньо-образного змісту, структури, виразових

і технічних засобів твору здійснено за допомогою теоретичного та виконавського аналізу.

Виклад основного матеріалу. Чи не найважливішою подією в Україні другої половини ХХ століття стає тимчасова лібералізація у суспільстві. Внаслідок цього поступово з'являється нове покоління талановитих діячів мистецтва та культури. Повертається нове покоління діячів мистецтв: М. Виноградовський, Е. Гуцало, І. Драч, Р. Іваничук, В. Коротич, Д. Павличко, М. Руденко, А. Симоненко, В. Шевчук та інші. У музичному мистецтві зростає нова хвиля зацікавлення творчістю С. Людкевича, Г. і П. Майбород, Л. Ревуцького, Ю. Мейтуса, А. Штогаренка, А. Кос-Анатольського. Стають популярними твори О. Білаша, А. Філіпенка, І. Шамо.

Творчість молодого представника Харківської композиторської школи В. Губаренка стала частиною цього напрямку на початку 1960-х років. Його мистецьке слово вирізнялося сучасністю та оригінальністю музичної мови, пошуками нових форм і нестандартними рішеннями при створенні образів головних героїв. До улюблених жанрів композитора можна віднести оперу, балет, симфонії, концертні твори для оркестру з солюючими інструментами, музику до спектаклів і вокальні цикли.

У час так званої «відлиги» хоча контроль і послабився, але про повну свободу творчості не йшлося. Політична цензура постійно закликала рухатися тільки у спланованому напрямі. Композиторам того часу найчастіше залишалася можливість обирати власні зображальні методи, демонструвати свою музичну мову, але у загальноприйнятій політичній канві. Як писала видатний український музикознавець І. Драч, «Губаренко обирає за основу власної музичної мови вільно трансформовані і психологічно укрупнені елементи української (у тому числі західноукраїнської) пісенності» (Драч, 2002: 39). Сучасник композитора, український музикознавець Н. Некрасова так змалювала його: «Український композитор Віталій Губаренко – художник сучасний і типово національний. Актуальність тем і задумок, нестандартність форм, новизна засобів музичної виразності – усе це безумовні атрибути сучасного мистецтва» (Некрасова, 1976: 1).

Дитинство В. Губаренка проходило у різних містах: Західна Україна (Коломия, Снятин, Івано-Франківськ), казахстанське місто Зайсан, знову Харків і Західна Україна. Більш-менш професійно займатися музикою він почав досить пізно – приблизно з 12 років при різних музичних школах і будинках культури. Незважаючи на це, він самостійно приймає рішення та вступає на навчання до теоретичного відділу Харківського музичного училища. Першим учителем композиції був Олександр Жук – харківський композитор і диригент (1907-1995 рр). Він систематизував існуючі початкові знання і навички молодого музиканта та допоміг йому отримати ґрунтовну теоретичну базу.

Після закінчення Харківської консерваторії В. Губаренко залишився в закладі на посаді викладача. Під час Другої світової війни, у часи окупації Харкова він був диригентом Харківського драматичного театру імені Т. Г. Шевченка. На прикладі композиторської діяльності наставника В. Губаренко звертається до таких жанрів як інструментальна балада та поема, романси та хорові ансамблі. За підтримки вчителя з-під пера майбутнього відомого композитора вийшли «Балада» для віолончелі «Думка» для фортепіано, «Поема» для скрипки з фортепіано, хорові твори «Тече вода» на слова Т. Шевченка, «Стояла я і слухала весну» на слова Лесі Українки, «Осінь» на слова О. Пушкіна, «Прості» на слова М. Лермонтова та інші.

Розвиток композиційної майстерності відбувався у традиційній системі вивчення та створення творів: від малих форм до великих. Таким чином музичне навчання не зводилося до банального викладення та заучування матеріалу, а відбувався систематичний творчий розвиток умінь і художніх смаків, які потім було покладено в основу діяльності уславленого композитора. В. Губаренко завжди вирізнявся завзятою наполегливістю, тому заняття композицією не завадило йому брати активну участь у роботі хорового колективу «Трудових резервів» під керівництвом композитора й хормейстера З. Заграничного. На той час у складі хору виступала молода артистка, «соловейко» українського вокального мистецтва – Є. Мирошниченко. Їхнє знайомство у майбутньому сприяло появі відомої моноопери для високого голосу «Листи кохання» за мотивами новели Анрі Барбюса «Ніжність» (1971 рік).

Продовжуючи навчання у Харківській консерваторії, В. Губаренко під керівництвом Д. Клебанова постійно відшліфовує композиторську майстерність. У цей час митець найчастіше звертається до вокальних жанрів, що зумовлювалося як учбовою програмою, так і власним зацікавленням вокальним мистецтвом. Ще одним важливим

чинником, який вплинув на звернення композитора до камерно-вокальних жанрів, було знайомство та дружба із Є. Івановим – майбутнім солістом Одеського театру опери та балету. Саме йому було присвячено романси «Дуб» на слова М. Ісаковського та «Жебрак» на слова М. Лермонтова.

Іншим виконавцем зазначених вище романсів і товаришем по консерваторії був В. Валайтис, який згодом став солістом Великого театру. Така взаємодія з часом трансформувалася у необхідність постійної співпраці з виконавцями та керівниками музичних колективів. Сам В. Губаренко вважав її основоположним принципом, композиторським стимулом і творчою необхідністю. Варто зазначити, що це стосується і всіх інших жанрів, у яких працював композитор.

Під час подальшого навчання у консерваторії відбувається знайомство з творчістю молодого викладача та віолончеліста Г. Авер'янова, який нещодавно закінчив аспірантуру у Києві. Сучасники Г. Авер'янова зазначали, що він володів співучим, насиченим і різнобарвним звуком. Вражений виступом артиста, В. Губаренко починає роботу над концертом-поемою для віолончелі з оркестром (1963 рік). Під час роботи над твором Г. Авер'янов постійно надавав В. Губаренку цінні поради стосовно технічних можливостей віолончелі, виконавсько-технічних особливостей і тембрової колористики. По закінченні твору Г. Авер'янов редагував віолончельну партію та став першим її виконавцем. Не можна не згадати і виконавську діяльність В. Фейгіна, у репертуарі якого постійно була ця концертна поема.

1965 рік ознаменується появою Концерту для флейти та оркестру (1963 рік). Історія створення цього твору починається зі знайомства з солістом Державного симфонічного оркестру України, заслуженим артистом УРСР О. Кудряшовим. Виконавська майстерність флейтиста удосконалювалася під керівництвом кращих представників французької флейтової школи. У подальшому О. Кудряшов мав величезний успіх у Парижі, Гельсінкі та багатьох інших містах. У своєму останньому інтерв'ю телеканалу «Культура» під назвою «Флейта Олега Кудряшова» (2016 рік) маестро розповідає про особливості навчання у Празькій консерваторії та подальшу творчу діяльність (Флейта, EP).

Передивляючись концертні виступи маестро, не можна не звернути увагу на красу та багатство тембрового забарвлення голосу О. Кудряшова, його емоційну насиченість, багатство нюансів і теплоту звучання. Він ніби спростовує усталену думку про характерне та специфічне звучання цього інструменту.

Зустріч із О. Кудряшовим вплинула на рішення В. Губаренка створити Концерт для флейти з оркестром. Композитор використав майже всі можливості цього інструменту. Сумна лірика першого повільного розділу співставляється з віртуозним рухом мелодії та танцювальними наспівами другого розділу. Ці розділи *Andante* та *Allegro gracioso* об'єднує використання однієї музичної теми, яка пронизана національним мелодичним звучанням та використанням інтонацій західноукраїнського фольклору. Цікаво і те, що флейта не є домінуючим інструментом, хоча саме їй доручена експозиція усіх музичних тем твору. Внаслідок співставлення лірика остаточно перемагає й у заключному епізоді, в якому знову повертається перша тема з *Andante*. Дебют концерту був дуже успішним, що підтверджує його подальше виконання у Києві, Донецьку, Харкові та інших містах України.

Знайомство та співпраця з відомою скрипалькою О. Пархоменко вплинуло на створення композитором Камерної симфонії для скрипки з оркестром (1978 рік). О. Пархоменко постійно наголошувала на необхідності появи симфонічного твору такого типу, у якому б відчувався національний колорит і який би був створений саме українським композитором. Перше виконання камерної симфонії відбулося у залі Харківської філармонії 3 березня 1968 року. На превеликий жаль, науковцями не досліджено подальшу співпрацю з відомою скрипалькою та особливості її трактовки твору.

Про давню дружбу з С. Турчаком свідчить той факт, що Друга симфонія В. Губаренка (1965 рік) була присвячена саме йому та оркестру під його орудою. Твір з великим успіхом було виконано у багатьох містах, а у рідному Харкові він прозвучав під керівництвом І. Шпіллера. Цікаво, що прем'єра симфонії відбулася в Донецьку у виконанні симфонічного оркестру Донецької філармонії під керівництвом Г. Проваторова – головного

диригента Одеського театру опери та балету і товариша В. Губаренка по Харківській консерваторії.

З 1972 року В. Губаренко повністю переходить на суто композиторську діяльність, але твори композитора вже міцно увійшли в концертний репертуар таких провідних диригентів: Г. Проваторова, С. Турчака, П. Шемета, В. Гнедаша та багатьох інших. В. Губаренку часто таланило на професійну підтримку відомих диригентів. Серед тих, хто активно популяризував творчість композитора, був Н. Рохлін – головний диригент Державного академічного симфонічного оркестру України. Він усіляко сприяв закріпленню творів В. Губаренка у репертуарі колективу, а С. Турчак у подальшому підхопив диригентську естафету цього оркестру й підготував низку прем'єр композитора, серед яких були опери «Загибель ескадри» (1965 рік) та «Мамаї» (1969 рік), балет «Кам'яний господар» (1968 рік).

Не можна не згадати і художнього керівника та головного диригента Заслуженого академічного симфонічного оркестру Національної радіокомпанії України, а згодом художнього керівника та головного диригента Національного заслуженого академічного симфонічного оркестру України В. Сіренка. Саме під його орудою були поставлені остання симфонія «*De Profundis*» (1996 рік), симфонії, балети та хореографічні сцени за однойменною повістю М. Гоголя «Вій» (2000 рік).

Висновки. Творча доля В. Губаренка була щільно пов'язана зі знайомствами та спілкуванням із видатними українськими виконавцями та диригентами світової сцени. Плідна співпраця композитора з О. Кудряшовим, С. Турчаком, О. Пархомчук та іншими діячами послугувала поштовхом для появи національних творів української академічної сцени.

Перспективність більш глибокого вивчення творчого спадку В. Губаренка та з'ясування поставлених питань є завданням для подальших наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Віталій Губаренко: сторінки творчості. Статті, дослідження, спогади. *Науковий вісник Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського*. Книга 4. До 90-річчя Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. Київ, 2003. Випуск 32. С. 6.
2. Гордейчук Н. Осуществленные надежды. «Советская музыка», 1969. № 9. С. 11.
3. Драч І. Вокальна лірика Віталія Губаренка. *Наукові записки Тернопільського педагогічного університету*. № 1 (2). Тернопіль : ТДПУ, 1999.
4. Драч І. Композитор Віталій Губаренко: формула індивідуальності : монографія. Суми : Сумський державний педагогічний університет ім. А. С. Макаренка, 2002. 228 с.
5. Некрасова Н. Очерк о творчестве В. Губаренко. *Композиторы союзных республик*. Москва : Советский композитор, 1976. Вып. 1. С. 1.
6. Полянська Г. М. Симфонія-балет «Зелені святки» Віталія Губаренка. Українське музикознавство. Вип. 30. Київ, 2001.
7. Флейта Олега Кудряшова : інтерв'ю [Електронний ресурс]. URL: https://www.youtube.com/watch?v=kq1Ccn82Fog&ab_channel=%D0%96%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D0%91%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D1%88%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B8%D1%81%D1%81%D1%91%D1%80 (дата звернення: 10.12.2020).
8. Яворський Е. Віталій Губаренко. Київ : Музична Україна, 1971. 50 с.

REFERENCES

1. Vitalii Hubarenko (2003): Storinky Tvorchosti. Statti, Doslidzhennia, Spohady. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoi Muzychnoi Akademii Ukrainy imeni P. I. Chaikovskoho*. [Vitaliy Hubarenko: Pages of creativity. Articles, research, memoirs]. Book 4. Kyiv, Vol. 32. P. 6 [in Ukrainian].
2. Gordeichuk N. (1969). Osushchestvlennye Nadezhdy [Fulfilled hopes]. Issue 9. P. 11 [in Russian].
3. Drach I. (1999). Vokalna Liryka Vitaliia Hubarenka. *Naukovi Zapysky Ternopilskoho Pedahohichnoho Universytetu* [Vitaly Lyrics by Vitaliy Hubarenko]. Ternopil [in Ukrainian].
4. Drach I. (2002). Kompozytor Vitalii Hubarenko: Formula Indyvidualnosti : monografia [Composer Vitaliy Gubarenko: Formula of indivisibility : monograph]. Sumy : Sumy A. S. Makarenko State Pedagogical university. 228 p. [in Ukrainian].
5. Nekrasova N. (1976). Ocherk O Tvorchestve V. Hubarenko. *Composers of the union republics*. [Essay on the work of V. Gubarenko]. Moscow : Sovetskii kompozitor. Issue 32. P. 2 [in Russian].
6. Polianska H. M. (2001). Symfoniia-Balet "Zeleni Sviatky" Vitaliia Hubarenka. *Ukrainske Muzykoznavstvo*. [Vitaly Hubarenko's symphony-ballet "Green Holidays"]. Issue 30. Kyiv [in Ukrainian].
7. Fleita Oleha Kudriashova : Interviu [Flute by Oleg Kudryashov : interview]. (2016). URL: https://www.youtube.com/watch?v=kq1Ccn82Fog&ab_channel=%D0%96%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D0%B0%D0%91%D0%B5%D0%B1%D0%B5%D1%88%D0%BA%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%B6%D0%B8%D1%81%D1%81%D1%91%D1%80 (Last accessed: 10.12.2020).
8. Yavorskyi E. (1971). Vitalii Hubarenko [Vitaly Hubarenko]. Kyiv : Muzychna Ukraina. P. 17 [in Ukrainian].

УДК 378.4(443.61)"17" Паризька консерваторія
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-6>

Оксана РУДИКА,
orcid.org/0000-0002-5484-3607
аспірантка кафедри теорії та історії музичного виконавства
Національної музичної академії України імені П. І. Чайковського
(Київ, Україна) oksanaflauto@gmail.com

СТВОРЕННЯ ПАРИЗЬКОЇ КОНСЕРВАТОРІЇ ЯК ВИЗНАЧАЛЬНИЙ ФАКТОР ФОРМУВАННЯ НОВОЇ МУЗИЧНО-ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ

Стаття присвячена питанням корінної перебудови французької музично-освітньої системи кінця XVIII століття на ідейно-політичних засадах революції 1789 року. Розкриваються ключові напрями розвитку музичного мистецтва, його демократизації на шляху переходу від елітарності до масовості.

Підкреслюється, що культурно-ідеологічна антиклерикальна політика революційного уряду мала вирішальний вплив на процес формування нової музично-освітньої системи країни й відкриття Паризької консерваторії.

З закриттям метрич, які в дореволюційний період залишались основними музичними навчальними закладами, виникла потреба заповнити наявну лакуну, котра утворилась в освітньому просторі. І якщо на першому етапі, в процесі організації музичної школи Національної гвардії (1792 рік) основні зусилля були спрямовані на підготовку музикантів для військових оркестрів, то на наступних етапах пропонуються розгорнутіші проекти – заснування Національного музичного інституту (1793 рік) і консерваторії (1795 рік). Головною метою їх створення було формування демократичної національної системи музичної освіти, головним центром якої повинна була стати Паризька консерваторія.

Викладається роль Б. Сарретта й Ф. Госсєка у визначенні адміністративно-педагогічної структури навчального закладу й змісту навчання.

Відзначено, що навчальний заклад, започаткований на демократичних засадах, забезпечував талановитій молоді незалежно від її соціального й економічного статусу безплатний доступ до освіти. Державне фінансування та конкурсна система формування педагогічного й студентського складу стимулювали активізацію творчої конкуренції та сприяли підвищенню рівня професійної майстерності.

Підкреслюється, що заснування Паризької консерваторії стало для Європи унікальним зразком створення прогресивного музично-освітнього закладу для системної підготовки професійних музикантів.

Новизна дослідження полягає в деталізації основних соціально-економічних і політичних факторів та їх впливу на процес формування системи професійної музичної освіти й створення Паризької консерваторії.

Ключові слова: Паризька консерваторія, Велика французька революція, Конвент, музична освіта, мистецтво, Б. Сарретт.

Oksana RUDYKA,
orcid.org/0000-0002-5484-3607
Graduate Student at the Department of Theory and History of Musical Performance
Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music
(Kyiv, Ukraine) oksanaflauto@gmail.com

FOUNDING OF THE PARIS CONSERVATORY AS A DETERMINING FACTOR FOR THE FORMATION OF A NEW MUSIC EDUCATIONAL SYSTEM

The article is devoted to the issues of the radical reformation at the end of the 18th century of the French music educational system on the ideological and political basis of the 1789 revolution. The key directions of development of musical art, its democratization on the way of transition from elitism to mass are revealed.

It is emphasized that the Great French Revolution had a decisive influence on the process of forming a new cultural and educational system of the country and on the opening of the Paris Conservatory.

The preconditions for its creation were the anti-clerical policy of the revolutionary government. With the closure of the metriz, which in the pre-revolutionary period remained the main music schools, there was a need to fill the existing gap that was formed in the music-educational space. And if at the first stage, in the process of organizing the music school of the National Guard (1792), the main efforts were aimed at training musicians for military orchestras, then the next stages proposed more detailed projects – the founding of the National Music Institute (1793) and conservatory (1795). The main purpose of their creation was the formation of a democratic national system of music education, the main center of which was to be the Paris Conservatory.

The role of B. Sarrett and F. Gossek in determining the administrative and pedagogical structure of the educational institution and the content of education is highlighted.

Being founded on a democratic basis, the music educational institution has provided for talented youth open and free access to education on a competitive basis, regardless of social and economic status. State funding and the competitive system of formation of pedagogical and student staff have stimulated the intensification of creative competition and have helped to increase the level of professionalism of artists.

It is noted that the Paris Conservatory foundation was a unique example for Europe to create a progressive music-educational system for training professional musicians.

The novelty of the research is in the detailed main factors, that the Great French revolution influenced the formation process on the professional music education system and on the Paris Conservatory foundation.

Key words: Paris Conservatory, Great French Revolution, Convention, music education, art, Bernard Sarrette.

Постановка проблеми. Відкриття Паризької консерваторії як головного центру професійної підготовки музикантів стало одним із визначальних факторів, які суттєво вплинули не тільки на розвиток французького музичного мистецтва, але і європейського в цілому. Процес створення навчального закладу (1793–1795 рр.) проходив у період надзвичайно складних умов політичної та економічної нестабільності, спричинених Великою французькою революцією 1789 р., і супроводжувався калейдоскопічною зміною ідеологічних гасел і невизначеністю у формуванні державних інституцій.

Важливою причиною реформи музичної освіти, якої вимагали ідеологи революції, стала потреба постійної участі студентів і педагогів навчальних закладів у забезпеченні музичним супроводом масових маніфестацій і фестивалів, котрі в перші роки революції були основною формою політичних акцій. Проведення глибоких політичних, соціально-економічних і культурних реформ разом з антиклерикальними настроями вже на початку докорінної перебудови призвели до ліквідації метризи, котрі впродовж століть залишались основою французької музично-освітньої системи. З їх знищенням у культурно-мистецькому просторі з'явилась прогалина, яка вимагала заповнення новими, прогресивнішими формами підготовки професійних музикантів і відкритого доступу до навчання широкому загалу талановитої молоді. Указані питання ще не отримали належного викладення в роботах вітчизняних музикознавців і вимагають детальнішого розкриття на основі документальних джерел. Поява доступу до історіографічних видань Т. Лассабаті й особливо К. П'єра, в котрих зосереджений великий масив історичних документів Паризької консерваторії кінця XVIII–XIX ст., стали основою нашого наукового пошуку й дали можливість детальніше розглянути процес формування нової музично-освітньої системи Франції та передумови створення Паризької консерваторії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фундаментальні праці визначних французьких історіографів XIX ст. Т. Лассабаті (Lassabathie,

1860) та К. П'єра (Pierre, 1895, 1900), основою яких стали архівні документи Паризької консерваторії, столичних театрів та оркестрів, продовжують залишатись предметом досліджень вчених, котрі зосереджені на питаннях історії розвитку музичної освіти Франції. Серед останніх робіт, присвячених проблематиці, виділяється дисертація Е. Жарді (Jardin, 2006), в якій розглядається процес формування французьких регіональних консерваторій у XIX ст., і монографії Д. К. Холомена (Holoman, 2015, 2004), в котрих викладаються етапи становлення Паризької консерваторії та її структурних підрозділів. Окремих питань розвитку професійної підготовки скрипалів у Паризькій консерваторії торкається П. Б. Подмазова (2013 р.). Не дивлячись на фундаментальність праць вказаних авторів, визначальні чинники формування нової музично-освітньої системи на ідеологічних засадах Великої французької революції розкрито не в повному обсязі. Саме ширшому їх викладенню присвячена стаття.

Мета статті – визначити основні передумови створення Паризької консерваторії як головного навчального закладу нової музично-освітньої системи Франції в контексті культурної політики Великої французької революції.

Виклад основного матеріалу дослідження. Початок революційних заворушень і перші лозунги, котрі були виголошені на барикадах, дають досить зрозуміле посилення суспільству на відмову від елітарності музичного мистецтва, котре було розраховане на звужене коло королівського двору та його аристократичне оточення. Стрижнем художніх засад формування нової ідеології та культурної політики повинно було стати народне мистецтво для широких мас, а основною концертною естрадою для його вираження – вуличні маніфестації та народні святкування, в яких «ритмічний тріск барабанів здався народу, який прямував до свободи, єдиною необхідною музикою <...>» (Радиге, 1934: 12).

Якщо ще недавно королівські капели й оркестри театрів очолювали кращі європейські музиканти, то в новій реальності для керівництва оркестровим супроводом «голосу народу» обирається

бухгалтер, син простого шевця, член комітету одного із паризьких районів Бернар Сарретт, який «керувався скоріше громадянським запалом, ніж художніми прагненнями» (Радиге, 1934: 12). Саме на цього, новоспеченого в горнилі перших революційних виступів капітана Національної гвардії, буде покладено не тільки організацію та музично-оркестрове оформлення вуличних маніфестацій, але й значно відповідальнішу місію – формування нової музично-культурної доктрини із чітко визначеною революційною ідеологією, основним спрямуванням якої повинно було стати забезпечення культурних потреб народних мас.

Миттєвий перехід від театральних, симфонічних, вокальних, камерно-інструментальних та інших класичних жанрів академічної музики, котра звучала в Гранд-опері, Італійській опері, королівських палацах та аристократичних салонах для елітарних слухачів, до первинних жанрів народної, революційної пісні, маршу, танцю, які призначались для масового виконання учасниками під час помпезних національних урочистостей і вуличних святкових ходів, не міг не вплинути на музично-концертну й театральну інфраструктуру Парижа.

З гіркотою та болем один із поціновувачів характеризує в «Паризькому театральному альманаху» стан славнозвісного театру «Опера», котрий завжди вважався найулюбленішим і найкрасивішим для парижан, а «тепер насправді покинутий...» (Dratwicki, 2002: 297–298).

Ще драматичнішою виявилась доля «Духовних концертів», котрі здебільшого проходили в королівському палаці в Тюільрі із запрошенням кращих європейських віртуозів. Восени 1789 р. концерти було передано під керівництво Італійського театру, а весною 1790 р. вони припинили своє 65-річне існування. Подібна доля спіткала й менш знаний «Оркестр Олімпійського товариства»¹ з професійних виконавців та аматорів, котрий не належав до привілейованих королівських колективів. У липні 1789 р. революційно налаштовані солдати Національної гвардії захопили приміщення товариства та його діяльність була припинена (Bodin, 1984: 95).

Для того, щоб продовжити своє існування, творчі колективи театрів намагаються перелаштувати власну репертуарну політику під революційні гасла, обираючи відповідні лібрето для нових вистав. Аналізуючи їх сюжети, У. Дін вказує на їх нахабну політичну й ідеологічну спрямо-

ваність, через що усі три паризькі оперні театри незабаром виплескували на глядачів «потік творів із політичним чи патріотичним посланням» (Dean, 1967–1968: 78).

Якщо театри, змінюючи репертуар, намагались пристосуватись до новосформованої культурної політики революціонерів і таким чином уникнути закриття, то доля музично-освітніх закладів виявилась значно драматичнішою. Найвідчутніший удар був завданий по добре налагодженій системі початкової музичної освіти, котрою опікувалась церква. 18 серпня 1792 р. Конвент прийняв антиклерикальний закон про розпуск метризм² – єдиної мережі безкоштовних шкіл Франції, історія яких налічувала сотні років. У сфері управління церкви й на її утриманні перед революцією існувало понад 450 метризм і 15 000 музикантів (Maurat, 1925: 3578). Згодом, у листопаді 1793 р., Паризькою комуною було прийнято безпрецедентне рішення про закриття всіх храмів різних віросповідань, які існували в Парижі (Радиге, 1934: 12), і встановлення дійсного Культу Верховного створіння. Так у короткий час мільйони вірян опинились поза законом³, а весь багатотисячний колектив професійних церковних півчих, інструменталістів і вчителів водночас залишився без будь-яких матеріальних засобів існування.

Рівень підготовки церковних виконавців у метризмах не завжди відповідав тим критеріям, які висувались до професійних музикантів, особливо в паризьких театрах. Однак перед учнями церковних шкіл і не ставились подібні завдання, головним їх обов'язком було служіння в храмі й вчителювання. З метою належної підготовки співаків для королівської опери в 1784 р. (період правління Людовика XVI) було започатковано спеціальний заклад – Королівську школу співу й декламації. Для навчання в цій елітній школі обирались 8 юнаків і 7 дівчат із приємною зовнішністю та фігурою та належними голосовими даними, а перевага надавалась тим, «хто має

² Метризи існували при католицьких храмах для підготовки церковних півчих із VIII століття. У школу приймалися учні з 6–10 років, котрі впродовж 8–10-річного терміну навчання знаходились на повному утриманні церкви. Крім музичної освіти, яка містила спів, теорію музики й гру на інструментах, юнаки вивчали загальноосвітні предмети (читання, письмо, граматику, арифметику й латинську мову). Обов'язком учнів була участь у всіх церковних службах, весіллях, похоронах, а також у процесіях та інших важливих релігійних урочистостях.

³ Політика дехристиянізації, яка в перше десятиліття революції агресивно проголошувалась і впроваджувалась законодавчо, завдала непоправної шкоди як духовному, так і культурному розвитку Французької республіки. Тільки після приходу до влади Наполеона Бонапарта (1799 р.) були припинені переслідування християн.

¹ «Оркестр Олімпійського товариства» був заснований у 1786 р. із метою відновлення концертів аматорів. На замовлення меценатів Й. Гайдна написав для оркестру «Паризьку симфонію» (1786 р.).

голос, і хто буде не тільки торкатись клавіш клавесина, але хто вміє супроводжувати спів на цьому інструменті <...>» (Pierre, 1900: 3). Очевидно, що встановлені критерії масового відбору учнів для метризи та умови конкурсу до королівської школи суттєво відрізнялись, як і завдання, котрі перед ними ставились, тому кінцевий рівень підготовки випускників не міг бути однаковим.

Через закриття метризи в освітньо-музичному просторі Франції виникла величезна порожнеча, яка вимагала заповнення. «Для заміни цієї застарілої та ретроградної системи революціонери повинні були запропонувати й побудувати більш егалітарний тип освіти» (Jardin, 2006: 24), котрий, з однієї сторони, забезпечував би доступність музичної освіти широкому загалу, а з іншої, – підіймав якість навчання, яке водночас повинно було залишатись безкоштовним. Закривши церковні школи, Конвент не наважується одночасно припинити діяльність Королівської школи співу й декламації, яка відповідно до перших революційних указів продовжувала тимчасове існування.

Перші кроки на шляху до створення нової моделі музичної освіти, вершиною якої стала Паризька консерваторія, на початковому етапі революційних подій виглядають не прогнозованими й хаотичними. Виголошення загальних лозунгів, в яких музика стає одним з основних ідеологічних чинників духу свободи, патріотизму й революційного пориву мас, не супроводжується пропозицією конкретних дій для розв'язання наявних проблем. Здійснені Б. Сарреттом під час організації духового оркестру Національної гвардії заходи, «щоб із досить сильною звучністю акомпанувати голосу Парижа» (Радиге, 1934: 12) в революційних маніфестаціях, а також пошуки необхідних коштів для підтримки його існування фактично були ситуативними й мали локальне значення.

Цілеспрямованішим рухом у напрямі формування початкової музично-освітньої структури нового типу можна вважати такі дії капітана Сарретта. Він із революційним запалом намагається створити школу для юних виконавців на базі оркестру Національної гвардії та досить швидко досягає поставленої мети. Після певних бюрократичних процедур заклад було офіційно відкрито 9 червня 1792 р. Відповідно до прийнятого указу загальна кількість учнів, котрі навчалися безкоштовно, становила 120 «<...> молодих людей, синів громадян, які служать у Національній гвардії, віком від десяти до шістнадцяти років для тих, хто досі не мав поняття про музику, й віком від вісімнадцяти до двадцяти років для тих, хто вже є музикантами» (Pierre, 1900: 83).

Судячи зі штатного розпису, в школі налічувались 31 викладач першої категорії (класу), 10 – другої, 7 – третьої та 10 представників військової адміністрації на чолі з Б. Сарреттом, дев'ять з яких мали військові звання (Pierre, 1900: 85). Аналізуючи поіменний список викладацького й адміністративного складу школи, неважко помітити, що більшість із них представляли відомі музиканти паризьких театрів (Ф. Дев'єн, А. Юго, Ж. Лефевр, Ф. Дюверн, Е. Озі й інші), а також авторитетний композитор Ф. Госсек, котрий ще продовжував залишатись очільником Королівської школи співу й декламації. У цьому переліку ім'я керівника закладу капітана Б. Сарретта залишалось найменш відомим.

Сформований під революційними знаменами колектив складали авторитетні музиканти, окремі з котрих (Ф. Госсек, С. Катель, І. Блазіус, Е. Озі, М. Гебауер, Ф. Дев'єн) не були в захваті від революційних ідей і непередбачуваної політики нової влади (Jardin, 2006: 44). Однак, намагаючись зберегти свій високий професійний статус і власну фінансово-економічну стабільність, вони були готові до пошуків із метою створення ефективної системи музичної освіти, котра б гарантувала високий рівень підготовки виконавців. Під впливом своїх досвідченіших колег Б. Сарретт прагне розширити список інструментальних класів школи, обмежених раніше лише духовими інструментами, й доповнює їх струнними, фортепіано й вокалом.

Подібний запит на необхідність створення широкопрофільного навчального музичного закладу з включенням всіх виконавських спеціальностей виникає й в загальносуспільній думці. Громадськість, схвалюючи зусилля Національної гвардії «для підтримки й пропаганди свого мистецтва, <...> де грають лише на духових інструментах», одночасно звертає увагу на відсутність «закладів, де також можна вдосконалити мистецтво співу й струнних інструментів»⁴. Такий заклик спільноти виглядає цілком природно, враховуючи те, що на четвертому році революційних реформ і перенасиченості вуличними маніфестаціями й всенародними святкуваннями з традиційним супроводом духових оркестрів Національної гвардії вже відчувалась потреба в більшому урізноманітненні культурно-видовищних заходів і виконавських колективів.

Не дивлячись на те, що наступна спроба Б. Сарретта щодо створення музичного навчального закладу вищого рівня – Національного музичного

⁴ Chronique de Paris, 10 janvier 1793, p. 40. Цит. за (Pierre, 1900: 85).

інституту, – ще не отримала односпільної підтримки через наявні фінансові труднощі уряду, його активні дії продовжуються. Серед аргументів, які висуває Сарретт, звучить також і патріотична тема: «Наші деспоти, які не вмiли скористатися французьким генієм, пішли шукати митців у німців. Під час правління свободи їх слід знайти серед французів» (Pierre, 1900: 89). Ці слова були спрямовані проти «засилля застарілої та деспотичної моделі вокального й інструментального навчання» Німеччини й Італії (Jardin, 2006: 44), яка існувала за часів правління короля.

Зазначимо, що активізація діяльності Б. Сарретта та його однодумців із метою створення Національного музичного інституту відбувається в надзвичайно складний час політичних потрясінь. Період Великого терору в боротьбі проти «ворогів народу» й закон про «підозрілих» дозволяв без цивілізованого судочинства на основі доносів арештувати будь-кого й виносити лише два вирокі – свобода або смерть. Не вдалось уникнути участі «підозрілого» й Б. Сарретту, який своїми реформаторськими поглядами й активними діями викликав заздрість в опонентів. Донос з обвинуваченнями його в змові з аристократами й у тероризмі (Pierre, 1895: 64) міг стати для нього фатальним. Однак рішучі дії колег на захист свого очільника дозволили йому після короткого ув'язнення уникнути незаконного переслідування та продовжити свою діяльність.

Не дивлячись на політичну нестабільність і фінансово-економічні труднощі, наполегливість Б. Сарретта дала можливість реалізувати, хоча й не в повному обсязі, основні плани щодо створення музичного навчального закладу вищого рівня професійної підготовки виконавців. У листопаді 1793 р. Конвентом було прийнято рішення про відкриття Національного музичного інституту на базі музичної школи Національної гвардії. На честь знаменної події була організована зустріч учнів і викладачів із представниками влади й відбувся великий концерт⁵, метою якого стала демонстрація талантів, покликаних впевнено представляти національне мистецтво (Pierre, 1900: 92).

Затверджений указ щодо реорганізації музичної школи Національної гвардії в Національний музичний інститут давав змогу новому навчальному закладу не тільки збільшити штат на 13 викладачів, але й додатково включити навчання

⁵ До програми концерту були включені: Увертюра й Патріотичний гімн для духового оркестру С. Кателя, *Salutaris*, Похоронний марш, Симфонія для 11 духових Ф. Госсєка, Концертна симфонія для флейти, гобоя, фагота й валторни Ф. Дев'єна й Тріо для 2-х кларнетів і фагота К. Лефєвра (Pierre, 1900: 92).

на струнних інструментах (скрипка, віолончель, контрабас). Таким чином, зусилля Б. Сарретта значною мірою увінчалися успіхом. Його наполегливість у намаганні досягти повної реалізації раніше наміченого плану спонукає залучити до цього процесу також Ф. Госсєка, щоб об'єднаними зусиллями «створити інституцію, яка зможе конкурувати з європейськими центрами музичної підготовки фахівців (особливо німецькими й італійськими)» (Jardin, 2006: 44).

Глибока професійна обізнаність Ф. Госсєка в царині музичної освіти, котрий як колишній директор Королівської академії співу й декламації був надзвичайно зацікавлений у реорганізації нещодавно відкритого Національного музичного інституту й об'єднанні обох навчальних закладів в єдиний центр французької музики, разом із революційними ідеями патріотично мотивованого Б. Сарретта не могли залишити членів Конвенту байдужими до назрілих проблем формування національної системи музичної освіти із центром у столиці. Тим більше, що зникнення з культурно-мистецького ландшафту метризм вимагало негайного заповнення порожнечі. У своїх петиціях Б. Сарретт і Ф. Госсєк звертають увагу членів Конвенту на необхідність створення головного музичного навчального закладу, в якому через об'єднання Національного музичного інституту й Королівської академії співу й декламації були б представлені всі виконавські спеціальності.

У підготовленому проєкті реорганізації двох музичних навчальних закладів, виголошеному в проникливій доповіді драматурга М.-Ж. Шеньє⁶, Центральний музичний інститут⁷ подається як зразкова модель не наявної на той час в Європі музично-освітньої установи, абсолютно нової за структурно-адміністративним устроєм і художньо-педагогічним змістом процесу підготовки «дорогоцінних талантів» (Pierre, 1900: 120). 3 серпня 1795 р. Конвент, заслухавши звіт своїх комітетів із питань державної освіти й фінансів,

⁶ Шеньє Марі-Жозєф (1764–1811 рр.) – французький драматург і політичний діяч. Його творчість як драматурга відрізняється жанровою різноманітністю. До окремих п'єс Шеньє Меґюлем і Госсєком була написана музика, в якій особливою популярністю користувалась «*Chant du Départ*» (1794 р.), котра стала народною піснею. Як обраний член Конвенту, М.-Ж. Шеньє брав активну участь у законотворчій діяльності й був автором законів у сфері мистецтва й народної освіти.

⁷ Така назва закладу пропонувалась спочатку, згодом була використана інша – Національний інститут музики. Однак пізніше, як стверджував Б. Сарретт, «П. К. Дону попросив мене віддати йому назву «інститут», котра знадобилося для майбутнього Національного інституту наук і мистецтв (одного з трьох підрозділів Академії наук). Я відчув важливість прохання та попросив Шеньє замінити слова «інститут» на «консерваторію» як вказівку на мету цього закладу» (Pierre, 1900: 123).

приймає указ про відкриття консерваторії «для виконання та викладання музики». Таким чином було успішно завершено процес народження на теренах Франції музичного навчального закладу нового типу. За задумом її творців, він повинен був стати не тільки взірцем для формування муніципальних консерваторій, але й головною музично-методичною установою, яка б очолила процес становлення та розвитку демократичної системи професійної музичної освіти. Саме такі ідеї звучать у наступних проєктах реформаторів⁸, котрі пропонують докорінну перебудову підготовки професійних музикантів і створення трирівневої системи навчальних музичних закладів, на вершині якої повинна була знаходитись Паризька консерваторія, наділена певними адміністративно-контрольними функціями.

Найскладнішим і найважливішим питанням для новоствореного закладу стало отримання державного фінансування, яке гарантувало матеріально-фінансове забезпечення навчального процесу в цілому й студентсько-викладацького колективу зокрема. Такий пункт був чітко прописаний у законопроєкті: «Витрати на адміністрування та утримання консерваторії регулюються та уповноважуються виконавчою владою, згідно із заявами адміністрації консерваторії; ці витрати оплачує Державне казначейство» (Pierre, 1900: 124).

В Європі на той час неможливо було відшукати музичний навчальний заклад, в якому могли навчатись безплатно 600 студентів під керівництвом 115 викладачів. Не дивлячись на те, що приєднання Королівської академії співу й декламації та розширення профільних спеціалізацій (вокал, клавесин, композиція) сприяли більшій академізації та класичному спрямуванню процесу підготовки фахівців, ідеологічна складова частина в навчальних програмах продовжувала зберігатись. Консерваторія повинна була забезпечувати навчання музикантів для служби в оркестрі Національної гвардії, брати активну участь у державних урочистостях і проведенні масових політично-ідеологічних заходів. Серед студентів і професорів пріоритет залишався за виконавцями на духових інструментах, які становили 54% всього колективу консерваторії⁹ (Jardin, 2006: 46).

⁸ П. К. Дону (1796 р.), Ж. Б. Леклерк (1798 р.), Б. Сарретт (1801 р.).

⁹ Серед них найчисельнішими були класи: кларнета – 19, фагота – 12, валторни – 12; менша кількість спостерігалась у флейт – 6, гобоїв – 4, серпентів – 4, труб – 2; у тромбона, туби й букцини – тільки по одному класу (Jardin, 2006: 46). Що стосується інших спеціальностей, то розподіл був таким: 8 класів скрипки, 4 – баса, 1 – контрабаса; 6 – клавесина, 1 – органа; 9 – вокалу; 14 – теорії (сольфеджіо) і 7 – композиції (Pierre, 1900: 125).

Зasadничим принципом формування педагогічного й студентського складу консерваторії була затверджена в статуті конкурсна система прийому. На конкурсній основі приймалися всі студенти й викладачі, строгий відбір яких проводила спеціальна комісія, створена з найавторитетніших музикантів. Викладачі консерваторії відповідно до рівня професійної майстерності розділялись на три класи (категорії). Усього для педагогічного складу навчального закладу було виділено 28 посад професора¹⁰ 1 класу, 54 – 2 класу й 28 – третього¹¹.

Для належного забезпечення навчального процесу науково-методичними матеріалами викладачі консерваторії повинні були створювати дидактичні посібники (школи) для окремих інструментів і підручники з теоретичних дисциплін. Зазначимо, що, крім підготовки професійних музикантів, у консерваторії здійснюються спроби організації окремого наукового підрозділу – кафедри акустики¹² для провадження науково-дослідницьких робіт. Таким чином, Сарретт зі своїми однодумцями створює новітню за формою та змістом модель навчального закладу, за зразком якого в майбутньому буде розвиватись не тільки національна система музичної освіти Франції, але і Європи в цілому.

Висновки. Розглядаючи етапи формування французької музично-освітньої системи кінця XVIII ст. і передумови створення Паризької консерваторії, необхідно виділити визначальну роль Великої французької революції, яка стала початком корінної перебудови соціально-економічного й політичного устрою суспільства й мала вирішальний вплив на розвиток музичного мистецтва. Орієнтир на вулично-маніфестаційну спрямованість музики та її доступність для широких мас одночасно зі зламом старої системи метризи, у результаті чого виникла порожнеча в культурно-мистецькому просторі, вимагали створення необхідної музично-освітньої інфраструктури, котра б забезпечувала «служіння мистецтва революційним ідеалам». З обранням духового оркестру Національної гвардії на чолі з Б. Сарретом основними провідниками нової музично-культурної доктрини починається процес формування загаль-

¹⁰ На той час поняття «професор» у сучасному розумінні як вчене звання не існувало й було рівнозначне назві «викладач» будь-якого навчального закладу.

¹¹ Посадовий оклад викладача першого класу становив 2 500 ліврів, другого – 2 000 і третього – 1 600 (Pierre, 1900: 125).

¹² Така пропозиція до нижньої палати законодавчих зборів (Ради п'ятисот) поступила від одного з представників Інституту наук і мистецтв 22 вересня 1795 р., однак не отримала одностайної підтримки скоріш за все через брак фінансових коштів (Pierre, 1900: 127).

них контурів майбутньої системи підготовки професійних музикантів, першою ланкою якої стала військово-музична школа.

За короткий час Б. Саррету разом із досвідченими й авторитетними паризькими музикантами, не дивлячись на політичний тиск та економічну нестабільність, вдалось започаткувати новий музично-освітній заклад, основними перевагами

котрого стали демократичний доступ до навчання, державне фінансування, конкурсна система формування професорсько-викладацького й студентського колективу, широке охоплення практично всіх музичних спеціальностей. Таким чином, Паризька консерваторія як навчальна музична установа нового типу в майбутньому стала зразком для багатьох європейських країн.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Подмазова П. Б. Французское классическое скрипичное искусство и Парижская консерватория. *Вестник МГУКИ*. 2013. № 2. С. 242–245.
2. Радиге А. Французские музыканты эпохи Великой французской революции / пер. с франц. Г. М. Ванькович, Н. И. Игнатовой ; ред. М. В. Иванов-Борецкий. Москва : Музгиз, 1934. 165 с.
3. Bodin J. L. Q. L'orchestre de la Société Olympique en 1786. *Revue de Musicologie*. 1984. Т. 70. No. 1. P. 95–107.
4. Dean W. Opera under the French Revolution. *Proceedings of the Royal Musical Association*. 1967–1968. 94th Sess. P. 77–96.
5. Dratwicki A. La réorganisation de l'orchestre de l'Opéra de Paris en 1799: De nouvelles perspectives pour le répertoire de l'institution. *Revue de Musicologie*. 2002. Т. 88. No. 2. P. 297–325.
6. Holoman D. K. The Paris Conservatoire in the Nineteenth Century. Oxford Handbooks. 2015. URL: <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935321.001.0001/oxfordhb-9780199935321-e-114>.
7. Holoman D. K. The Société des Concerts du Conservatoire, 1828–1967. Berkley and Los Angeles, CA : University of California Press, 2004. 636 p.
8. Jardin Etienne. Le conservatoire et la ville : les écoles de musique de Besançon, Caen, Rennes, Roubaix et Saint-Étienne au XIXe siècle. Thèse de doctorat, Paris, EHESS, 2006. 651 p.
9. Lassabathie Th. Histoire du Conservatoire impérial de musique et de déclamation. Paris : Michel Lévy Frères, 1860. 572 p.
10. Maurat E. L'enseignement de la musique en France et les conservatoires de Province. *Encyclopédie de la musique et dictionnaire du conservatoire* / A. Lavignac, L. de la Laurencie. Deuxième partie. Paris : Delagrave, 1925. P. 3575–3616.
11. Pierre Constant. Le Conservatoire national de musique et de déclamation: documents historiques et administratifs. Paris : Imprimerie nationale, 1900. 1031 p.
12. Pierre Constant. B. Sarrette et les origines du Conservatoire national de musique et de déclamation. Paris : Delalain frères, 1895. 196 p.

REFERENCES

1. Podmazova P. B. Frantsuzskoye klassicheskoye skripichnoye iskusstvo i Parizhskaya konservatoriya [The French Classic Violin Art and the Paris Conservatory]. *Vestnik MGUKI*, 2013. № 2. S. 242–245. [in Russian].
2. Radige, A. (1934). *Frantsuzskiy muzykantyy epokhi Velikoy frantsuzskoy revolyutsii* [The French Musicians of the Great French Revolution Age]. (Trans. G. M. Van'kovich, N. I. Ignatovoy). M. V. Ivanov-Boretskiy (Ed.). Moscow: Muzgiz. 1934. 165 s. [in Russian].
3. Bodin, J. L. Q. L'orchestre de la Société Olympique en 1786. *Revue de Musicologie*, 1984. Т. 70. No. 1. P. 95–107.
4. Dean, W. Opera under the French Revolution. *Proceedings of the Royal Musical Association*. 94th Sess, 1967–1968. P. 77–96.
5. Dratwicki, A. La réorganisation de l'orchestre de l'Opéra de Paris en 1799: De nouvelles perspectives pour le répertoire de l'institution. *Revue de Musicologie*. 2002. Т. 88, No. 2. P. 297–325.
6. Holoman, D. K. The Paris Conservatoire in the Nineteenth Century. Oxford Handbooks. 2015. <https://www.oxfordhandbooks.com/view/10.1093/oxfordhb/9780199935321.001.0001/oxfordhb-9780199935321-e-114>.
7. Holoman, D. K. The Société des Concerts du Conservatoire, 1828–1967. Berkley and Los Angeles, CA: University of California Press, 2004. 636 p.
8. Jardin Etienne. Le conservatoire et la ville : les écoles de musique de Besançon, Caen, Rennes, Roubaix et Saint-Étienne au XIXe siècle. Thèse de doctorat, Paris, EHESS. 2006. 651 p.
9. Lassabathie, Th. Histoire du Conservatoire impérial de musique et de déclamation. Paris: Michel Lévy Frères, 1860. 572 p.
10. Maurat, E. L'enseignement de la musique en France et les conservatoires de Province. *Encyclopédie de la musique et dictionnaire du conservatoire*. A. Lavignac, L. de la Laurencie. Deuxième partie. Paris: Delagrave, 1925. P. 3575–3616.
11. Pierre, Constant. Le Conservatoire national de musique et de déclamation: documents historiques et administratifs. Paris: Imprimerie nationale, 1900. 1031.
12. Pierre, Constant. B. Sarrette et les origines du Conservatoire national de musique et de déclamation. Paris : Delalain frères, 1895. 196 p.

УДК 378.018.8:373.5.011.3-051:793.3]:[179.9:793.33]
 DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-7>

Вікторія СИЗОНЕНКО,
 orcid.org/0000-0001-5414-5326
 кандидат педагогічних наук,
 викладач кафедри хореографії та художньої культури
 факультету мистецтв
 Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
 (Умань, Черкаська область, Україна) nika_dance27@ukr.net

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ХОРЕОГРАФІЇ ДО ВИХОВАННЯ ВПЕВНЕНОСТІ ТА НАПОЛЕГЛИВОСТІ ЗАСОБАМИ СУЧАСНОГО БАЛЬНОГО ТАНЦЮ

У статті професійні переконання розглядаються як важливий складник особистості майбутнього балетмейстера. Завдання формування професійних переконань вимагають значних змін у змісті педагогічної освіти, яка у всіх її аспектах (теоретичному, практичному, психологічному) повинна забезпечувати розуміння сутності певного педагогічного явища; сприяти розумінню істини знань, посилювати роль теоретичних узагальнень, фундаментальних ідей та концепцій. Розглянуто вплив естетичного виховання на всебічний гармонійний розвиток майбутнього фахівця з хореографічного мистецтва, застосування ситуацій успіху як методу виховання особистісних якостей студента-хореографа.

Вважалося, що ефективність формування навичок майстра балету в системі підготовки майбутнього вчителя хореографії здебільшого залежить від створених умов. Створення мотивації майбутнього хореографа до діяльності майстра балету важливе для ефективного формування його навичок. Маючи мотивоване бажання оволодіти професією балетмейстера, він виявляє наполегливість, цілеспрямованість, ініціативність, інтелектуальну гнучкість, отримуючи при цьому певне задоволення від результатів навчання.

Основним завданням вчителя хореографії є розкриття індивідуальності кожного зі своїх учнів. Балетмейстер зобов'язаний виховувати не лише власні копії, а й творчо незалежних майстрів балету із власним мисленням і стилем. Він повинен виховувати студентів-однодумців, високоосвічених фахівців і майстрів своєї справи. Р. Захаров писав: «Ніщо не росте на порожньому місці і ніколи не виникає з нічого». Досліджено, що рівень професійної компетентності майбутнього вчителя хореографії здебільшого залежить від того, наскільки формується його творчий потенціал.

Ключові слова: бальний танець, вчитель хореографії, танцювальні форми, професійне становлення майбутнього вчителя, балетмейстер, педагогічні переконання, майбутній педагог.

Viktoria SYZONENKO,
 orcid.org/0000-0001-5414-5326
 Candidate of Pedagogical Sciences,
 Lecturer at the Department of Choreography and Art Culture
 of the Faculty of Arts
 Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University
 (Uman, Cherkasy region, Ukraine) nika_dance27@ukr.net

PREPARATION OF THE FUTURE TEACHER OF CHOREOGRAPHY FOR EDUCATION OF CONFIDENCE AND PERSISTENCE BY MEANS OF MODERN BALLET DANCE

The article considers the professional beliefs as an important component of the personality of a future choreographer. Tasks of forming professional beliefs require significant changes in the content of pedagogical education, which in all its aspects (theoretical, practical, psychological) should provide the insight into the essence of a particular pedagogical phenomenon; promote understanding of the truth of knowledge, strengthen the role of theoretical generalizations, fundamental ideas and concepts. The influence of aesthetic education on the comprehensive harmonious development of the future specialist in choreographic art, application of situations of success as a method of education of personal qualities of a student-choreographer is considered. It was considered that the effectiveness of the formation of ballet master's skills in the system of training the future choreography teacher depends largely on the created conditions.

Creating the motivation of the future choreographer for the ballet master's activity is also important for the effective formation of ballet master's skills. Having a strong motivated desire to master the profession of choreographer, he shows perseverance, purposefulness, initiative, intellectual flexibility, while getting some satisfaction with the results of

training. Only a person who has natural abilities, vocations to this kind of activity, as well as professional education can teach the art of dance and ballet performance. A teacher who has considerable experience in ballet and staging is entitled to teach this discipline.

Only those who have acquired this experience, who has something to say to their students, who has the opportunity to build classes on specific examples of ballet and staging work can share their experience with the students. The main task of the choreography teacher is to reveal the individuality of each of his or her students. The choreographer is obliged to educate not just his or her own copies, but also a pool of creatively independent ballet masters with their own thinking and style. In addition, he or she must educate like-minded students, highly educated professionals, and masters of his work. R. Zaharov wrote: "Nothing grows on an empty place, and never arise from nothing". It has been researched that the level of professional competence of the future choreography teacher depends largely on the extent to which his or her creative potential is formed.

Key words: ballroom dance, teacher of choreography, dance forms, professional formation of future teacher, ballet master, pedagogical beliefs, future teacher.

Постановка проблеми. Прагнення до танцю закладено в людині самою природою, потрібно тільки виявити це почуття. Внутрішній світ людини створює образ, образ-уявлення, раціональні елементи якого ззовні спостерігають у вигляді рухів, а емоційні сторони складають основу танцювального мистецтва як відкритого світові душевного переживання, сумісність музичного твору і фізичної краси рухів тіла танцюриста.

Бальні танці є однією з найбільш масових і загальнодоступних форм спілкування дітей і молоді з основами танцювальної хореографії. Бальний танець – один із видів хореографічного мистецтва, він є дієвим засобом музичного-пластичного, художньо-естетичного, спортивно-фізичного, емоційного, тобто різностороннього розвитку й виховання особистості. Рівень розвитку сучасного бального танцювального мистецтва потребує якісної підготовки висококваліфікованих педагогів, які досконало володіють навчальним матеріалом, мають достатній рівень навчально-методичної підготовки.

Аналіз досліджень. Проблеми професійного становлення майбутнього вчителя, формування його соціальної активності та вдосконалення фахової підготовки широко висвітлені в психолого-педагогічних дослідженнях з методології та теорії формування особистості вчителя (А. Бойко, Л. Буєва, В. Сластьонін та інші), професійної підготовки фахівців (О. Абдуліна, І. Бех, І. Зязюн, Г. Падалка, О. Рудницька, О. Щолокова та інші), професійно-педагогічної діяльності (Д. Авербах, Ф. Гоноболін, П. Шавір, М. Хмель та інші). Науково-методичні видання з бальної хореографії останньої чверті ХХ – початку ХХІ ст. представлені роботами Л. Браїловської, П. Буттомера, Є. Деніцема, Д. Єрмакова, О. Іванікової, А. Муром, Г. Регаццоні, А. Росі, А. Маджоні.

Мета статті полягає у комплексному та всебічному розкритті питання стосовно підготовки майбутнього вчителя хореографії до виховання впевненості та наполегливості засобами сучасного бального танцю.

Виклад основного матеріалу. На усіх етапах історичного розвитку людини підкреслювалося важливість наполегливості для характеристики поведінки індивіда. Українцям наполегливість була притаманна з давніх-давен, вона розглядалася як частина їхньої духовності.

Наполегливість – це одна з основних якостей, обов'язковий компонент у систематизації знань про волю і мораль людини. Для того, щоб дати детальну характеристику сутності поняття «наполегливість», його змісту і структурі, необхідно хоча б побіжно зупинитися на характеристиці поняття «воля», оскільки, незважаючи на те, що за останні чверть століття захищено кілька докторських дисертацій із проблем волі, довільної і вольової регуляції поведінки й діяльності людини, проблема все ще далека від вирішення. Для нашого дослідження розгляд цього питання має принципове і основне значення.

Нині погляди психологів розходяться навіть стосовно вузлових питань, пов'язаних із вказаною темою. Одні з них заперечують наявність волі як самостійного психологічного явища, ставлять під сумнів цінність поняття «воля», інші ж, відстоюючи самостійність волі, виокремлюють тільки одну її сторону – здатність долати труднощі і перепони. Часто довільна регуляція виявляється відірваною від волі. У своєму дослідженні ми спираємося на думку Є. Ільїна і будемо розглядати проблему волі як свідоме і цілеспрямоване управління людиною власною поведінкою, діяльністю, емоціями, оскільки питання про сутність волі тісно пов'язане з проблемою мотивації, поясненням причин і механізмів активності людини (Ільїн, 2002: 6).

Виховання наполегливості розпочинається з раннього дитинства. У цей час дитина ще багато чого не вміє, їй ще чимало чого не вдається, у неї легко виникає незадоволеність тим, що вона робить. Незадоволеність спонукає дитину припинити розпочате, а це швидко стає звичкою – не досягати мети, якщо з'явилися перешкоди. Діти

завзято беруться за багато справ, проте їх горіння вистачає ненадовго. Вихователь уважно слідкує за цією особливістю їх поведінки і спонукає дітей, де це потрібно, доводити розпочате до кінця, допомагаючи порадою, вказівками, діючи похвалою, заохоченням, а інколи і засудженням.

У шкільному віці важлива роль у вихованні наполегливості належить колективу учнів. Колектив засуджує вияви недостатньої наполегливості і стимулює подолання труднощів. Дуже важливо, щоб педагог був наполегливим у своїй поведінці й у власних вимогах до учнів. Велике значення для студентської молоді має розвиток самостійності, вміння досягати бажаної мети. Найкращим вихователем наполегливості є виробнича праця в колективі, спільне виготовлення певних цінностей на основі розподілу праці. При цьому підвищується почуття відповідальності і обов'язку перед колективом, що є потужним стимулом для розвитку наполегливості, ставить роботу кожного під неперервний контроль колективу, створює сприятливі умови для об'єктивної оцінки досягнутого і тих труднощів, які були подолані (Педагогічний словник, 1960: 735).

Впевненість у собі є необхідною умовою існування особистості як суб'єкта активності, здатного до самостійного вибору цілей. Самоорганізація особистості на суб'єктивному рівні не можлива без відчуття впевненості в собі, повноцінного оволодіння собою, своєю сутністю, здатності самостійно ставити цілі і діяти відповідно до них, зберігаючи адекватну критичну позицію стосовно самого себе, здатності передбачати результати дій до їх виконання, самостійно будувати стратегію досягнення цілей відповідно до внутрішніх особистісних змістів. Це означає вміння співвідносити потреби, які виникають, із власними можливостями та з прийнятними для цієї людини способами реалізації, що відповідає соціокультурним орієнтирам певного суспільства в кожній конкретній ситуації (Харламенкова, 1999: 35).

Впевненість у собі – це одна із найнеобхідніших якостей у сучасному світі. Без неї людина – як машина без пального. Відчуття власної вартості – як трамплін, з якого ми стрибаємо, щоб досягти своєї мети. Це спосіб, у який ми думаємо про себе, як себе відчуваємо. Воно формується в ранньому дитинстві. На усвідомлення власної вартості (впевненості в собі) впливає багато чинників. На більшість із них батьки мають великий вплив, хоча часто цього не усвідомлюють. Потім вони дивуються, що дитина несмілива, не може пережити поразки і постійно повторює, що їй нічого не вдається, вона цьому ніколи не навчиться.

Великий енергетичний потенціал у формуванні впевненості особистості має наполегливість, віра у власний успіх, які є «своєрідним духовним випередженням перетворення можливості на дійсність» (Нестеренко, 1995: 87). Від того, наскільки людина впевнена в успіху, залежить її наполегливість у певній діяльності, мотивація. Чим більше людина сподівається на успіх і наполеглива в діях, чим більше зусиль вона здатна докласти, тим сильнішою буде її мотивація.

Хореографічне мистецтво загалом і бальний танець зокрема є засобами розвитку і виховання внутрішньої цілісності людини. Хореографічна діяльність є одним із видів художньо-творчої діяльності, яка в специфічній, властивій тільки їй формі – танцях відображає внутрішній світ людини, її бажання, прагнення, творче становлення, через правильно організовану навчально-виховну діяльність у хореографічному колективі сприяє формуванню морально-вольових якостей вихованців. Почуття колективу, сумлінне ставлення до праці, стійкість, воля, дисципліна, готовність до подолання труднощів, наполегливість, впевненість у собі – всі ці якості можуть виховуватися в учнів у процесі занять хореографічним мистецтвом.

Бальне хореографічне мистецтво відіграє важливу роль у формуванні естетичного ставлення до навколишнього світу та у вихованні таких особистісних якостей як творча активність, наполегливість, ініціативність, впевненість у собі (Сизоненко, 2014: 152). Бальна хореографія була і залишається об'єктом наукових інтересів сучасних дослідників. Нині завдяки наполегливій праці мистецтвознавців і педагогів здійснюється поступовий комплексний аналіз напрямів сценічної та конкурсної бальної хореографії. Без урахування особливостей розвитку цього напрямку не можливо досягти об'єктивних наукових результатів.

Бальний танець – явище багатопланове і динамічне, у сфері якого постійно відбувається пошук нових стилів і форм. Необхідність дослідження жанрово-стилістичних процесів розвитку бальної хореографії зумовлена синтетичними процесами в культурі, які завжди характеризуються відчутнішим взаємопроникненням різних видів мистецтв, поєднанням елементів культури, дозвілля і спорту, що призводить до утворення не лише нових якостей хореографічного твору, але й удосконалює вже сформовані мистецькі форми (Павлюк, 2013: 96).

Термін бальні танці походить від слова «бал», що в перекладі з латинського “ballare” означає «танцювати». Історія розвитку бальних танців тісно пов'язана з історією нашого суспільства. Зміни, які відбувалися в економічній, соціаль-

ній, політичній сфері життя, рівень загальної культури суспільства знаходять своє відображення в художній творчості народу й у бальній хореографії. До створення та розвитку бальних танців долучило свою фантазію і талант не одне покоління талановитих хореографів, музикантів, виконавців і педагогів. Бальний танець як один із видів хореографічного мистецтва є специфічною формою відображення історичної дійсності. Як історичне явище своїм корінням він сягає в побутові форми народного танцю.

Останні десятиліття характеризуються появою танців підвищеної ритмічності. Часто їх так і називають – «ритмічні танці». Своєю спортивністю, близькістю до рухливого сучасного способу життя вони захоплюють все більше молоді. Сучасний рівень розвитку сучасного бального танцювального мистецтва потребує якісної підготовки висококваліфікованих педагогів, які досконало володіють навчальним матеріалом, мають достатній рівень навчально-методичної підготовки. Орієнтація педагогічного процесу на розвиток особистості учня потребує переосмислення мети та завдань фахової підготовки майбутніх вчителів хореографії, здатних до творчої самореалізації в професійній діяльності, втілення в практику як традиційних, так і інноваційних форм і методів навчання (Забредовський, 2008: 39).

Ефективність формування балетмейстерських умінь у системі підготовки майбутнього вчителя хореографії здебільшого залежить від створених умов. Важливе значення для ефективного формування балетмейстерських умінь має створення в майбутнього вчителя хореографії мотивації до балетмейстерської діяльності. Маючи стійке мотивоване бажання оволодіти професією хореографа, він виявляє наполегливість, цілеспрямованість, ініціативність, інтелектуальну гнучкість, отримуючи при цьому певне задоволення від результатів навчання.

І. Кошавець стверджує, що для стимулювання світоглядної мотивації майбутніх вчителів хореографії необхідно оволодіти системою дидактичних методів і прийомів, які мають на меті забезпечення привабливого характеру самореалізації в мистецько-педагогічній діяльності та спілкуванні. Насамперед це формування позитивного ставлення до виступів перед публікою, потреби у виконавській діяльності, психологічної готовності й задоволення від неї, потреби в мистецькій взаємодії та спілкуванні (Кошавець, 2014: 171).

Ще однією умовою формування балетмейстерських умінь є виконавська підготовка балетмейстера. Насамперед вона є творчим процесом, який

полягає в індивідуальній інтерпретації хореографічного матеріалу, що відображає особистісні та індивідуально-художні особливості балетмейстера «Я – виконавець». Індивідуальність у виконавській підготовці майбутнього балетмейстера забезпечує самоактуалізацію, яка є складним процесом у виборі власного індивідуального стилю.

На думку Л. Андрощук, індивідуальний стиль – це модель діяльності, яка базується на сукупності різнорівневих властивостей людини і забезпечує її активне становлення у суспільстві на засадах самоактуалізації, творчої самореалізації, суспільної діяльності в межах особистісного креативного вибору (Андрощук, 2005: 8).

Щоб виконувати професійні функції, вчитель хореографії згідно з кваліфікаційними характеристиками повинен знати:

- загальнотеоретичні дисципліни в обсязі, необхідному для успішного виконання психолого-педагогічних та управлінських завдань, засвоєння методологічних і прикладних питань свого фаху;
- системи освіти і виховання дітей, основні напрями і перспективи розвитку освіти та педагогічної науки в Україні та світі;
- методи організації спілкування педагога з дитиною;
- форми і типи культур, основні культурно-історичні центри та регіони світу, історію культури України, її місце в системі світової культури та цивілізації (Виготський, 1991: 225);
- історію хореографічного мистецтва, українську народну хореографічну творчість;
- види хореографічного мистецтва, стильові особливості та специфіку виконання танців різних епох, народів;
- теоретичні основи класичного, народно-сценічного, українського народного, історико-побутового, сучасного бального танців, мистецтва балетмейстера;
- методику хореографічної освіти дітей, організації та роботи з дитячими хореографічними колективами.

На цих знаннях ґрунтуються педагогічні переконання майбутніх вчителів-хореографів, які істотно впливають на напрям мислення і дій, зумовлюючи лінію поведінки, загальний стиль роботи, формуючи відповідні установки, визначаючи суб'єктивну готовність особистості до педагогічної діяльності. Проблема полягає в тому, щоб за роки навчання у педагогічному виші сформувані ці переконання у студентів-хореографів, розвинути в них усвідомлення провідної мети хореографічної освітньої діяльності, бажання працювати в обраній сфері, виробити особистий творчий стиль діяльності.

Класифікація індивідуальних стилів діяльності хореографа включає такі компоненти: емоційно-творчий, творчо-індивідуальний, творчо-інтелектуальний, творчо-імпровізаційний стилі (Андрощук, 2005: 7). Розподіл стилів є узагальненим і умовним, оскільки творча індивідуальність здебільшого виражається не в спільних, а у відмінних рисах індивідуального стилю виконавської підготовки балетмейстера.

Майбутній вчитель бальних танців повинен оволодіти вмінням поєднувати різні методи навчання, оскільки бальне танцювальне мистецтво це ще й спорт, адже бальні танці офіційно визнані одним із видів спорту. Поряд зі спортивним аспектом бальні танці мають і соціальне значення, оскільки їх танцюють для задоволення й розваги та використовують у сценічному мистецтві: в кіно, театрі, різних концертах і шоу на телебаченні (Сизоненко, 2017: 57).

Відомий дослідник цієї проблеми А. Белкін зазначає, що необхідно використовувати на заняттях такі прийоми створення ситуацій успіху: «даю шанс», «сповідь», «прямуй за нами», «емоційний сплеск», «обмін ролями», «зараження», «еврика», «навмисна помилка», «лінія горизонту». Тому важко говорити про якісь прийоми створення ситуацій успіху, але існують певні закономірності, які можна розробити у своєрідний алгоритм педагогічних дій (Белкін, 1991: 89).

Майбутній вчитель має досягти достатнього рівня хореографічної та педагогічної культури, щоб бути здатним на гуманістичних засадах давати хореографічну освіту дітям. Не менш важливою умовою формування творчого потенціалу майбутнього вчителя хореографії засобами танцювального мистецтва є свобода. Свобода в педагогічному процесі – це співтворчість педагога та студента у вирішенні нових освітніх і виховних завдань (Лихвар, 2003: 13).

Мистецтво танцю – внутрішня творча свобода особистості танцівника, спрямована на вияв бажаного результату через рух, пози, художній образ, емоції. Тому важливим завданням педагога-хореографа є забезпечення раціонального співвідношення свободи та необхідності в навчально-виховному процесі студента-хореографа. При цьому свобода не отожднюється із всюдозволеністю. Вона означає можливість іти власним шляхом, наскільки дозволяють конкретні обставини навчального процесу. Завдання формування педагогічних переконань передбачають внесення до навчально-виховного процесу суттєвих змін,

пов'язаних із визначенням такого змісту професійної підготовки, який в усіх своїх аспектах (теоретичному, практичному, психологічному) забезпечуватиме проникнення в сутність певного педагогічного явища, сприятиме досягненню істинності знань, посиленню ролі теоретичних узагальнень, фундаментальних ідей та понять, які відображають методологію мистецької освіти.

Свобода нерозривно пов'язана з відповідальністю особистості за власний вибір. Вона може виражатися у виборі цілей діяльності, засобів досягнення мети. На нашу думку, свобода в бальній хореографії важлива, оскільки спортивний аспект часто не дає можливості вийти за межі конкурсних вимог. Тому саме майбутні фахівці з хореографії на сучасному етапі розвитку бальних танців мають навчитися впроваджувати інноваційні педагогічні методи для багатогранного розвитку майбутнього покоління. Доведено, що по-справжньому високого творчого рівня викладання може досягти лише той учитель, який має стійкі педагогічні переконання, володіє розвинутим діалектичним стилем мислення, здатний до об'єктивного й різнобічного осмислення хореографічно-педагогічної дійсності, до її самостійної, критичної оцінки і творчого перетворення (Шевченко, 2006: 55).

Висновки. Отже, на шляху становлення висококваліфікованого фахівця з хореографії кожен майбутній педагог повинен знати, як застосовувати набуті знання на практиці, поєднувати різні педагогічні методи та підходи, створювати сприятливі умови для вивчення сучасного бального танцювального мистецтва. Рівень професіоналізму майбутнього вчителя хореографії здебільшого залежить від того, наскільки сформований його творчий потенціал.

Бальний танець має достатній набір методів і прийомів для майбутнього педагога-хореографа. Сучасне бальне танцювальне мистецтво – ефективний засіб процесу формування творчого потенціалу майбутнього вчителя хореографії. Головний шлях формування педагогічних переконань полягає у збагаченні студентів-хореографів знаннями й уміннями, важливими для їх інтелектуально-емоційного ставлення до цих знань як до істинних; виробленні стійких педагогічних поглядів, впевненості у правильності своїх думок і дій; вихованні професійних потреб, які спонукають до діяльності відповідно до власних ціннісних орієнтацій; досягненні органічної єдності знань, переконань і практичної дії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрощук Л. М. Індивідуальний стиль діяльності як засіб вираження творчої особистості педагога-хореографа. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 16. Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики* : збірник наукових праць. Вип. 4. К. : НПУ, 2005. С. 6–10.
2. Белкин А. С. Ситуация успеха. Как её создать? М. : Просвещение, 1991. 156 с.
3. Выготский Л. С. Педагогическая психология. Москва : Педагогика, 1991. 480 с.
4. Забрედовський С. Г. Сучасні аспекти хореографічної діяльності : методичні рекомендації для студентів хореографічних спеціалізацій і керівників хореографічних колективів. К. : ДАКККіМ, 2008. 39 с.
5. Ильин Е. П. Психология воли. СПб : Питер, 2002. 288 с.
6. Кошавець І. М. Формування творчого потенціалу майбутнього вчителя хореографії засобами народно-сценічного танцю. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2014. Вип. 38. С. 171–178.
7. Лихвар В. Д. Розвиток художньо-творчого потенціалу молодших школярів у процесі образотворчої діяльності : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.07. Херсон, 2003. 22 с.
8. Нестеренко В. Г. Вступ до філософії: антологія людини : навч. посібн. для студ. ВНЗ. К. : Абрис, 1995. 336 с.
9. Павлюк Т. С. Жанрово-стильова еволюція бального танцю ХХ століття. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*. 2013. С. 95–101.
10. Педагогический словарь: в 2 т. М. : АПН, 1960. Т. 1. 775 с.
11. Сизоненко В. А. Виховання наполегливості та впевненості в молодших школярів засобами хореографічного мистецтва. Дисертація канд. пед. наук: 13.00.07, Уман. держ. пед. ун-т ім. Павла Тичини. Умань, 2014. 200 с.
12. Сизоненко В. А. Формування творчого потенціалу майбутнього вчителя хореографії засобами бального танцювального мистецтва. *Актуальні питання мистецької освіти та виховання* : науковий журнал. Вип. 2 (10) / гол. ред. Ніколаї Г. Ю. Суми : ФОП Цьома С. П., 2017. С. 57–64.
13. Харламенкова Н. Е. Стратегии самоутверждения и ценностные предпочтения одинокого человека. *Психологический журнал*. 1999. № 2. С. 33–39.
14. Шевченко В. Т. Мистецтво балетмейстера в народно-сценічній хореографії : навчально-методичний посібник для вищих навчальних закладів культури і мистецтва України. К. : ДАКККіМ, 2006. 184 с.

REFERENCES

1. Androshchuk L. M. Individualnyi styl diialnosti yak zasib vyrazhennia tvorchoi osobystosti pedahoha-khoreohrafa. [Individual style of activity as a means of expressing the creative personality of a teacher-choreographer]. *Scientific journal of the National Pedagogical University named after M. P. Drahomanova*, 2005, № 4, p. 6–10 [in Ukrainian].
2. Belkyn A. S. Sytuatsiya uspekha. Kak eë sozdat? [Success situation. How to create it?]. Moscow, Prosveshchenye, 1991, 156 p. [in Russian].
3. Vyhotskiy L. S. Pedahohycheskaia psykholohyia. [Pedagogical psychology]. Moscow : Pedagogika, 1991, 480 p. [in Russian].
4. Zabredovskiy S. H. Suchasni aspekty khoreohrafichnoi diialnosti : metodychni rekomendatsii dlia studentiv khoreohrafichnykh spetsializatsii ta kerivnykiv khoreohrafichnykh kolektyviv. [Modern aspects of choreographic activity : methodical recommendations for students of choreographic specializations and leaders of choreographic groups]. Kyiv : DAKKKiM, 2008, 29 p. [in Ukrainian].
5. Ylyn E. P. Psykholohyia voly. [The psychology of will]. St. Petersburg, 2002, 288 p. [in Russian].
6. Koshchavets I. M. Formuvannia tvorchoho potentsialu maibutnoho vchytelia khoreohrafii zasobamy narodno-stsenichnoho tantsiu. [Formation of creative potential of the future teacher of choreography by means of folk-stage dance]. *Pedagogy of formation of creative personality in higher and general education schools*. 2014, № 38, p. 171–178 [in Ukrainian].
7. Lykhvar V. D. Rozvytok khudozhno-tvorchoho potentsialu molodshykh shkoliariv u protsesi obrazotvorchoi diialnosti. [Development of artistic and creative potential of junior schoolchildren in the process of artistic activity]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kherson, 2003, 22 p. [in Ukrainian].
8. Nesterenko V. H. Vstup do filosofii: antolohiia liudyny. [Introduction to philosophy: an anthology of man]. Kyiv, 1995, 336 p. [in Ukrainian].
9. Pavliuk T. S. Zhanrovo-stylova evoliutsiia balnoho tantsiu XX stolittia. [Genre and style evolution of ballroom dancing of the XX century]. *Ukrainian culture: past, present, ways of development*, 2013, p. 95–101 [in Ukrainian].
10. Pedahohychesky slovar. [Pedagogical dictionary]. Moscow, 1960, Vol. 4, 556 p. [in Russian].
11. Syzenenko V. A. Vychovannia napolehlyvosti ta vpevnenosti v molodshykh shkoliariv zasobamy khoreohrafichnoho mystetstva. [Education of persistence and confidence in junior schoolchildren by means of choreographic art]. *Candidate's thesis*. Uman, 2014, 200 p. [in Ukrainian].
12. Syzenenko V. A. Formuvannia tvorchoho potentsialu maibutnoho vchytelia khoreohrafii zasobamy balnoho tantsiuvalnoho mystetstva. [Formation of creative potential of the future teacher of choreography by means of ballroom dance art]. *Current issues of art education and upbringing: a scientific journal*. Sumy, 2017, № 2(10), p. 57–64 [in Ukrainian].
13. Kharlamenkova N. E. Stratehiy samoutverzhdeniia y tseinnostnye predpochteniya odynokoho cheloveka. [Strategies of self-affirmation and value preferences of a single person]. *Psychological Journal*, 1999, № 2, p. 33–39 [in Russian].
14. Shevchenko V. T. Mystetstvo baletmeistera v narodno-stsenichnii khoreohrafii. [The art of the choreographer in folk-stage choreography]. Kyiv : DAKKKiM, 2006, 184 p. [in Ukrainian].

УДК 7.072.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-8>**Олеся СОБКОВИЧ,***orcid.org/0000-0002-9041-7146**мистецтвознавець, старший науковий співробітник
Національний музей історії України у Другій світовій війні.**Меморіальний комплекс
(Київ, Україна) lianso@ukr.net*

СУЧАСНЕ/АКТУАЛЬНЕ МИСТЕЦТВО В ХУДОЖНІЙ КРИТИЦІ КИЄВА ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

У статті на основі вивчення публікацій періодичних видань столиці України розкрито принципи розрізнення понять актуального та сучасного мистецтва художньою критикою Києва та причини, які зумовили розмітність дефініцій зазначених термінів в українському мистецтвознавчому і культурологічному дискурсі початку ХХІ століття.

Зроблені висновки про те, що розмаїтий ландшафт мистецького життя нашої держави початку ХХІ століття, бажання позначити і структурувати повноту виявів, впливів і зіткнень мистецьких процесів сьогодення спонукає київських критиків формувати власну класифікацію різних векторів його розвитку. На шпальтах періодики, крім словосполучень «сучасне мистецтво», «актуальне мистецтво», з'являються й інші, зокрема «сучасне модерне мистецтво» (у певних випадках як прагнення виділити новаторські пошуки в живописі), «контемпоранне (новітнє) мистецтво», «сучасне актуальне мистецтво» (як спроба маркування в річищі мистецтва, яке нині існує в художній практиці). Влучність вживання вказаних термінів залежить від контексту застосування, зумовленого часом, а тому не може мати однозначного тлумачення.

У художній критиці початку ХХІ століття ці поняття підпорядковані дифузії, оскільки автори під час розгляду художніх явищ, певного мистецького проекту, творчості художників прагнуть маркувати поле дискурсу цими термінами без їх додаткового тлумачення. В сучасному мистецькому просторі така рефлексія здебільшого спрямована на глядача як потенційного споживача, тому актуалізується постать мистця, менше актуалізуються смисли, які він репрезентує у своїх творах. Такий підхід здебільшого нівелює сутність понять «сучасне» й «актуальне», ніж сприяє формуванню чіткого термінологічного апарату для вказаного виду науково-творчої діяльності.

У статті наголошується на необхідності вироблення науковою думкою України термінологічного апарату, зрозумілого науковцям інших країн, тобто синхронізованого із загальною мистецтвознавчою та культурологічною термінологією, що продиктовано глобалізаційними процесами.

Ключові слова: сучасне мистецтво, актуальне мистецтво, contemporary art, художня критика.

Olesia SOBKOVYCH,*orcid.org/0000-0002-9041-7146**Art Critic, Senior Researcher**National Museum of the History of Ukraine in the Second World War.**Memorial complex.**(Kyiv, Ukraine) lianso@ukr.net*

CONTEMPORARY/CURRENT (ACTUAL) IN THE KYIV ART CRITICISM IN XXI CENTURY

The article, based on the study of the periodicals in the capital of Ukraine, reveals the distinguishing principles between current and contemporary art by art critics of Kyiv and the reasons that led to the blurring of these terms definitions in Ukrainian art-exploring and cultural discourse of the early XXI century.

It is concluded that the diverse landscape of our country's artistic life at the beginning of the XXI century, the desire to define and structure the fullness of manifestations, influences and collisions of today artistic processes, encourages Kyiv critics to form their own classification of various vectors of its development. Accordingly, in the columns of the periodical, in addition to the phrases "contemporary art", "currently emerging art", there are others, including "contemporary modern art" (in some cases as a desire to highlight the innovative search in painting), "contemporary (latest) art", or "contemporary emerging art" (as an attempt to mark in the art stream that the adequate to current time art practices exist today), etc. Hence, the precision of these terms usage depends on the context of use, due to time and therefore cannot have the unambiguous interpretation.

In art criticism of the early XXI century these concepts are subject to diffusion, as the authors in considering artistic phenomena, a particular art project, the work of artists, seek to mark the field of discourse with these terms, without their further interpretation. In the contemporary art space, such a reflection is mainly focused on the viewer as a potential consumer, so the figure of the artist is actualized, the meanings that he represents in his works are less actualized. This approach, for the most part, eliminates the essence of the “contemporary” and “relevant” concepts than contributes to the formation of the clear terminological instruments for this type of scientific and creative activity.

The article emphasizes the necessity to develop the terminological instruments by scientific thought of Ukraine, clear to scientists of other countries, namely synchronized with the general art and cultural terminology, which is determined by globalization processes.

Key words: modern art, currently emerging (relevant) art, contemporary art, art criticism.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження питання співвідношення понять «сучасне» й «актуальне» мистецтво зумовлена розмитістю їх дефініцій в українському мистецтвознавчому і культурологічному дискурсі, що відображають як тексти періодики, присвячені розгляду мистецьких явищ художнього життя початку XXI століття, так і публікації окресленого часу, в яких київські мистецтвознавці і критики роблять спроби осмислити наявну термінологічну невизначеність.

Аналіз досліджень. Питанню співвідношення понять «сучасне / актуальне мистецтво» в мистецькому просторі України початку XXI століття приділяє увагу Г. Вишеславський, В. Бурлака, О. Голубець, Л. Смирна, В. Хаматов, А. Пучков, Т. Злобіна, Д. Скринник-Миська, О. Балашова. Публікації цих авторів розкривають авторське розуміння вказаних дефініцій, що залишає простір для узагальнень і більш детального вивчення досліджуваного питання.

Мета статті – виявлення й осмислення принципів розрізнення понять актуального й сучасного мистецтва художньою критикою Києва.

Виклад основного матеріалу. Розрізненість трактування зазначених термінів пов'язана з низкою причин. Серед них – відсутність одноставності поглядів серед міжнародних інституцій, науковців і митців у визначенні часових меж і сутності “contemporary art”, до яких часто апелюють київські оглядачі художнього життя при поясненні понять «сучасне» й «актуальне» мистецтво. Це спонукає розглянути основні підходи закордонних дослідників і теоретиків щодо того, що є сучасним мистецтвом (contemporary art), або що саме робить мистецьке явище / подію сучасним.

Перший із них ґрунтується на виявленні тих кардинальних змін (їх хронології) в культурному та мистецькому полі, які вказують на появу нових його характеристик і стратегій, потребують термінологічного визначення.

Нині серед західних інституцій / науковців щодо поглядів на хронологію появи сучасного мистецтва існує твердження про те, що події Другої світової війни істотно вплинули на сві-

домість художників і стали відліком неповернення до мистецтва у тому вигляді, в якому воно було, яким сприймалося до цієї події. Тому відлік contemporary art доцільно розпочинати після закінчення Другої світової війни. Цієї позиції дотримується Інститут сучасного мистецтва у Лондоні (The Institute of Contemporary Art in London). Також існує думка, згідно з якою відправною точкою (початком) сучасного мистецтва варто вважати кінець XX – початок XXI століття.

Проте, найбільш розповсюдженими є судження, які пов'язують його поступ із кардинальними змінами у сфері мистецтва 60-70-х рр. XX ст. Найчастіше під ними розуміють період появи понять «постмодернізм», «постмодерн», окреслення закінчення легко класифікованих художніх рухів і розмаїття підходів у створенні мистецьких творів.

Так, Національна галерея міжнародного модерністського й сучасного мистецтва Тейт Модерн (Tate Modern) орієнтується на 1970-ті роки як кінцеву межу виникнення contemporary art (Contemporary art. Art Term). Британський мистецтвознавець і критик М. Арчер поступ contemporary art пов'язує із 1960-ми роками. Історикиня мистецтва К. Річман-Абду говорить про закінчення епохи модернізму (кінець 1960-х – поч. 1970-х років) як відлік сучасного мистецтва, яке розпочалося на основі поп-арту (вперше створений художниками Е. Уорхолом і Р. Ліхтенштейном), якому властива зацікавленість у змалюванні масової культури, переосмислення комерційних продуктів як доступного мистецтва (Richman-Abdou, 2019).

У цьому контексті варто навести роздуми американського філософа та критика А. Данто. У своїй публікації «Світ Мистецтва» критик, аналізуючи мистецький процес, говорить про творчість Е. Уорхола для унаочнення настання нової віхи в мистецькому світі. Це період, в якому об'єкт, який важко ідентифікувати мистецьким, набуває такого значення (мистецького твору) внаслідок його визнання і прийняття мистецьким світом, що забезпечує теорія мистецтва (розуміння / позиціонування його таким спеціалістами в царині історії та теорії мистецтва).

Міркування А. Данто позначають істотні зміни поступу художнього процесу, в якому серед розмаїття мистецьких інтенцій лише фахівці здатні розпізнати варті уваги твори (Danto, 1964: 582). Це спонукає звернутися до інституційної теорії мистецтва (як її сформулював американський філософ Дж. Дікі), згідно якої відмінність твору мистецтва від його антиподу визначається контекстом його функціонування, системою фахових інституцій, з яких складається арт-простір / світ. Зазначені особливості, на думку більшості науковців, вирізняють *contemporary art* від мистецтва попереднього часу.

Існує й інший підхід у розгляді сутності сучасного мистецтва. Він ґрунтується на розумінні цього явища як певної мистецької діяльності, за допомогою якої відбувається формування сучасності. Таким чином при розгляді поняття сучасного мистецтва наявним є зміщення акценту з мистецтва на сучасність, не тільки сучасність визначає мистецтво, а й мистецтво – сучасність.

Серед інших причин термінологічної плутанини варто зазначити особливості перекладу терміну “*contemporary art*” в українському мистецькому середовищі, який тлумачать і як сучасне мистецтво, і як актуальне мистецтво (зустрічається і поняття новітнє мистецтво, рідше – модерне). Тож смислове навантаження усіх трьох понять стає зрозумілим лише з контексту їх застосування, а відмінність або тотожність часто визначається відповідно до авторського бачення ситуації, принципів, від яких відштовхуються дослідники при визначенні зазначених понять. На цю особливість вказує мистецтвознавець Г. Вишеславський, зазначаючи, що «точність вживання зазначених термінів позначає кут зору на предмет, про який пише мистецтвознавець» (Вишеславський, 2015: 87).

«Точкою відліку» одночасного застосування понять сучасне / актуальне мистецтво в українському арт-середовищі (так само як і перші спроби їх виведення) є 90-ті роки ХХ століття. Їх співіснування було пов'язано з необхідністю термінологічно маркувати та розмежувати мистецькі інтенції, які відповідали естетиці постмодернізму, модернізму, явища, що співвідносилися з розумінням мистецтва, сформованим за радянських часів.

На початку ХХІ століття терміни «актуальне» і «сучасне» мистецтво найчастіше вживають як синоніми. Більшість критиків у їх трактуванні відштовхуються від розуміння того, що сучасне / актуальне мистецтво є відкритою системою, яка характеризується розмаїттям мистецьких явищ певного часу, це «мистецтво сьогоднішнього дня, яке (за браком часу) ще не можна визначити

як певний стиль чи напрям» (Вишеславський, 2015: 87). Однак помилково вважати, що йдеться лише про темпоральний показник виникнення й експонування мистецтва, адже такий підхід апелює до розмитих / рухливих хронологічних меж, не вказує на сталий часовий відрізок, тобто нівелює можливість точного визначення кола творчих інтенцій / явищ, які мають статус сучасного, і тих, які вже його втратили.

Не є вичерпним і розуміння сучасного мистецтва як створеного художником-сучасником, оскільки воно апелює до широкого кола мистецьких виявів / явищ, поєднує мистецькі інтенції, які несуть кардинально нове змістовне наповнення (естетичне, філософське, тематичне) і мають інноваційний характер, з тими, де вони відсутні. Це порушує питання необхідності маркування мистецтва певного часу будь-якими додатковими означеннями на кшталт «сучасне / актуальне». Визнаючи цей факт, більшість критиків, відштовхуючись від основної прикметної риси сучасного мистецтва – «відсутності єдиного організуючого принципу, ідеології чи «ізму» (*Contemporary Art in Context*, 2016), вводять додаткові уточнюючі координати, що сприяє конкретизації розуміння поняття «сучасне / актуальне мистецтво».

Одним із визначальних у цьому контексті є критерій актуальності твору локальному і світовому мистецькому просторам. На думку більшості оглядачів художнього життя, сучасне мистецтво набуває свого статусу за умови відповідності міжнародному поступу, спроможності на належному рівні підтримувати із ним комунікацію. На необхідність відповідати критеріям певного міжнародного художнього процесу, бути частиною глобального культурного діалогу як необхідну умову / показник належності до сучасного / актуального мистецтва вказує мистецтвознавиця В. Бурлака, Л. Смирна, В. Хаматов, А. Пучков, медіа-активіст і публіцист О. Радинський. Останній зазначає: «... сучасне мистецтво привілеює рівнобіжність темпорального виміру, належність до єдиного хронологічного контексту. Не відповідати цим вимогам означає не належати до сфери «сучасного мистецтва», яке не може бути актуальним на місцевому рівні й неактуальним назовні» (Радинський, 2010).

Цього принципу дотримується й художник, арт-критик і куратор Єжи Онух. В українських реаліях поняття «сучасне мистецтво» як еквівалент світового “*contemporary art*” мистець, серед інших, означає діяльність київської групи Р.Е.П., харківського гурту «SOSka» та мисткині Алевтіни Кахідзе. Такий вибір є очевидним з огляду на те, що творчість вказаних мистецьких об'єднань

(акція «P.E.P.» “We will P.E.P. you”, проект групи «SOSka» «Мрійники», «Вони на вулиці», «Бартер») є прикладом мистецтва, яке має соціально-критичне спрямування, де важливим є не естетичні питання, а заглиблення в соціально-психологічні, соціально-культурні контексти, що відповідає світовій художній практиці залучення мистецтва у суспільно значущі теми, розуміння сучасного мистецтва як способу надання соціальних і культурних коментарів, що виявляє його важливість для суспільства і забезпечує його визнання.

Зауважимо, що принцип універсальності сучасного мистецтва не нівелює можливості звернення художників до локальних традицій. Передбачається, що «новітнє мистецтво поєднує основу місцевих традицій і глобальні світові тенденції» (Смирная, 2016: 164). Зазвичай йдеться про вільне застосування класики і традиції шляхом цитування та перекроювання, гри з елементами та кодами будь-яких культур, зокрема і традиційних, яким є і народне автентичне мистецтво. Як наслідок, творчість українських мистців, позначена поєднанням національного забарвлення з ідеями, образами та засобами художньої виразності, вписаними у постмодерністську культурну парадигму, оглядачами художнього життя означається як сучасне/актуальне мистецтво (contemporary art) У цьому контексті розглядається діяльність О. Тістола, О. Рідного, П. Старуха.

Статус сучасного мистецтва досягається і завдяки зіткненню різного розуміння, відмінних концепцій мистецтва (наприклад, традиційної східної і європейської). Слушні міркування з цього приводу висловлює німецький художник і теоретик медіа-мистецтва П. Вайбель. Розглядаючи питання доречності презентації так званого національного мистецтва у контексті contemporary art в аспекті ідеї глобалізації (універсальності), мистець зазначає, що «ідея глобалізації полягає не в тому, щоб надавати перевагу одній культурі над іншою, як це було у модернізмі. Глобалізація пропонує переглянути співвідношення та контексти локального й космополітичного, національного та всесвітнього, регіонального й інтернаціонального» (Вайбель, 2010: 37).

В цьому аспекті важливими є міркування мистецтвознавця Г. Вишеславського, який підіймає питання ступеню універсальності contemporary art (його проблематики), що здебільшого орієнтується на європейську та американську культурну ситуацію щодо інших культур і необхідності постійного пошуку актуальності для зв'язку із сучасністю. Зауважимо, що підняте науковцем питання актуалізує постконцептуальне мистец-

тво, яке передбачає поєднання / співставлення в одному творі мистецтва різних (протилежних) концептів мистецтва (різного його тлумачення), що і визначає його цінність і сучасність.

Загалом розгляд художньою критикою Києва понять «сучасне» та «актуальне» мистецтво варто розкрити, проаналізувавши організацію побудови творів, типові ознаки, які позначаються наведеними вище термінами, розуміння ролі художника в мистецькому процесі й інше.

Викладений вище матеріал спонукає більш детально розглянути одну з визначальних рис мистецтва – його кореляцію із сучасністю, що виявляється в актуалізації проблематики поточного часу. Для більшості оглядачів художнього життя це означає звернення до наявних політичних дошкульних питань, інтервенцію у сферу соціальних відносин. Інші акцентують увагу на проблемах, породжених новітніми технологіями для гуманітарного світу і людини, екологічних питаннях, проблемах ідентифікації, пошуку людиною свого місця у світі. Зауважимо, що така проблематика характерна і для мистецтва, яке трактується як «актуальне мистецтво». Так, до актуального мистецтва відносять проекти учасниці групи «P.E.P.» Л. Хоменко, які підіймають актуальні проблеми сучасного суспільства і можуть слугувати прикладами їх інтелектуального дослідження (проект «Дивокрай», серія “Superstars”).

В обох випадках міркування критиків суголосні роздумам щодо сутності сучасного мистецтва філософа, мистецтвознавця і куратора Б. Гройса, який акцентував увагу на тому, що «сучасне мистецтво заслуговує свого імені, якщо воно демонструє сучасність, а не лише якщо зроблене і виставлене у теперішній момент» (Гройс, 2012: 78). При цьому слушне зауваження вносить мистецтвознавиця Н. Маценко, наголошуючи на тому, що до кола актуальних проблем і завдань, з якими працює сучасне мистецтво, варто віднести «і злободенне, яке стосується лише поточного моменту, ті питання, які не втрачають своєї актуальності протягом тисячоліть, потребуючи відповіді» (Маценко, 2018).

Під поняттям «сучасне мистецтво» критики розуміють мистецтво, яке прагне проникнути у повсякденне життя. У цьому відчувається вплив міркувань одного з провідних теоретиків постмодернізму, німецького художника Й. Бойса, який проголосив мистецтвом «усе, що лежить під сонцем». Йдеться про стирання / розмивання кордонів між мистецтвом і життям. Оскільки останнє мислиться як певний процес, важливим стає саме він, а не матеріальне втілення твору чи кінце-

вий результат. Тому розширення меж мистецтва шляхом звернення до енвайроментів, хепенінгів і перформансів, які передбачають комунікацію, налагодження діалогу з глядачем, спонукають до переосмислення і руйнування суспільних міфів та пошуку нових смислів, трактують прикметну рису сучасного мистецтва: «Мистецтвом виступають не самі об'єкти, а художній жест, яким художник «за замовчуванням» позначає зв'язок життя і мистецтва» (Скрипник-Миська, 2019: 277). Як бачимо, під поняттям «сучасне мистецтво» критики розглядають public art і різновиди акціонізму, художнє документування, вияви так званої дематеріалізації мистецтва (термін введено американською арт-критикинею Л. Ліпард), що передбачає заміщення об'єкту мистецтва описом чи текстом. Таким чином істотна частина сучасного мистецтва мислиться як враження глядача про художній жест.

Конкретизації розуміння художньою критикою Києва поняття «сучасне мистецтво» сприяє й розгляд суджень щодо типових ознак та організації побудови твору, яка може виражатися цим терміном. Істотною рисою такого мистецтва, на думку критиків, є його експериментальний характер (замість наслідування традицій чи відтворення усталених шаблонів), що виявляється у дослідженні певних ідей, цінностей, стереотипів, контекстів і подальшої гри з ними; відборі та комбінуванні / нашаруванні культурних текстів і кодів; апробації залучення у сферу мистецтва не художніх методів і новітніх технологій, зокрема медіа. Досить точно окреслює цю особливість мистецтвознавиця М. Шейніна: «Сучасне мистецтво харчується і підживлюється старим – не формою і кольором, основами композиційної побудови, а ретельно переживує і перетравлює духовний зміст – відчуття / враження, спосіб мислення і якусь хворобливість свідомості / усвідомлення себе і світу, світу в собі» (Шейніна, 2000: 55).

Сутнісною особливістю сучасного мистецтва, на якій наголошують критики, є фокусування уваги на смислових значеннях і контекстах, які несе або до яких апелює мистецький твір, його здатності актуалізувати наявні дошкульні питання шляхом конструювання потужного семантичного простору навколо неї за допомогою добору відповідних засобів і методів (зокрема, комунікативних форм висловлювання).

Поняття «сучасного мистецтва» критики асоціюють із медійністю та інтерактивністю, які визначають його доступність і масовість, складають основу для художньої фотографії, відеоарту й інших видів медіамистецтва. Синтезування різних

практик, ведення активного критичного діалогу з наукою, політикою і економікою визначило інтегральну та комунікаційну природу мистецтва, яка вказує на діалог між автором, твором і глядачем.

Зазначені особливості характеру сучасного мистецтва зумовлюють і зміну статусу художника й глядача. На початку XXI століття критики згідно постмодерної парадигми сприймають художника сучасного мистецтва як режисера, який не винаходить (як це було в період модернізму), а комбінує існуючі значення (створює гіпертекст). Тобто творити означає досліджувати, а не виробляти кінцевий продукт. Глядач за таких умов сприймається як співавтор чи дійова особа твору. Тому до кола сучасного мистецтва долучають фестивалі, бієнале, проекти, в яких дотримано зазначених ролей (міжнародний фестиваль "Burning Man", що виключає відсторонену позицію глядачів, передбачаючи, що у загальному фестивальному дійстві певною мірою мають бути залучені всі). О. Авраменко зазначає: «Репрезентація сучасного «актуального» мистецтва відбувається багатоаспектно, «спілкування» з глядачем і провокація останнього на відгук. Головним вважають факт досягнення цієї реакції, виникнення феномену так званої інтерактивності» (Авраменко, 2006: 231).

Активним співучасником реципієнта робить не тільки його безпосередня залученість до певного мистецького жесту (участь у перформансах, хепенінгах та інтерактивних заходах / дійствах), а й множинність / варіативність глядацьких інтерпретацій твору сучасного мистецтва, який є відкритою системою. Таким чином, «Сучасне мистецтво, вийшовши за межі класичного мистецтва, поєднало в єдине ціле творця і глядача, витвір і результат, фабрику і сцену» (Смирная, 2016: 163).

Зауважимо, що експериментально-пошуковий характер мистецтва поточної доби, його інтерактивність, соціальна ангажованість, акцентування уваги на такі (колись маргінальні) практики як медіа, стріт-арт, цифрові технології частина критиків розглядає (у довільних комбінаціях) як визначальні риси актуального мистецтва. У цьому випадку здебільшого йдеться про дублювання одного терміну іншим, зумовленим особливостями перекладу українською мовою англomовного прототипу "contemporary art" – «актуальне мистецтво» замість «сучасне мистецтво» (О. Авраменко, О. Сидор-Гібелінда, Т. Злобіна, О. Балашова, К. Тейлор). Подібна ситуація в українських реаліях породжує існування словосполучення «сучасне актуальне мистецтво» як прагнення означити сегмент актуальних практик у сучас-

ному мистецтві. Останнє при цьому вказує на поточний час створення мистецтва, є суто хронологічним показником.

Якщо говорити про пункти, які визначають розбіжність понять сучасне / актуальне мистецтво, то варто звернути увагу на питання комерційності / некомерційності творів мистецтва, наявності промокації / епатажу як необхідної умови стратегії презентації, фокусування на чуттєвому чи раціональному характері сприйняття. Так чи інакше йдеться про те, що критики та мистецтвознавці сучасним / актуальним називають мистецтво, яке відповідає парадигмі постмодерну, про що пише і мистецтвознавець О. Сидор-Гібелінда, зазначаючи, що «contemporary art – синонім актуального, тобто експериментально-пошукового мистецтва наприкінці ХХ – на початку ХХІ століття. За наших умов – ситуативний синонім постмодерну» (Сидор-Гібелінда, 2008: 291). Варто уточнити, що часові рамки цього терміну позначають не час виникнення contemporary art в українській мистецькій ситуації, а окреслюють часові межі дотичності автора визначення до зазначеного мистецтва (він є сучасником цього періоду), мають суб'єктивний складник.

Словосполучення «актуальне мистецтво» на початку ХХІ століття, окрім експериментального, набуває й іншого відтінку: його використовують для означення творів, які мають успіх у ринковій сфері. На це вказує Т. Злобіна, зазначаючи, що «слово «актуальний» як модний, трендовий, в руслі останніх тенденцій активно використовується у споживчих індустріях. Таким чином актуальне стає не-актуальним – перестає вдовільняти соціальний запит на експеримент і продукування альтернативного знання, втрачає громадянську значущість і перетворюється на індустрію з виробництва статусних художніх товарів» (Злобіна, 2010).

Варто зазначити, що доречність вживання терміну «актуальне мистецтво» як синоніму «contemporary art» викликає сумніви з огляду на його незрозумілість в європейському і американському мистецькому контексті («актуальне мистецтво» часто перекладають як «Actual Art», що є калькою), де поняттям Actual Art (термін увів критик А. Франкенштейн) означається жанр мистецтва, який передбачає залучення природи до процесу завершення мистецького твору, що значно звужує зміст поняття, закладений київськими критиками. Слушні зауваження щодо влучності застосування цього поняття висловлює і М. Сідлін, акцентуючи увагу на тому, що «інший можливий переклад англійського слова Actual –

«достеменний». «Актуальне мистецтво» слідує за модерністським розумінням сучасного мистецтва як «автентичного» і суперечить постмодерністській парадигмі (Сідлін, 1999: 67).

Свої нюанси щодо вживання має і словосполучення «сучасне мистецтво». Так, у статті авторської групи Л. Смирної, В. Хаматова та А. Пучкова термін «сучасне мистецтво» пропонується застосовувати для характеристики мистецтва 1960-х – 1980-х років, натомість мистецтво зламу ХХ – ХХІ століття отримує значення «контемпорарного (новітнього, актуального) мистецтва». Подекуди воно застосовується для позначення мистецьких інтенцій, не пов'язаних із глобальним contemporary art.

Висновки. Дослідження розбіжностей у розумінні київською художньою критикою понять «сучасне / актуальне мистецтво» дає можливість дійти висновку, що розмаїтий ландшафт мистецького життя початку ХХІ століття, бажання означити і структурувати повноту виявів, впливів і зіткнень мистецьких процесів сьогодення спонукає київських критиків формувати власну класифікацію різних векторів його розвитку. На шпальтах періодики, крім словосполучень «сучасне мистецтво», «актуальне мистецтво», з'являються й інші, зокрема «сучасне модерне мистецтво» (у певних випадках як прагнення виділити новаторські пошуки в живописі), «контемпорарне (новітнє) мистецтво», «сучасне актуальне мистецтва». Тому влучність вживання цих термінів залежить від контексту застосування, зумовленого часом, і не може мати однозначного тлумачення.

У художній критиці початку ХХІ століття ці поняття підпорядковані дифузії, оскільки автори при розгляді художніх явищ, певного мистецького проекту, творчості художників прагнуть маркувати поле дискурсу цими термінами без їх додаткового тлумачення. У сучасному мистецькому просторі така рефлексія здебільшого спрямована на глядача як потенційного споживача, тому актуалізується постать мистця, менше актуалізуються смисли, які він репрезентує у своїх творах. Такий підхід здебільшого нівелює сутність понять «сучасне» й «актуальне», ніж сприяє формуванню чіткого термінологічного апарату для означеного виду науково-творчої діяльності. Варто зазначити, що глобалізаційні процеси спонукають наукову думку України до вироблення термінологічного апарату, зрозумілого науковцям інших країн, тобто синхронізованого із загальною мистецтвознавчою та культурологічною термінологією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авраменко О. Зміни парадигми функціонування образотворчого мистецтва в Україні 1950-х – 2005-го років. *Нариси з історії образотворчого мистецтва України ХХ ст.* К. : Інтертехнологія, 2006. Кн. 2. С. 193–240.
2. Вайбель П. Ми живемо за часів, для яких характерна криза компетентності. *Art Ukraine.* 2010. № 4 (17). С. 34–39.
3. Вишеславський Г. Що до вподоби: сучасне мистецтво, актуальне мистецтво, Modern art, contemporary art? *Образотворче мистецтво.* 2015. № 1. С. 86–87.
4. Гройс Б. Политика поэтики : сборник статей. М. : ООО «Ад Маргнем Пресс», 2012. 400 с. URL: https://imwerden.de/pdf/groys_politika_poetiki_2012__ocr.pdf.
5. Злобіна Т. Контемпораріарт чи актуальне мистецтво. *Спільне.* 2010. 8 червня. URL: <https://commons.com.ua/uk/kontemporariart-ta-aktualne-mistets/>.
6. Маценко Н. «Все сучасне мистецтво – лайно»? *Главлком.* 2018. 10 листопада. URL: https://glavcom.ua/specprojects/kult_front/vse-suchasne-mistectvo-layno-mistectvoznavec-nataliya-macenko-rozvinchuje-mifi-542852.html.
7. Радинський О. Контемпораріарт чи актуальне мистецтво. *Спільне.* 2010. 8 червня. URL: <https://commons.com.ua/uk/kontemporariart-ta-aktualne-mistets/>.
8. Сидор-Гібелінда О. Українці на Венеційській бієнале: сто років присутності. Київ : Інформаційно-аналітична агенція «Наш час», 2008. С. 302.
9. Сідлін М. Актуальне мистецтво: проблема перекладу та інтерпретація популярного терміну російської арт-критики 90-х років. *Візуальне мистецтво 80-90-х в контексті культурної ситуації ХХ ст.* : матеріали міжнародної конференції (м. Київ, 23-25 листопада, 1999 рік). Київ, 1999. С. 65–67.
10. Скрипник-Миська. «Сучасне мистецтво», «сучасний художник»: трансформація понять. *Ідеї, смисли, інтерпретації образотворчого мистецтва. Українська теоретична думка ХХ століття: антологія.* Львів : «Простір – М», 2019. С. 274–281.
11. Смирная Л., Хаматов В., Пучков А. Модерное, современное и новейшее искусство. *Сучасне мистецтво.* К. : Акта, 2016. В. 12. С. 158–167.
12. Тейлор К. Ціна культурного ландшафту від Лесі Хоменко. *Art Ukraine.* 2010. № 2 (15). С. 71–75.
13. Шейніна М. Конец света? *Terra incognita.* 2000. № 9. С. 53–57.
14. Contemporary-art. *Art Term. Tate.* URL: <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/c/contemporary-art>.
15. Contemporary-art in Context. Getting Started: an Introduction to Teaching with Contemporary Art. *Art 21.* 2016. URL: <https://art21.org/for-educators/tools-for-teaching/getting-started-an-introduction-to-teaching-with-contemporary-art/contemporary-art-in-context/>.
16. Danto A. The Artworld. *The Journal of Philosophy.* 1964. V. 61, № 19. С. 571–584. URL: https://is.muni.cz/el/1421/jaro2014/IM088/Danto_1_.pdf.
17. Richman-Abdou K. What is Contemporary Art? An In-Depth Look at the Modern-Day Movement. *My Modern Met.* 2019. August 11. URL: <https://mymodernmet.com/what-is-contemporary-art-definition/>.

REFERENCES

1. Avramenko O. Zminy paradyhmy funktsionuvannya obrazotvorchoho mystetstva v Ukrainii 1950-h-2005-ho rokiv. [Changes in the paradigm of fine arts functioning in Ukraine in the 1950s-2005s]. *Essays on the history of the fine arts of Ukraine in the twentieth century.* K. : Intertekhnologiiia, 2006. Book. 2. P. 193–240 [in Ukrainian].
2. Vaibel P. My zhyvemo za chasiv, dlia yakykh kharakterna kryza kompetentnosti. [We live in the time characterized by a crisis of competence]. *Art Ukraine.* 2010. № 4 (17). P. 34–39 [in Ukrainian].
3. Vysheslavskiy G. Shcho do vpodoby: suchasne mystetstvo, aktualne mystetstvo, Modern art, contemporary art? [What do you like: nowadays art, relevant art, Modern art, contemporary art?] *Obrazotvorche mystetsvo.* 2015. № 1. P. 86–87 [in Ukrainian].
4. Grois B. Polytyka poetyky : sbornyk statei. [Politics of poetics : collection of articles]. M. : ООО “Ad Marhnm Press”, 2012. 400 p. URL: https://imwerden.de/pdf/groys_politika_poetiki_2012__ocr.pdf [in Russian].
5. Zlobina T. Kontemporariart chy aktualne mystetsvo. [Contemporary art or currently emerging art]. *Spilne.* 2010. 8 June. URL: <https://commons.com.ua/uk/kontemporariart-ta-aktualne-mistets/> [in Ukrainian].
6. Matsenko N. “Vse suchasne mystetstvo – laino?” [“All contemporary art is shit?”]. *Glavkom.* 2018. 10 November. URL: https://glavcom.ua/specprojects/kult_front/vse-suchasne-mistectvo-layno-mistectvoznavec-nataliya-macenko-rozvinchuje-mifi-542852.html [in Ukrainian].
7. Radynskiy O. Kontemporariart chy aktualne mystetstvo. [Contemporary art or currently emerging art]. *Spilne.* 2010. 8 June. URL: <https://commons.com.ua/uk/kontemporariart-ta-aktualne-mistets/> [in Ukrainian].
8. Sydor-Hibelinda O. Ukraintsi na Venetsiiskii bienale: sto rokiv prysutnosti. [Ukrainians at the Venice Biennale: one hundred years of presence]. Kyiv : “Nash Chas” Information and Analytical Agency, 2008. 302 p. [in Ukrainian].
9. Sidlin M. Aktualne mystetstvo: problema perekladu ta interpretatsiia populiarnoho termina rosiiskoi art-krytyky 90-h rokiv. [Currently relevant art: the problem of translation and interpretation of the Russian art criticism popular term of the 90s]. *Visual art of the 80-90s in the context of the cultural situation of the twentieth century : materials of the international conference* (Kyiv, 23-25 November, 1999). Kyiv, 1999. P. 65-67 [in Ukrainian].
10. Skrypnyk-Myska. “Suchasne mystetstvo”, “suchasnyi khudozhnyk”: transformatsiia poniat. [“Contemporary art”, “contemporary artist”: the transformation of concepts]. *Ideas, meanings, interpretations of the fine arts. Ukrainka teoretychna dumka XX stolittia: antologiiia. [Ukrainian theoretical thought of the twentieth century: anthology].* Lviv : “Prostir – M”, 2019. P. 274–281 [in Ukrainian].

11. Smyrnaia L., Khamatov V., Puchkov A. Modernoe, sovremennoe i noveishee yskusstvo. [Modern, contemporary and currently emerging art]. *Suchasne mystetstvo*. K. : Akta, 2016. V. 12. P. 158–167 [in Russian].
12. Tailor K. Tsina kulturnoho landshaftu vid Lesi Khomenko. [The price of the cultural landscape from Lesia Khomenko]. *Art Ukraine*. 2010. № 2 (15). P. 71–75 [in Ukrainian].
13. Sheinyina M. Konets sveta? [The end of the world?] *Terra incognita*. 2000. № 9. P. 53–57 [in Russian].
14. Contemporary-art. Art Term. *Tate*. URL: <https://www.tate.org.uk/art/art-terms/c/contemporary-art> [in English].
15. Contemporary-art. Getting Started: An Introduction to Teaching with Contemporary Art. *Art 21*. 2016. URL: <https://art21.org/for-educators/tools-for-teaching/getting-started-an-introduction-to-teaching-with-contemporary-art/contemporary-art-in-context/> [in English].
16. Danto A. The Artworld. *The Journal of Philosophy*. 1964. V. 61. № 19. P. 571–584. URL: https://is.muni.cz/el/1421/jaro2014/IM088/Danto__1_.pdf [in English].
17. Richman-Abdou K. What is Contemporary Art? An In-Depth Look at the Modern-Day Movement. *My Modern Met*. 2019. August 11. URL: <https://mymodernmet.com/what-is-contemporary-art-definition/> [in English].

УДК 75(477)«19»Холодний:7.075+7.036
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-9>

Ольга СОБКОВИЧ,
orcid.org/0000-0002-6407-2527
старший науковий співробітник
Національного музею «Київська картинна галерея»
(Київ, Україна) olga.sobkovych@gmail.com

НАЦІОНАЛЬНА ВИРАЗНІСТЬ ПОРТРЕТІВ ПЕТРА ХОЛОДНОГО-СТАРШОГО

У статті досліджується та частина портретного доробку Петра Холодного-старшого, яка характеризується синтезом давньої портретної традиції зі стильовими новаціями українського мистецтва початку ХХ століття, яскраво демонструє національну виразність українського мистецтва у зазначеному жанрі. Аналіз портретів Холодного-старшого у світлі згаданої проблеми проводиться вперше і є важливим для розуміння загальної авторської ідейно-стилістичної концепції національного мистецтва Петра Холодного-старшого в контексті української культури початку ХХ століття.

У світлі запропонованої теми розглянуто дівочі образи українок і портрети військових, які брали участь в національно-визвольних змаганнях 1917-1920-х років. Визначено, що спільним для них є прагнення через індивідуальне передати характерне, типове, що уособлює український дух. Підсилюючи національне звучання, певні образи мають бівалентне прочитання. Досліджено образно-стилістичні особливості цих портретів і їх зв'язок із давньою українською портретною традицією. Визначено, що при зображенні військових Петро Холодний-старший, втілюючи ідею героїчної боротьби і прагнучи показати її наступництво від часів козацтва до сучасності, візуально звертається до авторської інтерпретації козацьких портретів минулого (лишаючи лірико-поетичне й камерне для жіночих портретів).

Серед джерел «традиції» увагу акцентовано на зверненні до портретів парсунного типу (традиції давнього українського портретного живопису), які здебільшого поширилися від канонів іконопису й одночасно зберігали народну естетику. Їх риси, композиційні схеми щоразу по-різному інтерпретує Петро Холодний-старший: то поєднуючи з реалістичною трактовкою чи спрощено-декоративною, то зі стилістикою модерну. Це дозволило Холодному-старшому вибудувати національну лінію у цьому жанрі від сучасності до давнини. Важливо, що у зазначеній лінії прослідковується визначальна для всієї творчості Петра Холодного-старшого основа – середньовічне мистецтво.

Ключові слова: портрет, композиція, традиція, портрет-живопис, модернізм, стилістика, оригінальна концепція.

Olha SOBKOVIYCH,
orcid.org/0000-0002-6407-2527
Senior Researcher
National Museum “Kyiv Art Gallery”
(Kyiv, Ukraine) olga.sobkovych@gmail.com

NATIONAL DISTINCTIVENESS OF THE PORTRAITS BY PETRO KHOLODNYI SR.

The article examines the part of the portrait heritage by Petro Kholodnyi Sr., which is marked with the synthesis of the ancient portrait tradition and stylistic innovations of the Ukrainian art at the early twentieth century, clearly demonstrates the national distinctiveness of the Ukrainian art in the this genre. The analysis of portraits by Kholodnyi Sr. in the light of the mentioned problem is done for the first time and is important for understanding the general original ideological and stylistic national art concept of Peter Kholodny Sr. in the context of Ukrainian culture at the early twentieth century.

In the view of the offered topic, the maiden images of Ukrainian women and portraits of soldiers who took part in the 1917-1920 national liberation struggles are considered. It is determined that the feature they have in common is a desire to convey the peculiar, typical aspect that embodies the Ukrainian spirit, through the individual one. The image and stylistic features of these portraits and their reference to the ancient Ukrainian portrait tradition are also studied. Among the sources of “tradition” we can highlight the appeal to the painted portraits (on boards) type (Cossack painted portraits), which mainly followed the principles of icon painting and, at the same time, preserved the folk aesthetics.

Their features, compositional schemes are interpreted every time in the various ways by Petro Kholodnyi (sometimes combined with the realistic interpretation or primitive-decorative one, sometimes with the style of modernism), filling them with new ideas. This allowed Kholodnyi Sr. to create the national line in this genre from modernity (early twentieth century) to antiquity. It is symbolic that Petro Kholodnyi Sr. refers to the mentioned tradition only in the depiction of the military men, leaving the lyrical-poetic and intimate for female portraits.

Key words: portrait, composition, tradition, portrait-painting, modernism, stylistics, original concept.

Постановка проблеми. Оскільки у власній творчості Петро Холодний-старший ставив за мету ствердження українського національного мистецтва, важливим є висвітлення шляхів його досягнення у різних видах і жанрах мистецтва, до яких він звертався. Варто розглянути національну виразність портретного доробку автора, який нині залишається майже недослідженим. Розгляд цього жанру у світлі згаданої проблеми досі не проводився, але він важливий для розуміння загальної авторської ідейно-стилістичної концепції національного мистецтва початку ХХ століття.

Аналіз досліджень. Нині немає ґрунтовного мистецтвознавчого дослідження портретної спадщини Петра Холодного-старшого. Окремі стислі, але влучні відгуки про цей жанр у творчості художника розміщені в публікаціях київських і львівських часописів початку ХХ століття. Здебільшого вони мають загальний характер і стосуються короткого розгляду якогось одного твору.

Досить оглядова інформація (буквально одне-два речення) вміщена й на сторінках загальних праць з історії української культури та мистецтва зазначеного періоду, які виходили з 1991 року. Так, в «Історії української культури» 2005 року В. Рубан наводить тільки короткі відомості: «У портретних творах художник, з огляду на специфіку жанру, дотримувався безпосередності сприйняття і трактування образу моделі» (Рубан, 2005: 943). Згадка про цей жанр міститься і у статті О. Сидора «Петро Холодний-старший: киянин, який став львів'янином» 2006 року. У ній автор дає точну мистецтвознавчу оцінку, виділяючи характерне на прикладі портрету «Жінка з книгою»: «... він сприймається вдалим варіантом тематичного портрета камерно-ліричного звучання з типовою для автора внутрішньою зосередженістю художнього образу» (Сидор, 2006: 139).

Найбільш ґрунтовний огляд портретної спадщини художника 1920-х років (але лише образів військових) містить публікація О. Семчишин-Гузнер «Портрети керівників урядів УНР, ЗУНР і старшини армії УНР у творчості Петра Холодного і Юлія Магалецького» 2014 року. Автор звертає особливу увагу на корпус фактологічного матеріалу, який містить згадки про експонування портретів обох митців, їх перелік і долю. Наводяться й відгуки сучасників про доробок митців. Оскільки портретів Петра Холодного не збереглося, «цінним є кожне слово чи <...> давня фотографія або чорно-біла репродукція в періодиці початку ХХ століття» (Семчишин-Гузнер, 2014: 118).

Важливо, що за згадками сучасників наведено опис вдачі та характеру учасників національно-

визвольних змагань, прослідковано, як вирішено їх образ у портретах Петра Холодного-старшого. Мистецтвознавчий аналіз досить стислий, проте авторка, аналізуючи композицію, слушно зазначає, що портрети «нагадують давні українські парадні портрети камерного вирішення», «козацькі портрети минулого» (Семчишин-Гузнер, 2014: 119–120). Як бачимо, на часі більш детальний розгляд портретного доробку; його мистецтвознавчий аналіз, визначення характерних рис, різновиди й типологія портретного жанру у творчості Петра Холодного-старшого, а також аналіз візуально-пластичної різноманітності рішення образів.

Мета статті полягає у висвітленні національної виразності портретного доробку Петра Холодного-старшого. Досліджено образно-стилістичні особливості портретів, які в сучасних формах передаються через авторську інтерпретацію української портретної традиції, зокрема давні парсуни, створюють осібно лінію у творчості митця.

Виклад основного матеріалу. Створені протягом усього творчого життя дитячі й жіночі образи, портретна галерея визначних українських діячів є зразками високої художньої культури і майстерності художника, демонструють розмаїття творчого виконання. Візуально-стилістичне вирішення того чи іншого портрету – це не лише портретна схожість, а й вияв ідеї, суті певного образу, що наявно у творчості Петра Холодного-старшого. Про це влучно зазначив М. Вороний: «Цінність портретів полягає в тім, що, крім зверхньої подібності до їх моделей, вони викривають ще й духовний зміст – душу, характер, для чого артист уміє застосувати відповідну техніку» (Номо, 1922: 86).

Створені ним портрети демонструють розмаїття виконання, вирішення як стилістичного, так і технічного, де матеріал, фактура, кольорове та композиційне рішення – важливі засоби виразності. Ось як про це писав Драган, акцентуючи увагу на тому, що Петру Холодному однаково важливо, «що» і «як» писати: «Це «як» і «що» найкраще видно з його портретів, де він відповідно до теми регулює техніку чи фактуру мальовила. Інакше трактовані портрети військових, повні рішучості, характеризовані та стилізовані обличчя, – інше стомлені, але з життєвою мудрістю в очах, портрети стариків, виконані, немов свого роду поєнтимістичною технікою, – а ще інакше жіночі портрети з ліричним, спокійним настроєм, у яких положений більший натиск на декоративну сторінку (Драган, 1996: 44).

Згадане вище є характерним для всіх портретів митця. У них відбилися пластично-стилістичні живописні розмаїття часу. Тут можна говорити

про олійні та акварельні портрети (насамперед жіночі) та композиційні портрети. В останніх бачимо характерний для кінця XIX – початку XX століття розвиток нових форм портрету через трансформацію традиційних типів і взаємодію із побутовим і пейзажним жанрами, «що сприяє розвиткові портрета-картини чи так званого композиційного портрета» (ІУК. Т. 4. Кн. 2, 2005: 929). Петро Холодний-старший зображує своїх героїв серед природи (часто за читанням чи за роботою), настрої якої є продовженням емоційного стану персонажа. Це є характерною ознакою для портретного жанру зазначеного часу, коли колір, досягнення пленерного живопису стають домінантами для творення пластично-емоційного образу (ІУК. Т. 4. Кн. 2, 2005: 929).

У цій публікації ми акцентуємо увагу на тій особливій та яскравій лінії в портретній творчості Петра Холодного-старшого, яка втілює національну виразність образів і за формою, і за змістом. У ній бачимо не лише авторську інтерпретацію портретної традиції минулого, а й більш широке розуміння портретної форми, що починає слугувати втіленню авторської концепції щодо творення національного мистецтва, де сучасне поєднано з минулим.

Щодо традиції, то в деяких портретах бачимо апелювання до давніх парсун, які «вимагали дотримання канонізованих форм, що відповідали старовинним традиціям» (ІУК. Т. 4. Кн. 2, 2005: 664), тобто іконописним традиціям. На думку Петра Холодного-старшого, саме ікона «широ, безпосередньо відбиває момент національний і момент часу» (Холодний, 1998: 6). Портрети Холодного-старшого, збагачуючись сучасною пластикою, продовжували значно трансформовані у XVIII столітті парсунні традиції (поява нової іконографічної схеми), глибинні традиції Середньовіччя. Так, «репрезентативні парадні (на зріст і погрудні) композиції і камерний портрет – основні іконографічні типи, властиві російському мистецтву XVIII століття, розвивав і вдосконалював у своїй творчості Д. Левицький» (Рубан, 1984: 22).

Розглянемо, як зазначена лінія виявляється у дівочих образах українок і портретах військових, спільним для яких є прагнення через індивідуальне передати характерне, типові, що уособлює українських дух. Малюванням військових Петро Холодний-старший зацікавився, за згадками Софії Русової, ще у Вінниці. Велика кількість творів, особливо портретів військових, була створена у Тарнові, де Холодний-старший був змушений перебувати з Урядом УНР. Саме в портретах військових Холодний-старший передав дух наці-

онально-визвольних змагань 1917-1921 років, ідею героїчної боротьби. Прагнучи показати наступництво цієї боротьби від часів козацтва до сучасності, візуально він звернувся до авторської інтерпретації козацьких портретів минулого. На жаль, зазначені портретні твори, які мають мистецьку та історичну цінність, втрачено. Про них ми говоримо лише за каталогами виставок 1920-1930-х років і чорно-білими репродукціями в періодиці.

У контексті поєднання сучасного і традиції розглянемо збережені за каталожними репродукціями твори: «Портрет генерал-хорунжого М. Безручка» (Холодний, 1931: 33), «Портрет генерал-хорунжого В. Сальського» (Літопис Червоної Калини, 1931: 1), «Портрети полковника Дмитра Вітовського», «Портрет генерал-хорунжого Михайла Омеляновича-Павленка» (Визволення, 1921: 16–17).

«Портрет генерал-хорунжого В. Сальського» за своїх вирішенням найбільше зберігає риси, характерні для «парсун» – портретних зображень періоду зародження та становлення жанру портрету на території України, які ще зберігали традиції іконопису. У вказаному портреті це виявляється в площинності трактування нейтрального тла, де лише горизонтальна лінія окреслює поділ простору. Такий прийом апелює до україно-візантійської традиції, яка не розв'язувала перспективно-ілюзійної проблеми, підпорядковуючи все «двовимірній» площині, що і перейняла парсуна.

Портрет генерала-хорунжого Петро Холодний-старший моделює об'ємно. За композиційним вирішенням постаті він наближений до козацьких портретів: гордовита постава генерала, де права рука зігнута на рівні поясу (подібний жест бачимо у деяких портретах В. Боровиковського, у ктиторських портретах братів Якова та Івана Шиянів 1781 року та портреті Козачого полковника П. Я. Руденка 1784 року). За композиційним вирішенням наближений до зазначеного портрету Сальського графічний портрет сина художника Петра Холодного-молодшого у військовій формі 1921 року. Тому можна говорити про єдиний принцип вирішення образів, але тут постать юного хлопця подана у три чверті (відомий портрет Івана Шияна 1781 року невідомого митця, якого також зображено у три чверті).

До парсун близьке й загальне візуально-стилістичне вирішення погрудного «Портрету генерал-хорунжого М. Безручка», який характеризується лаконізмом. Як і в портреті В. Сальського, військового зображено фронтально на нейтральному тлі, але до композиції включено напис лати-

ницею “Marcus Bezrutschco gloriosae VI diuisionis exercitus Ucrainiensis praefectus” («Марко Безручко, командир славної VI дивізії українського війська»), що акцентує увагу на участі легендарного військового в одній із переломних битв Шостої Січової стрілецької дивізії в серпні 1920 року, яка спинила наступ більшовиків на Східну Європу (Семчишин-Гузнер, 2014: 120).

Варто зазначити, що включення написів у портретні та іконописні композиції – характерна риса українського мистецтва (ІУК, Т. 4. Кн. 2, 2005: 664), яка зустрічається, наприклад, у творчості відомого українського митця II половини XVIII століття В. Боровиковського, родина якого займалася іконописом. Як відомо, рід Холодних також мав іконописців по материнській лінії.

Своєю композиційною простотою та ясністю, монументальністю розташування образу в замкненому просторі згаданий портрет нагадує стримані й лаконічні портрети XV століття доби Північного Відродження.

У згаданого портрета є ще одна важлива ознака, яка підсилює національне звучання. Вона втілена у бівалентному прочитанні візуального образу, про що влучно зазначив Ю. Магалеvський, аналізуючи портрети Безручка та генерала Тютюнника. Він стверджував, що це – не просто

портрети живої людини, які передають особисті риси характеру, а й «певного рода апофеози; але коли Безручко має безсмертність камінної статуї – ген. Тютюнин має щось із «характерника» – його життєва сила здається невичерпаною» (Магалеvський, 1923: 2). Таким чином Холодному-старшому вдається створити портрети-образи, які поєднують індивідуальне й загальне, сучасне та давнє, передаючи ті емоції й характеристики, які інтуїтивно близькі українцю. У них закладена ідея, що живе доти, поки живе народ. «... портрет славного полковника (Безручка – О. С.) був неначе грандіозним символом, майже абстрактним образом епохи та покоління» (Магалеvський, 1923: 2).

Функціональне розширення традиційного парадного портрету, його психологізація та стилістичне трактування відповідно до модерну, точніше «модерного візантизму», Петра Холодного-старшого зустрічаємо у «Портреті полковника Дмитра Вітовського». Згадаймо, що до пластичного переосмислення форм давнього репрезентативного портрету звертався й Ф. Кричевський (ІУК. Т. 4. Кн. 2, 2005: 941). Проте, на відміну від жіночих і чоловічих зображень Кричевського, в яких домінує монументально-величне звучання,

Рис. 1

Рис. 2

живописне моделювання, насиченість кольору, портрети Холодного-старшого позначені більшою як пластично-кольоровою, так і емоційною стриманістю розуміння та подачею образу. Символічно, що Петро Холодний-старший звертається до згаданої традиції лише у зображенні військових, лишаючи лірико-поетичне й камерне для жіночих портретів.

Від традиції Петро Холодний-старший бере трактовку пози героя: полковника зображено у повний зріст, фронтально в центрі композиції, його постать, жест суголосні портретові В. Сальського. Однак портрет Вітовського позбавлений тієї лаконічної простоти форм і статичності (характерної для парсун), яка домінує в композиціях Безручка та Сальського. Її змінює динаміка та звернення до модерну.

Для передачі історичного військового часу картина ускладнена змалюванням бойових дій зимової пори (до композиції введено зображення вояків, зброї). Рішучий образ Вітовського зображено на тлі стягу, який вводиться до композиції Холодним, щоб сконцентрувати увагу на полковнику, умовно відділивши перший (спокійний) і другий (сповнений динаміки) плани. Такий прийом дозволив, здається, уповільнити час (і навіть зупинити його) для закарбування образу полковника Вітовського. Як зазначив О. Семчишин-Гузнер, це – портрет-пам'ятник, який було створено 1924 року вже після смерті Дмитра Вітовського 1919 року (Семчишин-Гузнер, 2014: 120).

Рис. 3

За загальною композиційною схемою вирішення портрету можна провести паралель із репрезентативним українським портретом у митців середини та кінця XVIII століття, які виконували портрети на межі старих і нових форм: Володимира Боровиковського «Портрет П. Я Руденка» 1784 року, Михайла Іванова «Портрет Антона Головатого» 1792 року. Зазнаючи пластичних змін, «на українському ґрунті традиції давнього репрезентативного портрету вони простежуються аж до 60-х років XIX століття» (Рубан, 1984: 28). У Петра Холодного-старшого простежуємо тяглість традиції інтерпретації давнього портрету. У зображенні Дмитра Вітовського бачимо певну модерно-декоративну стилізацію, яка наявна в ритміці елементів композиції, подачі простору, у зображенні стягу, його ритмічно-графічній динаміці складок. У подібній подачі вгадуються риси, притаманні історичним та сакральним творам Петра Холодного.

У часописі «Визволення» за 1921 рік було надруковано два графічні портрети учасників національно-визвольних змагань. Один із них зображує найпопулярнішого із військових УНР – генерал-хорунжого Михайла Омеляновича-Павленка. Його вирішення відповідає стилістиці модерну й є силуетною графічною композицією (до портретних темних силуетів звертався і Г. Нарбут) портрету-картини, де образ героя розкривається через стилізоване змалювання конкретної військової події, що увійшла в українську історію під назвою «Перший зимовий похід». Дати початку та завершення походу введено до композиції (6 грудня 1919 року – 6 травня 1920 року). Саме ця героїчна військова подія закарбувала ім'я військового в українській історії, ставши з ним одним цілим. Тому не дивно, що Петро Холодний-старший обрав саме такий сюжет, що якнайкраще характеризує мужній образ генерал-хорунжого. Чорний силует профілю передає характерне у портреті військового, апелюючи до типового образу козака з вусами, а символіка (український тризуб) – акцентує увагу на меті боротьби. Характерні для Михайла Омеляновича-Павленка риси сконцентровано не стільки в портреті, як в його військовій діяльності, про що свідчать менші за розміром силуети військових. У композицію зображення введено й авторський підпис генерал-поручника.

Сповнені національної виразності й дівочі українські образи, до змалювання яких митець звертався у різні роки. Каталоги виставок дають таку інформацію: «Дівчина. Народний тип», 1907 рік; «Дівчина в народній одежі»,

1923 рік (Холодний, 1931: 11, 17); збережене фото з виставки 1911 року – відомий портрет дівчини в українському одязі на тлі пейзажу (судячи з каталожного переліку це має бути твір «Дочка»). Його можна вважати портретом у пленері (змалювання моделі серед природи було характерним для творчості митця). Сюди варто віднести й «Портрет дівчини» 1916 року.

Необхідно зазначити, що до змалювання селян зверталось багато митців зі Східної та Західної частин України; це було ознакою часу, коли і народне мистецтво, і народні образи ставали об'єктом зацікавлення митців. Кожен у них шукав та втілював своє. Петра Холодного ж, припускаємо, цікавило створення загального народного характеру української дівчини, сповненого поетичності та моральної чистоти. На жаль, два із зазначених вище творів не збереглися, але в контексті теми цього дослідження варто розглянути «Портрет дівчини» (1916 рік).

Портрет змальовує доньку художника Марію. Тут ми бачимо характерну для Петра Холодного-старшого просту композицію, стриманий колорит, лірико-поетичну трактовку внутрішньо зосередженого образу, що надає камерності звучання. Портрет було створено за мотивом фольклорної композиції «Казка про дівчину і паву» (1916 рік), що й пояснює його загальне кольорове вирішення, яке нагадує фресковий живопис і змалювання дівчини у вишиванці. Збереглися спогади доньки щодо цього: «В Студениках была так называемая комора, под навесом которой мы проводили много времени. Там папа писал мой портрет в украинском костюме. Было мне тогда семь лет» (Холодная, 1994: 88).

Оскільки зображення було створено під впливом народно-поетичної творчості, бачимо, що це не тільки портрет конкретної людини, а й узагальнений і поетизований образ молодої української дівчини. Звідси сприйняття цього портрету як лірико-поетичного національного портрету-типу, в якому поєднана імперсональність та індивідуальна характеристика. Цікавим є те, що досить реалістична мова самого портрету, що апелює до традиції змалювання селянських образів, контрастує із нейтральним вохристо-золотим трактуванням тла, яке відповідає площинній іконопис-

ній традиції. Зображення дівчини на золотому тлі характерне й для творчості М. Бойчука «Дівчина» (1900-ті роки). Однак ці два твори демонструють кардинально різне переосмислення традицій візантизму обома митцями.

Висновки. Суголосно часові національного культурного відродження України Петро Холодний-старший прагнув у власній творчості передати національне і сучасне, які мали ствердити самобутнє українське мистецтво. Як і в інших видах і жанрах мистецтва, до яких звертався митець, у портреті Холодний-старший звертається до давньої традиції та її творчої інтерпретації, що поєднувала стилістичні новації того часу. Це відповідало авторській мистецькій концепції Холодного-старшого, який прагнув для відродження українського мистецтва, хотів «зробити ту роботу, яку провадили всі попередні покоління, передати свою добу через свою душу, але зробити так, щоб як і в них зоставався зв'язок між сучасним і попередніми часами» (Холодний, 1996: 6). Таке бачення шляху розвитку національної культури, мистецтва об'єднувало європейську та просвітницьку орієнтацію в одне ціле (як писав І. Труш «Ми повинні стояти нагами на нашій землі, головою бути у Європі, а руками охоплювати як можна ширше справи української нації») і було релевантне для часу модерну (Савицька, 2002: 376–377).

У портреті Петро Холодний-старший звертається до портретів парсуного типу, які здебільшого походили від канонів іконопису, та щоразу по-різному їх інтерпретує (поєднуючи то з реалістичною трактовкою, то зі стилістикою модерну). Це дозволяло Холодному-старшому вибудувати національну лінію в цьому жанрі від сучасності до давнини. Вказана лінія побудована на визначальній у творчості Петра Холодного-старшого основі – середньовічному мистецтві: стародавні фрески нагадують своїм колоритом його твори на фольклорні мотиви, створені у темперній техніці («Казка про дівчину і паву», «Ой у полі жито»), «візантизм» стає визначальним для творення ікон та сакрального монументального мистецтва (вітражі, розписи); у портреті спостерігаємо трактування композиції, витоки якої виходять із глибин Середньовіччя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Драган М. Мистецька творчість П. Холодного. *На пошану Петрові Івановичу Холодному (1876-1930)*. Львів, 1996. Вип. 1. С. 42–44.
2. Історія української культури у 5 томах. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 4. Кн. 2. 1266 с.
3. Лісовський Р. Петро Холодний (1876-1930). Прага : Видавництво української молоді, 1932. 16 с.
4. Літопис Червоної Калини. 1937. №№ 7-8. С. 1.
5. Магалецький Ю. Друга українська мистецька виставка. *Діло*. 1923. 27 травня. № 42. С. 2.

6. Петро Іванович Холодний (1876-1930) : каталог посмертної виставки праць. Львів, 1931. 32 с.
7. Портрет М. Омеляновича-Павленка. *Визволення*. 1921. Чис. 1-2. Вкладка між с. 16–17.
8. Рубан В. Український портретний живопис першої половини ХІХ століття. К. : Наукова думка, 1984. 224 с.
9. Савицька Л. Народне мистецтво і художня культура на початку ХХ століття. *Традиційне й особистісне у мистецтві*. Київ, 2002. С. 375–380.
10. Семчишин-Гузнер О. Портрети керівників урядів УНР, ЗУНР і старшини армії УНР у творчості Петра Холодного та Юлія Магалецького. *Літопис Національного музею у Львові ім. Андрея Шептицького*. 2014. № 10 (15). С. 112–123.
11. Сидор О. Петро Холодний-старший: киянин, який став львів'янином. *Львів (1256-2006). Церква і суспільство : статті і матеріали*. Львів : Вид-во Львівського музею історії релігії «Логос», 2006. С. 136–142.
12. Холодний П. Відповідь на запит. *25-ліття Національного музею у Львові*. Львів, 1930. С. 4–5.
13. Холодная М. П. Воспоминания. М., 1994. 86 с.
14. Номо. З мистецької виставки (Вражіння і замітки). *Літературно-науковий вісник*. 1922. Кн. IV. С. 76–92.

REFERENCES

1. Drahan M. Mystetska tvorchist P. Kholodnoho. [Artistic work of P. Kholodny]. *Na poshanu Petrovi Ivanovychu Kholodnomu (1876-1930)*. Lviv, 1996, Vyp. 1, p. 42–44 [in Ukrainian].
2. Istoriiia ukrainskoi kultury u 5 tomakh. [History of Ukrainian culture in 5 vols]. Kyiv : Naukova dumka, 2005. Vol. 4, book. 2. 1266 p. [in Ukrainian].
3. Lisovskyi R. Petro Kholodnyi (1876-1930). [Petro Kholodnyi (1876-1930)]. Prague : Vydavnytstvo ukrainskoi molodi, 1932. 15 p. [in Ukrainian].
4. Litopys Chervonoï Kalyny. 1937. №№ 7-8. P. 1 [in Ukrainian].
5. Mahalevskiy Yu. Druha ukrainska mystetska vystavka. [The second Ukrainian art exhibition]. *Dilo*. 1923. № 42 (27 trav.). P. 2 [in Ukrainian].
6. Petro Ivanovych Kholodnyi (1876-1930) : kataloh posmertnoi vystavky prats. [Peter Ivanovych Kholodny (1876-1930) : catalog of the posthumous exhibition of works.]. Lviv, 1931. 32 p. [in Ukrainian].
7. Portret M. Omelianovycha-Pavlenka. *Vyzvolennia*. 1921. № 1-2. P. 16–17 [in Ukrainian].
8. Ruban V. Ukrainyskyi portretnyi zhyvopys pershoi polovyny XIX stolittia. [Ukrainian portrait painting of the first half of the XIX century]. K. : Naukova dumka, 1984. 224 p. [in Ukrainian].
9. Savytska L. Narodne mystetstvo i khudozhnia kultura na pochatku XX stolittia. [Folk art and art culture in the early XX century]. *Tradytysine u osobystisne u mystetstvi*. Kyiv, 2002. P. 375–380 [in Ukrainian].
10. Semchyshyn-Huzner O. Portrety kerivnykiv uriadiv UNR, ZUNR i starshyny armii UNR u tvorchosti Petra Kholonoho ta Yuliia Mahalevskoho. [Portraits of the heads of governments of the Ukrainian People's Republic, the Western Ukrainian People's Republic and officers of the UPR army in the works of Peter Kholony and Yuliy Magalevsky]. *Litopys Natsionalnoho muzeiu u Lvovi im. Andreia Sheptytskoho*. 2014. № 10 (15). P. 112–123 [in Ukrainian].
11. Sydor O. Petro Kholodnyi-starshyi: kyanyn, shcho stav lvivianynom. [Petro Kholodnyi-Senior: Kiev resident in Lviv]. Lviv (1256-2006). *Tserkva i suspilstvo : statii i materialy*. Lviv : Vyd-vo Lvivskoho muzeiu istorii relihii "Lohos", 2006. P. 136–144 [in Ukrainian].
12. Kholodnyi P. Vidpovid na zapyt [Answer the request]. 25th anniversary of the National Museum in Lviv. Lviv, 1930. P. 4–5 [in Ukrainian].
13. Kholodnaia M. P. Vospomynania. [Memories]. M., 1994. 86 p. [in Russian].
14. Номо. Z mystetskoi vystavky (Vrazhinnia i zamitky). [From the art exhibition (Impressions and notes)]. *Literaturno-naukovyi visnyk*. 1922. Кн. IV. С. 76–92 [in Ukrainian].

Оксана СОЛОВЙОВА,

orcid.org/0000-0002-3289-9140

аспірант кафедри образотворчого мистецтва,
музикознавства та культурології

Сумського державного педагогічного університету

імені А. С. Макаренка

(Суми, Україна) *soloviov_art@ukr.net*

ЖАНР КЛАВІРНОГО КОНЦЕРТУ В ТВОРЧОСТІ СИНІВ БАХА

Стаття присвячена аналізу клавірних концертів синів Баха – Вільгельма Фрідемана, Карла Філіппа Емануеля, Йоганна Крістофа Фрідріха та Йоганна Крістіана. Досліджується тип композиції концертів, стилістика тематизму та принципи його розвитку, особливості співвідношення солістів та ансамблевих груп у фактуроутворенні.

Кристалізація сонатної форми в концертній творчості синів Баха має цікаві тенденції: у Карла Філіппа Емануеля чітко прослідковується еволюція від старовинних форм (дво-, тричастинних, сонатних) до класичної сонатної та рондо; у Вільгельма Фрідемана усталені на той час форми мають децю вільне трактування, хоча композитор тяжіє до традиційних старовинних; Йоганн Крістіан є яскравим представником музичного класицизму, форми його концертів також презентують класичні композиції; Йоганн Крістоф Фрідріх (з огляду на ті твори, які дійшли до нас) будує прогресивну на той період форму, розгорнуту за обсягом, а його концерти можна порівняти з концертами В. А. Моцарта.

Також характеризується історичний контекст, який свідчить про різноманітність клавірного інструментарію, особливості співіснування інструментів щипкової та ударної механіки в композиторській і виконавській практиках XVIII ст. Різноманітність інструментарію надавала неабиякі можливості для концертних форм, у яких поєднувалися різні інструменти, а саме явище концертності збагатилося інструментальною багатогранністю.

Виявляються причини, за яких сини Баха віддавали перевагу тому чи іншому інструменту, які залежали від професійної кар'єри композиторів. Якщо В. Ф. Бах віртуозно грав та імпровізував на клавесині та органі, то і перевагу в своїх концертних творах віддавав клавесину. К. Ф. Е. Бах служив придворним композитором, любив експериментувати з інструментами, а його концерти мають як сольний клавесин, так і піанофорте. Й. К. Бах будував кар'єру в Англії, де популярним на той час було нове фортепіано, якому композитор і віддавав перевагу. Й. К. Ф. Бах як один із молодших братів тяжів до піанофорте.

Ключові слова: концерт для клавіру, концертна форма, сини Баха, класицизм, бароко, клавішні інструменти XVIII ст.

Oksana SOLOVIOVA,

orcid.org/0000-0002-3289-9140

Graduate Student at the Department of Fine Arts,

Musicology and Cultural Studies

Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko

(Sumy, Ukraine) *soloviov_art@ukr.net*

THE GENRE OF CLAVIRE CONCERT IN THE MUSIC OF BACH'S SONS

The article is devoted to the analysis of piano concertos by the Bach's sons – Wilhelm Friedemann, Karl Philipp Emanuel, Johann Christoph Friedrich and Johann Christian. Five sons became musicians, four of whom became famous composers. The most influential was the composer's second son, Carl Philipp Emanuel, also known as the Berlin (or Hamburg) Bach.

For thirty years he dedicated his service in the court cappella of Frederick the Great, created a large number music of various genres of choral, vocal and instrumental works, is one of the founders of the style of sentimentalism and he is a representative of early classicism. Wilhelm Friedemann masterfully played the organ, whose professional career was developed in Dresden and Halle (he is called the Gallic Bach). During his life he gained a reputation as the most respected and educated musician, but had the most difficult fate among the brothers of composers. Johann Christoph Friedrich is called Bückenburg's Bach. He preserved the musical traditions of the Bach's family and wrote a large number of different works by genre.

The creative path of his youngest son Johann Christian was like G. F. Handel. He also studied and began his career in Italy, and later received an invitation to England. The type of the concert composition, stylistics of themism and principles

of its development, peculiarities of the ratio of soloists and ensemble groups in the texture formation are researched. The historical context characterized, which indicates the diversity of keyboard instruments, as well as the peculiarities of the coexistence of instruments of plucked and hammer mechanics in the composition and performance practices of the XVIII century. Instrumental genres of that time significantly expanded and improved due to the popularity of concert and salon music. Instruments with hammer mechanics were popular, although not all composers of the Baroque era were inclined to use them in their own music. This was due to the popularity of musical rhetoric, the harpsichord met such tasks, and the Hammerklavier and Pianoforte had other properties. The variety of designs of keyboard instruments with plucked mechanics allowed composers to diversify musical works, to decorate them with different shades of sound.

B. Christoph at the end of the XVII century designed an instrument with an alternative method of sound production, he solved the fundamental problem of the design of the harpsichord and clavichord: he adapted a hammer that struck the string and returned to its original position. The strings of the instrument *Gravecembalo col piano e forte*, which retained the abbreviated name *pianoforte*, were thinner than the strings of a modern piano. The reasons why the sons of Bach preferred one or another instrument are revealed. The *clavier* works of the Bach sons are diverse, they used the existing capabilities of modern instruments. Despite the fact that each of them preferred a certain instrument, also wrote for other keyboard instruments. A different fate (including creative) befell everyone, but each of them wrote works that influenced the further development of European musical art.

Key words: concerto for piano, form of concert, Bach's sons, classicism, baroque, *clavier* instruments of the XVIII century.

Постановка проблеми. Творчість синів Й. С. Баха, які продовжили ремесло свого батька, припала на середину та другу половину XVIII ст. – період, який пов'язаний із завершенням епохи бароко, зародженням, розвитком і розквітом класицизму. П'ятеро синів стали музикантами, четверо з яких – відомими композиторами. Усіх спіткала різна доля (в тому числі творча), але кожен із них залишив в тій чи іншій мірі творчий спадок і вплинув на подальший розвиток європейського музичного мистецтва.

Троє старших синів були народжені в шлюбі з Марією Барбарою у Веймарі, двоє молодших (включаючи наймолодшого) були дітьми Йоганна Себастьяна та Анни Магдалени. Всі вони навчалися музиці у батька з раннього дитинства, тому своєю майстерністю завдячують своєму походженню. Проте життєві шляхи синів Баха мають цікаву та розгалужену географію, з чого витікають особливості творчості кожного з них, в тому числі сюди відносяться уподобання тим чи іншим музичним інструментам (особливо клавійним).

Аналіз досліджень. Нині клавійний інструментарій активно досліджується, практика виконавства на них дає широке поле для різних теорій. Найбільший інтерес викликають роботи виконавців-дослідників (Любімов, 2020), зв'язок із філософською думкою (Остер, Биканова, 2018), дослідження творчості синів Баха (Захваткин, 2007; Ткаченко, 2010), історичний огляд клавірної музики епохи бароко та раннього класицизму (Друскін, 2007; Медведик, 2017).

Мета статті полягає в аналізі концертів для клавіру (щипкової та ударної механіки) синів Й. С. Баха для виявлення тенденцій розвитку жанру в перехідний період європейської музики від бароко до класицизму. Матеріалом дослі-

дження слугували нотні видання та аудіозаписи вибраних концертів.

Виклад основного матеріалу. Найбільш впливовим був другий син композитора *Карл Філіпп Емануель*, якого ще називають Берлінським (або Гамбурзьким) Бахом. 30 років він присвятив службі в придворній капелі Фрідріха Великого, створив велику кількість різних за жанрами хороших, вокальних та інструментальних творів, є одним із засновників стилю сентименталізму та яскравим представником раннього класицизму. Також вів педагогічну діяльність, маючи авторитет серед впливових музикантів свого часу та своїх видатних учнів, створив методичний посібник для виконавців «Досвід правильного способу гри на клавирі» (Бах, 2005), який вплинув на педагогічні методики М. Клементі та Й. Б. Крамера.

Старший син *Вільгельм Фрідеман* віртуозно володів грою на органі. Його професійна кар'єра була пов'язана з Дрезденом і Галле (через це його називають Галльським Бахом), де він займав посади органіста. Вважається, що улюблений син великого композитора, який спеціально для нього написав I том ДТК, не виправдав надій батька. Через те, що деякі факти його біографії та причини, чому сталися ті чи інші події, залишаються невідомими, складно дійти загального висновку. За життя він отримав репутацію найповажнішого та найосвіченішого музиканта, проте мав найбільш складну долю серед братів-композиторів. *Йоганн Готфрід*, який намагався будувати кар'єру в Мюльхаузені, не дожив до 24 років.

Діти від другого шлюбу, які мали вікову різницю зі старшими у понад 20 років, жили та творили в розквіт європейського класицизму. *Йоганна Крістофа Фрідріха* називають Бюккенбургським Бахом. Незважаючи на те, що музичні уподобання

та стилістика творчості композитора були підкорені художньому смаку графа Шаумбург-Ліппе Вільгельма (орієнтовані на італійську оперу), він зберіг музичні традиції родини Бахів і залишив велику спадщину різних за жанрами творів.

Наймолодший син *Йоганн Крістіан* у своїй професійній кар'єрі відтворив шлях, схожий на генделевський: через Італію в Англію, через це і став Лондонським Бахом. Він був єдиним із синів Баха автором опер. Музичний англійський класицизм пов'язаний саме з його іменем. Він є одним з композиторів (разом із Г. Ф. Генделем і Й. Гайдном), який визначив музичний облік і стилістику англійської музики у XVIII ст.

Інструментальні жанри того часу значно розширилися та вдосконалилися завдяки популярності концертного та салонного музикування. Жанри клавірної музики мали широке різноманіття інструментарію: від інструментів сімейства щипкових клавірних (клавесин, клавикорд, спінет, верджинел, клавіцитерій) та органів до різновидів клавірних інструментів з ударною механікою. Останні користувалися популярністю, хоча не всі композитори барокової доби схилилися до їх широкого використання. Це було пов'язано з прийомами гри, які відтворювали певну музичну риторику.

Й. С. Бах користувався риторичними фігурами, які мали конкретний зміст у конкретних творах. Його хорали є своєрідним каталогом усіх відомих на той час мелодично-риторичних фігур, кожна з яких у певному контексті несла змістовну функцію. Одне з перших ґрунтовних досліджень у цьому напрямі здійснив Б. Яворський, який довів, що «всі мотиви, які тоді використовувалися, мали точний смисл, але були звичайного походження, а не навмисного, і використовувалися як спадок народної творчості, закарбованої в григоріанській монодії, а потім у її переробці – в протестантському хоралі» (Носина, 2004: 14).

Композитор володів всіма відомими на той час інструментами, віддаючи перевагу органу та клавесину (з огляду на рід його професійної діяльності протягом кар'єри). Проте на той час клавірні інструменти з ударною механікою вже не користувалися популярністю у композитора. «Основна естетична різниця цих інструментів полягала в тому, що фортепіано – інструмент динамічний, а клавесин – риторичний. Й. С. Бах навряд чи міг полюбити фортепіано і дивувався інструменту Зільбермана саме тому, що цей новий інструмент був обмежений щодо відтворення риторики. У творчості ж Баха мистецтво риторики сягає свого піку» (Любимов, Мартынова, Насонов, 2020).

Різноманітність конструкцій клавірних інструментів із щипковою механікою дозволяла композиторам урізноманітнити музичні твори, прикрасити їх різними відтінками звучань. У XVIII ст. інструментарій давав багато можливостей, у ньому панував такий дух змагання, який не потребував перемоги. Музиканти керувалися почуттям *curiosité* – зацікавленості, допитливості, однак віртуози прагнули різноманітних динамічних можливостей, які міг дати великий інструмент.

«Основним недоліком клавесину було те, що динаміку (гучність або м'якість) кожної ноти не можна було контролювати. Це означало, що композитори не могли належним чином своєю музикою викликати відповідні емоції. Клавикорд був спрямований на усунення цього недоліку. Хоча він і був щипковим, струна могла вібрувати, поки натиснута клавіша. В результаті виконавці могли контролювати гучність інструменту. Клавикорд був більш досконалим і набув неабиякої популярності, проте мав свої недоліки. Його звучання було ніжним, що дозволяло музикантам досягти тонкої виразності, проте за гучністю він поступався клавесину, тому не використовувався у великих залах і з великими ансамблями» (The History of the Piano, 2020).

Б. Крістофі, який був на службі в родині Медичі, наприкінці XVII ст. запропонував інструмент з альтернативним способом звуковидобування. Він вирішив фундаментальну проблему конструкції клавесину та клавикорду: пристосував молоток (маленьке кільце зі свинячою шкірою), який ударяв по клавіші та повертався у своє вихідне положення. Звичайно, струни інструменту *Graveseimbalo col piano e forte*, за яким зберігалася скорочена назва *pianoforte*, були тоншими за струни сучасного фортепіано.

О. Любимов вважає, що «необхідна якість музики XVII і XVIII ст., предромантичної та романтичної музики – це наявність кількох педаль, які керують регістрами, на кшталт клавесину або органу. Це не тільки демпферна педаль – наша права педаль, не тільки *una corda* – наша ліва педаль. Це педаль-модератор, за допомогою якої між молоточком і струною висувається планка зі смужками тонкої матерії, а звук стає ніби із сурдиною. На пізніх та експериментальних інструментах був присутній арфовий регістр, коли шматочки шкіри підсувалися до струн знизу, у поріжка, і звук походив на арфовий» (Любимов, 2020).

Й. С. Бах знав інструмент Г. Зільбермана, у якого ідея *hammer'a* отримала подальший розвиток. Майстру покровительствував король Пруссії Фрідріх Великий. «За здатність співати тихо,

виражати інтимні почуття, на відміну від помпезних клавесинів, Hammerklavier стали називати pianoforte» (Любимов, Мартынова, Насонов, 2020).

Клавирна творчість синів Баха різноманітна, вони користувалися існуючими можливостями сучасного інструментарію. Незважаючи на те, що кожен із них віддавав перевагу певному інструменту, вони писали і для інших клавирних інструментів (як щипкової, так і ударної механіки). *Карл Філіпп Емануель Бах* віддавав перевагу клавиркорду (про що свідчить перший біограф Й. С. Баха Й. Н. Форкель (Форкель, 1987) через кантиленні можливості інструменту, проте гучність звуку була слабша за клавесин, тому, скоріш за все, в концертних формах композитор використовував клавесин і піанофорте. Композитор створив близько 60 концертів (здебільшого для клавіру). Серед них також зустрічаються два подвійних концерти:

- концерт для двох клавесинів та оркестру Фа мажор Wq 46;
- концерт для клавесину, піанофорте та оркестру Мі-бемоль мажор Wq 47;
- концерт десять потрійних концертів;
- концерт для клавіру, двох валторн, струнних і литавр Ре мажор Н 414 (Wq 11);
- концерт для клавіру, струнних, двох валторн і basso continuo Соль мажор Wq 44;
- концерт для клавіру, струнних, двох валторн і basso continuo Мі-бемоль мажор Н 446 (Wq 35);
- концерт для клавіру, струнних, двох валторн і basso continuo Ре мажор Н 478 (Wq 45);
- Гамбурзький концерт № 1 для клавіру, струнних, двох валторн і basso continuo Фа мажор Wq 43/1 (Н. 471);
- Гамбурзький концерт № 2 для клавіру, струнних, двох валторн і basso continuo Ре мажор Wq 43/2 (Н. 472);
- Гамбурзький концерт № 3 для клавіру, струнних, двох валторн і basso continuo Мі-бемоль мажор Wq 43/3 (Н. 473);
- Гамбурзький концерт № 4 для клавіру, струнних, двох валторн і basso continuo до мінор Wq 43/4 (Н. 474);
- Гамбурзький концерт № 5 для клавіру, струнних, двох валторн і basso continuo Соль мажор Wq 43/5 (Н. 475);
- Гамбурзький концерт № 6 для клавіру, струнних, двох валторн і basso continuo До мажор Wq 43/6.
- Також є один концерт для клавіру соло Ре мажор Wq 112/1 (Н. 190).

Концерти, зокрема за участю клавесину та піанофорте, К. Ф. Е. Бах писав протягом життя.

Оскільки композитор увів піанофорте в концертний склад, його концертну спадщину можна назвати експериментальною. Так, концерти для клавіру та струнних Ре мажор Н 416 (Wq 13) та ре мінор Н 425 (Wq 22) передбачають виконання для солюючої флейти (певно, для Фрідріха Великого, який був флейтистом-віртуозом, у якого композитор служив 30 років), можливо, арфи (яка має «холодний» тембр, як і флейта). Близько 40 концертів для клавіру та струнних також передбачають виконання на клавесині або піанофорте.

Одним із найбільш цікавих концертів є концерт для клавесину, піанофорте та оркестру Мі-бемоль мажор Wq 47 (1788), останній концертний опус композитора, в якому він поєднує два протилежних (за принципом звуковидобування) солюючих інструменти – зі щипковою та ударною механікою. I частина – сонатна форма, II – тричастинна, III – сонатна. У співвідношенні солістів використовуються різні прийоми: доспівування (продовження мелодичної лінії), дует у консонуючий інтервал (з мотивними варіантами), підголоскова фактура, імітація. В регістровому діапазоні (незважаючи на подібні можливості) мелодичні лінії у піанофорте нижчі за мелодичні лінії клавесину. Якщо в I частині це яскраво не виражено, то в II і III – є закономірністю. Якщо зустрічаються дуетні пасажі або арпеджіо, то у клавесину здебільшого початкові фрази перебувають у висхідному русі, у піанофорте – у низхідному.

Можна сказати, що цей концерт увібрав всі прийоми концертно-дуетного виконавства, які Ф. Е. Бах винайшов протягом практики написання концертів для різних інструментів. Твір не тільки узагальнює ці прийоми, а й підкреслює ідею різності у тембрових і кантиленних можливостях інструментів. Переважне використання високого регістру в клавесині, а середнього у піанофорте (особливо у II та III частинах) свідчить про принципово різний підхід композитора до їхньої ролі в ансамблі. Більш кантиленні можливості піанофорте у регістровому вираженні наближені до тембру людського голосу, а яскравий відділений один від одного дзвінкий звук клавесину контрастує йому регістрово.

Концерт для клавесину та струнних ре мінор Wq 23 написаний у 1748 році в Потсдамі. Це період початку творчої зрілості композитора, коли ще відчувається вплив учителів (у тому числі його батька), але вже формується власний почерк і стиль. Тоді ще не були випрацьовані класичні форми, музичне мистецтво знаходилося на шляху до появи усталених композиційних форм і принципів. Творчість композиторів середини XVIII ст.

(в тому числі нiмецьких) вкладалися в русло тих процесiв, результатом яких стало виникнення класичної сонатної та концертної форми (а також сонатно-симфонiчного циклу загалом). I частина концерту – старовинна сонатна форма двочастинної структури з цiкавим тональним планом: ре мiнор – соль мiнор – ля мiнор – До мажор – ре мiнор, II частина – старовинна двочастинна з перiодом типу розгортання, III частина – старовинна сонатна форма.

Тип тематизму тяжiє до «вiвальдiвського» типу, пiсеннi та танцювальнi жанровi джерела використовуються опосередковано, на вiдмiну вiд «скарлаттiвського», в якому жанрова танцювальна (здебiльшого) основа яскраво виявляється в сонатах италiйського композитора. У концерті закладена iдея iнтонацiйного об'єднання: в основних темах переважає широка iнтервалiка (бiльше октави), чiткий пунктирний ритм, акцент на першiй долi. Щiльна клавесинна фактура пiдкреслює героїко-патетичний настрiй.

Клавiрнi концерти К. Ф. Е. Баха виконувалися як на клавесинi, так i на пiанофорте, але вони могли бути замiненi iншими iнструментами, що доводить гнучкiсть пiдходу композиторiв тiєї доби до виконавських питань. Це вказує на можливiсть використання iнструментального рiзноманiття. У формотвореннi композитор одним з перших запропонував контрастнi головну та побiчну партiї (Остер, Биканова, 2018: 126). Саме iснування музичних творiв у рiзних iнструментальних версiях давало поштовх до розвитку, подальших експериментiв, композитори з задоволенням робили переклади своїх концертiв для рiзних солiстiв i ансамблевих/оркестрових складiв. Концерти К. Ф. Е. Баха пiдтверджують тезу про концертнiсть як вiкно можливостей для багатьох виконавцiв.

Каталогiзацiя творчостi *Вiльгельма Фрiдемана Баха* ускладнюється через те, що багато опусiв втрачено, та те, що композитор мав звичку не записувати твори на паперi. Вiн вважався неперевершеним iмпровiзатором, i деякi композицiї виникали прямо на очах у слухачiв. Досконало володiючи грою на оранi та клавесинi, старший син Баха вiддавав перевагу клавесину (можливо, пiанофорте), створивши для цього iнструменту твори рiзних жанрiв: полонези, концерти, сонати, фантазiї. З того музичного спадку, який є вiдомим, вбачається, що йому притаманна жанрова рiзноманiтнiсть – вiд iнструментальних сольних п'єс до хорових кантат. Зi збережених та iдентифiкованих творiв вiдомi два подвiйних концерти:

– концерт для двох клавесинiв з оркестром Мi бемоль мажор;

– концерт для двох клавiрiв Фа мажор;
– **п'ять клавiрних концертiв:**
– концерт для клавесину та струнних ля мiнор;
– концерт для клавесину та струнних Ре мажор;
– концерт для клавесину та струнних Фа мажор;
– концерт для клавесину та струнних фа мiнор;
– концерт для клавiру (пiанофорте) та струнних мi мiнор.

Порiвняємо концерти для двох клавiрi Фа мажор та концерт для клавесину та струнних ля мiнор з точки зору формотворення, типу та якостi розвитку тематизму, стилiстики та фактурних прийомiв.

Концерт для двох клавiрiв Фа мажор написаний без оркестрового або ансамблевого супроводу, що в першiй половинi XVIII ст. було традицiйною концертною формою. I частина – старовинна двочастинна репризна форма, другий роздiл якої є перiодом типу розгортання, переважає iмiтацiйна та канонiчно-iмiтацiйна фактура, сам тематизм вже не барокового складу, тим не менш його розвиток збiгається з традицiйними бароковими прийомами мелодичного розвитку. II частина – двочастинна форма з контрастним тематизмом, проте сам його тип та стилiстика виходить з барокових безкiнечних мелодiй, тому пiд контрастом тут розумiється iнше iнтонацiйне ядро. Проте теми першого та другого роздiлiв розвиваються за принципом проростання, мають багато спiльних iнтонацiй, тому вiдносно одна одноi не контрастують. В повiльнiй частинi також зберiгається iмiтацiйна та канонiчно-iмiтацiйна фактура. III частина – старовинна двочастинна форма, де другий роздiл – це перiод типу розгортання. При збереженнi iмiтацiйної фактури, тип розвитку тематизму бiльш iмпровiзацiйний з вставками фантазiйних епiзодiв.

В концерті для клавесину та струнних ля мiнор I частинi побудована в старовиннiй сонатнiй формi. Вiдмiннiстю є наявнiсть двох рiзних тем в оркестрi та у солiста: оркестрова тема виконує роль основної (головної), тема у солiста iмпровiзацiйна, яка складається з пасажiв, арпеджiо та iнших фiгурацiй. Проте у спiввiдношеннi солiста та оркестру в подальшому розвитку iнтонацiї перетинаються, мотиви проникають з одних фактурних пластiв в iншi, багато секвентно-iмiтацiйного розвитку. II частина має рондальну структуру: основна тема з'являється три рази в основнiй тональностi частини Фа мажор спочатку в оркестрi, потiм у солiста. Епiзоди iмпровiзацiйного характеру, є розвитком основного тематизму та не контрастують йому. Пiсля третього проведення теми з'являється досить розгорнута кода,

на що вказує заключний тип тематизму. III частина має елементи рондальної структури з більш вільним трактуванням форми (у порівнянні з формою II частини). Розвиток побудований на основних мотивах, які є основою секвентно-імітаційного руху, та вплітаються в імпровізаційні епізоди.

На прикладі двох концертів бачимо, що В. Ф. Бах активно використовує імпровізаційне начало в тематичному розвитку, функцію якого переважно покладено на солюючі партії. Структури його концертів різноманітні: старовинні двочастинні та сонатні форми, рондальні та вільні за своєю побудовою. Тип та стилістика тематизму відходить від традиційних барокових мелодій, але зберігається бароковий тип мелодичного розвитку, те ж стосується фактури, яка насичена канонічно-імітаційними та секвентно-імітаційними прийомами. Отже, концертні форми композитора є яскравим прикладом жанру перехідного періоду від бароко до раннього класицизму.

Творчість наймолодшого сина *Йоганна Крістіана Баха* найрізноманітніша за жанрами серед братів. Він є автором опер, реквієму, кантат, мотетів, інструментальних ансамблів для різних складів, близько сорока симфоній, сольних та камерних сонат, більше тридцяти концертів, більшість з яких є для клавіру (соло або у супроводі ансамблю або оркестру). З 26 клавірних концертів шість мають варіант для арфи, це перші опуси композитора, враховуючи, що він вчився і у свого батька, і у старшого брата Карла Філіппа Емануеля, він ще в ранні роки опанував піанофорте, з цим інструментом пов'язана його подальша професійна кар'єра. Ще в молоді роки переїхавши в Лондон, став одним з пропагандистів нового фортепіано.

Один з ранніх опусів концертів для клавіру та струнних – цикл з шести концертів ор. 7. Показовим з них є концерт № 5 Мі-бемоль мажор. Роки студіювання в Болоньї для композитора мали неабиякий вплив на формування його авторського стилю. Музика італійських композиторів для нього була взірцем. В даному концерті композитор активно використовує альбертієви баси. I частина має класичну сонатну побудову, особливістю тематизму є його діатонічна основа, альтерація виникає переважно лише в модуляціях. Тип мелодики «прозорий», не перевантажений мелодичною фігурацією (в т.ч. хроматичною) – затриманнями, оспівуваннями, камбіатами, часто використовуються репетиції, поступовий ритмічно рівномірний рух, оспівування тризвуків. II частина двочастинна, де другий розділ є періодом типу розгортання. III частина має риси рондо,

проте епізоди можна назвати варіаційним розвитком основної теми. Форма фіналу композитором трактується досить вільно, незважаючи на те, що він є яскравим представником музичного класицизму, у формотворенні він не тяжіє до стандартів, якими характеризуються музичні твори цього стильового напрямку.

Концерт № 1 До мажор ор. 13 презентує еволюційний розвиток творчості композитора. Навідміну від ранніх творів, засоби виразності в першому концерті, який відкриває цей цикл, відрізняється більш розвинутою мелодикою, сміливими інтонаціями, різноманітністю фактурних прийомів. I частина – сонатна форма з яскраво вираженим тематичним контрастом між активною головною та витонченою пісенною побічною партіями. Концерт має в цілому незвичну побудову, він двочастинний, без традиційної середньої повільної частини. II частина також рухлива, має форму рондо. Епізоди контрастують тематично та тонально.

В концертах Й. К. Баха каденції не виписані, виконавець імпровізує, користуючись основним тематизмом. З кожним опусом музична мова ускладнюється, зрілі твори переставляють собою кристалізований класичний стиль. Саме концерти композитора сприяли еволюційному розвитку його авторського почерку, в яких він удосконалював не тільки композиторську та власну виконавську майстерність, вони стали прикладом концертних форм для Й. Гайдна та В. А. Моцарта, останній мав особливе ставлення до молодшого Баха, вважав його своїм вчителем та прогресивним композитором сучасності.

Творчу спадщину *Йоганна Крістофа Фрідріха Баха* спіткала складна доля, велика її частина була знищена при бомбардування Берліну у 1945 р. Проте твори, які залишились, свідчать про жанрову різноманітність: ораторії, кантати, симфонії, сонати, ансамблі, концерти. Концертні форми залишились тільки для клавіру:

- концерт для клавіру «Лондонський» № 1 Соль мажор BR-JCFB C 31,
- концерт для клавіру «Лондонський» № 2 Фа мажор BR-JCFB C 32,
- концерт для клавіру «Лондонський» № 3 ре мінор BR-JCFB C 33,
- концерт для клавіру «Лондонський» № 4 Мі-бемоль мажор BR-JCFB C 34,
- концерт для клавіру «Лондонський» № 5 Сі-бемоль мажор BR-JCFB C 35,
- концерт для клавіру «Лондонський» № 6 До мажор BR-JCFB C 36,
- концерт для клавесину Мі мажор BR-JCFB C 37,

- концерт для клавесину Фа мажор BR-JCFB C 40,
- концерт для клавесину Ре мажор BR-JCFB C 31,
- концерт для клавесину Ля мажор BR-JCFB C 32,
- великий концерт для клавiру та оркестру Мі-бемоль мажор BR-JCFB C 43,
- концерт для клавiру та альту Мі-бемоль мажор BR-JCFB C 44.

Найбiльш вiдомим концертом є великий концерт для клавiру та оркестру Мі-бемоль мажор BR-JCFB C 43, написаний за три роки до смертi, в якому втiлилась майстернiсть музиканта як композитора та виконавця-вiртуоза. Твiр є яскравим прикладом класичної концертної форми, великий за обсягом (близько 30 хвилин), вiн презентує метод класицизму, який стандартизує композицiю, тональний розвиток, iнструментальнi особливостi (розподiл оркестрових груп у фактурi).

Висновки. Жанр клавiрного концерту в спадщинi синiв Баха вiдiграє одну з провiдних ролей в еволюцiї iхньої творчостi. Кожен з них представляє раннiй, середнiй або пiзнiй перiод музичного класицизму. Твори старшого сина Вiльгельма Фрiдемана – це перехiдний перiод вiд пiзнього бароко до раннього класицизму, причому

в його музицi цiкаво поєднується класичний тип тематизму та бароковi принципи його розвитку. Музика Карла Фiлiппа Емануеля теж має вплив барокових принципiв, також в його концертах зустрічаються старовиннi форми, але сам є одним з засновникiв стилю сентименталiзму, який розвивався в руслi музичного класицизму. Молодшi Бахи, Йоганн Крiстоф Фрiдрiх та Йоганн Крiстіан є представникami класицизму, а iхня творча спадщина репрезентує провiднi класичнi форми: сонати, симфонiї, концерти. Щодо уподобань, то кожен з синiв Баха вiддає перевагу рiзним iнструментам, хоча використовує у своїй творчостi всi наявнi на той час. Карл Фiлiпп Емануель тяжив до клавiкорду, проте в концертних формах використовував клавесин та пiанофорте, Вiльгельм Фрiдеман, як органiст i клавесинiст, переважно в своїй концертах використовував клавесин та пiанофорте, як i Йоганн Крiстоф Фрiдрiх. Проте iнструментальнi уподобання Йоганна Крiстіана зосередилися на новому iнструментi фортепiано, якiй ставав все бiльш популярним в Англiї. Композитори також користувалися рiзними iнструментальними комбiнацiями та замiнами через те, що в музицi того часу панував експериментальний дух, а така рiзноманiтнiсть давала можливiсть втiлити цiкавi творчi iдеї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бах К. Ф. Э. Опыт истинного искусства клавирной игры. Санкт-Петербург, 2005. 169 с.
2. Друскин М. С. Клавирная музыка Испании, Англии, Нидерландов, Франции, Италии, Германии XVI – XVIII веков. Санкт-Петербург, 2007. 752 с.
3. Захваткин А. Н. Клавирная школа К. Ф. Э. Баха в исторической перспективе: автореф. дис. ... канд. искусствоведения. Нижний Новгород, 2007. 19 с.
4. Любимов А. Исторические инструменты вводят Бетховена в мир романтизма: интервью. URL: <https://orpheusradio.ru/news/discussions/1061/lyubimov-istoricheskie-instrumenty> (дата звернення 19.09.2020).
5. Любимов А., Мартынова О., Насонов Р. Клавесин и хаммерклавир: друзья-соперники? URL: <http://www.earlymusic.ru/uploads/cgmusic/id33/klavesin-hammerklavir.pdf> (дата звернення 21.09.2020).
6. Медведик Г. Західноєвропейська клавiрна творчiсть доби пiзнього ренесансу – класицизму (питання iсторiї та iнтерпретацiї музичних творiв). *Актуальнi питання гуманiтарних наук*. Дрогобич, 2017. Вип. 17. С. 86–92.
7. Носина В. Символика музыки И. С. Баха. Москва, 2004. 56 с.
8. Остер Е. В., Быканова М. С. Антропоцентрическая концепция сонатной формы в контексте диалектической триады Гегеля: сравнительный анализ классической и романтической модели. *Фортепианное наследие композиторов венской школы: история, педагогика, интерпретация*. Белгород, 2018. С. 125–129.
9. Ткаченко Е. Клавирные сонаты Ф. Э. Баха: у истоков классического стиля (к вопросу жанровых взаимодействий). *Южно-Российский музыкальный альманах*. Ростов-на-Дону, 2010. № 2. С. 13–18.
10. Форкель И. Н. О жизни, искусстве и произведениях Иоганна Себастьяна Баха. Москва, 1987, 111 с.
11. The History of the Piano. URL: <https://www.piano-keyboard-guide.com/history-of-the-piano.html> (дата звернення 20.09.2020).

REFERENCES

1. Bach K. F. E. Opyt istinnogo iskusstva klavirnoy igry [Experience the true art of clavier playing]. Sankt-Peterburg, 2005. 169 p. [in Russian].
2. Druskin M. S. Klavirnaya muzyka Ispanii, Anglii, Niderlandov, Frantsii, Iyalii, Germnii XVI – XVIII vekov [Clavier music of Spain, England, Netherlands, France, Italy, Germany of the XVI - XVIII centuries]. Sankt-Peterburg, 2007. 752 p. [in Russian].
3. Zahvatkin A. N. Klavirnays shkola K. F. E. Bacha v istoricheskoy perspective [Clavier school of C. F. E. Bach in a historical perspective]: author's abstract scientific paper ... Candidate of History of Music Sciences. Nizhniy Novgorod, 2017. 19 p. [in Russian].

4. Lyubimov A. Istoricheskie instrument vvodyat Bethovena v mir romantizma [Historical instruments introduce Beethoven to the world of romanticism]: interview. URL: <https://orpheusradio.ru/news/discussions/1061/lyubimov-istoricheskie-instrumenty> (дата звернення 19.09.2020). [in Russian].
5. Lyubimov A., Martynova O, Nasonov. Klavesin I hammerklavir: druz'ya-soperniki? [Harpichord and Hammerklavier: Friends-Competitors?] URL: <http://www.earlymusic.ru/uploads/cgmusic/id33/klavesin-hammerklavir.pdf> (дата звернення 21.09.2020). [in Russian].
6. Medvedyk G. Zahidnoevropeyska klavirna tvorchist doby piznyogo renesansu – klasytsyzmu (pytannya istorii ta interpretatsii muzychnyh tvoriv) [Western European piano music of the late Renaissance – Classicism (questions of history and interpretation of musical works)]. Aktualni pytannya humanitarnykh nauk. Drohobych, 2017. P. 86–92. [in Ukrainian].
7. Nosina V. Symvolika J. S. Bacha [Symbolism of J. S. Bach's music]. Moskva, 2004. 56 p. [in Russian].
8. Oster E. V., Bykanova M. S. Antropotsentricheskaya kontseptsiya sonatnoy formy v kontekste dialekticheskoy triady Gegelya: sravnitelnyy analiz klassicheskoy I romanticheskoy modeli [Anthropocentric concept of the sonata form in the context of Hegel's dialectical triad: a comparative analysis of the classical and romantic models]. Fortepiannoe naslrdie kompozitorov venskoy shkoly: istoriya, pedagogika, interpretatsiya. Belgorod, 2018. P. 125–129. [in Russian].
9. Tkachenko E. Klavirnye sonaty F. E. Bacha: u istokov klassicheskogo stilya (k voprosu zhanrovyyh vzaimodeystviy) [F. E. Bach's Clavier Sonatas: at the Beginning of the Classical Style (on the Question of Genre Interactions)]: musicology work. Yuzhno-Rossiyskiy muzykalnyy almanah. Rostov-na-Donu, 2010. № 2. P. 13–18. [in Russian].
10. Forkel J. N. O zhizni, iskusstve s proizvedeniyah Johanna Sebastiana Bacha [On the life, art and music of Johann Sebastian Bach]. Moskva, 1987, 111 p. [in Russian].
11. The History of the Piano. URL: <https://www.piano-keyboard-guide.com/history-of-the-piano.html> (дата звернення 20.09.2020). [in English].

УДК 785.1

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-11>

Володимир СПІВАК,

orcid.org/0000-0003-0013-4378

народний артист України,

викладач кафедри мистецьких дисциплін

Ужгородського інституту культури і мистецтв

(Ужгород, Україна) *vol.spivak6493-2@uoel.uk*

Іван ВАРХОЛ,

orcid.org/0000-0002-6508-0641

викладач кафедри мистецьких дисциплін

Ужгородського інституту культури і мистецтв

(Ужгород, Україна) *varkhol_i@kpi.com.de*

Іван МИКИТА,

orcid.org/0000-0002-1778-6148

викладач кафедри мистецьких дисциплін

Ужгородського інституту культури і мистецтв

(Ужгород, Україна) *i.mukyta@murdoch.in*

СУТНІСТЬ ОРГАНІЗАЦІЇ АНСАМБЛЕВОГО ЗВУЧАННЯ В ОРКЕСТРОВИХ ЖАНРАХ

У даному науковому дослідженні висвітлюються питання аналізу сутності організації звучання ансамблю в оркестрових жанрах. Актуальність поданої тематики дослідження зумовлюється стрімким розвитком мистецтва ансамблевої гри у сучасних умовах та необхідністю визначення характерних рис питань організації звучання ансамблю в різноманітних жанрах оркестрової музики. Метою даного дослідження є визначення головних аспектів, що мають місце в контексті створення необхідних умов щодо якісної постановки звучання ансамблів під час виконання музичних творів. Провідним підходом цієї науково-дослідницької роботи є поєднання аналітичного та логічного методів дослідження питань, винесених у заголовок. Виконується глибокий структурний аналіз наукових робіт, доступних у рамках розробки даної тематики дослідження, визначаються типові риси на напрямки проведення досліджень у сфері організації звучання ансамблів під час виконання музичних творів, що було розраховано до оркестрового виконання. Організація ансамблевого звучання передбачає одночасну участь великої кількості музичних виконавців, що потребує напрацювання їхньої злагодженості та вміння своєчасно та якісно виконувати покладені на них функції. Головними результатами цього наукового дослідження стали: визначення основних аспектів організації ансамблевого звучання в жанрах оркестрової музики та констатація наявності типологічних тенденцій у розвитку оркестрового жанру виконання музичних творів у контексті еволюції музичного мистецтва. Перспективи проведення подальших наукових досліджень у визначеному напрямку полягають у неослабній потребі якісного вивчення різних аспектів музичної культури як невід'ємної частини загальної культури та необхідності формування методики оцінювання якості виконання творів музичного мистецтва ансамблями оркестрових типів. Прикладна цінність даної наукової роботи полягає у визначенні ключових аспектів оцінки сутності організації звучання ансамблів у жанрах оркестрового мистецтва та можливості втілення у практичній сфері результатів цього дослідження з метою покращення якості виконання музичних творів ансамблями, що працюють у різноманітних жанрах оркестрової музики.

Ключові слова: оркестрова музика, музична виконавча майстерність, публічні виступи, музичний інтерес.

Volodymyr SPIVAK,

orcid.org/0000-0003-0013-4378

People's Artist of Ukraine,

Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) vol.spivak6493-2@uoel.uk

Ivan VARKHOL,

orcid.org/0000-0002-6508-0641

Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) varkhol_i@kpi.com.de

Ivan MYKYTA,

orcid.org/0000-0002-1778-6148

Senior Lecturer at the Department of Artistic Disciplines

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) i.mykyta@murdoch.in

THE ESSENCE OF THE ORGANISATION OF ENSEMBLE SOUND IN ORCHESTRAL GENRES

This study covers the analysis of the essence of the organisation of the ensemble sound in orchestral genres. The relevance of the given subject is conditioned by the rapid development of the art of ensemble performance in modern conditions, and the need to determine the features of the organisation of the ensemble sound in various genres of orchestral music. The purpose of this study is to determine the main aspects that take place in the context of creating the necessary conditions for quality staging of the ensemble sound during the performance of musical works. The leading approach of this study is a combination of analytical and logical methods of research of the subject matter. An in-depth structural analysis of scientific articles available in the development of this subject identifies typical features for research in the field of organisation of ensemble sound during the performance of musical works designed for the orchestra. The organisation of ensemble sound involves the simultaneous participation of a large number of musical performers, which requires the need to develop their coherence and the ability to timely and efficiently perform their functions. The main results of this study included: identification of the main aspects of the organisation of ensemble sound in the genres of orchestral music and the establishment of typological trends in the development of the orchestral genre of musical works in the context of the evolution of musical art. Prospects for further research in this area include the constant need for quality study of various aspects of music culture as an integral part of general culture and the need to develop a methodology for evaluation of the quality of musical works by ensembles of orchestral types. The applied value of this study is to identify key aspects of evaluating the essence of the ensemble sound in the genres of orchestral art, and the possibility of implementing the results of this study in practice in order to improve the performance of musical works by ensembles working in various genres of orchestral music.

Key words: *orchestral music, musical performing skills, public performances, musical interest.*

Постановка проблеми. Ансамблеве виконання музичних творів потребує якісної організації та постанови гри колективу музикантів, а також неабиякої виконавчої майстерності з їхнього боку. На початку XIX століття завдяки сформованому великому репертуару музичний ансамбль утвердився як повноправна самостійна форма музикування. У даний період значного поширення набула традиція домашнього музикування: соло, виконання музичних творів у різних ансамблях, акомпанемент співу, танців і т.д. Твори для виконання в чотири руки, розраховані на середній піаністичний рівень, були доступні багатьом любителям. З'явилися перші перекладання оркестрових творів, що дозволило любителям музики

познайомитися із творами різних жанрів та стилів виконання (Горбунова, 2010: 277).

Творчий шлях ансамблю будь-якого сценічного та оркестрового жанру не слід починати з роботи над творами класичного стилю. Зовнішня доступність, ілюзія технічної простоти таять у собі небезпеку зниження високохудожньої цінності та змістовності, що є властивими музиці цього, дуже високого, рівня. Виконання, наприклад, фортепіанних ансамблів Вольфганга Амадея Моцарта вимагає тонкого смаку, розвиненої пальцевої техніки, вишуканої майстерності гри на фортепіано та рідко вдається студентам на стадії початкового навчання ансамблевої гри. Водночас загально-музична ерудиція студентів дозволяє

порівняно вдало розпочати вивчення фортепіанного ансамблю на репертуарі сучасних російських і зарубіжних композиторів, наприклад, сонати Франсіса Пуленка, «Скарамуш» та «Каприччіо» Даріуса Мійо, «Маленька сюїта» Клода Дебюссі, «Рондо» Миколи Черепніна, сім п'єс з «Мікрокосмосу» Бели Бартока тощо (Мищенко, 2018: 24). До того ж слід відзначити різний рівень здібностей виконавців музичних творів та їхню здатність підтримувати високу якість гри під час сценічного виконання, що також потребує наполегливого напрацювання та удосконалення.

Аналіз досліджень у сфері сутності організації ансамблевого звучання в різних оркестрових жанрах свідчить про те, що після закінчення Другої світової війни була відмічена тенденція до початку відродження різноманітних оркестрових жанрів у музичному виконавському мистецтві (Кирилов, 2009а: 1360). Концертне життя все більше тяжіло до форм музичних зборів, що все частіше влаштовувалися в музеях, картинних галереях, у знову відбудованих малих залах (Горбунова, 2010: 278). Усе це мало величезний вплив на процеси становлення та розвитку мистецтва організації ансамблевого звучання в різних оркестрових жанрах, що загалом сприяло розвитку музичної культури в цілому (Сичугов, 2015: 263).

Стосовно сутності організації ансамблевого звучання щодо виконання музичних творів естрадно-духовими оркестрами, то слід зазначити, що на період 1920–1930 рр. контакти вітчизняної академічної музики й джазу не були настільки різноманітними, як, наприклад, у США та деяких західноєвропейських країнах, а мали скоріше епізодичний характер. Нечисленність експериментів радянських композиторів у досить туманному жанрі зумовлена низкою факторів – як музичного, так і поза музичного характеру. Головними з них виступають недостатня ступінь інформованості та сумнівна художня цінність тих зразків, за якими вітчизняні автори знайомилися із джазом та іншими жанрами естрадно-духової оркестрової музики (Балин, 2008: 212).

Загалом навколо різноманітних стилів естрадно-духової оркестрової музики у середині ХХ століття розгорнулася широка дискусія. Перші теоретичні уявлення щодо зовнішнього обліку радянського джазу та міркувань щодо того, яким він має бути, з'явилися у збірнику «Джаз банд та сучасна музика» (1926 рік). Але в дискусії, що мала місце в СРСР, була своя специфіка. Якщо в Європі джаз викликав найзапекліший опір вкрай правих громадських груп (націонал-соціалістів, радикальних діячів церкви, в основному

римсько-католицької), то на теренах Росії даний жанр ініціював обурення вкрай лівих угруповань (в їх числі РАПМ) (Балин, 2008: 211). Із часом теоретичні спори плавно перейшли до політичної площини. Таким чином, мистецтво естрадно-духового виконання оркестрової музики на теренах колишнього СРСР мало дуже непростий шлях визнання та теоретичної й практичної оцінки його сутності з різних точок зору (музичної, політичної, ідеологічної тощо).

Слід зауважити, що основним завданням художньої творчості декларувалася пропаганда життєвих основ радянського ладу і його політики. Головним засобом вирішення даної задачі «пролетарські музиканти» вважали пісню. Причому все інші жанри автоматично потрапляли до розряду несоціалістичного мистецтва (Балин, 2008: 211). Загалом стосовно різних аспектів сутності організації ансамблевої гри та звучання ансамблю в оркестрових жанрах слід зауважити, що протягом усього ХХ століття теоретичні та практичні уявлення щодо засобів організації ансамблевого звучання постійно змінювалися, чому сприяв активний розвиток різних оркестрових жанрів. Цьому сприяло зростання виконавчої майстерності музикантів, розвиток системи музичної освіти на теренах колишнього СРСР та у світі в цілому. Глибоке та систематичне вивчення різноманітних аспектів цього питання має сприяти подальшому розташуванню акцентів щодо широкого кола питань, пов'язаних з організацією ансамблевого звучання стосовно музичних колективів жанру естрадно-духового оркестру та інших напрямів та жанрів оркестрової музики (Данилова, 2018: 132–133).

Мета даного дослідження полягає у визначенні основних аспектів сутності організації ансамблевого звучання стосовно історії розвитку традицій наявних оркестрових жанрів. Задля досягнення цієї мети виконується загальне дослідження історії розвитку жанрів оркестрової музики у ХХ-му та на початку ХХІ століття та підбиваються найбільш суттєві підсумки цього процесу.

Виклад основного матеріалу. Вже на початку ХІХ століття музичний ансамбль завдяки сформованому репертуару міцно затвердився як повноправна самостійна форма музикування. На цей проміжок часу вельми великі масштаби прийняло розповсюдження культури домашнього музикування, соло, виконання музичних творів у різних ансамблях, створення якісного акомпанементу співу, танцям та ін. Твори для виконання в чотири руки, розраховані на середній піаністичний рівень, були доступні багатьом любителям. з'явилися перші перекладання оркестрових

творів, що дозволило любителям музики познайомитися із творами різних жанрів та стильових напрямків (Кирилов, 2009: 1069).

Активний розвиток різноманітних жанрів оркестрової музики в колишньому Радянському Союзі зокрема та у світі в цілому, починаючи з 1920–1930 рр. минулого століття, викликав необхідність у формуванні необхідних умов щодо якісної оцінки організації звучання ансамблевих колективів у контексті їх виконання музичних оркестрових творів. Наявні на цей проміжок часу музичні колективи пройшли неабиякий шлях творчих пошуків та вдосконалення майстерності, визнання їхньої манери виконання музичних творів та їхнього права на існування у єдиній системі музичних цінностей загалом. Стосовно розвитку музичного мистецтва естрадно-духових оркестрів слід зазначити, що саме у XX столітті мало місце активне розповсюдження джазової музики, починаючи з моменту зародження джазу на теренах США (Малиновська, 2017: 15–16). Джаз виник як наслідок поєднання традицій європейської та афроамериканської музики. Спочатку цей музичний напрямок був виключно імпровізаційним (новоорлеанський стиль, диксиленд), але згодом, у зв'язку зі збільшенням інтересу до цієї музики білого населення, професіоналізацією музикантів-джазменів, а також за рядом причин іншого характеру у джазовій музиці збільшилося значення якісної аранжування й композиції, що не виходять при цьому за межі джазової музики.

Головним аспектом музики джазового ансамблю, що суттєво відрізняє його від інших музичних напрямків, є його звучання, а точніше – зовсім інша манера використання музичних інструментів (Гажим, Гранецька, 2018: 133). Мистецтво гри естрадно духового-джазового оркестру, що накладає певний відбиток на аспекти організації його звучання, полягає в суттєвій різниці підходів до постановки самого процесу гри, який має величезні відмінності від постановки гри в багатьох інших жанрах мистецтва оркестрової музики. Джазовий підхід до інструменту докорінно відрізняється від звичайного. Всупереч загальноприйнятій думці, що музика визначає інструментування, у джазі характер музики визначає інструмент (Беговатова, 2011: 214).

Використання музичного інструменту під час виконання музичних творів здебільшого вражає слухача почуттям «різкості» та «грубості», а подекуди й «брутальності». Це при тому, що самим фактом свого народження джаз зобов'язаний своєму головному чиннику – джазовій експресії. Сутність організації ансамблевого звучання стосовно

мистецтва гри на інструментах естрадно-духового оркестру полягає в наданні суттєвої уваги таким чинникам:

- якісний підбір аранжування, що забезпечує потрібний рівень сприйняття виконання музики слухачами;

- злагодженість у виконанні музичних творів усіма виконавцями ансамблю, що досягається багатьма годинами сумісних музичних занять;

- неухильне зростання виконавчої майстерності усіх виконавців загалом, що забезпечують загальне зростання якості виконання музичних композицій та значно полегшує питання організації ансамблевого звучання.

У контексті впливу питань організації ансамблевого звучання на розвиток музичних оркестрових жанрів слід зазначити, що саме духовна естрадна музика мала великий вплив на становлення різноманітних традицій академічного музичного мистецтва. Наприклад, у США у середині XX століття оперне виконання можна було почути набагато рідше в порівнянні з композиціями естрадно-духової музики, це при тому, що оперні вистави почали даватися у країні ще починаючи з 1865 року (Малиновська, 2017: 30-31). На той час в США були створені також при професійних академічних оркестри. Однак лише один із них, бостонський симфонічний оркестр, який користувався підтримкою Генрі Лі Хіггінсона, був практично незмінною організацією, мав контракт на повний сезон, проводячи регулярні репетиції, та міг присвятити себе виключно виконанню симфонічної музики.

Як було підкреслено вище, велике значення в контексті організації ансамблевого виконання має забезпечення належного рівня виконавчої майстерності музикантів. Особливо це стосується музикантів, що грають на духових інструментах та є членами колективів естрадно-духових оркестрів. Варто зазначити, що професійна майстерність музиканта, що грає на духовому інструменті, завжди має на увазі технічно вчинене й художньо виправдане відтворення музичного твору, ансамблевої та оркестрової партії.

Для цього виконавський багаж професіонала повинен містити широкий набір (комплекс) технічних прийомів та способів, а також інтонаційно-виразних засобів і ефектів виконання. Поступове зростання виконавчої майстерності музикантів-дубовиків зумовлює спрощення організації ансамблевого звучання стосовно естрадно-духового жанру оркестрової музики, що, у свою чергу, створює умови для подальшого розвитку цього напрямку оркестрової музики в цілому. На тепе-

рішній час відбувається поступове поширення інтонаційно-виразних засобів й ефектів виконання музичних творів, що активно сприяє зростанню потреб до рівня реального розвитку майстерності виконавців. Сьогодні проблеми якісного формування техніки виконання та організації виступу духових оркестрів повною мірою постають як перед самими музичними виконавцями, так і перед педагогами музичних фахів на етапах підготовки у вищих навчальних музичних закладах.

Організація ансамблевого звучання незалежно від оркестрового жанру, до якого належить цей ансамбль, вимагає від його керівників неабияких педагогічних здібностей та проявів організаційного таланту. Адже виконавці найчастіше відрізняються один від одного за характеристиками та рівнем майстерності, тому саме від керівника остаточно залежить якість постановки та виконання музичного твору, а також мікроклімат у колективі та результати сумісної праці його членів.

Індивідуальні заняття мають у даному аспекті величезне значення. Одна з головних завдань занять з початківцями – це розвиток у них музичного уяви, що включає асоціативні уявлення про різноманітні звучання, присутні в навколишньому світі. Розвиток асоціативних музичних вистав може бути заснований на виконанні окремих завдань: імітування звуків, характерних для удару годинника, співу зозулі, відтворення ефектів луни і т.д. Тим самим музичний виконавець втягується в активний творчий процес, зумовлений реалізацією образних асоціацій у звучанні інструменту. Використовуючи у виконанні завдань даного типу найрізноманітніший матеріал, керівник ансамблевого колективу може імпровізувати, спираючись на особистий музично-виконавський досвід. Після виконання підготовчих завдань можна переходити до репертуару, виконавцеві доступному, й відповідному рівню музичного розвитку окремих членів колективу (Анисимов, 2014: 187).

Організація підготовки музичного ансамблевого колективу до виконання музичних творів на публічних виступах має плануватися керівником з урахуванням поступового розвитку майстерності виконавців. Феномен авторської виконавської редакції також може бути пов'язаний із багатством закладеного потенціалу у структурі твору, проявом не помічених раніше виразних елементів та аспектів музичної логіки. Саме так і відбувається формування організаційної структури звучання ансамблю любого без винятку оркестрового жанру. Теоретично наявність різноманітних зв'язків проміж компонентами організації звучання ансамблів різних жанрів оркестрового вико-

нання зумовлює поступове зростання якості такої організації як такої, що враховує взаємозв'язки між різними етапами підготовки музикантів. У злагодженій схемі цього процесу виконавська техніка може характеризуватися як самостійна та незалежна від вищих детермінант категорія, як іманентна сукупність рухових прийомів та навичок, які, об'єднуючись за функціональними ознаками, в кінцевому рахунку сприяють отриманню необхідного результату, що виявляється в досягненні необхідного рівня оркестрової взаємодії між усіма учасниками оркестрового виконання музичного твору (Анисимов, 2015: 272–273).

Слід зауважити, що в контексті організації ансамблевого звучання не слід ототожнювати процес виконання музичного твору із творчим процесом (Князев, Князева, 2019: 100). Творчість окремих виконавців є процесом духовної діяльності окремого виконавця, прояву рівня розвиненості його музичного мислення та можливостей особистої інтерпретації музичного твору. Творчий процес є неможливим без чіткої фіксації навичок виконання музичних творів та автоматизованих навичок, моторики та інших рефлекторних дій (Смурова, 2010: 50). Невипадково у професійному побуті музикантів є крилата фраза «Шукай образ – знайдеш техніку».

Таким чином, сутність організації ансамблевої гри в рамках наявних жанрів оркестрового мистецтва являє собою вельми складне завдання, від якісного та своєчасного розв'язання якого залежить не тільки звучання окремого ансамблю під час виконання певного музичного твору, а навіть послідовність розвитку культури музичного виконання творів музичного мистецтва як в окремих оркестрових жанрах, так і загалом стосовно розвитку окремих музичних напрямків. Отже, завдання організації ансамблевого звучання потребує послідовного вирішення багатьох питань, пов'язаних із розвитком культури музичного виконання, підвищенням виконавчої майстерності музикантів, а також формуванням умов, необхідних для поступового зростання та розвитку музичної культури в цілому. Музика є одним із найдавніших різновидів мистецтва, що поступово еволюціонує протягом свого існування, тому питання організації різноманітних аспектів творчості в даній сфері мають суттєве значення в контексті розвитку як самої музичної культури, так і культури людства загалом.

Висновки. Аналіз різноманітних аспектів сутності організації ансамблевого звучання в оркестрових жанрах призвів до таких висновків. Сутність організації ансамблевого звучання

в оркестрових жанрах полягає у своєчасному поєднанні багатьох складових частин, серед яких найважливіше місце відводиться якості аранжування музичного твору, розвинутій виконавчій майстерності та злагодженому виконанню ансамблем музичних творів, що складають основу його репертуару. Якісне поєднання усіх цих факторів досягається за рахунок наполегливої праці усіх без винятку ланок, що складають структуру музичного колективу. Крім того, варто відзначити, що гра у складі будь-якого ансамблю вже є підтвердженням факту досягнення музикантом певного ступеню музичної майстерності, тому що ансамблева гра є найпопулярнішою формою музикування з багатовіковою історією. Музичні інструменти у своєму ансамблевому розмаїтті створюють відчуття свободи та відвертості виконання музичного твору, забезпечують його відображення в широкому відображенні звукових тональностей.

Творче спілкування музикантів-ансамблістів також сприяє зростанню ініціативності й більш жвавому інтересу до питань інтерпретації музичних творів, що виконуються. Нові вимоги пред'являються до виконавської волі, концентрується увага виконавців, формується якісно нове уявлення про свободу виконання, про прояву творчої індивідуальності, про професійну відповідальність. Спільна праця активізує роботу думки та

фантазії членів музичного колективу, сприяючи в кінцевому підсумку розвитку самостійності мислення та манери виконання музичних творів. Систематичні заняття ансамблем сприяють не лише професійному, але й моральному розвитку члена музичного ансамблю. Причина настільки глибокого впливу полягає у специфіці самої форми спільного музикування. Музичний ансамбль є якимось єдиним цілим, єдиним організмом, наділеним власним пульсом, диханням, уявою, станом причетності до творчості. На відміну від індивідуальності соліста, яка є його надбанням, творча індивідуальність ансамблю є результатом органічного синтезу багатьох окремих індивідуальностей, що досягається усвідомленим самообмеженням виконавського «я».

Таким чином, питання організації ансамблевого звучання в контексті діяльності музичних колективів різноманітних оркестрових жанрів зберігають свою актуальність на теперішньому етапі розвитку світової культури та музикального мистецтва. Подальші дослідження у цій сфері допоможуть виявленню нових аспектів цього питання, що має позитивно сказатися на всьому подальшому розвитку мистецтва оркестрового виконання та сприяти покращенню умов цього розвитку, що буде мати неабияке значення для вдосконалення культури оркестрового виконання у світі в цілому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анисимов М. В. Исполнительская техника музыканта-духовика. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2014. № 5(61). С. 186–171.
2. Анисимов М. В. Исполнительское мастерство как интегральное индивидуально-творческое качество музыканта-духовика. *Гуманитарные, социально-экономические и общественные науки*. 2015. № 5. С. 271–275.
3. Балин А. П. Духовой оркестр и формирование традиции джазового оркестрового исполнения в России. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2008. № 5. С. 211–214.
4. Беговатова М. А. Система исполнительского процесса музыканта-духовика. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*, 2011. № 5(43). С. 213–216.
5. Гажим И. А., Гранецька Л. В., Интерпретація музичного образу як методична проблема. *Музичне мистецтво та освіта*, 2018. № 4. С. 132–144.
6. Горбунова И. В. Ансамблевое музицирование как компонент содержания профессиональной деятельности будущего педагога-музыканта. *Вестник Костромского государственного университета*, 2010. № 3. С. 276–281.
7. Данилова О. С. Вивчення авторських інтерпретацій як один із напрямів роботи в класі фортепіано: на прикладі творчої спадщини М. К. Метнера. *Музичне мистецтво та освіта*, 2018. № 3. С. 129–146.
8. Кирилов С. В. Проблема музыкального мышления в контексте исполнительской деятельности музыканта-духовика. *Вести Самарского научного центра Российской академии наук*, 2009а. № 4(5). С. 1357–1363.
9. Кирилов С. В. Особенности формирования художественного образа в аспекте интерпретации музыкального произведения. *Вести Самарского научного центра Российской академии наук*, 2009б. № 4(4). С. 1068–1071.
10. Князев А. М., Князева Н. А. Роль музыкального анализа в технологии раскрытия художественно-музыкального образа в произведениях при игре на баяне и аккордеоне. *Вестник Кемеровского государственного университета культуры и искусств*, 2019. № 47. С. 98–104.
11. Малиновська А. В. Індивідуальність та індивідуальний стиль виконавця як категорії теорії виконавства й педагогіки музичної освіти. *Музичне мистецтво та освіта*, 2017а. № 4. С. 13–27.
12. Малиновська А. В. Інтерпретаційний та класифікаційний аспекти вивчення виконавських стилів в працях вітчизняних дослідників фортепіанного мистецтва. *Музичне мистецтво та освіта*, 2017. № 3. С. 27–41.
13. Мищенко М. Ю. Деякі особливості сучасного ансамблевого виконавства в курсі загального фортепіано. *Педагогіка. Питання теорії та практики*, 2018. № 3(11). С. 22–25.

14. Сичугов А. М. «Художественная техника» в теории исполнительства на духовых инструментах: искусствоведческий аспект. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*, 2015. № 2(64). С. 260–265.

15. Смурова Д. А. Джазовая культура суспільства. *Аналітика культурології*, 2010. № 6. С. 50–54.

REFERENCES

1. Anisimov M. V. Ispolnitelskaya tehnika muzykanta-duhovika [Performing technique of the musician-woodwind]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv*, 2014, Nr 5 (61), pp. 186–171 [in Russian].

2. Anisimov M. V. Ispolnitelskoe masterstvo kak integralnoe individualno-tvorcheskoe kachestvo muzikanta-duhovika [Performing skills as an integral individual and creative quality of the musician-brass player]. *Gumanitarnyye, sotsialno-ekonomicheskie i obschestvennyye nauki*, 2015, Nr 5, pp. 271–275 [in Russian].

3. Balin A. P. Duhovoy orkestr i formirovaniye traditsii dzhazovogo orkestrnogo ispolneniya v Rossii [Brass band and the formation of the tradition of jazz orchestral performance in Russia]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv*, 2008, Nr 5, pp. 211–214 [in Russian].

4. Begovatova M. A., Sistema ispolnitelskogo protsessa muzykanta-duhovika [System of the performing process of the musician-windmaker]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv*, 2011, Nr 5 (43), pp. 213–216 [in Russian].

5. Gazhim I. A., Granetska L. V. Interpretatsiya muzichnogo obrazu yak metodichna problema [Interpretation of the musical image as a methodological problem]. *Muzichne mystetstvo ta osvita*, 2018, Nr 4, pp. 132–144 [in Ukrainian].

6. Gorbunova I. V. Ansamblevoe muzitsirovaniye kak komponent sodержaniya professionalnoy deyatel'nosti buduschego pedagoga-muzykanta [Ensemble music making as a component of the content of professional activity of the future teacher-musician]. *Vestnik Kostromskogo gosudarstvennogo universiteta*, 2010, Nr 3, pp. 276–281 [in Russian].

7. Danilova O. S. Vivchennyya avtorskih Interpretatsiy yak odin iz napryamiv roboti v klasi fortepiano: na prikladi tvorchoyi spadshini M. K. Metnera [The study of author's interpretations as one of the areas of work in the piano class: on the example of the creative heritage of M. K. Mettner]. *Muzychne mystetstvo ta osvita*, 2018, Nr 3, pp. 129–146 [in Ukrainian].

8. Kirilov S. V. Problema muzikal'nogo myshleniya v kontekste ispolnitel'noy deyatel'nosti muzykanta-duhovika [The problem of musical thinking in the context of the performance of a wind musician]. *Vesti Samarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk*, 2009a, Nr 4 (5), pp. 1357–1363 [in Russian].

9. Kirilov S. V. Osobennosti formirovaniya hudozhestvennogo obraza v aspekte interpretatsii muzikal'nogo proizvedeniya [Features of the formation of the artistic image in the aspect of interpretation of a musical work]. *Vesti Samarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk*, 2009b, Nr 4 (4), pp. 1068–1071 [in Russian].

10. Knyazev A. M., Knyazeva N. A. Rol muzikal'nogo analiza v tehnologii raskryitiya hudozhestvenno-muzikal'nogo obraza v proizvedeniyah pri igre na bayanne i akkordeone [The role of musical analysis in the technology of disclosure of artistic and musical image in works when playing the accordion and accordion]. *Vestnik Kemerovskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv*, 2019, Nr 47, pp. 98–104 [in Russian].

11. Malinovska A. V. Individualnist ta individualnuy styl' vykonavtsya yak kategoriya teorii vykonavstva i pedagogiky muzichnoyi osvity [Individuality and individual style of the performer as a category of performance theory and pedagogy of music education]. *Muzychne mystetstvo ta osvita*, 2017a, Nr 4, pp. 13–27 [in Ukrainian].

12. Malinovska A. V. Interpretatsiyni ta klasyfikatsiyni aspekty vyvchennyya vikonavskyyh styliv v pratsyakh vitchyznyanykh doslidnykiv fortepiannogo mystetstva [Individuality and individual style of the performer as a category of performance theory and pedagogy of music education]. *Muzychne mystetstvo ta osvita*, 2017b, Nr 3, pp. 27–41 [in Ukrainian].

13. Mischenko M. Yu. Deyakli osoblyvosti suchasnogo ansamblevogo vykonavstva v kursy zagal'nogo fortepiano [Some features of modern ensemble performance in the course of general piano]. *Pedagogika. Pytannia teorii ta praktyky*, 2018, Nr 3 (11), pp. 22–25 [in Ukrainian].

14. Sichugov A. M. «Hudozhestvennaya tehnika» v teorii ispolnitelstva na duhovyyih instrumentah: iskusstvedcheskiy aspekt [“Art technique” in the theory of performance on wind instruments: art aspect]. *Vestnik Moskovskogo gosudarstvennogo universiteta kultury i iskusstv*, 2015, Nr 2 (64), pp. 260–265 [in Russian].

15. Smurova D. A. Dzhazova kultura suspilstva [Jazz culture of society]. *Analytika kulturolohiyi*, 2010, Nr 6, pp. 50–54 [in Ukrainian].

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

UDC 811.14'02'38'44

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-12>**Roksolyana OLISHCHUK,***orcid.org/ 0000-0002-2461-1514**Candidate of Philological Sciences,**Associate Professor at the Department of Classical Philology**Ivan Franko National University of Lviv**(Lviv, Ukraine) klassyka@ukr.net***Inesa CHAKAL,***orcid.org/ 0000-0001-9373-5986**Candidate of Philological Sciences,**Associate Professor at the Department of Romanian and Classical Philology**Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University**(Chernivtsi, Ukraine) inesa.chakal@gmail.com***LEXICAL OBJECTIFICATION AND SUBJECTIFICATION OF THE CONCEPT
“PLANT WORLD” IN THE NOVEL BY LONGUS “DAPHNIS AND CHLOE”**

The article deals with the florolexemes as an important constituent of the author's lexical idiosystem (based on the novel “Daphnis and Chloe” by the ancient Greek writer of the 2nd century Longus). The attempt of characterizing the dominant lexemes of flora denotation is made, for which five microconcepts within the concept “Plant world” were singled out: 1) trees, their parts and fruits; 2) flowers; 3) shrubs and herbs; 4) collective names of the flora representatives; 5) crops, with the aim of determining their role for the writer's idiosystem. The lexemes of the microconcept “Trees, their parts and fruits” are mostly used by the author to describe the inner world of the characters and their feelings. In the novel pine (ἡ πίτυς), dedicated in ancient culture to Saturn and Pan, is an idiosyncratic symbol of the longevity of Daphnis's and Chloe's love. Among the names of the fruit an apple (τὸ μῆλον), which in the novel by Longus is the symbol of love, is mentioned especially often. The lexeme τὸ μῆλον in the novel we can be found in the epithet word combinations only with positive evaluating. The variety of flower denominations create an appropriate lexical background, in which the florolexemes indicating nature images carry the semantic charge inherent in a particular season. Longus contrasts the flowers created by nature (τὸ ἴον, ὁ νάρκισσος, ἡ ἀναγαλλίς), and man-made flowers (τὸ ρόδον, ὁ ὑάκινθος, τὸ κρίνον). In Longus's novel botanomorph tropes fulfill an image-making function, which consists in assimilation or comparing humans (or parts of their bodies) with plants. In the Longus's novel among the nominations of the microconcept “Shrubs and herbs” the lexeme ὁ κιστός (ivy) attracts the attention; it belongs to evergreens and signifies immortality, eternal life. It has been defined that the analyzed microconcepts accomplish their lexical objectification in contexts through semantic connectivity with other words, revealing direct and figurative meaning and being parts of various artistic means.

Key words: *conceptosphere “Nature”, concept “Plant world”, microconcepts, florolexemes, idiosystem, ancient Greek novel, Longus.*

Роксоляна ОЛИЩУК,
orcid.org/0000-0002-2461-1514,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри класичної філології
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) klassyuka@ukr.net

Інеса ЧАКАЛ,
orcid.org/0000-0001-9373-5986,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри румунської та класичної філології
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
(Чернівці, Україна) inesa_chakal@yahoo.com

ЛЕКСИЧНА ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ТА СУБ'ЄКТИВАЦІЯ КОНЦЕПТУ «РОСЛИННИЙ СВІТ» У РОМАНІ ЛОНГА «ДАФНІС І ХЛОЯ»

У статті розглянуто флоролексеми як важливий складник авторської лексичної ідіосистеми (на матеріалі роману давньогрецького письменника II ст. Лонга «Дафніс і Хлоя»). Зроблено спробу охарактеризувати домінантні лексеми на позначення флори, виділивши у концепті «Рослинний світ» п'ять мікроконцептів: 1) дерева, їх частини та плоди; 2) квіти; 3) кущі та трави; 4) сукупні назви представників рослинного світу; 5) сільсько-господарські культури, а також з'ясувати їх роль для ідіостилю письменника. Лексеми мікроконцепту «Дерева, їх частини та плоди» автор використовує здебільшого для змалювання внутрішнього світу героїв, їх почуттів. Сосна (ή πίττυς), яка в античній культурі присвячувалась Сатурну і Пану, у романі постає своєрідним символом довговічності кохання Дафніса і Хлої. Серед назв плодів особливо часто йдеться про яблуко (τὸ μῆλον), яке у романі Лонга є символом кохання. Лексеми τὸ μῆλον фіксуємо у романі в епітетних словосполученнях лише з позитивною оцінною семантикою. Різноманітні назви квітів створюють відповідний лексичний фон, в якому флоролексеми на позначення картин природи несуть смислове навантаження, властиве тій чи іншій порі року. Лонг протиставляє квіти, народжені природою (τὸ ἶον, ὁ νάρκισσος, ἡ ἀναγαλλίς), і квіти, які вирощує людина (τὸ ῥόδον, ὁ ὑάκινθος, τὸ κρίνον). Ботаноморфні тропи виконують у романі Лонга образотворчу функцію, що полягає в уподібненні або порівнянні людей (чи частин їх тіла) з рослинами. З-поміж номінацій мікроконцепту «Кущі та трави» у романі Лонга привертає увагу лексема ὁ κίττος (плющ), що належить до вічнозелених рослин і означає безсмертя, вічне життя. Встановлено, що досліджувані мікроконцепти здійснюють свою лексичну об'єктивацію у контекстах через семантичну сполучуваність з іншими словами, виявляючи при цьому прямий і переносний (образний) смисли і виступаючи в складі різних художніх засобів.

Ключові слова: концептосфера «Природа», концепт «Рослинний світ», мікроконцепти, флоролексеми, ідіостиль, давньогрецький роман, Лонг.

Formulation of the problem. Description of nature is one of the main themes in the novel by Longus “Daphnis and Chloe”, for nature becomes that background against which the central events of the novel are developed, and at the same time it is a means of the revealing the author’s attitude towards them. In the concept sphere “Nature” a crucial role is played by the concept “Plant world”, in the lexical objectification of which 78 lexical units are involved. They name those realias of nature that beautify the scene against which the plot development is unveiled.

Analysis of researches. The lexis for plants denominating was the object of investigation on the material of ancient literature, in particular, the works of Homer (Forster, 1936), Herodotus (Forster, 1942), Greek tragic writers (Forster, 1952), Pindar (Гринбаум, 1987), Theocretes (Івашків-Ващук, 2016), Virgil (Sargeant, 2010) etc.

The abovementioned lexis was sufficiently studied by the Ukrainian linguists tackling different problems:

the formation of botany lexis system (Ya. Zakrevska, L. Symonenko, I. Sabadosh), investigating of semantic motivation phenomena (A. Shamota, M. Feshchenko), regarding of floral lexemes as constituent parts of artistic devices (N. Varych, L. Goloyuh, V. Kalashnyk) and their participation in rite performing (M. Filipchuk) et al. Whereas the plant world of the novel by the II century A. D. ancient Greek writer Longus “Daphnis and Chloe” has not yet been the object of special investigation. This accounts for the **topicality** of the work carried out.

The aim of the article is to analyze the devices of lexical objectification and subjectification of floral lexemes used by Longus in his novel “Daphnis and Chloe”.

The main tasks of the investigation are the analysis of the vocabulary of the Longus’s work carried out in the light of floral lexis, systematization according to its semantics and stating its role in the lexical idiosystem of the writer.

Presentation of main material. Floral denominations belong to the most ancient layers of ancient Greek lexis. They form an important constituent part of the world language picture. Parallel nature of human's life and objective reality of the floral world in general "is considered the best poetic stylistic feature with all peoples, for the poetic nature of a word is hidden in the ethnolinguistic memory, and the roots of its metaphorization lie first of all in the depths of national consciousness" (Жайворонюк, 2007: 26).

As aptly stated in the "Ancient Mythology" encyclopaedia, "the marvelous, shadowy groves and certain beautiful trees greatly influenced the aesthetic and religious perception of the Hellenes, awoke in them the thought of God's approximation and on account of this were considered the most suitable places for sanctuaries. There are a lot of proofs of the trees worshipping as symbols of the Gods and even as Gods themselves. Such sacred trees were embellished with bands, wreaths, different gifts, sacrifices were made in front of them and so on" (Αντιχνη μιλολογία, 2007: 299). Such facts can be witnessed in the pastoral novel by Longus as well.

Having elucidated the concept "Plant world" we have singled out 5 main microconcepts: 1) trees, their parts and fruits; 2) flowers; 3) shrubs and herbs; 4) general names of plant world representatives; 5) agricultural plants. In our article we are going to investigate only the microconcepts of the first three groups, as they are represented in the novel by the biggest number of lexical units.

The first place among the trees denominations is allotted to the lexical dominant ἡ πίτυς – pine-tree (21 lexical usage). *The pine-tree* (ἡ πίτυς) is an evergreen tree that can grow on the poorest soil. Due to its qualities the pine-tree has become the symbol of longevity and immortality, stiffness and ability to overcome unfavourable circumstances. In ancient culture the pine was dedicated to Saturn and Pan, it served as the sign of Cybele – out of pine branches the fire was prepared for the dead to be burnt (Большая энциклопедия символов и знаков, 2007: 613). The fact that the wreath of pine branches as an ornament on Pan's head, is also mentioned by Liubker, the author of "A Real Dictionary of Classical Antiquities" (Реальный словарь классических древностей по Любкеру, 1885: 1050).

The main characters of the novel Daphnis and Chloe often expressed their praise to Gods – the patrons of shepherds by putting the pine wreaths on their heads. Wreaths were brought to Pan (στεφανίσκοις τῷ Πανί) by elderly Philetas with his son. Daphnis and Chloe also put the wreaths on the Pan's statue, yet not only the pine branches, but

also vine bush: συνεστεφάνουν τὸν Πᾶνα καὶ τὰ κλήματα τῆς κόμης τῆς πίτυος ἐξήρτων – *they together wreathed Pan, attaching vine bush to pine branches* (2,32,2). As nature with Longus is made human, so the metaphors are rather often concerned with the phenomena of nature (plants in particular). Refined metaphorization is characteristic of the construction with the component ἡ κόμη (hair) – ἡ κόμη τῆς πίτυος "branch (literally – hair) of the pine".

The characters of the novel adorned themselves with pine branches, probably, to be appealing for each other, as, for instance, Chloe: *...having washed the face, she put on the wreath of pine branches* – ἀπολουσαμένη τὸ πρόσωπον πίτυος ἐστεφανοῦτο κλάδοις (1,23,3). *When Daphnis saw her in deer's hide and in the wreath of pine* (ὁ δὲ ἰδὼν ἐν νεβρίδι καὶ στεφάνῳ πίτυος (1,24,1), he thought he saw the one from the grotto of Nymphs. The wreath of pine, in our opinion, is in the novel by Longus an attribute of the enamoured in general. Daphnis, for example, stole the wreath of pine from Chloe's head, first kissed it, and then put it on himself: Ὁ μὲν οὖν τὴν πίτυν ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἀρπάζων αὐτὸς ἐστεφανοῦτο, πρότερον φιλήσας τὸν στέφανον (1,24,2).

Pine wreath as Pan's symbol appeared unexpectedly on Chloe's head (ᾠφθη δὲ καὶ αὐτὴ πίτυος ἐστεφανωμένη (2,26,2), when she was kidnapped by Methymneans. It meant that Chloe was under Pan's protection. Expressing gratitude for saving Chloe, the lovers did not forget to honour Pan. They selected the best billy-goat and, *having decorated it with pine wreath* (στεφανώσαντες πίτυος) took it to the statue of Pan to sacrifice (2,31,2).

Pine in the novel becomes a peculiar symbol of Daphnis and Chloe's ever-lasting love. It was near this particular tree that Daphnis took his love oath to Chloe: ὤμοσεν ἐλθὼν ἐπὶ τὴν πίτυν μὴ ζῆσεσθαι μόνος ἄνευ Χλόης μηδὲ μιᾶς χρόνον ἡμέρας (2,39,1) – *he vowed approaching the pine-tree, that shall not live alone without Chloe any single day of a year.*

Out of many denominations in the novel by Longus oak (ἡ δρυς) is singled, for the place under the oak-tree is usual one for encounters of Daphnis and Chloe: ὑπὸ τῆ δρυὶ καθεσθέντες ἐσύριπτον (2,38,3) – *when settled themselves under the oak-tree, they started playing the shepherd's pipe.* The author ascribes it the attribute συνήθης (usual) to emphasize the importance of this tree in the life of Daphnis and Chloe: ὁ μὲν Δάφνις ὑπὸ τῆ δρυὶ τῆ συνήθει καθεζόμενος ἐσύριπτε (1,13,4) – *Daphnis, who was sitting under a usual oak-tree was playing the shepherd's pipe.* The oak (to be more precise, the place under the oak) is as much loved a place for the sweethearts' encounters as the grotto of Nymphs and Pan's statue.

On the whole, an oak is considered to be the tree that belongs to Zeus (Αντιχνη μифολογία, 2007: 299). The Greeks thought it to be a sacred tree which symbolized strength and power. That is why it is not by chance that near the oak the two lovers Daphnis and Chloe spent most of their life, near this tree their feelings forged.

Three places of lover's encounters, in our opinion, are not named accidentally. *The grotto of Nymphs* – sanctified the feelings of Daphnis and Chloe, where they vowed to love each other all their life, *the pine-tree* – stimulated physiological attachment of one to another, symbolizing the beauty of the body that seduced, and *the oak* which may be considered the symbol of longevity and strength of the lover's feelings.

In the text of the novel such trees are also mentioned as ἡ πετελέα (elm-tree) and ἡ συκῆ (fig-tree), ὁ λάτανος (plane-tree), ἡ κυπάριττος (cypress) and ἡ δάφνη (laurel). The lexemes ὁ πλάτανος (from πλατύς – wide) – *plane-tree* or *Eastern maple* and ἡ κυπάριττος (cypress) we refer to *non-equivalent lexis* which denominate specific notions, adherent only to certain languages; and that is why its significance for the embodiment of the world picture of the author is extremely important (Тупиця, 2005). In the novel by Longus in the garden of Dionysophanes grew *cypresses and laurels, plane-trees and pine-trees* – καὶ κυπάριττοι καὶ δάφναι καὶ πλάτανοι καὶ πίτυς (4,2,3). In ancient times *plane-tree* a favorite tree of the Greeks because of its slenderness and shadowy branches. In every place, where it was necessary to lay a beautiful park, plane-trees were sure to be planted. Though plane-tree did not bring fruit, it was often cultivated in the gardens, too (Реальный словарь классических древностей по Любкеру, 1885: 1055). *Laurel*, for instance, was dedicated to Apollo (Αντιχνη μифολογία, 2007: 299), and *cypress* – to the God of underground world – Hades (Полная энциклопедия символов и знаков, 2008: 199). From this one can but conclude that Dionysophanes's garden was one of the most exquisite places, different from ordinary gardens, it was the garden of a rich master, the owner of a big estate.

Myrtle tree was dedicated to Aphrodite (Αντιχνη μифολογία, 2007: 299). Myrtle is a kind of southern evergreen tree with dark-green fragrant leaves that contain ethereal oil. The leaves and branches of myrtle were used predominantly for wreaths with which the winners of the games were adorned et al. From the leaves of myrtle ointment was also made and from the berries dark-coloured oil was squeezed out. Myrtle was ascribed a purifying power, and on account of this it was used at the ceremonies, for example, as a symbol of marriage and so on

(Реальный словарь классических древностей по Любкеру, 1885: 894–895). Myrtle-tree (ἡ μυρρίνη or τὸ μύρτον) as a symbol of marriage was used in the scene of Eros's appearance in the garden of elderly Philetas in the shape of a boy who was holding pomegranates and myrtles: ὑπὸ ταῖς ροιαῖς καὶ ταῖς μυρρίναις..., μύρτα καὶ ροιὰς ἔχων (2,4,1).

Longus defines myrtle tree with epithets μεγάλη (big (3,5,1), χλωρός (green). With Longus in the colour spectrum of epithets that depict the world of nature, the predominance of green colour which the plant world is endowed with is noticeable: νῦν ἄμπελοι καὶ συκαὶ καὶ ροαὶ καὶ μύρτα χλωρά (2,3,4) – *now (grow) the vines, fig-trees, pomegranates and green myrtle* (i.e. dark-green). One may speak about the performing of the epithet χλωρός in the cited example the stylistic function of landscape detail. A high frequency of the epithet χλωρός usage in the Longus's novel "Daphnis and Chloe" as the predominance of green colour on the whole, from our point of view, is connected with the very genre of pastoral novel, the events of which are held right in the setting of nature, and green colour is a general symbol of its vital power.

In the text of the novel one comes across the usage of two comparative constructions in one context, where the objects of comparison are phytalexemes τὸ μύρτον (myrtle) and τὸ μήλον (apple). Most often such similes occur in the speech of the lovers Daphnis and Chloe: καὶ ἡ μὲν εἶκασεν αὐτοῦ, τὴν κόμην, ὅτι μέλαινα, μύρτοις, ὁ δὲ μήλω τὸ πρόσωπον αὐτῆς... (1,24,3) – *she compared his hair to myrtle, because [it was] black, and he [compared] her face to an apple*.

Besides the names of the trees themselves micro-concepts of the concept "Plant world" are the names of their parts: leaves (ἡ φυλλάς, τὸ φύλλον), vine, branch (ὁ ἀκρεμών, ὁ κλάδος, ὁ λύγος, ἡ ῥάβδος), bark (ὁ φλοιός), root (ἡ ρίζα). Altogether, for the denomination of the word "vine" in the novel by Longus four synonymous lexemes (ὁ ἀκρεμών, ὁ κλάδος, ἡ λύγος, ἡ ῥάβδος) are found, which form in the text of the novel such epithet-creating word combinations as: ῥάβδος χλωρά (green vine (1,5,1), ῥάβδος μακρά (long vine (3,6,1), λύγος ξηρά (dry vine (2,1,2), λύγος χλωρά (green vine (2,13,3; 2,13,4; 2,15,2), λύγος μακρά (long vine (2,13,3), κλάδος γυμνός (bare vine (3,33,4). It is worth mentioning that lexeme ἡ λύγος (vine, branch) in the text of the novel is indicated in feminine gender, which is Longus's innovation (A Greek-English Lexicon, 1968: 1063).

Metaphoric transference "hair-leaves" can be traced in the sentence: ἐν μετεώρῳ δὲ οἱ κλάδοι συνέπιπτον ἀλλήλοις καὶ ἐπήλλαττον τὰς κόμας

(4,2,5) – *and at top [of the tree] the branches met with each other and tangled with hair (i.e. leaves).*

Among the names of the fruit an apple (τὸ μήλον), which in the novel by Longus is the symbol of love, is mentioned especially often. Throwing an apple into someone's hands was considered a manifestation of love (Schönberger, 1973: 181). Such episode is in Theocritus's work (5,88). Probably, it was from this author that Longus borrowed a similar fragment: μήλοισι ἀλλήλους ἔβαλον (1,24,3) – *[Daphnis and Chloe] were throwing apples at each other.*

In the description of the apple that Daphnis presented Chloe with as a sign of love, Longus uses the epithets μέγας καὶ καλός: καὶ ἓν μήλον ἐπέτετο ἐν αὐτοῖς ἄκροις ἀκρότατον, μέγα καὶ καλὸν καὶ τῶν πολλῶν τὴν εὐωδίαν ἐνίκα μόνον (3,33,4) – *and one apple was hanging at the top [of the tree] – the highest, big and beautiful, and the only among the many due to the aroma.* Apart from this, some scientists (W. E. McCulloh, R. L. Hunter) in this episode see the reverberation of the famous fragment from Sappho's poem (105a) (McCulloh, 1970: 75–76; Hunter, 1983: 74).

In general, the lexeme τὸ μήλον (apple) in the novel we can be found in the epithet word combinations only with positive evaluating, such as: μήλον ὠραῖον – *a wonderful apple* (1,15,3), μήλον μέγα καὶ καλὸν – *a big and beautiful apple* (3,33,4 twice), μήλον εὐανθῆς καὶ εὐώδης – *a fragrant and blooming apple* (3,33,3), μήλον μόνον – *the only apple* (3,33,4), μήλον χρυσοῦν – *a golden apple* (3,34,3).

The feelings of Daphnis and Chloe in the summer the author compares with a ripe apple. Daphnis picked the apple and brought it as a present for Chloe. Daphnis's monologue will be fully cited: ὦ παρθένε, τοῦτο τὸ μήλον ἔφυσαν ὦραι καλαὶ καὶ φυτὸν καλὸν ἔθρεψε πεπαινόντος ἡλίου καὶ ἐτήρησε Τύχη. Καὶ οὐκ ἔμελλον αὐτὸ καταλιπεῖν ὀφθαλμοῦς ἔχων, ἵνα πέση χαμαὶ καὶ ἡ ποίμνιον αὐτὸ πατήσῃ νεμόμενον ἢ ἐρπετὸν φαρμάξῃ συρόμενον ἢ χρόνος δαπανήσῃ ἐπικείμενον... Τοῦτο Ἀφροδίτη κάλλους ἔλαβεν ἄθλον· τοῦτο ἐγὼ σοὶ δίδωμι νικητήριον (3,34,2) – *Oh maiden, this apple was born by the Mountains, the beautiful, and the beautiful plant raised it, the sun made it ripe, and Destiny kept it for me. And how, having the eyes, one can allow it to fall to the ground for the herd, grassing, to smash it, or for the grass-snake, writhing, to poison it, or the time to ruin what is lying ... Such [apple] Aphrodite received as an award for beauty; I give it to you as an award for victory.* Longus's idiostyle peculiarity lies in the fact that very often in one sentence several metaphors are used succeedingly which often are complemented with similes (syncretism of artistic means). Longus strengthens Daphnis's mon-

ologue with the simile: Chloe's kiss which Daphnis got as a reward was dearer than a golden apple: ἔλαβε γὰρ κρεῖττον καὶ χρυσοῦ μήλου φίλημα (3,34,3).

With apple which served in ancient times as a symbol of love Longus also compares the beauty of the main character – Chloe: ὁ δὲ μήλω τὸ πρόσωπον αὐτῆς, ὅτι λευκὸν καὶ ἐνερευθῆς ἦν (1,24,3) – *He [Daphnis compared] her face to the apple, for being white and crimson (=white-rosy).* Chloe's lips have the same odour as apples, literally: οἶον δὲ ἀποπνεῖ τὸ στόμα· οὐδὲ τὰ μήλα τοιοῦτον, οὐδὲ αἱ λόχμαι (1,25,2) – *as lips breathe, so [do not smell sweet] neither apples, nor bushes do.*

The constant source of metaphorization with Longus is confronting natural phenomena such as representatives of plant world with some human actions (i.e. upbringing), as well as finding likeness through the verbal indication of abstract notions (destiny) to the realities of material world.

Thus, one may conclude that the lexemes of the microconcept “*Trees, their parts and fruits*” the author uses for depicting the inner world of the protagonists, their feelings and emotions.

We have found in the text of the novel some metaphors with the florisms components that belong to the microconcept “*Flowers*”. The Hellenes considered that flowers were created by the God of love Eros. And we read about this in the novel by Longus as well: τὰ ἄνθη πάντα Ἔρωτος ἔργα· τὰ φυτὰ ταῦτα τούτου ποιήματα (2,7,3) – *all flowers – works of Eros, all plants – these are his dids.* They are “raised by west wind” and “warmed by the sun”: τὰ δὲ ἄρτι ὁ ζέφυρος τρέφων καὶ ὁ ἥλιος θερμαίνων (3,12,2).

Longus contrasts the flowers born by nature (τὸ ἶον, ὁ νάρκισσος, ἡ ἀναγαλλίς) to the flowers cultivated by man (τὸ ρόδον, ὁ ὑάκινθος, τὸ κρίνον). Violet, narcissus and pimpernel in the novel are metaphorically named “the first spring attire”: ὅμως δὲ εὐρέθη καὶ ἴα καὶ νάρκισσος καὶ ἀναγαλλίς καὶ ὅσα ἦρος πρωτοφορήματα (3,12,2) – *and yet they found violet, and narcissus, and pimpernel and all that is spring's first attire.* ροδωνιά καὶ ὑάκινθοι καὶ κρίνα χειρὸς ἔργα (4,2,6) – *roses and hyacinths, and lilies – (man's) hands' creation,* – we read in the novel. As O. Schönberger states in the notes to the German translation of the novel, violets, narcissi and eye's blossom (pimpernel), indeed, belong to the first spring flowers that bloom in Greece (Schönberger, 1973: 197). The fact we consider of special interest is that the lexeme ἡ ἀναγαλλίς (pimpernel) in the dictionary of H. G. Liddell and R. Scott is presented with the authorship mentioning of a medical man Dioscorides (2,178) and Longus (3,12) (A Greek-English Lexicon, 1968: 100).

Image creating function in the novel by Longus is performed by botanomorphous tropes. This phenomenon consists in finding likeness or comparing objects, people (or parts of their body), phenomena, notions with plants. Comparing Daphnis's hair with flowers is the most expressive way to impersonify the highest degree of Chloe's enchantment with his beauty: καὶ τὴν κόμην ἐφίλησεν ὡς τῶν ἴων κρείττονα (3,20,3) – *and she kissed the hair which was better than violets*. By the way, violet and its colour became the symbols of Dionysus cult, the cult of passion and emotions, whereas a lot of episodes in the Longus's novel are connected with the cult of Dionysus.

The dark colour of hyacinth lies in the basis of the comparison of Daphnis with this flower (according to the colour of the hair): μέλας, καὶ γὰρ ὁ ὑάκινθος (1,16,4) – *black as a hyacinth*. The sign of tenderness lies in the basis of Chloe's lips comparison with rose petals: χεῖλη μὲν ῥόδων ἀπαλώτερα (1,18,1) – *her lips tenderer than roses*. Belonging to the author, from our point of view, is the comparison confronting hyacinth with lilies: ἀλλὰ κρείττων... ὁ ὑάκινθος κρίνων (1,16,4) – *but better still... is hyacinth than lilies*.

As an enormous tragedy is depicted the scene of the flowers' death (they were ruined by Lampis, destroying Lamon's garden). Those flowers, *which avoided the violence, burst into bloom and were shining*: τῶν δὲ εἴ τι διέφυγε τὴν ὕβριν, ὑπήνθει καὶ ἔλαμπε (4,8,1). Lamon in despair turns to the God Dionysus, reproaching him for allowing to taunt the miserable flowers: οὐδὲ σύ, δέσποτα Διόνυσε, τὰ ἄθλια ταῦτα ἠλέησας ἄνθη (4,8,4) – *neither you, the sovereign Dionysus, had mercy over these unfortunate flowers*.

Thus, as we see, lexical nominations for the "Nature" conceptual sphere can be used for describing both positive and negative emotions, in particular, as in our case, those of fear, sadness, grief.

It is also worth mentioning that contextual partners of the nominations mentioned, flowers in particular, create respective lexical background against which floral lexemes for nature landscape denominations bear semantic load peculiar for this or that season. Thus, the beginning of spring with Longus is sure to be connected with the appearance of flowers and the following lines are the testimony of this: Ἦρος ἦν ἀρχὴ καὶ πάντα ἤκμαζεν ἄνθη, τὰ ἐν δρυμοῖς, τὰ ἐν λειμῶσι καὶ ὅσα ὄρεια (1,9,1) – *it was the beginning of spring and everywhere the flowers were blooming: in the woods, on the meadows and mountainous [places]*.

Less frequent in the concept sphere of "Nature" is the microconcept "*Shrubs and herbs*": ἡ ἄρκευθος (juniper), ὁ βᾶτος (bramble), ἡ ῥοδωνιά (rose bush), ὁ κιττός (ivy), ἡ ἄκανθα (thorn) etc.

As other floral lexemes the names of shrubs and herbs are used by the author for landscape depicting. Let us turn to the beginning of the novel where the author describes the place in which little Daphnis was found: δρυμὸς ἦν καὶ λόχη βᾶτων καὶ κιττὸς ἐπιπλανώμενος καὶ πρὸς μαλθακὴν (1,2,1) – *there was the forest and brushwood of bramble interweaved with ivy and soft grass*.

Among these nominations in the novel by Longus the lexeme which attracts attention is ὁ κιττός (ivy) that belongs to evergreen plants and indicates eternal life without death (Φολι, 1997: 321–322). For many peoples of the world ivy is the symbol of affection and friendship due to the ability of interweave, find support in life. And it was due to this that Chloe's parents, honouring Dionysus, before feasting time *decorated their heads with ivy*, like as follows: κιττῶ τὰς κεφαλὰς ἐστεφανωμένοι (3,11,1). With the wreath of ivy the animal destined to sacrificing was decorated to do it in festive attire with great gratitude to the God. Daphnis and Chloe, for instance, made sacrifice to Nymphs, *having chosen the best of the goats and wreathed with ivy* – τῶν αἰγῶν τὴν ἀρίστην συλλαβῶν καὶ κιττῶ στεφανώσας (2,30,5).

Composite κορυμβοφόρος characterizes the ivy (ὁ κιττός), *which has the bunch of berries*: αἱ αἰγες κιττὸν ἐν τοῖς κέρασι κορυμβοφόρον εἶχον (2,26,1) – *the goats had the ivy with the bunches of berries on their horns*. Epithet word combination κιττός κορυμβοφόρος may be considered an individual author's one (A Greek-English Lexicon, 1968: 982).

Ivy is connected with the location of little Daphnis who was left being a child in the grotto. The episode about finding Daphnis in the ivy (1,2,1) resembles the fragments in "Varia historia" (10,18) by Aelian and Diodorus (4,84). R. Merkelbach argues that ivy around the baby-founding resembles Dionysus around whom right after his birth the ivy twined (Merkelbach, 1988: 195).

Longus in his novel rather minutely describes the vineyards, the vine, offers vast descriptions of the processes of grape-gathering, instruments of production, processes of vine making and special festivities (*Dionysia*). That is why some lexemes, connected with vine deserve special attention. These are words-synonyms which designate part of grapes – *shrub-vine* (τὸ κλήμα, ἡ ἄμπελος). Similar semantics has the lexeme ἡ ἀναδενδράς that is also used for defining "vine", but such one which is planted near the tree or is twined up the tree. The French scientist G. Dalmeyda cites an example of word usage ἀναδενδράς (2,1,4) and defines it as κοινόν. Nevertheless J. R. Vieillefond denies this statement and writes that this word is neither "new", as it is fixed

already in 4–3 cen. B. C., nor indeed “widely used”, as it belongs to viticulture vocabulary (Vieillefond, 1987: 218), which is well worth admitting. In particular, we have found the context, in which all three synonymic lexemes are used for denoting of “vine”: *πάσα γὰρ κατὰ τὴν Λέσβον ἢ ἄμπελος ταπεινὴ, οὐ μετέωρος οὐδὲ ἀναδενδράς, ἀλλὰ κάτω τὰ κλήματα ἀποτεινούσα καὶ ὥσπερ κίττος νεομένη (2,1,4) – on Lesbos all grapes vines are low, not vines which stretch up the tree to the top, but vines which spread low and, like ivy, creep along the ground.*

Conclusions. Hence, the concept “Plant world” in the novel by Longus “Daphnis and Chloe” is an extremely important constituent of the individual and author’s language picture of the writer’s world. Microconcepts investigated perform their lexical objectification in the contexts through the semantic combinability with other words, manifesting at the

same time direct and transferred (image-making) meaning and being a constituent part of different artistic means.

The results obtained in the process of analysis of the text of ancient Greek novel by Longus “Daphnis and Chloe” that represent the concept of “Plant world”, is an important addition for the generalization and characterization of the concept system of ancient Greek culture, will facilitate the deepening of understanding of the national and language world picture, of the specificity of ethnic consciousness, aiming at the perception and realization of the ancient times plant world and, at the same time, may be the base for investigating the means of lexical objectification of floral lexemes reflected in the language world pictures of other ancient Greek writers-novelists I–III cen. A. D. (Xenophon of Ephesus, Chariton, Achilles Tatius, Heliodorus).

BIBLIOGRAPHY

1. Античная мифология : энциклопедия / сост., общ. ред. и предисл. К. Королева. Москва : Эксмо; Санкт-Петербург : Мидгард, 2007. 768 с.
2. Большая энциклопедия символов и знаков / сост. А. Егазаров. Москва : Астрель, 2007. 723 с.
3. Гринбаум Н. С. Поэтическая лексика Пиндара (растительный мир). *Philologia classica – 3. Язык и стиль памятников античной литературы*. Ленинград : Изд-во Ленинградского ун-та, 1987. С. 31–39.
4. Жайворонок В. В. Українська етнолінгвістика: нариси : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
5. Івашків-Ващук О. В. Мовно-концептуальний простір ідилій Теокріта : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.14 «Класичні мови. Окремі індоєвропейські мови». Київ, 2016. 20 с.
6. Полная энциклопедия символов и знаков / авт.-сост. В. В. Адамчик. Минск : Харвест, 2008. 607 с.
7. Реальный словарь классических древностей по Любкеру. Санкт-Петербург, 1885. 1552 с.
8. Тупиця О. Ю. Композиційна роль безеквівалентної лексики в поетичному тексті : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2005. 21 с.
9. Фоли Д. Энциклопедия знаков и символов. Москва : Вече, АСТ, 1997. 432 с.
10. A Greek-English Lexicon / compiled by H. G. Liddell and R. Scott (With a Supplement). Oxford, 1968. 2042 p.
11. Forster Edward S. Trees and Plants in Herodotus. *The Classical Review*. Vol. 56, Issue 02. Cambridge University Press, 1942. Pp. 57–63.
12. Forster Edward S. Trees and Plants in Homer. *The Classical Review*. Vol. 50, Issue 03. Cambridge University Press, 1936. Pp. 97–104.
13. Forster Edward S. Trees and Plants in the Greek Tragic Writers. *Greece and Rome*. Vol. 21, Issue 62. Cambridge University Press, 1952. Pp. 57–63.
14. Hunter R. L. A Study of Daphnis & Chloe. Cambridge : Cambridge University Press, 1983. 136 p.
15. McCulloh W. E. Longus. New York : Twayne Publishers, Inc., 1970. 143 p.
16. Merkelbach R. Der Roman des Longus. *Die Hirten des Dionysos. Die Dionysos-Mysterien der römischen Kaiserzeit und der bukolische Roman des Longos*. Stuttgart : B.G. Teubner, 1988. S. 137–197.
17. Sargeant J. The Trees, Shrubs and Plants of Virgil. General Books, LLC, 2010. 78 p.
18. Schönberger O. Longos. Hirtengeschichten von Daphnis und Chloe. Griechisch und deutsch. Berlin : Akademie-Verlag, 1973. 215 s.
19. Vieillefond J. R. Préface. *Longus: Pastorales (Daphnis et Chloé)*. Paris : Société D’édition “Les Belles Lettres”, 1987. S. 5–221.

REFERENCES

1. Antichnaia mifologiya: entsyklopediia (2007) [Ancient mythology: encyclopedia]. Moskva: Eksmo; Sankt-Peterburg: Midgard. 768 p. [in Russian].
2. Bolshaia entsyklopediia simvolov i znakov (2007) [Large encyclopedia of symbols and signs]. Moskva: Astrel. 723 p. [in Russian].
3. Grinbaum, N. S. (1987). Poeticheskaia leksika Pindara (rastitelnyi mir) [Pindar’s poetical lexicon (plant world)]. *Philologia classica – 3. Iazyk i stil antichnoi literatury* [Language and style of ancient literature monuments]. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo universiteta, pp. 31–39 [in Russian].

4. Zhaivoronok, V. V. (2007). *Ukraiinska etnolinhvistyka: narysy* [Ukrainian ethnolinguistics: Essays]. Kyiv: Dovira. 262 p. [in Ukrainian].
5. Ivashkiv-Vashchuk, O. V. (2016). *Movno-kontseptualnyi prostir idylli Teokrita* [Linguistic-conceptual space of Theocritus' idylls]. [Script of Phd Thesis]. Kyiv: KNU im. T. Shevchenka. 20 p. [in Ukrainian].
6. *Polnaia entsyklopediia simvolov i znakov* (2008). [Complete Encyclopedia of Symbols and Signs]. Minsk: Harvest. 607 p. [in Russian].
7. *Realnyi slovar klassicheskikh drevnostei po Liubkeru* (1885). [Liubker's Real Dictionary of Classical Literature and Antiquities]. Sankt-Peterburg. 1552 p. [in Russian].
8. Tupytsia, O. Yu. (2005) *Kompozytsiina rol bezekvivalentnoi leksyky v poetychnomu teksti* [Compositional role of non-equivalent lexicon in the poetic text]. [Script of Phd Thesis]. Kyiv: The Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine. 21 p. [in Ukrainian].
9. Foli, D. (1997). *Entsyklopediia znakov i simvolov* [An Encyclopedia of Signs and Symbols]. Moskva: Veche, AST. 432 p. [in Russian].
10. *A Greek-English Lexicon* compiled by H. G. Liddell and R. Scott (1968). Oxford. 2042 p. [in English].
11. Forster, E. S. (1942). *Trees and Plants in Herodotus*. *The Classical Review*. Vol. 56 (02), pp. 57–63 [in English].
12. Forster, E. S. (1936). *Trees and Plants in Homer*. *The Classical Review*. Vol. 50 (03), pp. 97–104 [in English].
13. Forster, E. S. (1952). *Trees and Plants in the Greek Tragic Writers*. *Greece and Rome*. Vol. 21 (62), pp. 57–63 [in English].
14. Hunter, R. L. (1983). *A Study of Daphnis & Chloe*. Cambridge: Cambridge University Press. 136 p. [in English].
15. McCulloh, W. E. (1970). *Longus*. New York: Twayne Publishers, Inc. 143 p. [in English].
16. Merkelbach, R. (1988). *Der Roman des Longus. Die Hirten des Dionysos. Die Dionysos-Mysterien der römischen Kaiserzeit und der bukolische Roman des Longos*. Stuttgart: B.G. Teubner, pp. 137–197 [in German].
17. Sargeant, J. (2010). *The Trees, Shrubs and Plants of Virgil*. General Books, LLC. 78 p. [in English].
18. Schönberger, O. (1973). *Longos. Hirtengeschichten von Daphnis und Chloe*. Berlin: Akademie-Verlag. 215 s. [in German].
19. Vieillefond, J. R. (1987). *Préface. Longus: Pastorales (Daphnis et Chloé)*. Paris: Société D'édition "Les Belles Lettres", pp. 5–221 [in French].

УДК 821.521'06-31.09:778.5:78

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-13>

Ярина ОПРИСНИК,
 orcid.org/0000-0003-4925-1364
 аспірантка кафедри світової літератури
 Львівського національного університету імені Івана Франка
 (Львів, Україна) yaryna.oprisnyk@lnu.edu.ua

РОМАН КАДЗУО ІШІГУРО «НЕВТІШНІ»: ПРИНЦИПИ ВЗАЄМОДІЇ ЛІТЕРАТУРИ, КІНЕМАТОГРАФУ ТА МУЗИКИ

У статті досліджено такі різновиди інтермедіальності у літературі, як літературна кінематографічність і музична образність художнього твору. За основу дослідження взято роман «Невтішні» британського письменника японського походження Кадзуо Ішігуро, творчість якого є яскравим прикладом використання художніх прийомів та композиційних принципів інших видів мистецтва у сучасній літературі, що створює ефект гібридності та мультимодальності, мотивуючи читача до більш динамічного, полісенсорного сприйняття художнього тексту. Ключовими визначниками літературної кінематографічності постають, зокрема, посилена аудіовізуальність і монтажність художнього твору, що, за словами О. Асеєвої, полягає у спробі автора «надати письму властивостей аудіовізуального ряду, змінити механізм сприйняття читача, зробивши його частково не просто читачем, а глядачем тексту» (Асеєва, 2010: 9). Присутність музики у творі літератури, згідно з теорією С. П. Шера, може включати у себе словесну музику (імітацію музичних ефектів), наслідування музичних структур і вербальну музику (опис її сприйняття персонажами). Отже, аналізуючи роман «Невтішні» Ішігуро, у статті окреслено такі прийоми літературної кінематографічності, як аудіовізуальна спрямованість художнього тексту; присутність спеціальних візуальних та звукових ефектів; пріоритет невербальної мови, діалогів та чуттєвих образів-символів над описами внутрішніх психологічних процесів; техніка монтажу і плани різної крупності. Особливе значення в романі «Невтішні» має кінематографічна гнучкість хронотопу, представлена такими прийомами, як раптові стрибки хронотопу, флешбеки, довільне сповільнення та прискорення часу, що мотивує читача самостійно реконструювати просторово-часові зв'язки між розрізненими сценами. Крім того, важливим смислогенеруючим фактором у романі Ішігуро постає музика, яка створює необхідну атмосферу, задає ритм тексту і метафорично віддзеркалює психоемоційний стан персонажів.

Ключові слова: інтермедіальність, літературна кінематографічність, аудіовізуальність, музика, кадр, план, монтаж, флешбеки, Кадзуо Ішігуро.

Yaryna OPRISNYK,
 orcid.org/0000-0003-4925-1364
 Postgraduate Student at the Department of World Literature
 Ivan Franko National University of Lviv
 (Lviv, Ukraine) yaryna.oprisnyk@lnu.edu.ua

KAZUO ISHIGURO'S NOVEL *THE UNCONSOLED*: THE PRINCIPLES OF INTERACTION BETWEEN LITERATURE, CINEMATOGRAPHY, AND MUSIC

The article investigates such types of intermediality in literature as literary cinematography and musical imagery. The research is based on the novel "The Unconsoled" by the British writer of Japanese origin Kazuo Ishiguro, whose writings are vivid exemplars of the use of artistic techniques and compositional principles of other arts in modern literature, which produces the effect of hybridity and multimodality, thus motivating the reader to a more dynamic, polysensory perception of the text. In particular, the key determinants of literary cinematography are enhanced audio-visibility and montage effects in a literary piece, which, according to Olga Aseeva, manifest in the author's attempt to "give the writing the properties of the audio-visual series, change the reader's mechanism of perception, thus partially making them not just a reader, but also a viewer of the text" (Aseeva, 2010: 9). The presence of music in a literary work, according to the theory of Steven Scher, may include word music (imitation of musical effects), employing musical structures, and verbal music (description of its perception by the characters). Therefore, analyzing the Ishiguro's novel "The Unconsoled", the article outlines such techniques of literary cinematography as the audio-visual orientation of the literary text; the presence of special visual and audio effects; priority of non-verbal language, dialogues, and symbolic sensory images over descriptions of internal psychological processes; the techniques of montage and different shot sizes. Of particular importance in "The Unconsoled" is cinematic flexibility of the chronotope, represented by such techniques as sudden chronotope shifts, flashbacks, intentional speeding up or slowing down time, which motivates the reader's own mental reconstruction of the spatio-temporal connections between the separate scenes. In addition, an important meaning-generating factor in Ishiguro's novel is music, which creates the necessary atmosphere, sets the rhythm of the text, and metaphorically reflects the psycho-emotional state of the characters.

Key words: intermediality, literary cinematography, audio-visibility, music, frame, shot, montage, flashbacks, Kazuo Ishiguro.

Постановка проблеми. Література ніколи не була абсолютно ізольованою від інших видів мистецтва, оскільки, відтворюючи людську реальність, вона неминуче відображала й такі важливі для людського буття явища, як музика, живопис, архітектура або кіно, водночас запозичуючи художні принципи цих мистецтв. Отже, взаємодія та взаємовпливи мистецтв, або інтермедіальність, є важливим фактором у еволюції художнього слова, що дозволяє повніше розкрити динаміку літературного тексту, надаючи читачеві своєрідну можливість відчувати те, що відчують його персонажі.

Творчість британського письменника Кадзуо Ішігуро є одним із прикладів активного залучення художніх прийомів інших видів мистецтва з метою повнішої взаємодії зі свідомістю читача, що робить дослідження його творів особливо актуальним для розуміння сучасних тенденцій у світовій літературі. Зокрема, виразною у творах Ішігуро є літературна кінематографічність, представлена такими наративними прийомами, як аудіовізуальність, пріоритет невербальної мови та діалогів, монтажність, плани різної крупності і гнучкість хронотопу. Використання цих художніх прийомів призводить до так званого «гібридного сприйняття» творів Ішігуро, адже на перший погляд лаконічні, розірвані між собою сцени та образи скомпоновані у них таким чином, щоб читач зміг самостійно реконструювати необхідні причинно-сміслові зв'язки між ними і їх приховане психоемоційне наповнення, що, власне, і є основним принципом взаємодії з глядачем у кінематографі. Окрім прийомів кінематографічності, у прозі Ішігуро присутні також впливи інших видів мистецтва, зокрема музики, що особливо помітно в його романі «Невтішні» (1995), де переплетіння літературного, кінематографічного і музичного кодів виконує унікальну сюжетотворчу та смислогенеруючу функцію.

Аналіз досліджень. Усе більше сучасних літературознавців відзначають, що літературна кінематографічність частково притаманна будь-якому художньому твору, який через описову мову опосередковано апелює до сфери людських чуттів. Як зазначає літературознавиця Анна Покулевська, «у художній літературі візія закодована у слово, і яскравість її та повнота, колористичність візії та звуковий супровід залежать від кіномислення письменника», і також додає, що кінематографічні засоби, зокрема монтажність, є природним складником людського мислення (Покулевська, 2017: 154). З появою кінематографу візуальність та монтажність людського мислення утвердилися ще більше, зазнавши впливу різноманітних

художніх технік цього мистецтва, що неминуче відобразилося на літературі. Наприклад, Ольга Асеева констатує, що «під впливом кінематографу проза сформувалась як динамічне чергування сцен, поєднаних монтажно, а діалог з читачем став більш мобільним» (Асеева, 2010: 8), адже саме читач наповнює необхідним змістом ці на перший погляд прості, часто хронологічно роз'єднані образи. Таким чином, у кінематографічному літературному творі особливо виразно простежується спроба автора «надати письму властивостей аудіовізуального ряду, змінити механізм сприйняття читача, зробивши його частково не просто читачем, а глядачем тексту», мотивуючи мультимодальне реконструювання необхідних образів у читацькій уяві (Асеева, 2010: 9). За аналогією до кінематографу у такому художньому творі перед читачем насамперед постають численні візуальні та слухові образи, невербальна мова персонажів, діалоги і роз'єднані між собою сцени, зміст яких, однак, виходить далеко за межі написаного тексту.

Окрім зображення візуальних та слухових образів як таких, у кінематографі та, відповідно, кінематографічному творі літератури також трапляються спеціальні аудіовізуальні ефекти, мета яких – посилити художньо-естетичний та емоційний ефект на читача-реципієнта. Серед подібних прийомів можна виокремити такі візуальні ефекти, як розмивання картинки чи кольорів, контраст світла і темряви, фокусування на конкретному предметі чи особі, ефект панорами тощо; серед звукових ефектів у кінематографічному літературному творі художнім сенсом часто наділяються такі явища, як відлуння, контраст тиші та звуку, фонові звуки, раптові різкі звуки, ритм, а також особливе звучання голосу людей, яке вказує на їхній внутрішній стан. Крім того, велике значення у такому творі надається музиці, яка наділяє текст додатковим метафоричним виміром. Насамперед «читання» музики у романі дозволяє нам побачити, як «музика сприймається саме як музика», тобто її ефект на персонажів (Benson, 2017: 4). Тетяна Ковальова також відзначає, що у художньому творі «через звуки відбувається метафорична гра між минулим та теперішнім», оскільки музика може викликати у персонажів спогади про минуле, змусити поринути у думки або, навпаки, повернутись із них у реальність (Ковальова, 2009: 227). Водночас згідно з теорією Стівена П. Шера, є три шляхи репрезентації музичного в літературі: 1) словесна музика (word music) або наслідування виражальних засобів музики з метою «імітації музичного звуку» (Scher, 2004: 30), зокрема через ономатопею, темп або

ритм; 2) запозичення музичних структур та технік шляхом «накладання музичних структур на літературний твір» (Scher, 2004: 30) або задіюючи окремі музичні прийоми та терміни; 3) вербальна музика (verbal music), яка полягає у спробі словесного вираження музичного досвіду чи ефектів і спрямована насамперед на «поетичне відображення інтелектуальних та емоційних впливів і символічного змісту музики» (Scher, 2004: 30). Відповідно, чим більше подібних засобів у художньому тексті, тим розмитішими стають межі між «літературним» і «музичним» у читацькому сприйнятті, що й мотивує полісенсорний ефект такого твору.

Не менш важливим складником інтермедіального коду художнього твору є плани різної крупності, тобто масштаб зображеного в одному фрагменті тексту-кадрі. Згідно з Юрієм Лотманом, у літературному творі можна говорити про різницю планів, «якщо послідовні сегменти тексту заповнюються змістом, різко відмінним у кількісному відношенні: різною кількістю персонажів, цілим і частинами, описом предметів великої і малої величини; якщо в якомусь романі в одному розділі описуються події дня, а в іншому – десятки років» (Лотман, 1998: 296). Таким чином, у кінематографічному художньому творі «світ скомпонований в абсолютно визначеній крупності і обов'язковому ракурсі» (Асеева, 2010: 9), які можна впізнати у таких елементах художнього твору, як детальні, наділені метафоричним сенсом зображення зовнішності та міміки персонажів (крупний план), ретельне змальовування місця взаємодії персонажів (середній та загальний план) або описи пейзажів чи віддалених об'єктів (дальній план). Варто також зазначити, що у кінематографічному літературному творі такі описи, як правило, не переривають хід сюжету, а залишаються його частиною, мовби проходячи крізь призму сприйняття персонажів.

Характерними нарративними прийомами у кінематографічному літературному творі є також техніка монтажу та гнучкість хронотопу. Про монтажність у художньому творі можна говорити тоді, коли його нарратив майже повністю побудований із фрагментованих, роз'єднаних у часі та просторі сцен, переходи між якими часто раптові і майже не роз'яснюються автором, хоча зв'язки між такими сценами залишаються очевидними для читача. Як правило, монтажність художнього твору передбачає також його просторово-часову гнучкість, адже такого роду фрагментований нарратив дозволяє зображати події, що відбуваються одночасно у різних місцях або в різний час – як у теперішньому, так і в минулому, а також сповільнювати або прискорювати плин часу відпо-

відно до вимог сюжету (Лотман, 1998). Особливо примітним у цьому плані є прийом флешбеків, або ефект спонтанного проникнення в минуле, що дозволяє тексту довільно маневрувати між різними часовими лініями, між якими автор хоче продемонструвати зв'язок.

Мета статті – виявити елементи кінематографічної та музичної поетики у романі Кадзуо Ішігуро «Невтішні». Відповідно до зазначеної мети було виконано такі завдання: 1) окреслити особливості художнього методу автора в романі «Невтішні»; 2) виокремити прийоми літературної кінематографічності та музичності у романі; 3) встановити особливості художньо-естетичного впливу таких прийомів на сприйняття читача.

Виклад основного матеріалу. Роман Кадзуо Ішігуро «Невтішні» є прикладом художнього твору, де задіяні кінематографічні прийоми і поетика активно поєднуються із музичною образністю. Цей роман відрізняється від попередніх творів письменника особливою експериментальною технікою, яку багато дослідників порівнюють із творами Франца Кафки, відзначаючи, що зображена в романі реальність така ж «абсурдна і несподівана, казкова і трагікомічна» (Shaffer, 1998: 90). Однак такі основоположні для Ішігуро художні маркери, як інтерес до людської пам'яті та психіки, кінематографічна поетика та поглиблений символізм чуттєвих образів, не просто залишилися визначальними для роману «Невтішні», а й набули у ньому якісно іншого виміру. Оповідь у творі ведеться від імені відомого британського піаніста Райдера, який приїжджає у неназване європейське місто, щоб дати там довгоочікуваний концерт. Упродовж трьох днів до концерту Райдер-оповідач взаємодіє із працівниками готелю та мешканцями міста, які все частіше набувають рис членів його сім'ї, давніх друзів і його самого на різних етапах його життя. Поступово місто, схоже на сюрреалістичний лабіринт, починає все більше нагадувати проєкцію розуму протагоніста, а сюжет роману постає як складна метафора маніпулятивної здатності людської пам'яті та механізмів підсвідомості.

Літературна кінематографічність роману «Невтішні» представлена такими прийомами аудіовізуальності, як концентрація нарративу на зорових та слухових образах, розкриття психології персонажів через описи їхньої зовнішності та невербальної мови, символічна багатозначність певних явищ, предметів та звуків. Також роман насичений візуальними метафорами, якими в кінематографі та інших візуальних мистецтвах символічно передають феномени та архетипи

людської психіки, як-от наскрізний мотив блукання лабіринтом, підйому і спуску сходами, падіння у темну прірву тощо. Так, протягом трьох днів блукання містом головний персонаж роману стикається з безліччю похмурих, часто безлюдних місць, включаючи клаустрофобічно вузькі коридори та вулиці, темні, закинуті приміщення: “another narrow dark street” (Ishiguro, 2009: 54); “claustrophobic corridors” (Ishiguro, 2009: 92); “a the dark road unwinding before us” (Ishiguro, 2009: 126); “walkway dark, silent and empty” (Ishiguro, 2009: 242); “hurried through the empty streets, past the closed cafés and shops” (Ishiguro, 2009: 460). Із розгортанням сюжету стає очевидно, що події та образи в романі не відображають «об’єктивну» реальність, а є радше рухами свідомості самого Райдера, віддзеркаленням його емоційного стану і витіснених травматичних спогадів. Серед спеціальних кінематографічних візуальних ефектів у романі також трапляються:

1) ефект розмивання, коли протагоніст-наратор бачить щось нечітко через туман: “one could hardly look across to any part of the atrium without having to peer through the fine **mist** hovering in the air” (Ishiguro, 2009: 20); “the night outside – its deathly hush, the chill, the thickening **mist**” (Ishiguro, 2009: 106). Такий візуальний ефект натякає на невизначеність та розгубленість протагоніста, які, згідно з принципом кінематографічності, не описуються безпосередньо, а шляхом опосередкованих візуальних метафор;

2) гра тіней, контраст світла і темряви, що також слугує як візуальний спосіб виразити відчуття розгубленості чи емоційного напруження: “the **light** had grown so **dim** he was barely more than a **silhouette against the sky**” (Ishiguro, 2009: 32); “I saw her figure **emerge from the shadows**” (Ishiguro, 2009: 86); “the afternoon **sunshine streaming through the window behind me, throwing my shadow sharply across the keyboard**” (Ishiguro, 2009: 398);

3) використання ефектів фокусу та перспективи: “the floor was a vast expanse of white tiles, **at the centre of which, dominating everything, was a fountain**” (Ishiguro, 2009: 20); “an image came into my mind of **Sophie**, in a dark crimson evening dress, standing awkwardly by herself **in the centre of a crowded room**” (Ishiguro, 2009: 294). У наведених прикладах речення побудоване таким чином, щоб сконцентрувати увагу на якомусь конкретному предметі чи особі, які мають велике значення для протагоніста-наратора;

4) укрупнення плану через акцент на невербальній мові персонажів: “He raised a hand, palm outwards, the fingers fanned out, and described a

motion as though he were wiping a window” (Ishiguro, 2009: 18); “His face became strangely flushed. His jaw clenched furiously, his cheeks grew distorted, the muscles on his neck stood out” (Ishiguro, 2009: 454). Як бачимо із поданих прикладів, фокус на деталях міміки чи жестів персонажів не лише говорить про їхні емоції та реакції, а й наділяє їх додатковим символічним, часом гротескним змістом.

Великого значення в романі «Невтішні» набуває також звукова образність, зокрема наповнення довколишнього простору фоновими звуками міста або природи: 1) “From all around came the sound of voices calling and shouting, the clanging of heavy metallic objects, the hissing of water and steam” (Ishiguro, 2009: 458); 2) “From outside came the sounds of birds beginning their chorus. The wind was moving in the trees” (Ishiguro, 2009: 498). Також доволі часто у цьому творі почуття персонажів розкриваються через особливе звучання їхнього голосу: “her voice still sounded **distant and lacking in urgency**” (Ishiguro, 2009: 251); “he sounded **tired and dejected**» (Ishiguro, 2009: 331); “he gave a laugh, but still sounded **far from cheerful**” (Ishiguro, 2009: 301).

Можна стверджувати, що значення звукових образів у романі «Невтішні» навіть більше, ніж у інших творах Ішігуро, передусім через професійну діяльність головного героя. Так, усюдисуща присутність музики в романі часто контрастує із тишею, надаючи всьому тексту гіпнотичного ритму. Насамперед у романі періодично робиться акцент на тому, який ефект має музика на персонажів: 1) зачаровує, викликає сльози і ностальгію за минулим: “Within minutes the **music had cast a spell over us all, had lulled us into a deeply tranquil mood. Some of us had tears in our eyes. We realised we were listening to something we had so sorely missed over the years**” (Ishiguro, 2009: 102); 2) заспокоює: “There’s a channel that broadcasts from Stockholm at this time of the night, just **quiet late-night jazz, very soothing indeed**” (Ishiguro, 2009: 86); 3) втішає: “She’ll be **like the music. A consolation. A wonderful consolation**” (Ishiguro, 2009: 356); 4) навіює смуток: “The **sadness of the music drifting through the air**” (Ishiguro, 2009: 414); 5) дарує натхнення: “That I was perpetually **in love with music, that it fuelled my spirit every day**” (Ishiguro, 2009: 398); 6) шокує: “His **conducting now took on a manic quality and the music veered dangerously towards the realms of perversity**” (Ishiguro, 2009: 518). Крім того, послуговуючись музичними термінами, автор також вказує на емоції персонажів: “There was a playful **note** in her voice” (Ishiguro, 2009: 56); “concluded on an uneasy **note**” (Ishiguro, 2009: 66); “I could not keep a pleading **note** out of my voice”

(Ishiguro, 2009: 90); *“betraying as she did so a note of concern”* (Ishiguro, 2009: 221); *“a desperate note in his voice”* (Ishiguro, 2009: 388); *“resolving to end things on a better note”* (Ishiguro, 2009: 422). Тут слово «нота» вживається в його ідіоматичному значенні.

Розмаїття звуків у творі також доповнюється низкою особливих аудіоефектів та повторюваних звукових деталей, серед яких можна виокремити: 1) Відлуння кроків людей, що створює відчуття тривоги: *“our footsteps echoing in the empty street”* (Ishiguro, 2009: 126); *“Stephan’s heels echoed in the emptiness”* (Ishiguro, 2009: 170); *“our footsteps resounding through the auditorium”* (Ishiguro, 2009: 532). 2) Пізкі звуки натовпу: *“roar of triumph”* (Ishiguro, 2009: 46); *“the rhythmic clapping broke down into wild applause and cheering”* (Ishiguro, 2009: 367); *“lot of them were bursting into cheers or whoops of laughter”* (Ishiguro, 2009: 408); *“thunderous applause”* (Ishiguro, 2009: 450). 3) Ритм, який надає тексту ефекту контрастності: *“a whirl of strange rhythms”* (Ishiguro, 2009: 224); *“a faint, rhythmic noise that would stop and start”* (Ishiguro, 2009: 335); *“her cries falling rhythmically over the grave”* (Ishiguro, 2009: 430). 4) Синестезія, або ефект поєднання різних чуттів, коли персонаж-наратор стверджує, що звуки заповнили всі його органи чуття: *“the rhythmic clapping, the gypsy violins, the laughter, the mock hoots of astonishment seemed to fill not just my ears but all my senses”* (Ishiguro, 2009: 442).

Наступною ознакою літературної кінематографічності в романі є майже повна відсутність прямих описів емоцій та думок персонажів, першочергове розкриття сюжету через дію, діалоги і невербальну мову. Наративна структура роману «Невтішні» є проекцією свідомості емоційно відстороненого персонажа-наратора, який ховається за вимогами свого професіоналізму і розкриває свої справжні почуття через розрізнені сцени із власного минулого. Хоча оповідь здебільшого ведеться від імені головного героя, в романі також присутні вбудовані розповіді інших персонажів – часто у формі діалогів, які іноді переходять у тривалі монологи, або у вигляді непрямой мови Райдера: *“He was, in other words, worrying once more about his daughter and her little boy”* (Ishiguro, 2009: 12). Загалом, невисловлені емоції та витіснені травми протагоніста-наратора безпосередньо проєктуються на реальність роману і, як результат, на поведінку та слова інших персонажів, що й створює відчуття психологічної, а не об’єктивної дійсності.

Кінематографічна монтажність та гнучкість хронотопу також набувають особливого значення у романі «Невтішні», оскільки додатково підкрес-

люють нереальність та абсурдність зображеного в ньому світу. Дослідник творчості Ішігуро Браян Шеффер відзначив, що цей роман «демонструє деякі відкрито експериментальні ігри з часом, простором і сприйняттям, що пов’язує його з літературним модернізмом і метафікцією» (Shaffer, 1998: 90). У загальних рисах наратив роману функціонує у двох взаємопроникних площинах: теперішні події під час візиту Райдера в місто і хаотичні флешбеки із різних періодів його минулого. Події у творі не розгортаються в хронологічному порядку, а постійно маневрують між теперішнім і минулим, з абсурдними сценами і нелогічними деталями, які переривають розповідь. Дослідниця Ольга Воробйова також відзначила, що для роману характерне «переміщення фокусу уваги з виразних на, здавалося б, незначні фонові деталі, які пізніше можуть бути осмислені як семантично важливі» (Vorobyova, 2012: 8).

Центральне місце в логіці, що керує реальністю роману, посідає використання часового і просторового стиснення, які функціонують за законами сну та психологічного часу (Drag, 2010). Просторово-часовий континуум у романі навмисно ненадійний, що ілюструється низкою епізодів, коли час протікає у надто повільному або надто швидкому темпі. Наприклад, розмова Райдера з порт’є Густавом під час підйому в ліфті займає щонайменше півгодини, хоча насправді за таких умов минула б лише хвилина; поїздка Райдера із міста в село, здавалося б, триває годинами, тоді як зворотний шлях забирає лише кілька хвилин; наприкінці дня Райдер часто знову опиняється на його початку; роз’єднані у часі та просторі будівлі та місця несподівано переходять одне в одного, після чого Райдер сприймає змінену просторово-часову реальність як цілком логічну. Такі зміщення часопростору додатково підкреслюють стан дезорієнтації та розгубленості головного персонажа, який втратив здатність об’єктивно сприймати навколишній світ і самого себе. Таким чином, у романі «Невтішні» прийоми кінематографічного маніпулювання простором та часом слугують не лише як засоби конструювання сюжетної лінії, а й як можливість відобразити символічну та хаотичну реальність, яка притаманна людським снам.

Висновки. Роман Кадзуо Ішігуро «Невтішні» є прикладом активної інтеграції художньо-естетичних принципів інших видів мистецтва у творі літератури. Зокрема, для цього роману властиві такі прояви кінематографічності, як пріоритет аудіовізуальних образів та ефектів і акцент на діалогах та невербальній мові персонажів, які володіють багаторівневим метафоричним змістом і слу-

гують першочерговим виразником психологічної динаміки персонажів. Також особливе значення у романі надається музиці, яка створює необхідну атмосферу, задає ритм тексту та віддзеркалює почуття персонажів. Крім того, такі прийоми кінематографічності, як монтаж, раптові стрибки хронологу, флешбеки і довільне сповільнення та прискорення часу, змушують читача сприймати прочитане за аналогією до кіно, самостійно реконструюючи просторово-часові зв'язки між розрізненими та хаотично перемішаними сценами. Загалом, можна стверджувати, що за багатьма ознаками роман «Невтішні» нагадує кінострічку

в жанрі «артгауз», позбавлену звичних для масового глядача спецефектів та навіть сюжету в його загальноприйнятому розумінні. Натомість режисер такого фільму концентрується на спробі кінематографічного відтворення людської психіки, суспільних проблем та екзистенційних тривог, змушуючи глядачів замислитись над символічним значенням побаченого та почутого. Такий підхід чітко простежується у романі Ішігуро, адже у його на перший погляд простих діалогів та сценах закладені додаткові смислові пласти, що вимагає від читача поглибленого інтелектуального осмислення кожної зображеної деталі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Асеева О. А. Феномен литературной кинематографичности в современном литературном процессе. *Вестник Ульяновского государственного технического университета*. 2010. № 3. С. 8–11.
2. Ковальова Т. П. Синтез мистецтв: взаємодія літератури і музики (на матеріалі роману Т. Моррісон «Джаз»). *Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики*. 2009. № 16. С. 225–233.
3. Лотман Ю. Структура художественного текста. *Об искусстве*. Санкт-Петербург : «Искусство – СПб», 1998. С. 14–285.
4. Покулевська А. І. Ознаки кінематографічності у творах художньої літератури. *Стратегії та інновації: актуальні управлінські практики* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції. Кривий Ріг : Донецький національний університет економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського, 2017. С. 153–155.
5. Benson S. *Literary Music: writing music in contemporary fiction*. London : Routledge, 2017. 192 p.
6. Drąg W. Elements of the dreamlike and the uncanny in Kazuo Ishiguro's *The Unconsoled*. *Styles of Communication*. 2010. No. 2(1). Pp. 31–40.
7. Ishiguro K. *The Unconsoled*. London : Faber & Faber, 2009. 544 p.
8. Scher S. P. *Word and Music Studies. Essays on Literature and Music (1967–2004)*. / ed. by W. Bernhart and W. Wolf. Amsterdam – New York : Editions Rodopi B. V., 2004.
9. Shaffer B. W. *Understanding Kazuo Ishiguro*. Columbia : University of South Carolina Press, 1998. 174 p.
10. Vorobyova O. Caught in the web of worlds II: Postmodernist wanderings through the ASC labyrinths in Kazuo Ishiguro's *The Unconsoled*: Philosophy, emotions, perception. *Languages, Literatures and Cultures in Contact: English and American Studies in the Age of Global Communication* / ed. by M. Dąbrowska, J. Leśniewska and B. Piątek. Krakow : Tertium, 2012. Pp. 37–56.

REFERENCES

1. Aseeva, O. A. Fenomen literaturnoj kinematografichnosti v sovremennom literaturnom processe [The phenomenon of literary cinematography in the modern literary process]. *Vestnik Ul'yanovskogo gosudarstvennogo texnicheskogo universiteta*, 2010, No. 3, pp. 8–11 [in Russian].
2. Koval'ova, T. P. Syntez mystecztv: vzajemodiya literatury i muzyky (na materialy romanu T. Morrison "Dzhaz") [Synthesis of arts: the interaction of literature and music (based on the novel by T. Morrison "Jazz")]. *Problemy semantyky, pragmatyky ta kognityvnoyi lingvistyky*, 2009, No. 16, pp. 225–233 [in Ukrainian].
3. Lotman, Y. Struktura hudozhestvennogo teksta [The structure of artistic text]. *Ob iskusstve*. Sankt-Peterburg: "Iskusstvo – SPB", 1998, pp. 14–285 [in Russian].
4. Pokulevs'ka, A. I. Oznaky kinematografichnosti u tvorah hudozhnoyi literatury [Signs of cinematography in works of fiction]. *Strategiyi ta innovaciyi: aktual'ni upravlins'ki praktyky: materialy II Mizhnarodnoyi nauково-prakty'chnoyi konferenciyi*. Kyyvyj Rig. Donecz'kyj nacional'nyj universytet ekonomiky i torgivli imeni Mykhajla Tugan-Baranovs'kogo, 2017, pp. 153–155 [in Ukrainian].
5. Benson, S. *Literary music: Writing music in contemporary fiction*. London: Routledge, 2017. 192 p.
6. Drąg, W. Elements of the dreamlike and the uncanny in Kazuo Ishiguro's *The Unconsoled*. *Styles of Communication*, 2010, No. 2(1), pp. 31–40.
7. Ishiguro, K. *The Unconsoled*. London: Faber & Faber, 2009. 544 p.
8. Scher, S. P. *Word and music studies. Essays on literature and music (1967–2004)* / ed. by W. Bernhart and W. Wolf. Amsterdam – New York: Editions Rodopi B.V, 2004.
9. Shaffer, B. W. *Understanding Kazuo Ishiguro*. Columbia: University of South Carolina Press, 1998. 174 p.
10. Vorobyova, O. Caught in the web of worlds II: Postmodernist wanderings through the ASC labyrinths in Kazuo Ishiguro's *The Unconsoled*: Philosophy, emotions, perception. *Languages, Literatures and Cultures in Contact: English and American Studies in the Age of Global Communication* / ed. by M. Dąbrowska, J. Leśniewska and B. Piątek. Krakow: Tertium, 2012, pp. 37–56.

УДК 82-31+161.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-14>**Надія ПАВЛЮК,***orcid.org/0000-0001-7170-5743*

кандидат філологічних наук,

викладач кафедри української на зарубіжній літературі

Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського

(Одеса, Україна) *pavlyuknadya@gmail.com*

ЕКЗИСТЕНЦІАЛ СМЕРТІ В НОВЕЛАХ Е. ПО «МАСКА ЧЕРВОНОЇ СМЕРТІ» ТА «КОРОЛЬ ЧУМА»

У статті досліджується специфіка екзистенційного аспекту новел Е. По «Маска Червоної Смерті» й «Король Чума». Моделювання художнього світу творів письменника крізь призму екзистенційних категорій із негативною конотацією тісно пов'язане з психологічною мотивацією дій персонажів і поетикальною специфікою аналізованих текстів.

Мета статті – дослідження екзистенціалу смерті в новелах Едгара По «Маска Червоної Смерті» й «Король Чума». Увага зосереджена на своєрідності домінуючого екзистенціалу смерті, який супроводжується такими філософсько-екзистенційними аспектами, як тривога, страх, відчай тощо. В аналізованих творах спостерігаємо миттєвий перехід від тривоги до страху. У цьому випадку страх перед смертю, у хвилини найбільшої небезпеки стає панічним, він паралізує людину.

У результаті дослідження було з'ясовано, що автор змальовує категорію смерті за допомогою різних художніх прийомів (символізація, метафоризація, контраст, порівняння, звукове й одоративне наповнення, гротеск). Задля забезпечення атмосфери таємничості Е. По використовує алгорії, контраст, ефект опису світла й особливості інтер'єру. Крім того, з'ясовано, що мотив смерті у творах посилюється обмеженням хронотопом, який реалізується в образі замку й кімнати-трунарні, образом гігантських дзитарів і змалюванням химерного карнавалу («Маска Червоної Смерті»), не мени незвичайного бенкету й фантастичним зміщенням світів («Король Чума»). Обмежений простір у новелах характеризується уповільненою темпоральністю та одностайністю. Часопросторова площина аналізованих новел збігається, адже містичний і реальний світи змагаються між собою за право володарювання.

Образ смерті в новелах персоніфікований, смерть є надприродною силою, яка кожного разу приміряє на себе різні образи й розраховує на суцільне завоювання, проте герої творів ведуть боротьбу до останнього подиху.

Ключові слова: екзистенціалізм, екзистенціал смерті, контраст, метафора, символізація, інтер'єр, хронотон.

Nadiya PAVLIUK,*orcid.org/0000-0001-7170-5743*

Ph.D. in Philology,

Lecturer at the Department of Ukrainian and World Literatures

South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushinsky

(Odesa, Ukraine) *pavlyuknadya@gmail.com*

EXISTENTIAL OF DEATH IN E. POE'S SHORT STORIES “THE MASK OF RED DEATH” AND “THE KING OF THE PLAGUE”

The article examines the specifics of the existential aspect of E. Poe's short stories “The Mask of the Red Death” and “The King of the Plague”. Modeling the artistic world of the writer's works through the prism of existential categories with a negative connotation is closely related to the psychological motivation of the characters' actions and the poetic specificity of the analyzed texts.

The purpose of the article is to study the existential of death in Edgar Allan Poe's short stories “The Mask of the Red Death” and “The King of the Plague”. Attention is focused on the originality of the dominant existential of death, which is accompanied by such philosophical and existential aspects as anxiety, fear, despair, and so on. In the analyzed works we observe an instantaneous transition from anxiety to fear. In this case, the fear of death, in moments of greatest danger becomes panic, it paralyzes a person.

The study found that the author depicts the category of death using various artistic techniques (symbolization, metaphorization, contrast, comparison, sound and odorous content, grotesque). To ensure an atmosphere of mystery, E. Poe uses allegories, contrast, the effect of describing light and interior features. In addition, it was found that the motif of death in the works is enhanced by a limited chronotope, which is realized in the image of a castle and a coffin

room, the image of a giant clock and depictions of a bizarre carnival ("The Mask of the Red Death"), no less unusual feast and fantastic shift of worlds ("The King of the Plague"). Limited space in short stories is characterized by slow temporality and unanimity. The space-time plane of the analyzed short stories coincides, because the mystical and real worlds compete with each other for the right to rule.

The image of death in the short stories is personified; death is a supernatural force, which each time tries on different images and expects a continuous conquest, but the heroes of the works are fighting to the last breath.

Key words: existentialism, existential of death, contrast, metaphor, symbolization, interior, chronotope.

Постановка проблеми. Характерною особливістю творчості Едгара По є вплив філософії екзистенціалізму на формування поглядів письменника, в центрі яких – людина та її проблеми. Літературознавець І. Васишин зазначає, що «<...> в основі екзистенціалістського мислення лежить «врожена» схильність до письменницького бачення світу, тобто зосередженості на «вічних загадках» життя та смерті, осмисленні дійсності через її напружене переживання (дійсність трактується як «існування», трансформоване через внутрішнє «я»), акцентуванні уваги на індивідуальному самовираженні людини тощо» (Васишин, 2003: 70).

Провідними концептами, які окреслюють екзистенційні виміри творчої спадщини Едгара По, є страх, самотність, відчай, смерть, тривога, тобто екзистенціали негативного характеру.

Аналіз досліджень. У центрі уваги дослідників творчої спадщини Е. По (Ф. Достоевського, В. Брюсова, Р. Грізвольда, Ш. Бодлера тощо) неодноразово були проблеми жанру, стилю, поетики творів автора, були поодинокі розвідки екзистенційного аспекту новел Е. По, проте ґрунтовного аналізу окремих екзистенційних модусів не було здійснено в сучасному літературознавстві.

Метою статті є дослідження екзистенціалу смерті в новелах Едгара По «Маска Червоної Смерті» й «Король Чума».

Виклад основного матеріалу. У художній творчості Едгара По помітні елементи філософії екзистенціалізму, яку з художньою літературою пов'язує «<...> унікальність людини, філософія життя, гуманізм, питання свободи й відповідальності, смерті, часу <...>» (Бугайова, 2011: 55). У зв'язку із цим письменник порушує актуальні філософські питання про зміст людського існування, радість життя та страх смерті тощо.

В екзистенційній філософії проблемі смерті відводиться помітне місце, тому що вона «<...> займає в розумінні людини центральне місце як виняткова обставина, яка зумовлює напруженість особистого буття в його остаточній нестерпності» (Бугайова, 2011: 60).

У творах Е. По екзистенціальна смерть пронизує критичні, межові ситуації життя персонажів. Так, категорія смерті постійно присутня в новелі

Едгара По «Маска Червоної Смерті», адже давно «<...> вже спустошувала країну Червона Смерть» (По, 2001). Перше речення новели занурює читача в атмосферу страху, яка породжує інтерес і налаштовує на незвичайний розвиток сюжету. Автор детально змальовує хворобу, якій ніхто не міг протистояти, як ситуацію випробувального характеру, яка змушує людей замислитися над життям, переоцінити життєві цінності й перейти на новий щабель існування. «Страх смерті має величезне значення в нашому внутрішньому досвіді: він переслідує нас як ніщо інше, постійно нагадує про себе якимсь «підземним гуркотом», ніби дримає вулкан. Це – темна, тривожна присутність, що причаїлася на краю свідомості» (Ялом, 2008: 253). Саме тому, бажаючи врятувати своє життя, принц Просперо, який і «<...> далі розкошував життям, непіддатливий страху <...>» (По, 2001), вирішив разом зі своїми друзями усамітнитися, «<...> відмежувавшись від світу в одному зі своїх монастирів-замків» (По, 2001). Здається, що юнак живе своїми ілюзіями, намагаючись якомога далі сховатися від долі. Він ніби бунтує проти такої небезпечної перспективи: «Задуми його були сміливі й натхненні й втілювалися з варварською розкішшю. Дехто назвав би його безумцем, проте наближені до нього гадали інакше. Слід було чути, бачити, бути поруч, аби впевнитися, що розум йому не потьмарився» (По, 2001). Принц створив, не дивлячись на досить скрутну ситуацію в країні, бурливу жажливу хворобу чуму, у своєму замку абсолютно інший яскравий світ веселощів і бенкету. З цього моменту спостерігаємо поділ просторової структури твору на дві частини за допомогою звернення письменника до бінарних просторових опозицій «тут»/«там». В експозиції новели дія контрастно відбувається в просторових координатах замку й за його межами: «Принц подбав, аби не бракувало розваг. Тут були блазні й імпровізатори, танцівники й музики, Краса й п'яні трюнки. Усе це разом з безпекою було тут, у монастирському захистку, а там, назовні, панувала Червона Смерть» (По, 2001). Тож автор створює у творі двосвітність, де світ життя протистоїть світу смерті, а Просперо й Смерть є ніби головними суперниками-повелителями.

Новела з алегоричним змістом Едгара По «Король Чума», в якій продовжується тема чуми, – це поєднання фантастичного світу з реальністю без чітких кордонів. Головними героями твору є два моряки – Голобля та Г'ю Просмолений, портрети яких яскраво контрастують між собою: «Той із них, хто був нібито старший і кого його товариш цілком заслужено звав Голоблею, відзначався і справді височезним зростом. Вигнався він чи не на шість футів із половиною, то й не дивно, що весь час горбився. А втім, надмір довжини більш ніж треба відшкодовувався браком ширини. Був він такий худощий, що, як запевняли товариші, п'яний міг правити за вимпел на щоглі, а тверезий – за бушприт» (По, 2001) і «Молодший моряк, хоч з якого боку подивися, у всьому здавався цілковитою його протилежністю. Росту в ньому було не більше чотирьох футів. Коротенький оклецькуватий тулуб тримався на кривих ногах – цурбанчиках; незвичайно куці й товсті руки з неймовірно великими кулаками теліпалися по боках, наче плавці морської черепахи. Маленькі, ніякої барви очиці поблискували десь глибоко-глибоко в голові» (По, 2001). Образи моряків постають як абсолютна протилежність один одному, й не дарма автор обрав персонажів саме цієї категорії, адже моряки – люди відчайдушні, вони пліч-о-пліч зустрічалися зі смертельними небезпеками й раніше. Після посиденьок у пивниці й з'ясування факту відсутності грошей починаються пригоди моряків та їхня безпосередня зустріч зі смертю.

Однією з психологічних загадок, що постійно приваблювала до себе увагу Е. По, – схильність людини до порушення заборони. Тож головні герої новели, рятуючи своє життя втечею від власників пивниці, незважаючи на заборону заходити до зачумлених кварталів, все ж біжать саме туди: «Вони без вагань шугонули вниз на заборонену землю і незабаром, біжучи все далі, куди п'яні ноги несли, гагакаючи й пугаючи, загубилися в плутанині смердючих завулків» (По, 2001). Райони, окутані хворобою, письменник змальовує з художньою точністю: «Вулиці були захаращені уламками зруйнованих будинків. Повсюди стояв задушливий, отруйний сморід, і при мертвотно-блідому світінні, яке навіть глупої ночі соталося з імлистого, зараженого повітря, можна було розгледіти просто на вулицях, чи в бічних провулках, чи в оселях із вибитими вікнами – трупи нічних грабіжників <...>» (По, 2001); «<...> по темних, вузьких, брудних вуличках і закутках, де, як гадали, й з'явився на світ Демон Чорної Морвиці, привільно гуляли самі лише Жах, Страх і Забобон» (По, 2001). Перед читачем відкривається правдивість умов соціального світу під час

розповсюдження смертельної хвороби, що забезпечує ефект напруженості уяви. У творі спостерегаємо також яскравий опис кімнати, що була твердиною чуми, й саме в ній бенкетував Король Чума: «Кімната, до якої вони потрапили, виявилась крамницею трунаря; однак через відчинену ляду в кутку біля входу виднів довгий ряд винних льохів, а бахання корків, які час від часу вилітали з пляшок, засвідчувало, що там зберігаються чималі припаси хмільних напоїв» (По, 2001). Таким чином автор показує контрастність між навколишнім середовищем і бенкетом товариства. Кульмінаційним моментом новели є винесення Королем Чуми вироку морякам: «Однак за те, що ви так по-блюзнірськи вдерлися в нашу раду, ми вважаємо за свій обов'язок накласти пеню на тебе й на твого товариша: ви повинні, ставши навколішки, вихилити одним духом за процвітанню нашого королівства по галоніві рому, змішаного з патокою, після чого можете або йти собі далі своєю дорогою, або ж лишитися та зажити разом з нами радощів нашої учти, – вже як то душам вашим буде завгодно» (По, 2001), Здається, що розв'язка очевидна, проте Едгар По приготував зовсім інший вихід із ситуації. Між головними героями Г'ю Просмоленим і Голоблею та мешканцями іншого світу велася справедлива боротьба, де все ж таки перемогу отримали моряки.

Сюжет новели «Маска Червоної Смерті» повністю чіткий. Тут немає нічого, що могло б заплутати уяву читача. Усі елементи складають єдине ціле. Художній час і простір збігаються. Крім експозиції (чума в країні й відгородження принца Просперо від проблеми), події розгортаються протягом одного вечора й тривають до півночі. Черговий бій годинника, як писав Ю. Ковальов, позначає головні моменти розвитку дії (Ковальов, 1984, 215). Це є своєрідним нагадуванням про скінченність людського життя. Саме звук дзигарів вселяє жах у душі гостей. У зав'язці твору автор детально описує маскарад і шість барвистих кімнат, які передають відчуття насолоди життям. Останньою зі списку продемонстрованих покоїв була чорно-багряна: «Сьому кімнату було запнуто чорним оксамитом: чорне драпірування збігало тут від самісінької стелі й важкими згортками спадало на килим із такого ж чорного оксамиту. І лише тут вікна не повторювали барвів оздоблення: вони були багряні – густого кольору крові. У жодній із семи кімнат, серед рясноти золотих прикрас, розкиданих тут і там, – а деякі звисали навіть зі стелі, – не видно ні люстр, ані канделябрів. Ніде у внутрішніх покоях не світилось ні лампи, ні свічки» (По, 2001). Ця, сьома, кімната своїм інтер'єром асоціювалася з трауром,

скорботою та смертю. Її поріг боялися переступати, можна сказати, що вона була своєрідним символом, що нагадував про трагедію за стінами замку. Саме в ній відбувається кульмінаційна сцена твору. Цифра «сім» співвідноситься з поняттям семи смертних гріхів, які наближали зустріч правителя одного світу з іншим. Кольори кімнат своєю чергою символізують різні етапи життя: від блакитного (новонародженості) до чорного (смерті). Розв'язка новели – поєдинок і раптова смерть принца – неочікуваний аспект, який додає напруженості моменту кульмінації. Саме таким чином Едгар По доводить читачеві, що страх смерті – найсильніше відчуття, яке може сприймати людина. Підтвердженням цьому є думка дослідниці І. Тищенко, що «<...> страх смерті й страх нереалізації власного життя – одне з тотальних відчуттів людини» (Тищенко, 2011: 375).

Акцентованим елементом твору «Маска Червоної Смерті» є опис страшної хвороби чуми, від якої помирало населення: «Колючі болі, раптове запаморочення, а далі кров пирсне з усіх пор – і прощай, білий світе. Криваво-червоні плями на тілі, а надто на обличчі – ознака зарази, й годі тоді її жертві сподіватися на допомогу чи то співчуття своїх ближніх. Недуга була скоробіжна: від перших спазмів до смертних корчів минало не більш як пів години» (По, 2001). Образ смерті в новелі персоніфікований, смерть спустошує, панує, шаленіє, «<...> кров була її знаком і тавром – жаска багрянця крові» (По, 2001). Кров – це «<...> символ життя; душі; сили омолодження; в християнстві – життя тіла й духу. У Біблії кров – символ душі; прообраз іншої вищої крові; кров подібна за символічним навантаженням до червоного кольору, вогню; вона – знак пристрасті, повноти життя, активності, свободи, а з іншого боку – смерті, агресивних намірів, війни, помсти <...>» (Словник символів, 1997). Символічне навантаження образу крові й червоного кольору в аналізованому тексті взаємопов'язане й несе в собі негативну конотацію, тому що є уособленням смерті. У розв'язці твору образ смерті набуває рис цілком конкретної людини. Смерть «<...> переважно аналогізували з особою жіночої статі. Чому сприяла родова належність іменника смерть. Модель жінка-смерть є концептуальною метафорою, яка сформувалася в міфології» (Кравець, 2012: 246). Однак у новелі «Маска Червоної Смерті» Е. По під час маскараду, який організував принц Просперо, смерть з'являється в образі чоловіка: «Заброда був довготелесий, худий і з голови до п'ят закутаний у саван. Маска, за якою ховалося його обличчя, так нагадувала задубілий вид мерця, що навіть найпильніший і найдоскі-

пливіший погляд заледве міг би розпізнати оману. Зрештою, навіть таке простили б йому розшалілі веселуни, а то, може, й схвалили б цю витівку, якби штукар не зайшов аж так далеко, зухвало напнувши на себе личину Червоної Смерті. Одіж його була зарослена кров'ю, і широке чоло й усе лице покроплене жаскою багрянницею» (По, 2001).

Образ смерті в новелі «Король Чума» цілком реалістичний, набуваючи рис конкретної людини чоловічої статі, він реалізується в образі Короля Чуми: «Якраз Навпроти дверей, трохи вище за інших, сидів, напевне, старший того застілля. <...> Обличчям він був жовтий, мов шафран <...> Його губи кривилися посмішкою диявольської приязні, а очі, як, зрештою, у всіх бенкетарів, були осклілі від винних випарів. Цей пан був із голови до п'ят закутаний у чорний, пишно розшитий оксамит, що ним покривають труни, – недбало обкрутився ним, неначе іспанським плащем» (По, 2001). З метою доповнення образу смерті автор звертається до одоративних образів, які були характерними для її просторових володінь: «<...> задушливий, отруйний сморід <...>» (По, 2001), «<...> повітря робилось дедалі смердючіше та ядучіше <...>» (По, 2001), запахи ще не зовсім розкладених трупів. Крім того, досить незвичайними є портретні характеристики й гостей Короля Чуми. У цій гротескній картині сконцентровані стилістичні прийоми – сплетіння жахливого й комічного, інтерес до деталі, дивина фантастичних образів. У кожного учасника нічного бенкету певна частина обличчя відіграє домінуючу роль. У самого Короля – це лоб: «Чоло в нього було таке потворно високе, що здавалося, ніби на голову йому ще додатково насадили шапку чи вінок із плоті» (По, 2001), у дами, що слабувала на водянку, – рот: «Починаючись біля правого вуха, він з'являвся страхіливою щілиною аж до лівого, й не такі вже й довгі її сережки знай заскакували в те провалля» (По, 2001). Не менш привабливими є портретні характеристики й інших гостей бенкету. Містикою сповнений і сам діалог між Королем Чуми й моряками. Король говорить із величністю, його мова лаконічна й милозвучна: «Ми з великою охотою задовольнимо цікавість таких високих, хоч і непроханих гостей і дамо відповідь на будь-яке розумне запитання. Тож знайте: я – монарх усіх цих володінь і правлю тут єдинодержавно під ім'ям король Чума» (По, 2001).

У творі Е. По «Маска Червоної Смерті» прослідковується тенденція метафоризації життя до символічного образу маскараду, який організував принц у замку. Це підкреслює не лише загальний філософський зміст твору митця, але й визначає філософське підґрунтя людської екзистенції. Мас-

карад – це своєрідний виклик тому, що відбувалося за межами замку, виклик смерті. Змалювання людей, що танцюють на балі-маскараді, переодягнені в різні костюми, нагадує вир життя, який із великою швидкістю проноситься повз: «Там було багато гарного, багато вкрай розперезаного, багато *bizarre*, трохи чогось страхітливого й чимало такого, що мимоволі викликало огиду. Повсюдно в семи світлицях юрмилися примари. Вони – ці примари – роїлися тут і там, корчилися, мелькали то в тій, то в тій кімнаті, просякнучи її барвами, й здавалося, наче звуки дикої музики – то лише відлуння їхньої ходи» (По, 2001). У новелі «Король Чума» автор також змальовує бенкет, але дещо в інших тонах. Це було свято на честь смерті: «<...> задля справдешнього процвітання тієї неземної володарки, що панує над усіма нами, володіння чийі безмежні, а ім'я їй – Смерть!» (По, 2001). Відповідними є і місце дії – трунарня, і атрибути бенкету: черепи, що правили за келихи, підставки для трун замість стільців, «<...> над столом висів людський скелет – він погойдувався на мотузку, обв'язаному навколо ноги й просмикнутому через кільце в стелі. <...> У черепі тієї мерзоти палало вугілля, кидаючи непевне, хоч і яскраве світло на всю сцену, а труни й інші товари трунарня, складені купами попід стінами й вікнами, не пропускали на вулицю жодного проблиску» (По, 2001). Тож протистояння життя та смерті, визначення їхнього екзистенційно-онтологічного підґрунтя є домінівним у творах Едгара По.

Символічним образом новели «Маска Чорної Смерті» є образ гігантських дзигарів: «І час від часу із зали, оздобленої чорним оксамитом, долинав бій дзигарів. І тоді на хвилюк все ціпеніло й змовкало – усе, крім голосу дзигарів, – а фантастичні істоти вклякали на місці, там, де їх той голос заскочить. Та ось відлунає подзвін – а чути його лише мить – і одразу веселий, ледь притлумлений сміх попливе навздогін за даленіючим дзвоном; і знову гримить музика» (По, 2001). Вибиваючи годину за годиною, ебеновий годинник ніби відраховує час смерті, що посилює психологічне напруження, адже з кожним новим ударом дзигарів збільшується відчуття наближеності до чогось таємничого й невідомого. «Часовий ритм, організований як рухи героїв, має фізіологічний аналог: уповільнення та прискорення пульсу. Ритм годин у «Маска Червоної Смерті» нагадує серцебиття. В оповіданні йдеться про гарячкове биття «серця» життя в кімнатах абатства» (Гуральчук, 2015). Дійсно, визначальним для досліджуваного твору є контрастне поєднання пришвидшення (розваги, вальсування під час маскараду) з одночасним упо-

вільненням (завмирання всього в момент появи незнайомця) часу: «Усі інші кімнати переповнені, в них гарячково нуртує життя. Свято було в повному розпалі, коли дзигарі почали відбивати північ. І тоді, як уже й розповідалося, стихла музика, завмерла круговерть вальсу й усіх опанувала якась невиразна тривога. Цього разу ебенові дзигарі мали вибити дванадцять ударів, і, може, тому що довше вони били, то дужче закрадалася тривога навіть у душі найрозважливіших. Через те, либонь, не встигло здаленіти останнє відлуння останнього удару, як багато хто з присутніх зненацька побачив маску, котрої досі ніхто не помічав» (По, 2001). У зазначеному епізоді екзистенційна категорія тривоги сповнена невідомості, збентеженості. Варто зауважити, що тривога породжує страх, тобто почуття тривоги є первинним, а стан страху – вторинним. Страх, на думку дослідниці І. Тищенко, «<...> не можна ототожнювати з тривогою. Страх – це цілком визначена, специфічна емоція, це переживання, що виникає з очікування загрози або небезпеки. Тривога – це почуття наскрізне, неперебутнє, воно завжди присутнє у світі, де щезає надія» (Тищенко, 2011: 375). До того ж тривога пов'язана зі збентеженням, передчуттям небезпеки. У творі спостерігаємо миттєвий перехід від тривоги до страху: тривога, невдоволення, подив, страх, переляк, огида («Чутка про появу нової маски враз облетіла всіх гостей, її передавали пошепки з уст в уста, аж поки загулозагомніло все зібрання, виказуючи на початку невдоволення та подив, а далі – страх, переляк та огиду» (По, 2001)). За психологом З. Фрейдом, тривога «<...> має безсумнівне відношення до очікування <...> Їй притаманна властивість невизначеності й безоб'єктності; якщо вона знаходить об'єкт, правильне слововживання саме змінює її назву, в такому випадку замінюючи її страхом» (Фрейд, 2006, 302). В описаному епізоді тривога спричинює страх глибоко на підсвідомому рівні, а зовнішньо це проявляється через небажання будь-якої діяльності. У цьому випадку страх перед смертю у хвилини найбільшої небезпеки стає панічним, він паралізує людину: «Це відбувалось у блакитній залі, де стояв принц Просперо серед гурту блідих придворних. Зачувши його повеління, вони кинулись до непроханого гостя, котрий теж був неподалік, однак той раптом спокійною, впевненою ходою попрямував до принца. Ніхто не зважився підняти на нього руку – такий незбагненний жах навіювала зарозумілість цього шаленця» (По, 2001), «<...> але так ніхто й не зробив рішучої спроби його перепинити. І тоді принц Просперо, охоплений нестямною люттям та

соромом за свою миттєву нерішучість, метнувся за ним навздогін через шість покоїв, і ніхто з придворних не зрушив із місця, бо всіх скував смертельний жах» (По, 2001). Можливо, й сам принц боявся непроханого гостя, адже його зовнішній вигляд був надзвичайно страшним та асоціювався зі смертю, однак Просперо був господарем замку, він змушений був чинити опір. Крім того, емоція страху «<...> може мати як стеничний, так і астеничний характер» (Степанов, 2006: 183): стеничний страх спонукає до мобілізації всіх сил, до рішучих дій, а астеничний, навпаки, пов'язаний із безсиллям людини, її нерішучістю. Можна сказати, що принц під впливом стеничного страху «<...> біг з оголеним кинджалом, стрімко й грізно, й коли на порозі чорної кімнати вже майже наздогнав свого супротивника, той зненацька обернувся та встромив у нього погляд» (По, 2001). Рішучість господаря замку призвела до його загибелі: «Злинув пронизливий зойк – і кинджал, зблиснувши, впав на жалобний килим, на якому за мить розпростерлося тіло мертвого принца» (По, 2001).

Як відомо, смерть «<...> зазвичай викликає в людини страх через свою невідворотність, непередбачуваність і відсутність досвіду вмирання <...>» (Кравець, 2012: 249). Однак у новелі «Король Чума» моряки, потрапивши на смертельний банкет, познайомившись із Королем Чумою та його товариством, взагалі не відчують ніякого страху: «Треба сказати, що наші моряки, уздрівши таке незвичайне товариство й ще незвичайніше одіння та начиння, повелися далеко не так гідно, як того можна було від них сподіватися. Голобля, прихилившись до стіни, під якою стояв, роззявив рота, відкопиривши спідню губу ще більше, ніж завжди, а очі йому трохи на лоба не вилізли; тим часом Г'ю Просмоленей, присівши так низько, що ніс його опинився на одному рівні зі столом, і лясаючи себе долонями по колінах, вибухнув нездержним і дуже недоречним реготом» (По, 2001). Екзистенційність головних персонажів криється в тому, що вони усвідомлюють наближення можливої смерті, але їм це не перешкоджає боротися до кінця, який стає для них переможним. Підсиленню думки щодо абсурдності смерті сприяє й епіграф, дуже влучно підібраний Едгаром По: «У чім потурають королям боже, того не зносять у голоті нищій» (По, 2001). Те, що для верхівки стало заборонаю, для людей низів (моряків) стає свободою дії. Саме тому в аналізованому творі основою життєвої філософії моряків є боротьба за життя, адже, як стверджує філософ А. Камю, в повстанні, тобто в боротьбі, ми існуємо (Камю,

1990: 22). І в той момент, коли Г'ю Просмоленого її величність Ротьяка «<...> безцеремонно пожбурила у величезне відкрите барило з його улюбленим жовтневим пивом» (По, 2001), де він «<...> протягом кількох секунд <...> то поринав на дно, то виринав, мов яблуко в келиху з пуншем, аж поки щез у вирі пінявого напою, що від його відчайдушного борсання завирував ще дужче» (По, 2001), його товариш Голобля починає боротьбу з Королем Чуми, в результаті якої моряки отримали перемогу.

Вирішальним епізодом новели «Маска Червоної Смерті» стає зривання «маскарадного» костюма з незнайомця, під яким виявилася інфернальна порожнеча: «Та щойно вони вчепились у лиховісного штукаря, чия довга постать витяглась непорушно й зачалась у тіні від ебенових дзигарів, як од невимовного страху їм забило дух, бо під могильним саваном і безживною маскою, що їх вони смикали з такою нестямною люттяю, не було нічого – сама порожнеча <...>» (По, 2001). Контраст між веселим (маскарад) і жахливим (смерть під маскою) є гротеском, який складає основу розповіді. Смерть забрала життя всіх присутніх. Містичний фінал «Маски Червоної Смерті» був введений Едгаром По не дарма, він конструювався через образи, згадані раніше.

Висновки. Як бачимо, мотив смерті домінує в новелах Едгара По «Маска Червоної Смерті» й «Король Чума». Провісницею смерті є Чума, а вона має намір забрати якомога більше життів людей. Категорія смерті у творах автора супроводжується такими філософсько-екзистенційними аспектами, як тривога, страх, відчай тощо. Автор зображує моторошні картини за допомогою різних художніх прийомів (символізація, метафоризація, контраст, порівняння, звукове й одоративне наповнення, гротеск), показуючи, що смерть завжди наготові. Часопросторова площина аналізованих новел збігається, адже містичний і реальний світи змагаються між собою за право володарювання. Мотив смерті у творах посилюється обмеженим хронотопом, який реалізується в образі замку й кімнати-трунарні, образом гігантських дзигарів і змалюванням химерного карнавалу («Маска Червоної Смерті»), не менш незвичайного бенкету й фантастичним зміщенням світів («Король «Чума»).

Головні персонажі новел Едгара По потрапляють у нестандартні ситуації та регламентують свободу власного вибору, доводячи абсурдність страху смерті. Тож в аналізованих творах письменника онтологічна спрямованість боротьби за життя, протистояння смерті є пріоритетним.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бугайова Н. Сутність людської особистості провідний мотив новели В. Шевчука «Біла нитка печалі». *Теоретична і дидактична філологія* : збірник наукових праць. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2011. Вип. 10. С. 54–61.
2. Василюшин І. Віртуальний світ українського екзистенціалізму (Ю. Косач і В. Домонтович). *Слово і час*. 2003. № 6. С. 70–75.
3. Гуральчук Н. Специфіка мотиву смерті у новелі Е. А. По «Маска Червоної Смерті». *Полілог*. 2015. № 3. С. 32–34. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/19674/1/Guralchuk.pdf>.
4. Камю А. Бунтующий человек. Философия. Политика. Искусство. Москва : Политиздат, 1990. 415 с.
5. Ковалёв Ю. Эдгар Аллан По. Новеллист и поэт. Ленинград : Худож. лит., 1984. 296 с.
6. Кравець Л. Динаміка метафори в українській поезії ХХ ст. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 416 с.
7. По Е. Чорний кіт: Оповідання. Київ : Дніпро, 2001. 368 с. URL: <http://e-bookua.org.ua/detekтив/229-po-e-a-opovidannya.html>.
8. Словник символів / О. Потапенко, М. Дмитренко, Г. Потапенко та ін. ; за заг. ред. О. Потапенка та М. Дмитренка. Київ : Редакція часопису «Народознавство», 1997. 156 с. URL: <https://studfile.net/preview/5252915/>.
9. Степанов О. Основи психології і педагогіки : навчальний посібник. Київ : Академвидав, 2006. 520 с.
10. Тищенко І. Екзистенціал страху в романі Р. Андріяшика «Люди зі страху». *Теоретична і дидактична філологія* : збірник наукових праць. Київ : ДП «Інформаційно-аналітичне агенство», 2011. Вип. 10 С. 374–384.
11. Фрейд З. Собрание сочинений : в 10 томах. Москва : СТД, 2003–2008. Т. 6 : Истерия и страх / пер. с нем. А. Боковикова. 2006. 320 с.
12. Ялом И. Вглядываясь в солнце. Жизнь без страха смерти. Москва : Эксмо, 2008. 352 с.

REFERENCES

1. Buhaiova N. Sutnist liudskoi osobystosti providnyi motyv novely V. Shevchuka "Bila nytk pechali" [The essence of the human personality is the leading motif of V. Shevchuk's short story "White thread of sorrow"]. *Teoretichna i dydaktychna filolohiia*. Kyiv : DP "Informatsiino-analitychne ahentstvo", 2011. № 10. Pp. 54–61. [in Ukrainian].
2. Vasylyshyn I. Virtualnyi svit ukrainskoho ekzystentsializmu (Yu. Kosach i V. Domontovykh) [Virtual world of Ukrainian existentialism (Yu. Kosach and V. Domontovykh)]. *Slovo i chas*. 2003. № 6. Pp. 70–75. [in Ukrainian].
3. Huralchuk N. Spetsyfika motyvu smerti u noveli E. A. Po "Maska Chervonoj Smerti" [The specifics of the motive for death in the novel by E. A. Poe "The Mask of the Red Death"]. *Poliloh* 2015. № 3. Pp. 32–34. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/19674/1/Guralchuk.pdf> [in Ukrainian].
4. Kamyu A. Buntuyuschiy chelovek. Filosofiya. Politika. Iskusstvo [Rebellious man. Philosophy. Politics. Art]. Moskva : Politizdat, 1990. 415 p. [in Russian].
5. Kovalyov Yu. Edgar Allan Po. Novellist i poet. [Edgar Allan Poe. Novelist and poet]. Leningrad : Hudozh. lit. 1984. 296 p. [in Russian].
6. Kravets L. Dynamika metafory v ukrainskii poezii XX st. [Dynamics of metaphor in Ukrainian poetry of the XX century]. Kyiv: VTs "Akademiia", 2012. 416 p. [in Ukrainian].
7. Po E. Chornyi kit: Opovidannia [Black Cat: Stories]. Kyiv: Dnipro, 2001. 368 p. URL: <http://e-bookua.org.ua/detekтив/229-po-e-a-opovidannya.html> [in Ukrainian].
8. Slovnyk symboliv / [Potapenko O. I., Dmytrenko M. K., Potapenko H. I. ta in.]; za zah. red. O. I. Potapenka ta M. K. Dmytrenka. [Dictionary of symbols]. Kyiv : Redaktsiia chasopysu "Narodoznnavstvo", 1997. 156 p. [in Ukrainian].
9. Stepanov O. Osnovy psykhologhii i pedahohiky [Fundamentals of psychology and pedagogy]. Kyiv : Akademvydav, 2006. 520 p. [in Ukrainian].
10. Tyshchenko I. Ekzystentsial strakhu v romani R. Andriiashyka "Liudy zi strakhu" [Existential fear in R. Andriyashik's novel "People of Fear". Theoretical and didactic philology]. Kyiv : DP "Informatsiino-analitychne ahentstvo", 2011. Issue. 10. Pp. 374–384. [in Ukrainian].
11. Freyd Z. Sbranie sochineniy [Collection of works]: in 10 volumes. Moskva : STD., 2003–2008. Vol. 6: Hysteria and fear; [trans. with him. A. Bokovikova]. 2006. 320 p. [in Russian].
12. Yalom I. Vglyadyivayas v solntse. Zhizn bez straha smerti. [Peering into the sun. Life without fear of death]. Moskva: Eksmo, 2008. 352 p. [in Russian].

Ганна ПАТЛАТА,

orcid.org/0000-0001-7877-2850

*аспірантка кафедри перекладу, прикладної та загальної лінгвістики
Центральноукраїнського державного педагогічного університету*

імені Володимира Винниченка

(Кропивницький, Україна) patlataav@ukr.net

ФУНКЦІОНУВАННЯ ЕЛЕМЕНТІВ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ У СУЧАСНОМУ КУЛЬТУРНОМУ СЕРЕДОВИЩІ УКРАЇНИ ТА СВІТУ

У статті зроблено огляд наукових джерел, в яких викладені проблеми входження та функціонування запозиченої лексики латинського й греко-латинського походження в культурний простір України. Проаналізовано стан дослідження латинізмів в українській мові на різних хронологічних зрізах. Виявлено сфери функціонування елементів латинської мови в сучасному світовому культурному середовищі.

Міжмовна взаємодія постійно привертає увагу лінгвістів, а процес запозичення інішомовної лексики, зокрема латинського походження, ґрунтовно описаний у наукових працях у різних аспектах. Проте на часі виникає необхідність вивчення латинізмів у сучасному дискурсі.

Відомо, що протягом тривалого часу латина була засобом комунікації для народів Європи й відіграла важливу роль в їхньому культурному розвитку. У результаті латинська мова є джерелом поповнення наукової термінології всіх європейських мов; складає основу професійної термінології в медицині, юриспруденції, ботаніці тощо; є міжнародною мовою науки; традиційно залишається мовою католицької релігії (офіційно використовується Ватиканом).

В українській мові латина слугувала засобом інтелектуалізації упродовж XIII–XVII та до початку XX століття та існувала в основному в галузі науки, освіти й релігійної сфери. Наприкінці XX – початку XXI століття характерне входження великої кількості слів латинського походження в сучасну українську мову.

Новітні напрями функціонування мовних елементів латини в сучасному суспільстві з'являються в кінці XX – на початку XXI століття. Це – рухи за використання латини, всевітня мережа Інтернет (електронні бібліотеки, комп'ютерна лінгводидактика, форуми, сайти, журнали в режимі online), комікси, література, радіостанції, що віщають латиною тощо.

Можна зазначити, що в наш час Latinitas переживає певне «відродження». Посилення тенденцій до її застосування в сучасних мовах дозволяє говорити про важливу роль класичної мови як культурного й комунікативного феномену, а сфери її функціонування викликають науковий інтерес.

Ключові слова: запозичення, латинізми, новітні сфери функціонування, сучасний дискурс.

Hanna PATLATA,

orcid.org/0000-0001-7877-2850

*Postgraduate Student at the Department of Translation,
Applied and General Linguistics*

*Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University
(Kropyvnytskyi, Ukraine) patlataav@ukr.net*

FUNCTIONING OF LATIN ELEMENTS IN MODERN CULTURAL ENVIRONMENT OF UKRAINE AND THE WORLD

In the article scientific works have been studied and issues of adopting and functioning of borrowings of Latin as well as Greek and Latin origin in Ukrainian cultural environment have been highlighted. The research findings of Latinisms in the Ukrainian language in different chronological segments have been analyzed. The spheres of Latin elements' functioning in the world's cultural environment (the end of XX century, the beginning of XXI century) have been determined.

Translingual interaction always attracts the linguists' attention, and the process of foreign language borrowing, notably of Latin origin, is fully described in scientific works in different aspects. However, at present there is a necessity to study latinisms in modern discourse.

It is a common knowledge that Latin has been a means of communication for European peoples and played a very important role in their development for a long time. In the result the Latin language has become the source of harvesting scientific terminology from all the European languages; it is the basis of professional terminology in medicine, law, botany, etc.; it is an international language of science; and it is traditionally the language of Catholicism (it is officially spoken in Vatican).

During XIII–XVII centuries and to the early XX century Latin served as a means of intellectualization and was used generally in the fields of science, education and religion. The late XX century and the early XXI century is characterized by adoption of a big number of Latin-derived words into modern Ukrainian.

New tendencies in the functioning of Latin elements in modern society appeared at the beginning of the XXI century. These are the actions for the usage of Latin, Internet World Wide Web (electronic libraries, computer linguodidactics, forums, sites, online journals), comics, literature and others.

Intensification of tendencies to use Latin in modern languages allows stating its significant role as a cultural and communicative phenomenon. It can be noted that in the XXI century the Latin language experiences a certain “rebirth”, and spheres of its functioning arouse scientific interest.

Key words: borrowings, latinisms, the newest spheres of functioning, modern discourse.

Постановка проблеми. Проблема мовних запозичень посідає важливе місце в лінгвістиці й, на думку дослідників, заслуговує на особливу увагу. Міжмовні контакти в різних аспектах протягом багатьох століть викликають постійний інтерес науковців, а проблема вивчення українсько-іншомовних взаємин у різних дискурсах і різних хронологічних зрізах є актуальною і для сучасної лінгвістики. Як відомо, одну з найчисленніших груп запозичень в європейських мовах складають запозичення з класичних мов, зокрема з латинської, так звані «латинізми», які займають значне місце в інтернаціональному словниковому фонді.

Треба зазначити, що поняття «лексичний латинізм» ще не отримало загальноприйнятого визначення. У науковій літературі використовуються терміни «латинізм», «латинізмове запозичення», «греко-латинізм», «греко-латинське запозичення», «латинське запозичення» тощо. На думку дослідників, причиною слугує проблема встановлення джерела запозичень. До того ж вони стверджують, що дефініція терміну «<...> залежить від різних методологічних настанов авторів і глибини класифікації запозичень.» (Паньків, 2011: 387). Найчастіше «латинізм» трактують як слово чи зворот, запозичене з латинської мови й таке, що сприймається як чужорідний елемент (Паньків, 2011), такого визначення будемо притримуватись у нашому огляді й ми.

Актуальність огляду зумовлена необхідністю дослідження латинізмів в українській мові в сучасному дискурсі.

Аналіз досліджень. Як уже зазначалось раніше, проблема запозичення іншомовної лексики, зокрема латинського походження, протягом тривалого періоду привертала увагу українських і зарубіжних дослідників і була ґрунтовно описана в наукових працях у різних аспектах.

У зарубіжній лінгвістиці можна виділити праці А. Брюкнера, О. Булики, Г. Кайперта, Е. Кендельської, Д. Мошинської, Г. Рибіцької, Я. Сафаровіча й інших, в яких досліджено екстралінгвальні аспекти латинських запозичень.

У дисертаційних дослідженнях С. Гриценко, Ю. Цимбалюк, В. Титаренко подано аналіз входу латинської лексики в українську мову.

Етапи й ступені адаптації чужомовізмів / латинізмів досліджували Л. Архипенко, С. Семчинський, О. Стишов; особливості функціонування запозичень / латинських запозичень у лексико-семантичній системі мови-реципієнта вивчали О. Лисенко, У. Мрозіцька (Паньків), В. Роман; на класифікації запозиченої лексики, в тому числі й латинського походження, за структурно-семантичними ознаками акцентувала В. Сімонок.

Крім того, науковцями була досліджена роль використання сучасною термінологією інтернаціональних терміноелементів класичного походження (І. Вакулик).

Одним із вирішальних етапів у розвитку української мови й культури є період XVI–XVII століть. Дослідниками В. Титаренко, С. Гриценко й іншими проаналізовано різні тематичні групи лексики, в тому числі й латинського походження, які ввійшли в нашу мову протягом такого історичного проміжку.

Неабиякий науковий інтерес представляють описи літературних пам'яток різних стилів і коментарі до них: офіційно-ділового, конфесійного, публіцистичного, епістолярного (І. Черкес, Г. Клімчук та інші).

Об'єктивний стан сучасної науки й освіти в Україні викликає потребу збирати, систематизувати й видавати у відповідних словниках все лексичне (термінологічне) багатство; давати тлумачення нових слів і значень, сприяти поповненню національного лексичного фонду й розвитку української літературної мови. Цей вид видань посідає чільне місце в системі інформаційного забезпечення будь-якої галузі науки.

Лінгвістичні словники є одними з основних джерел досліджень запозиченої лексики. Це словники іншомовних слів, етимологічні словники української та латинської мов; термінологічні (юридичні, теологічні, економічні, медичні й інші) словники й енциклопедії; двомовні й тримовні перекладні словники; словники крилатих висловів тощо. Їх авторами є науковці З. Кузеля, М. Чайковський, З. Пиптенко, П. Кіянecь, О. Скопненко, Т. Цимбалюк, І. Гнатишена, Т. Кияк, П. Мовчан і багато інших.

Метою нашої статті є огляд наукових джерел, які розкривають особливості функціонування лексики латинського й греко-латинського походження в українській мові на різних хронологічних зрізах.

Виклад основного матеріалу. Відомо, що латинська мова й антична культура є основою сучасної європейської культури. Велика кількість слів латинського походження запозичені багатьма європейськими мовами, в тому числі й українською. Протягом століть латина слугувала засобом комунікації для народів Європи й є специфічною мовою науки, освіти, медицини, філософії, юриспруденції та інших сфер життя та діяльності людини. Крім того, на її основі формувались термінології більшості європейських мов. Натепер латинізми, запозичені безпосередньо з латинської або через посередництво інших романських мов, займають значне місце в інтернаціональному словниковому фонді.

Як вже було сказано, антична традиція в європейській культурі викликає постійний інтерес науковців і є предметом ґрунтовних досліджень не тільки в галузі мовознавства, а й літератури, науки, мистецтва на різних історичних етапах, зокрема на сучасному. До того ж латинська мова протягом тривалого часу відігравала важливу роль у культурному розвитку країн Західної Європи.

Загальновідомий і той факт, що за часів Середньовіччя латина стала джерелом поповнення наукових термінологій усіх європейських мов. Лексика грецької та латинської етимології слугувала основою «наукової мови», а в ботаніці, зоології, юриспруденції та медицині склала основу професійної термінології, яка згодом стала інтернаціональною. У культурі нашого часу латинська мова офіційно є міжнародною мовою науки. Разом із тим вона традиційно залишається мовою католицької релігії та офіційно використовується Ватиканом.

Уперше в українській мові латинізми було зафіксовано в X–XI ст., однак основна їх частина була засвоєна в період XVI–XVII ст.

Налагодження торговельно-економічних зв'язків із західними сусідами (чехами, поляками, угорцями) в XIII – першій половині XIV ст. зумовлюють появу латиномовних дипломатичних документів князівських дворів із Галичини й Волині (Шевченко-Савчинська, Балашов, 2012).

На думку В. Миронової, латина періоду XIV–XVI ст. використовувалась лише в деяких (трьох) сферах людської діяльності «<...> латинська мова з XIV ст. на території Галицької Русі, а з XVI ст. на Волині й Наддніпрянщині стає мовою трьох сфер вживання: міській – магістратській сфері <...>, церковній сфері <...>, «земській», тобто шляхет-

ській сфері публічного побуту <...>» (Миронова, 2009: 201–202).

Щодо періоду XVI ст., В. Сімонок зазначає, що запозичення з інших мов відбуваються через посилення зв'язків з Європою, де здобували освіту багато українських діячів культури й православного слов'янського світу. В університетах Європи навчалися Мелетій Смотрицький, Петро Могила, Феофан Прокопович і багато інших. Дослідниця вважає, що запозичення зазначеного періоду були привілеєм невеликого кола інтелектуальної еліти тогочасного суспільства, «<...> проникали в українську мову через мову привілейованих соціальних груп і були мало поширені в народній розмовній мові» (Сімонок, 2014: 252).

Період XVI–XVII ст. характеризується інтенсивним на той час розвитком науки й шкільництва: в різних регіонах України створюються братські школи, перша з яких виникла у Львові; засновуються потужні освітні осередки: перша школа вищого ступеня Острозька греко-слов'янсько-латинська школа (1576 рік) та перший вищий навчальний заклад України – Києво-Могилянська колегія (пізніше, у XVIII ст. – Києво-Могилянська Академія) (Вакулик, 2016). Мовою викладання в навчальних закладах переважно була латинська. Ці події мали велике значення для становлення вищої освіти в країні. Сприяла поширенню латинської мови й друкарська справа.

Можна відзначити, що вплив латинської мови на культурне життя в Україні XVI–XVII ст. був досить сильним. Вона залишалась мовою релігії, освіти, дипломатії та філософії – мовою вузького кола освічених людей. У своїй праці автори Л. Шевченко-Савчинська й К. Балашов зауважують, що латина XVII ст. виходить із розмовного вжитку «<...> У XVII ж столітті вона – друга рідна мова для українських інтелектуалів <...>» (Шевченко-Савчинська, Балашов, 2012).

У XVIII ст. українці, які закінчили медичний факультет Страсбурзького університету, відігравали важливу роль у створенні системи освіти й розвитку наукової думки в Україні. За їх участі була створена Києво-Могилянська академія. Багато письменників цього періоду писали свої твори латинською мовою. Нею досконало володіли Петро Конашевич-Сагайдачний, Юрій Дрогобич, Іван Домбровський, Григорій Сковорода, Феофан Прокопович, Стефан Яворський і багато інших діячів вітчизняної історії та культури. Латинською мовою написані листи Богдана Хмельницького, конституція Пилипа Орлика, Великий требник Петра Могили й інші важливі для нашої історії документи (Сімонок, 2014).

Якщо говорити про період XIX–XX ст., на прикладі мовного досвіду української інтелігенції дослідниця І. Черкез відзначає, що історичні обставини функціонування української мови стали причиною існування двох варіантів літературної мови – східного й західного. Учасники мовних дискусій, що відбулися в українському культурному середовищі «<...> у спробах з'ясувати доцільність вживання іншомовних елементів в українській літературній мові <...> поділилися на два табори. Представники західноукраїнської інтелектуальної еліти висловлювалися за помірковане ставлення до цих мовних засобів, натомість у середовищі східноукраїнської інтелігенції це ставлення було зазвичай негативним <...>». Дослідниця підкреслює, що «<...> в розмовному вжитку представників інтелігенції всіх українських земель XIX – початку XX ст. перебувало чимало іншомовних елементів, вагому частку яких становили латинізми» (Черкез, 2006: 42–43).

Про використання лексики латинського походження свідчать результати досліджень писемних пам'яток різних стилістичних жанрів такого хронологічного відрізка. Наприклад, епістолярні тексти й щоденникові записи відомих українських письменників громадсько-політичних діячів, публіцистів, вчених, діячів культури й мистецтва стали джерелом вивчення багатьох вчених. Це листи М. Драгоманова, М. Грушевського, І. Франка, Л. Українки, О. Кобилянської, Б. Лепкого, щоденники Є. Чикаленка, С. Єфремова й інші. Латинізми, зафіксовані в текстах, охоплюють широкий тематичний спектр: лексика, що обслуговує сферу ділових стосунків, пов'язаних із суспільно-політичною та громадською діяльністю; лексика, що характеризувала освітньо-наукову сферу, лексика галузі судочинства, економічна лексика тощо (Черкез, 2006, Клімчук, 2010).

До того ж у другій половині XIX ст. в Україні спостерігається процес інтернаціоналізації мови науки, що сприяло зростанню ролі класичних мов як джерела для утворення нових та уніфікації вже наявних наукових термінів.

Розглянемо сфери й особливості функціонування елементів латини в Україні й світі із середини XX та на початку XXI ст.

Можна відзначити, що, незважаючи на значне звуження, сфера вживання мовних елементів латини й в наш час є досить широкою. Вона продовжує залишатись важливим культурним явищем сучасного світу. В умовах сьогодення в європейській культурі латина живе своїм особливим життям, а в культурі й мові нашої країни вона посідає своє особне місце.

У сучасному суспільстві міжкультурна комунікація розвивається практично в усіх сферах людської діяльності, тому культурно-історична спадщина античності слугує основою для формування істинно гуманної особистості.

Однією з вагомих проблем сучасного світу є ослаблення духовних цінностей, і шляхи її розв'язання вбачаються лише в умовах освіти, тому що саме в освітньому середовищі закладаються норми й правила поведінки, традиції тощо.

Як уже підкреслювалося вище, до початку XX ст. латина майже вийшла з ужитку. Відродження інтересу до стародавніх мов в Україні розпочалось тільки наприкінці XX ст., і протягом декількох останніх десятиліть можна констатувати відродження викладання латинської мови в навчальних закладах країни. Дисципліна була включена до освітніх програм середніх навчальних закладів (гімназій, ліцеїв тощо), інтенсифікувався процес впровадження латинської мови у вищі навчальні заклади.

Натепер латинську мову, античну літературу й міфологію вивчають студенти не тільки філологічних, а й медичних, юридичних, ветеринарних, агротехнічних та інших спеціальностей вищих навчальних закладів. Для того, щоб повною мірою розуміти професійні терміни (як повнозначні слова, так і терміноелементи латинського або греко-латинського походження) та засвоювати їх, вивчення лексики цих давніх мов необхідне: *cranium* – череп (медична (анатомічна) термінологія); *audientia* – судовий розгляд (юридична); *Laurus nobilis* – лавр благородний (ботанічна); *Hirundo* – ластівка (зоологічна) тощо.

Щодо використання латинської мови в сучасній науці, відомо, що в цілому ряді наукових галузей користуються латинськими термінами – це математика, фізика, біологія, зоологія, хімія, філологія, астрономія та інші. До того ж, як вже було зазначено, це міжнародна мова медичної, ботанічної, ветеринарної та юридичної термінології.

Ще однією зі сфер вживання латинської мови в наш час є релігія. Центром живої латини являється Ватикан і Римсько-католицька церква в цілому. *Latinitas* стала сьомою офіційною мовою сайту, на якому представлені тексти в розділах «Біблія», «Кодекс канонічного права», «Другий Ватиканський собор» та інші.

Вищезазначені сфери використання латинської мови можна віднести до так званих «класичних», які існували протягом тривалого часу, але на початку XXI ст. з'являються нові напрями функціонування та значно посилюються тенденції до застосування мовних елементів латини в сучасному суспільстві.

До нашої країни ці течії приходять із Заходу, де на противагу пострадянським країнам в освітніх закладах ніколи не відмовлялись від античної традиції.

На початку ХХ ст. у деяких країнах Європи й Південної Америки з'являються рухи за використання латини як спроби культурного відродження на основі античних традицій. Одним із них є рух "Latinitas viva" («Жива латина»), метою якого є прагнення досягти більш інтегрованої Європи й вживання латинської мови як міжнародної мови науки. У багатьох країнах проходять конгреси живої латини: у Франції, Італії, Німеччині, Румунії та інших. Наприклад, у Німеччині створено товариство "Societas Latina", центр якого розташований в Саарбрюкені, яке випускає журнал "Vox Latina" з періодичністю 5 разів на рік. Також у Німеччині щорічно проводяться так звані «Латинські тижні в Аменбург» (Аменбург – містечко біля Марбурга). Подібні рухи існують і в інших країнах світу.

Однією з новітніх сфер вживання латини, яка виникла наприкінці ХХ ст., є всесвітня мережа Інтернет. Ці ініціативи покликані популяризувати латинську мову й латинську культурну спадщину в сучасному суспільстві.

Найбільш значущим інформаційним електронним ресурсом з латинської мови й культури є одна з кращих електронних бібліотек, що має найбільшу базу даних латинських і грецьких матеріалів, – Perseus Digital Library (Tufts University). Дві бази даних пропонує електронна бібліотека античної та біблійної літератури Musaios (DJ Dumont, RM Smith): TLG (Thesaurus Linguae Graecae: Greek Texts) і PHI5 (Latin Texts and Bible Versions); ресурс оригінальних античних і середньовічних латинських текстів представлений у The Latin Library (mac.com); частина проєкту Forum Romanum (D. Camden, Harvard) – Corpus Scriptorum Latinorum – містить цифрову бібліотеку, яка до того ж має зручну пошукову систему. Варто відзначити, що ці ресурси розраховані на користувачів, які вже мають базові знання з латини (Балалаєва, 2016).

Одним із сучасних та актуальних напрямів використання латини в мережі Інтернет є комп'ютерна лінгводидактика. Великою популярністю користуються електронні варіанти підручників і навчальних посібників для вищих навчальних закладів; відеоуроки викладачів латинської мови розміщені на каналі Youtube, що являє собою навчальні відеоматеріали багатьма мовами світу. Це свідчить про міжнародний інтерес до вивчення латини. Значно більше курсів латинської мови пропонується користувачам для вивчення в режимі онлайн.

Виникають в мережі й колективні форми вивчення мови – форуми любителів латини, учасники яких мають можливість спільно її вивчати й удосконалювати знання. До того ж існує чимало форумів, на яких обговорюється не тільки вивчення латинської мови й історії Рима, але і як мова спілкування використовується саме латина.

Присутні в Інтернеті й сайти, на яких можна читати журнали латинською мовою в режимі online, що здебільшого орієнтовані на сучасну молодь.

Прикладом відмінного новинного сайту є <http://ephemeris.alcuinus.net/>; сайт центру латинської мови в Європі <http://www.centrumlatinitatis.org/> та багато інших. Існують подібні інформаційні ресурси й в Україні, наприклад: Pinax <http://www.pinax.com.ua>, «Медієвіст. Українська латиномовна література» <http://www.medievist.org.ua>. До того ж є латинська версія Google, а Wikipedia містить розділ на латині.

В Інтернеті й друкованих ЗМІ латину репрезентують з урахуванням інтересів сучасних молодих користувачів, зокрема у формі коміксів («Мертва мова», нім. – Tote Sprache, 2010 рік). Сучасні розробники комп'ютерних ігор також активно використовують латинську лексику для створення певної атмосфери таємничості у своїх проєктах.

Ще один напрям використання латини – це сучасна література. У збірнику "Vita Camena" зібрані вірші авторів із п'ятдесяти країн. Крім того, на латинську мову перекладена велика кількість сучасних книг, дитячих оповідань і казок, наприклад «Гаррі Поттер і філософський камінь» Дж.К. Роулінг, «Парфумер» П. Зюскінда, «Аліса в країні чудес» Л. Керрола тощо.

Вагомого значення набуває спроба відродження розмовної латинської мови, яку пропагує рух "Latinitas viva" (про який вже йшлося вище).

Щодо введення сучасної латинської лексики, Ватиканом випущено словник, який має назву "Lexicon recentis Latinitatis" та існує в багатьох національних варіантах. Варто відзначити, що багато латинських неологізмів – це досить громіздкі описання, наприклад: «баскетбол» – *follis canistris ludus* (дослівно: гра в м'яч і кошик). Популярністю користується книга Генрі Берда «Латинська на всі випадки життя», в якій робиться спроба підібрати латинські еквіваленти для повсякденних розмовних фраз.

Щодо популярності латинської мови, особливе поширення вона має у Фінляндії. Коли в 1999 р. країна голоувала в Євросоюзі, вона створила свій представницький сайт, крім того, латиною віщає одна з фінських радіостанцій.

Ще одним з'єднувальним фактором для країн Європи є гімн Євросоюзу, який теж написаний латинською мовою.

Очевидний і той факт, що спілкування між користувачами мережі Інтернет із різних країн було б неможливим без використання єдиної мови, якою натеper є англійська. «Латинська як лінгва франка» потенційно надає величезні можливості, спробу оцінити рівень популярності латини як мови міжнародного спілкування.

Натеper знання латинської мови необхідне не тільки вченим. Багато латинських слів увійшло в українську мову – це міжнародна термінологічна лексика й слова, що ми вживаємо повсякденно. Важливим залишається практичне використання латини в повсякденному побуті. Наприклад, латинські скорочення, які загальноприйняті й легко розуміються в усьому світі: N.B. (Nota bene! Зверни увагу!); P.S. (Post scriptum Післямова) й багато інших.

У сучасних мовах, зокрема в українській, використовуються лаконічні й афористичні формулювання, які традиційно об'єднуються терміном «латинські крилаті вислови», що можна зустріти як у науковій, так і в художній літературі.

Латинська мова багата на такі вирази, основними предметними сферами яких є: афоризми життєвої мудрості (прислів'я, приказки тощо), вирази з області наукового знання (медицина, юриспруденція тощо), з літературних творів, висловлювання відомих історичних постатей, зобов'язані своїй появі конкретній ситуації. Наприклад, *Finis coronat opus* («кінець – справі вінець»), *De gustibus non est disputandum* («про смаки не сперечаються»), *Festina lente* («поспі-

шай, не поспішаючи») й інші. Їх функціональна роль полягає в посиленні виразності висловлювання, вони виступають як стилістичний засіб.

Висновки. Отже, латинська мова є основною мовою європейської культури від античності до сучасності, яка внесла вагомі зміни в мови країн Європи й стала частиною їх термінологічного складу. Лаконізм і точність вираження зробили її основним джерелом утворення наукових термінів.

У результаті огляду вищезгаданих наукових джерел можна зазначити, що латина слугувала засобом інтелектуалізації української мови упродовж XIII–XV ст., а інтенсивніше з XVI–XVII та до початку XX ст. та існувала в основному в галузі науки, освіти й в релігійній сфері.

У наш час латинська мова продовжує функціонувати в різноманітних сферах сучасного суспільства, що дозволяє говорити про інтерес, який вона викликає. *Latinitas* існує не тільки в різних галузях науки, в освіті, релігії, а й у повсякденному житті. Знайомство з класичною мовою та її вивчення завдяки мережі Інтернет доступне для кожного, хто виявляє зацікавленість до її вивчення, а не лише для осіб, які мають відповідну освіту й певні знання. Навряд чи латинську мову варто називати «мертвою», навпаки, можна зазначити, що у XXI ст. вона переживає певне «відродження», а сфери її функціонування в сучасному світі викликають науковий інтерес.

На основі аналізу наукових джерел, які було досліджено, можна зазначити, що в сучасній лінгвістиці будуть актуальні наукові розвідки, які розглядатимуть функціонування латинізмів у сучасному дискурсі у функціональному й культурному аспектах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Балалаєва О. Ю. Проектування електронних посібників з латинської мови для вищих аграрних навчальних закладів : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.10 ; Київ. нац. ун-т. біоресур. і природокористув. Київ, 2016. 269 с.
2. Вакулик І. І. Латинська мова: шляхи проникнення у нові західноєвропейські мови. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Сер. Філологічні науки*. 2016. Вип. 257. С. 57–63.
3. Гриценко С. П. Динаміка лексики української мови XVI–XVII ст. : дис. ... д-ра філ. наук : 10.02.01 ; Київ. нац. ун-т. ім. Т. Шевченка. Київ, 2018. 1151 с.
4. Клімчук Г. П. Лексика латинського походження в публіцистиці М. Грушевського. *Філологічні студії: Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2010. Т. 4. С. 84–97.
5. Миронова В. М. Латина як дипломатична мова української еліти XVI–XVII ст. *Studia Linguistica*. 2009. Вип. 3. С. 200–204.
6. Паньків У. Л. Історичні джерела українських лексичних латинізмів. *Studia Linguistica*. 2011. Вип. 5. С. 386–391.
7. Сімонок В. П. Запозичена лексика в українській мовній картині світу. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер. Філологія*. 2014. № 8. Т. 2. С. 250–254.
8. Шевченко-Савинська Л. Г., Балашов К. В. Давня література: з полону стереотипів. Київ: Медієвіст, 2012. 114 с. URL: https://www.medievalist.org.ua/2014/11/blog-post_12.html (дата звернення: 22.11.2020).
9. Черкез І. Б. Іншомовна лексика латинського походження в українському епістолярії кінця XIX – початку XX ст. (до проблеми дослідження соціолекту інтелігенції). *Наукові записки НАУКМА. Філологічні науки*. Том 60. Київ : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. С. 42–49
10. Медієвіст : вебсайт. URL: <http://www.medievalist.org.ua> (дата звернення: 22.11.2020).
11. PINAX : вебсайт. URL: <http://www.pinax.com.ua> (дата звернення: 22.11.2020).

12. EPHEMERIS : вебсайт. URL: <http://ephemeris.alcuinus.net/> (дата звернення: 22.11.2020).
13. CLE – Centrum Latinitatis Europae : вебсайт. URL: <http://www.centrumlatinitatis.org/> (дата звернення: 22.11.2020).

REFERENCES

1. Balalaieva O. Iu. Proektuvannia elektronnykh posibnykiv z latynskoi movy dlia vyshchyykh ahrarnykh navchalnykh zakladiv [Design of electronic textbooks in Latin for higher agricultural educational institutions]: dis...Cand. ped. Science: 13.00.10 / Kyiv. nat. un-t. bioresources. and used nature. Kyiv, 2016. 269 s. [in Ukrainian].
2. Vakulyk I. I. Latynska mova: shliakhy pronynknennia u novi zakhidnoevropeiski movy [Latin: ways to penetrate into new Western European languages]. Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Philological Sciences Ser. 2016. Vyp. 257. S. 57–63 [in Ukrainian].
3. Hrytsenko S. P. Dynamika leksykonu ukrainskoi movy XVI–XVII st. [Dynamics of the lexicon of the Ukrainian language of the XVI – XVII centuries]: dis...Dr. Phil. Science: 10.02.01 / Kyiv. Taras Shevchenko National University. Kyiv, 2018. 1151 s. [in Ukrainian].
4. Klimchuk H. P. Leksyka latynskoho pokhodzhennia v publitsystytsi M. Hrushevskoho [Vocabulary of Latin origin in the journalism of M. Hrushevsky]. Philological Studies: Scientific Bulletin of Kryvyi Rih State Pedagogical University. 2010. t. 4. S. 84–97 [in Ukrainian].
5. Myronova V. M. Latyna yak diplomatychna mova ukrainskoi elity XVI–XVII st. [Latin as a diplomatic language of the Ukrainian elite of the XVI–XVII centuries]. Studia Linguistica. 2009. Vyp. 3. S. 200–204 [in Ukrainian].
6. Pankiv U. L. Istorychni dzherela ukrainskykh leksychnykh latynizmiv. [Historical sources of Ukrainian lexical Latinisms]. Studia Linguistica. 2011. Vyp. 5. S. 386–391 [in Ukrainian].
7. Simonok V. P. Zapozychena leksyka v ukrainskii movnii kartyni svitu [Borrowed vocabulary in the Ukrainian language picture of the world]. Scientific Bulletin of the International Humanities University. Ser. Philology. 2014. №8, t. 2. S. 250–254 [in Ukrainian].
8. Shevchenko-Savchynska L., Balashov K. Davnia literatura: z polonu stereotypiv [Ancient literature: from the captivity of stereotypes]. Kyiv: Medievist, 2012. 114 p. [in Ukrainian]. URL: https://www.medievist.org.ua/2014/11/blog-post_12.html (appeal date 22.11.2020)
9. Cherkez I. B. Inshomovna leksyka latynskoho pokhodzhennia v ukrainskomu epistolarii kintsia XIX – pochatku XX st. (do problemy doslidzhennia sotsiolektu intelihentsii). [Foreign language vocabulary of Latin origin in the Ukrainian epistolary of the late XIX–early XX centuries. (to the problem of studying the sociolect of the intelligentsia)]. Scientific notes of NaUKMA. Philological sciences. Tom 60. K.: Publishing House “Kyiv-Mohyla Academy”, 2006. S. 42–49 [in Ukrainian].
10. URL: <http://www.medievist.org.ua> (appeal date 22.11.2020)
11. URL:<http://www.pinax.om.ua> (appeal date 22.11.2020)
12. URL: <http://ephemeris.alcuinus.net/> (appeal date 22.11.2020)
13. URL: <http://www.centrumlatinitatis.org/> (appeal date 22.11.2020)

УДК 821.112.2

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-16>**Тетяна ПИЧУГІНА,**

orcid.org/0000-0002-7000-2357

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри зарубіжної літератури

Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара

(Дніпро, Україна) taniaeugen@gmail.com

ФОРМУВАННЯ ПРИНЦИПІВ ЕПІЧНОГО ТЕАТРУ В ОБРОБЦІ Б. БРЕХТА «ЖИТТЯ ЕДУАРДА II АНГЛІЙСЬКОГО»

У статті досліджується формування принципів епічного театру в ранній п'єсі Брехта «Життя Едуарда II Англійського». Вивчення цієї п'єси актуальне, позаяк корелює з такими проблемами сучасного брехтознавства, як методи й стратегії переосмислення класичного претексту й значення обробок у творчості Б. Брехта.

Мета статті – визначення формально-змістових трансформацій, яких зазнав текст трагедії К. Марло в обробці Б. Брехта, а також аналіз поезики «Життя Едуарда II Англійського» в контексті формування принципів епічного театру.

Порівняння п'єс К. Марло й Б. Брехта дозволяє зробити висновок, що останній, використовуючи образ короля Едуарда II, створив нову, сучасну п'єсу, де зробив акцент не на суперечливому коханні короля та його фаворита, а на війні, голоді й боротьбі шляхетного Мортімера й короля. Робота над п'єсою «Життя Едуарда II Англійського» була пов'язана з боротьбою проти патетичної фальші, хибної урочистості, котра десятиліттями нашаровувалася на класичну літературну спадщину й стала її невіддільною частиною. Ранній Брехт трактував «обробку» як «політичну актуалізацію, усунення психологічного й тим самим редуцію до суспільно-типового». Використання заголовків сцен, де розкривається час і хід подій, включення пісні торговця баладами, акцент на соціальному походженні окремих персонажів, а також інше в порівнянні з оригінальним текстом трактування образів протагоністів, що суперечить очікуванням глядача, відповідають цьому завданню. За принципами епічної драматургії розбудовується і композиція твору: життєвий шлях героїв показаний поетапно, в низці відносно самостійних, хронологічно послідовних картин. Таким чином, аналіз обробки «Життя Едуарда II Англійського» дозволяє твердити, що елементи епічного театру формуються вже в домарксистський період творчості Б. Брехта.

Ключові слова: німецька література XX століття, епічний театр, Бертольт Брехт, обробка, ефект очуження.

Tetiana PICHUHINA,

orcid.org/0000-0002-7000-2357

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the World Literature Department

Oles Honchar Dnipro National University

(Dnipro, Ukraine) taniaeugen@gmail.com

THE DEVELOPMENT OF THE PRINCIPLES OF EPIC THEATER IN BRECHT'S ADAPTATION "THE LIFE OF EDWARD II OF ENGLAND"

The article deals with the development of the principles of epic theater in Brecht's early play "The Life of Edward II of England". The investigation is of scientific relevance as it correlates with the contemporary research of Brecht's legacy in two aspects: firstly, it concerns the most discussed problems of the place of the adaptations in Brecht's work; secondly, Brecht's method of revising the classic pre-text is illustrated here. It must be taken into account that in Marlowe's tragedy adaptation the principles of epic theater were to worked out and put into practice for the first time.

The aim of the paper is to describe the contents transformations of the pretext in Brecht's adaptation, as well as the analysis of the poetics of "The Life of Edward II of England" in the context of the development of the principles of epic theater.

The analysis results in: Bertolt Brecht creates the distance to the pre-text by removing the overly pathetic Marlowe's drama and dissolving the unambiguity of the title character. The early Brecht understands "adaptation" as a "re-function, political actualization, dismantling of the psychological, and thus reduction to the socially typical" and thus polemically differentiates himself 'against the bourgeois addiction to originality'. The use of scene titles, the references to the timing of the events and their duration, up to the inclusion of the song by ballad salesman or the emphasis on the social origin of individual characters, as well as the different evaluation of characters compared to the original text, the expectations of the audience contradicts, serve that purpose. The analysis illustrates that Brecht first steps and the development of the elements of epic theater are not to be connected with Marxism, but rather with his pre-Marxist period.

Key words: 20th century German literature, epic theater, Bertolt Brecht, adaptation, alienation effect.

Постановка проблеми. Значна частина драматичних творів Бертольта Брехта – це обробки відомих, а іноді й маловідомих літературних сюжетів. З наголошенням великої ролі обробок у творчості Брехта в сучасному брехтознавстві виникає проблема їхньої дефініції. Адже, як зауважує В. Віттковський, «обробку, новотвір і контр-проект» (Brecht-Handbuch, 2001: 13) іноді важко розрізнити. До того ж неможливо звести обробки до якогось спільного концепту чи шляхом зіставлення тексту й претексту виявити якийсь певний метод Брехта в обробці первинних сюжетів (Brecht-Handbuch, 2001: 14).

Вибір обробки Б. Брехта «Життя Едуарда II Англійського» (“Leben Eduards des Zweiten von England”, 1923) як об’єкта пропонованого дослідження зумовлений низкою причин. Створена в співавторстві з Ліоном Фейхтвангером, ця п’єса є також першим режисерським досвідом Б. Брехта. Саме під час обробки й постановки трагедії Марло був вироблений такий важливий прийом епічного театру, як ефект очуження (в роботі «Короткий опис нової техніки акторського мистецтва, викликаної ефектом очуження» (1940 рік) Брехт посилається на постановку саме цієї п’єси (Брехт, 1977: 63); в іншому місці він називає цей твір «технічною студією» (Thomsen, Müller, Kindt, 2006: 55)). Таким чином, аналіз обробки «Життя Едуарда II Англійського» дозволяє вивчити джерела епічного театру, визначити специфіку інтертекстуальності, колективної творчості й історизму Б. Брехта, а також сприяє розв’язанню деяких спірних питань, пов’язаних із жанром обробок у творчості драматурга.

Аналіз досліджень. Розмови про «смерть» Брехта почалися ще в сімдесяті роки. Макс Фріш заявив про «незаперечну втрату впливовості» (durchschlagende Wirkungslosigkeit) класика Брехта (Brecht-Handbuch, 1980: 1), а святкування з нагоди вісімдесятиріччя письменника стали приводом остаточно розпрощатися з ілюзіями, актуалізованими в його п’єсах. Падіння соціалістичної ідеології після Повороту, на перший погляд, взагалі позбавляло п’єси Брехта будь-якої актуальності (Brecht-Handbuch, 2001: VII). Проте «скасування політичних суперечностей» привело до протилежних результатів: західне літературознавство нарешті відкрило багатогранність і своєрідність творчості письменника, почало звертати увагу на експериментальний характер його п’єс і постановок (Brecht-Handbuch, 2001: VII). Як зауважує Я. Кнопф, саме те, за що Брехта критикували – плагіат, колективна творчість, відкриття нових форм впливу на глядача (насамперед це

стосується ролі музики й кінематографу в його постановках), – стало предметом загального захоплення та відкрило нові обрії вивчення творчості режисера й драматурга Брехта (Brecht-Handbuch, 2001: VII). Сучасні західні літературознавці розглядають інтертекстуальний та інтермедіальний аспекти його драм, зосереджують увагу на мовних експериментах і специфічному історизмі Брехта. Іншого тлумачення набуває і так звана «ангажованість» брехтівського театру. «Тим, що Брехт розумів свої твори як «продукти часу» й називав їх «пробами», він привніс у літературу категорії змінюваності та змінюваності, тим самим поставивши під сумнів – чи то спростувавши – такі традиційні літературні поняття, як «вічні цінності», «гармонійна» завершеність» або «автономія», а також надав своєю концепцією відкритого твору нових вимірів літературі» (Brecht-Handbuch, 2001: VIII).

На початку XXI століття змінюється ситуація і в українському брехтознавстві: з’являються нові переклади творів Брехта – 2009 року під науковою редакцією О. С. Чиркова вийшов перший український переклад «Навчальних п’єс» Б. Брехта (перекладач – Л. О. Федоренко), через рік – переклад «Тригрошової опери», «Матінки Кураж» і «Життя Галілея» (перекладачі – М. Л. Ліпісівіцький, С. Ф. Соколовська, В. П. Прищепка), 2011 – переклад першої п’єси Брехта «Біблія» (перекладач – М. Л. Ліпісівіцький); з 2006 року в Житомирському державному університеті імені Івана Франка проходять «Брехтівські читання»; 2011 року вийшов «Брехтівський часопис» (Брехтівський часопис, 2011). Запропоновані українськими науковцями дослідження наочно демонструють, наскільки суперечливою постаттю був Б. Брехт, який сприймався сучасниками то як геній, то як об’єкт пародії.

Мета статті – визначення формально-змістових трансформацій, яких зазнав текст трагедії К. Марло в обробці Б. Брехта, а також аналіз поетики «Життя Едуарда II Англійського» в контексті формування принципів епічного театру.

Виклад основного матеріалу. Першою з обробок Бертольта Брехта була п’єса «Життя Едуарда II Англійського», сюжет якої був запозичений у К. Марло. Обробку історичної хроніки сучасника Шекспіра, надмірно громіздкої за формою та перенасиченої сюжетними лініями, Брехт у співпраці з Л. Фейхтвангером здійснив для Мюнхенського камерного театру. Режисером постановки п’єси був сам Брехт, саме в ній уперше були втілені принципи епічного театру, теорія якого сформується протягом наступних п’яти років. Робота над цим твором була пов’язана з боротьбою проти

патетичної фальші, хибної урочистості, що десятиліттями нашаровувалась на класичну літературну спадщину й стала її невіддільною частиною. «Ми хотіли, – писав пізніше Б. Брехт, – допомогти створенню вистави, яка б зламала сценічну традицію німецького Шекспіра – той гіпсово-монументальний стиль, який є таким дорогим міщанському серцю» (Брехт, 1967: 9). Фотографії вистави, декорації свідчать про реалістичне ставлення Брехта до Англії середньовіччя – «холодне, примітивне, мужицьке, без жодних ознак естетизації та куртуазності» (Брехт, 1967: 9).

Через своє особливе ставлення до театру й театральної дії Брехт досить кардинально переробив п'єсу Марло. За підрахунками Джона Віллета, «лише двадцять частина тексту була прямо перекладена Брехтом із Марло» (Willett, 1964: 15). Драматург зробив хроніку Марло більш місткою, випустив деякі образи й сцени, аби зробити п'єсу близькою до епічного театру й сконцентрувати глядача на головних «вагомих» подіях. Так, простежуючи лінію зв'язків героїв, Брехт залишив лише одного фаворита короля Едуарда – Гевестона, в той час, як у К. Марло їх було двоє: Гвестон і Спенсер Молодший, який був фаворитом короля Едварда II після смерті Гевестона. У Марло Гевестон був вигнанцем двора, в той час, як Брехт вирішив, що фаворит короля буде вигнаним лише один раз. Він також опустив такі фабульні елементи, як подорож королеви до Франції, заручини фаворита короля та його племінниці.

Очуження претексту спостерігається уже в назві обробки. У виданні 1594 року трагедія К. Марло відповідно до традицій часу має назву “Troublesome Reign and Lamentable Death of Edward the Second, King of England, with the Tragical Fall of Proud Mortimer” («Неспокійне правління та жалюгідна смерть Едуарда II Англійського, а також трагічне падіння благородного Мортімера»). Брехт уже в назві «Життя Едуарда II Англійського» випускає слова «смерть» і «правління», тим самим зміщуючи акценти з політики (правління) та смерті на «життя» Едуарда II.

Брехта цікавить насамперед, як життя великої людини призводить до смерті багатьох. Цю думку висловлює Мортімер у своїй промові в Палаті лордів, коли описує наслідки нерозумного вчинку Париса, що призвів до загибелі Трої: “Vor jemand sich's versah in folgenden Tagen / Griffen vieler Hände nach vieler Hälsen / Von zerbrochenen Schiffen spießte man viele auf / Ertrinkende, wie Thunfische. Bei zunehmendem Mond / Fehlten viele in den Zelten, in den Häusern / Wurden viele gefunden ohne Köpfe. Die Krebse / Wurden sehr feist in jenen

Jahren in dem Fluß / Skamander, aber nicht gegessen. Spähend / Nach Wetterstrich früh / Bekümmert einzig, ob Abends Fische anbeißen / Fielen gegen Mitternacht in Verwirrung und Absicht / Sämtliche” (Brecht, 1988: 21).

Кілька разів Мортімер повторює слово “viele” (багато), маючи на увазі вояків і мирних жителів, які вбивали один одного й загинули через примху Париса. У фінальному рядку ці “viele” (багато) перетворюються на “sämtliche” (всі). Це слово наголошене тим, що є єдиним словом вірша, воно резюмує головну думку промови Мортімера: через примху одного загинули всі.

Брехт вдається до подвійного очуження: його персонаж Мортімер очужує історію Троянської війни, пристосовуючи її до конфлікту між перами й Едуардом, пророкуючи загибель всіх через небажання короля відмовитися від «Слени-Гевестона»; Брехт очужує трагедію Марло, висувуючи на перший план актуальну для його часу проблему маленької людини, адже через рішення можновладних осіб мільйони загинули в окопах Першої світової війни, стали жертвами інфляції та повоєнної розрухи.

Саме це наголошується в назві попередньої сцени: «Розруха в державі за правління короля Едуарда в 1307–1312 роках. Поразка у війні з Шотландією через безвідповідальність короля». Наслідки впертого небажання Едуарда відмовитися від Гевестона відчутні вже на початку сцени. Про це розповідає продавець балад у пісні “Eddis Keksweib hat einen Bart auf der Brust” (Brecht, 1988: 14): через пристрасть короля гинуть тисячі солдатів. Вулична пісня стилістично контрастує із промовою Мортімера (якщо в пісні Гевестон названий полюбовницею Едді з бородою на грудях, то в промові Мортімера він порівнюється з Єленою Прекрасною, тим самим класичний образ знижується), проте за змістом і народна пісня, і пишномовна метафора Мортімера однакові: щоб один міг жити, всі повинні вмерти. До того ж Єлена й Гевестон стають невиліною причиною тривалого кровопролиття та невиліною жертвою кохання знатної персони. Брехт наголошує на останньому, зараховуючи Гевестона до багатьох: якщо в Марло він належить до знаті, то в Брехта є сином різника. Саме це найбільше дратує перів: “Wenn im Sankt James-Spital der liebe Gott / Aus Mangel an Mehl einhundert Schweine / Eingehen läßt, stören wir deshalb Euch / Gewiß nicht von Euren Büchern, Mortimer. / Doch wenn in Westminster solch ein Schwein sich sielt...” (Brecht, 1988: 16). Сотня свиней, що «здихає» в шпиталі Святого Джеймса через відсутність хліба, - це

солдати. Називаючи Гевестона свинею, архієпископ наголошує на його приналежності до цих жертв корони. У Марло поява солдат у першій сцені є передвістям насильницької смерті Гевестона від рук солдат, у Брехта ця сцена тематизує роль солдатів у війні. Все, що отримує солдат від Англії, – сплачений шпиталь Святого Джеймса, де він здихає (*verreckt*). Гевестон цинічно зазначає: “*Verrecken ist Soldatenlos*” (Brecht, 1988: 10).

Так, уже з перших сторінок у п’єсу Брехта входить тема війни й долі солдата, що стануть провідними в його драматургії. Саме в розробці цієї теми німецький драматург найбільше відходить від претексту й наближає ренесансний текст до сучасності. Солдати представлені в п’єсі як безлика маса, що підкреслюється їхньою сценічною презентацією: в епізодах Кілінгсвортської битви вони виступають у білому гримі, їхні обличчя позбавлені, таким чином, будь-якої індивідуальності, вони маршують із барабанами, їхні рухи механічні. Солдати нагадують механізми, що підкорюються чужій волі. Перетворюючи солдат на механізми, Брехт наголошує на новій якості війни, що також стала безликою, відколи почали використовувати катапульти: “*Seit Katapulte, an denen Menschen hängen / Unaufhaltsam stampfen, seit Pferdeherden / Mit Volk darauf, scheu von Trommeln, auf- / Einander rasen... / Seit Katapulte arbeiten, Trommeln trommeln, / Bemenschte Pferdeherden / Einander auffressen, zieht roter / Taumliger Mond Vernunft aus Hirnen und aus / Dem Menschen tritt nackt der Tier*” (Brecht, 1988: 31).

Допоки Едуард виступає втіленням держави, його жертви певною мірою уподібнюються: і Мортімер, і Гевестон, і королева Анна, й звичайні солдати стають жертвою непередбачуваних рішень короля. Едуард «інструменталізує», «опредмечує» людей. Гевестон та Анна є для нього предметами. Як маленька дитина, що бажає отримати улюблену іграшку, він на всі резони й погрози відповідає: “*Ich will Gaveston haben*” (дослівно: «Я хочу Гевестона») (Brecht, 1988: 11). Едуард програє битву через те, що замість того, щоб приймати рішення та думати про відданих йому людей, він милується білявим волоссям Гевестона. Тому Едуард сприймає слова Мортімера, що Гевестон “*jetzt aus der Streit ist*” (Brecht, 1988: 38), як “*aus der Welt ist*” (Brecht, 1988: 39), і ця помилка стає фатальною для його фаворита. Анну він прямо називає своєю річчю: “*Ein Ding, überantwortet testamentarisch / Seid ihr mir eigen. Mir verschrieben, unerwünscht / Ohne mein Einverständnis nie frei*” (Brecht, 1988: 37). Саме ці слова призводять до

зради королеви, вона укладає союз із Мортімером і перетворюється на «вовчицю», яка не буде знати спокою, доки не помститься чоловікові. Анна – єдиний персонаж у п’єсі, хто не керується розрахунком, хто насправді не жадає влади, не хоче покласти на себе відповідальність за державу, а лише турбується про власну дитину. Саме це призводить її до трагічного фіналу. Здатність забувати, яку Ніцше визначив як необхідність, за матеріалістом Брехтом, є, здається, єдиною провиною Анни. Королева Брехта є не королевою, а жінкою, в той час, як у Марло Ізабелла від самого початку є насамперед властолюбною та честолюбною королевою.

Якщо в Марло любовний зв’язок між Ізабеллою та Мортімером існує від самого початку п’єси, то в Брехта Анна з огидою говорить про своє приниження. Зауважимо, що ці слова вона промовляє «про себе», тобто не лицемірить, як Ізабелла, коли вона говорить про своє кохання до чоловіка й водночас радиться з Мортімером, як того знищити. Анна перетворюється на зрадницю під впливом підступності й честолюбства Мортімера. І якщо Ізабелла наприкінці трагедії Марло стає маріонеткою в руках свого коханця та, незважаючи на прохання сина, погоджується зі стратою Кента, то Анна Брехта своїм рішенням замінює страту на вигнання. Коли Мортімер умовляє королеву вбити Едуарда, Анна «сміється над порожнечою світу», що має підкреслити не тільки душевний стан героїні – безсилля, втому, усвідомлення своєї гріховності, а й безглуздість двірських інтриг, підлість людської природи.

Проблема «оречевлення» людей актуалізує сучасну Брехтові проблему індивідуалізму буржуазії Веймарської республіки, що висуває на перший план власні інтереси й живе коштом суспільства. У цьому сенсі деполітизація драми Марло обертається на свою протилежність: Брехт доводить, що тотальний індивідуалізм також має політичне значення, позаяк визначає політику й цинічно реалізується коштом «маленьких людей». Перша світова війна призвела до тяжких економічних і моральних наслідків, проте водночас сприяла розквітові військової індустрії. П’єса, написана в так звані «золоті двадцяті» – часи розквіту розважального буму, – стала свого роду попередженням суспільству. Індивідуалізм, жага розваг призводять до фатальних наслідків. Не дивно, що, опредмечуючи людей, використовуючи їх задля власної втіхи, Едуард надалі сам перетвориться на таку річ, яку будуть передавати з рук у руки й використовувати у власних інтересах.

На прикладі Мортімера й Едуарда Брехт розкриває один із провідних мотивів свого твору – свідомого вибору власного падіння. Едуард, незважаючи на попередження перів, обирає Гевестона, війну й смерть. Сповідуючись єпископу, він говорить, що силою стягнув подушне з голодних рибаків, через примху затримував Анну в Лондоні спекотного серпня, через зловтіху відпустив Мортімера. Названі всі вороги Едуарда – народ, королева, Мортімер – він створив їх власноруч. Мортімер уже на початку твору передбачає свою долю, але все ж таки включається в політичну боротьбу. Мало того – обидва майже нічого не роблять задля власного життя. Едуард після поразки при Гарвічі залишається в Англії, потім попри всі знущання відмовляється зректися трону, з якоюсь маніакальною наполегливістю жадає смерті від руки Мортімера. На що той не безпідставно заперечує: “Ich seh Euch roh verstrickt in Euer Selbst” (Brecht, 1988: 82). Мортімер також відмовляється рятувати власне життя, просити про помилування Едуарда III, надаючи перевагу смерті. Саме ці два образи зазнали найбільших змін у трактуванні Брехта.

В англійського драматурга Мортімер Молодший є уособленням макіавеллівської людини: «Використовуючи суспільну думку, військову міць баронів, улещуючи народ, макіавелліст Мортімер захоплює трон» (Марло, 1961: 33). Незважаючи на слабкість Едуарда II, його егоїзм і потурання власним пристрастям, симпатії читача все ж на його боці. Едуард є жертвою інтриг Мортімера й баронів, які його слабкістю користуються. Король сам визнає, що причиною і його падіння, і загибелі його фаворитів є те, що він керувався не потребами держави, а власним почуттям.

Інакше в Брехта: Едуард II є жертвою власної мстивості, самодурства, пихатості й хтивості. Він зовсім не піклується про справи держави, на угоду своїм примхам нехтує обов’язками й словом. Так, він повертає Гевестона з вигнання, незважаючи на слово, яке дав батькові перед смертю; на повідомлення перів про смуту в країні, про загрозу від зовнішнього й внутрішнього ворога він відповідає: «Мені потрібний Гевестон». Як зауважує Е. Шумахер, «Брехт продовжив у цій роботі тему потрапляння однієї людини під абсолютний вплив іншої, цього разу в цій ролі опиняється король, чиє «я» ніби розчинюється у волі розбещеного Гевестона. Характерно, що фігура короля збільшувалася завдяки його надзвичайному приниженню» (Schuhmacher, 1981: 47–48). Щоб помститися за свого фаворита, Едуард зовсім нешляхетно обманює лордів і вбиває їх. Протягом драми Брехт доводить: слову Едуарда не можна вірити.

На відміну від архієпископа, який переслідує особисті цілі, Мортімер відмовляється від життя книжника й письменника й включається в політичну боротьбу, керуючись інтересами держави. Він добре розуміє наслідки свого втручання в політику, коли відповідає архієпископу: “Wollt Ihr am Ättna Eure Suppe kochen? / Ihr seid am Falschen. Wer anfängt / Einen Hahn zu rupfen, ihn zu essen, oder / Weil sein Gekräh gestört hat, solchen kann am Ende / Gesättigt, aus Geschmack am Schinden, Lust ankommen / Abzuziehn die Haut dem Tiger. Seid Ihr / Das eingedenk?” (Brecht, 1988: 17).

У Марло Мортімер Молодший, досягнувши своєї мети, насолоджується перемогою, яка недвозначно передвіщає кривавий терор: “The prince I rule, the queen do I command, / And with a lowly conge to the ground, / The proudest lords salute me as I pass; / I seal, I cancel, I do what I will. / Fear’d am I more than lov’d; – let me be fear’d, / And when I frown, make all the court look pale” (Marlowe).

Смерть Едуарда II була потрібна Мортімеру для того, щоб закріпити свою владу: він знає, що живий король може стати причиною чергового заколоту, адже навіть стражники співчують нещасному монарху. Тому, хоча Мортімер отримує зречення Едуарда, він віддає наказ убити короля. Таке злодійство обурює читача й, безперечно, підкреслює, що Мортімер – тиран і зрадник. У Брехта наказ про вбивство пов’язаний із небажанням Едуарда віддати корону й мотивований політичною необхідністю: на думку Мортімера, це дасть можливість завершити криваві міжусобиці й зупинити зовнішнього ворога.

У Брехта Мортімер тричі намагається добитися від Едуарда зречення, удаючись і до хитрощів (розмова з єпископом), і до жорстокості (приниження та виснаження короля братами Герні), і, насамкінець, до спроби переконати Едуарда самотійно (на відміну від хроніки Марло, Мортімер Брехта сам розмовляє з Едуардом). Марність цих зусиль змушує його віддати наказ про вбивство короля.

У Марло фінальні слова Мортімера підкреслюють його честолюбство й жагу влади: він не жалкує про свої злочини й зрадництво, а гордовито заявляє, що досяг вершини: “Base Fortune, now I see, that in thy wheel / There is a point, to which when men aspire, / They tumble headlong down: that point I touch’d, / And, seeing there was no place to mount up higher, / Why should I grieve at my declining fall?– / Farewell, fair queen; weep not for Mortimer, / That scorns the world, and, as a traveller, / Goes to discover countries yet unknown” (Marlowe).

Хоча Мортімер Брехта також говорить про прихми Фортуни, він адресує свої слова Едуарду III, змушуючи юного короля задуматися про закони життя та місце людини у світі: “‘s ist, Knabe, die schlumpichte Fortuna treibt’s / Ein Rad. ‘s treibt dich mit nach aufwärts. / Aufwärts und Aufwärts. / Da kommt ein Punkt, der höchste / Von dem siehst du / ‘s ist keine Leiter, ‘s treibt dich nach unten. / Weil’s eben rund ist. Wer dies gesehn hat, fällt er / Knabe, oder läßt er sich fallen? Die Frage / Ist spaßhaft. Schmeck Sie” (Brecht, 1988: 89-90). Герой попереджає Едуарда III про небезпеку зловживання владою, адже страта Мортімера й ув’язнення матері, напевне, не є найкращим початком царювання, цей перший крок може стати не лише першим кроком до вершини, а й першим кроком у прірву. Власне, виходячи з динаміки характеру Мортімера, можна твердити, що Брехт у своїй обробці трагедії Марло доводить: будь-яка влада розбещує людину, одноосібне панування не може бути справедливим і призводить до страждання народу.

На нашу думку, Брехт переосмислює конфлікт трагедії Марло, висуваючи на перший план проблему ролі особистості в історії, співвідношення особистих амбіцій і громадського обов’язку, влади й відповідальності. Людина – чи то володар, чи то пересічна особистість – не може стояти осторонь суспільних проблем, на неї покладається відповідальність за власний вибір – служити правді чи собі. Тому в Брехта зазнають поразки й Мортімер, і Едуард, і Анна.

Висновки. Порівнюючи п’єси К. Марло й Б. Брехта, можна зробити висновок, що останній, використовуючи образ короля Едуарда II, створив нову, сучасну п’єсу, де зробив акцент не на суперечливому коханні короля та його фаворита, а на війні, на голоді й на боротьбі шляхетного Мортімера й короля. Звичайно, дати, час і дійові особи є правдивими, але атмосфера є іншою: пишні середньовічні палаци замінені на холодні, похмурі провулки, жалюгідні халупи, брудні підвали й тому подібне., зовнішньо королі й лорди нічим не відрізняються від звичайних селян і ратників, обличчя вельможних осіб спотворені їхніми нищими пристрастями, так само як їхня мова рясніє грубою, низькою лексикою. Моделювання конфліктів у п’єсах також відрізняється: Брехт карає короля не за розпусні зв’язки, а за його надмірний індивідуалізм, за його нехтування бідними помираючими від голоду людьми. Початок репетицій «Життя Едуарда II Англійського» збігся з путчем, який організував у листопаді 1923 року Гітлер разом із Людендорфом. Ця подія додала актуальності обробці Брехта, оскільки наводила на думки про сучасні проблеми Німеччини.

Надзвичайно важливим фактом для Брехта було також те, що предметом його творчого інтересу вперше стала – як він сам писав – «оповідна манера елизаветинської драматургії – зародження нової сценічної мови» (Брехт, 1967: 12). Надалі саме в п’єсах елизаветинців, зокрема в їхніх хроніках, Брехт бачив прообраз тієї епічної драматургії, яку він теоретично розробляв і здійснював у своїй творчості. У цьому сенсі досвід роботи над хронікою Марло й уважне вивчення шекспірівської драматургії стали для Брехта важливими віхами на його шляху до епічного театру.

Надзвичайно важливим фактом для Брехта було також те, що предметом його творчого інтересу вперше стала – як він сам писав – «оповідна манера елизаветинської драматургії – зародження нової сценічної мови» (Брехт, 1967: 12). Надалі саме в п’єсах елизаветинців, зокрема в їхніх хроніках, Брехт бачив прообраз тієї епічної драматургії, яку він теоретично розробляв і здійснював у своїй творчості. У цьому сенсі досвід роботи над хронікою Марло й уважне вивчення шекспірівської драматургії стали для Брехта важливими віхами на його шляху до епічного театру.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Брехт Бертольт. Обработки. Москва : Искусство, 1967. 506 с.
2. Брехт Бертольт. Про мистецтво театру. Київ : Мистецтво, 1977. 365 с.
3. Брехтівський часопис (Brecht-Heft): статті, доповіді, есе : збірник наукових праць (філологічні науки). Житомир : Житомирський університет імені Івана Франка, 2011. № 1. 173 с.
4. Марло Кристофер Сочинения. Москва : Художественная литература, 1961. 665 с.
5. Brecht Bertolt. Stücke 2. Frankfurt am Main : Suhrkamp, 1988. 482 S.
6. Brecht-Handbuch: in fünf Bänden / hrsg. von Jan Knopf. Bd. 1. Stücke. Stuttgart; Weimar : Metzler, 2001. XVIII. 661 S.
7. Brecht-Handbuch. [1], Theater : eine Ästhetik der Widersprüche / Jan Knopf. 1980. 488 S.
8. Marlowe. Christopher Eduard the Second. URL: <https://www.bartleby.com/46/1/> (дата звернення: 26.11.2020).
9. Schuhmacher Ernst Leben Brechts. Berlin : Henschel Verlag, 1981. 443 S.
10. Thomsen Frank, Müller Hans-Harald, Kindt Tom. Ungeheuer Brecht. Eine Biographie seines Werks. Göttingen : Vandehoek & Ruprecht, 2006. 330 S.
11. Willet John Das Theater Bertolt Brechts: eine Betrachtung. Frankfurt am Main : Rowohlt, 1964. 267 S.

REFERENCES

1. Brecht Bertolt Obrabotki [Adaptations]. M.: Iskusstvo, 1967. 506 p. [in Russian].
2. Brecht Bertolt Pro mystetstvo teatru [About the art of theatre]. K.: Mystetstvo, 1977. 365 p. [in Ukrainian].
3. Brechtivskiy chasopys (Brecht-Heft): statii, dopovidi, esse [Brecht’s magazine (Brecht-Heft): articles, reports, essays]. Zhytomyr: Zhytomyr Ivan Franko University, 2011. № 1. 173 p. [in Ukrainian].
4. Marlowe Christopher Sochineniia [Oeuvre]. M.: Khudozhestvennaia literatura, 1961. 665 p. [in Russian].

5. Brecht Bertolt Stücke 2. Frankfurt am Main: Suhrkamp, 1988. 482 S. [in German].
6. Brecht-Handbuch : in fünf Bänden / hrsg. von Jan Knopf. Bd. 1. Stücke. Stuttgart; Weimar: Metzler, 2001. XVIII, 661 S. [in German].
7. Brecht-Handbuch. [1], Theater : eine Ästhetik der Widersprüche / Jan Knopf. 1980. 488 S. [in German].
8. Marlowe Christopher Eduard the Second. URL: <https://www.bartleby.com/46/1/> [in English].
9. Schuhmacher Ernst Leben Brechts. Berlin: Henschel Verlag, 1981. 443 S. [in German].
10. Thomsen Frank, Müller Hans-Harald, Kindt Tom. Ungeheuer Brecht. Eine Biographie seines Werks. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006. 330 S. [in German].
11. Willet John Das Theater Bertolt Brechts: eine Betrachtung. Frankfurt am M.: Rowohlt, 1964. 267 S. [in German].

УДК 811.161.2'0'373.2'276.6:611"10/19"
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-17>

Ілона ПРИХОДЬКО,
orcid.org/0000-0001-5106-2218
асистент кафедри англійської філології та методики викладання англійської мови
Мелітопольського державного педагогічного університету
імені Богдана Хмельницького
(Мелітополь, Запорізька область, Україна) prykhodkoilona2018@gmail.com

СПЛАНХНОНІМІЧНА ЛЕКСИКА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ XI – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XX СТОЛІТЬ

У статті на широкому фактичному матеріалі розглядається історія становлення й розвитку спланхнонімічної лексики української мови від праслов'янської доби до кінця 50-х років минулого століття. До такої лексики належать назви дихальних органів, органів травлення, органів сечостатевої системи, а також номен на позначення частин центральної та периферійної нервової систем. Обстежений матеріал дає підстави говорити про те, що основний арсенал найменувань внутрішніх органів людини і тварини був сформований у праслов'янську добу. Писемні джерела і давньоруськоукраїнського, і середньоукраїнського періодів розвитку української мови засвідчують невелику кількість спланхнонімів, більша частина яких була успадкована із праслов'янської мови. Активне поповнення лексики на позначення внутрішніх органів людини і тварини відбувається у XVIII – на початку XX століття за рахунок як і питомого українського або давньослов'янського матеріалу, так і запозичень з інших мов. Основною тенденцією творення нових спланхнонімів на початку минулого століття був пошук власне українських відповідників до іношомовної лексики. З-поміж способів морфологічної деривації іменників на позначення внутрішніх органів людини і тварини найпродуктивнішим був суфіксальний, меншу продуктивність виявляли конфіксація та універбація. Другий спосіб творення нових спланхнонімів – лексико-семантичний – почав складати конкуренцію афіксації з кінця XIX століття. Нерідко до іменника, що позначав той чи той внутрішній орган людини або тварини, приєднувався уточнювальний прикметник, який мав указувати на локалізацію, форму, спосіб поширення означуваного спланхноніма. Інколи для називання внутрішніх органів та їхніх частин могли використовуватися евфемічні лексеми.

Ключові слова: спланхнонім, внутрішні органи людини і тварини, лексема, семантика, праслов'янська мова, давньоруськоукраїнська мова, середньоукраїнська мова, нова українська мова.

Ілона PRYKHODKO,
orcid.org/0000-0001-5106-2218
Assistant Teacher at the Department of English Philology
and Methods of Teaching English
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University
(Melitopol, Zaporizhia region, Ukraine) prykhodkoilona2018@gmail.com

SPLANCHNONYMIC VOCABULARY IN THE UKRAINIAN LANGUAGE OF THE 11TH – FIRST HALF OF THE 20TH CENTURIES

The article examines the history of the formation and development of splanchnonymic vocabulary of the Ukrainian language from the Proto-Slavic era to the end of the 50s of the last century on the basis of broad factual material. Such vocabulary includes the names of the respiratory organs, digestive organs, organs of the genitourinary system, as well as names to denote parts of the central and peripheral nervous systems. The examined material gives grounds to say that the main arsenal of the names of human and animal internal organs was formed in the Proto-Slavic era. Written sources which belong to both the Old East Slavic and Middle Ukrainian periods of the Ukrainian language development testify to a small number of splanchnonyms, most of which were inherited from the Proto-Slavic language. The active replenishment of vocabulary used to denote the internal organs of man and animal occurred in the 18th – early 20th century due to specific Ukrainian or ancient Slavic material, as well as due to the borrowings from other languages. The main tendency in the creation of new splanchnonyms at the beginning of the last century was the search for Ukrainian equivalents to foreign vocabulary. Among the methods of morphological derivation of nouns to denote the internal organs of man and animal, the most productive was suffixation, whereas less productive was prefixal-suffixal and univerbation ways. The second way of creating new splanchnonyms, that is lexical-semantic, began to compete with affixation from the end of the 19th century. Often the noun denoting this or that internal organ of a person or animal was joined by a clarifying adjective which was to indicate the location, form, and method of distribution of the denoted splanchnonym. Sometimes euphemic lexemes could be used to name internal organs and their parts.

Key words: splanchnonym, internal organs of man and animals, lexeme, semantics, Proto-Slavic Language, Old East Slavic Language, Middle Ukrainian Language, New Ukrainian Language.

Постановка проблеми. Найменування частин тіла людини і тварини останні кілька десятиліть є предметом пильної уваги мовознавців: розроблено докладні класифікації соматичних найменувань (Вайнтрауб 1980: 51–55; Кравчук-Тугра 1987: 45; Вежбицкая 1996: 387; Апресян 1995: 355; Кочеваткин 2001: 7–63; Бердникова 2000; Масалева 2010: 8; Дяченко 2008: 29–153; Валодзіна 2009: 51–105; Подгорная 2015: 161 та ін.), постійно розширюється коло наукових студій, об'єктом яких є фразеологізми з тим чи тим соматичним компонентом. Найменування внутрішніх органів людини і тварини, які в найпоширенішій на сьогодні класифікації соматизмів (автор – О. Кочеваткін) іменуються спланхнонімами (Кочеваткин 2001: 35), інколи мовознавці в межах власних наукових розслідувань над іншими мовними фактами залучали до розгляду (Берта 2017: 60), однак дотепер в українському мовознавстві немає студії, у якій би розглядалися спланхнонімічні найменування в діахронічному плані. Це й зумовило **актуальність** пропонованої статті.

Мета нашої розвідки – описати історію становлення й розвитку найменувань внутрішніх органів людини і тварини від праслов'янської доби до середини ХХ століття.

Виклад основного матеріалу. Хронологічні межі для нашої розвідки – до середини ХХ століття – ми обрали передусім тому, що саме до кінця першої третини минулого століття лексикографічна палітра української лінгвістики мала передусім національномовне опертя, коли «з-поміж наукових термінів перевага надавалася українським відповідникам і до більшості іншомовних слів добирали українські слова» (Кочан 2011: 161). Спроби побудувати питому українську термінологію автори галузевих підручників та словників, виданих в УРСР у 20-х роках ХХ століття, після 30-х років продовжили в еміграції. Лексика і їхніх наукових робіт, і словників залишилася такою ж, якою вона була в момент їх виїзду з СРСР. І тому лексикографічні й наукові праці, видані до кінця 50-х років минулого століття, відбивають ту мову, яка панувала в українській науковій царині у першій третині ХХ століття.

І. Праслов'янська доба

І.1. **Внутрішні органи в цілому** позначалися такими іменниками: **kašьka* (ЕССЯ IX 159) 'нутрощі комах' від **kaša* 'місиво; каша'; **ętro* (VI 72) 'печінка (й легені)', 'налив, опух', від іє. **entro-m*, де **en-* - префікс 'в', а *-tr-* - формант із просторово-компаративною функцією (див. докладніше ЕССЯ VI 72); **ajьno* (I 64) 'навколоплідний пузир', ад'єктивне похідне за типом

*ajьnъjь 'яйцевий' від **aje* 'яйце'; **duxadlo* (V 150) 'свинячий пузир' від **duxati* 'вдихати, нюхати' + *-(a)dlo* (Там само); **ętreba* / **ętrebъ* / **ętroba* (VI 71) 'утроба', вочевидь, має схоже пояснення, як і пара **ędro*/**ędra*: якщо в **ędro* виокремлюються *ęd-* 'усередині' + *-tr-*, то схожу семантику міг мати й **ę-* < **on-* 'усередині' (ЕСУМ VI 9); **kyła* (ЕССЯ XIII 262-263) 'грижа; пухлина', спор. з лит. *kūla* 'потовщення, нарість', *kūlas* 'пупкова грижа'.

У похідному **červo* (ЕССЯ IV 82) 'черевна порожнина, живіт' дослідники лише на типологічному рівні виокремлюють суфіксальний елемент *-v-*, що продовжує іє. основу **(s)ker-* 'різати', 'шкіра' (див. ЕССЯ IV 83). У дериваті **červina* (IV 81) 'кишки, нутрощі' від **červo* суфіксальний *-ina* вже на праслов'янському етапі увиразнював сему збірності.

Для іменування залози давні слов'яни використовували іменник **zelza*, **gelza* 'залоза' (ЕСУМ II 229), котрий етимологи пов'язують із **zelezo* 'залізо' або з **zelodъ* 'жолудь' (Там само).

2.3.2. **Назви органів травлення:** **ędadlo* (VI 38) 'жувальний апарат у тварин' (< **ędati* + *(a)dlo*); **ędakъ* (VI 38) 'стравохід' (< **ędati* + *(a)къ*); **elito* (VI 21-22) 'нутрощі, великий живіт, одна з частин шлунка у великої рогатої худоби', спор. з іє. **elo-* (пор. нім. *Aal* 'вугор', а також поширене значення аналізованого слова 'ковбаса') + суфікс *-it(o)*; **xobotъ* (VIII 46) 'хобот', за припущеннями укладачів ЕССЯ, від **xabati* 'штовхати, дути' (Там само 7), при цьому **xobotъ* – похідне з формантом *-otъ* від кореня **xob-* (Там само 47); **jьkno* (VIII 216) 'живіт', спор. з іє. **jьekⁿn-* 'печінка' (докладніше – VIII 216); **rъtъ* 'рот; дзьоб' (ЕСУМ V 127), можливо, пов'язаний із **ryti*; перенесенням за подібністю, вочевидь, є **kьlba* / **kьlbъ* (Козлова 1997: 23) 'порожнина шлунка; (свинячий) шлунок; нутрощі риби'. Сему речовинності мав дериват **kalivo* (IX 124) 'задній прохід' від **kalъ* 'бруд' + *-(i)vo*; **kal'uxъ* (IX 125) 'кишки' від **kalъ* 'бруд' + *-uxъ*; **kyša* (ЕСУМ II 440), **kyšьka* (ЕССЯ X 278) 'кишка' від **kysiti*, **kysnoŕi* 'мокнути, киснути' (очевидно, така назва зумовлена тим, що, потрапляючи до стравоходу, їжа під дією шлункового соку перетравлюється).

Із-посеред обстежених реконструкцій маємо й кілька давніх **дентонімів**, а саме: **černъ* / **černo* / **černa* / **černъ* (IV 69) 'корінний зуб, щелепа, ясна', вочевидь, споріднене з **ker-n-o*, **korę* / **korene* 'стебло, ніжка'; **dęsno* / **dęslo* (V 26) 'ясна' від іє. назви зуба **(e)dent-* + *-sn(o)* / *-sl(o)* 'зуб'; **dęslo* (V 99) 'ясна', споріднене з **dęsno* / **dęslo* (V 26), носовий *ę*, на думку укладачів ЕССЯ, міг виникнути в результаті діалектної депалаталізації **d-**

(ЕССЯ V 26); *zpbь (ЕСУМ II 47), пор. лит. *žambas* ‘гострий предмет, грань балки, лезо’, і.-е. *g'ombhos* ‘виступ, те, що виростало’ < *g'en-* ‘народжуватися’.

Конфікси надавали похідним утворенням локативної семантики, наприклад: *občervje (ЕССЯ XXVI 138) ‘плівка навколо кишок, черевної порожнини’ (*červo ‘живіт’);

2.3.3. Проаналізовані джерела дають нам незначну кількість реконструйованих назв дихальних органів, а саме: *xrěli (VIII 91) ‘жабри’ є фонетичним варіантом до *skrěli ‘те саме’; **čerl'ustьn'a* (IV 66) ‘жабра’, дослідники виводять це слово з **čel'ustь* (ЕССЯ IV 43) із неясним *-r-* (див. докладніше ЕССЯ III 66); *dyxadlo (V 199) ‘дихальний орган, легені, ніздря кита’ від *dyxati; імовірним праслов'янським є іменник *žebra (ЕСУМ II 184) ‘рот, паща; вилиця, щелепа’, яке могло бути пов'язане з *žejba ‘рот, паща’ (Меркулова 1963: 76–78).

2.3.4. Назв органів сечостатевої системи у давніх слов'ян також було небагато: *xujь (ЕССЯ VIII 114) ‘чоловічий статевий орган’, пов'язане з *xvoja, пор. іє. **xau-*, **xu-*, **xj-* ‘хвіст’, *-j-* – колишній суфіксальний елемент, що виводиться із *-j-* (пор. *skou-j-o, *skū-oj-ā ‘гілка, хвіст’); *grōzidlo (VII 150) ‘вим'я свині’ від *grōziti ‘наповнювати вагою’ (VII 150) або від *grōzь ‘вантаж’ (151) + *-(i)dlo*; *ędro/*ędra (VI 65-66) ‘ячко (про чоловічий статевий орган)’, можливо, походить, на думку укладачів ЕССЯ, від **en-* ‘всередині’ + варіант форманта *-tr-* – *-dr-*, пор. *ętro та *qtrь; *ędro / *ędra (VI 43-44) ‘жіночі внутрішні статеві органи’, ‘печінка’, пор. іє. *oid-ro ‘гнійний опух, нарив’; *dьbna (V 173) ‘матка’ – як додаткове значення до основного ‘відчуття болю в суглобах, кишківнику тощо’, зумовленого значенням етимологічно тотожного *dьbno ‘внутрішня (хвороба)’; *dojьka / *dojьkь (V 55) ‘груди; сосок’, *dojьсь (V 55) ‘сосок’ від *dojiti; *dypa (V 157) ‘жіночі статеві органи’, пор. іє. *dhejp(b)-* / *dhojp(b)-* ‘глибокий; улоговина’; *moьna/**moьn'a* (XX 37) ‘шкірний мішечок, у якому розташовані чоловічі статеві органи’ (укладачі ЕССЯ вважають це слово результатом субстантивзації прикметника, що, своєю чергою, походив від **toхь – (Там само) та, вочевидь, пізніший варіант *moьньka (Там само 39); *вумє* (ЕСУМ I 376) ‘вим'я’, спор. з двн. *ūtar* ‘вим'я’ < і.е. *ūdh-r-n-*, суфікс *-men* у пізнішому *ūd(h)men-* – на праслов'янському ґрунті (Хемп 1970: 263-268; Хемп 1972: 176); етимологічно складне утворення *mōdo/*mōdь (ЕССЯ XX 123) ‘тестикула, ячко’ може бути пов'язане з прикметником *mōdrь ‘мудрий, розважливий’, котрий, своєю чергою,

має в основі корінь *ten-* ‘душевний порух, розумова діяльність’ (Топоров 1963: 10-12), оскільки, «згідно з народними повір'ями, *mōdo і є зосередженням чоловічого начала, сили й енергії, що виявляються як у розумовому, так і в сексуальному житті людини» (ЕССЯ XX 123).

Очевидно, композитом у цій підгрупі спланхнонімів був дериват *děloga /*dětologa (ЕССЯ V 8) ‘матка; послід’ (**děto-* та **loga-*).

Можливо, евфемічним є утворення *bobьkь (II 150) ‘чоловічий статевий орган у немовляти’, мотивоване округлою, схожою на біб, формою того, що назване вивідним словом.

Спорадично реконструйовані й конфіксальні полімотивовані деривати з лексико-словотвірним значенням ‘дещо, розташоване навколо того, що названо вивідною основою’, наприклад: *obplodьje (XXVIII 229) ‘оболонка навколо плода; про врожай’ від *plodь, *obploditi ‘запліднити’, можливе й пізніше книжне /термінологічне/ утворення (див. Білоусенко та ін. Нариси... 2010, с. 29)].

II. Українська мова XI – першої половини XX століття

До цієї лексико-семантичної підгрупи включаємо ті соматизми, які називають не лише внутрішні органи, а й ті їх частини, які можуть розташовуватися в багатьох ділянках людського організму. За нашими даними, в обстежених джерелах такі найменування засвідчені порівняно пізно.

На позначення **всього організму** виступали такі лексеми: *організм*, *снасть*, *устрій* (1920 РУМедГалин 85).

Якщо говорити про локалізацію внутрішніх органів, то передусім вважаємо за доцільне навести іменники, у яких реалізоване загальне значення ‘**порожнина, вмістилище**’, а саме: *полость* – *порожнина*, *дутина*, *ямина*, *яма*, *нутрина*, *середовина*, *порожня*, *дуплина* (1920 РУМедГалин 98).

Загалом аналізована підгрупа номенів у плані семантики була досить строкатою, наприклад: *И вынявь тельбухы зь кышкамы* (1842 Ен III 23), *тельбухи* (1920 РУМедГалин 99), запозичення з пол. *telbuch* ‘товсте черево, пузо’, власне українським є суфіксальний дериват *требуха*: *Щоб серце вирвать сь требухою* (к. XVIII/1842 Ен V 62), пов'язане із **terb-*, **tъrb-* > *terbiti ‘м'яти, колотити’ (ЕСУМ V 627); *животиння* (Гр I 482) ‘те, що знаходиться в животі’, *середина*, *серединка* (Гр IV 115), *одріб* (1920 РУМедГалин 20). Оскільки внутрішні органи нерідко могли сприйматися як сукупність, то й позначатися вони могли, відповідно, плоративами, а саме: *нутроці* (1920 РУМедГалин 19-20,

1928 СПТ 14) від *нутро*, *нутрь* ‘внутрішній вміст’ (1840 Б-Н 248), *калюшки* (1920 РУМедГалин 20) від *калюх* ‘живіт’.

Окрему підгрупу становили іменники зі значенням ‘внутрішні органи, витягнуті з тіла вбитої тварини’, наприклад: *легкуша* (Гр II 351) ‘язик, верхні дихальні органи, легені, серце й печінка разом’ (зазвичай ці внутрішні органи, які є досить легкими на вагу, витягають із тіла тварини, коли випотрошують його); *потрух* (1920 РУМедГалин 99) ‘те, що витрусили з черевної порожнини’. У результаті метонімії (внутрішні органи називалися з огляду на те, яка тварина була випотрошена) постали такі найменування, як *зусак* (Гр I 342) та *журавель* (492).

Із кінця XIX століття виокремилася група найменувань **ендокринної системи** – **залоз**. Прикметним є те, що вони часто з однослівним відповідником до російськомовних двокомпонентних термінів, побудованих за моделлю «іменник + прикметник» (ад’єктив тут виступав поширювачем, який указував на розташування чи функції тієї чи тієї залози), мали й паралельні українськомовні субстантивно-ад’єктивні сполуки. З-поміж однослівних лексем, які не передбачали уточнень щодо їх функції чи локалізації, це передусім праслов’янський іменник *залоза* (1920 РУМедГалин 43, 1928 СПТ 33), *залозка* (1920 РУМедГалин 43). Інші найменування могли мати два синонімічні варіанти – одно- та дво-слівний, а саме: *ж. грудная* – *перса молошнівка*, *ссучка*, *груді*; *железы забрюшинные* – *залози позачеревні*; *зобная ж.* – *глеза*, *з. виделкова*; *ж. лимфатическая* – *з. пасокова*; *ж. миндалевидная* – *мигдалик*; *з. слюзна*, *слизньова*, *слизівка*; *надпочечная* – *наднирок*, *з. надниркова*; *ж. околоушная* – *слинівка привушна*, *з. привушна*; *потовая* – *потівка*, *з. потова*; *ж. предстательная* – *присечник*, *з. присечникова*; *ж. привратниковая* – *з. брамникова*; *ж. сальная* – *лоївка*, *з. лойова*; *ж. семенная*, *яйчко* – *яйко*, *шулятко*, *муд*, *з. насінна*; *ж. слезная* – *слезнівка*, *з. слюзова*; *ж. слюнная* – *слинівка*, *з. слинява* (1920 РУМедГалин 43); *Околоушная железа* – *приушна залоза*, *приушнівка* (84); *предстательная железа* – *присечникова залоза* (101); *залоза передміхурова*, *залози кишкові*, *залози кружалові*, *залози сіркові* (1928 СПТ 33). Як бачимо, дво-слівні найменування залоз утворені здебільшого шляхом добору буквального українськомовного відповідника: *з. слинява*, *з. брамникова*, *з. привушна*, *з. надниркова*, *з. слюзна*, *присечникова* тощо. Що ж до однослівних назв, то інколи натрапляємо на власномовні або успадковані з попере-

дніх періодів розвитку мови варіанти називання частин організму аналізованої групи, наприклад: *ссучка* < *ссати*, *шулятко* – можливо, споріднене із *шуляти* ‘штовхати’, *шуляк* ‘поштовх; стусан’ (1886 Ж II 1101), *муд* (пор. **mōdo/*mōdъ* ‘тестукула, яєчко’). Простежуємо також те, що значна частина таких назв могла бути утворена шляхом універбації, наприклад: *мигдалик*, *слизівка*, *наднирок*, *присечник*, *потівка*, *лоївка*, *слезнівка*, *слинівка*, *приушнівка* і т. ін.

У лексикографічних працях першої чверті XX століття фіксуються найменування **отворів, протоків, каналів, проходів, заток** тощо в тілі людини чи тварини, у яких яскраво прозирає сема локативності, а саме: *железы отверстие* – *визівок* (1920 РУМедГалин 43); *железы проток* – *провід залози* (43); *пищевод* – *стравохід*, *їжник*, *кормовий провід*, *їжниця*, *стравохідниця* (93), *проводець* (1928 СПТ 46), *провід кістковий* (46); *канал* – *канал пахвинний*, *канали півкружалові*, *канал носово-слізний*, *канал слізний*, *канал вушківий*, *хордовий канал*, *центральний канал*, *каналіці зубні* (46), *кишковий провід* (50); *синус*, *затока*, *затока чолова* (126), *затока сечостатева* (126) – назва зумовлена дугоподібною формою таких ділянок організму людини чи тварини; *затока плеврора* (1928 МРУС 126) та багато інших.

Просторову семантику мають також спланхоніми, що називали **заглибини** в тілі людини чи тварини. Це були головно однослівні найменування, а саме: *впадина* – *западина*, *ямка*, *заглибина*, *вглибина*, *у(в)логовина*, *влуковина*, *влука*, *заикалубина*, *опадь*; *тазобедренная в.* – *кульшова ямка*, *пановка* (назва зумовлена, очевидно тим, що кульшова заглибина є найбільшою в тілі людини); *впадина глазная* – *очня* (1920 РУМедГалин 23), *выемка*, *вырезка*, *борозда* [...] – *борозна*, *рівчачок*, *борознонька* (25); *жолобок*, *ринва*, *борозенка*, *долочок* (45) та ін.

Наведений матеріал показує, що в деяких похідних сема ‘частина тіла’ була вторинною, зумовленою подібністю до називаного тією чи тією лексемою поняття, пор.: *улоговина* (1893 УмСп I 113, Гр IV 334) ‘западина, котловина’, *борозна* (Гр I 88) ‘викопана або вимита неглибока довга канава в землі’, *борознонька* (88), *рівчачок* (IV 20), *ямка* ‘вирита або вимита невелика заглибина в землі’.

До цієї ж групи загальних або таких, що можуть стосуватися будь-якого із внутрішніх органів або локалізуватися в різних частинах тіла людини чи тварини, найменувань належать і назви **кили**. Однослівних номенів цього утворення небагато, і це насамперед засвідчена у джерелах XI–XIII століть праслов’янська лексема **кила**: *и начашя при-*

строати собѣ кошыли, а не срачицы, <...> и яки зворѣ в ногавици створше, образ **килы** имуще, и нестыдящися отинуд(ь), аки скомраси (XIII/XV ПереяславЛіт 482зв/6), **кила** (Гр II 238) та його пізніший варіант **гила** (1920 РУМедГалин 34), що виник на українськомовному ґрунті внаслідок діалектних фонетичних змін початкового **к-** > **г-** > **г-** (ЕСУМ I 506); **пропуклина** (34) (пор. *опукати 'ставати опуклим, надуватися' – ЕСУМ V 205), **надими** (34) (від **надимати(ся)** 'надувати(ся)'). Більшість же зафіксованих у словниках к. XIX – поч. XX століття назв, залежно від розташування, способу виникнення чи вигляду, могли поширюватися відповідними прикметниками, наприклад: **Грыжа** – **кила**: <...> **келюхова**, **черевна**; **природня**, **здобута**; **товшина**; **штучна**; **нетипова**, **незвичайна**; **урождена**; **стегова**; **к. грудоперетинкова**; **проста**; **пахвинна**, **надими**; **незаправна**; **к. білої смуги черева**; **мізкова**; **м'язова**; **к. навкоса**, **надвірня**, **навкісна**; **к. затулюючи**, **затульна**; **к. чепцева**; **груднина**; **к. калиткова**; **к. забійна** **к. пупцьова**; **к. сечникова** (35).

Сема 'вмістилище' наявна також у нерідко дедемінутивізованих, утворених семантичним способом похідних гнізда **міх-/міш-**, а також **торбинка** й рідко – **пухир**. Як і найменування попередньої підгрупи, вони, залежно від призначення, зовнішніх характеристик чи розташування, поширювалися прикметниками, а саме: **пузырь** – **пухир**, **міхур**, зм. **міхурець** (1920 РУМедГалин 107); **Мішечок**, **міхурець**, **торбиночка**, **мішечок** **волосяний**, **мішечок** **зубний**, **мішечок** **мезодермальний**, **мішечок** **первісний**, **мішечок** **сферичний**, **мішечок** **еліптичний**, **торбинки** **анальні**, **торбинки** **защичні** (1928 СПТ 67), **мішок** **жовтковий**, **мішок** **кишково-жовтковий**, **мішок** **шкорово-жовтковий**, **мішок** **слізний** (68).

На позначення **оболонки** слугували похідні, утворені головню морфологічними способами, а саме: **Оболочка** – **оболонка**, **опона**, **плівка** (82), **о. ворсинчатая** – **барвничка** (1920 РУМедГалин 82) **о. мышечная** – **м'яззя**, **о. сосудистая**, **наружная** – **ожилля**; **середжилля**; **о. мышечная** – **м'ясатка**, **скловатка**; **о. отпадающая** – **обрудок** (1920 РУМедГалин 82). Траплялися з-поміж таких назв і запозичення, яким уже на українськомовному ґрунті могло надаватися інше значення, наприклад, **ослонка** (82) 'оболонка' від польс. **oslonka** 'кожух'. Рідко найменування згаданої семантики мали побіч себе прикметниковий поширювач, пор.: **о. сосудистая**, **наружная** – **о. м'язожилова**, **о. середножилля** (82).

Спостереження над українськими лексикографічними виданнями дають підстави говорити про певні тенденції в іменуванні частин тіла, які

полягали в поступовій заміні однослівних назв іменниково-прикметниковими сполуками. Приміром, для називання **перетинки** у словнику М. Галина 1920 року використовувалося переважно як однослівні, так і двослівні варіанти, наприклад: **Перепонка** – **перетинка**, **плівка**, **перетно**, **наболонь**, **шкурка**; **т. serosa** – **п. сировчана**, **сировчанка**, **т. olfactoria** – **перетинка нюхова**, **нюхачка**, **membrana aponevrotica** – **перетинка розтяжна**; **т. obturatoria** – **п. зарістка**, **п. замикаюча**, **п. напнута**; **т. serosa** – **п. сировчана** (1920 РУМедГалин 91). А вже словник В. Кисільова 1928 року дає нам виключно двослівні конструкції, а саме: **membrana tympani** – **бубонцева (барабанна)**, **оболонка (перетинка)**; **membrana aponevrotica** – **розтяжна (апоневротична)** **оболонка (перетинка)**; **membrana obturatoria** – **затульна оболонка**; **нюшна оболонка**; **membrana serosa** – **сироваткова оболонка** (1928 МРУС 104), **межистінна перетинка** (107) 'плевра'. Як бачимо, інколи найменування **оболонка** й **перетинка** виступали синонімами, що було зумовлено перекладом латинського терміна **membrana** двома варіантами, причому відповідник **перетинка**, за нашими даними, почав замінити першу з наведених лексем пізніше.

Для називання **складки** використовувалися девербативи **загинка**, **згортка**, **збурка**, **бганка**, **зморшка** (1920 РУМедГалин 119).

3.2. Органи дихання

На позначення **горла** із давньоруськоукраїнського періоду був поширений праслов'янський іменник **горло**, який слугував для називання горла як частини шиї (див. п.3.1. дисертації), так і частини дихальної системи, наприклад: **гърло** (XII/XIII СДЯ I 411) 'голосові зв'язки, гортань', **горло**, **гортань** (XVI Тимч II 44) 'гортань', **гордло** (XVII Тимч II 41) 'горло', **горло** (Гр I 313, 1928 СПТ 25), **пролик** (1920 РУМедГалин 31), **пролиг** (1920 РУМедГалин 31, 1928 МРУС 33) від **лигати** 'ковтати' (Гр II 357), **горлянка** (1920 РУМедГалин 33), **гаргала** (33) (від лат. **gargala** 'горло' через посередництво польс. – ЕСУМ I 472).

Згодом виокремлюється поняття **дихального горла** (1928 МРУС 35), для називання якого використовувалися похідні гнізда **дих-**, а саме: **дихавка**; **дихальце**, **дишка** (35), **дишник** (153).

Обстежені джерела фіксують також композити, наприклад, носоглотка (**cavum nasopharyngeale**) – **носогорло**, **носопролик** (1928 МРУС 84).

Для іменування **гортані** як місця утворення голосу з XIII століття і в подальші періоди розвитку мови фіксується праслов'янський іменник **гъртань** (1296 СДЯ II 412, СУМ XVI-XVII VII 39),

го(р)тань, го(р)ло (1596 ЛЗ 40/31); *гертань, гертанка* (Гр I 280), де *-а-* в корені, очевидно, артикуляційної природи; *горлянка* (Гр I 313, 1928 СПТ 26); *гергавка* (Гр I 318, 1920 РУМедГалин 33) від *герготати* ‘кричати’; *дерланка* (1920 РУМедГалин 33) від *дерти* [голос].

Інші назви частин голосових зв’язок, наприклад, *перейстя, вістя гортанки, голоснянка* (1920 РУМедГалин 33) ‘голосова щілина’, *горлянькова щілина* (1928 МРУС 170).

Не вельми широким, хоч і помітним у плані суфіксальної варіативності, спектром назв представлені іменники із семантикою ‘легеня’, які фіксуються в обстежених джерелах *легеня* (1894 УмСп 68, Гр II 351, 1920 РУМед Галин 65), *легені* (1894 УмСп 68, 1920 РУМед Галин 65, 1928 СПТ 60), *легушка* (Гр II 351), *легке, легкі, легушки* (1920 РУМедГалин 65). Мотивація таких субстантивів прикметникового походження зумовлена тим, що легені, порівняно з іншими нутрощами і людини, і тварини, є легшими.

Для називання *плеври* використовувалися такі іменники: *олегення* (1920 РУМедГалин 94, 1926 Лук 27) ‘плевра’, *плевра, олегня* (1928 МРУС 107).

Дихальні органи тварин репрезентовані в обстежених джерелах двома відомими з дописемного періоду іменниками: *зябри, жабри* (1920 РУМедГалин 42), та девербативом *зяви* (Там само), що в основі має праслов’янське дієслово *zeti ‘зяяти, бути порожнім’ (ЕСУМ II 285).

На позначення органу дихання, розташованого у верхніх дихальних шляхах, використовувався суфіксальний дериват із лексико-словотвірним значенням ‘частина організму, подібна до того, що назване вивідним словом’, а саме *мигдалина* (1920 РУМедГалин 1920, 1928 СПТ 68), *мигдалик піднебінний* (1928 СПТ 68).

Для називання *бронха* в лексикографічних джерелах фіксуються суфіксальні девербативи *дишка, озяв* (1920 РУМедГалин 14), *озявок* (Гал) (1920 РУМедГалин 17).

3.3. Найменування органів сечостатевої системи

У лексикографічних працях першої половини ХХ століття натрапляємо на збірне найменування статевих органів, а саме: *Половые органы – природження* (1920 РУМедГалин 97).

А. Система сечовидільних та сечовивідних органів.

Із ХVІІІ століття в проаналізованих джерелах засвідчене слово *нирка*, яке й надалі, за нашими даними, закріпилося як єдине для називання основного парного органу хребетних тварин, у тому числі й людини, за допомогою якого з організму виводиться рідина, а саме: *На катеі*

в ниркахъ и на песокъ особливе способи домове (1759-1775 ЛО 34), *нирка, нім. Niere* (1886 I 528, Гр II 564). Органи, які безпосередньо прилягають до нирок і забезпечують їх роботу, засвідчені під такими назвами: *принирка, надниркова залоза, наднирок, принирок* (1920 РУМедГалин 76), *переднирки* (1928 СПТ 46), *ниркова миска* (63), *переднирка* (105), *стовпи ниркові* (137) та ін..

Спостереження за способами називання **сечового міхура** дали нам підстави говорити про те, що до однослівної форми чи двокомпонентної моделі ця частина нутрощів людини й тварини називалася описовим зворотом, наприклад: *в[о] зми пузиръ заразь з(ъ) уриною з кабана свѣжо заколотого* (1759-1775 ЛО 87). Припускаємо, що більш сучасного вигляду найменування згаданої частини тіла набули, ймовірно, у другій половині ХІХ століття: *сечник, сечевий міхур, мехір* (1920 РУМедГалин 72), *міхур сечовий* (1928 СПТ 112).

Для іменування **сечовидільного каналу** використовувалися такі назви: *сечепровід, мочівник, сечевід* (1920 РУМедГалин 72), *сечівник* (1920 РУМедГалин 72, 1928 СПТ 46).

Б. Статева система.

Із ХІ століття фіксуються нерідко евфемічні, описові назви на позначення **зовнішніх статевих органів**, наприклад: *и сѣмъ изидеть, или и гоиломъ прикоснутиса индѣ* (1130-1156 Кир 45) ‘чоловічий статевий орган’, певне, від *гоити*, пор. *гоило* (ХІІ/ХІV СДЯ II 348) ‘міць, сила’, *живло, первень* (1920 РУМедГалин 41); *залупа* (1920 РУМедГалин 47), *п. крайняя – припрутня, пропонець* (1920 РУМедГалин 94), *луно* (ХVІІІ МагТимч I 410) ‘мошонка’, *scrotum tiraphe – листва, калиткова смуга* (1920 РУМедГалин 72), *калитка* (1920 РУМедГалин 72, 1928 СПТ 70) ‘мошонка’; *паголова* (1920 РУМедГалин 33) ‘голівка статевого члена’, *прутневий жолудь* (1928 СПТ 25) ‘голівка члена’; *клитор – скоботень, секінь* (59), *лобок – луна, лобик, Венерин поріг* (66).

Інколи простежуємо розмежування назв дітородного органу у людей і тварин, наприклад: *кузюкъ – дѣтородный удѣ у животныхъ* (1840 Б-Н 199), *луно – шулята у животныхъ млекопитающихъ* (213).

Груди як статевий орган та їхні частини позначали такі лексеми, нерідко поширювані уточнювальними прикметниками: *сосок – смочок, сочка; (у коровы) – дійка, пипка; с. булавовидний – с. баньковастий; с. валикообразный – с. валочковатий, с. облий* (1920 РУМедГалин 123); *areola mammae – околичка смочкова; sinus lactifera – затока молочна* (34), *околососковый кружок – присмочкове коло* (84); *залоза грудна* (1928 СПТ 33), *чоловіча груди* (33).

Із XVII століття фіксується найменування молочної залози тварини, яка годує, а саме: **цицка** (сер. XVII МатТимч II 471) ‘груди’, *с. (кормящей) – цицка* (1920 РУМедГалин 123), походить, можливо, від *cisati ‘смоктати’ (Царук 1998: 169).

Назви **внутрішніх статевих органів**, які давалися з огляду або на подібність до того, що називає мотивувальне слово, або на виконуваним тим чи тим органом функцію, або на його розташування чи призначення, засвідчені в лексикографічних джерелах із XX століття, наприклад: *periurethritis – осечівниця* (1920 РУМедГалин 92) ‘простата’, *простата – присечник, передсечник* (106); *ячка* (1928 СПТ 46), *ячко* (160); (*прости*) *трубочки сім’яні* (46), *перетинка прутнева* (93), *перетинки яєчкові* (93); *пліва* (97), *перетинка дівоча* (97), *перед’ядро жіноче* (105), *придаток яєчковий* (106), *яєчник* (160).

Досить широким є спектр найменувань піхви та органів, розташованих навколо неї, а саме: *Влагалище – піхва; вібло піхви; пороги; п. слизньова; піхвова частина, піхвова оболонка* (1920 РУМедГалин 19), *гимен – дівинка, дівоча перетинка; д. обручкова; д. сітчаста; д. кляпонька; полудунный – д. перскружна; д. стріпата* (29), *матка – ураз, матиця, матерниця, дитинник* (1920 РУМедГалин 69), *плева – плівка, оболонка, кожушок* (94), *придаток – додаток, наддаток; п. яичка – над’яйча; п. яичника – над’яйник* (102).

Висновки. Обстежений матеріал дає підстави говорити про те, що основний арсенал найменувань внутрішніх органів людини і тварини був сформований у праслов’янську добу. Писемні джерела і давньоруськоукраїнського, і середньоукраїнського періодів розвитку української мови засвідчують невелику кількість спланхнонімів,

частина яких була успадкована з праслов’янської мови (*кила, гърло*).

Активне поповнення лексики на позначення внутрішніх органів людини і тварини відбувається у XVIII – на початку XX століття за рахунок як і питомого українського або давньослов’янського матеріалу, так і запозичень з інших мов. Основною тенденцією творення нових спланхнонімів на початку минулого століття був пошук власне українських відповідників до іншомовної лексики. З-поміж способів морфологічної деривації іменників на позначення внутрішніх органів людини і тварини найпродуктивнішим був суфіксальний, меншу продуктивність виявляли конфіксація (над’яйник ‘придаток яєчка’, *озявок* ‘бронха’) та універбація (*мочівник* ‘сечовий /мочовий/ міхур/’, *присечник* ‘присечникова залоза, простата’, *принирок* ‘надниркова залоза’, *над’яйча* ‘придаток яєчка’). Другий спосіб творення нових спланхнонімів – лексико-семантичний почав складати конкуренцію афіксації з кінця XIX століття. Нерідко до іменника, що позначав той чи той внутрішній орган людини або тварини, приєднувався уточнювальний прикметник, який мав указувати на локалізацію, форму, спосіб поширення означуваного спланхноніма (*придаток яєчковий, сечевий міхур, смочок баньковастий, затока молочна* тощо). Інколи для називання внутрішніх органів та їх частин могли використовуватися евфемічні лексеми (*кузюк* ‘статевий член самців’).

Перспективами подальших студій у царини соматичної лексики полягають, на нашу думку, в більш докладному вивченні спланхнонімів крізь призму формування діалектів української мови від найдавніших часів до сьогодення.

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Б-Н** – Білецький-Носенко П. Словник української мови / підгот. до вид. В. В. Німчук. Київ : Наукова думка, 1966. 423 с.
- Гр** – Словарь української мови / збір. ред. журн. «Киевская старина». Упорядкував, з дод. власн. матеріалу, Б. Грінченко. Київ, 1907–1909. Т. 1–4.
- Енеїда-1842** – *Virgiliova Eneida, na malorosijskij jazyk perelozennaja I. Kotljarevskimъ. Har'kovъ, 1842. Ч. I–VI.*
- ЕСУМ** – Етимологічний словник української мови / за ред. О. С. Мельничука : у 7 т. Київ : Наукова думка, 1982–2012. Т. 1–6.
- ЛО** – *Лѣкарства описа(нъ)ніє, которимы бє(з) мє(ди)ка в дому всѣхъ поратоватисѣ моглєть. Лікарські та господарські порадики XVIII ст.* / підгот. до вид. В. А. Передрієнко. Київ : Наукова думка, 1984. С. 17–91.
- Лук** – Лукасевич Є. Анатомічний словник (матеріали). Львів, 1926. 71 с.
- Кир** – *Вопросы Кирика, Саввы и Ильи, съ отвѣтами Нифонта, епископа новгородскаго, і другихъ ієрархическихъ лицъ. Памятники древнерусского канонического права.* Т. 6. Часть первая (памятники XI–XIV в). Санктпетербургъ. 1880. С. 21–62.
- МатТимч** – *Тимченко Є. Матеріали до словника писемної та книжної української мови XV–XVIII ст.* / підгот. до вид. В. В. Німчук та Г. І. Лиса : у 2-х книгах. Київ-Нью-Йорк : Преса України. Кн. 1–2.
- МРУС** – *Кисільов В. Ф. Медичний українсько-російський словник.* Київ : НАН України, 2008. Вип. III. 172 с.
- ПереяславЛіт** – *Летописец Переяславля Суздальского (Летопись русских царей). Полное собрание русских летописей.* Москва : Археографический центр, 1995. 184 с.

РУМедГалин – Російсько-український медичний словник : матеріали до української медичної термінології / ред. комісія: проф. О. В. Корчак-Чепурківський (голова) та ін. ; упоряд. д-р мед. М. А. Галин; Київський губернiальний відділ охорони народного здоров'я, Підрозділ медичної та санітарної просвіти. Київ, 1920. 144 с.

СДЯ – Словарь древнерусского языка (XI–XIV вв.) / гл. ред. Р. И. Аванесов. Москва : Русский язык, 1988–2008. Т. 1–7.

СУМ XVI–п.п.XVII – Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. Львів, 1994–2006. Вип.1–17.

Тимч – Історичний словник українського язика / за ред. Є. Тимченка. Харків-Київ : ДБУ, 1930-1932. Т. 1. XXIV, 937 с.

Ум-Сп – Словарь російсько-український / уклад. М. Уманець і А. Спілка. Львів : НАН України, 1893–1898. Т. I–IV.

ЭССЯ – Этимологический словарь славянских языков: Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. Вып.1–40. Москва : Наука, 1974–2012.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апресян Ю. Д. Интегральное описание языка и системная лексикография. *Избранные труды* : в 2-х т. Т. 2. Москва, 1995. 767 с.
2. Бердникова Т. А. Лексико-фразеологическое поле соматизмов: на материале архангельских говоров : дисс. ... канд. филол. наук : 10.01.02. Москва, 2000. 376 с. URL : <http://www.dslib.net/literatura-rosii/leksiko-frazeologicheskoe-pole-somatizmov-na-materiale-arhangel'skih-govorov.html>.
3. Берта Е. Т. Фразеологізми із соматичним компонентом у сучасних угорській та українській мовах. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Філологія*. Том 20. 2017. № 2. С. 54–62.
4. Білоусенко П. І., Іншакова І. О., Качайло К. А., Меркулова О. В., Стовбур Л. М. Нариси з історії українського словотворення (іменникові конфікси). Запоріжжя ; Кривий Ріг, 2010. 480 с.
5. Вайнтрауб Р. М. О соматической фразеологии в русском языке. *Лексические единицы русского языка и их изучение*. Ташкент, 1980. С. 51–55.
6. Валодзіна Т. Цела чалавека: слова, міф, ритуал. Мінск : Тэхналогія, 2009. 431 с.
7. Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание / пер. с англ. ; отв. ред. М. А. Кронгауз. Москва : Русские словари, 1996. 416 с.
8. Дяченко Н. М. Номінативні поля соматизмів та відсоматичних утворень в українських діалектах : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Київ, 2008. 408 с.
9. Козлова Л. М. Структура праславянского слова (праславянское слово в генетическом гнезде) : монография. Гомель, 1997. 412 с.
10. Кочан І. М. Українські термінологічні словники 20-х років ХХ століття з позицій сьогодення. *Термінологічний вісник*. 2011. № 1. С. 156–162.
11. Кочеваткин А. М. Соматическая лексика эрзянского языка : учебное пособие. Саранск : Типография «Красный октябрь», 2001. 208 с.
12. Масалева Н. В. Соматизмы в русской языковой картине мира : автореф. дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01. Иваново, 2010. 14 с.
13. Меркулова В. А. Славянское *-žab-; праслав. *žagovъjъ 'высокий, прямой'. *Этимология, 1963*. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. С. 72–80.
14. Подгорная В. В. «Наивная анатомия» в английской языковой картине мира : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.04. Санкт-Петербург, 2016. 226 с.
15. Топоров В. Н. К этимологии слова *myslъ. *Этимология, 1963*. Москва : Изд-во АН СССР, 1963. С. 5–13.
16. Хэмп Э. Miscellanea. *Этимология, 1970*. Москва : Наука, 1972. С. 263–270.
17. Хэмп Э. Дополнение к статье о слове *vumę. *Этимология, 1972*. Москва : Наука, 1974. С. 176.
18. Царук О. Українська мова серед інших слов'янських мов. Етнологічні та граматичні параметри. Дніпропетровськ : Наука і освіта, 1998. 323 с.
19. Krawczyk-Turpa A. Frazeologia somatyczna w gwarach polskich: związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych częścią ciała. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź : Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1987. 270 s.

REFERENCES

1. Апресян Ю. Д. Integralnoie opisanie yazyka i sistemnaia leksikografiia [Integral description of the language and systemic lexicography]. *Selected works* : in 2 vol. Vol. 2. Moscow, 1995. 767 p. [in Russian]
2. Berdnikova T. A. Leksiko-frazeologicheskoe pole somatizmov: na material arkhangel'skikh govorov : diss. kand. filol. nauk [Lexico-phraseological field of somatisms: on the material of the Arkhangelsk dialects: dissertation for a Candidate degree in Philology] : 10.01.02. Moscow, 2000. 376 p. URL : <http://www.dslib.net/literatura-rosii/leksiko-frazeologicheskoe-pole-somatizmov-na-materiale-arhangel'skih-govorov.html> [in Russian]
3. Berta E.T. Frazеологізми із соматичним компонентом у сучасних угорській та українській мовах [Phraseologisms with a somatic component in modern Hungarian and Ukrainian languages]. *Bulletin of Kyiv National Linguistic University. Series Philology*. Vol. 20. 2017. Nr. 2. pp.54–62. [in Ukrainian]
4. Bilousenko P.I., Inshakova I.O., Kachailo K.A., Merkulova O.V., Stovbur L.M. Narysy z istorii ukraiinskoho slovotvorennia (imennykovi konfiksy) [Essays on the history of Ukrainian word formation (noun affixes)]. Zaporizhia; Kryvyi Rih, 2010. 480 p. [in Ukrainian]

5. Weintraub R. M. O somaticheskoi frazeologii v russkom yazyke [On semantic phraseology in the Russian language]. *Lexical units of the Russian language and their study*. Tashkent, 1980. pp. 51–55. [in Russian]
6. Valodzina T. Tsela chalaveka: slova, mif, ritual [The human body: words, myth, ritual]. Minsk : Tekhnologiia, 2009. 431 p. [in Belarusian]
7. Vezhbitskaia A. Yazyk. Kultura. Poznanie [Language. Culture. Cognition] / tran. from English ; Ed. by M. A. Kron-gaus. Moscow : Russkie slovari, 1996. 416 p. [in Russian].
8. Diachenko N. M. Nominatyvni polia somatyzmiv ta vidsomatychnykh utvoren v ukraiinskykh dialektakh : dys. ... kand. filol. nauk (Nominative fields of somatisms and somatic derivatives in Ukrainian dialects) : 10.02.01. Kyiv, 2008. 408 p. [in Ukrainian]
9. Kozlova L. M. Struktura praslavianskogo yazyka (praslavianskoie slovo v geneticheskom gnezde) [The structure of the Proto-Slavic word (Proto-Slavic word in the genetic family) : monograph. Gomel, 1997. 412 p. [in Belarusian]
10. Kochan I. M. Ukrainski terminolohichni slovnyky 20-kh rokiv XX stolittia z pozytsii siohodennia [Ukrainian terminological dictionaries of the 20s of XX century from today's point of view]. *Terminology bulletin*. 2011. Nr. 1. pp. 156–162. [in Ukrainian]
11. Kochevatkin A. M. somaticheskaiia leksika erzianskogo yazyka : uchebnoie posobiie [Somatic vocabulary of the Erzyan language: a study guide]. Saransk : Typography “Krasnyi oktiabr”, 2001. 208 p. [in Russian]
12. Masaleva N.V. Somatizmy v russkoi yazykovoii kartine mira : avtoref. diss. kand. filol. nauk [Somatisms in the Russian worldview : abstract of dissertation for a Candidate degree in Philology] : 10.02.01. Ivanovo, 2010. 14 p. [in Russian]
13. Merkulova V. A. Slavianskoie *-žab-; praslavianskoie *žarovъjъ ‘vysokii, priamoii’ [Slavianskoie *-žab-; Proto-Slavic *žarovъjъ ‘tall, straight’]. *Etymology, 1963*. Moscow : Publishing AN USSR, 1963. pp. 72–80. [in Russian]
14. Podgornaiia V. V. “Naivnaiia anatomiia” v angliiskoi yazykovoii kartine mira : diss. kand. filol. Nauk [“Naive Anatomy” in the English worldview : dissertation for a Candidate degree in Philology] : 10.02.04. St. Petersburg, 2016. 226 p. [in Russian]
15. Toporov V. N. K etimologii slova *myslъ [To the etymology of the words *myslъ]. *Etymology, 1963*. Moscow : Publishing AN USSR, 1963. pp. 5–13. [in Russian]
16. Hamp E. Miscellanea. *Etymology, 1970*. Moscow : Nauka, 1972. pp. 263–270. [in Russian]
17. Hamp E. Dopolneniie k statie o slove *vymę [Addition to the article on the word *vymę]. *Etymology, 1972*. Moscow : Nauka, 1974. p.176. [in Russian]
18. Tsaruk O. Ukrainiska mova sered inshykh slovianskykh mov. Etnolohichni ta hramatychni parametry [The Ukrainian language among other Slavic languages. Ethnological and grammar parameters]. Dnipropetrovsk : Nauka i osvita, 1998. 323 p. [in Ukrainian]
19. Krawczyk-Tyrpa A. Frazeologia somatyczna w gwarach polskich: związki frazeologiczne o znaczeniach motywowanych cechami części ciała. Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź : Zakład Narodowy im. Ossolińskich. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk 1987. 270 s. [in Polish].

УДК 821.112.2.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-18>**Тетяна РЕДЧИЦЬ,**

orcid.org/0000-0003-3497-7699

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри прикладної лінгвістики та перекладу

Черкаського державного технологічного університету

(Черкаси, Україна) tania_redchyts@ukr.net**АМЕРИКА В ЖИТТІ І ТВОРЧОСТІ БЕРТОЛЬДА БРЕХТА**

У науковому викладі здійснено спробу докладно розглянути проблему «Америка в житті й творчості Б. Брехта», зосередивши першочергову увагу на художніх функціях образу Америки в п'єсах і поетичних творах німецького драматурга-новатора. Насамперед зазначимо, що уявлення Бертольда Брехта про Америку, так само як і розуміння того, яке місце вони займали в картині світу митця, можуть бути реконструйовані на підставі тих розрізнених вербальних репрезентацій, які зустрічаються в його листах, щоденникових записах, віршах, драматичних творах. Спочатку американський «колерит» у творах Брехта забезпечувався використанням відомостей про типові прикмети американського стилю життя, джерелом яких були романи американських авторів, фільми, а також та інформація, що доходила з-за океану. Згодом до цього додалися власні враження від американської дійсності. Під час аналізу проблеми «Брехт та Америка» вихідним положенням став висновок Р. Брюстайна про те, що уявлення Б. Брехта про Америку (внаслідок колізій його життя) змінювалося щонайменше двічі; отже, у своєму житті драматург «пізнав», принаймні, дві різних Америки. Образ першої з них – далекий від реальності, сповнений романтичних ілюзій та екзотики Дикого Заходу – формується у свідомості майбутнього метра ще в ранній юності. Формування нового ставлення до Америки й, відповідно, нового її бачення відбувається, коли Б. Брехт на власному досвіді пізнає реалії життя в країні. Характерними відмінностями драматичних творів цього часу є умисна американізація, колоквіалізація та «джазування» мови й манер. Важливим компонентом уявлень Брехта про Америку є передусім БАГАТСТВО. Ця складова частина образу Америки реалізується в поемах через одиниці лексико-семантичних полів ЗОЛОТО й НАФТА. Сутність сприйняття німецьким митцем американської цивілізації визначають ідеї ПРОДАЖНОСТІ й суцільної КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ мистецтва. Важливе місце в структурі уявлень Брехта (як драматурга- й режисера-новатора) про Америку посідає така складова частина, як КІНОІНДУСТРІЯ. Розглянутий текстовий матеріал засвідчує, що семилітнє перебування Брехта в США, занурення в американську дійсність повністю змінило уявлення митця про країну його юнацьких мрій, відповідним чином змінивши й художні функції образу Америки. На зміну уявно міфологізованому хронотопу його п'єс приходять справжня реальність, яка диктує інші художні засоби відбиття американської дійсності.

Ключові слова: Бертольд Брехт, Америка, локус, американізація, колоквіалізація та «джазування» мови.

Tetiana REDCHYTS,

orcid.org/0000-0003-3497-7699

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Applied Linguistics and Translation

Cherkasy State Technological University

(Cherkasy, Ukraine) tania_redchyts@ukr.net**AMERICA IN THE LIFE AND CREATIVE WORK OF BRECHT**

This scholarly presentation attempts to examine in detail the problem of “America in the life and creative work of Brecht”, focusing primarily on the artistic functions of the image of America in the plays of the German playwright-innovator. First, we will mention, that Berthold Brecht’s ideas about America – as well as an understanding of what place they occupied in the picture of the artist’s world, can be reconstructed based on those disparate verbal representations, which are found in his letters, diaries, poems, plays. Initially, the American “color” in Brecht’s works was provided by the use of information about the typical features of the American lifestyle, the source of which were American authors’ novels, films, and information that was coming from overseas. Later, he added his impressions of American reality. In analyzing the problem of “Brecht and America”, the starting point was the conclusion of R. Brustein that Brecht’s ideas of America (due to the collisions of his life) changed at least twice; therefore, in his life, the playwright “learned” at least two different Americas. The image of the first of them is far from reality, full of romantic illusions and exotics of the Wild West – formed in the minds of the future maître in early adolescence. The formation of a new attitude towards America and, respectively, a new vision of it, occurs when Brecht learns from his own experience the realities of life in this country. Characteristic differences of dramatic works of this time are intentional Americanization, colloquialization, and “jazzing” of language and manners. WEALTH is an important component of Brecht’s ideas about America. This

component of the image of America is realized in the poem through the units of lexical and semantic fields GOLD and OIL. The essence of the German artist's perception of American civilization is determined by the ideas of SALES and continuous COMMERCIALIZATION of art. An important place in the structure of Brecht's ideas (as a playwright and film director-innovator) about America is occupied by such a component as the CINEMA INDUSTRY. The considered text material testifies that Brecht's seven-year stay in the USA, immersion in American reality completely changed the artist's perception of the country of his youthful dreams, appropriately changed the artistic functions of the image of America. The imaginary mythologized chronotope of his plays is replaced by real reality, which dictates other artistic means of reflecting American reality.

Key words: Berthold Brecht, America, locus, intentional Americanization, colloquialization, and "jazzing" of language.

Постановка проблеми. Бертольд Брехт належить до числа найбільш знакових постатей у літературі ХХ століття. Його концепція «епічного театру» вплинула на театр практично всіх країн заходу, визначивши театральне обличчя ХХ століття: вже в 1950-х роках п'єси Брехта твердо увійшли в театральний репертуар; його ідеї тією чи іншою формою були сприйняті багатьма драматургами-сучасниками й наступниками, серед яких Фрідріх Дюрренматт, Артур Адамов, Макс Фріш, Хайнер Мюллер, Джон Арден, Едвард Бонд та інші.

Є. Д. Сурков зазначив із цього природу, що теорія «епічного театру», втілена в практику Брехтом-режисером у післявоєнні роки, відкрила принципово нові можливості сценічного мистецтва й мала значний вплив на розвиток театру ХХ століття (Сурков, 1965: 5, 13). Німецька дослідниця історії театру Маріанна Кестінг наголошує, що «якщо нині більшість живих авторів «хворі Брехтом» ("brechtkrank"), то це пояснюється тим, що його позиція досі не могла бути подолана будь-якою іншою, настільки ж значною та внутрішньо цілісною концепцією» (Kesting 1962: 69–70).

Цілком зрозуміло, що за життя письменника, коли його новаторська концепція «епічного театру» здобула широке визнання, та впродовж десятиліть, що минули від смерті письменника, його життєвий шлях, естетичні принципи й художні доробки докладно розглядалися науковцями різних країн передусім у площині його новаторських художніх відкриттів.

Аналіз досліджень. Доробок Б. Брехта не раз ставав об'єктом пильної уваги як зарубіжних, так і вітчизняних германістів. Предметом дослідження в праці українського літературознавця О. С. Чиркова «Бертольт Брехт. Про мистецтво театру» стали теоретичні погляди видатного німецького драматурга. А в 1988 році вийшла у світ монографія докторської роботи О. С. Чиркова, присвячена епічній драмі. Проблема ефекту очуження як теоретико-літературна категорія розглядається в науковій розвідці С. Ф. Соколовської. Різні аспекти творчості німецького драматурга викладені в працях Н. В. Возненко, Н. І. Астрахан, В. О. Гриневича, В. В. Грицюка, І. П. Бабія, І. М. Фрадкіна.

Творчість Брехта ґрунтовніше й різнобічніше вивчалася переважно на Заході (Й. Екхарт, В. Міттенцвай, М. Прілл). Інтертекстуальності у творах німецького драматурга присвячені наукові розвідки зарубіжних германістів М. Боймера й М. Гаккарайнена.

Отже, поза зоною уваги фахівців залишилися деякі аспекти творчості митця, зокрема ті, що дозволяють розглядати його театральні доробки в перспективі загальних тенденцій розвитку літератури й стосуються питань жанрології, часопросторової організації тощо. З'ясування цих питань дозволить заповнити наявні натеper у брехтознавстві лакуни й створити ціліснішу картину творчості митця.

Одна з таких лакун стосується теми Америки в житті й творчості Б. Брехта, яка натеper не отримала свого належного – *системного* – викладення в літературознавстві ані Західної, ані Східної Європи. Єдиний виняток у цьому відношенні становлять англomовні розвідки таких сучасних американських дослідників, як Robert Brustein (Brustein, 1981), James K. Lyon (Lyon, 1992), Patty L. Parmalee (вперше опубл.: Irvine: University of California, 1970). Однак вони сфокусовані здебільшого на біографічних аспектах проблеми, тоді як її поетологічні виміри практично не розглядаються.

Мета статті полягає у встановленні особливостей уявлень Б. Брехта (як драматурга й режисера-новатора) про Америку й у визначенні характерних відмінностей драматичних і поетичних творів часів американської еміграції.

Виклад основного матеріалу. У своєму науковому викладі ми спробували докладніше розглянути проблему «Америка в житті й творчості Б. Брехта», зосередивши першочергову увагу на художніх функціях образу Америки в п'єсах німецького драматурга-новатора. Насамперед зазначимо, що уявлення Б. Брехта про Америку, – так само як і розуміння того, яке місце вони займали в картині світу митця, – можуть бути реконструйовані на підставі тих розрізних вербальних репрезентацій, які зустрічаються в його листах, щоденникових записах, віршах, драматичних творах.

Під час аналізу проблеми «Бреخت та Америка» вихідним положенням став висновок Р. Брюстайна про те, що уявлення Б. Брехта про Америку (внаслідок колізій його життя) змінювалося щонайменше *двічі*; отже, як твердить критик, у своєму житті драматург пізнав, принаймні, *дві* різних Америки (Brustein, 1981).

Образ **першої** з них – далекий від реальності, сповнений романтичних ілюзій та екзотики Дикого Заходу – формується у свідомості майбутнього метра ще в ранній юності. Так, 1916 року він пише у своєму щоденнику: *«Я можу писати, можу складати п'єси краще за Геббеля чи Ведекінда. Але я ледачий. Знаменитим не стану. А якщо стану – вирушу в Америку, наймуся ковбоєм: увесь день в сідлі, дивлюся на небо, розмовляю з биками й підслуховую, як росте трава»*. Однак цей щоденниковий запис свідчить і про інше: майбутній корифей європейського театру добре усвідомлював, що «без імені» в країні його мрії робити нічого.

Однак образ Америки продовжував хвилювати його уяву. Захоплення Брехта Америкою тривало й у 1920-х роках: як і багато інших європейців, він був зачарований американською попкультурою, яка культивувалася засобами масової інформації. У його уяві далека Америка поставала як країна, де було подолано вбогість і посередність, країна непередбачувана й екстравагантна, країна великих міст і ділків великого бізнесу. Цей образ так дисонував із вбогою, непривабливою дійсністю післявоєнної Німеччини, з її всюдишними дрібними спекулянтами й «млявою» «поміркованістю» її жителів. Образ батьківщини, що втратила історичний оптимізм, молодий Бреخت створює в одному з віршів 1919 року, протиставляючи їй саме Америку:

O Aasland, Kummernisloch!

Und in den Jungen, die du

Nicht verdorben hast

Erwacht Amerika!

(цит. за: Hoover, 1975: 285).

Аналогічні думки зустрічаються й у щоденнику Брехта. Так, 18 червня 1920 року молодий поет записав: *«Яку нудьгу наводить на мене Німеччина. <...> Що ж залишається? Америка!»* (цит. за: Fetscher, 1970: 246).

Захоплення Брехта Америкою визначає присутність «американської» теми в п'єсах митця 1920–30-х років, таких як «У нетрях міст» («Im Dickicht der Städte», 1924 рік), «Махагоні» («Mahagonny Songspiel», 1927 рік), «Свята Іоанна скотобоєн» («Die heilige Johanna der Schlachthofe», 1927 рік), «Зліт і падіння міста Махагоні» («Aufstieg und Fall der Stadt Mahagonny», 1931 рік).

Завершує цей ряд п'єса «Сходженню Артуро Уї можна було завадити» («Der aufhaltsame Aufstieg des Arturo Ui»), задумана Брехтом ще 1935 року під час його першого візиту до США під впливом вражень від американської дійсності.

Характерними відмінностями цих драматичних творів є, на думку американської дослідниці Елеонор Хакім, *умисна* американізація, колоквиалізація та «джазування» мови й манер, що особливо помітні у творі «Кар'єра Артуро Уї, яку можна було спинити» (Hakim, 1965: 21).

Ця «умисна» американізація проявляється насамперед через *вибір місця дії*. У більшості «американських» драматургічних доробків Брехта – таких як «У нетрях міст», «Свята Іоанна скотобоєн», «Кар'єра Артуро Уї, яку можна було спинити» – місцем дії виступає Чикаго, на той час друге за кількістю населення місто США, великий індустріальний центр, Мекка емігрантів. На ранньому етапі творчості вибір саме Чикаго як місця дії «американських» п'єс був зумовлений впливом на Брехта роману Е. Синклера «The Jungle» (1906 рік). У 1920-х роках місто здобуло міжнародної «слави» через стрімке зростання рівня організованої злочинності.

Зазначимо, що, як уже спостерегли американські дослідники, в Брехта спочатку було дуже непевне уявлення про географію США – в одній п'єсі Чикаго є портом південних морів, в іншій – знаходиться на відстані чотирнадцяти днів шляху від озера Мічиган. Така неточність географічних координат, схематизм прикмет міського життя США (бокс, гангстери й таке інше) забезпечили *умовність* спатіальних характеристик названих творів. Внаслідок цього їх часопростір набуває *умовно-алегоричного* характеру, а подекуди відверто *міфологізується*, дистанціюючи події, описані у творах, від реального часу й простору, в якому локалізований сам автор.

Такий спосіб художньо-просторової організації Б. Брехтом його п'єс забезпечує їх «соціологізм, інтелектуалізм, втілення актуальних проблем у параболічній формі й зумовлене параболічною побудовою алегоричне, притчове, а також парадоксальне, гротескове й сатиричне осмислення соціальної дійсності» (Євченко, 2004: 166). Водночас домінантною – на протигагу твердженню М. М. Бахтіна щодо часу як «провідного початку в хронотопі» (Бахтин, 1986: 122) – виступає геопросторова координата, МІСЦЕ й пов'язані з ним культурні смисли.

Таким чином, у п'єсах Брехта (не лише «американських») «основне сюжетотворювальне значення», про яке писав М. М. Бахтін (Бахтин,

1986: 282), переходить до «місця», а твори набирають жанрових ознак *п'єси-антиутопії* – таких, зокрема, як «критичне ставлення до соціуму, мотив передбачення майбутнього, що супроводжується бідами, хворобами, катастрофами, війнами» (Свечникова, 2012: 125).

З максимальною чіткістю **«другий»**, якісно цілком відмінний образ Америки, формується у свідомості Брехта, коли він, змушений після приходу до влади в Німеччині нацистів залишити батьківщину, проводить у Штатах шість із чотирнадцяти років вигнання (1941–1947 роки).

Брехт прибув до гавані Лос-Анджелеса в Сан-Педро 21 липня 1941 року. Переїжджаючи до Америки, Б. Брехт, як зазначає німецький дослідник Крістіан Бонерт, сподівався покінчити з ізоляцією (якої він зазнав у Скандинавії та Фінляндії після вимушеного від'їзду з нацистської Німеччини), сподівався знову розпочати практичну роботу. Він вбачав в Америці одну з небагатьох країн, де можна вільно займатися літературою (Bohnert, 1982: 162f). Однак після свого приїзду до Каліфорнії 1941 року Брехт, як зазначає К. Бонерт, пережив справжній шок. Чи не найголовнішим випробуванням, а отже, й чинником його нелюбові до США стала відсутність фінансового успіху. Як неодноразово наголошували біографи Брехта, в Каліфорнії він був змушений жити із щомісячних виплат, передбачених Європейським фондом кіно (Bohnert, 1982: 162f). Усі ці драматичні колізії часів американської еміграції Брехта дуже містко виразилися й у його поетичних доробках, зокрема в «Сонеті еміграції» (“Sonett der Emigration”) (1941):

<...> Verjagt aus meinem Land muss ich nun sehn

Wie ich zu einem neuen Laden komme, einer Schenke

Wo ich verkaufen kann das, was ich denke

Die alten Wege muss ich wieder gehen.

Die glatt geschliffenen durch den Tritt der Hoffnungslosen!

Schon gehend, weiß ich noch nicht: zu wem?

Wohin ich komme, hör ich: *Spell your name!*

Ach, dieser ‘name’ gehörte zu den großen!

(<https://fluchtingedichten.wordpress.com/viertes-gedicht>).

Суттєвий дискомфорт для Брехта створювала віддаленість від «його» аудиторії, мовний бар'єр, а також та обставина, що він і його творчість були не досить відомими в Америці. Це спричиняло ту «надзвичайну інтелектуальну ізоляцію», на яку нарікав Брехт у своїх листах. У порівнянні з тим, як письменник почувався в Голлівуді, маленький Свендборг на усамітненому острові в Данії був, за словами драматурга, світовим центром.

Культурний шок в часі семилітнього перебування Брехта в США спричинили й особливості каліфорнійських краєвидів і клімату, а також прагматизм і меркантильність американської цивілізації, де, як наголошував драматург, кожен завжди щось купував і продавав. Такі умови життя були абсолютно чужорідними для нього. Це усвідомлення омріяної колись Америки як *абсолютно чужого простору* пронизує його щоденники, листи й лірику «каліфорнійського» періоду. Так, Брехт нарікав, що в каліфорнійському кліматі йому нічим дихати, бо повітря геть позбавлене запахів, однакове вранці й ввечері, в будинку й в саду. Деталі ландшафту, які міг розрізнити письменник, їдучи на авто в Беверлі-Гіллс, назагал цілком привабливі, виглядали немов би за вітринним склом, а очі на кожному ланцюжку пагорбів, на кожному лимонному деревці мимоволі шукали маленький цінник. Такі цінники шукав письменник тут і на людях.

У своїх щоденниках і спогадах – як відмінної прикмети американської культури й свідомості – письменник виокремлює штучно створеному «дешеву привабливість». Уже повернувшись 1948 року до Європи, Брехт, порівнюючи її ландшафт і барви з Америкою, напише у своєму щоденнику: «Перша весна в Європі за останні вісім років. Фарби рослинного світу набагато свіжіші й ніжніші, аніж каліфорнійські. Планування не розраховане з математичною точністю, як в декоративних садах і на плантаціях Каліфорнії».

Виставна привабливість, НЕприродність (=НЕсправжність) та облуда, готовність ошукати й продати усіх й уся (або продатися заради власної вигоди) як визначальні риси «другої» – не уявної, а реальної – Америки, яку він спізнав, лише занурившись в американську дійсність, на повну силу розкриваються в його невеликій поемі “Hollywoodelegien” (1942 рік). Нове бачення країни своїх юнацьких мрій Брехт передає через низку аксіологічно забарвлених алегорично-метафоричних образів. Америка бачиться йому як величезне торговище, на якому продаються обмани (“Markt, wo Lügen gekauft werden”). Цей образ проектується і на американське суспільство в цілому, й на окремі його грані, в тому числі й кіноіндустрію та Голлівуд, який продукує і продає обмани (“Ihre Söhne / Haben die *Traumfabriken von Hollywood* gebaut”).

Біблійно-міфологічне трактування «верху» й «низу» поєднується в елегії Брехта із соціальним звучанням:

Über den vier Städten kreisen die Jagdflieger
Der Verteidigung. In großer Höhe

Damit der Gestank der Gier und des Elends
Nicht bis zu ihnen heraufdringt.

(Brecht, 1964: 115f).

У своїй «Голлівудській елегії» Брехт окреслює кілька ключових складових частин образу Америки. Актуалізуючи семантику назви Лос-Анджелес («місто ангелів»), він інтерпретує її в біблійно-міфологічному контексті – як простір, що є водночас ВЕРХОМ і НИЗОМ, РАЄМ і ПЕКЛОМ:

Das Dorf Hollywood ist entworfen nach den Vorstellungen

Die man hierorts vom Himmel hat. Hierorts
Hat man ausgerechnet, daß Gott
HIMMEL und HÖLLE benützend, nicht zwei
Etablissements zu entwerfen brauchte, sondern
Nur ein einziges, nämlich den Himmel. Dieser
Dient für die Unbemittelten, Erfolglosen
Als Hölle.

(Brecht, 1964: 115f).

Важливим компонентом уявлень Брехта про Америку є передусім БАГАТСТВО. Ця складова частина образу Америки реалізується в поемі через одиниці лексико-семантичних полів ЗОЛОТО (Goldwäscher, goldene Pessare) та НАФТА (Öltürme, Ölgeruch, riechen nach Öl). Деякі із цих лексичних презентацій мають яскравий метафоричний характер, наприклад, *Ölgeruch*, що одночасно сприймається як запах нафти та як запах великих грошей.

Сутність сприйняття німецьким митцем американської цивілізації визначають ідеї ПРОДАЖНОСТІ й суцільної КОМЕРЦІАЛІЗАЦІЇ мистецтва. Письменники й музиканти, Данте й Бах виходять немов би на панель, пропонуючи купити свій талант:

Gehen die Musiker auf den Strich, zwei und zwei
Mit den Schreibern. Bach

Hat ein Streichquartett im Täschchen. Dante
schwenkt

Den dürren Hintern
(Brecht, 1964: 115f).

«Ангели», від яких тхне нафтою та великими грошима, підготовують продажну пресу (“Füttern sie allmorgendlich die Schreiber in ihren Schwimmpfählen”).

Важливе місце в структурі уявлень Брехта (як драматурга й режисера-новатора) про Америку посідає така складова частина, як КІНО-ІНДУСТРІЯ, особливо якщо взяти до уваги, що сім років митець жив територіально близько до Голлівуду, відомої на увесь світ «фабрики мрій».

Для Брехта як митця, котрий намагався своїми п'єсами пробудити думку аудиторії, примусити її замислитися над причинами зображуваних у тому чи іншому творі подій, неприйнятними були оманливі «мрії про щастя», які тиражували в Голлівуді, записуючи на кіноплівку (“Die man hier auf Zelluloid schreibt”). Зрештою, вся Америка мислиться Брехтом як “Das Dorf Hollywood”, де за гарненьким фасадом з ілюзій і мрій криється неприваблива й жахлива дійсність.

Узяті назагал, уявлення Брехта про Америку, продиктовані колізіями життя митця та відбиті у його творчості, складаються в певний образ, що становить *синтетичне* утворення, яке конструюється з фрагментів фільмів, романів, заголовків новин.

На початках *американський «колорит»* у творах Брехта забезпечувався використанням відомостей про типові прикмети американського стилю життя, джерелом яких були романи американських авторів, фільми, а також та інформація, що доходила з-за океану й розносилася тодішніми німецькими мас-медіа. Згодом до цього додалися власні враження від американської дійсності.

Отже, Америка в літературних доробках Б. Брехта репрезентується завдяки використанню:

1) урбанонімів – назв міст і населених пунктів (*Чикаго, Нью-Йорк, Санта-Моніка, Беверлі-Хілз, Лос-Анджелес, Голлівуд*), а також узагальнених номінацій (*міста-гіганти*);

2) назв окремих штатів США й країни в цілому (*Каліфорнія* тощо);

3) назв найвідоміших американських вулиць, що є символами Америки (*Волл-Стріт, Бродвей*);

5) назв ландшафтних реалій Америки, «чужих» для європейця (наприклад, *прерія* чи *плантація*);

6) назв певних соціальних типів, не властивих Європі (*гангстер*);

7) назв економічно-промислових об'єднань (*корпорація*);

8) використання англійських слів і фраз і таке інше.

Висновки. Підсумовуючи зазначене, можемо констатувати, що розглянутий вище текстовий матеріал засвідчує, що шестилітнє перебування Б. Брехта в США, занурення в американську дійсність повністю змінило уявлення митця про країну його юнацьких мрій, відповідним чином змінивши й художні функції образу Америки. На зміну уявно міфологізованому хронотопу його п'єс приходять справжня реальність, яка диктує інші художні засоби зображення американської дійсності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М. М. Формы времени и хронотопа в романе. Очерки исторической поэтики. *Литературно-критические статьи* / М. М. Бахтин. Москва : Худож. лит. 1986. С. 121–190.
2. Євченко О. В. Деякі родові риси поетики драми-антиутопії. *Вісн. Житомир. держ. ун-ту*. 2004. № 15. С. 166–170.
3. Свечникова Е. В. Черты массовой культуры в белорусской антиутопии. *Вестник Полоцкого государственного университета. Серия Е: Педагогические науки. Культурология*. 2012. С. 125–128.
4. Сурков Е. Д. Путь к Брехту. *Театр: Пьесы. Статьи. Высказывания* : в 5 т. / Б. Брехт. Москва : Искусство, 1965. Т. 5. С. 5–58.
5. Bohnert C. Brechts Lyrik im Kontext: Zyklen und Exil. Königstein/Ts. : Athenäum, 1982. 320 S.
6. Brecht B. Hollywoodelegien. *Werke, Gesamtausgabe. Bd. 12.* / B. Brecht. Frankfurt am Main : Suhrkamp Verlag, 1964. S. 115.
7. Brecht B. Sonett der Emigration. URL: <https://fluchtingedichten.wordpress.com/viertes-gedicht/> (дата звернення: 20.09.2020).
8. Brustein R. Brecht in Asphalt. *The New York Review of Books*. 1981. February, 5. URL: <http://www.nybooks.com/articles/archives/1981/feb/05/brecht-in-asphalt/> (дата звернення: 22.09.2020).
9. Fetscher I. Bertold Brecht and America. *Salmagundi*. No. 10/11. Fall 1969–Winter 1970. P. 246–272.
10. Hakim E. St. Brecht Of The Theatrical Stock Exchange. *Review*. 1965. No. 1. P. 15–37.
11. Hoover M. L. “Ihr geht gemeinsam den Weg nach unten, / Aufstieg und Fall Amerikas im Werk Bertold Brecht? *Amerika in der deutschen Literatur*. Neue Welt – Nordamerika – USA, Stuttgart, 1975. S. 294–314.
12. Kesting M. Panorama des zeitgenössischen Theaters. München : R. Piper-Verlag, 1962. 264 S.
13. Lyon J. K. Berthold Brecht in America. Princeton University Press, 1992. 408 p.
14. Parmalee P. L. Brecht’s America. Ohio State University Press. 350 p.
15. Raithel T. „Amerika“ als Herausforderung in Deutschland und Frankreich in den 1920er Jahren. *Deutschland – Frankreich – Nordamerika: Transfers, Imaginationen, Beziehungen. Schriftenreihe des Deutsch-Französischen Historikerkomitees* / Chantal Metzger, Hartmut Kaelble. Frankfurt : Franz Steiner Verlag, 2006. S. 82–97.

REFERENCES

1. Bakhtin M. M. Formy vremeni i khronotopa v romane [Forms of time and chronotope in the novel]. *Ocherki istoricheskoi poetiki/Literaturno-kriticheskie stati*. M.: Khudozh. lit. 1986. S. 121–190. [in Russian].
2. Jevchenko O. V. Deyaki rodovi rysy poetyky dramy-antyyutopii [Some generic features of the poetics of anti-utopian drama]. *Visn. Zhytomyr. derzh. un-tu*. 2004. № 15. S. 166–170. [in Ukrainian].
3. Svechnikova E. B. Cherty massovoi kultury v belorusskoi antiutopii [Traits of mass culture in Belarusian anti-utopia]. *Vestnik Polotskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya E: Pedagogicheskie nauki. Kulturologiya*. 2012. S. 125–128. [in Russian].
4. Surkov E. D. Put k Brechtu [Way to Brecht]. *Brecht B. Teatr: Pyesy. Statyi. Vyskazyvaniya: v 5 t.* M.: Iskustvo, 1965. T. 5. S. 5–58. [in Russian].
5. Bohnert C. Brechts Lyrik im Kontext: Zyklen und Exil. Königstein /Ts. : Athenäum, 1982. 320 S.
6. Brecht B. Hollywoodelegien / Brecht B. *Werke, Gesamtausgabe. Bd. 12.* Frankfurt am Main: Suhrkamp Verlag, 1964. S. 115.
7. Brecht B. Sonett der Emigration; URL: <https://fluchtingedichten.wordpress.com/viertes-gedicht/>.
8. Brustein R. Brecht in Asphalt / *The New York Review of Books*. 1981. February, 5; URL: <http://www.nybooks.com/articles/archives/1981/feb/05/brecht-in-asphalt/>.
9. Fetscher I. Bertold Brecht and America / *Salmagundi*. No. 10/11, Fall 1969-Winter 1970. Pp. 246–272.
10. Hakim E. St. Brecht Of The Theatrical Stock Exchange. *Review*. 1965. No. 1. Pp. 15–37.
11. Hoover M. L. “Ihr geht gemeinsam den Weg nach unten“ / Aufstieg und Fall Amerikas im Werk Bertold Brecht? // *Amerika in der deutschen Literatur*. Neue Welt – Nordamerika – USA, Stuttgart, 1975. S. 294–314.
12. Kesting M. Panorama des zeitgenössischen Theaters. München: R. Piper-Verlag, 1962. 264 S.
13. Lyon J. K. Berthold Brecht in America. Princeton University Press, 1992. 408 p.
14. Parmalee P. L. Brecht’s America. Ohio State University Press. 350 p.
15. Raithel T. „Amerika“ als Herausforderung in Deutschland und Frankreich in den 1920er Jahren // Chantal Metzger, Hartmut Kaelble. *Deutschland – Frankreich – Nordamerika: Transfers, Imaginationen, Beziehungen. Schriftenreihe des Deutsch-Französischen Historikerkomitees*. Frankfurt Franz Steiner Verlag, 2006. Pp. 82–97.

UDC 070:659.1]:553.7:615.38] (477)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-19>

Oksana ROHACH,
orcid.org/0000-0002-5304-0837
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Applied Linguistics
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) oksanarog@vnu.edu.ua

Yulia ROGACH,
orcid.org/0000-0002-5769-6948
Candidate of Philological Sciences,
Senior Lecturer at the Department of Applied Linguistics
Lesya Ukrainka Volyn National University
(Lutsk, Ukraine) rogach.yulia@vnu.edu.ua

MULTIMODAL PECULIARITIES OF PRINTED ADVERTISEMENTS OF MINERAL WATER IN UKRAINE

The article is devoted to the analysis of multimodal advertisements which play a very important role in the modern social, business, and mass-media communication. As the means of creating advertisements are constantly changing our task is to analyze the structure and semantics of the advertisements of mineral water in the Ukrainian mass-media and business discourse. In the historical aspect, advertisement can be characterized as a targeted tool that is used by a manufacturer or a seller of a product in order to influence a consumer and raise the sale levels. It was pointed out that the main purpose of the advertisements is to attract the customers' attention, make them think and change their thoughts and/or behaviour. Due to the synchronic usage of different communicative modes and visual tools, modern printed advertisements are complex and multimodal, consisting of verbal and non-verbal elements. The application of verbal and non-verbal elements in an advertisement allows scholars to classify it as a multimodal text. Non-verbal elements are present in almost every printed advertisement. The following non-verbal means have been distinguished: images, pictures, schemes, logos, sketches, national symbols, fonts' types and sizes, colour choices, position, location, and design of a verbal text in an advertisement, etc. Visual images, typically, play a major role in the creation of the modern language consciousness, because a visual perception is universal and it is able to integrate and reintegrate any other systems of signals. Non-verbal means acquire a special importance, forming together with a verbal part the contextual and pragmatic meaning of the advertisement. Non-verbal means, correlating with the verbal elements, either intensify, or repeat and complete the meaning of the verbal messages. The variations of fonts (cursive, underlined, bold), sizes of letters, their capitalization and colouring help to make the texts bright, eye-catching, and memorable. In the analyzed examples, the majority of copywriters used the images of mountains and natural water to demonstrate the purity and freshness of their product. It was stated that as such advertisements were created to promote a very popular and essential product – mineral water, they are national, direct, lightly or medium segmented and commercial.

Key words: *multimodality, advertisement, mineral water, verbal means, non-verbal means, correlation, promotion, colour.*

Оксана РОГАЧ,

orcid.org/0000-0002-5304-0837

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри прикладної лінгвістики

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна) *oksanarog@vnu.edu.ua*

Юлія РОГАЧ,

orcid.org/0000-0002-5769-6948

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри прикладної лінгвістики

Волинського національного університету імені Лесі Українки

(Луцьк, Україна) *rogach.yulia@vnu.edu.ua*

МУЛЬТИМОДАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ДРУКОВАНОЇ РЕКЛАМИ МІНЕРАЛЬНОЇ ВОДИ В УКРАЇНІ

Стаття присвячена аналізу мультимодальної реклами, яка відіграє важливу роль у сучасній соціальній, діловій та масмедійній комунікації. Виходячи з того, що засоби створення реклами зазнають постійних змін, наше завдання – проаналізувати структуру та семантику рекламних оголошень мінеральної води в українському масмедійному та бізнесовому дискурсі. У своїй тенезі реклама можна представити як цільовий інструмент, який використовують виробники чи продавці продукту з метою впливу на споживача, а також для підняття рівнів продажів. Було встановлено, що головне завдання реклами полягає у привертанні уваги споживачів з тією метою, щоб надалі заставити їх задуматися та змінити їхні думки чи/та поведінку. Завдяки використанню різноманітних комунікативних модусів та візуальних інструментів сучасна реклама є комплексною та мультимодальною і складається з вербальних та невербальних компонентів. Синхронне застосування вербальних та невербальних засобів у рекламному оголошенні дає можливість науковцям класифікувати його як мультимодальний текст. Невербальні засоби присутні майже в усіх друкованих рекламних оголошеннях. У мультимодальній рекламі виокремлюють такі найуживаніші невербальні засоби, як: зображення, картинки, схеми, національні символи, типи шрифтів та їхні розміри, вибір кольору, розміщення, локація, а також дизайн вербального тексту та ін. Візуальні зображення зазвичай відіграють основну роль у створенні сучасної мовної свідомості, оскільки візуальне сприйняття – універсальне та здатне інтегрувати та реінтегрувати будь-які інші системи сигналів. Невербальні засоби набувають особливої значимості, створюючи разом з вербальною частиною контекстуальне та прагматичне значення рекламного оголошення. Невербальні засоби в кореляції з вербальними елементами підсилюють чи доповнюють значення вербальної частини повідомлення. Варіації шрифтових фонтів (курсив, підкреслення), зміни розмірів букв, їхня капіталізація та інший колір допомагають зробити тексти яскравими, захоплюючими та такими, що запам'ятовуються. Дослідження показало, що в прикладах, які були проаналізовані, більшість копірайтерів використовували зображення гір та води для демонстрації чистоти та свіжості рекламованого продукту. Було встановлено, що оскільки ці рекламні оголошення були створені для промоції такого дуже популярного та важливого продукту, як мінеральна вода, то за своєю природою їх можна вважати національними, прямими, легко- чи середньо-сегментованими та комерційними.

***Ключові слова:** мультимодальність, мінеральна вода, реклама, вербальні засоби, невербальні засоби, кореляція, промоція, колір.*

The scientific problem statement. Nowadays advertisements play a very important a role in the life of any social community, influence its business, social and cultural spheres, and very often shape its cultural values and beliefs. They are integrated parts of mass-media discourse which play a very important role in the modern social, business, and mass-media communication. Advertisements are to be well-structured, designed and well-presented as their main purpose is to attract the customers' attention, make them think and change their thoughts and/or behavior. Due to the usage of different communicative modes and visual tools, modern printed advertisements are complex and multimodal, consisting of verbal and

non-verbal elements. In the historical aspect, advertisement can be characterized as a targeted tool that is used by a manufacturer or a seller in order to influence a consumer and raise the sale levels (Поляков, 2006). The means and units that are used in advertisements are constantly changing, taking new forms and combinations which, in its turn, requires the attention of scholars and new approaches to their studies. Being very powerful, influential and manipulative, advertisements must be thoroughly analyzed, processed, and understood.

The analysis of the conducted studies. There are many scholars who devoted their works to the studies of modern multimodal advertisements: R. Bart,

P. Messaris, D. Bezlatnyi, I. Morozova, N. Liutianska, V. Poliakov, N. Valgina, N. Skukalenko, and others. Such topics as the semantic and grammatical structures of multimodal advertisements, the correlation of verbal and non-verbal parts, means of achieving pragmatic, aesthetic, and manipulative effects have become the centers of their scientific interests. In spite of that, multimodal advertisements of mineral water have not been analyzed from the mentioned above multi-dimensional vectors, so they need a detailed scientific analysis.

The purpose of the article is to conduct a comparative analysis of the multimodal advertisements, devoted to the promotion of mineral water in Ukraine, to find out its structural, semantic and pragmatic peculiarities, national coloring and cultural value. In order to achieve the purpose the following methods and approaches have been used: a discourse analysis, structural and descriptive methods, and a componential analysis.

Main body. A modern advertisement combines the propaganda and modern advances that have been achieved in the marketing field, in order to create an “ideal product”. It is possible to claim that promotions of products or services have become less informative but more pragmatized and commercialized as well as manipulative. The peculiarities of advertisements are defined by their communicative and pragmatic goals that could be noticed through the special selection of verbal and non-verbal elements. If we talk about their pragmatic character, the main goal is to make a strong influence on a target audience which could be achieved via multiple channels such as rational thoughts and convincing, instincts as well as subconscious emotions.

The application of verbal and non-verbal elements in an advertisement allows scholars to classify it as a multimodal text. Non-verbal means acquire a special importance, forming together with a verbal part the contextual and pragmatic meaning of the advertisement. R. Bart (Bart, 2002) defined three types of correlation and connection between a text and an image/picture/non-verbal element:

- a) a text and a picture duplicate each other;
- b) a text performs the major role, and the semantics of the picture depends upon it. We can say that a visual component is an addition to a verbal element;
- c) a verbal component depends on the image.

N. Valgina contends that the majority of multimodal texts follow a pattern when verbal and visual components are in synsemantic relationship (Valgina, 2003). This theory is similar to the third type of correlation, suggested by R. Bart, when an image defines the semantics of the verbal text.

Non-verbal elements are present in almost every printed advertisement. Scholars, who work in this field, point out the following non-verbal means: images, pictures, schemes, logos, sketches, national symbols, fonts' types and sizes, colour choices, position, location, and design of a verbal text in an advertisement, etc. Visual images, typically, play a major role in the creation of the modern language consciousness, because a visual perception is universal and it is able to integrate and reintegrate any other systems of signals (Skukalenko, 1992: 53–55).

The American scientist P. Messaris, while studying the peculiarities of visual persuasion in advertising and analyzing the role that visual elements play, asserts that images can provoke certain feelings by stimulating an appearance of a particular object or a person, can be a visual proof that something really happened, as well as install the implicit connection between an object, service or a thing that is being offered, and other images (Messaris, 1996). It is necessary to point out that means of multimodality define how an advertisement is going to be perceived. This gives extra importance to the information provided, defines the understanding of the message, a level of trust and influence that it has.

N. Liutianska states that the main goal of an advertisement is to influence the consciousness of a consumer and to stimulate him/her to perform a certain action – to buy a particular item. The main task of advertising discourse is to convince the addressee in the honesty and authenticity of the message (Liutianska, 2014: 138).

According to I. Morozova, the core role in attracting the attention of the audience, is given to the slogans, that can modify verbal and physical behavior (Morozova, 2017). As printed advertisements are multifaceted phenomena that are targeted at a wide range of consumers, there are different types of their classification. D. Bezlatnyi defines 8 major categories of them: 1) according to the target audience – highly segmented, medium segmented, lightly segmented; 2) according to the targeted influence – commercial (goods and services), and non-commercial (political or social); 3) according to the scale of distribution – global, national, regional and local; 4) according to the method of transmission – printed, electronic and outdoor advertising; 5) according to the way of execution – textual, visual and visually-textual; 6) according to the method of influence – direct and non-direct; 7) according to the method of addressing – personified and non-personified; 8) according to the method of payment – free and paid (Bezlatnyi, 2011).

Considering the suggested approaches, we have analyzed printed multimodal advertisements of mineral water in the Ukrainian mass-media discourse with

the focus on their types, structure, usage of non-verbal elements and their correlation with the verbal ones.

The first advertisement (picture 1) was created by the company called *Alex*. No slogans or messages are seen in the picture; the only verbal elements are the names on the bottles and the logo of the company. The picture is rather self-explanatory – beautiful mountains and water that symbolize a clear and ecological product. The colour scheme is not too wide. We can only see the colourful bottles, the rest of the background is done in different shades of green and blue. Green is considered to be the colour of nature that has the ability to control and comfort our emotional state. Being in the center of the color spectrum it performs the role of a life balance (Colour Affects). Green is often used to depict and strengthen the fact that the product is fresh and natural (How colours manipulate your emotions). The application of the dark blue colour is justified by the fact that it is the only colour that is used to describe the purity of water and its freshness. All of these attributes can be noticed and seen in the advertisement. From the structural and pragmatic points of view this advertisement is national, printed, commercial, and lightly segmented.

The second advertisement (picture 2) is the ad of the mineral and still water for children. We can again see the usage of green and bluish colours to depict the mountains that, in its turn, creates the feeling of freshness and natural origin. But, unlike the previous advertisement, we can see more colours here. There are different animals drawn in orange, pink, blue and purple. We can also see the verbal message – a slogan that is written in green, red and blue colours. The message says: “Natural drinking water for kids from the first days of their life”. The iconic symbols underneath it – 0+ – duplicate the same information. The text is written with the help of different fonts and is a bit chaotic, which creates the feeling of fun and a friendly effect. If we look again at the selection of a colour scheme, we can say that the red colour, having the longest wave, has a very strong effect on humans’ perception, quickly attracting their attention and stimulating them to act. As to the blue colour, psychologists consider it to be one of the most favourite color in the world (Colour Affects). They also believe that it enhances to the mental processing and arises a feeling of purity. The choice of the pink colour can be explained by the fact that it nourishes and, at the same times, calms people (Colour Affects). Besides, if we take into consideration some gender peculiarities, we will find out that this colour is considered to be a strongly female colour (which is important for the advertisements for children

as these are the mothers who mainly choose and buy products for their kids). Orange has a similar effect as the red colour, but it stimulates emotional as well as physical reactions. It also creates the feelings of warmth, happiness, and protection. One more important feature is the application of the pictograms of animals, depicted sitting next to the bottles and on the bottles. The name of the water – *моршинка* – is very interesting as well, because it is a derivative from the name of the water for adults – *моршинська* – and has a diminutive meaning. So, we can say that the smart combination of non-verbal elements (colours, iconic elements, layout) and verbal elements makes this multimodal advertisement very powerful and appealing. This advertisement is also national, commercial, printed, and medium segmented.

Picture 1

Picture 2

Picture 3

Picture 4

Picture 5

Another advertisement (picture 3) promotes the same mineral water *Моршинська* (Morshynska) but for adults. In this advertisement we can see a very interesting correlation of verbal and non-verbal elements, when the text message duplicates the image – “Natural inside, perfect outside”. A picture of green, fresh and pure mountains seems to fall into the bottle, as the pic-

ture is created in the shape of water and the image of a bottle design is believed to be “perfect”. A green colour in combination with white one, creates the feeling of pureness, cleanness and freshness. On the basis of D. Bezlatnyi classification, this advertisement is national, commercial, printed, and lightly segmented.

Picture number 4 is an advertisement of a very popular and well-known mineral water – *Borjomi*, the name of which is repeated twice. The verbal message – *Live with the power of a volcano* – encourages consumers to be healthy and strong by having a healthy life style, driving a bike, being active and drinking pure water. The meaning of the verbal message is intensified by the images of mountains, green grass and a young woman on a bike whose body language tells us about her physical power and freedom.

The last example (picture 5) is an advertisement of the mineral water *Карпатська джерельна*, in which a very strong, relatively young man is depicted in front of the beautiful mountain range, showing his thumps up. The perfect figure of the depicted man proves the positives of the advertised mineral water. The verbal messages – *32 см молодості* (32 cm of youth). *Мінеральна вода Карпат* – are written in blue, and create the feeling of pureness and cleanness. The textual message – *32 см молодості* – indicates that a 32 cm bottle will make you healthy and look like the man in the picture.

Conclusions. So, we can say that verbal and non-verbal elements are used in all types of multimodal advertising. Non-verbal means, correlating with the verbal elements, either intensify, or repeat and complete the meaning of the verbal messages. The variations of fonts (cursive, underlined, bold), sizes of letters, their capitalization and colouring help to make the texts bright and memorable. In the analyzed examples, the majority of copywriters used the images of mountains and water to demonstrate that their product is fresh, clear and natural. The chosen colour scheme includes blue, green and white colours as it is required by the theme of the advertisement. All of the chosen advertisements depict the closeness to nature, life balance, calmness, and purity. As they were created to promote a very popular and essential product – mineral water – they are national, direct, lightly or medium segmented and commercial.

BIBLIOGRAPHY

1. Барт Р. Текстуальний аналіз «Вольдемара» Е. По. *Слово. Знак. Дискурс: Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. : зб наук. пр.* Львів : Літопис, 2002. С. 497–524.
2. Безлатный Д. В. Психология в рекламе: искусство манипуляции общественным сознанием. Москва : ООО «Ваш полиграфический партнер», 2011. 236 с.
3. Валгина Н. С. Теория текста. Москва : Логос, 2003. 280 с.
4. Лютянська Н. І. Мас-медійний дискурс: типологічні та структурно-організаційні особливості. *Наукові записки НДУ ім. Миколи Гоголя. Сер. Філологічні науки.* 2014. Кн. 2. С. 136–140.
5. Морозова І. Б. «З’їж мене!»: слоган як ключовий елемент англомовного рекламного повідомлення. *Актуальні проблеми романо-германської філології та прикладної лінгвістики.* 2017. Вип. 2 (15). С. 67–72.
6. Поляков В. А. Анализ становления мирового рекламного рынка и рекламы в России. *Маркетинг в России и за рубежом.* 2006. № 2. URL: <https://dis.ru/library/516/25952/> (Last accessed: 25.11.2020).
7. Сукаленко Н. И. Отражение обыденного сознания в образной языковой картине мира. Киев : Наук. думка, 1992. 164 с.
8. Colour Affects. Psychological Properties of Colours. URL: <http://www.colour-affects.co.uk/psychological-properties-of-colours> (Last accessed: 26.11.2020).
9. How Colors Manipulate Your Emotions. URL: <http://www.Sommer-sommer.com/brainfacts/how-colors-manipulate-your-emotions/> (Last accessed: 26.11.2020).
10. Messaris P. M. The Role of Images in Advertising. London, New Dehli : SAGE Publications, 1996. 296 p.

REFERENCES

1. Bart, R. (2002). *Tekstualnyi analiz “Voldemara” E. Po* [Textual analysis of “The Facts in the Case of M. Valdemar” by E. Poe]. In: M. Zubytska, ed., *Slovo. Znak. Dyskurs: Antologiya svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX st.* [Word. Sign. Discourse: Anthology of the world’s literature and critical thought of XX century]. Lviv: Litopys, pp. 497–524 [in Ukrainian].
2. Bezlatnyi, D. V. (2011). *Psihologiya v reklame: iskustvo manipuliatsii obshchestvennym soznaniem* [Psychology in advertising: the art of manipulation of the public consciousness]. Moskva: “Vazh poligraficheskii partner” [in Russian].

3. Valgina, N. S. (2003). *Teoriya teksta: uchebnoe posobie* [Theory of text: study manual]. Moskva: Logos [in Russian].
4. Liutianska, N. I. (2014). *Mass-mediyni dyskurs: typologichni ta strukturno-organizaciini osoblyvosti* [Mass-media discourse: typological, structural and organizational peculiarities]. *Naukovi zapysky NDU im. Mykoly Gogolia. Ser. Filologichni nauky* [Scientific notes of NDU named after M. Gogol. Section "Philology"]. Nizhyn, pp. 136–140 [in Ukrainian].
5. Morozova, I. B. (2017). "Z'izh mene!" *Slogan yak kliuchovyi element angломovnogo reklamnogo povidomlennia* ["Eat me!" Slogan as a core element of an English advertisement]. *Aktualni problemy romano-germanskoi filologii ta prykladnoi lingvistyky* [Modern problems of Romance-Germanic philology and Applied Linguistics]. Chernivtsi: Vydavnychi dim "Rodovid", pp. 67–72 [in Ukrainian].
6. Poliakov, V. A. (2006). *Analiz stanovleniya mirovogo reklamnogo rynku i reklamy v Rosii* [Analysis and stages of development of the world advertising market in Russia]. *Marketing v Rosii i za rubezhom* [Marketing in Russia and abroad]. URL: <https://dis.ru/library/516/25952/> [in Russian].
7. Skukalenko, N. I. (1992). *Otrazhenie obydenного soznaniya v obraznoi yazykovoї kartine mira* [Reflection of everyday consciousness in the figurative map of the world]. Kiev: Naukova dumka [in Russian].
8. Colour Affects. Psychological Properties of Colours. URL: <http://www.colour-affects.co.uk/psychological-properties-of-colours>.
9. How Colors Manipulate You Emotions. URL: <http://www.sommer-sommer.com/brainfacts/how-colors-manipulate-your-emotions/>.
10. Messaris, P.M. (1996). *The Role of Images in Advertising*. London, New Dehli: SAGE Publications.

ILLUSTRATIVE SOURCES

1. URL: <https://molbuk.ua/news/85562-lyky-darovani-karpatskoyu-pryrodoyu-na-pravakh-reklamy.html> (Last accessed: 26.11.2020).
2. URL: <https://sostav.ua/publication/morshinskaya-vypustila-vodu-dlya-samykh-malenkikh-79205.html> (Last accessed: 25.11.2020).
3. URL: <https://window.unian.ua/1984009-morshinska-onovila-dizayn-plyashki.html> (Last accessed: 24.11.2020).
4. URL: <http://www.adme.ua/creativity/novij-shlyah-borzhome-banda-129025/> (Last accessed: 12.11.2020).
5. URL: <https://kmw.com.ua/news/karpatska-dzherelna-molodylna-voda-karpat/> (Last accessed: 26.11.2020).

УДК [821.161.2-92.02.09:070.15]:356.113(477)«1915/1917»
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-20>

Ірина РОЗДОЛЬСЬКА,
orcid.org/0000-0002-3308-1981
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української літератури імені академіка Михайла Возняка
Львівського національного університету імені Івана Франка
(Львів, Україна) yaremchuk.iryuna74@gmail.com

СТРУКТУРНІ ОСОБЛИВОСТІ І ГЕНЕРАЦІЙНИЙ СТАТУС ПРЕСОВОЇ КВАТИРИ УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ ЯК ЛІТЕРАТУРНОЇ СПІЛЬНОТИ

Статтю присвячено з'ясуванню структурних особливостей Пресової Кватири Українських Січових Стрільців (1915-1917) як літературної спільноти, її генераційного статусу. У процесі дослідження було прослідковано її ієрархічні зв'язки з Кошем Українських Січових Стрільців та Бойовою Управою Українських Січових Стрільців. На основі залучених архівних джерел (установчого документа Пресової Кватири, її «Правильника» та друкованого органу «Вістник Пресової Кватири») зроблено висновок про статус спільноти як організації, робота якої була чітко регламентована внутрішніми правилами, літературна діяльність якої становила окремий сегмент.

Заснування Пресової Кватири стало найважливішим структурним досягненням у Коші, яке уможливило літературний розвиток військового покоління. Історія появи інституції бере свій початок від 9 березня 1915 року з ініціативи кошового отамана Никифора Гірняка та Миколи Угрин-Безгринського у Замковій Паланці, згодом вона продовжилася в с. Свистільники.

Редакторами «Вістника Пресової Кватири Українських Січових Стрільців» стали Микола Угрин-Безгринський та Антін Лотоцький. Також авторами були Юра Шкрумеляк, Андрій Бабюк (Мирослав Ірчан), Теодор Бобків. Перше число датовано 1 травня 1916 року. Актуальність Пресової Кватири як інституції полягала у систематичному зборі і збереженні матеріалів щодо історії стрілецького війська.

Пресова Кватира Українських Січових Стрільців як літературна спільнота по суті є офіційною, організованою, включеною в ієрархію воєнних стрілецьких підрозділів великою кількістю, розлогою структурно організацією широкого гуманітарного спектру, в якому літературна діяльність суттєво актуалізувалася із чітко окресленою і прописаною метою, власним статутом і планом діяльності, за яким здійснювався культурний, освітній і літературний менеджмент.

Ключові слова: Українські Січові Стрільці, Пресова Кватира Українських Січових Стрільців, літературна група, літературна організація.

Iryna ROZDOLSKA,
orcid.org/0000-0002-3308-1981
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Literature named
after Academician Mykhailo Vozniak
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) yaremchuk.iryuna74@gmail.com

STRUCTURAL FEATURES AND GENERATIONAL STATUS OF THE PRESS ROOM (“PRESOVA KVATYRA”) OF THE UKRAINIAN SICH RIFLEMEN AS A LITERARY COMMUNITY

The article is dedicated to the structural features of the Ukrainian Sich Riflemen Press Room (“Presova Kvatyra”) (1915-1917) as a literary community – its generational status is clarified. The hierarchical links with the Ukrainian Sich Riflemen Reserved Military Unit (“Kish”) and the Ukrainian Sich Riflemen Combat Command (“Boyova Uprava”) were followed throughout the study. On the basis of the incorporated archive sources constituent document of the Press Room, its Rules of Procedure (“Pravylnyk”), and the organ of the “Newsletter of the Press Room” (“Vistnyk Presovoi kvatiry Ukrainskykh Sichovykh Striltsiv”), the status of the community as an organization was clearly defined by the rules, literary activity in which made a separate segment.

The establishment of the Press Room was a major structural and generational achievement in “Kish”, which made literary development of military generation possible in the future. The history of the institution dates back to March 9, 1915, on the initiative of the chieftain Nykyfor Hirnyak and Mykola Uhryn-Bezgrishnyi in the Zamkova Palanka, then in Svystilnyky village.

The editors of the Press Room of the Ukrainian Sich Riflemen were Mykola Uhryn-Bezgrishnyi and Antin Lototsky, among them are Andriy Babiuk (Myroslav Irchan), Teodor Bobkiv. The first number is dated May, 1, 1916. The relevance of the Press Room as an in situation was the systematic and systematic collection and the presentation of materials to the history of the Riflemen army.

Thus, the Press Room of the Ukrainian Sich Riflemen as a literary community is essentially official, organized in the hierarchy of military riflemen units, large quantitatively, a broadly structured organization of the broad humanitarian spectrum, in which literary activity is substantially relevant, and the statute and plan of activities under which cultural, educational and literary management was carried out.

Key words: *Ukrainian Sich Riflemen, Ukrainian Sich Riflemen Press Room ("Presova Kvatyra"), literary group, literary organization.*

Постановка проблеми. Осмислення літературного феномену військової фаланги Українських Січових Стрільців на авансцені літературознавчих студій було започатковано через стильову актуалізацію їхньої практики, введення в історико-літературний обіг окремих персоналій Р. Купчинського, О. Бабія, В. Бобинського, а також групи «Митуса. Розвідки Т. Салиги», яка є яскравим свідченням цього, що як і першу антологію стрілецької поезії «Стрілецька Голгофа», її упорядкував Т. Салига. У процесі студій прийшло розуміння, що стрілецька творчість є і детермінованою форматом тієї історичної дії, яку виконувало січове стрілецтво, і форматом військового покоління, яке почала формувати милітаризована ще з часів сокільсько-стрілецьких парамілітарних товариств галицька молодь.

Тому необхідно приглянутися ближче до ідейно-естетичної специфіки літературного вияву стрілецького покоління, до тих літературних середовищ, які стрілецтво формувало протягом власної національно-визвольної траєкторії. Частково нам вдалося звернути увагу на певні літературно-генераційні формати стрільців періоду Визвольної війни 1914-1920 років, зокрема журнал «Світ» (Роздольська, 2020: 163-180), однак поза увагою літературознавців залишився ідейно-естетичний формат такої групи як «Пресова Кватира», актуалізованої поки що лише в історичних студіях (Лазарович, 2016).

Аналіз досліджень. В українському літературознавстві лише нещодавно було актуалізовано структурно-генераційний підхід до явищ історико-літературного характеру, особливо в застосуванні до літературної практики письменників, здійсненої в рамках літературної спільноти. Потреба в ньому виникає із поступовим поверненням на історико-літературну карту країни забутих за тоталітаризму явищ. В арсеналі українського літературознавства є розвідки про «Молоду Музу» і «Празьку школу» (Ільницький, 1995), «Київську школу української поезії» (Пастух, 2010), вісниківський феномен (Баган, 2009), літературно-ідеологічні напрями українського міжвоєнтя (Олій-

ник-Рахманний, 1990), в яких актуалізується поняття літературної групи як спільноти.

На теоретичному рівні маємо не такі пропозиції щодо структурної парадигми спільноти, а й розуміємо, що власна національна практика осмислення того чи іншого угруповання допоможе виробити продуктивні критерії. Літературознавча енциклопедія Юрія Коваліва фіксує цей стан, водночас дефініція пропонує дослідницькі горизонти, на які варто звернути увагу: «Група – спільнота письменників, об'єднана близькими творчими інтересами, стильовими уподобаннями, розумінням специфіки художньої творчості. Групи можуть бути малими і великими, організованими і стихійними, офіційними (формальними) і неофіційними (неформальними), корпоративними і дифузними, членськими і референтними, мати свого лідера або задовольнятися внутрішньою рівністю всіх представників. Вони є органічним складником літературного процесу певного конкретно-історичного періоду: «неокласици», які вписуються в контекст «Розстріляного Відродження»; Нью-Йоркська група, яка найповніше в історії українського письменства реалізувала можливості модернізму» (Ковалів, 2007: 245).

Стрілецька генерація теж поступово входить в історію літератури, першою презентацією якої стала антологія Тараса Салиги (Стрілецька Голгофа, 1992). Нині структурні особливості літературного функціонування стрілецького покоління поза увагою наукової уваги. Єдина стрілецька група, належно описана в літературознавстві, – «Митуса» (Сирота, 2004), інші ж спільноти спорядично озвучуються під час звернення до стрілецьких персоналій. Генераційний статус групи ми також з'ясовуємо (Роздольська, 2020: 4-9).

Метою статті є реконструювати структуру такої стрілецької спільноти як «Пресова Кватира», її літературно-генераційне значення, з якою пов'язують творчий розвиток стрілецьких літературно-мистецьких сил у різних формах. Для аналізу буде залучено її статут і матеріали з друкованого видання групи, а також систематизовано необхідні історичні дані.

Виклад основного матеріалу. У складі Легіону Українських Січових Стрільців, окрім власне бойових підрозділів, функціонувало чимало інших «легальних і нелегальних» модулів, які допомагали стрільцтву у здійсненні їхньої визвольної місії: «Кадра», «Кіш», «Збірні станиці», «Вишкіл», «Пресова квартира», бібліотека, мережа гуртків освітнього і мистецького культурного спрямування, які «визначали обличчя Легіону УСС та сприяли зростанню його популярності серед українського народу» (Лазарович, 2016: 223).

«Кадра», або «Запасна сотня УСС», або «Січовий Кіш» – офіційний підрозділ армії, створений у 1914 році в Горонді і Страбичево поблизу Мукачєво (Яцків, 1917: 95). З березня 1915 року він перебував під орудою сотника Никифора Гірняка і набув «Скінченої форми» всіх своїх інституцій у Свистільниках (Яцків, 1917: 100). Завдання підрозділу – вербувати та вишколювати добровольців. Саме після славних і кривавих боїв під Семиківцями, які тривали від 9 вересня 1915 року до початку листопада 1915 року, в яких стрільцтво виявило «безприкладну хоробрість» (генерал Фляйшман), військо отримало відпочинок спочатку на два тижні у землянках біля ріки Стрипа, згодом з осені до зими перебувало на дислокації у Свистільниках біля Соснова і Тудинки (аж до травня 1916 року) (Українські, 1991: 54).

М. Лазарович встановив, що здатності до перманентного відновлення фізичних і моральних сил на фронті стрілецька формація повинна завдячувати діяльності Коша, в якому підвищували національну свідомість вояків і мілітарну (Лазарович, 2016: 224). Інші вербувальні стрілецькі формації УСС (Збірні станиці, Поборова станиця, Комісаріати УСС) також були задіяні в обширній просвітницькій роботі (Лазарович, 2016: 225). Кіш займався й реєстрацією стрілецьких кадрів, був місцем перепочинку стрільців, які відбули на фронт чи отримали поранення. Комунікація в Коші сприяла консолідуванню стрільцтва, більшому витворенню збірного «ми», сприйняттю себе «єдиним організмом». Кіш – «річ дуже важна, без неї стрільцтво завмре. Там осередок і жерело сил» (Лазарович, 2016: 133–134).

Б. Гнаткевич зазначає, що саме в атмосфері Коша виникла більшість ідей щодо гурткового, журнального структурування стрілецького колективу (Українські, 1991: 54), однак найважливішим структурним досягненням у Коші стало заснування «Пресової квартири». «Вишкіл» УСС також був формацією із «активним способом життя – як військового, так і національно-культурного», в якій велося і військове навчання ново-

бранців, і духовне за допомогою різнометних курсів. Тут було засновано «Закон Лицарів Залізної Остроги» (Українські, 1991: 82), спрямований на плекання товариської культури й формування характеру на базі вояцького лицарства (Лазарович, 2016: 242–243). Як пише Осип Назарук, тоді «мене просто осліплювала думка, що тут родиться цілком нове покоління українського народу, новий тип українця» (Назарук, 1917: 63).

Історія появи інституції бере початок від 9 березня 1915 року з ініціативи кошового отамана Никифора Гірняка та Миколи Угрин-Безгрішного у Замковій Паланці. До колективу долучився й Іван Горянський. У той час метою групи було «дроблення стрілецьких світлин і познакомлювання нашої й чужої преси про всі важніші прояви життя У.С.В.» (Угрин-Безгрішний, 1916: 9). Михайло Яцків називає Миколу Угрин-Безгрішного «основателем Пресової Квартири», а Никифора Гірняка – її головою (Яцків, 1917: 99).

Спільнота заснувала власний друкований орган, який так і називався «Вістник Пресової Квартири Українських Січових Стрільців». Редакторами видання стали Микола Угрин-Безгрішний та Антін Лотоцький. Також авторами були Юра Шкрумеляк, Андрій Бабюк (Мирослав Ірчан), Теодор Бобків. Перше число датовано 1 травня 1916 року.

Микола Угрин-Безгрішний був переконаний в актуальності Пресової Квартири як інституції, спрямованої на збір і збереження матеріалів щодо історії стрілецького війська. Він навіть висловлював думку, що така структура мала б бути заснована набагато раніше, фактично синхронно з організацією Українських Січових Стрільців, оскільки за цей час від 1914 року зникло чимало важливих і цінних матеріалів. Подібну ідею про заснування Українського Пресового Бюро 26 серпня 1914 року висловив Ілько Цюокан у листі-зверненні до Української Бойової Управи. В ньому йшлося про формування структури при генеральному штабі, метою якої було б інформування чужинської преси, особливо віденської і берлінської «про наші мілітарні організації» і їхні успіхи, яка б концентрувала в собі стрілецьку інформаційну мілітарну політику і поширювала її назовні (Цюокан, 1914: 1–2).

Присвячуючи діяльності Пресової Квартири публікації, Микола Угрин-Безгрішний розгорнув масштаб стрілецької літописної діяльності загалом і літературної зокрема у справі увічнення визвольного подвигу УСС. Перше формальне засідання Пресової Квартири відбулося в Замковій Паланці 18 травня 1915 року. На ньому було обрано її «старшину», оргкомітет: «Т. Мелень – орудник, М. Угрин-Безгрішний – заступник орудника й архі-

вар, О. Калитовський – скарбник, М. Балицький та І. Горянський – писарі, Р. Купчинський і В. Огоновський – члени-помічники, Др. В. Старосольський увійшов до П. Кв. як делегат З.У.Р. та У.Б.У.» (Угрин-Безгрішний, 1916: 10). Крім них, матеріально Кіш підтримували кошовий отаман, др. Іван Рихло, четар Ярослав Індишевський, підхорунжий Антін Жила та інші. До оточення Пресової Кватири також було зараховано таких стрільців як «полковник Гр. Коссака, сот. Дмитро Вітовський, кур. от. В. Дідушок, кур. от. Т. Рожанковський, кур. от. Сень Горук, др. А.Боляй та вся наша Старшина в полі» (Угрин-Безгрішний, 1916: 10).

Після загибелі «товариша орудника» Т. Меленя, його функції виконував Микола Угрин-Безгрішний до прибуття Осипа Назарука – кореспондента Української Боєвої Управи, наступного орудника Пресової Кватири, яким той був із 2 червня 1915 року до 16 жовтня того ж року. Третім головою Пресової Кватири став Микола Угрин-Безгрішний. Також зазначено імена Івана Старчука – хроніста січового Коша, А. Баб'юка, Кл. Кузьмовича, М. Мушинського, Гр. Грицяя, Р. Сорохтея, С. Прідуна (Угрин-Безгрішний, 1916: 13), А. Дідика (Угрин-Безгрішний, 1916: 14), О. Куриласа, О. Демчука (Угрин-Безгрішний, 1916: 15). У проводі Пресової Кватири на фронті також називали Юліана Буцманюка, Івана Іванця (Граничка, 1929: 13). Серед інших співробітників був підхорунжий і мистецтвознавець Микола Голубець, музикант-десятник Антін Баландюк, Левко Лепкий (Лазарович, 2016: 231).

Зусиллями Івана Боберського було створено архів «мемуаристики, історії і пропаганди» стрілецтва. В її атмосфері розкрилися творчі таланти художника і «світлиця» Ю. Буцманюка, «стрілецького співця» Романа Купчинського, Левка Лепкого, Осипа Куриласа, Івана Іванця, Юліана Назарака, Лева Геца, В. Бобинського, В. Оробця, хор. Талпаша, пхор. В. Старчука, віст. Ткачука, віст. Розумовича. Завдяки силовому впливу Пресової Кватири з'явилися стрілецькі художні і мистецькі твори – індивідуальні і колективні, якими є стрілецькі збірники (Українські, 1991: 121–123).

У 1917 році після бою під Конюхами Пресова Кватира втратила чимало співробітників, відтоді її діяльність «стала принагідною» (Лазарович, 2016: 229). Вважається, що з початком Визвольної війни всі її працівники пішли «у бойові ряди» (Українські, 1991: 124). Згадують і про спроби стрілецтва на новому етапі визвольного руху у структурі бригади У.С.С. повторити традицію і також створити Пресову Кватиру, референтом якої став Андрій Бабюк, який «вів хроніку і про-

паганду бригади», однак справа не мала успіху, у відділі обмежившись лише «пресовими і пропагандивними рефератами» (Українські, 1991: 124).

У спільноті був свій «Правильник» (статут) від 16 лютого 1916 року, в якому було зафіксовано структуру й обов'язки членів, особливості функціонування, масштаб (Правильник: 1–6). З його змісту можна зробити висновок про статус Пресової Кватири як спільноти, яка була формальною організацією із внутрішньою і зовнішньою ієрархією, установчими засадами, із ретельно прописаними завданнями для кожного члена. Підпорядковувалася вона Бойовій Управі УСС, функціонувала при Запасному Курені УСС. Р. Купчинський у листі до В. Старосольського зазначив, що «Пресова Кватира усьвячена полковим приказом» (Купчинський, 1915-1916: 19).

Організація мала свою управу («старшину»), яка складалася із голови (орудника), містоголови (заступника), писаря, господаря (завгоспа). Керівника Пресової Кватири призначала Українська Бойова Управа за згоди команданта Запасного Куреня, а членів старшини добирав голова Пресової Кватири за згодою команданта Запасного Куреня, затверджувала ж їх склад Бойова Управа (параграф 3).

Керівництво організації проводило регулярні засідання – відповідно до Правильника щодесять днів «коло 2-го, 12-го, 22-го» чисел у місяці. Засідання могли проводити й частіше, якщо голова ПК мав у цьому необхідність. Статут регулював питання кворуму (присутність трьох представників управи товариства), порядок денний засідань, правила проведення засідань (параграф 4). Усього таких зібрань від початку діяльності товариства до 1 травня 1916 року відбулося 30. Також було прописано правила «сходин» усіх членів товариства – раз на місяць із відповідним порядком денним. Стати членом Пресової Кватири можна було кожному, хто «зголоситься в голови і голова его прийме, або той, котрого старшина візве до роботи» (Правильник: 3).

Пресова Кватира була інституцією, функціонально наділеною можливостями діяти в різних напрямках культурної, мистецької і наукової, підприємницької діяльності, адже передбачала роботу таких відділів: «письменників-дописувачів», музикантів, рисовників-різьбярів-малярів, світлиців, науковців, видавничий, економічний. Діяльність кожного відділу була регламентованою відповідно до цілей пресової структури: «Члени мають представити образ трудів Українських Січових Стрільців під час європейської війни, яка зачалася в році 1914, а zarazом представити образ терпінь українського населення в тій війні, щоби

поширити світогляд будучого українського покоління і піднести в нім українську народну свідомість і честь, а також, щоби предложити докази чинної участі українського народу в війні перед судом історії» (Правильник: 1). Такі відділи потрактовані як «рухоме» представництво Пресової Кватири «в полі», «оба тоті товариства доповняють ся в роботі» (Правильник: 1).

Літератори були покликані «слідити» (спостережати, досліджувати) розвиток усіх частин Западного Куреня, нотувати спостереження про уклад життя воєнної спільноти і окремого стрільця, головні і другорядні події стрілецького життєвого укладу, враження стрільців, які прийшли з поля, щоб наповнювати пресовий дискурс яскравими силуетами «стрілецьких типів». Як і науковців, їх мав би цікавити вплив війни на погляди населення, чи впливала вона «освідомлює» на нього (Правильник: 5). Зі звіту Миколи Угрин-Безгрішного можна зробити висновок, що Пресова Кватира організувала стрілецьку літературну діяльність чи не на всій території стрілецького впливу. Колектив Кватири регулярно виїжджав у різні райони стрілецького ареалу в дослідницькі експедиції, проводив записи стрілецьких розповідей, авторські матеріали розсилав по українських часописах (Угрин-Безгрішний, 1916: 13).

Можливо, «Правильник» Пресової Кватири мав і певні доповнення, оскільки Микола Угрин-Безгрішний розширив «важніші точки» його змісту, зазначаючи, що після реорганізації товариства на початку квітня 1916 року він виготовив «регулямін», який було прийнято 3 квітня 1916 року. У ньому вказано тривалість робочого дня «щодня з виїмом українських свят і неділь від 8-12 год в пол. та від 3-6 вечером» (Угрин-Безгрішний, 1916: 11), форму звітності та дисциплінарного впливу на члена товариства.

Так, звіти про діяльність необхідно було подавати щодня у письмовій формі в спеціально заснованій для цього «книзі звідомлень». За «неточне сповнювання обов'язків по одноразовім упіменні старшина більшістю голосів виключає

даного члена з Пр. Кв., а в оправданій та конечній потребі сам орудник навіть без упімення про що повідомляє рівночасно Владу Коша У.С.С.». Так, «Роман Сорохтей за довгий час членування від 23 липня 1915 року не дав нічого, тому вичеркнено його з членів П. Кв. дня 3. IV.1916 (ex praesidio)» (Угрин-Безгрішний, 1916: 13). Однак стрільці не завжди дотримувалися цих пунктів, зокрема «тов. А. Бабюк виступив із членів П. К. без подання причин» (Угрин-Безгрішний, 1916: 16).

Кватира заснувала окрему лінійку внутрішніх документів, власну номенклатуру справ, тематика яких характеризує товариство як канцелярську установу з розлогою системою документування, серед яких «Переписна Книга та книга приказів», «Реєстр письм і статтів», «Книга звідомлень», «Реєстр літописних праць», Реєстр рисунків, світлин і карикатур», «Реєстр друків», «пачки резерватів, праць і документів до переписування», «первописи», «дуплікати» (архів) (Угрин-Безгрішний, 1916: 12).

Висновки. Отже, Пресова Кватира Українських Січових Стрільців як літературна спільнота по суті є офіційною, організованою, включеною в ієрархію воєнних стрілецьких підрозділів великою кількісно, розлогою структурно організацією широкого гуманітарного спектру, в якій літературна діяльність суттєво актуалізувалася і виокремлювалася із чітко окресленою і прописаною метою, власним статутом і планом діяльності, за яким здійснювався культурний, освітній і літературний менеджмент.

Згодом ця структура скеровуватиме творчість січового стрілецтва у часописі «Шляхи», її учасники братимуть участь у створенні вказаного знакового літературного середовища, головних видань – збірника «Тим, що впали», рукописної «Антології стрілецької творчості», скеровуватимуть творчість окремих стрільців, окреслюватимуть коло усіх причетних. У науковій перспективі – осмислення усіх творчих напрямів цієї структури зі встановленням ролі в ідейно-мистецькому розвитку стрілецької поколінневої ланки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Баган О. Вісниківство як понадчасовий феномен: ідеологія, естетика, настроєність. *Вісниківство: літературна традиція та ідеї. Збірник наукових праць, присвячений пам'яті Василя Іванишина* / Ред. колегія: Л. Кравченко (голова), О. Баган, П. Іванишин та ін. Дрогобич : Коло, 2009. С. 6–48.
2. Граничка Л. Як я був усусусом. Як писався літопис проф. Боберського. *Літопис Червоної Калини*. 1929. № 3. С. 12–13.
3. Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи». Львів : Інститут Українознавства НАН України, Львівський обласний методичний інститут освіти, 1995. 318 с.
4. Купчинський Р. Лист до В. Старосольського [1915-1916]. *ЦДІАЛ*. Ф. 360. Спр. 519. Арк. 19–22.
5. Лазарович М. Легіон Українських січових стрільців: формування, ідея, боротьба. 2-ге вид, доп. Тернопіль : Джура, 2016. 628 с.
6. Літературознавча енциклопедія: У 2-х т. Т. 1. / Ред.-упорядник Ю. Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. 608 с.

7. Назарук О. Над Золотою Липою. В таборах УСС. Б. м., 1917. 104 с.
8. Олійник-Рахманний Р. Літературно-ідеологічні напрями в західній Україні (1919-1939 роки). Київ : Четверта хвиля, 1990. 240 с.
9. Пастух Т. Київська школа та її оточення: (модерні стильові течії української поезії 1960-90-х років) : монографія. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2010. 700 с.
10. Правильник Пресової Кватири Українських Січових Стрільців. *ЦДІАЛ*. Ф. 353. Спр. 8. Арк. 1–6.
11. Роздольська І. Літературна група Українських Січових Стрільців «Митуса»: ідейно-естетичні засади і генераційний статус. *Актуальні питання гуманітарних наук* : міжвузів. зб. наук. пр. молод. вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Дрогобич : Видавничий дім «Гельветика», 2020. Вип. 28. Т. 4. С. 4–9.
12. Роздольська І. Журнал «Світ» як літературна платформа Українських Січових Стрільців. *Наукові записки Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди: літературознавство*. Київ : Видавничий дім Д. Бураго, 2020. Вип. 1 (95). С. 163–180.
13. Салига Т. Літературна група «Митуса» і друга хвиля українського символізму. *Другий Міжнародний конгрес українців*. Львів, 1993. С. 168–173.
14. Сирота Л. Літературна група «Митуса» (1921-1922): О. Бабій, В. Бобинський, Р. Купчинський, Ю. Шкрумеляк: бібліографічний покажчик / НДЦ періодики. ЛНБ ім. В. Стефаника. НАН України. Львів, 2004. 190 с.
15. Стрілецька Голгофа: спроба антології / Упоряд., авт. вступ. ст. і прим. Т. Ю. Салига. Львів : Каменяр, 1992. 339 с.
16. Угрин-Безгрішний М. Пресова Кватира У.С.С. *Вістник Пресової квартири Українських Січових Стрільців*. Кіш Українського Січового Війська, 1916. Місяця мая. Ч. 1. С. 9–14.
17. Угрин-Безгрішний М. Пресова Кватира У.С.С. *Вістник Пресової Кватири Українських Січових Стрільців*. Кіш Українського Січового Війська, 1916. Місяця червня і липня. Ч. 2–3. С. 15–16.
18. Українські січові стрільці. 1914-1920 / за ред. Б. Гнаткевича. Репринт. відтворення з вид. 1935 р. Львів : Слово, 1991. 160 с.
19. Цьокан І. До Української Боевої Управи у Львові, 1914 р., 26 серпня. *ЦДІАЛ*. Ф. 360. Спр. 19. Арк. 1–2.
20. Яцків М. До історії Коша У.С.В. Від самого початку аж по кінець марта 1916 р. на основі зібраних на місці записок. *Тим що впали. Літературно-мистецький збірник*. Кн. 1. / Зложив М. Голубець, украсив І. Іванець. Артисична Горстка і Пресова Кватира УСС в поли. Львів, 1917. С. 95–111.

REFERENCES

1. Bahan O. Visnykivstvo yak ponad chasovy fenomen: ideolohiia, estetyka, nastroienist [Visnykivstvo as a more than temporal phenomenon: ideology, aesthetics, attitude]. *Visnykivstvo: literary tradition and ideas. Collection of scientific works dedicated to the memory of Vasyl Ivanyshyn*. Drohobych : Kolo, 2009. P. 6–48 [in Ukrainian].
2. Hranychka L. Yak ya buv usususom [How to be an Ususus. Yow was writing a chronicle of prof. Boberskyu]. *Chronicle of Chervona Kalyna*, 1929. № 3. P. 12–13 [in Ukrainian].
3. Pnytskyu M. Vid “Molodoi Muzy” do “Prazkoi shkoly” [From “Young Muse” to “Prague School”]. Lviv, 1995. 318 p. [In Ukrainian].
4. Kupchynskyu R. Lyst do V. Starosolskoho [Letter to V. Starosokskyu [1915-1916]. *The Central State Historical Archives*. Lviv, Ukraine. Fund 360. Folder 519. P. 19–22 [in Ukrainian].
5. Lazarovych M. Legion Ukrainykh sichovykh striltsiv: formuvannia, ideia, borotba [Legion of Ukrainian Sich Riflemen: formation, idea, struggle]. Ternopil : Dzhura, 2016. 628 p. [in Ukrainian].
6. Literaturoznachcha entsyklopediia [Literary Encyclopedia]. Kyiv : Akademiya, 2007. Vol. 1. 608 p. [in Ukrainian].
7. Nazaruk O. (1917). Nad Zolotoiu Lypoiu. V taborakh USS [Over the Golden Lypa. In the USSR camps]. 1917. 104 p. [in Ukrainian].
8. Oliinyk-Rakhmannyi R. Literaturno-ideolohichni napriamky v Zakhidnii Ukraini (1919-1939 roky) [Literary and ideological trends in Western Ukraine (1919-1939)]. Kyiv : Chetverta khvyliia, 1999. 240 p. [In Ukrainian].
9. Pastukh T. Kyivska shkola ta yii otocennia: (moderni stylovi techii ukrainskoi poezii 1960-90-kh rokiv) : monohrafiia. [Kyiv school and its surrounding (modern stylistic currents of Ukrainian poetry of 1960-90-s : monograph]. Lviv, 2010. 700 p. [in Ukrainian].
10. Pravylnyk Presovoi Kvatyry Ukrainykh Sichovykh Striltsiv (1916). [Rules of the Press Apartment of Ukrainian Sich Riflemen, 1916]. *The Central State Historical Archives*. Lviv, Ukraine. Fund 353, Folder 8. P. 1–6 [in Ukrainian].
11. Rozdolska I. Literaturna hrupa Ukrainykh Sichovykh Striltsiv “Mytusa”: ideino-estetychni zasady i heneratsiinyi status [Literary group of Ukrainian Sich Riflemen: ideological and aesthetic principles and generational status]. *Topical issues of the humanities: an intercollegiate collection of researchers working with young people with Drohobych workers at Ivan Franko University*. Drohobych : Helvetyka, 2020. Iss. 28. T. 4. P. 4–9 [in Ukrainian].
12. Rozdolska I. Zhurnal “Svit” yak literaturna platforma Ukrainykh Sichovykh Striltsiv [Svit (World) magazine as a Literary platform of the Ukrainian Sich Riflemen]. Scientific notes of Kharkiv National Pedagogical University named after H. Skovoroday: literary criticism. Kyiv : D. Buraho Publishing House, 2020. Issue 1 (95). P. 163–180 [in Ukrainian].
13. Salyha T. Literaturna hrupa “Mytusa” i druha khvyliia ukrainskoho symvrlizmu [The “Mytusa” literary group and second wave of Ukrainian Symbolism]. The second International Congress of the researches of Ukrainian themes. Lviv, 1993. P. 168–173 [In Ukrainian].
14. Syrota L. Literaturna hrupa “Mytusa” (1921-1922): O. Babii, V. Bobynskyu, R. Kupchynskyi, Yu. Shkrumeliak: bibliohrafichni pokazhchyk [The “Mytusa” literary group: (1921-1922): O. Babii, V. Bobynskyu, R. Kupchynskyu, Yu. Shkrumeliak: bibliographic index. Lviv, 2004. 190 p. [In Ukrainian].

15. Striletska Holhofa: sprobа antolohii. [Riflemen Golgotha: an attempt at an Antology]. Lviv : Kamenyar, 1992. 339 p. [in Ukrainian].
16. Uhryn-Bezghrishnyy M. Presova Kvatyra U.S.S. (1916). [The Press Room of Ukrainian Sich Riflemen, 1916]. *Bulletin of the Press Room of Ukrainian Sich Riflemen*. Kish of the Ukrainian Sich Army, 1916. № 1. P. 9–14 [in Ukrainian].
17. Uhryn-Bezghrishnyy M. Presova Kvatyra U.S.S. (1916). [The Press Room of Ukrainian Sich Riflemen, 1916]. *Bulletin of the Press Room of Ukrainian Sich Riflemen*. Kish of the Ukrainian Sich Army, 1916. №№ 2-3. P. 15–16 [in Ukrainian].
18. Ukrainski sichovi striltsi 1914-1920 [Ukrainian Sich Riflemen 1914-1920]. Lviv : Slovo, 1991. 160 p. [in Ukrainian].
19. Tsokan I. Do Ukrainskoi Boievoi Upravy u Lvovi, 1914, August, 26 [To the Ukrainian Combat Command in Lviv, 1914, August, 26]. *The Central State Historical Archives*. Lviv, Ukraine. Fund 360, Folder 19. P. 1–2 [in Ukrainian].
20. Yatskiv M. Do istorii Kosha U.S.V. Vid samoho pochatku azh po kinets marta 1916 r., na osnovi zibranykh na mistsi zapysok. [To the history of Kish of the Ukrainian Sich Riflemen. From the beginning until the end of March 1916, on the basis of notes collected on the spot]. *Those who dead: literary and artistic collection*. Lviv, 1917. Book 1. P. 95–111 [in Ukrainian].

Ольга РУДЬ,

orcid.org/0000-0002-5985-2422

кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української мови і літератури
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(Суми, Україна) *olgarud2017@ukr.net*

Ірина ГОРБАТЕНКО,

orcid.org/0000-0002-6407-6544,

магістрантка факультету іноземної та слов'янської філології
Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка
(Суми, Україна) *ira.gorbatenko@ukr.net*

СИМВОЛІКА ОРНІТОЛОГІЧНИХ НАЗВ У ПОЕЗІЇ СЕРГІЯ ЖАДАНА

Статтю присвячено вивченню символічної семантики орнітонімів у поетичному мовленні Сергія Жадана. Розглянуто трактування поняття «символ» у різних галузях науки, визначено його характерні ознаки: філософська смислова наповненість; тяжіння до певного узагальнення, до загальної ідеї; динамічність, рухомість; багатозначність; етнокультурна та контекстуальна зумовленість, зображально-виражальна здатність. У поетичному тексті образ-символ, крім основних значень, успадкованих, генетичних і витворених у просторі національної культури, набуває нових, індивідуально-авторських, які мають вищий ступінь експресивності порівняно з символами, вжитими у традиційному значенні.

Поставлено за мету проаналізувати стилеві та функціональні особливості символів орнітологічних назв у поетичних текстах Сергія Жадана. Встановлено, що у поезії Сергія Жадана найпоширенішим є слово-символ «птаха». Використовуючи традиційну значеннєву основу символу, митець слова надає йому індивідуально-авторського змістового наповнення, суттєво розширює та збагачує значеннєве поле вживаного образу-символу. Виявлено, що птахи для Сергія Жадана – це символ життя, єдності двох світів, символ людської душі, яка спокійно відлітає в інший вимір. У багатьох культурах птах – це символ волі, безтурботності, безмежного щастя. В аналізованих поетичних текстах слово-символ «птаха» часто містить негативну семантику, символізуючи горе, біду, важке становище людини.

Встановлено, що образи птахів у поетичних текстах Сергія Жадана часто конкретизовані, названі за видом або належністю: соловей, шпак, голуби, ластівка, півень, чайки, гуси, дрозд, ворона. Аналіз народнопоетичних образів-символів птахів дозволив виокремити індивідуально-авторську символічну семантику орнітонімів. Образи-символи Сергія Жадана містять численні позитивні (соловей – ніжність, мелодійність; ластівка – взаємодопомога, підтримка, посланець Бога; дикі гуси – згуртованість, стійкість, нескореність) і негативні (чайка – прокламації з сумнівними ілюзіями щастя; шпаки – сварливі родичі) символічні значення.

Ключові слова: символ, орнітологічні назви, символічне значення, семантика, поетична мова.

Olga RUD,

orcid.org/0000-0002-5985-2422,

Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Ukrainian Language and Literature Department
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) *olgarud2017@ukr.net*

Iryna HORBATENKO,

orcid.org/0000-0002-6407-6544

Master's Student at the Faculty of Foreign and Slavic Philology
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko
(Sumy, Ukraine) *ira.gorbatenko@ukr.net*

SYMBOLS OF ORNITHOLOGICAL NAMES IN POETRY OF SERGIY ZHADAN

The article is devoted to the study of symbolic semantics of ornithonyms in poetic speech of Serhiy Zhadan. The interpretation of 'symbol' concept in different branches of science is considered, its characteristic features – philosophical semantic content; attraction to a certain generalization, to a general idea; dynamism, mobility; polysemy;

ethnocultural and contextual conditionality, pictorial and expressive ability are determined. In poetic text, the image-symbol, in addition to the basic meanings – inherited, genetic, and created in the space of national culture, acquires new – individual-authorial, having a higher degree of expressiveness compared to the symbols used in traditional sense.

The aim is to analyze the stylistic and functional features of the symbols of ornithological names in poetic texts of Sergei Zhadan. It is established that in the poetry of Sergei Zhadan the most common symbol-word is the 'bird'. Using the traditional semantic basis of the symbol, the artist of the word gives it an individual-authorial content, significantly expands and enriches the semantic field of used image-symbol. It was found that birds for Serhiy Zhadan are a symbol of life, unity of two worlds, and the symbol of human soul, which calmly flies away to another world. In many cultures, the bird is a symbol of freedom, serenity, and boundless happiness. In analyzed poetic texts, the word-symbol 'bird' often contains negative semantics, symbolizing grief, misery, the plight of man.

It is established that the images of birds in poetic texts of Serhiy Zhadan are often concretized, named by species: nightingale, starling, pigeons, swallow, rooster, seagulls, geese, blackbirds, crows. The analysis of folk poetic images-symbols of birds allowed to single out the individual-author's symbolic semantics of ornithonyms. Serhiy Zhadan's symbolic images contain numerous positive (nightingale – tenderness, melody; swallow – mutual aid, support, messenger of God; wild geese – cohesion, resilience, insubordination) and negative (seagull – proclamations with dubious illusions of happiness; starlings – quarrelsome relatives) symbolic values.

Key words: symbol, ornithological names, symbolic meaning, semantics, poetic language.

Постановка проблеми. З давніх-давен людину супроводжують символи, за допомогою яких вона намагається передати свої ідеї, зробити їх впізнаваними і зрозумілими. Символи несуть великий обсяг інформації, вони наділені кількома значеннями, оскільки містять ідеї з різним смисловим навантаженням (Тресиддер, 1999: 5). При цьому вони залишаються простими і легко запам'ятовуються. Як зазначає В. Кононенко, характерною рисою символу є властивість мотивувати значення не через перенесення, а через фонові значення. Свій зміст ця універсальна категорія виявляє лише в плані встановлення національних, культурних, соціальних, релігійних та інших чинників, які й визначають розуміння символу всіма членами певного соціуму (Кононенко, 1991: 31).

Символіка поетичних текстів Сергія Жадана є фрагментом «символічної картини світу певного етносу, її художнім відбитком, де символи актуалізують текстовий зміст, формують підтекст вірша, оскільки несуть у собі генетично закодований світогляд» (Панасенко, 2015: 5), вона є елементом індивідуально-авторської мовної картини світу, відображенням світовідчуття поета. Саме тому опис символіки Сергія Жадана є необхідним складником загального дослідження історії національної поетичної мови.

Аналіз досліджень. Різноманітність підходів щодо аналізу символу як універсальної філософсько-естетичної категорії зумовила його вивчення в різних галузях науки: філософії (Г. Гадамер, Е. Кассирер, О. Лосев, М. Мамардашвілі, Т. Проць, А. П'ятигорський, К. Свасьян), міфології (М. Костомаров, О. Лосев, Б. Марковський, Е. Мелетинський, У. Тернер), фольклорі (М. Дмитренко, Л. Домилівська, В. Жайворонок, М. Костомаров, М. Максимович, Г. Микитів, О. Потебня, М. Сум-

цов), психології (П. Гуревич, Н. Подхвятилін, В. Самохвалов, О. Хміляр, К. Юнг.) лінгвістиці (С. Аверинцев, Н. Арутюнова, О. Веселовський, В. Виноградов, С. Єрмоленко, В. Калашник, В. Кононенко, Е. Кравченко, О. Потебня, Л. Савченко, Н. Сологуб, Л. Ставицька, Е. Шелестюк), лінгвокультурології (Г. Карпенко, В. Колесов, О. Левченко, В. Маслова, Ю. Мосенкіс, Є. Опаріна, О. Потапенко, Н. Слухай, Ю. Степанов, О. Яницька).

Поетичні символи є предметом лінгвістичних наукових розвідок В. Бережняк, Ю. Бондаренка, С. Єрмоленко, В. Калашника, Н. Левчик, Н. Лисенко, І. Накашидзе, К. Панасенко, Л. Пустовіта, Л. Ставицької, О. Таран. Так, Н. Лисенко у дисертаційному дослідженні «Метафора і символ у поетичному ідіостилі Тодося Осьмачки (Семантика. Стилїстика)» виявляє риси символіки поета, особливості індивідуально-авторської реалізації традиційних образів-символів, виробляє класифікацію власне авторських символів Тодося Осьмачки. О. Таран аналізує семантику символів природи в поезії Олександра Олеся, розкриваючи механізм формування у творах поета індивідуально-авторських значень і смислів символів, описує парадигматичні й синтагматичні відношення символів в індивідуальній символічній системі Олександра Олеся.

Питання текстової інтерпретації домінантних мовних символів як невід'ємних складників індивідуального стилю Ю. Іздрика розглядає Ю. Бондаренко, зосереджуючись на словесних символах-архетипах. Н. Левчик аналізує дискурс образної символіки поезії М. Старицького, приділяючи увагу асоціативним, семантичним, стильовим характеристикам поетичного слова. В. Бережняк окреслює роль поетичних символічних образів у моделюванні мовної картини світу Тараса Шевченка.

Мета статті – проаналізувати стильові та функціональні особливості символів орнітологічних назв у поетичних текстах Сергія Жадана (на матеріалі збірок поезій «Гамплієри», «Антенa», «Список кораблів»).

Виклад основного матеріалу. Для більш повного розуміння поняття «символ» і визначення багатогранності символічної семантики поетичного слова Сергія Жадана вважаємо за доцільне розглянути потрактування цього поняття та визначити його характерні ознаки.

Аналіз довідкової та наукової літератури дав змогу дійти висновку, що більшість визначень поняття «символ» ґрунтується на образності, умовності та узагальненій сутності символічного явища: символ – «умовне позначення якогось предмета, поняття або явища; художній образ, який умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття» (Словник, 1970-1980, т. 9: 174); «тип знака; <...> слово, що має усталені асоціативні зв'язки з відповідним поняттям» (Єрмоленко, 2001: 152–153); «складна естетична категорія, вище втілення принципу метафоризації, тобто переносного значення» (Лексикон, 2001: 524); «образ, який виник у результаті метафоризації значення, але входить у соціальну чи особисту сферу» (Мацько, 2003: 308); «умовне позначення якогось предмета, поняття або явища; художній образ, який умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття» (Жайворонко, 2006: 537). Зважаючи на неоднозначність потрактування цього поняття, у дослідженні ми спираємося на визначення символу як багатозначного предметного образу, який «об'єднує між собою різні плани художнього відтворення дійсності на основі їх суттєвої спільності, спорідненості; один із поетичних тропів» (Українська мова, 2004: 582).

Науковці окреслюють такі визначальні ознаки символу: філософська смислова наповненість; тяжіння до певного узагальнення, до загальної ідеї; динамічність, рухомість, оскільки він потребує активного сприймання; багатозначність; етнокультурна та контекстуальна зумовленість, зображально-виражальна здатність. Семантика символу досить широка. Крім основних значень, успадкованих, генетичних і витворених у просторі національної культури, в поетичному тексті символ набуває нових, індивідуально-авторських. Як зазначає О. Таран, «індивідуально-авторські смисли художніх символів мають вищий ступінь експресивності порівняно з символами, вжитими в традиційному значенні; у семантиці художніх символів спостерігається поляризація емоційно-оцінного потенціалу лексем-прототипів символів» (Таран, 2002: 5).

Сергій Жадан, використовуючи традиційну значеннєву основу символу, надає йому індивідуально-авторського змістового наповнення, суттєво розширює та збагачує значеннєве поле вживаного образу-символу. У поетичних текстах Сергія Жадана найпоширенішим є слово-символ *птаха*.

М. Костомаров наголошує на тому, що, вивчаючи символіку птахів, необхідно звертати увагу як на «фізичні їх якості із застосуванням до подібних рис народного характеру», так і на «птаховолхвання», яке полягало у спробах дізнатися про своє майбутнє і переслати з ними повідомлення рідним і близьким (Костомаров, 1999: 88).

Згідно з багатьма міфами про народження світу саме птахи існували ще до появи суходолу і людей. Міфічний птах як символ творця світу, символ світової душі зображують на дереві життя. Образ птаха постає охоронцем усього живого. У свідомості українського народу птахи здавна асоціювалися з людською душею, духом, божим виявом; птахи – це крилаті душі, усе духовне. Вважалося, що душі померлих повертаються весною на землю в образі птахів, а восени повертаються в рай, як і птахи відлітають у вирій.

Для Сергія Жадана птахи – це символ життя, єдності двох світів. Символізм птаха зумовлений їх легкістю і швидкістю пересування, вільним польотом і здатністю досягти небес. У поетичних рядках «*Я хочу, щоби птахам легко давався осінній політ, / я хочу, щоб сонце стояло над кораблями, / щоби птаху відбивались на поверхні озер і боліт, / щоби ти й далі скріплювала собою весь цей світ*» (Жадан, 2018: 25) образ птахів уособлює життя на землі (живе, видиме, тілесне віддзеркалюється у воді) і в той же час є символом людської душі, яка спокійно відлітає в інший світ (осінній політ птахів). Ця символічна семантика птаха підсилюється образом сонця, яке в міфологічному світогляді символізує перемогу життя над смертю, добра над злом, темними силами. Сонячне світло – це символ єдності, впорядкованості світу, яке в поезії поглиблюється словами «...скріплювала ... весь цей світ».

Причетність птахів до духовного світу, духовних цінностей і моралі розкривається такими рядками: «*Птахам простіше: вони взагалі не чули про спасіння душі*» (Жадан, 2018: 115), «*і птаху голосять, як панотці до парафії*» (Жадан, 2016: 106), «*Царство небесне – це ... надивляються за зорею мудрі птаху*» (Жадан, 2020: 10).

У поетичних текстах Сергія Жадана птахи огорнені загадковістю і мають власний простір: «*непорушні кордони держави птахів*» (Жадан, 2020: 25), «*Птаху малюють вгорі кола свої*»

(Жадан, 2016: 102), «*Земля сполоханих риб і степових птахів*» (Жадан, 2018: 123), «*Птах, що боронить повітряну браму*» (Жадан, 2020: 26). Птахи є охоронцями верхнього царства, символами вищого просторового рівня. У міфології тварини розподіляються відповідно до давніх уявлень про тричленну структуру світового простору. З верхнім рівнем (світом небес) асоціюються образи птахів, із середнім (земним простором) – копитні тварини, із нижнім рівнем (підземним світом) – жаби, гади, миші, риби і деякі інші тварини (Тресиддер, 1999: 11).

У багатьох культурах птах – це символ волі, безтурботності, великого щастя: щаслива людина порівнюється з птахом, який високо літає. У поетичних текстах Сергія Жадана вільному польоту птаха протиставлено горе, біду, важке становище людини: «*Будуть птахи без утіхи й прихистку / битися між деревами сірими. / Будуть псувати святкову статистику / вдови і сироти*» (Жадан, 2020: 93). Символічна семантика лексеми *птахи* підсилюється введенням у контекст образу сірих дерев як символу безвиході, безнадії й відчаю.

Особливої символічної семантики образу птаха надають оригінальні індивідуально-авторські порівняння: «*змучений птах, ніби гачок, чіпляється за вітряний потік*» (Жадан, 2018: 243), «*ї голос зривається, ніби птах, / що замерз на льоту*» (Жадан, 2016: 72). У поетичних рядках Сергія Жадана птах символізує приреченість долі, метафорично – беззахисність людини перед жорстокими реаліями сьогодення.

Образи птахів у поетичних текстах Сергія Жадана конкретизовані, тобто названі за видовою належністю. Найчастіше зустрічаються образи таких птахів: соловей, шпак, голуби, ластівка, півень, чайки, гуси, дрозд, ворона. Так, символізм орнітоніма *соловей* побудований на красі співу птаха навесні в шлюбний період. Здавна народ вірив, що високий і чистий спів птаха здатний очистити душу людини, піднести її і втішити. В уявленні українського народу *соловей* – це символ кохання, радості і ніжності, а також неповторної майстерності співака. У поетичних рядках Сергія Жадана «*І він слухає, як прописуються і звучать / голосними літерами / в тексті темряви / ластівки і солов'ї*» (Жадан, 2020: 116) реалізується символічна семантика ніжності, мелодійності. У давньогрецькій міфології соловей вважався оракулом у справах кохання, йому довіряли найпотаємніше.

Лексема «соловей» стоїть в одній семантичній площині з лексемою «ластівки». Ці два птахи символізують початок, зародження життя, надію на відновлення і розквіт як природи, так і людської

душі: «*Саме те, що було на початку. Саме те, заради чого здійснюються / в небо ластівки. / Доки твориться світ, / виснуть над деревами, мов гріхи над душою*» (Жадан, 2020: 23); «*Ластівки скріплюють глиною розламаний час*» (Жадан, 2018: 289).

У християнській міфології *ластівка* – це улюблена Божа пташка, яка своїм щебетанням прославляє Всевишнього, наче молитвою. Українці вірили: там, де ластівка звилала гніздо, буде щаслива родина, пануватиме добро і злагода. Розорити її гніздо – великий гріх. *Ластівка* – це символ щасливого родинного життя, любові, ласки і ніжності. Сергій Жадан у своїх поетичних творах розвиває народну символічну семантику орнітоніма, розширює її. *Ластівка* для нього – це символ взаємодопомоги, підтримки, всепереможної любові: «*Серце найменшої ластівки сильніше за туман*» (Жадан, 2020: 26). Ця семантика акцентована рядками «*душа найбезнадійнішої птахи / варта нашого хвилювання*» (Жадан, 2020: 26), де птаха – нещаслива, згорьована людина, яка зазнала біди.

Символіка поезії Сергія Жадана особлива, вона вимагає глибокого прочитання поетичного тексту, заглиблення в семантику кожного слова. Символічне значення часто розкривається, стає впізнаваним і зрозумілим у широкому контексті. Слово-символ *ластівка* слугує символом посланця Бога на землі, який дає кожній людині в рівній мірі добро, щастя, любов і посилає певні випробування: «*Ластівки, ніби кравецькі ножиці, / вперто розпорюють червене повітря / Ділять натруджено день по дневі, / ділять його – порівну кожному*» (Жадан, 2018: 172). Образ ножиць є натяком на «гостроту», жорстокість світу, в якому живе людина. Символічна семантика орнітоніма *ластівка* увиразнюється рядками «*<...> дістанеться рівно стільки, / скільки відпущено, скільки відміряно*» (Жадан, 2018: 173). На переконання віруючих, життя людини – в руках Господа Бога, і тільки від нього залежить, яке воно буде – щасливе чи нещасливе, кому скільки відміряно прожити і коли призначено померти.

Символіка *диких гусей* багато в чому співпадає з символікою лебедя, вони часто взаємозамінюються, ототожнюються. У народному уявленні дикі гуси-лебеді є провісниками весни, вони символізують повернення до витоків, до рідного дому. Негативну конотацію гуси-лебеді реалізують у народних казках («Івасик-Телесик», «Гуси-лебеді»), в яких ці птахи виступають перевізниками між двома світами, темними і добрими силами.

Якщо лебідь вербалізує позитивну семантику (любов, подружнність, щаслива родина), то слово-символ *гуси* в українській народній фра-

зоології вживається з негативною семантикою і слугує символом брехливої людини, пліткарки («гусей пускати»), неохайної, неакуратної господині («наче гуси ночували»).

У поезії Сергія Жадана образ диких гусей символізує згуртованість, стійкість, нескореність перед бідою: «Але годі нарікати, – говорять одне до одного / **дикі гуси** на зимовому березі, – тримаймося купи, / зріймося нашою гусячою вірою» (Жадан, 2018: 279). Ця символічна семантика простежується і в наступному тексті: «Знаєш, що буде цієї весни: / **диких гусей** залізні ключі / сядуть в долини Псла і Десни» (Жадан, 2018: 243), що підсилюється в широкому контексті виразами «залізні ключі», «твердість ґрунтових вод».

В українській символіці **півень** є символом вогню, вранішньої пори, світла і сонця. За народними віруваннями крик півня віщує наближення дня, відганяє від хати злих духів. У давнину в новозбудовану хату першим заносили півня, який здатний захистити від «нечистої сили».

У поетичних рядках Сергія Жадана орнітонім **півень** наповнений неоднозначною символічною семантикою: «Сонце, мов **півень** із відрубаною головою, б'є крильми. / Вітає цей дивний світ, найсправедливіший зі світів» (Жадан, 2018: 13). Півень символізує зародження дня, пробудження природи, жертвність заради нового життя. Підтекст цього образу торкається підсвідомості, апелює до сугестивного сприймання віршорядків, бо маємо контекстний оксиморон: поєднання сонця (символу життя) і півня із відрубаною головою (негативна семантика закінчення існування), що простежуємо і в рядках «**Перекупки несуть на заріз червоних півнів у чорних мішках**» (Жадан, 2020: 10).

За легендою **чайка** – це згорьована жінка, яка після смерті свого чоловіка стала чайкою. В українській народнопоетичній творчості чайка символізує матір-вдову, яка побивається за дітьми-сиротами, гірко плаче-квилить за їхньою нещасливою і важкою долею. У Сергія Жадана цей птах асоціюється із певними прокламаціями, часто нікому не потрібними, з сумнівними ілюзіями щастя: «**Чайки – розкидані, мов листівки, / в яких так багато всього намріяно**» (Жадан, 2018: 173).

За народними віруваннями птахи мають контакт із божественними сферами, доставляють звітти послання. Шамани прикрашали свій одяг пір'ям, надівали пташині маски, прагнучи «долетіти» з їх допомогою до вищих рівнів знання. Птахи вважалися втіленням мудрості, інтелекту і блискучої думки (Тресиддер, 1999: 357). Ця символічна семантика простежується і в поезії Сергія Жадана: «Але завеса світу – така пурпурова, / осипається в ріки вигорілими зірками, / і ці сигнали її – мов арамейська мова: / її розуміють хіба що **ластівки зі шпаками**» (Жадан, 2020: 7), де орнітоніми **ластівки** і **шпаки** символізують знання, розуміння знаків природи, мудрість, життєвий досвід.

В усній народній творчості **шпак** – це провісник весни, початок нового життя, молодості. Характерна особливість цих птахів – збиратися у великі зграї, наслідувати голоси інших птахів та імітувати різні звуки зумовлює виникнення індивідуально-авторського символічного значення «велика сварлива родина»: «**Чорні шпаки, як сварливі родини, / з відчасом обсідають черешні**» (Жадан, 2020: 142). У широкому контексті в образі чорних шпаків уособлено долю хасидів, які щороку повертаються в містя зародження їхнього духовного вчення і не завжди знаходять порозуміння з місцевими жителями.

Висновки. Аналіз дефініції поняття «символ» дозволив виявити відсутність такого тлумачення, яке б повністю враховувало визначальні ознаки і специфічну роль символу. Лінгвістичні дослідження засвідчили, що символу відводиться особливе місце в поетичному тексті, який формує підтекст і є дієвим засобом вираження авторського задуму, світогляду та світосприйняття.

Сергій Жадан використовує у своїй поезії як традиційні образи-символи птахів, які доповнюються новими відтінками значень, так і втворює власне авторські символічні значення орнітонімів, що увиразнюють індивідуальність творчої манери митця. Його образи-символи птахів поєднують небесний і земний світи, сакральне й повсякденне, містять численні позитивні (вісники весни, нового життя; кохання, родинний затишок; знання, мудрість) і негативні (зло, нещастя, приреченість життя, важка доля) символічні значення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Венжинович Н. Про компонент-символ у мовних одиницях. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія. Випуск 1 (41)*. Ужгород, 2019. С. 38–46.
2. Єрмоленко С. Я., Бибик С. П., Тодор О. Г. Українська мова, короткий тлумачний словник лінгвістичних термінів / за ред. С. Я. Єрмоленко. Київ : Либідь, 2001. 224 с.
3. Жадан С. Антена [Текст]: поезії. Чернівці : Меридіан Чернівці, 2018. 304 с.
4. Жадан С. Список кораблів [Текст]. Чернівці : Меридіан Чернівці, 2020. 160 с.
5. Жадан С. Тампліери. Поезії. Чернівці : Книги – ХХІ; Meridian Czernowitz, 2016. 120 с.

6. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.
7. Кононенко В. І. Словесні символи в семантичній структурі фраземи. *Мовознавство*, 1991. № 1. С. 30–36.
8. Костомаров М. І. Слов'янська міфологія: вибрані праці з фольклористики й літературознавства. Київ : Либідь, 1994. 382 с.
9. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / за ред. А. Волкова. Чернівці : Золоті литаври, 2001. 636 с.
10. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилістика української мови : підручник / за ред. Л. І. Мацько. Київ : Вища школа, 2003. 462 с.
11. Панасенко К. О. Символіка поетичного тексту як об'єкт перекладу (на матеріалі українських і російських перекладів англійської поезії XIX – XX ст.) : дис. канд. філол. наук: 10.02.16 – Перекладознавство. Херсон, 2015. 247 с.
12. Словник української мови: в 11 тт. / АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1970-1980. Т. 9. С. 174.
13. Таран О. С. Семантика символів природи в поезіях Олександра Олеся: лінгвопоетичний та етнокультурний аспекти : автореферат канд. філол. наук. Харків, 2002. 19 с.
14. Тресиддер Дж. Словарь символов / Пер. с англ. С. Палько. Москва : ФАИР-ПРЕСС, 1999. 448 с.
15. Українська мова. Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В. М. (співголова), Тараненко О. О. (співголова), М. П. Зяблюк та ін. 2ге вид., випр. і доп. Київ : Видво «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.

REFERENCES

1. Venzhynovych N. Pro komponent-symvol u movnykh odynytsiakh [On the component-symbol in language units]. *Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Philology. Issue 1 (41)*. Uzhhorod, 2019. 38–46 p. [in Ukrainian].
2. Yermolenko S. Ya., Bybyk S. P., Todor O. H. *Ukrainska mova, korotkyi tлумachnyi slovnyk lnhvistychnykh terminiv [Ukrainian language, short explanatory dictionary of linguistic terms]* / Ed. S. Ya. Yermolenko. Kyiv : Lybid, 2001. 224 p. [in Ukrainian].
3. Zhadan S. Antena [Text]: poezii [Antenna [Text]: poetry. Chernivtsi : Meridian Chernovits, 2018. 304 p. [in Ukrainian].
4. Zhadan S. Spysok korabliv [Text] [List of ships [Text]. Chernivtsi : Meridian Chernovits, 2020. 160 p. [in Ukrainian].
5. Zhadan S. Tampliery. Poezii [Templars. Poetry]. Chernivtsi : Knyhy – XXI; Meridian Czernowitz, 2016. 120 p. [in Ukrainian].
6. Zhaivoronok V. V. *Znaky ukrainskoi etnokultury : Slovnyk-dovidnyk [Signs of Ukrainian ethnoculture : Dictionary-reference]*. Kyiv : Dovira, 2006. 703 p. [in Ukrainian].
7. Kononenko V. I. *Slovesni symvoly v semantichnii strukturi frazem [Verbal symbols in the semantic structure of an idiom]*. *Linguistics*, 1991. № 1. P. 30–36 [in Ukrainian].
8. Kostomarov M. I. *Slovianska mifolohiia : vybrani pratsi z folklorystyky i literaturoznavstva [Slavic mythology: selected works on folklore and literary studies]*. Kyiv : Lybid, 1994. 382 p. [in Ukrainian].
9. *Leksykon zahalnoho ta porivnialnoho literaturoznavstva [Lexicon of general literature studies and comparativism]* / Ed. A. Volkova. Chernivtsi : Zoloti lytavry, 2001. 636 p. [in Ukrainian].
10. Matsko L. I., Sydorenko O. M., Matsko O. M. *Stylistyka ukrainskoi movy : pidruchnyk [Stylistics of the Ukrainian language : textbook]* / Ed. L. I. Matsko. Kyiv : Vyscha shkola, 2003. 462 p. [in Ukrainian].
11. Panasenko K. O. *Symvolika poetychnoho tekstu iak ob'iekt perekladu (na materialy ukrainskykh ta rosiiskykh perekladiv anhlomovnoi poezii XIX – XX st.) : dys. kand. filol. nauk: 10.02.16 – Perekladoznavstvo [Symbolism of poetic text as a translation object (based on the material of Ukrainian and Russian translations of English poetry of the XIX-th – XX-th centuries): thesis for a Candidate Degree of Philological Sciences: 10.02.16 – translation studies]*. Kherson, 2015. 247 p. [in Ukrainian].
12. *Slovnyk ukrainskoi movy: v 11 tt. [Dictionary of the Ukrainian language: in 11 vols.]* / [USSR Academy of Sciences. Institute of Linguistics; Ed. I. K. Bilodid. Kyiv : Naukova dumka, 1970-1980. T. 9. P. 174 [in Ukrainian].
13. Taran O. S. *Semantyka symvoliv pryrody v poesiiakh Oleksandra Olesia: lnhvopoetychni ta etnokulturni aspekty : avtoreferat kand. filol. nauk [Semantics of nature symbols in poems of Alexander Oles: linguopoetic and ethnocultural aspects: abstract of thesis for a Candidate Degree of Philological Sciences]*. Kharkiv, 2002. 19 p. [in Ukrainian].
14. Tresyder Dzh. *Slovar symvolov [Dictionary of Symbols]* / [translation from English S. Palko]. Moscow : FAIR-PRESS, 1999. 448 p. [in Russian].
15. *Ukrainska mova. Entsyklopediia [Ukrainian language. Encyclopedia]* / Editors: Rusanivsky V. M. (co-chairman), Taranenko O. O. (co-chairman), M. P. Zyablyuk and others. 2 end ed., revised and extended. Kyiv : Mykola Bazhan All-Ukrainian State Specialized Publisher “Ukrainian Encyclopedia”, 2004. 824 p. [in Ukrainian].

Оксана САВЕНКО,

orcid.org/0000-0002-0117-0103

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри української і зарубіжної літератури

Житомирського державного університету імені Івана Франка

(Житомир, Україна) *bpv1953@ukr.net*

ПОХОДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ РІЗДВЯНОЇ ДРАМИ

У статті розкриваються джерела української різдвяної драми XVII–XVIII ст., яка зайняла помітне місце в історії давньої літератури. До першорядних джерел віднесено середньовічну літургійну драму, основною формою якої була містерія. У різдвяному циклі найдавніших містерій домінують події, які добре надаються для театралізації, тобто мають дійових осіб, розвиток дії, наявність конфліктної ситуації. Спираючись на євангельський текст, містерія не мала на меті його проілюструвати, а підкорялася правилам інсценізації, внаслідок чого хоч і зберігалася основна сюжетна канва, однак додавалися нові тексти (наприклад, монологи волхвів, Ірода, пророків), а окремі сюжетні лінії могли увиразнюватися або відходити на другий план. У містерійних творах розігрувався різдвяний сюжет, почерпнутий із Євангелія. Він добре надавався для інсценізації. У цьому переконує приклад, наведений у статті: різдвяна декламація Памви Беринди (1616 р.), яка являє собою першу творчу обробку матеріалу, що входив до складу старовинної європейської різдвяної містерії. Пролог у цьому творі насичений загальними фразами й патетикою з приводу різдвяного свята. Більше уваги приділено поклонінню новонародженому Ісусу, причому в декламації змішано інформацію, яку подають Матвій і Лука. Надалі дійовими особами біля печери з яслами стають лише пастухи, які тут виступають як «самовидці» чудесної події. Такий прийом оповіді дозволяє авторам декламації «наблизити» давню подію до своїх сучасників, які слухають проголошувану декламацію, оживити в їхній уяві священний час народження Сина Божого й перше воззання йому почестей. Загалом цю декламацію можна було б визначити як літературну варіацію на різдвяну тему, в якій євангельський сюжет лише означається через окремі епізоди, а весь текст становить собою патетичне розгортання радості від різдвяного свята. Інакше кажучи, маємо літературну обробку традиційної теми, запозиченої з Євангелія, але трансформованої в жанр декламації за художніми приписами середньовічної драми. Отже, є підстави стверджувати, що українська різдвяна драма походить від середньовічних містерій.

Ключові слова: драма, містерія, Євангеліє, різдвяний сюжет, декламація.

Oksana SAVENKO,

orcid.org/0000-0002-0117-0103

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the Department of Ukrainian and Foreign Literature

Zhytomyr Ivan Franko State University

(Zhytomyr, Ukraine) *bpv1953@ukr.net*

THE ORIGIN OF THE UKRAINIAN CHRISTMAS DRAMA

The main aim of the article is to reveal the sources of the Ukrainian drama of XVII–XVIII centuries, which has a prominent place in the history of the ancient literature. The medieval liturgical drama is belonged to primary sources, the main form of it was mystery. In the Christmas cycle of ancient mysteries all events are well provided for theatrical, they have actors, development steps, the presence of conflict. Leaning against an evangelic phototypograph a mystery did not have for an object to illustrate it, but submitted the rules of inscenization, a basic with a plot canvas was though kept as a result, new phototypographs (for example, monologues of magus, Irod, prophets) were however added and separate with a plot lines could be done distinctly or moved aside on the second plan. Religious drama was cultivated foremost in of that time colleges, seminaries and academies (school drama), and instrumental in strengthening of faith of young people, not only agitating but also adding criticism of apostates, threatening various punishment heretics. Similarly, the Easter mystery is developing, a key episode in which is the act of visiting the tomb of the deceased Jesus. The immediate source of ancient Ukrainian drama was Jesuit drama that learned medieval traditions, including artistic and ideological practices mysteries. So the play had a strong moral influence, can turn thoughts and feelings of the spectators in the direction in which the authors insisted. Jesuit practice has produced such dramatic forms, dialogues, drama performances with grand ceremonial occasions. Subjects were predominantly Christmas and Easter ones. From that begins of the Ukrainian drama, which convinces example given in the article: Christmas rant by Pamva Berynda (1616), which is the first creative process material that was part of the old European Christmas mystery. Overall this recitation can be defined as a literary variation on the theme of Christmas, which is defined Gospel story only through individual episodes and entire text is

a pathetic deployment joy of the Christmas holiday. This declamation can it would be defined as literary variation on a Christmas theme, in which an evangelic subject is only designated through separate episodes, and all text is passionate development of gladness from a Christmas holiday. Speech goes about literary treatment of traditional theme, adopted from Gospel, but the declamation transformed in a genre after the artistic orders of medieval drama.

Key words: *drama, mystery, medieval drama, Jesuit drama, Christmas story, the Easter story, Gospel rant.*

Постановка проблеми. Джерела давньої драми – в середньовічній системі літургії (бого-служіння), яка остаточно сформувалася в кінці першого тисячоліття. Середньовіччю загалом була властива театральність – побуту, етикету, лицарських турнірів, громадської практики в таких формах її вираження, як посвята, ініціація, торгова оборудка. Католицький культ у західній церкві взяв на себе оформлення соціальних завдань, як то було раніше з античною драмою. Драматичні літургійні сюжети, почерпнуті зі Святого Письма, були цілком самодостатніми, тому без усякої потуги ділилися на окремі епізоди, мали такі драматичні компоненти, як перипетія, перелом, катастрофа, апофеоз, тож уже тут були закладені можливості переходу від ритуалу до драми. Цей процес відбувся в XI–XIII ст. Літургійна драма набула жанрових форм *містерії* (грецьк. *mysterion* – *таємниця, таїнство, обряд*) – так назвали середньовічну європейську драму XIV–XVI ст. Основними формами містерій були різдвяні й великодні драми, в яких розігрувалися відповідні євангельські сюжети. З різдвяного циклу відомі такі містерії: «Дійство про пастирів віфлеємських», «Дійство про волхвів», «Дійство про побиття немовлят», «Дійство про пророків» (Андреев, 1989: 91–137). Виникнення української різдвяної драми у зв'язку з функціонуванням середньовічних містерій єзуїтського типу в літературознавстві вивчалася не досить, тому існує потреба заглибитися в цю проблему.

Аналіз наукових досліджень. Українська драматургія в її загальних аспектах (зміст, текстологічні питання, образи, театральна техніка й інше) була предметом вивчення В. Резанова, Я. Гординського, О. Білецького, М. Возняка, І. Франка, М. Сулими, проте походження української драми спеціально не досліджувалося.

У різдвяному циклі найдавніших містерій домінують події, які добре надаються для театралізації, тобто мають дійових осіб, розвиток дії, наявність конфліктної ситуації. Спираючись на євангельський текст, містерія не мала на меті його проілюструвати, а підкорялася правилам інсценізації, внаслідок чого хоч і зберігалася основна сюжетна канва, однак додавалися нові тексти (наприклад, монологи волхвів, Ірода, пророків), а окремі сюжетні лінії могли увиразню-

ватися або відходити на другий план. Різдвяне дійство уже в середньовічній містерії відходило від канонічного ритуалу: по-перше, воно вивільнялося від євангельської послідовності, про що свідчать певні зміщення – поклоніння пастухів збігалось з поклонінням волхвів, побиття немовлят у Віфлеємі передувало поклонінню волхвів; по-друге, з дійства зникла описовість, а натомість з'являлися діалоги біля ясел пастухів і волхвів, плач Рахілі тощо. Автори містерій не тільки літературно обробляли євангельський текст, а й пропонували певну драматичну концепцію. Дійство розпадалось на дві частини. У першій, яка закінчувалася сценою народження Ісуса, домінує тема непорочності. Друга частина – поява волхвів (пастухів) – уже не догматична, не віросповідальна, а політична – це тема влади, яка розігрується через постать Ірода (протиставлення «земного» царя справжньому – Ісусу Христу); автори змушують Ірода померти до того, як Ісус повернувся в Юдею.

Мета і завдання – виявити джерела давньої української драматургії, які, за припущенням автора, заховані в специфіці європейської середньовічної містерії.

Виклад основного матеріалу. Окремим різновидом шкільної європейської драми XVI ст. була *єзуїтська драма* (єзуїти – католицький орден, який сприяв зміцненню папства й католицизму, активно й організовано боровся з Реформацією). Як зазначали у своїх дослідженнях В. Резанов, М. Возняк, О. Білецький, постановки єзуїтських драм справляли велике естетичне враження на глядачів як своїм змістом, так і вмільм зображенням характерів, настроїв, ситуацій, дійових осіб, сценічними ефектами, коли застосовувались музика, малюнки, оптика, механіка. Отже, вистави мали сильний моральний вплив, могли повернути думку й почуття глядачів у тому напрямі, на якому автори наполягали. Єзуїтська практика виробила такі драматичні форми: діалоги, драми, парадні вистави з урочистих нагод. За тематикою це були переважно твори різдвяні й великодні.

Єзуїтська драма набула значного поширення в Польщі вже в другій половині XVI ст. Вона не обмежувалася тільки шкільною практикою, що звужувало її вплив, а виходила на вулиці й майдани, стала видовищем. Ось як О. Білецький зображує цю практику: «У ці дні по вулиці

цях Кракова або Вільна тягнуться колісниці, задрапіровані й прикрашені квітами й написами; на колісницях – постаті, що алегорично зображають Любов, Милосердя, святу Євхаристію тощо; за колісницями почет із піших і кінних школярів, що одягнені ангелами, рицарями, патріархами, пророками й співають гімни під акомпанемент оркестру. Процесія рухається до площі, де буде розіграно драматичну сцену на тему згадуваної події, а потім процесія повертається до храму, звідки вона вирушила. Легко уявити собі, яке враження на натовп справляли ці колісниці, ці триумфальні арки з емблемами й гербами, зображення знарядь тортур і страти Христової, химерні костюми виконавців і виголошуваними пишномовні вірші – все це масове дійство просто неба в руках езуїтів було могутнім засобом пропаганди» (Білецький, 1965: 302–303).

Про польський езуїтський театр згадано тому, що саме він мав безпосередній вплив на виникнення драматичного мистецтва в Україні. Про нього є згадки в Івана Вишенського, котрий із позицій православної людини писав про нього досить критично: «А латинских басней ученицы зовемые казноди, трудятся в церкви не хотят, толко комедии строят и играют» (Вишенський, 1988: 314). У «Пораді» письменник веде мову про латинські «прелесті», до яких відносив і латинську мову, й освіту в езуїтських колегіумах, і Арістотеля та Платона, й «комедії та машкари», тобто всю систему західної культури й освіти, яка йому уявлялася синонімом «зіпсуття, невіри, деморалізації та фальшивості» (І. Франко).

Такі настрої були й в інших православних діячів освіти й культури, котрі прагнули протиставити езуїтським «машкарам» свої драматичні вистави, що плекалися в православних навчальних закладах уже наприкінці XVI ст., зокрема у Львівській братській школі, заснованій 1586 р. Парадоксально, але в новоутворених православних школах творилися та ставилися драматичні дійства, які (передусім у художній формі) повторювали езуїтську практику. З цього приводу В. Резанов писав: «Українські братські школи мали науково виховати своїх учнів у дусі православія і тим певною мірою обмежити мандрівки української молоді «по світу» до шкіл польських і західноєвропейських <...> Щоб піднести свою школу до рівня католицької та щодо деталей, керівники навчальної справи намагалися були запровадити в побут учнів особливості, що приваблювали в школах інших вір: упорядковано виступи учнів із релігійно-драматичними декламаціями й співами в школі, в церкві й по інших місцях» (Резанов, 1926: 19).

Різдвяні й великодні декламації та діалоги були первинними формами давньої української драматургії. Вони писалися в тогочасних школах як навчальні вправи до курсу поезиї з нагоди різдвяних і великодніх свят.

З відомих нині декламацій найранішою є віршова композиція «На рождество Господа Бога и Спаса нашего Ісуса Христа вѣршѣ для утѣхи православным христіаном» Памви Беринди, написана книжною українською мовою та видана у Львівській братській друкарні 1616 р. В. Резанов вважав, що цей твір являє собою творчу обробку матеріалу, що входив до складу старовинної європейської різдвяної містерії (Резанов, 1926: 20).

Пролог у цьому творі не становить собою «обробку матеріалу», оскільки насичений загальними фразами й патетикою з приводу різдвяного свята. Власне, обробка євангельського сюжету розпочинається з монологу «второго отрока», котрий веде мову про Віфлеєм, де у вертепі-печері народився Ісус. Народження Ісуса подається як чудо («о чудо, над всѣх дивне зъ вѣку дивнѣйшее»), уявлення про яке зображується за допомогою вдалого для цього художнього засобу – контрасту: «Того маленькій живот паненскій змѣщаєт / И вертеп такъ нендзный телесне огортаєт» (Резанов, 1926: арк. 3).

Більше уваги приділено поклонінню новонародженому Ісусу, причому в декламації змішано інформацію, яку подають Матвій і Лука, бо говориться про те, що до вертепу прийшли поклонитися «кroleве перскіє с подарки» (так у Матвія), і водночас «пастухове» (так у Луки). Надалі дійовими особами біля печери з яслами стають лише пастухи, які тут виступають як «самовидці» чудесної події. Такий прийом оповіді дозволяє авторам декламації «наблизити» давню подію до своїх сучасників, які слухають проголошувану декламацію, оживити в їхній уяві священний час народження Сина Божого й перше воздання йому почестей. П'ятий «отрок» із цією метою подає себе перед слухачами як очевидець того, що відбулося у Віфлеємі: «Вправдѣ я естѣ, который то зъ ними [пастухами] былем по том, / То естѣ по нароженю збавителя святом. / Справу ми ни такую о речах дали, / Которую въ Вифлеємѣ очне оглядали» (Резанов, 1926: арк. 4 зв.). Домислом, почерпнутим швидше за все з поширюваних в Галичині апокрифів, можна визначити «речь» пастухів, яку передає «отрок», однак він твердо спирається на сюжетну основу, викладену в Євангелії від Луки (Лк. 2, 8:20): вночі пастухи вартували свою отару, та ось до них явився архангел Гавриїл, котрий сповістив про народження Христоса – «збавителя, всего

свѣта з неволѣ клятвы откупителя» (слова Гавриїла передано близько до тексту Євангелія); майже дослівно йдеться про «небесне військо», яке тут назване «рицарством небесним»; коли ангели відійшли, пастухи подалися до Віфлеєма, де виявили Марію, Йосипа й сповите Дитятко в яслах, як і провістив архангел. А от далі бачимо відхилення від книги Луки, й полягає воно у внесенні до тексту декламації вітальної промови пастухів до Ісуса: «Царю не смертельний, всѣх речій створителю, / Пане, створення свого откупителю, / Котрыйсь рачил на ся тѣло тоє прийняти / И неприятеливи съ пашеки отнятии / Чловѣка, котрого ты сам створити рачил / И упадку его до конца не передбачил!» (Резанов, 1926: арк. 5). У цьому звертанні заховані алюзії на Старий Завіт, в якому йдеться про сотворіння світу (тут це приписується Христові), створення людини, яка вийшла недосконалою, бо согрішила, тому для порятунку гріховного люду прийшов у світ Ісус. Як видно, в лаконічному звертанні сконцентрована значна біблійна інформація, яка не розкривається повністю, оскільки автори передбачають, що вона відома слухачам, яким варто лише на неї натякнути.

Закінчується звернення до Христа й далі вставляється вітальна промова до «матки» (Богородиці), яку названо «пренайчистішою» та якій воздається хвала за те, що вона «породила всего свѣта збав-

леньє», а потім – до Йосипа, «слуги невимовного Його народження». Після цього уявні пастухи з відповідною та короткою промовою звертаються до неживих предметів – до ясел, «в которых лежит повитый творець серафимский», до вертепу, який називається «коштовним палацом». Зрештою, пастухи промовляють і до Віфлеєма, «святої країни», «отчизни Христа». Закінчується монолог п'ятого «отрока» картиною загальної радості від того, що узріли пастухи у Віфлеємі: «И преч юж отшедши почали мы спѣвати, / И з радости оноє гойне выскакати. / Презь поле до стад своих що в скок ся маючи, / В пищалки весело собѣ заграваючи» (Резанов, 1926: арк. 5 зв.). Думається, що зображенням цієї радості, про яку не йдеться в жодному з Євангелій, автори декламації прагнули створити святковий настрій, передати його слухачам.

Висновки. Загалом цю декламацію можна було б визначити як літературну варіацію на різдвяну тему, в якій євангельський сюжет лише означається через окремі епізоди, а весь текст становить собою патетичне розгортання радості від різдвяного свята. Інакше кажучи, маємо літературну обробку традиційної теми, запозиченої з Євангелія, але трансформованої в жанр декламації за художніми приписами середньовічної драми. Отже, можемо підсумувати, що українська різдвяна драма походить від середньовічних містерій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андреев М. Средневековая европейская драма: происхождение и становление (X–XIII вв.). Москва, 1989. 215 с.
2. Білецький О. Зародження драматичної літератури в Україні. *Зібрання праць* : у п'яти томах / О. Білецький. Т. 1. Київ, 1965. С. 277–353.
3. Вишнєський І. Книжка (глава 3). *Українська література XIV–XVI ст.* Київ, 1988. С. 311–315.
4. Возняк М. Історія української літератури : у 2 кн. Кн. 2. Львів, 1994. 555 с.
5. Резанов В. Драма українська. Старовинний театр український. Вип. 1. Київ, 1926. 203 с.

REFERENCES

1. Andreev M. Srednevekovaia evropeiskaia drama: proyskhozhdnyie i stanovlenie [Medieval European drama: origin and formation], M., 1989 [In Russian].
2. Biletskyi O. Zarozhennia dramatychoi Literaturi v Ukraini [The birth of dramatic Literature in Ukraine]. *Zidrannia prats*, Nr. 1. K., 1965, pp. 277–353 [In Ukrainian].
3. Vyshenskyi I. Knyzhka (hl. 3) [Book]. *Ukrainian literature of the XIV – XVI centuries.* K., 1988. pp. 311–315 [In Ukrainian].
4. Vozniak M. Istorია ukrainiskoi Literatury [History of Ukrainian Literature], Nr. 2, Lviv, 1994 [In Ukrainian].
5. Riezhanov V. Drama ukrainska. Starovynnyi teatr ukrainskyi [Ukrainian drama. Vintage Ukrainian theater]. Nr. 1. K., 1926 [In Ukrainian].

Валерій САВЧУК,

orcid.org/0000-0001-9630-3636

*викладач кафедри іноземної філології, перекладу та методики навчання
Університету Григорія Сковороди в Переяславі
(Переяслав, Київська область, Україна) valeriy_savchuk@ukr.net*

КОМПЛЕКС ТАКТИЧНИХ ЛІНІЙ РОЗГОРТАННЯ І КОМУНІКАТИВНИХ ХОДІВ УТІЛЕННЯ ПУБЛІЧНИХ ВИСТУПІВ ПРЕЗИДЕНТІВ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ

У статті досліджуються такі важливі складові частини втілення провідної стратегії англomовного президентського виступу, як комунікативні тактики й комунікативні ходи, ієрархічну супідрядність яких встановлено на основі методологічних принципів.

Базисом створення та особливості розгортання тактичних ліній президентської комунікації в жанрі звернення до нації опосередковано аксіологічними моделями презентації референтної ситуації та пов'язаних із нею об'єкта й суб'єкта промови. Іншою ознакою, згідно з проведеним аналізом типологій комунікативних стратегій і тактик, слід вважати консолідаційну складову частину, тобто комплекс мовленнєвих ходів, апелятивна сила яких, об'єднуючи слухачів довкола певної ідеї, здатна мобілізувати їхню соціально-політичну свідомість.

Комунікативне розгортання повідомлюваного з огляду на втілювані президентом настанови позитивно-негативного чи нейтрального характеру, описано як тактичні лінії: 1) акцентування на позитивних рисах об'єкта чи референтної ситуації промови, 2) акцентування на негативних рисах об'єкта чи референтної ситуації промови й 3) театральності.

На підставі цього було сформовано інвентар комунікативних ходів, функціонування яких забезпечує актуалізацію комунікативної стратегії збереження іміджу шляхом формування суспільної думки. До переліку найтиповіших віднесено такі комунікативні ходи: самопрезентацію, відведення критики, аналіз-«плюс», аналіз-«мінус», викриття, звинувачення, спонування, застереження, кооперацію та обіцяння.

Проведений аналіз дозволяє пересвідчитися, що інвентар засобів реалізації інтенційної складової частини досліджуваних президентських звернень досить адекватно інтерпретується визначеною сукупністю комунікативних тактик і ходів. Їхній комплекс – власне, динамічні зміни й поєднання комунікативних ходів – дозволяє президенту-мовцю залежно від його когнітивної бази, прагматичних настанов і певних ситуативних факторів позалінгвального порядку здійснювати загострення уваги слухача на ключових ділянках промови, створювати потрібні ціннісні орієнтири й викликати певні очікувані реакції з боку аудиторії.

Ключові слова: *комунікативна тактика, комунікативний хід, стратегія, президентське звернення, тактична лінія.*

Valerii SAVCHUK,

orcid.org/0000-0001-9630-3636

*Lecturer at the Department of Foreign Philology,
Translation and Teaching Methodology
Hryhoriy Skovoroda University in Pereiaslav
(Pereiaslav, Kyiv region, Ukraine) valeriy_savchuk@ukr.net*

A COMPLEX OF TACTICAL LINES AND COMMUNICATIVE MOVES IMPLEMENTING PUBLIC SPEECHES OF THE PRESIDENTS OF THE UNITED STATES

The article studies such important components of the leading strategy in English presidential speeches as communicative tactics and communicative moves, the hierarchical subordination of which has been defined on the basis of methodological principles.

It is axiological models of reference situation representation and the situation determined object and subject of speech that are fundamental for creation and further development of tactical lines of presidential communication in the addresses to the nation. The analysis of typologies of communicative strategies and tactics shows that another important feature is a consolidating component, i.e. a set of communicative moves whose appellative power unite listeners around a particular idea and is able to mobilize their socio-political consciousness.

A speech delivery process, depending on the type of intention the president exploits, positive, negative or neutral, is described as three tactical lines: 1) emphasizing positive features of the object or reference situation of speech, 2) emphasizing negative features of the object or reference situation of speech, and 3) the tactical line of theatricality.

This enables us to make a complex of communicative moves effectively contributing to the actualization of the communicative strategy of image preservation by shaping public opinion. The list of the typical communicative moves includes: self-presentation, criticism, analysis-“plus”, analysis-“minus”, exposure, accusation, motivation, warning, cooperation and promise.

Our findings allow us to make sure that the inventory of means of intentional component realization in the researched presidential addresses is adequately interpreted by a certain set of communicative tactics and moves. This complex, dynamic changes and combination of communicative moves, allows the president, depending on his cognitive base, pragmatic intentions and certain situational factors of non-linguistic level, to focus the listener's attention on key areas of the speech, highlight necessary values and evoke some expected reactions from the audience.

Key words: *communicative tactic, communicative move, strategy, presidential address, tactical line.*

Постановка проблеми. Публічний політичний дискурс, власне, публічна комунікація лідерів держави, є, безсумнівно, одним із магістральних компонентів сучасного медіа, що визначає пріоритети розбудови соціально значущих сфер, значною мірою впливає на суспільний устрій і тією ж мірою формує та нав'язує способи інтерпретації картини світу. Цілком природно, що така потужна сила породжує зацікавленість до розуміння форм, методів, засобів і прийомів побудови ефективних мовленнєвих зразків із високим сугестивно-прагматичним потенціалом. Прикметним у контексті цього є зосередження на вивченні глибинних механізмів породження мовленнєвого витвору й подальшого забарвлення експресивно-ефектними барвами переконання, де примат першості посідають студії, зорієнтовані на проблему стратегій, тактик та інших одиниць нижчого ієрархічного рівня.

Зазначене вище дає підстави визначити пріоритетність дослідження в розрізі аналізу засобів втілення ключових складників комунікативної стратегії. Варто зазначити, що попередній розгляд алгоритму її розгортання, як і природи й особливостей втілення в президентських зверненнях (див. дет. Савчук, 2017: 148), зумовив потребу подальшої деталізації специфіки актуалізації стратегії її складовими частинами, а саме комунікативними тактиками й ходами.

Аналіз досліджень. Цілком природно, що подібна проблематика широко, й мало того, досить детально викладена в науковій літературі. Лінгвісти розглядають і загальні закономірності функціонування стратегій і тактик (О. Й. Шейгал, R. Wodak), і конкретні аспекти втілення їхніх окремих складових частин (О. В. Горіна, О. В. Гайкова, Н. В. Петлюченко й інші). Разом із тим актуальним залишається питання систематизації знань про особливості стратегічно-тактичного шару президентської промови в такому важливому жанрі з боку частоти виголошування, як звернення.

Мета статті – визначення інвентарю тактичних ліній і комунікативних ходів для втілення провідної в англомовних президентських зверненнях

стратегії збереження іміджу шляхом формування суспільної думки.

Виклад основного матеріалу. Для визначення тактичних ліній втілення досліджуваної стратегії доцільно звернутися до відомих у спеціальній літературі класифікацій комунікативних стратегій і тактик (Иссерс, 2003; Паршина, 2005; Горіна, 2008 та інші). Стислий аналіз засвідчує певну варіативність цих типологій, зумовлену насамперед конкретним аспектом чи підходом їхнього дослідження.

Так, О. Й. Шейгал розглядає стратегії вуалювання, затушовування небажаної інформації; містифікації, покликаної приховувати істину; анонімності як прийому зняття відповідальності (Шейгал, 2004: 137), зосереджуючись таким чином на способах оптимізації та підтримці іміджевих характеристик шляхом відведення критики, прагматична орієнтація чого покликана змінити ставлення слухача до загрозливої для іміджу ситуації. У загальних рисах це можна представити у вигляді схеми: мовець → мінімізація відповідальності = негативних суджень → слухач. Цю особливість відбито й в інших дослідженнях. Зокрема, О. С. Иссерс на основі аналізу письмових текстів засобів масової інформації пропонує стратегії дискредитації та самопрезентації (Иссерс, 2003). Подібні різновиди (дискредитації та самореклами в складі маніпулятивної стратегії) виділяє О. В. Гайкова (Гайкова, 2003: 81), аналізуючи передвиборчі виступи Дж. Буша й А. Гора.

Навіть на перший погляд неважко переконатися, що спільними з боку особливостей формування дискурсивної реальності для наведених вище класифікацій є полярність векторів реалізації мовленнєвої поведінки адресанта: підвищення власного статусу на фоні пониження статусу опонента. Виконуючи роль фільтра, ця опозиція маркує семантику стратегічно вагомих квантів інформації, зміщуючи їхні конотативні характеристики в площину або позитивної, або негативної оцінки, що цілком природно збільшує частку негативно чи позитивно-оцінних номінацій.

Інтеграція мовних засобів до однієї із зазначених площин наділяє їх високим сугестивним потенціалом (Шейгал, 2004: 107), сприяє появі яскравих образних асоціацій, активізує сильні емоції та таким чином викликає бажану реакцію, здійснює швидко категоризацію понять у свідомості реципієнта й таке інше. Цікавим видається також те, що роль створення подібної модальності за відсутності її прямої експлікації лексичними одиницями мови виконують засоби просодичного рівня. Так, наприклад, у праці (Федорів, 2010: 118) згадується прийом непрямого або прихованого навіювання, який, структуруючи повідомлення особливим чином, транслює закодовані команди. Цей прийом, на думку авторки, реалізується шляхом слабких варіювань тонального рівня голосу на ключових ділянках висловлення. Ефект його використання значно інтенсифікується хезитаційними паузами, які в поєднанні зі зниженням тонального рівня перед ключовими словами не фіксуються свідомістю, проте спричиняють маніпулювання діями слухача (Федорів, 2010: 119). І це закономірно, оскільки в теоретичних студіях рекламного дискурсу давно відомо, що краще засвоюється імпліцитна інформація, виокремлювана реципієнтом із контексту висловлювання, та, будучи спрямованою безпосередньо в підсвідомість, сприймається як єдино правильна істина.

Ширший арсенал стратегій, який містить самопрезентацію, дискредитацію, напад, самозахист, формування емоційного настрою адресата, інформаційно-інтерпретаційну, аргументативну, агітаційну й маніпулятивну дію, знаходимо в роботі (Паршина, 2006: 302). Очевидно, що подібне розмаїття також представляє зазначену вище базову полярну векторність мовленнєвої поведінки політика. Разом із тим це свідчить і про значну частку прагма-маніпулятивної складової частини в президентській риторичі, позначеної в іншому дослідженні (Горіна, 2008: 13), крім деяких зазначених вище, також стратегіями спонукання та маніпулювання, тоді як у вже згаданому джерелі (Гайкова, 2003: 101, 106) ця складова частина представлена окремою аргументативною стратегією з двома підвидами (раціональної та емоційної аргументації).

Абстрагуючись від відмінностей використовуваного термінологічного апарату зазначеними авторами, суттєвою видається переважна орієнтація цих різновидів стратегії на заклик, загострення уваги на наявних чи / або можливих загрозах, обіцянках, тобто способах, покликаних збуджувати когнітивну діяльність психіки слухача. Це, безумовно, підводить нас до розуміння вагомості апе-

ляції до системи цінностей, стереотипів, логіки реципієнта, іншими словами, прямого звернення до сфери свідомості адресата.

Таким чином, проведений аналіз, на перший погляд, значно диверсифікованих типологій комунікативних стратегій виявляє низку типових властивостей, здатних справляти ефективний вплив на колективну свідомість, які згідно з прийнятим нами алгоритмом розгортання комунікативної стратегії цілком природно відбивають універсальні тактичні лінії. Насамперед це створення аксіологічних моделей презентації референтної ситуації та пов'язаних із нею об'єкта й суб'єкта промови. Іншою ознакою, згідно з проведеним аналізом типологій комунікативних стратегій і тактик, слід вважати консолідаційну складову частину, тобто комплекс мовленнєвих ходів, апелятивна сила яких, об'єднуючи слухачів довкола певної ідеї, здатна мобілізувати їхню соціально-політичну свідомість, наприклад, заклики до кооперації, обіцянки, застереження тощо.

На аксіологічності як одному з провідних компонентів організації сучасного політичного дискурсу наголошується рядом дослідників (Петлюченко, 2009: 112), зокрема в риторичі американських політиків. Так, авторкою (Фоменко, 1998: 4) підкреслюється, що представлені здебільшого лексемами найважливіші ціннісні поняття фактично виконують роль аргументом, справляючи помітний вплив на когнітивну систему реципієнта. Подібна думка висловлюється також у роботі (Славова, 2010: 92), де зауважується, що «семантичне наповнення та прагматика президентського дискурсу, які подекуди тяжіють до надання оцінки, схвалення предмету мовлення та такого іншого, зумовлюють його зв'язок із ціннісними орієнтаціями в суспільстві, внаслідок чого значну частку використовуваних мовцем стратегій складають аксіологічні стратегії» (Славова, 2010: 92).

З цього слідує, що конститутивні ознаки специфіки мовного вираження використовуваних президентом тактик слід вбачати у висловленні ціннісного змісту, власне, створенні аксіологічної перспективи, що ефективно впливає на сприйняття повідомлення реципієнтом.

Таким чином, примат аксіологічності, на яку особливо реагує аудиторія та визначає враження від лідера, дає підстави вважати, що наведені вище класифікації, як і будь-яка інша, неминуче спиратимуться на конституювання референціальних об'єктів промови як експліцитну чи імпліцитну бінарну гіперонімічну опозицію «свій / добро» (правильний – створення позитивного образу

в картині світу реципієнта) й «чужий / зло» (неправильний – закладає підвалини для формування негативного ставлення до об'єкта промови) (Петлюченко, 2009: 112).

Водночас необхідно звернути увагу на те, що властива здебільшого промова агональної жанрової площини політичної комунікації опозиція «ми – вони» навряд чи може бути експлікована тією ж мірою в досліджуваних зверненнях орієнтаційних жанрів, що апіорі унеможливило існування деяких комунікативних ходів, як-от дискредитація, провокація та таке інше. Це своєю чергою мінімізує маркованість стратегічно-тактичних складових частин промови пейоративністю, інвективністю, дискредитаційністю тощо.

Разом із тим детальний аналіз цього питання свідчить про фундаментальність дихотомії також і для досліджуваного жанру президентських звернень. За відсутності прямого опонента подібна опозиція представлена об'єктом «ми», традиційно інтегровального образ слухача й президента, тоді як об'єкт «вони» відповідає одній із можливих загроз, на які не просто реагує будь-який громадянин, але й складає цілі області страху, що стали вже традиційними для американського суспільства. Вони продиктовані цілою низкою загроз: зовнішні (світове зло, тероризм, антидемократичний політичний діяч-диктатор), внутрішні (порушення демократичних принципів, хаос, крах системи, спад у будь-якій із галузей), особистісні

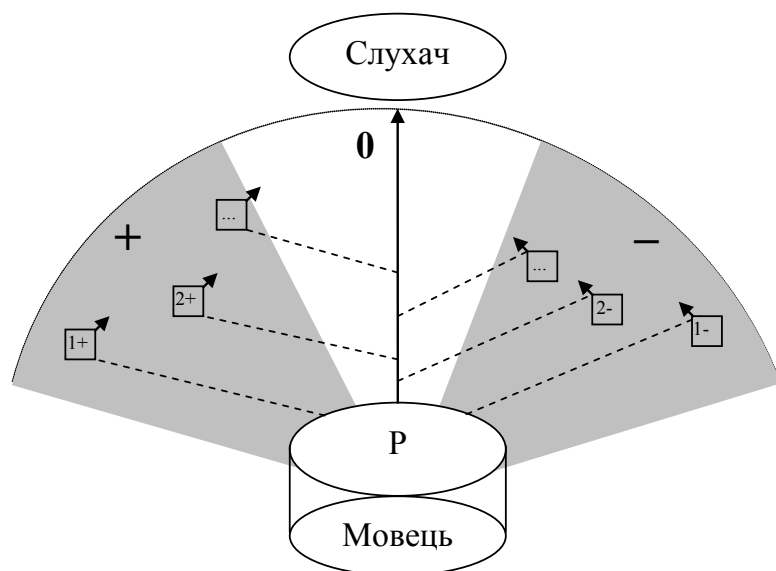
(порушення власного добробуту, страх помилкових рішень) і такі інші (Charut, 2010: 1).

Отже, зважаючи на позитивну й / або негативну оцінювальність і апелятивність як основні параметри диференціації типів комунікативних тактик і виходячи з наявної градації фатичних інтенцій, спрямованих на покращення, погіршення чи збереження взаємостосунків у загальному просторі мовленнєвої поведінки комунікантів (Дементьев, 1997), яка також відбивається і в закономірності функціонування вербальних знаків семіотичного простору політичного дискурсу (Шейгал, 2004: 114–133), де група «ми», ототожнювана насамперед із мовцем, зображається виключно в позитивному світлі, позаяк група «вони / інші = загроза» може бути диференційована за шкалою нейтральної, позитивної чи негативної оцінки (Wodak, 2011: 40–43), можемо дати досить об'єктивних підстав визначити їхній арсенал у кількості трьох укрупнених варіантів, представлених на рис. 1 як позитивна, негативна й нейтральна градації. Отриманий таким чином комплекс тактичних складових частин президентського звернення здатен слугувати логічним орієнтиром для розгляду особливостей їхнього функціонування в досліджуваних президентських зверненнях та обґрунтування наступного рівня шуканого інвентарю комунікативних ходів.

Подальший розгляд специфіки їхньої вербальної маніфестації дозволяє уявляти наведену на рис. 1 модель розгортання тактичних ліній досліджуваної комунікативної стратегії за певною матрицею їхньої актуалізації комунікативними ходами (далі – КХ).

Вихідним моментом моделі слугує відома технологія здійснення комунікативного акту (Бацевич, 2004: 104), яка охоплює такі загальні процедури, як відправлення повідомлення мовцем, його реалізація через канал зв'язку, а також отримання та обробка реципієнтом.

Зважаючи на те, що суб'єкту висловлення та його мовній реалізації належить центральне місце простору дискурсу (Wodak, 2011: 40), а його експлікація може бути прямою з фокусом на результати діяльності, досягнення тощо або імпліцитною опосередкованою аналізом референтної ситуації / предмета мовлення, на рисунку цей зв'язок зображено двома сферами – мовця як вихідної бази акту мовленнєтворення та референтної ситуації

Рис. 1. Модель розгортання тактичних ліній комунікативної стратегії збереження іміджу шляхом формування суспільної думки у зверненнях президентів США

Умовні позначки: Р – референтна ситуація / об'єкт промови; «→» – вектор інтеграції висловлень до: «+» – площини позитивної презентації повідомлюваного, «-» – площини негативної презентації повідомлюваного, «0» – площини нейтральної презентації повідомлюваного

(Р), що його опосередковує. Сам комунікативний процес представлено рухом апроксимованої прямої інформаційного потоку від мовця до слухача в межах зображеного у вигляді півкола комунікативного простору промови за визначеними вище трьома площинами його реалізації, здійснюваними в руслі інформування, тобто площині нейтральної (0) презентації повідомлення. Темним фоном позначено можливі вектори розгортання мовленнєвої дії з більшим (1+, 1-) чи меншим (2+, 2-) відхиленням до площин позитивного (+) або негативного (-) висвітлення об'єкта / референтної ситуації промови, зв'язки між якими та їхнє спрямування за будь-якого типу комбінування до сфери адресата позначено стрілками.

Розглянуті таким чином особливості розгортання тактичних ліній комунікативної стратегії збереження іміджу шляхом формування суспільної думки дозволяють зосередитися на конкретиці опису її втілення комунікативними ходами. За першим способом у площині домінування інформації зі знаком «+» здійснюється:

1) пряма вказівка на позитивні якості предмета мовлення, самого мовця чи будь-кого іншого, що екстраполює цю характеристику на образ президента. Таку пропозиційно-змістову спрямованість висловлювання, кваліфіковану нами як **КХ самопрезентації**, ілюструє такий приклад: *Today there are one point eight million fewer people on welfare than there were the day I took the oath of office. We are moving people from welfare to work* (Clinton, 1996);

2) зміщення уваги слухача на аргументи чи факти для виправдання певних вчинків, наявної ситуації тощо, функціональну основу чого закладено в **КХ відведення критики**. Наприклад, *Because we acted to defend our country, the murderous regimes of Saddam Hussein and the Taliban are history, more than fifty million people have been liberated, and democracy is coming to the broader Middle East* (Bush, 2004);

3) опис ситуації, коментар подій, викладення фактів із позитивного боку, позбавлених експліцитно вираженої самопрезентації та спрямованих на створення необхідної для сприйняття інформації атмосфери. За сутністю свого вербального втілення подібне номінується **КХ аналіз-«плюс»**, що можна спостерігати в такому фрагменті: *We're enjoying the highest level of business investment in history, and America has renewed its leadership in developing the vast new opportunities in science and high technology. America is on the move again and expanding toward new eras of opportunity for everyone* (Reagan, 1984).

Обґрунтовану таким чином сукупність комунікативних ходів розгортання повідомлюваного з огляду на втілювані ними настанови позитивного характеру цілком логічно описати як **тактичну лінію акцентування на позитивних рисах об'єкта чи референтної ситуації промови**, алгоритм актуалізації якої можна узагальнити такою схемою: $P^+ \rightarrow (M^+) \rightarrow C$.

За іншим виділеним нами видом, де тактична складова частина повідомлюваного покликана створювати негативну перспективу (що визначає конфігурації лексичних одиниць, поверхнево-граматичні форми й конструкції та інтонаційні комплекси, забарвлюючи їхні конотативні значення відтінками площини «-»), стратегічні засади президентського звернення втілюються шляхом:

1) розгляду ситуації з вираженням негативного ставлення мовця до описуваного, репрезентація якого забезпечується **КХ аналіз-«мінус»**. Наочною ілюстрацією його втілення може слугувати такий приклад: *We still have too many Americans who give in to their fears of those who are different from them. Not so long ago, swastikas were painted on the doors of some African-American members of our Special Forces at Fort Bragg* (Clinton, 1996). На тлі висловлюваних негативних суджень досягається самопрезентація, та імплементується у свідомість реципієнта необхідність прийняття певної позиції, рішень тощо;

2) фіксації свідомості слухача на негативних наслідках чийось дій, вчинків, фактах, що роблять очевидною чийось винуватість, причетність тощо. Власне, тут часто моделюється образ ворога, яким може бути економічна, військова, терористична й такі інші загрози. Подібну пропозиційно-змістову основу висловлювань уналежнюємо до **КХ викриття**, демонстрацію чого знаходимо в такому прикладі: *This monstrous brutality is but the latest act in Colonel Qadhafi's reign of terror* (Reagan, 1986). Аналогічну функцію виконує виділений нами **КХ звинувачення**, приклад якого ілюструє такий фрагмент промови: *His party is the party of the past, the party of memory. His speeches are generalities from Poor Richard's Almanac. Their platform, made up of old left-over Democratic planks, has the courage of our old convictions. Their pledge is to the status quo, and today there is no status quo* (Kennedy, 1960).

Таким чином, представлений комплекс зазначених комунікативних ходів будемо розглядати як способи реалізації **тактичної лінії акцентування на негативних рисах об'єкта чи референтної ситуації промови** з притаманною їй інформацією зі знаком «-», що розгортається за схемою: $P^- \rightarrow (M^+) \rightarrow C$.

Останньому виділеному нами типу властивий умовно нейтральний характер у порівнянні з двома попередніми, що виявляється в:

1) прямому заклику адресата діяти певним чином, прийняти думку тощо. Актуалізуються подібні настанови **КХ спонукання**, як це видно з такого фрагменту: *And if you share that faith with me, if you share that hope with me, I ask you tonight for your vote* (Obama, 2012);

2) непрямому заклику шляхом апеляції до базових цінностей, страху, що експлікується через застереження, прогнозування та подібні до них твердження щодо фактів найближчого майбутнього. Узагальнюючи функціональне навантаження таких висловлень, використаємо на їх позначення поняття **КХ застереження**. Наприклад, *The needs of all cannot be met by a business party or a labor party, not by a war party or a peace party, not by a southern party or a northern party. Our deeds will meet our needs only if we are served by a party which serves all our people* (Johnson, 1964). Подібною апелятивною модальністю забарвлено також і **КХ прогнозування**, приклад якого демонструє таке висловлення: *Over the next few years, big decisions will be made in Washington on jobs, the economy, taxes and deficits, energy, education, war and peace, decisions that will have a huge impact on our lives and on our children's lives for decades to come* (Obama, 2012).

3) формуванні віри в необхідність інтеграції спільних зусиль у розв'язання проблем, боротьбу з труднощами тощо. Втілення висловлювань із такою пропозицією ми розглядаємо як **КХ кооперації**. Наприклад, *At stake are the lives of thousands, the liberty of a nation, and the principles and the values of all the American Republics* (Johnson, 1965);

4) корекції світоглядних позицій адресата в бажаному напрямі шляхом створення футуральної перспективи. Тут конкретно-фактичне значення повідомлюваного, будучи наділеним модальністю впевненого спілкування, отримує

особливу інтерпретацію. Про подію повідомляється як про факт виконання певних зобов'язань, досягнення бажаних чи очікуваних результатів у найближчому майбутньому, що демонструє приклад, кваліфікований нами як **КХ обіцяння**: *I tell you that as long as I am President, we will hold high the banner of human rights, and you can depend on it* (Carter, 1980).

Акцентуємо на тому, що іманентно властивий для цієї тактичної лінії апеляції ($P^0 \rightarrow C$) може передувати інформація з ознаками негативного ($P^- \rightarrow P^0 \rightarrow C$) або, навпаки, виголошення позитивного ставлення мовця до референтної ситуації ($P^+ \rightarrow P^0 \rightarrow C$), аргументований виклад яких посилює апелятивно-персуазивний потенціал повідомлюваного.

Позначимо цей тип поняттям **тактики театральності**, зважаючи на відому в науковій літературі (Шейгал, 2004: 92) інтерпретацію політичної комунікативної події як створюваного мовцем театралізованого дійства, орієнтованого на досягнення високого рівня видовищності для емоційного відгуку й залучення адресата до цієї гри, а також здатність цього терміна органічно поєднувати й досить значно експлікувати адресованість до слухача й тією ж мірою адресантно-центристську природу вербального розгортання президентського звернення.

Висновки. Таким чином, можемо констатувати, що шуканий інвентар засобів реалізації інтенційної складової частини досліджуваних президентських звернень досить адекватно інтерпретується визначеною сукупністю комунікативних тактик і ходів. Їхній комплекс, власне, динамічні зміни й поєднання комунікативних ходів дозволяє президенту-мовцю залежно від його когнітивної бази, прагматичних настанов і певних ситуативних факторів позалінгвального порядку здійснювати загострення уваги слухача на ключових ділянках промови, створювати потрібні ціннісні орієнтири й викликати бажані реакції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бацевич Ф. С. Основи комунікативної лінгвістики. Київ : Вид. центр «Академія», 2004. 344 с.
2. Гайкова О. В. Предвыборный дискурс как жанр политической коммуникации : дисс ... канд. филол. наук : 10.02.04. Волгоград, 2003. 211 с.
3. Горіна О. В. Когнітивно-комунікативні характеристики американського електорального дискурсу республіканців : автореф. дис. ... канд. филол. наук : 10.02.04 ; Харк. нац. ун-т ім. В.Н.Каразіна. Харків, 2008. 20 с.
4. Дементьев В. В. Фактические и информативные коммуникативные замыслы и коммуникативные интенции. *Жанры речи*. Саратов : Изд-во ГосУНЦ «Колледж», 1997. С. 34–44.
5. Иссерс О. С. Коммуникативные стратегии и тактики русской речи. Москва : Едиториал УРСС, 2003. 284 с.
6. Паршина О. Н. Стратегия формирования эмоционального настроения в президентской риторике. *Риторика и культура речи в современном обществе и образовании*. Москва : Флинта : Наука, 2006. С. 301–306.
7. Петлюченко Н. В. Харизматика: мовна особистість і дискурс : монографія. Одеса : Астропринт, 2009. 464 с.
8. Савчук В. І. Сутність понять «стратегія», «тактика» та «хід» у розрізі проведення експериментально-фонетичного дослідження англомовного президентського дискурсу. *Теоретична і дидактична філологія : збірник наукових*

праць. Серія «Філологія». URL: <http://ephshair.phdpu.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/3232/%D0%A1%D0%B0%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

9. Славова Л. Л. Мовна особистість політика: когнітивно-дискурсивний аспект : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2010. 357 с.

10. Федорів Я. Р. Лінгвістичні моделі дискурсу публічних виступів: нариси із сучасних культурно-мовленнєвих практик. Київ : ВПЦ НАУКМА, 2010. 188 с.

11. Фоменко О. С. Лінгвістичний аналіз сучасного політичного дискурсу США (90-ті роки XX століття) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 ; Київськ. ун-т ім. Т. Шевченка. Київ, 1998. 18 с.

12. Bush G. W. President's Remarks at the 2004 Republican National Convention. September 2, 2004. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/09/20040902-2.html>.

13. Carter J. Acceptance Speech at the Democratic National Convention. August 14, 1980. URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/august-14-1980-acceptance-speech-democratic-national>.

14. Chaput C., Braun M. J., Brown D. M. Entertaining fear: rhetoric and the political economy of social control. New York : Peter Lang, 2010. 290 p.

15. Clinton B. Remarks at the Democratic National Convention. August 29, 1996. URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/august-29-1996-remarks-democratic-national-convention>.

16. Johnson L. B. Acceptance Speech at the Democratic National Convention. Aug. 27, 1964. URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/august-27-1964-acceptance-speech-democratic-national>.

17. Johnson L. B. Report on the Situation in the Dominican Republic. May 2, 1965. URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/may-2-1965-report-situation-dominican-republic>.

18. Kennedy J. F. Democratic National Convention Nomination Acceptance Address. July 15, 1960. URL: <https://www.americanrhetoric.com/speeches/jfk1960dnc.htm>.

19. Obama B. Acceptance Speech at the Democratic National Convention. September 6, 2012. URL: <https://www.npr.org/2012/09/06/160713941/transcript-president-obamas-convention-speech>.

20. Reagan R. W. Republican National Convention. August 23, 1984. URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/august-23-1984-republican-national-convention>.

21. Reagan R. W. Speech to the Nation on Air Strikes Against Libya. April 14, 1986. URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/april-14-1986-speech-nation-air-strikes-against-libya>.

22. Wodak R. The Discourse of Politics in Action. London : Palgrave Macmillan, 2011. 252 p.

REFERENCES

1. Batsevych F. S. Osnovy komunikatyvnoi linhvistyky [Fundamentals of communicative linguistics]. K. : Akademiia, 2004. 344 p. [in Ukrainian].

2. Gajkova O. V. Predvybornyj diskurs kak zhanr politicheskoy kommunikacii. [Electoral discourse as a genre of political communication] : diss. ... kand. filol. nauk : 10.02.04 / O. V. Gajkova. Volgograd, 2003. 211 p. [in Russian].

3. Gorina O. V. Kognitivno-komunikativni harakteristiki amerikans'kogo elektoral'nogo diskursu respublikanciv [Cognitive and communicative characteristics of the American electoral discourse of the Republicans] : avtoref. dis... kand. filol. nauk: 10.02.04 / Hark. nac. un-t im. V.N.Karazina. H., 2008. 20 p. [in Ukrainian].

4. Dement'ev V. V. Faticheskie i informativnye komunikativnye zamysly i komunikativnye intencii. Zhanry rechi. [Phatic and informative communicative ideas and communicative intentions] Saratov : Izd-vo GosUNC "Kolledzh", 1997. P. 34–44 [in Russian].

5. Issers O. S. Kommunikativnye strategii i taktiki russkoj rechi [Communicative strategies and tactics of Russian]. M. : URSS, 2003. 284 p. [in Russian].

6. Parshina O. N. Strategiya formirovaniya emocional'nogo nastroya v prezidentskoj ritorike. Ritorika i kultura rechi v sovremennom obshchestve i obrazovanii [A strategy for forming an emotional mood in presidential rhetoric]. M.: Flinta : Nauka, 2006. P. 301–306 [in Russian].

7. Petlyuchenko N. V. Haryzmatyka: movna osobystist i dyskurs [Charismatics: language personality and discourse] : monohrafiia. Odesa : Astroprint, 2009. 464 p. [in Ukrainian].

8. Savchuk V. Sutnist poniat "stratehiia", "taktyka" ta "khid" u rozrizi provedennia eksperymentalno-fonetychnoho doslidzhennia anhlomovnoho prezydentskoho dyskursu [The essence of the concepts "strategy", "tactic" and "move" for studying presidential discourse in the context of experimental phonetics]. Theoretical and Didactic Philology. URL: <http://ephshair.phdpu.edu.ua/bitstream/handle/8989898989/3232/%D0%A1%D0%B0%D0%B2%D1%87%D1%83%D0%BA.pdf?sequence=1&isAllowed=y>.

9. Slavova L. L. Movna osobystist polityka: kohnityvno-dyskursyvnyi aspekt [Linguistic personality politics: cognitive-discursive aspect]. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka, 2010. 357p. [in Ukrainian].

10. Fedoriv Ya. Linhvistychni modeli dyskursu publichnykh vystupiv: narysy iz suchasnykh kulturno-movlenniemykh praktyk [Linguistic models of the discourse of public speeches: essays on modern cultural and speech practices]: monohrafiia. K.: VPTs NaUKMA, 2010. 188 p. [in Ukrainian].

11. Fomenko O. S. Linhvistychnyi analiz suchasnoho politychnoho dyskursu SShA (90-ti roky KhKh stolittia) [Linguistic Analysis of Contemporary US Political Discourse (1990s)] Avtoref. dys... kand. filol. nauk : 10.02.04 / K.: un-t im. T. Shevchenka. K., 1998. 18 p. [in Ukrainian].

12. Bush, G. W. (2004). President's Remarks at the 2004 Republican National Convention. September 2. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2004/09/20040902-2.html>.

13. Carter, J. (1980). Acceptance Speech at the Democratic National Convention. August 14. URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/august-14-1980-acceptance-speech-democratic-national>.
14. Chaput, C. et al. (2010). Entertaining fear: rhetoric and the political economy of social control. New York: Peter Lang, 2010. 290 p.
15. Clinton, B. (1996). Remarks at the Democratic National Convention. August 29. URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/august-29-1996-remarks-democratic-national-convention>.
16. Johnson, L. B. (1964). Acceptance Speech at the Democratic National Convention. Aug. 27. URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/august-27-1964-acceptance-speech-democratic-national>.
17. Johnson, L. B. (1965). Report on the Situation in the Dominican Republic. May 2. URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/may-2-1965-report-situation-dominican-republic>.
18. Kennedy, J. F. (1960). Democratic National Convention Nomination Acceptance Address. July 15. URL: <https://www.americanrhetoric.com/speeches/jfk1960dnc.htm>.
19. Obama, B. (2012). Acceptance Speech at the Democratic National Convention. September 6. URL: <https://www.npr.org/2012/09/06/160713941/transcript-president-obamas-convention-speech>.
20. Reagan, R. W. (1984). Republican National Convention. August 23. URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/august-23-1984-republican-national-convention>.
21. Reagan, R. W. (1986). Speech to the Nation on Air Strikes Against Libya. April 14. URL: <https://millercenter.org/the-presidency/presidential-speeches/april-14-1986-speech-nation-air-strikes-against-libya>.
22. Wodak, R. (2011). The Discourse of Politics in Action. London: Palgrave Macmillan, 252 p.

Руслана САВЧУК,
orcid.org/0000-0002-1431-9341
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри журналістики

Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) ruslana-savchuk@ukr.net

СТИЛІСТИЧНІ ЗАСОБИ У ЗАГОЛОВКАХ СУЧАСНИХ МЕДІАТЕКСТІВ: ПСИХОЛІНГВІСТИЧНИЙ АСПЕКТ

У статті проаналізовано стилістичні засоби як психолінгвістичний фактор привернення уваги реципієнта до прочитання сучасного медіатексту.

Використано такі методи дослідження: описовий (інвентаризовано й систематизовано стилістичні засоби в заголовках сучасних мас-медіа), метод контекстуально-семантичного аналізу (розкрито змістове наповнення тропів і стилістичних фігур, виявлено їх психолінгвістичні особливості), метод компонентного аналізу (з'ясовано семні характеристики окремих лінгвоодиниць у складі тропів і стилістичних фігур). Метод експерименту (у формі анкетування) дав змогу визначити реакції респондентів на стилістично марковані медіазаголовки.

Встановлено: продукування стилістичних засобів, що базуються переважно на неосмислових відношеннях (із перехрещенням психологічних і лінгвістичних вимірів), у заголовках сучасних засобів масової інформації спрямоване на досягнення максимальної ефективності мас-медійного континууму. Тропо-фігуральні конструкції як феномен мовної діяльності журналіста виступають не лише актуалізаторами виразності й конденсаторами інформативності, але й своєрідними вербальними «мотиваторами» – покликані стимулювати інтерес реципієнта, сприяти підвищенню читабельності публіцистичних матеріалів. Простежено, що стилістичні засоби в заголовкових комплексах новітніх засобів масової інформації апелюють до образного мислення та емоційного сприйняття адресата, вибудовують у його уяві нову систему асоціативних зв'язків, розгортаючи глибинні семантичні параметри комунікативних відрізків. Закладені мовцем аксіологічні (позитивно й негативно оцінні) категорії в тропо-фігуральних структурах сфокусовують читача на переосмислення інформації, деформування власних поглядів і ціннісних орієнтирів.

Визначено, що стилістичні засоби в заголовках сучасних мас-медіа є психолінгвістичним маркером впливу (виявляється експліцитно й імпліцитно), адже, відбиваючи ставлення автора до висловленого й реалізуючи його ідейно-інтенціональні установки, зорієнтовують сприйняття та інтерпретацію тексту реципієнтом у заданому напрямі. Експериментальним матеріалом (результатами анкетування) підтверджено, що стилістично марковані медіазаголовки концентрують увагу респондентів і мотивують до прочитання тексту.

Ключові слова: психолінгвістичний аспект, стилістичні засоби, заголовок, медіатекст, автор, реципієнт.

Ruslana SAVCHUK,
orcid.org/0000-0002-1431-9341
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Journalism
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
(Ivano-Frankivsk, Ukraine) ruslana-savchuk@ukr.net

STYLISTIC MEANS IN THE HEADLINES OF CONTEMPORARY MEDIA TEXTS: THE PSYCHOLINGUISTIC ASPECT

This article describes of the research is to analyze stylistic means found in the headlines of contemporary media as a psycholinguistic factor in attracting recipient's attention to reading a media text.

The following methods were used in the study: descriptive (stylistic means in the headlines of contemporary mass media were collected and systematized), context and semantic analysis (the semantic content of tropes and stylistic devices is determined, their psycholinguistic peculiarities are revealed), method of component analysis (some characteristics of the language units consisting of tropes and stylistic devices are defined). The method of experiment (in the form of questionnaire) made it possible to determine the respondents' reactions to the stylistically marked media headlines.

Development of stylistic means based mainly on new meaning relations (with the intersection of psychological and linguistic dimensions) in the headlines of contemporary media texts is aimed at maximizing the effectiveness of the mass media continuum. It has been found out that tropes and stylistic devices, as a phenomenon of the journalist's linguistic activity, act not only as actualizers of expressiveness and informativeness, but also they are a kind of verbal

«motivators», which are intended to stimulate the recipient's interest, to promote the readability of journalistic materials. Stylistic devices appeal to the imaginative thinking and emotional perception of the addressee and create a new system of associative communication in his or her imagination, expanding the deep semantic parameters of communicative segments. The axiological (with positive and negative evaluation) categories laid out by the speaker in the tropes and stylistic devices of the analyzed media headlines focus the reader on rethinking information, deforming one's own views and values.

The stylistic means in the headlines of contemporary mass media are a psycholinguistic marker of influence (manifested explicitly and implicitly), because, reflecting the author's attitude to the expressed information and realizing his or her ideological and intentional positions, these means orient the perception and interpretation of the text in a given direction. The experimental material (the results of the questionnaire) confirmed that the stylistically marked media headlines attract the attention of the respondents and motivate them to read the text.

Key words: psycholinguistic aspect, stylistic means, headline, media text, author, recipient.

Постановка проблеми. Одним з актуальних завдань сучасного антропозорієнтованого мовознавства є вивчення медіатексту в проєкції різних наукових підходів – комунікативно-прагматичного, синергетичного, когнітивно-семіотичного, аксіологічного, соціокультурного, психолінгвістичного. Кожна з окреслених парадигм дає змогу проаналізувати доцільність використання певних мовних одиниць у текстовому континуумі, окреслити особливості їх функціонування та взаємодії, дешифрувати латентні значеннєві параметри, прагматичні конотації, визначити оцінно-експресивну значущість, специфіку продукування лексем (неономінацій) і закономірності їх сприйняття.

Аналіз досліджень. Питання тексту крізь призму психолінгвістики порушено в наукових працях багатьох вітчизняних і зарубіжних дослідників, що дає змогу глибше розкрити проблеми мовної свідомості, сприймання (осмислення) та розуміння (інтерпретацію) реципієнтом комунікативного повідомлення (Белянин, 2000; Засєкіна, Засєкін, 2008; Леонтьєв, 1997; Селіванова, 2008; Холод, 2011), виявити основні фактори мовленнєвого впливу на адресата (Леонтьєв, 1997), пізнати чіткий взаємозв'язок елементів у системі «автор – авторська проєкція тексту – тіло тексту – реципієнт – проєкція тексту в реципієнта» (Залевская, 2005) тощо.

Психолінгвістичні особливості українського новітнього медійного континууму з акцентом на «психологічну зумовленість мовних одиниць» (Куранова, 2012) та їх впливову функцію викладено в окремих дослідницьких розвідках. Важливим у цьому ракурсі є розгляд лексики з пейоративним значенням у друкованих засобах масової інформації (далі – ЗМІ) – авторських неологізмів та інновацій іншомовного походження, медичної термінології, молодіжних жаргонізмів, суржикізмів (Навальна, 2017); структурно-дериваційних ознак новотворів, які употужнюють головні наміри інформаційних повідомлень, підвищують градус напруження, залишають емоційний відбиток (позитивний чи негативний) у свідомості

адресата (Межов, Костусьак, 2018: 107); маніпулятивного потенціалу парадоксальних висловів (Стехіна, 2010), перифраз та евфемізмів у мові ЗМІ (Булах, 2015). Д. Ю. Сизонов здійснив аналіз медійних текстів із вказівкою на екстра- й інтралінгвальні чинники, визначивши «основні стратегії та тактики з психо- й медіалінгвістичного боку, що впливають на медіаграмотність українських реципієнтів (маніпуляція, вплив, оцінність та уникнення конфліктності)» (Сизонов, 2017: 87). Усі ці й багато інших праць засвідчують: сучасні журналісти використовують цілий арсенал методів і прийомів психологічного впливу на свідомість (підсвідомість) індивіда з метою стимулювання очікуваних емоційних реакцій, трансформації чи формування стереотипних уявлень (зумовлених конструюванням нової реальності), зміни поведінкових модусів. Незважаючи на те, що окремі плани стилістичних маркерів у мові мас-медіа уже розглянуто, психолінгвістичний потенціал тропофігуральних конструкцій залишається *актуальним* для вивчення.

Мета статті – проаналізувати стилістичні засоби як психолінгвістичний фактор привертання уваги реципієнта до прочитання медіатексту. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: визначити найпоширеніші тропофігуральні структури в заголовкових комплексах сучасних інтернет-видань, зокрема з'ясувати їх психолінгвістичні особливості; простежити реакцію респондентів (потенційних читачів) на медіазаголовки, маніфестовані тропами й стилістичними фігурами.

Для досягнення сформульованої мети й виконання завдань використано такі **методи дослідження**: *описовий* (для інвентаризації та систематизації стилістичних засобів, зафіксованих у заголовкових комплексах новітніх інтернет-ЗМІ), *метод контекстуально-семантичного аналізу* (для встановлення змістового наповнення тропів і стилістичних фігур, виявлення їх психолінгвістичного потенціалу), частково – *метод компонентного аналізу* (спрямований на роз-

криття семних характеристик окремих мовних одиниць у тропейчних і фігуральних конструкціях), *метод експерименту* (у формі анкетування – для з'ясування реакції респондентів на медіазаголовки, вербалізовані тропо-фігуральними структурами).

Фактичним матеріалом обрано назви текстів регіональних електронних ЗМІ: «Бартка» – bartka.com.ua, «Версії» – versii.if.ua, «Вікна» – vikna.if.ua, «Галицький кореспондент» – gk-press.if.ua, «Галичина» – galychyna.if.ua, «Місто» – mi100.info, «Репортер» – report.if.ua (публікації за 2018–2020 роки).

Виклад основного матеріалу. Пріоритетом для мас-медійного тексту ХХІ століття є привернення уваги масового адресата, інтенсифікація впливу на суспільну свідомість – переорієнтування думок та уявлень цільової аудиторії в русло комунікативно-прагматичних, світоглядно-аксіологічних настанов автора, тобто досягнення запланованого перлокутивного ефекту. Учені кваліфікують медіатекст як «продукт журналістської творчості» (Яцимірська, Драган, 2007: 267), тобто феномен креативної мовної особистості з урахуванням психологічних факторів. За визначенням Л. В. Засекіної та С. В. Засекіна, мовна особистість – це «сукупність пізнавальних, емоційних і мотиваційних властивостей, що забезпечують мовну компетенцію людини як носія певного національно-культурного простору» (Засекіна, Засекін, 2008: 22).

На наш погляд, одним з основних інструментів залучення потенційного адресата на сторону автора (журналіста) є включення мотиваційних установок у мас-медійний текстовий континуум. У психології мотивацію розглядають як «сукупність стійких мотивів, спонукань, що визначають зміст, спрямованість і характер діяльності людини, її поведінку» (Синявський, Сергеевкова, 2007).

Вдалою площиною для реалізації мотиваційно-спонукальної смислової програми комунікатора виступають заголовкові комплекси, адже від «правильного» номінування тексту залежатимуть погляди, емоції, зацікавлення, вподобання, ціннісні орієнтири адресата, а головне – чи буде прочитаним журналістський матеріал. Влучне оформлення назви в такому контексті трактуємо насамперед як уміння автора виявити свій інтелектуально-креативний потенціал, завуалювавши різномірними мовними знаками (унікальною сполучуваністю лінгвоодиниць) стратегічні ходи й тактики, рекомендаційні формулювання, прагматичні інтенції.

Як засвідчує фактичний матеріал проведеного дослідження, саме продукування тропо-фігуральних конструкцій (зумовлене оригінальним

модельованням реальності, асоціативно-образними мисленнєвими кодами мовця) забезпечує ефективність мас-медійного дискурсу. Стилістичні засоби – своєрідні вербальні «мотиватори», покликані стимулювати інтерес адресата до прочитання публіцистичних матеріалів.

Домінантами в конструюванні аналізованих текстів-заголовків означено тропейчні моделі, які в нестандартній формі експлікують авторський (ідіосмисловий) варіант репрезентації дійсності. Процес метафоризації дослідники тлумачать не лише як мовний, а й психічний феномен особистості (Borbely, 1998; Gibbs, 2002). Медійні метафоричні структури апелюють до образного мислення та емоційного сприйняття реципієнта, вибудовують у його уяві нову систему асоціативних зв'язків. Порівняймо назви інформаційних статей із газетної рубрики «Культура»: *«Поезія з ароматом кави, або Як поет Богдан Томенчук «заварив» одразу «Дві джезви» віршів»* («Галичина», 21.11.2019) – у контексті простежуємо семантичні паралелі (умовне зближення): поет (володіє мистецтвом слова) – бариста (володіє мистецтвом приготування кави); вірші – кава; «написав» – «заварив»; *«Ритмомелодика життєвих доріг. Любомир Михайлів прийшов до читачів із поетичною збіркою «Карпати, Карпати...»* («Галичина», 25.11.2019) – журналіст акцентує: поезія як віддзеркалення життя (життєвого досвіду письменника), що має свій особливий ритм і мелодію. Наведені метафори надають заголовкам унікальності й динамізму, розгортають змістові параметри комунікативних відрізків. Головна їх мета – активізувати читацьку увагу, вплинути на емоційний фон реципієнта, закарбуватися в пам'яті. Водночас поетизація медійних заголовків, реалізована нешаблонним сполученням мовних елементів, смисловим паралелізмом, приводить до інтригування чи навіть дезорієнтації адресата – перед ним постає дилема: цитата чи слова журналіста? Це й спонукає читача шукати відповідь-розгадку в тексті статті.

Метафори – епіцентр згущення думок автора, виразники його психологічного стану. Вони виступають репрезентантами суб'єктивно-модального ставлення мас-медійника до повідомлюваних фактів, що часто виливається в критику влади, політики, судової системи, неефективності законів і реформ тощо. Усе це сприяє формуванню відповідної позиції та оцінки в сприйняттєвій сфері реципієнта. Найчастіше метафоричні моделі, зафіксовані в заголовках ЗМІ, містять аксіологічні установки, прагматичний потенціал яких спрямований на відбиття негативних фрагментів окрес-

леної реальності: *«Пантеон мерських обіцянок»* («Місто», 26.09.2018) – статистика виконаних і невиконаних обіцянок очільників міста; *«Будова з присмаком обману»* («Галицький кореспондент», 28.04.2018) – викладення проблеми незаконного будівництва; *«Кладовище автомобілів: на кордоні «євробляхи» розбирають на запчастини»* («Галицький кореспондент», 30.11.2018) – засудження ліквідації законів, які надавали можливість українцям завозити автомобілі з іноземною реєстрацією в режимі транзиту; *«Газові тарифні зойдалки»* («Галичина», 07.06.2019) – міркування про позитивні й негативні сторони нової формули розрахунку ціни на газ для населення; *«Ціна» суддівської печатки»* («Місто», 12.06.2019) – окреслення проблемних питань: корупція в судовій системі, суддівська бюрократія, панування канцелярської радянської риторики тощо (в контексті стрижневе поняття «ціна» конденсує полярні семи – «вартість» і «цінність»).

Як показав матеріал дослідження, відправною точкою до асоціативних слайдів у свідомості реципієнта є також персоніфіковані конструкції, сформовані на основі почуттєво-психологічних факторів мовця. Вони транслюють прагматично-аксіологічний зміст повідомлення, сприяють підкресленню ключових принципів тексту, підпорядкованих насамперед психолінгвістичному впливу на адресата. Комунікатор, антропоморфізуючи стрижневі образи – реалії навколишньої дійсності, намагається сфокусувати увагу читача на порушених проблемах, активізувати його емоційну систему й викликати емпатичну реакцію на висловлене: *«Музей історії в селищі Делятині переживає дуже скрутні часи й ледь дихає»* («Галичина», 26.06.2019) – акцентовано на необхідності не лише капітального відновлення музейного приміщення, але й збереження та підтримки музейної справи; *«Коли мости плачуть. 90% переправ на Прикарпатті потребують ремонту»* («Репортер», 27.08.2019) – припинення реконструкції мостових споруд через недофінансування (призводить до нещасних випадків на дорогах); *«Дністер вимагає поваги. Як Гірський рятувальний центр бореться зі сміттям»* («Репортер», 06.12.2019) – окреслено питання бережного ставлення до природи (люди повинні відповідати за недотримання правил природокористування); *«Дерева помиратимуть онлайн. Чи допоможе електронний облік знизити вирубку лісів»* («Репортер», 13.11.2019) – висловлено побоювання в дієвості сучасних методів протидії незаконним рубкам лісів і запобігання тіншового обігу деревини в Україні.

Тропеїчні засоби концентрують додаткові (латентні) нарощення семантичного плану, слугують аксіопсихологічними кваліфікаційними лінгвоструктурами, експлікаторами когнітивних зусиль мовця. Впливовий ефект на адресата в заголовках аналізованих інтернет-ЗМІ здійснюють:

а) епітетні конструкції – характеризують фрагменти реальності, часто містять конотативне (оцінне) навантаження, породжуючи низку асоціацій у свідомості читача: *«Тепле» житло зростає у вартості»* («Вікна», 13.10.2019) – *«тепле»* вжито в значенні «енергомодернізоване»; *«Містичний Франківськ»* («Місто», 16.07.2018) – містить асоціати «надприродний», «потойбічний» (місто з аномальною енергетикою); *«Пекельна ніч у Ворохті»* («Галицький кореспондент», 15.02.2020) – в означенні закладено семи «пекло», «жах» (автор інформує про страшні наслідки пожежі); *«Прикрий перший дзвоник»* («Галицький кореспондент», 08.09.2019) – епітет вказує на негативні емоції, пов'язані з першим днем навчального року (текст статті сигналізує: під час урочистостей порушенням громадського спокою стала звістка про реорганізацію місцевого навчального закладу);

б) порівняння – зближення / ототожнення реалій базується на асоціативній схожості чи продиктоване авторським досвідом, які насправді є віддаленими (зв'язок між суб'єктом та об'єктом компаративної моделі виникає тільки в уяві номінатора): *«Коли пісня, як дихання»* («Галичина», 22.09.2018) – вказівка на невіддільну роль пісні в житті людини (в назві закодований глибший смисл: пісенність – надважливий складник духовного й культурного життя українського народу); *«“Очі, як вишні в росі”: які компліменти говорили колись українці»* («Бартка», 25.08.2019) – компаративема засвідчує унікальність народного світогляду, водночас сконцентровує на паралельній інтерпретації (з урахуванням поетичного символізму): очі – краса, роса – сльози (чуттєвість, драматизм як константи українського фольклору); *«Міст-привид»* («Галицький кореспондент», 06.05.2018) – лінгвоструктура проектує семи: «оманливий», «нереальний»; у тексті – дерев'яна конструкція, яка офіційно не задокументована; *«Будинок-рукавичка. Як у Франківську «кидають» покупців квартир»* («Репортер», 07.03.2020) – асоціати: «тісний», «переповнений» (компаративема розкриває інтертекстуальні рефлексії – читач згадує казку про рукавичку); основне смислове навантаження фокусує сленгізм «кинути» (обманути): в публікації йдеться про афери, пов'язані з продажем квартир;

в) перифрази – у свідомості реципієнта корелюють із певною ознакою референта, однак часто містять контекстуальні (індивідуально-авторські) конотації, що порушує їхню спільність із денотатом, вербалізуючи нові мислеобрази: *«Божий вогонь» – найкращий лік для гіпертоніків* («Галичина», 15.10.2018) – із тексту статті дешифруємо: *«Божим вогнем»* (переклад із латинської мови) давні римляни називали хурму; найменування *«найкращий лік»* пояснюється наявністю в тропічному плоді лікувальних властивостей; *«Електричка на колесах»* («Місто», 08.02.2019) – електромобіль; *«Кам'яні обличчя Франківська. Що таке маскарони й чому їх треба рятувати»* («Репортер», 03.12.2019) – скульптурні прикраси у вигляді голови людини, тварини, міфічної істоти; *«Франківський Рокі»* («Місто», 24.06.2018) – місцевий боксер; *«Український Джеймс Бонд: історія про розвідника, котрий був шпигуном п'яти ворожих між собою розвідок»* («Версії», 02.01.2020) – австрійський та український військовий і політичний діяч Ріко (Ріхард) Ярій. Отже, наведені тропейні засоби, що базуються переважно на неосемантичних відношеннях, у заголовкових комплексах скеровують повідомлення в необхідний для журналіста комунікативно-прагматичний ракурс.

Серед перифрастичних номінацій, зафіксованих у назвах аналізованих інтернет-видань, варто виокремити й аксіологічно марковані (зумовлені суб'єктивно-оцінною установкою журналіста) – зі знаком «+»: *«Місто позитивних змін»* («Галичина», 26.12.2019), *«Місто флірту й театру, місто гречності й сентиментів: чого не вистачає в Івано-Франківську»* («Місто», 08.07.2018) – синонімічні перифрази уможливають різнопланове розкриття актуалізованого образу (міста Івано-Франківськ); *«Франківська малеча разом з Пряничною Феєю створила солодких совенят»* («Місто», 18.11.2019) – названо майстриню, яка виготовляє і розписує пряники; зі знаком «-»: *«Горе край дороги. Про що можуть розповісти мозаїки на зупинках у селах Прикарпаття»* («Бартка», 03.11.2019) – контекстуальна номінація сигналізує про занедбаність мозаїчних зупинок; *«Лісоруб «в законі». Що відомо про першого новопризначеного «зеленого» голову РДА на Прикарпатті?»* («Версії», 08.11.2019). Закладені мовцем позитивно й негативно оцінні параметри повідомлення здатні спровокувати читача до переосмислення інформації, деформування власних поглядів і ціннісних орієнтирів. Однак аксіологічна шкала в розумінні адресанта й адресата може бути різною, що пояснюється рівнем

пресупозиційних знань, певними психологічними чинниками, зокрема індивідуальними моделями сприймання та оцінювання дійсності.

Зупинимось детальніше на останньому проілюстрованому заголовку.

Мас-медійник використовує пунктуаційний знак для акцентування уваги на стрижневих лексемах у назві тексту – *лісоруб «в законі», «зелений» голова РДА*. Трансформація відомого словосполучення «злодій у законі», відсилаючи реципієнта до фонові інформації, викликає відповідні емоції, пов'язані зі сприйняттям цього негативного явища в житті суспільства. Виразну аксіологічну ідентифікацію містить і внутрішня форма слова *лісоруб* – «той, що рубає ліс», у контексті дорівнює трактуванню «той, що завдає шкоди лісові». У публікації йдеться про головного лісничого, який неодноразово потрапляв у різні конфліктні ситуації, пов'язані з вирубкою лісу.

Ключова лексема *«зелений»* у текстовому сегменті актуалізує такі семантичні координати: 1) який не має досвіду в політиці; тлумачний словник фіксує: слово вживається в переносному, розмовному значенні – «який не має життєвого досвіду; недосвідчений» (Бусел, 2005: 456); 2) кольорономінант – вказівка на приналежність до партії «Слуга народу».

Таким чином, розділовий знак (лапки) й заміна мовного компонента (трансформація) в складі перифрази роблять представлений заголовок виразнішим для сприймання, закріплюючи у свідомості реципієнта новий асоціативний ряд.

Окрім тропів, у досліджуваних ЗМІ спостерігаємо функціонування стилістичних фігур, які також продукують «свіжі» смислові ракурси з метою інтенсифікації психологічного впливу на читача:

а) антитеза – опозиційні контекстуально зумовлені лінгвоодиниці розхитують психоемоційний фон адресата, стаючи імпульсами до певної позиції – співпереживання, обурення, зацікавлення, роздуму: *«Врятувати сина – втратити житло»* («Галицький кореспондент», 09.01.2019); *«Діти є – шкіль у Франківську немає»* («Місто», 01.01.2019); *«Менше витратити й більше заробляти. Оприлюднено план оптимізації Калуської стоматполіклініки»* («Вікна», 01.09.2019); *«Абстрактне мистецтво в Івано-Франківську: тиха гавань чи бурхливе море»* («Галичина», 10.07.2019);

б) оксиморон – сприйняття логічно непоєднаних мовних конструкцій спочатку формує враження незрозумілості, відчуття внутрішньої суперечливості, пізніше (зі зверненням до тексту статті) – новий ракурс осмислення позначава-

ного; акумулювання несподіваних асоціацій служить сприятливим тлом для фокусування уваги реципієнта: *«Цілюща отрута»* («Галицький кореспондент», 21.10.2018) – про народне лікування зміною настоянкою; *«Політичні важковаговики, нові «старі» обличчя та кандидати-аутсайтери: хто на Прикарпатті бореться за депутатський мандат»* («Версії», 27.06.2019) – журналіст подає перелік кандидатів у депутати, де «новими «старими» обличчями іменує політиків, які вже неодноразово виконували обов'язки представників народу; *«Нещасна доля «Щасливої Аравії»* («Місто», 11.03.2018) – «Щасливою Аравією» давньоримські географи назвали Ємен (у перекладі з арабської мови означає «щастя», «благоденство»), однак у сучасному світі цю країну визнано найнебезпечнішою для проживання через війну, голод і хвороби;

в) парадокс – актуалізує контрастність, поляризує смислових відношень у межах контексту (як антитеза й оксиморон), реалізуючи ефект непередбачуваності, тобто «ефект обманутого очікування» (Селіванова, 2008: 221), що призводить до суперечностей пресупозиційних знань читача; водночас комунікативна оригінальність (незаштампованість викладу інформації), зумовлена авторськими прагматичними інтенціями, сприяє зосередженню уваги реципієнта, приводить до інтригування: *«Індійський Донбас»* («Місто», 26.01.2020) – журналіст порівнює ситуацію в Кашмірі зі сценарієм Донбасу (йдеться про особливі умови їх перебування в складі держав); *«Провокація, а не реставрація»* («Місто», 15.08.2018) – порушено проблему знищення історичних пам'яток міста; *«Конкурс без конкурсу. У Калуші визначили перевізників на найближчих п'ять років»* («Вікна», 17.05.2019) – недотримання конкурсних вимог;

г) паронімія – один із видів креативного самовираження автора; базується на «обігранні» ключових слів, виступає своєрідним емоційним центром у заголовкових комплексах, сконцентровує на провідній думці висловленого: *«Угода без згоди. Що зміниться, якщо нардепи проголосують новий закон «Про працю»* («Репортер», 28.01.2020); *«Банки чи «баньки»? Як зберігають гроші депутати міської ради Івано-Франківська»* («Місто», 29.10.2018) – «банька» (розмовний варіант слова «банка») – скляна посудина; *«До Долини – на уродини: у день свого 1040-річчя місто нафтовиків дивувало, захоплювало й веселило»* («Галичина», 29.08.2019);

г) рима (римування) – служить для створення гумористичного ефекту, іронічності, однак осно-

вна мета – зорієнтувати адресата на сприйняття імпліцитного змісту повідомлення: *«Напустив туману, поїхав до Оману» – українські соцмережі про Зеленського»* («Версії», 06.01.2020) – реагування на мету й статус поїздки президента; *«Прикарпатський нардеп Анатолій Дирів: хата – у тата, фірма – у брата?»* («Місто», 26.04.2018) – вказівка на задекларовані й незадекларовані доходи депутата; *«У Франківську добрі люди – на дорогу завжди буде»* («Місто», 14.04.2019) – у статті автор з'ясує, кому готові допомогти люди, якщо загальновідомо: жебракування – це бізнес;

д) замовчування – пропуски слів, словосполучень чи речень стимулюють до вдумливого осмислення інформації, надають можливість читачеві сформувати власну думку, ініціюють до заповнення текстових лакун через відсилання до фонових знань: *«Ловайськ 2014. Вижити... Стати героєм»* («Галичина», 02.09.2019); *«Люди, імені яких... Ще трохи із життя пам'ятників і вулиць Івано-Франківська»* («Репортер», 30.09.2019); *«Віщий Олег, князь... «Московський», або Як першого українського «правителя семи всесвітів» просувають у Росії на роль засновника столиці РФ»* («Галичина», 10.01.2020);

е) риторичні запитання – апелюють до емоційної сфери адресата, виявляючи роль своєрідних психологічних маніпуляторів, викликають інтерес, спонукають до розмірковування (порівняння та зіставлення різних думок / фактів): *«Чоловік у декреті: норма чи екзотика?»* («Місто», 20.03.2018), *«П'ятниця-розпусниця та пиво щодня – зняття стресу чи явний алкоголізм?»* («Версії», 27.09.2019), *«Нетверезі безхатки: проблема лікарень чи всього міста?»* («Місто», 13.04.2019); проважують до дії: *«А ти вже придбав квитки на улюблені заходи?»* («Галицький кореспондент», 30.05.2019). Інтенсифікаторами уваги реципієнта можна окреслити питальні слова в складі заголовкової риторичної фігури. Такі лінгвоконструкції, зумовлені психологічними установками, «роблять» читача активним учасником комунікативного акту, залучають його до пошуку відповіді, а головне – «змушують» прочитати журналістський матеріал і відреагувати на повідомлюване: *«Хто й за скільки купив Калуш?»* («Вікна», 27.04.2018) – у тексті йдеться про розпродаж приміщень комунальної власності; *«Скільки «коштують» прикарпатські нардепи?»* («Місто», 23.01.2019); *«Скільки коштує українцям «бабуся?»* («Місто», 02.10.2018) – у статті «бабуся» – соціальний образ (так автор найменує одержувачів пільг і субсидій).

Як бачимо, тропи й стилістичні фігури в назвах журналістських матеріалів є психолінгвістичними маркерами впливу (виявляються експліцитно й латентно), реалізують прагматичні смислові плани автора, координують сприйняття та інтерпретацію тексту адресатом у потрібному напрямі.

Результати експериментального дослідження. Аналіз фактичного матеріалу дав підстави висловити гіпотезу: саме стилістично марковані медіазаголовки, вербалізовані тропофігуральними конструкціями, виступають актуалізаторами уваги реципієнтів, мотиваційними імпульсами до прочитання тексту.

Для підтвердження чи спростування нашої гіпотези було проведено експеримент у формі анкетування (анкета А – запитання, анкети Б та В – завдання). Учасники експерименту: студенти, викладачі й працівники одного із закладів вищої освіти м. Івано-Франківська. Оскільки респонденти в анкеті вказували свій вік, їх умовно поділено на 2 групи: 1 група – 18–25 років, 2 група – 26–40 років (кількість осіб у кожній групі – 50, загальна кількість опитаних – 100).

Запитання анкети А дозволило з'ясувати, з яких джерел респонденти найчастіше дізнаються інформацію – з друкованих чи електронних ЗМІ.

За результатами анкети А (рис.1.) виявлено: учасники експерименту надають перевагу електронним джерелам: 50 осіб вікової категорії 18–25 років (100%) та 48 осіб – 26–40 років (96%); до друкованої преси найчастіше звертаються тільки двоє осіб із вікової категорії 26–40 років (4%).

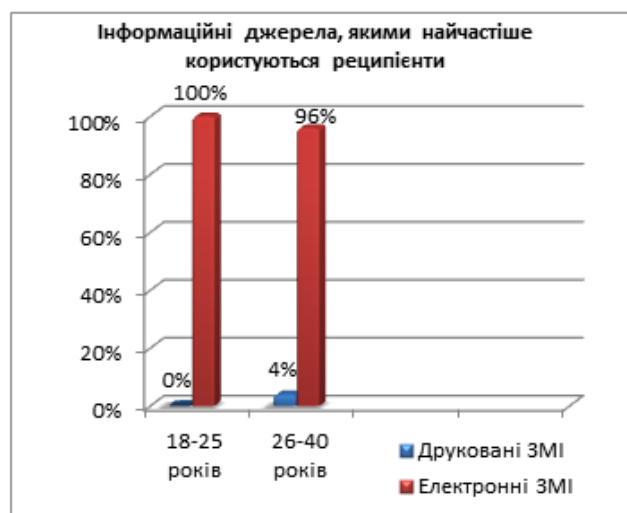

Рис. 1. Інформаційні джерела, якими найчастіше користуються реципієнти

В анкеті Б респондентам було запропоновано 8 блоків медіазаголовків із різних рубрик періодики. Зазначимо, що деякі назви текстів виписано

з інтернет-ЗМІ (без указівки на джерело). Кожен блок представлений двома назвами: А) стилістично нейтральний заголовок; Б) стилістично маркований заголовок (містить тропофігуральні конструкції). Респонденти повинні були вказати той варіант назви тексту, який привернув їхню увагу (зацікавив), тобто спонукав прочитати статтю.

Результати анкетування (рис.1, 2) засвідчили такі фактичні дані:

Блок 1: А. «Міська влада визнала незадовільною роботу АТ «Оріана» – 15 осіб (18–25 років, 30%), 17 осіб (26–40 років, 34%). Б. «Міська влада показала керівництву «Оріани» червону картку» – 35 осіб (18–25 років, 70%), 33 особи (26–40 років, 66%).

Блок 2: А. «У Рогатині відбудеться ще один фестиваль» – тільки 1 особа (18–25 років, 2%), 3 особи (26–40 років, 6%). Б. «Малі міста – великі враження: Рогатин здивує ще одним фестивалем» – 49 осіб (18–25 років, 98%), 47 осіб (26–40 років, 94%).

Блок 3: А. «Забезпечення організації пасажирських перевезень на території області» – 4 особи (18–25 років, 8%), 16 осіб (26–40 років, 32%). Б. «Ринок пасажирських маршрутів: виживає сильніший» – 46 осіб (18–25 років, 92%), 34 особи (26–40 років, 68%).

Блок 4: А. «Найчастіше магазинних злодіїв ловлять завдяки відеокамерам» – 13 осіб (18–25 років, 26%), 19 осіб (26–40 років, 38%). Б. «Ковбаса до рукава приросла» – 37 осіб (18–25 років, 74%), 31 особа (26–40 років, 62%).

Блок 5: А. «В Івано-Франківську відбудеться виставка місцевої художниці Світлани Хміль» – 22 особи (18–25 років, 44%), 23 особи (26–40 років, 46%). Б. «Мистецтвом дихає Франківськ!» – 28 осіб (18–25 років, 56%), 27 осіб (26–40 років, 54%).

Блок 6: А. «В Івано-Франківську відкрили ковану скульптуру «Мої птахи» – 10 осіб (18–25 років, 20%), 15 осіб (26–40 років, 30%). Б. «Подарунок ковалів: до Івано-Франківська прилетіли металеві птахи» – 40 осіб (18–25 років, 80%), 35 осіб (26–40 років, 70%).

Блок 7: А. «Як законно повернути частину коштів за навчання» – 13 осіб (18–25 років, 26%), 22 особи (26–40 років, 44%). Б. «Кешбек під ялинку» – 37 осіб (18–25 років, 74%), 28 осіб (26–40 років, 56%).

Блок 8: А. «Прикордонники виявили в мікроавтобусі вітаміни для спортсменів» – 9 осіб (18–25 років, 18%), 13 осіб (26–40 років, 26%). Б. «Енергетична контрабанда» – 41 особа (18–25 років, 82%), 37 осіб (26–40 років, 74%).

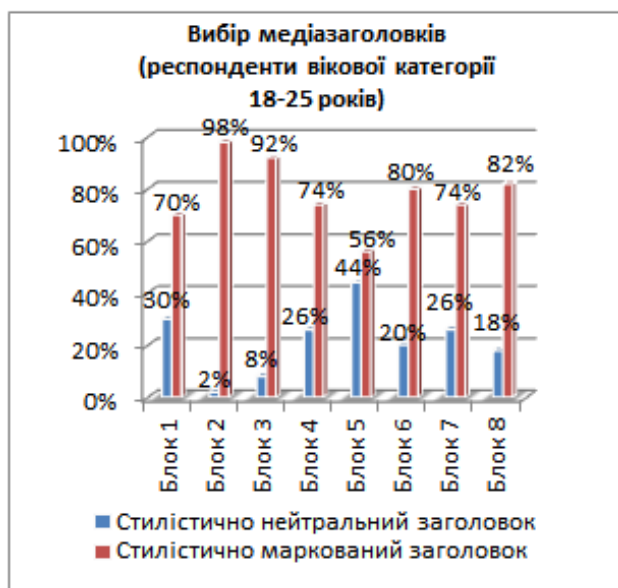

Рис. 2. Вибір медіазаголовків (респонденти вікової категорії 18–25 років)

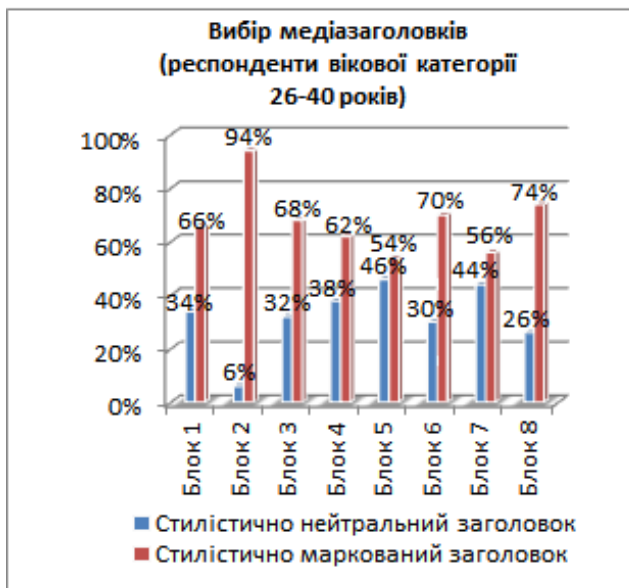

Рис. 3. Вибір медіазаголовків (респонденти вікової категорії 26–40 років)

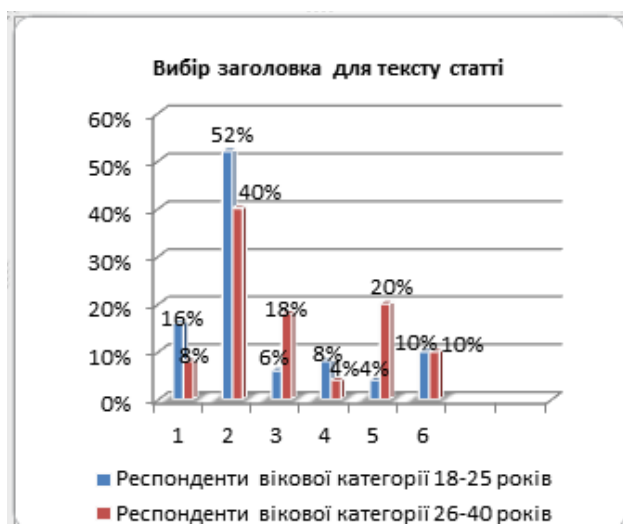

Рис. 4. Вибір заголовка для тексту статті

Таким чином, стилістично навантажені заголовкові комплекси привернули увагу більшості опитаних. Ймовірно, це пов'язано з тим, що свідомість людини запрограмована на постійний розвиток, а заштамповані фрази вже не викликають зацікавлення, адже сигналізують про відоме й зрозуміле. І навпаки – якщо заголовок креативний, маніфестований тропеїчними й фігуральними засобами, то свідомість сприйматиме інформацію як нову.

В анкеті В респондентам запропоновано текст статті (2 759 знаків, 427 слів), який викладає тему пограбування (в інформаційному матеріалі акцентовано: грабіжник залишав солодощі як «компенсацію» за пограбовані фінансові установи), а також представлено 6 варіантів заголовків (деякі сконструйовано з урахуванням психолінгвістич-

ного аспекту). Учасники експерименту повинні були спочатку прочитати медіатекст, а потім вибрати назву, яка, на їхню думку, відбиває суть повідомлення, тобто асоціюється зі змістом статті.

Результати опитування (рис. 4) водночас дали змогу простежити психологічну реакцію деяких реципієнтів на сприйняття інформації (засуджують чи виправдовують грабіжника), що фіксується вибором окремих запропонованих заголовків (позначено й квадратних дужках): 1. «*За гріх солодощами не відкупишся*» [засудження] – 8 осіб (18–25 років, 16%), 4 особи (26–40 років, 8%). 2. «*Солодкий грабіжник*» – 28 осіб (18–25 років, 52%), 20 осіб (26–40 років, 40%). 3. «*Уродженець Прикарпаття обікрав банк*» – 3 особи (18–25 років, 6%), 9 осіб (26–40 років, 18%). 4. «*Що залишив грабіжник?*» – 4 особи (18–25 років, 8%), 2 особи (26–40 років, 4%). 5. «*Грабував нагробоване*» [виправдання] – 2 особи (18–25 років, 4%), 10 осіб (26–40 років, 20%). 6. «*Щастя не в грошах*» [виправдання] – 5 осіб (18–25 років, 10%), 5 осіб (26–40 років, 10%). Зазначимо й те, що серед проілюстрованих заголовків лідирує стилістично забарвлений («*Солодкий грабіжник*»), якому надали перевагу 52% респондентів вікової категорії 18–25 років і 40% – вікової категорії 26–40 років.

Отже, загальні результати експерименту підтверджують нашу гіпотезу.

Висновки. Матеріал проведеного дослідження дає підстави стверджувати, що стилістичні засоби, зафіксовані в заголовкових комплексах сучасних ЗМІ, справді є психолінгвістичними маркерами:

впливають на свідомість (підсвідомість) реципієнта, скеровують його думки, погляди в напрям авторських комунікативно-прагматичних інтенцій. Репрезентантами креативного самовираження журналіста в аналізованих найменуваннях медійних текстів виступають тропейні структури (метафори, персоніфікації, епітети, порівняльні конструкції, перифрази) й стилістичні фігури (антитези, оксиморони, парадокси, параномазії, римування, замовчування, риторичні запи-

тання), які забезпечують розширення смислових рамок повідомлення, розкривають його глибинні сутнісні ознаки. Вони концентрують імпліцитні змістові ракурси, формуючи психологічний заряд інформаційних найменувань.

Експериментальним матеріалом (результатами анкетування) підтверджено, що саме стилістично марковані медіазаголовки, вербалізовані тропофігуральними конструкціями, привертають увагу реципієнтів, мотивують до прочитання тексту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белянин В. П. Основы психолінгвистической диагностики. (Модели мира в литературе). Москва : Тривола, 2000. 248 с.
2. Булах М. Б. Психолінгвістична аспектологія аналізу перифраз у медіа. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*. Київ, 2015. № 31. С. 57–69.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Залевская А. А. Психолінгвистические исследования. Слово. Текст. Москва : «Гнозис», 2005. 542 с.
5. Засекіна Л. В., Засекін С. В. Психолінгвістична діагностика. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 188 с.
6. Куранова С. І. Основы психолінгвістики. Київ : ВЦ «Академія», 2012. 208 с.
7. Леонтьев А. А. Основы психолінгвістики. Москва : Смысл, 1997. 287 с.
8. Межов О. Г., Костусяк Н. М. Префіксальні інновації як засіб психологічного впливу на свідомість реципієнтів. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика*. Переяслав-Хмельницький, 2008. Вип. 24 (2). С. 97–113.
9. Навальна М. І. Пејоративи в мові української періодики. *Psycholinguistics. Психолінгвістика. Психолінгвістика*. Переяслав-Хмельницький, 2017. Вип. 22 (2). С. 85–97.
10. Психологічний словник / авт.-уклад.: В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова. Київ : Науковий світ, 2007. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf.
11. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями і проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
12. Сизонов Д. Ю. Психолінгвістичні основи медіаграмотності: до проблеми інтерпретації медіатекстів. *Science and education. Наука і освіта*. Одеса, 2017. № 7. С. 82–88.
13. Стехіна В. М. Парадокси як мовна гра в сучасних медіатекстах. *Теле- та радіожурналістика*. Львів, 2010. Вип. 9 (2). С. 336–341.
14. Холод О. М. Соціальні комунікації: соціо- і психолінгвістичний аналіз. Львів : ПАІС, 2011. 288 с.
15. Яцимирська М. Г., Драган Н. В. Медіатекст як продукт журналістської творчості (психолінгвістичний аналіз логічного сприйняття та емоцій). *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*. Львів, 2007. Вип. 30. С. 267–276.
16. Borbely A. F. Psychoanalytic Concept of Metaphor. *International Journal of Psycho-Analysis*. 1998. No. 78. P. 923–936.
17. Gibbs R. W. Jr. Psycholinguistic comments on metaphor identification. *Language and Literature*. 2002. No. 11 (1). P. 78–84.

REFERENCES

1. Beljanin V. P. Osnovy psiholingvisticheskoy diagnostiki. (Modeli mira v literature) [Fundamentals of psycholinguistic diagnosis. (Models of the world in literature)]. Moskva : Trivola, 2000. 248 s. [in Russian].
2. Bulakh M. B. Psykholinhvistychna aspektolohiia analizu peryfraz u media [Psycholinguistic aspectology of analysis of periphrases in media]. Aktualni problemy ukrainiskoi lnhvistyky: teoriia i praktyka. Kyiv, 2015. № 31. S. 57–69 [in Ukrainian].
3. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainiskoi movy [Big explanatory dictionary of modern Ukrainian language] / uklad. i holov. red. V. T. Busel. Kyiv; Irpin : VTF „Perun”, 2005. 1728 s. [in Ukrainian].
4. Zalevskaia A. A. Psiholingvisticheskie issledovaniia. Slovo. Tekst [Psycholinguistic researches. Word. Text]. Moskva : „Gnozis”, 2005. 542 s. [in Russian].
5. Zasiakina L. V., Zasiakin S. V. Psykholinhvistychna diahnostyka [Psycholinguistic diagnostics]. Lutsk : RVV „Vezha” Volyn. nats. un-tu im. Lesi Ukrainky, 2008. 188 s. [in Ukrainian].
6. Kuranova S. I. Osnovy psykholinhvistyky [Fundamentals of Psycholinguistics]. Kyiv : VTs „Akademii”, 2012. 208 s. [in Ukrainian].
7. Leont’ev A. A. Osnovy psiholingvistiki [Fundamentals of Psycholinguistics]. Moskva : Smysl, 1997. 287 s. [in Russian].
8. Mezov O., Kostusiak, N. Prefiksalni innovatsii yak zasib psykhoholichnoho vplyvu na svidomist retsyipientiv [Prefixal Innovations as a Mean of Psychological Impact on Consciousness Ofrecipient]. Psycholinguistics. Psykholinhvistyka. Psykholinhvistyka. Pereiaslav-Khmelnyskyi, 2008. Vyp. 24(2). S. 97–113 [in Ukrainian].
9. Navalna M. Peioratyvy v movi ukrainiskoi periodyky [Pejoratives in Language of Ukrainian Periodicals]. Psycholinguistics. Psykholinhvistyka. Psykholinhvistyka. Pereiaslav-Khmelnyskyi, 2017. Vyp. 22 (2). S. 85–97 [in Ukrainian].

10. Selivanova O. O. Suchasna linhvistyka: napriamy i problemy [Modern linguistics: directions and problems]. Poltava : Dovkillia-K, 2008. 712 s. [in Ukrainian].
11. Syzonov D. Yu. Psykholinhvistychni osnovy mediahramotnosti: do problemy interpretatsii mediatekstiv [Psycholinguistic bases of media literacy: considering the issue of media texts interpretation]. Science and Education. Nauka i osvita. Odesa, 2017. № 7. S. 82–88 [in Ukrainian].
12. Psykholohichni slovnyk [Psychological Dictionary] / avt.-uklad.: V. V. Syniavskiy, O. P. Serhieienkova. Kyiv : Naukovyi svit, 2007. URL: http://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/5980/3/O_Serhieienkova_IL.pdf [in Ukrainian].
13. Stekhina V. M. Paradoksy yak movna hra v suchasnykh mediatekstakh [Paradoxes as linguistic game in modern mediatexts]. Tele- ta radiozhurnalistyka. Lviv, 2010. Vyp. 9(2). S. 336–341 [in Ukrainian].
14. Kholod O. M. Sotsialni komunikatsii: sotsio- i psykholinhvistychnyi analiz [Social communications: social and psycholinguistic analysis]. Lviv : PAIS, 2011. 288 s. [in Ukrainian].
15. Yatsymirska M., Drahan N. Mediatekst yak produkt zhurnalistskoi tvorchosti (psykholinhvistychnyi analiz lohichnoho spryiniattia ta emotsii) [Media text as a result of journalistic creativity (psycholinguistic analysis of logical perception and emotion)]. Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii zhurnalistyka. Lviv, 2007. Vyp. 30. S. 267–276 [in Ukrainian].
16. Borbely A. F. Psychoanalytic Concept of Metaphor. International Journal of Psycho-Analysis. 1998. No. 78. Pp. 923–936 [in English].
17. Gibbs R. W. Jr. Psycholinguistic comments on metaphor identification. Language and Literature. 2002. No. 11 (1). Pp. 78–84 [in English].

Hanna SADOVA,

orcid.org/0000-0001-8412-3865

Candidate of Philological Sciences,

Associate Professor at the English Language and Literature Department

V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University

(Mykolaiv, Ukraine) anna123sadova@gmail.com

WORLD COMPARATIVE MODEL IN THE POETIC DISCOURSE OF MYKOLAIV REGION

The article analyzes the world comparative model in Mykolaiv region poetic discourse on the basis of works of M. Lisyansky and A. Surov, who are authors of different eras. The purpose of the article is to describe the lexical and semantic organization of the world comparative model as one of the forms of reflection of the value system and dynamics of the individual-author worldview. The world comparative model has been defined to be a special semantic space of the poetic discourse of Mykolaiv, which arises from the specifics of the structural organization of comparative formations of two types: syndetic and asyndetic. The dynamics of the surrounding world interpretation is presented to a reader or a listener by means of specific semantic content, which has eventful, socio-psychological, figurative and poetic information. The conjunction как (like) determines a qualitative comparison, which reflects the semantic identification of the object and the prototype in relation to their qualities. Conjunctions как будто, словно (as if, as though) give a figurative comparison, which contains the identification of the object with phenomena that cannot be found in everyday life. The comparative degree forms a comparison based on focusing on the degree of certain qualities manifestation without emphasizing the general features of the compared objects. The comparative combination acquires the meaning of temporary, non-permanent existence due to the use of the instrumental case.

In Mykolaiv region poetic discourse there is a stable tendency to enhance the effect of comparison and create additional imagery by repeating, layering and combining comparative constructions of different types, on the one hand, and comparing different concept spheres, on the other hand, among which the recipient concept sphere "Man" and donor concept spheres "Man" and "Abstractions" dominate, which is evidence of the authors' anthropocentric world comparative model and their desire to establish subjective associations. The discursive approach in the study of the world comparative model opens up a new dimension of the poetic work, as it includes such components of poetic communication process as an author and a reader or a listener in the area of its consideration.

Key words: world comparative model, concept sphere, basis of comparison, object, prototype, conjunction.

Ганна САДОВА,

orcid.org/0000-0001-8412-3865

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри англійської мови і літератури

Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського

(Миколаїв, Україна) anna123sadova@gmail.com

КОМПАРАТИВНА МОДЕЛЬ СВІТУ В ПОЕТИЧНОМУ ДИСКУРСІ МИКОЛАЇВЩИНИ

У статті проаналізовано компаративну модель світу в поетичному дискурсі Миколаївщини на матеріалі творів М. Лисянського та А. Суrows, що є представниками різних літературних епох. Мета статті – описати лексико-семантичну організацію компаративної моделі світу як однієї з форм відображення системи цінностей та динаміки індивідуально-авторського світосприйняття. Встановлено, що компаративна модель світу є особливим семантичним простором поетичного дискурсу Миколаївщини та зумовлена структурною організацією компаративних утворень двох типів: сполучникових і безсполучникових. Визначено, що динаміка інтерпретації навколишнього світу подається читачеві або слухачеві шляхом специфічного змістового наповнення, що володіє подієвою, соціопсихологічною, образною та поетичною інформацією. При цьому сполучник как (як) зумовлює якісне порівняння, що відбиває семантичне ототожнення предмета та прототипу стосовно їх якостей. Сполучники будто, как будто, словно (ніби, наче, немов) подають образне порівняння, що містить ідентифікацію предмета з явищами, що не існують у дійсності. Доведено, що порівняльний ступінь утворює зіставлення на підставі фокусування на ступінь прояву певних якостей без акценту на загальні ознаки порівнюваних сутностей, а з орудним відмінком порівняльне поєднання набуває значення тимчасового, непостійного існування.

У статті описано стабільну тенденцію поетичного дискурсу Миколаївщини до посилення ефекту порівняння і створення додаткової образності шляхом повторення, нашарування й об'єднання компаративних конструкцій

різних типів, з одного боку, та зіставлення різних концептосфер, з іншого боку, серед яких домінує реципієнтна концептосфера «Людина» та донорські концептосфери «Людина» та «Абстракції», що є свідченням антропоцентричності компаративної моделі світу авторів та прагнення встановити суб'єктивні асоціації. Вибраний (дискурсивний) підхід у дослідженні компаративної моделі світу відкриває новий вимір поетичного твору, оскільки включає у сферу розгляду такі складники процесу поетичної комунікації, як автор і читач або слухач.

Ключові слова: компаративна модель світу, концептосфера, підстава порівняння, предмет, прототип, сполучник.

Formulation of the problem. Poetic discourse is a heterogeneous unity that is a result of social, historical and cultural processes in the form of poetic texts created by a group of individuals or an individual, having the ability to aesthetically transform reality through the prism of the inner state and the author's skill into an artistically finished whole. This whole is realized in the form of artistic or poetic texts that have eventful, social, psychological, figurative and poetic information with an enduring value, which the perceiving consciousness (a listener or a reader) can generate according to its value system (Mongileva, 2004). The world comparative model is one of the representation forms of the reflection of the authors' thinking dynamics in their reality perception, that is why its study is important not only for describing the category of comparability, but also for interpreting the linguistic personality. This approach determines the relevance of the study also in the psycholinguistic and cultural components.

Research analysis. The term "picture of the world" is described in different aspects: theoretical and epistemic (Yu. N. Karaulov, G. G. Pocheptsov, B. A. Serebrennikov), semantic and pragmatic (V. G. Gak, E. S. Kubryakova, E. A. Selivanova), ethno-cultural (E. M. Vereshchagin, G. D. Gachev, V. G. Kostomarov), Slavic-typological (V. V. Ivanov, M. V. Popovich), psycholinguistic (A. A. Zalevskaya, V. P. Musienko), textocentric (L. P. Ivanova, Yu. S. Lazebnik), etc.

In the context of the picture of the world the analysis of comparative constructions (V. N. Teliia, N. P. Tropina, A. D. Shmelev, etc.) is carried; the comparative model of the world is analyzed in the works of specific authors (O. P. Barmenkov, I. Yu. Kocheshkova, and others). Despite the fact that the comparative constructions structure has been studied quite fully, theoretical understanding of the world comparative model, the description of its components and their interaction in artistic discourse require a more thorough analysis.

The purpose of the article is to describe the lexical and semantic organization of the world comparative model as one of the forms of reflection of the value system and dynamics of the individual-author worldview. The purpose of the study determines the following tasks: 1) to identify Mykolaiv authors'

comparative constructions characteristic types and structure; 2) describe the semantics of comparative formations in poetic discourse and their relationship with linguistic models; 3) consider the dominant comparative constructions in the authors' text space; 4) interpret the semantic originality of the donor and recipient conceptual spheres as one of the means of representing the world comparative model of the Mykolaiv region poetic discourse.

Presenting main material. Comparability is a semantic category that represents a general scheme for building structures that are expressed by language means and perform a comparative function regardless of the external environment. When interpreting the structural organization of the world comparative model, we rely on V. I. Kononenko's (Kononenko, 1970) and M. I. Cheremisina's (Cheremisina, 1976) researches. To describe the semantic nature of comparative constructions, we follow O. P. Barmenkova and use the concepts "prototype", "subject" and "basis of comparison"; "donor concept sphere" and "recipient concept sphere" (Barmenkova, 2003: 14–17).

Mykolaiv authors' works of different eras have become the material for the world comparative model analysis. These are 45 texts by the 20th century literary artist M. Lisyansky (Lisyansky, 2006) and 65 texts by the modern poet A. Surov, presented in the collections "Inner space" (Surov, 2008) and "Poems" (Surov, 2003).

In the course of the study, we have identified two comparative constructions types characteristic of both authors: with syntactic and morphological indicators. The first group consists of formations with syntactic indicators. Among them, we have identified 146 units with conjunctions *как* (*like*), *будто* (*if*), *как будто* (*as if*), *словно* (*as though*), *точно* (*exactly*) in M. Lisyansky's works and 112 units with conjunctions *как* (*like*) and *словно* (*as though*) in A. Surov's works.

Formations with the conjunction *как* (*like*) demonstrate the semantic identification of an object and a prototype by their qualities both in M. Lisyansky's (*И двинская вода как лед* (*And Dvinsk water is like ice*)) and A. Surov's (*Просто осень, как привал, как награда*. (*Just autumn, like a halt, like a reward*)) works. The basis is an indefinite quality at which a comparison becomes possible that is proved with semantic explications offered by us: *Качество

воды подобно качеству льда, *Качество осени подобно качеству привала и качеству награды (*The quality of water is like the quality of ice, *The quality of autumn is like the quality of a halt and the quality of a reward).

Thanks to the authors' use of contracted forms of adjectives the quality appears as a fickle, situational characteristic both in M. Lisyansky's *Путь воздушный невесом, как свет* (The airy path is weightless, like light) and in A. Surov's *Мое сердце холодно, как Снежная Королева; Наши челки серы, как порох* (My heart is cold, like the Snow Queen; Our bangs are as gray as gunpowder) works.

A certain constant quality is presented only in A. Surov's poetic discourse by full form of adjectives *белый, колдовские, печальные* (white, witchcraft, sad) and others: *Белый бурун за кармой, / Как усы моряка; Только вышла вдруг за поэта, / С колдовскими, как ночь, глазами; Облака плывут печальные, как вдовы* (*White breaker for karma, / Like a sailor's mustache; Just suddenly married a poet, / With witchcraft, like night, eyes; The clouds float as sad as widows*).

Processes and actions are the basis for comparison in formations with the conjunction *как* (like) in both authors' works. We find the following in M. Lisyansky's works: *натянет, наливается, пьешь, разлеглись, стоит, хранили* (pulls, pours, drinks, lies down, stands, stored,) and others: *Лишь только жизнь натянет нервы, / Точь-в-точь как жилы в тетиве; Стоит сосна, как монолит* (*As soon as life pulls the nerves, / Just like the veins in a string; A pine tree stands like a monolith*). There are also examples in A. Surov's poetic discourse (*висят, говорила, грохочу, заплачет, отхлынула, пах, растаял, скакал, уйдет* и др. (hanging, talking, roaring, crying, flowing away, groin, melting, jumping, leaving, etc.): *Я грохочу, как паровоз; И ветер пах, как юбка у невесты* (I rumble like a steam locomotive; And the wind smelled like a bride's skirt).

Constructions with the conjunction *как* (like) can be opposed in meaning, after M. I. Cheremisina, to the so-called "modal-comparative" conjunctions (Cheremisina, 1976: 16), of which we have revealed only the conjunction *словно* (as though) in A. Surov's works. It expresses an apparent, unreal similarity: the comparison of objects not to real ones, existing in reality, but to fictional, imaginary prototypes: *Нужно просто поверить, / словно открыть тетрадь* (*You just need to believe / as though opening a notebook*). In this type of constructions the possibility of perceiving one situation through the image of another is also explicated: on the basis of various imaginary visualizations: *Я бреду, и во мне чернота, / словно*

след от костра (*I am delirious, and there is blackness in me, / as though a trail from a fire*). There are such units in M. Lisyansky's poems: *Рядом белая и синяя, / Словно день и ночь, сирень* (*Nearby is white and blue, / as though day and night, lilac*).

In M. Lisyansky's poetic discourse, comparison with images that do not exist in reality is also presented with a number of constructions with conjunctions *будто* (if) and *как будто* (as if): *Кран несет под небосвод / Груз, как будто невесомый* (*The crane carries under the firmament / Cargo, as if weightless*). These formations contain a comparison of real entities and processes with some image, i. e. potentially – real situations which, although they do not lie in the field of direct observation, reflect knowledge about the world around them.

The second largest group is made up of formations where comparability is expressed morphologically with the forms of the instrumental case. We have investigated 24 units in M. Lisyansky's works: *Одинокой чайкой пицала купоросная маета* (*A lonely seagull squeaked vitriol*). His poetic discourse is characterized by the introduction of such constructions into the sentences where there has already been some comparability. These are, as a rule, elements with the conjunction *как* (like): *Кровь бушует, прибоем шумит, / И забвения просит, как чуда!; Радуга свисает полукругом* (*The blood rages, the surf makes a noise, / And asks for oblivion, like a miracle!; The rainbow hangs in a semicircle*). There are 48 units in A. Surov's works: *Он плывет по туману, на небе заря петухами; И вылетел рассвет, мальчишкой угорелым...* (*He floats through the fog, in the sky dawn like roosters; And dawn flew out, a mad boy...*). As it is known, in the fiction language the instrumental case in the comparative sense is quite common. The authors under study use it in the meaning of comparison mainly with procedural units (*шумит, свисает, вылетел* и др. / *noises, hangs, flew out, etc.*).

The above-mentioned varieties of comparative constructions in M. Lisyansky's works can be significantly modified: they can be repeated in one sentence (*Они стоят, как перед немцем, / Как перед танком в том году, / Стоят с моим притихшим сердцем / В одном строю, / В одном ряду* (*They stand like in front of a German, / Like in front of a tank that year, / Stand with my quiet heart / In the same ranks, / In the same row*)), combined (*Путь воздушный невесом, как свет, / Он какой-то облачно-бугристый, / Солнечным сиянием укрытый... / Легкий, словно авиабилет*. (*The path is airy, weightless, like light, / It is some kind of cloudy-bumpy, / Sheltered by the sunshine ... / Light, like an air ticket*)). In A. Surov's poems we also observe repetition (*И когда я иду по*

свету, весь внутри, как трава, зелёный, / Тень моя впереди, как парус, по дороге лесной бежит; Слова горят, как в костре дрова, / Слова пристаю, как клей (And when I walk through the world, all inside, like grass, green, / My shadow is ahead, like a sail, runs along the forest road; Words burn like firewood in a fire / Words stick like glue)), layering (Свистел чижом, шипел ужом, / Висел москлицым миражом (Whistled like a siskin, hissed with a snake, / hung like a dreary mirage)) and integration (Красный цвет появился точкой, в области сердца, / И растёт, как цветок, как накал в черном-белом сплаве (The red color appeared as a dot, in the area of the heart, / And grows like a flower, like a glow in black and white alloy)).

In both authors' works a significant group (48 units) is made up of constructions with a comparative degree of adjectives. A. Vezhbitskaya's theory on the semantic structure of the comparative seems important for their interpretation (Vezhbitskaya, 1990: 147). Forming constructions with the help of an adjective in the comparative degree, M. Lisyansky, obviously, assumes that the object of comparison has certain inherent qualities. More often than other authors he uses comparatives *сильнее, тяжелее, вкуснее, дороже*: Сапоги по бедра, / Тяжелее стопудовых гирь; Но нигде и никогда / Уж вкусней еды не будет, / Чем у матери еда (stronger; heavier; tastier; more expensive: Thigh-high boots, / Heavier than one hundredweight weights; But nowhere and never / There will be no tastier food / Than mother's food). Such comparatives as *короче, нежней, выше, горше, хуже, быстрее, светлей, больше, лучше, белее, острее, тише, слышнее* (shorter; softer; higher; bitter; worse; faster; brighter; bigger; better; whiter; sharper; quieter; louder) and others have also been used: Дни унижений хуже бедности, / Годы гонений горше горя (Days of humiliation are worse than poverty, / Years of persecution are worse than grief). The author often resorts to stringing adjectives, thereby creating a concentration of surrounding world phenomena gradation: Беды нет горше в свете, / Чем матери беда. / И радости нет шире, / И к счастью – сто преград... / Нежней нет взгляда в мире, / Чем материнский взгляд! (There is no worse in light, / Than a mother is in trouble. / And there is no wider joy, / And fortunately – a hundred barriers ... / There is no more tender look in the world, / Than a mother's look!)

A. Surov uses fewer comparatives (27 units) than M. Lisyansky. Among them, the comparative *лучше* (better) is in priority: Впрочем, даже козлы / Лучшие людей, / потому что к природе близки (However, even goats / Better than people / because they are

close to nature), less often he uses comparatives *больше, горше, дольше* (larger; bitter; longer) etc.: И наши источники горше полыни-травы, / Вещи живут дольше людей (And our sources are bitter than wormwood-grass, / Things live longer than people). Comparison in such constructions is carried out on the basis of focusing on the manifestation degree of certain features in the object and prototype.

The components of the above analyzed two types of comparative constructions in the Mykolaiv region poetic discourse represent four donor and recipient conceptual spheres. The recipient conceptual sphere is anthropocentric, since it is represented mainly by comparison objects related to a person. In A. Surov's works there are 142 "Man" units. Secondary in terms of number and importance are "Abstractions" (76 units), "Nature" (47 units), and "Objects" (13 units). In M. Lisyansky's works there are 298 "Man" units, 96 "Nature" units, 65 "Abstractions" units, and 78 "Objects" units.

By means of comparison, the authors qualify a person in two aspects: a physical person (his appearance) and a feeling person. The recipient conceptual sphere "Man" includes an extensive group of objects of comparison, expressed by the grammatical category of person, explicated by personal pronouns: *он, она, они, я, ты* (he, she, they, me, and you). Among them, pronoun *я* (I) prevails in A. Surov's works: Я грохочу, как паровоз (I roar like a locomotive).

Pronouns *он, ты и мы* (he, you and we) are also frequent: Он с места рванулся, как демон; Они стоят, как перед немцем. / He rushed from his place like a demon; They stand as in front of a German (by M. Lisyansky's). Personal pronouns in this author's works are characterized by duality: they appear either with a concrete, real meaning, or with a generalized one. The same may be found in A. Surov's works: Такие, как мы, горожане. / Такие как мы. (People like us, townspeople. / People like us).

The peculiarity of authors' poetic discourse is the presence of comparison objects associated with a person's face: *лицо, глаза, щеки, челки* (face, eyes, cheeks, bangs). For example: Попробую легко и просто улыбнуться / в открытое, как блюдце, девчоночье лицо (I'll try to smile easily and simply / into a girl's face, open like a saucer (by M. Lisyansky)) and *Пылают щеки как жаровни* (Cheeks are burning like braziers (by A. Surov)). The poets also pay considerable attention to various physical and mental states of a person through the frequent use of objects of comparison *сердце, кровь, нервы* (heart, blood, nerves): Лишь только жизнь натянет нервы, / Точь-в-точь как жилы в тетиве (As soon as life pulls my nerves, / Just like the veins in a bow-

string (by M. Lisyansky)) and *Мое сердце холодно, как Снежная королева* (*My heart is cold like the Snow Queen* (by A. Surov)).

To denote a generalized subject of comparison, the authors often use such words that denote the social characteristics of a person. In M. Lisyansky's works these are *люди, работники, солдаты, матросы, рабочие, друг* (*people, workers, soldiers, sailors, workers, a friend*): *Но люди, как будто родня; Идут, идут работники завода, / Как будто братья из одной семьи.* (*But people are like relatives; Factory workers are walking, / As if brothers from the same family*). In A. Surov's works they are *поэт, мать, друг, рыбаки, дедушки* (*a poet, mother, friend, fishermen, and grandfathers*): *Поэт гуляет, как бродяга – вольный; И рыбаки, как бронзовые глыбы* (*The poet walks like a tramp – free; And the fishermen are like lumps of bronze*).

M. Lisyansky has also been registered to use proper names to denote a generalized subject of comparison: *К Вещам Володя безразличен, / А к людям он со всей душой* (*Volodya is indifferent to Things, / And he is with all his heart to people*). Anthroponyms are known to have a special function in a speech and social context (expressive, metaphorical, symbolic, connotative, characterizing, and mythological). M. Lisyansky's characters' names are typified in the sense that they are common and most favorite names among the people.

Cases of using objects of comparison with the meaning of "Abstractions" have also been fixed: *Путь воздушный невесом, как свет.* (*The airy path is weightless, like light*) (by M. Lisyansky). Whereas in A. Surov's works all of them mainly denote various qualities of a person: speech production (*И длинное, как будний день, молчанье* (*And long, like a weekday, silence*)); behavior (*И юное, как май, непослушанье* (*And youthful, like May, disobedience*)), feeling (*И крепкая, как водочка смороза, / твоя..., рукопожатие твое* (*And strong, like vodka from the cold, / yours ..., your handshake*)); sense of smell (*Запах твой, как солнечный восход* (*Your smell is like a sun rise*)).

The group "Nature" is represented first of all by objects and phenomena of inanimate nature both in M. Lisyansky's works (*И двинская вода как лед* (*And Dvinsk water is like ice*)) and in A. Surov's ones (*Облака плывут печальные как вдовы* (*Clouds float as sad as widows*)). The group covers flora and fauna. Flowers and their parts are diverse: *Из белых роз, как снега холодных* (*From white roses, like cold snow*). Birds are also preferred: *И к утру увидеть воронье, / Как черные бусы, на первый надетое луч* (*And by morning to see crows, / Like black beads, on the first ray worn*).

The "Subjects" group is the smallest. The authors represent various facts of life in it: *вещи, кран, катер, кораблик, нити, папироса, похлебка, спичка* (*things, a crane, a boat, a boat, threads, a cigarette, a soup, a match*), etc.: *Кран несет под небосвод / Груз, как будто невесомый* (*The crane carries under the firmament / Load, as if weightless*) (by M. Lisyansky) and *И у вещей, как у людей, / Бьется сердце порой; Как голубую незабудку / Я подарю старухе спичку* (*And things, like people, / Heart beats at times; Like a blue forget-me-not / I will give the old woman a match*) (by A. Surov).

Comparison prototypes are a kind of prism through which the author perceives reality. And here we have identified different priorities of the authors under study. The donor concept sphere analysis of A. Surov's individual style also shows the anthropocentricity of his worldview: "Man" – 125 units, "Nature" – 85 units; "Objects" – 65 units, "Abstractions" – 3 units. 234 "Abstractions" units; 163 "Nature" units; 115 "Objects" units dominate in M. Lisyansky's works.

The semantic components of the donor concept sphere of the dominant prototype groups are quite diverse.

A continuous sample in the group "Abstractions" by M. Lisyansky shows the highest frequency of the following comparison prototypes: *жизнь, тень, свет, невесомый, безвоздушна, пароль, отзыв, смерть, бедность, пытка, беда* (*life, shadow, light, weightless, airless, password, recall, death, poverty, torture, trouble*) and others. Most of them have negative connotation in the text: *смерть, бедность, горе, пытка, беда, воплощение страданий, откровений и забот* (*death, poverty, grief, torture, misfortune, the embodiment of suffering, revelations and worries*). The author compares a person with them: *Та женщина, которую любил он, / Как смерть стояла перед ним;* (*That woman whom he loved, / How death stood before him*); abstract negative concepts: *Дни унижений хуже бедности, / Года гонений горше горя* (*Days of humiliation are worse than poverty, / Years of persecution are worse than grief*).

We have registered only a few abstract nouns with a positive connotation: *чудо, свет* (*miracle, light*): *Кровь бушует, прибоем шумит / И забвения просит, как чуда; Не знаю только, как назвать очарованье, / что от лесной земли исходит, будто свет* (*Blood rages, rustles by the surf / And asks oblivion like a miracle; I just don't know what to call the charm, / that comes from the forest land like light*). As it can be seen from the examples, the objects of comparison here are also positively marked abstract concepts.

A separate semantic group is formed by abstract prototypes, one way or another related to the measure. This is either a temporary dimension: *вчера, день, ночь* (*yesterday, day, night*): *Рядом белая и синяя, / Словно день и ночь, сирень;* (*Nearby is white and blue, / Like day and night, lilac*); or shape *дугой, полукругом* (*arc, semicircle*): *Пляж изогнулся песчаной дугой* (*The beach is bent by a sandy arc*); or distance: *версты* (*miles*): */ А верста – словно сорок верст* (*A mile is like forty miles*).

A. Surov's group "Man" is represented by various groups of comparison prototypes. These are mainly generalized names: *человек, люди* (*man, people*) (*Спит новая весна как новый человек* (*A new spring sleeps like a new man*)); terms of kinship and relationship: *мать, сын, брат, вдова* (*mother, son, brother, widow*), etc. (*Все равно люблю его, как мать сына* (*I still love him like the mother of a son*)); professions, positions, titles: *моряк, прачка, генерал* (*sailor, laundress, general*), etc. (*И я по улицам иду, как генерал* (*And I walk along the streets like a general*)); parts of the body: *сердце, усы, пальцы* (*heart, mustache, fingers*), etc. (*Курю папиросу, / Как сердце мое, / Пустую* (*I smoke a cigarette, / Like my heart, / Empty*)). The given examples show the breadth of the author's anthropocentric worldview.

Conclusions. Summing up, we can state that the world comparative model represents a special semantic space of the poetic discourse of Mykolaiv region, which arises from the specifics of the structural organization of comparative formations of two types: syndetic (often with conjunctions *что* и *словно* (*that* and *as if*), less often with conjunctions *будто* (*if*), *как будто* (*as if*), *точно* (*exactly*)) and asyndetic (with the comparative degree of adjectives and the instrumental case). The dynamics of the surrounding world interpretation is presented to a reader or a listener by means of specific semantic content, which has eventful, socio-psychological, figurative and poetic information. With the help of the conjunction *как* (*like*) a qualitative comparison has mainly been carried out, reflecting the semantic identification of an object and a prototype in relation to an indefinite and definite quality. In constructions with the conjunctions *будто*(*if*), *как будто* (*as if*), *словно* (*as though*), a figurative comparison con-

taining the identification of an object with fictional phenomena has been presented.

In formations with an adjective in the comparative degree, the comparison has been carried out on the basis of focusing on the degree of the object and the prototype certain qualities manifestation, therefore their common features, on the basis of which the comparison has been made, are not decisive. The authors under study use the instrumental case in the meaning of comparison and assimilation mainly with procedural units, therefore the comparative combination acquires the meaning of temporary not permanent existence.

In the poetic discourse of Mykolaiv region there is a stable tendency to enhance the effect of comparison and create additional imagery by repeating, layering and combining comparative constructions of different types, on the one hand, and comparing different concept spheres, on the other hand.

In the world comparative model Mykolaiv authors present the world to a reader and a listener offering to compare and contrast a wide range of conceptual spheres, among which the recipient concept sphere "Man" dominates, which is the evidence of the anthropocentricity of their world comparative model.

The different semantic content of donor conceptual spheres is an indicator of each author's desire to convey his own, different from others, world outlook and attitude. In M. Lisyansky's poetic discourse the donor concept sphere "Abstractions" dominates and demonstrates the author's desire to show the uniqueness in the ordinary and establish associative connections where they cannot be found in everyday life. The priority of the donor concept sphere "Man" in A. Surov's poetic discourse may be one of his subjective approach manifestations.

The proposed research is promising for understanding the semantic nature of the category of comparability and its explication as a world comparative model in the poetic discourse of both a particular author and a group of authors belonging to the same national linguistic and cultural community. The discursive approach in the study of the world comparative model opens up a new dimension of the poetic work, since it includes such components of the poetic communication process as an author and a reader or a listener in the area of its consideration.

BIBLIOGRAPHY

1. Барменкова О. П. Компаративна модель світу в російській мові та її реалізація у творах І. Бабеля : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02. Київ, 2003. 20 с.
2. Вежбицкая А. Сравнение – градация – метафора. *Теория метафоры*. Москва : Прогресс, 1990. С. 133–152.
3. Кононенко В. И. Синонимика синтаксических конструкций в современном русском языке. Киев : Наукова думка, 1970. 143 с.
4. Леэметс Х. Д. Компаративность и метафоричность в языках разных систем. *Метафора в языке и тексте*. Москва : Наука, 1988. С. 92–108.
5. Лисянский М. Стихотворения. *Николаев литературный* : литературно-художественный интернет-журнал. URL: <http://litnik.org/index.php/poeziya/mark-lisyanskij> (Last accessed: 21.11.2020).
6. Монгилева Л. В. Семантическое пространство поэтического дискурса : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.19. Челябинск, 2004. 20 с.
7. Суrow А. Внутреннее пространство. Николаев : Издательство Ирины Гудым, 2008. 208 с.
8. Суrow А. Стихи. Николаев : Возможности Киммерии, 2003. 80 с.
9. Теория функциональной грамматики: Качественность. Количественность / под. ред. А. В. Бондарко. Санкт-Петербург : Наука, 1996. 264 с.
10. Черемисина М. И. Сравнительные конструкции русского языка. Новосибирск : Издательство Новосибирского университета, 1976. 270 с.

REFERENCES

1. Barmenkova, O. P. (2003). Komparatyvna model svitu v rosiiskii movi ta yii realizatsiia u tvorakh I. Babelia [Comparative model of light in Russian movement and implementation of I. Babel's creative work]: PhD (Thesis). Kiev, [in Ukrainian].
2. Vezhbitskaya, A. (1990). Sravnenie – gradatsiya – metafora. Teoriya metafory [Comparison – gradation – metaphor. Metaphor theory]. Moscow: Progress [in Russian].
3. Kononenko, V. I. (1970). Sinonimika sintaksicheskikh konstruktсий v sovremennom russkom yazyke. [Synonyms of syntactic constructions in modern Russian language]. Kiev: Naukova Dumka [in Russian].
4. Leemets H. D. Komparativnost' i metaforichnost' v yazykakh raznykh sistem. Metafora v yazyke i tekste. [Comparative and metaphorical in languages of different systems. Metaphor in language and text]. Moscow: Nauka [in Russian].
5. Lisyansky, M. Stikhotvoreniya. [Poems.] Nikolaev literary: literary and artistic online magazine. URL: <http://litnik.org/index.php/poeziya/mark-lisyanskij> [in Russian].
6. Mongileva, L. V. (2004). Semanticheskoe prostranstvo poeticheskogo diskursa [Semantic space of poetic discourse]: PhD (Thesis). Chelyabinsk [in Russian].
7. Surov, A. (2008). Vnutrennee prostranstvo. Nikolaev [Internal space. Nikolaev]: Irina Gudym Publishing House [in Russian].
8. Surov, A. (2003). Stikhi. Nikolaev [Poems. Nikolaev]: Possibilities of Cimmeria [in Russian].
9. Bondarko, A. V. (ed.) (1996). Teoriya funktsional'noy grammatiki: Kachestvennost'. Kolichestvennost' [The theory of functional grammar: Quality. Quantity]. St. Petersburg: Nauka [in Russian].
10. Cheremisina, M. I. (1976). Sravnitel'nye konstruktсий russkogo yazyka. [Comparative constructions of the Russian language]. Novosibirsk: Novosibirsk University Press [in Russian].

УДК 811

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-26>

Олена СИВАК,

orcid.org/0000-0002-2799-3685

кандидат економічних наук,

доцент кафедри теоретичної та прикладної лінгвістики

Державного університету «Житомирська політехніка»

(Житомир, Україна) *olena_syvak@ukr.net*

Катерина ОРЛОВА,

orcid.org/0000-0002-9985-0210

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри менеджменту і підприємництва

Державного університету «Житомирська політехніка»

(Житомир, Україна) *katya_oe@ukr.net*

Валентина КСЕНДЗУК,

orcid.org/0000-0001-7670-7350

кандидат економічних наук, доцент,

доцент кафедри економічної безпеки,

публічного управління та адміністрування

Державного університету «Житомирська політехніка»

(Житомир, Україна) *Walentyyna_ksiedzuk@ukr.net*

ЕКОНОМІЧНА ТЕРМІНОЛОГІЯ ЯК ОБ'ЄКТ ДОСЛІДЖЕННЯ

Сучасні глобалізаційні процеси, особливий статус економіки як науки призвели до широкої популяризації економічних термінів. З огляду на її складний і багатоаспектний понятійний апарат та умови науково-технічного розвитку суспільства, розширення міжнародних зв'язків розгляд економічної термінології як об'єкта дослідження є надзвичайно актуальним. Метою статті є дослідження поняття «економічна терміносистема» як явища, аналітичне опрацювання даних про структуру такої терміносистеми, характеристику, класифікацію та аналіз вживання економічних термінів сучасної української мови. У цій статті розглянуто економічну термінологію як явище сучасної української мови. Висвітлено питання щодо процесів термінотворення, структури термінологічної системи та класифікації економічних термінів української мови. У статті надано визначення економічного терміна. Проаналізовано та представлено різні види термінів за сферою використання та за будовою. Авторами подано приклади різних видів економічних термінів. Встановлено, що економічна термінологія – історично сформована сукупність термінів, яка виражає систему економічних понять і призначена забезпечувати специфічні потреби спілкування у сфері економічної науки та практики. Ця сукупність є спеціальним об'єктом вивчення як в економіці (зокрема, в економічній теорії), так і в мовознавстві (насамперед у нових її галузях – термінознавстві (теоретичні основи вчення про термін і термінологічну систему економіки) і лексикографії (науці про теорію і практику укладання словників)). Ідентифіковано та запропоновано ключові напрями наукових досліджень з економічних наук. Детально розглянуто і проаналізовано напрям прикладної економіки. Запропоновано класифікацію терміносистеми за напрямом прикладної економіки, що дає можливість реалізувати комплексний підхід до формування категоріального апарату економічних досліджень.

Ключові слова: терміносистема української мови, економічна термінологія, класифікація термінів, шляхи формування терміносистем, термінотворення.

Olena SYVAK,

orcid.org/0000-0002-2799-3685

Candidate of Economic Sciences,

Associate Professor at the Department of Theoretical and Applied Linguistics

Zhytomyr Polytechnic State University

(Zhytomyr, Ukraine) olena_syvak@ukr.net

Kateryna ORLOVA,

orcid.org/0000-0002-9985-0210

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Management and Entrepreneurship

Zhytomyr Polytechnic State University

(Zhytomyr, Ukraine) katya_oe@ukr.net

Valentyna KSENDZUK,

orcid.org/0000-0001-7670-7350

Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,

Associate Professor at the Department of Economic Security,

Public Management and Administration

Zhytomyr Polytechnic State University

(Zhytomyr, Ukraine) walentyna_ksiedzuk@ukr.net

ECONOMIC TERMINOLOGY AS AN OBJECT OF RESEARCH

Modern globalization processes, the special status of the Economy as a science have led to the widespread popularization of economic terms. Taking into consideration its complex and multifaceted conceptual apparatus and the conditions of scientific and technological development of society, the expansion of international relations, the consideration of economic terminology as an object of study is extremely relevant. The aim of the article is to study the concept of economic terminology as a phenomenon, analytical processing of data on the structure of terminology, characteristics, classification and analysis of the use of economic terms of the modern Ukrainian language. This article considers economic terminology as a phenomenon of the modern Ukrainian language. The issues of term formation processes, structure of terminological system and classification of economic terms of the Ukrainian language are covered. The article provides a definition of the economic term. Different types of terms by scope and structure are analyzed and presented. The authors give examples of different types of economic terms. It is defined that economic terminology is a historically formed set of terms that expresses a system of economic concepts and is designed to provide specific communication needs in the field of Economics and practice. This set is a special object of study both in Economics (particularly in Economic Theory) and in Linguistics (especially in its new branches – terminology (theoretical foundations of the doctrine of the term and terminological system of Economics) and Lexicography (the science of the theory and practice of compiling dictionaries)). The key directions of scientific research in Economic Sciences are identified and offered. The direction of Applied Economics is considered and analyzed in detail. The classification of the terminological system in the direction of Applied Economics is offered, which gives the chance to realize the complex approach to formation of the categorical apparatus of economic research.

Key words: *terminological system of the Ukrainian language, economic terminology, classification of terms, ways of formation of terminological systems, term formation.*

Постановка проблеми. Спеціалізована термінологія забезпечує найменування об'єктів, явищ і процесів, що виникають у нових галузях знань і сферах діяльності людини. Економіка має складний і багатоаспектний понятійний апарат, у якому відображається розвиток відповідної наукової думки. В умовах науково-технічного розвитку суспільства, розширення міжнародних зв'язків розгляд економічної термінології як об'єкта дослідження є надзвичайно актуальним.

Аналіз досліджень. Сучасні глобалізаційні процеси, особливий статус економіки як науки призвели до широкої популяризації економічних термінів. Економічну термінологічну систему

української мови нині досліджують мовознавці: Г. Чорновол, Т. Дячук, Д. Шапран, Л. Гарашенко, Н. Краснопольська, Л. Боднарчук та ін. Особливої ваги набувають нині питання культури ділового мовлення у працях відомих науковців-економістів Г. Калетніка, А. Мазура та філологів-практиків і педагогів-методистів Н. Тимошук, Н. Гаврилюк, Р. Кравця, В. Молоченко та інших.

Мета статті полягає у дослідженні поняття «економічна терміносистема» як явища, аналітичному опрацюванні даних про структуру такої терміносистеми, характеристики, класифікації та аналізу вживання економічних термінів сучасної української мови.

Виклад основного матеріалу. З інтенсивним розвитком новітніх інформаційних технологій економічна термінологія перебуває у стані постійного розвитку й вдосконалення і з огляду на це вимагає систематичного й детального опрацювання.

В Енциклопедичному юридичному словнику поняття «економічний термін» використовується у значенні словесних позначень державно-правових понять, за допомогою яких виражається і закріплюється зміст нормативно-правових розпоряджень держави» (Marchard, 2002: 175).

Під економічним терміном ми розуміємо спеціальне слово (або словосполучення), прийняте у професійній економічній діяльності, яке вживається в особливих умовах.

У першій половині ХХ ст. виникає й набуває поширення системно-структурна лінгвістична парадигма, в основу якої покладено принципи цілісності та системності в дослідженнях мовних явищ. На думку Б. Серебреннікова, «навіть чи можна назвати нині таку галузь знань, прогресивний розвиток якої не був би у той чи інший спосіб пов'язаний із упровадженням до неї понять системи і структури. Вивчення системи і структури стало одним із центральних завдань більшості теоретичних дисциплін, що переходили в міру свого вдосконалення від простого споглядання спостережуваних фактів до їх класифікації, а далі, після уточнювання сфери поширення, до пізнання глибинних властивостей об'єкта і принципів його організації» (Серебренников, 1972: 8).

Підвищена увага до методології наукових досліджень й орієнтація в них на системний підхід, а також аналіз публікацій такої тематики доводить, що науковці різних галузей знань поняттю «система» надають особливої ваги. Наприклад, В. Коштоєв дефінує систему як внутрішньо організовану гетерогенну цілісність, елементи якої перебувають у відносинах (зв'язках) між собою так, що виникає, як мінімум, одна нова інтеграційна якість, не властива жодному з елементів цієї цілісності (Коштоєв). Ю. Келін характеризує систему також як цілісну сукупність безлічі взаємочинних елементів, цілеспрямований взаємозв'язок між якими в часі і просторі утворює структуру системи, а цілеспрямована зміна зв'язків між елементами в часі – організацію системи (процес взаємодії між елементами системи на певний момент часу) (Келін).

У мовознавстві систему розуміють як сукупність взаємопов'язаних, взаємозумовлених елементів, що утворюють складнішу єдність, розглядувану з боку елементів – її частин, а під структурою – склад і внутрішню організацію єди-

ного цілого, розглядуваного з боку його цілісності. На нероздільності понять системи і структури наполягав і французький мовознавець Е. Бенвеніст: «Трактувати мову як систему – означає аналізувати її структуру» (Бенвеніст, 1974: 64).

Методологія системного підходу швидко проникає в наукові дослідження мовознавців, орієнтуючи їх на розкриття сутності складного об'єкта і виявлення різноманіття зв'язків усередині кожного об'єкта. Саме застосування системного підходу з усім його поняттєвим апаратом для потреб термінознавства дає змогу побудувати модель функціонування наукової мови загалом: закономірного й випадкового, її внутрішніх суперечностей, а що дуже важливо – історичного характеру взаємодії науково-технічної мови й суспільства, зокрема, дедалі більшого зростання суспільного запиту на відображення у науковій термінології галузевих інновацій.

На думку Т. Алесинської, важливими є такі чотири властивості об'єкта, щоб його можна було вважати системою, як: 1) цілісність і членованість (системою є цілісна сукупність елементів, що взаємодіють один з одним; відповідно до мети аналізу система може бути умовно розподілена на окремі елементи); 2) зв'язки – це те, що сполучає об'єкти і властивості у системному процесі в єдине ціле (елементи системи перебувають у зв'язках, що визначають інтеграційні ознаки системи; зв'язки між елементами системи мають бути сильнішими, ніж зв'язки окремих елементів із зовнішнім середовищем); 3) організація – це внутрішня впорядкованість, узгодженість взаємодії елементів системи, певна структура зв'язків між її елементами; 4) інтеграційні ознаки (емерджентність) властиві системі загалом, але не властиві жодному з її елементів окремо; елементи, об'єднані в систему за допомогою організованих зв'язків, призводять до появи системного (синергетичного) ефекту, за якого цінність об'єднаної системи більша, ніж сума окремих частин, з яких вона побудована (Алесинська, 2005).

З усього розмаїття дефініцій поняття «терміносистема» виокремимо, наприклад, визначення О. Шмельової, яка вважає терміносистему перш за все системою термінів, в основу якої покладено класифікації понять, причому вкрай важливою є необхідність визначати термінувальні ознаки і поняття, спираючись на класифікаційні схеми, однак при цьому одиниці терміносистеми повинні відображати спільний формат термінованого поняття з іншими, а також свою специфічність (Шмельова, 2010: 18).

На особливу увагу заслуговує новітнє формулювання термінологічної системи з огляду на когнітивний підхід, використовуваний у сучасному термінознавстві. Так, Л. Манерко визначає термінологічну систему як «свідомо конструйовану сукупність термінів, що була визначена за посередництва категоризованої і концептуалізованої інформації з огляду на логіко-поняттєві, когнітивно-мовні, дискурсивні й власне термінологічні вимоги» (Манерко, 2009: 119).

Для прикладу візьмемо таку галузь наукових знань, як економіка, що має досить розгалужену систему понять. Термінологія у економічних науках формується відповідно до класифікаційних груп напрямів наукових досліджень. У вітчизняній науковій думці прийнято виділяти чотири ключові групи економічних наук: економічну теорію (політекономію, макроекономіку, мікроекономіку); історико-економічні науки (економічну історію, історію економічних учень); функціональні науки (фінанси, кредит, маркетинг, менеджмент, бухгалтерський облік, страхування, управління проектами тощо); конкретно-економічні науки (економіку сільського господарства, економіку транспорту, економіку машинобудування тощо) (Мацелюх, Максименко, Круш, Мартиненко, Теліщук, 2016: 34). Вважаємо, що такий поділ є обґрунтованим з точки зору формування об'єктного та предметного розуміння відповідних наук, водночас з точки зору академічної активності та інтеграції наукової думки до світового інформаційного простору доцільно звернути увагу на зарубіжний досвід.

Натепер однією з найбільш поширених класифікацій напрямів наукових досліджень, за якими формується відповідний термінологічний апарат, є система, розроблена Journal of Economic Literature. Зазначений підхід до класифікації наукових напрямів нині широко використовується у публікаційній та академічній активності науковців усього світу. Таким чином, можемо зауважити, що до складу сучасної економічної термінології входить спеціальна лексика таких підсистем економічної науки (відповідно до класифікації JEL), як: загальна економіка та викладання; історія економічної думки, методологія та нетрадиційні підходи; математичні та кількісні методи; мікроекономіка; макроекономіка та монетарна економіка; міжнародна економіка; фінансова економіка; державна економіка; охорона здоров'я, освіта та соціальне забезпечення; економіка праці та економіка народонаселення; право та економіка; організація промислових ринків; управління бізнесом та економіка бізнесу, маркетинг та бухгалтерський

облік; економічна історія; економічний розвиток, технологічні зміни та зростання; економічні системи; економіка сільського господарства та природних ресурсів, економіка природокористування; економіка міських та сільських територій, регіональна економіка, економіка ринку нерухомості та транспорту; інші категорії; інші спеціальні теми (JEL Classification System). Вважаємо, що за умов глобалізації наукових процесів доцільним є врахування відповідної класифікації у процесі здійснення наукових досліджень та формування відповідних фахових терміносистем.

Необхідною попередньою умовою впорядкування економічної термінології є дослідження її як окремої специфічної підсистеми сучасної літературної мови, яка використовує засоби і способи загальномовної номінації зі спеціальною метою найменування наукових економічних понять. Лише такий підхід дає можливість висвітлити об'єктивні тенденції розбудови економічної терміносистеми сучасної мови.

Економічну термінологію можна вивчати у плані синхронному й діахронному. Синхронний підхід передбачає вивчення стану економічної термінології як системи взаємозв'язаних і взаємозумовлених терміноелементів у певний момент його розвитку. Діахронний підхід до вивчення економічної термінології полягає в тому, що її розглядають у процесі історичного розвитку – від появи праць з економіки до сучасних досліджень з цієї галузі людських знань.

Сучасній економічній терміносистемі притаманні два види системності – логічна та мовна. Під логічною системністю розуміють ієрархію понять, що відображають родо-видові відношення. Мовну системність становить структурна типологія термінів (синтез простих, складних і складених номінацій), а також системні відношення (полісемія, синонімія, антонімія) між ними.

З огляду на сферу використання, терміни поділяють на загальнонаукові (наукова ідея, аксіома, об'єкт дослідження, предмет дослідження, елемент, функція, гіпотеза, інформація, система, програма, структура, діапазон, документ, справа, закон, теорія тощо), міжгалузеві (дохід, витрати, прибуток, персонал, управління, менеджмент, оплата праці, продуктивність, бюджет, проект, логістика тощо) та вузькогалузеві (вибірка, дисконтування, сегментація, диференціація, інтеграція, транспортно-заготівельні витрати, брендинг, бенчмаркінг, чиста приведена вартість тощо).

За будовою економічні терміни не є однорідними. Їх можна поділити на такі групи: а) однослівні (підприємство, пролонгація, спонсор, ціна);

Рис. 1. Економічні науки

б) лексичні одиниці, утворені шляхом аппозитивного складання (рахунок-фактура, премія-брутто, банк-емітент) чи з препозицією атрибута (бланковексель, брутто-ставка, бізнес-план, брутто-відсотки), такі лексеми кваліфікуються як терміни, ускладнені прикладкою, чи як бінарні структури, компоненти яких пов'язані між собою сурядним зв'язком; в) терміни-словосполучення (двокомпонентні: ножиці цін, фінансова криза, податкова декларація; трикомпонентні: карткова система рахівництва, тарифи оплати праці, гарантовані цінні папери; чотирикомпонентні: підтримування потужності чинного підприємства, капітальний ремонт основних засобів, преміальна система заробітної плати; п'ятикомпонентні: звіт про фінансово-майновий стан підприємства, індекс купівельної спроможності грошової одиниці, квота в міжнародному валютному фонді, коефіцієнт забезпечення відсотків за кредитами. Серед еко-

номічних термінів нерідко можна зустріти й такі, що мають більшу кількість компонентів.

Економічну термінологію можна поділити на такі лексикотематичні групи: а) назви осіб, що займаються економічною діяльністю: акціонер, маклер, менеджер; б) назви математичних показників: коефіцієнт придатності основних засобів, коефіцієнт покриття, індекс заробітної плати; в) назви організацій, що

займаються фінансово-економічною діяльністю: Міжнародний банк реконструкції та розвитку, Державна комісія з цінних паперів і фондового ринку, Міжнародний валютний фонд; г) назви економічних процесів: факторинг, трейдинг; ґ) назви фінансових паперів: вексель, акція, облигація; д) назви банківських і фінансових політик і систем: дефляційна політика, валютна політика, кредитно-грошова політика, фіскальна політика; е) назви грошових одиниць країн світу: гривня (Україна), ієна (Японія), халал (Саудівська Аравія); ж) назви нормативних документів і законів: бюлетень курсу іноземної валюти, закон грошового обігу, закон попиту і пропозиції.

За походженням економічні терміни класифікують: а) власне українські слова (борг, вартість, взаємозалік, викуп, витрати, відрахування, готівка); б) слова-гібриди, тобто такі, що складаються з двох коренів, один з яких є власне українським, інший – запозиченим (векселедавець, векселедержатель, грантодавець, субрахунок, фондододача); в) лексика, запозичена з різних мов світу (латинські запозичення: актив, акцепт, дебет; французькі запозичення: аваль, аванс, авуари, ажур; англійські запозичення: доларизація, дисконт, демпінг, брокер; італійські запозичення: а-конто, авіста, інкасатор; німецькі: вексель, декорт, індосат; грецькі: базис, економія, іпотека; іспанські: ембарго; голландські: лаг).

Запозичення поділяються на фонетичні, кальки, семантичні та запозичення словотвірних елементів. Класифікувати запозичення можна також за ступенем асиміляції: повністю асимільовані, частково асимільовані, тобто такі, що залишилися іншомовними за вимовою, написанням чи граматичними формами, а також частково асимільовані, що позначають поняття, пов'язані з культурно-історичними цінностями та географічними особливос-

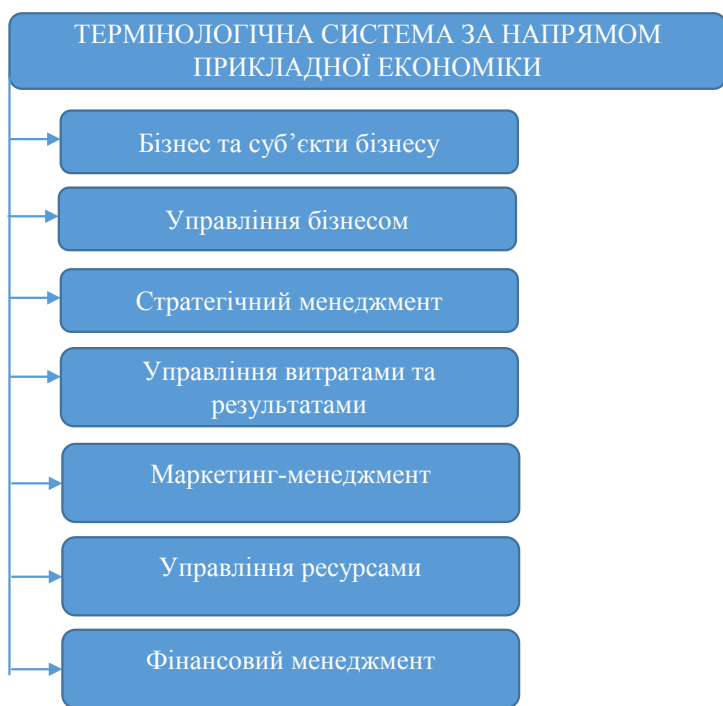

Рис. 2. Терміносистема за напрямом прикладної економіки

тями інших держав і такі, що не мають українського еквівалента.

У своїй сукупності економічні терміни формують відповідну термінологічну систему, структуру якої доцільно ідентифікувати на підставі ключових напрямів наукових досліджень (рис. 1).

В основу запропонованої класифікації покладено об'єктний принцип, тобто напрями економічних наук, що об'єднані відповідно до об'єкта досліджень. Водночас зазначена класифікація забезпечує синтез двох вищерозглянутих підходів.

Кожен із напрямів, відповідно, може бути деталізований та конкретизований за більш вузькими сферами досліджень, що визначатимуть формування відповідних терміносистем. Пропонуємо як приклад розглянути напрям прикладної економіки. Прикладна економіка як напрям економічних досліджень передбачає визначення можливостей апробації економічної теорії та національної і галузевої економіки у діяльності окремих суб'єктів господарювання. Приклад термінологічної системи за відповідним напрямом економічної науки наведено на рис. 2.

На рис. 2 наведено приклад формування терміносистеми за напрямом прикладної економіки. Зрозуміло, що наведений приклад не є єдино можливим, проте вважаємо, що розглянуте групування напрямів наукових досліджень дає можливість реалізувати комплексний підхід до формування категоріального апарату економічних досліджень.

Отже, економічна термінологічна система – це значна за обсягом сукупність термінологічних

підсистем, що відображають конкретні напрями наукових досліджень, є, з одного боку, автономними, а з іншого боку, компліментарними, та функціонують у взаємозв'язку з метою забезпечення інформаційно-термінологічного підґрунтя проведення наукових досліджень.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можемо констатувати, що економічна термінологія – історично сформована сукупність термінів, яка виражає систему економічних понять і призначена забезпечувати специфічні потреби спілкування у сфері економічної науки та практики. Ця сукупність є спеціальним об'єктом вивчення як в економіці (зокрема, в економічній теорії), так і в мовознавстві (насамперед у нових її галузях – термінознавстві (теоретичні основи вчення про термін і термінологічну систему економіки) і лексикографії (науці про теорію і практику укладання словників). Формування економічного словника у системі мови відбувається під впливом зовнішніх і внутрішньомовних факторів. На характер і динаміку його розвитку впливають конкретні суспільно-політичні умови: тип виробничих відносин, співвідношення класових сил, зміни суспільно-державного устрою, міжнародні відносини, мовна політика та ін. Рівень розвитку терміносистеми економіки залежить від накопиченого державою (нацією) досвіду економічного врегулювання суспільних відносин, глибини наукового вивчення економічних явищ і категорій, заходів щодо упорядкування, систематизації та лексикографічного опису терміносистеми економіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. JEL Classification System. EconLit Subject Descriptors. American Economic Association. URL: <https://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php?view=jel>. (дата звернення: 15.11.2020).
2. Marchand H. The categories and types of present-day English word – formulation. *Alabama Linguistic and psychological series*. 2002. No. 13. XX. 379 p.
3. Алесинская Т. В. Основы логистики. Общие вопросы логистического управления : учебное пособие. Таганрог : Изд-во ТРТУ, 2005. 121 с.
4. Бенвенист Э. Общая лингвистика. / под ред. Ю. С. Степанова. Москва : Прогресс, 1974. 447 с.
5. Економічні теорії в системі наукових економічних знань : навчальний посібник. 2-ге вид. перероб. та доп. / Н. П. Мацелюх, І. А. Максименко, П. В. Круш, В. В. Мартиненко, М. М. Телішук та ін. Київ : Видавництво «Центр учбової літератури», 2016. 226 с.
6. Келин Ю. Е. Общая теория систем: к вопросу о системообразующих признаках. URL: <http://www.eabc.edu.ee/~jurikelin/index.html> (дата звернення: 17.11.2020).
7. Коштоев В. В. Информационные системы и феномен жизни. URL: <http://www.linkexchange.ru/users/008804/goto.map> (дата звернення: 17.11.2020).
8. Манерко Л. А. Понятие «терминосистема» в современном терминоведении. *Современные тенденции в лексикологии, терминологии и теории LSP* : сборник научных трудов. Москва : Изд-во МГОУ, 2009. С. 207–220.
9. Общее языкознание. Внутренняя структура языка / под ред. Б. А. Серебренникова. Москва : Наука, 1972. 564 с.
10. Шмелёва О. Ю. Терминологические процессы в синхронии и диахронии (на материале английского языка). Санкт-Петербург : Изд-во СПбГУЭФ, 2010. 120 с.

REFERENCES

1. JEL Classification System. EconLit Subject Descriptors. American Economic Association. URL: <https://www.aeaweb.org/econlit/jelCodes.php?view=jel>.
2. Marchand, H. The categories and types of present-day English word – formulation. *Alabama Linguistic and psychological series*. 2002. No. 13. XX. 379 p.
3. Alesinskaya, T. V. Osnovy' logistiki. Obshhie voprosy' logisticheskogo upravleniya [Basics of logistics. General issues of logistics management] : ucheb. pos. Taganrog : Izd-vo TRTU, 2005. 121 p. [in Russian].
4. Benvenist, E. Obshhaya lingvistika. [General linguistics] / pod red. Yu. S. Stepanova]. Moskva : Progress, 1974. 447 p. [in Russian].
5. Ekonomichni teorii v systemi naukovykh ekonomichnykh znan: navchalnyi posibnyk [Economic theories in the system of scientific economic knowledge]: 2-he vyd. pererob. ta dop. / N. P. Matseliukh, I. A. Maksymenko, P. V. Krush, V. V. Martynenko, M. M. Telishchuk ta in. Kyiv : Vydavnytstvo "Tsentr uchbovoi literatury", 2016. 226 p. [in Ukrainian].
6. Kelin, Yu. E. Obshhaya teoriya sistem: K voprosu o sistemoobrazuyushhikh priznakakh. [General Systems Theory: On the Question of System-Forming Features]. URL: <http://www.eabc.edu.ee/~jurikelin/index.html> [in Russian].
7. Koshtoev, V. V. Informacziorny'e sistemy' i fenomen zhizni [Information systems and the phenomenon of life]. URL: <http://www.linkexchange.ru/users/008804/goto.map> [in Russian].
8. Manerko, L. A. Ponyatie "terminosistema" v sovremennom terminovedenii [The concept of "terminology system" in modern terminology]. *Sovremenny'e tendenczii v leksikologii, terminologii i teorii LSP* : sb. nauch. tr. Moskva : Izd-vo MGOU, 2009. Pp. 207–220 [in Russian].
9. Obshhee yazy'koznanie. Vnutrennyaya struktura yazy'ka [General linguistics. Internal structure of the language] / pod red. B. A. Serebrennikova. Moskva : Nauka, 1972. 564 p. [in Russian].
10. Shmelyova, O. Yu. Terminologicheskie proczessy' v sinkhronii i diakhronii (na materiale anglijskogo yazy'ka). [Terminological processes in synchronicity and diachrony (based on the English language)]. Sankt-Peterburg: Izd-vo SPbGUE'F, 2010. 120 p. [in Russian].

УДК 398

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-27>

Єлізавета СІВАК,

orcid.org/0000-0002-4018-5017

заслужений працівник культури України,
викладач кафедри соціокультурної діяльності
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *yeliz_sivak6493-13@turdoch.in*

Іван ДОБОШ,

orcid.org/0000-0001-5035-1683

студент II курсу
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *dobosh.iv@kpi.com.de*

Анна КУЗАН,

orcid.org/0000-0002-5743-3881

студентка II курсу
Ужгородського інституту культури і мистецтв
(Ужгород, Україна) *ann.kuzan_13@uoel.uk*

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ ЯК КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН

У даному науковому дослідженні обговорюються питання усної народної творчості як культурологічного феномену з точки зору наявної системи поглядів на питання розвитку народного фольклору. Усна народна творчість вже давно вважається системною складовою частиною народної культури, однією з характерних ознак рівня розвитку культури окремого народу та його мовної розвиненості в контексті історичного розвитку. Дослідження усної народної творчості сприяє якісному вивченню культури народу, його мовних традицій та є необхідним із точки зору повноцінного розуміння справжнього місця окремого народу у світовому культурному просторі та формування різноманітних аспектів самосвідомості представників окремого народу. Актуальність заявленої тематики дослідження зумовлюється необхідністю вивчення усної народної творчості в контексті культурного розвитку окремого народу з точки зору якісного розуміння його справжнього місця в культурному світі. Методологія даного наукового дослідження спирається на системний підхід до визначення головних чинників, що мають місце в контексті історичного розвитку усної народної творчості з точки зору формування мовної культури народу, та аналітичне дослідження процесів, що мають місце в контексті історичного розвитку культури народу загалом та його мовної культури зокрема. Основними результатами, що були отримані в ході даного наукового дослідження, можна вважати визначення основних напрямків усного народного фольклору, його типових форм та традицій, а також місце та значення усної народної творчості як культурологічного феномену в різних сферах громадського життя. Перспективи подальших наукових досліджень у рамках заявленої тематики даної наукової розвідки зумовлюються актуальністю питань розвитку усної народної творчості в контексті формування та вдосконалення мовної культури народу загалом. Прикладна цінність даного наукового дослідження полягає в можливості застосування на практиці його результатів із метою отримання якісної картини оцінювання усної народної творчості як культурологічного феномена стосовно розвитку культури окремого народу.

Ключові слова: усна народна творчість, культурний розвиток, культурологічний феномен, народна художня культура, моральні цінності фольклору.

Yelizaveta SIVAK,

orcid.org/0000-0002-4018-5017

Honored Worker of Ukraine Culture,

Senior Lecturer at the Department of Socio-Cultural Activity

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) yeliz_sivak6493-13@murdoch.in

Ivan DOBOSH,

orcid.org/0000-0001-5035-1683

Student

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) dobosh.iv@kpi.com.de

Anna KUZAN,

orcid.org/0000-0002-5743-3881

Student

Uzhhorod Institute of Culture and Arts

(Uzhhorod, Ukraine) ann.kuzan_13@uoel.uk

ORAL FOLK ART AS A CULTUROLOGICAL PHENOMENON

This study discusses the issues of oral folk art as a cultural phenomenon in terms of the existing system of opinions on the development of folklore. Oral folk art has long been considered a systemic component of folk culture, one of the hallmarks of the level of cultural development of an individual nation and its linguistic development in the context of historical development. The study of oral folk art contributes to the qualitative study of the culture of the people, its language traditions, and is necessary in terms of a full understanding of the true place of the individual in the world cultural space and the development of various aspects of self-consciousness. The relevance of the subject is conditioned by the need to investigate oral folk art in the context of cultural development of an individual nation in terms of a qualitative understanding of its true place in the cultural world. The methodology of this study is based on a systematic approach to determining the main factors that take place in the context of the historical development of oral folk art from the standpoint of the development of the language culture of the people and an analytical study of the processes taking place in the context of the historical development of the culture of the people in general and its language culture in particular. The main results obtained in the course of this study include the definition of the main directions of oral folklore, its typical forms and traditions, as well as the place and importance of oral folk art as a cultural phenomenon in various spheres of public life. Prospects for further research within the subject area of this study are determined by the relevance of the development of oral folk art in the context of the development and improvement of language culture of the people in general. The applied value of this study lies in the possibility of applying its results in practice in order to obtain a qualitative picture of the evaluation of oral folk art as a culturological phenomenon in relation to the development of culture of an individual people.

Key words: *oral folk art, cultural development, culturological phenomenon, folk art culture, moral values of folklore.*

Постановка проблеми. Усна народна творчість має величезне значення в питаннях формування загальної культури народу, характерних рис його національної автентичності та здатності визначати та підтримувати власні культурні традиції. Усна народна творчість як культурологічний феномен має своє відображення в різноманітних сферах народної творчості та життя народу, таких як пісенна та віршована творчість, народна педагогіка та виховання підростаючого покоління. Головними елементами усної народної творчості, які використовувалися у традиції української народної педагогіки як засоби морального виховання дітей, були колискова та лірична пісня, прислів'я і приказки, казки. Звернення до досвіду морального виховання в народній педагогіці є сьогодні, в

умовах кризи ціннісної сфери вітчизняної системи освіти, особливо актуальним (Коротких, 2017: 55).

Твори усної народної творчості (до таких традиційно відносяться казки, билини, загадки, прислів'я, приказки, пісні та інші види та жанри) складають скарбницю народної художньої культури, в тому числі і з точки зору кристалізації в них протягом багатьох століть загальнозначущих духовних цінностей та моральних заповідей. Із цієї точки зору найважливішим є визначити необмежений аксіологічний потенціал усної народної творчості, яка не втратила у століттях своєї домінантною суті «формування людського в людині» з позиції цілісної свідомості: морального, етичного, правового, естетичного, релігійного, екологічного тощо.

На думку багатьох дослідників, усна народна творчість є традиційною для певного етносу побутовою художньою діяльністю, що у формі кінцевого результату відображає філософсько-естетичну самосвідомість народу, яка сформувалася як наслідок багатовікової комунікації колективно-культурного типу, що проявляється перш за все в усній формі та в нескінченній множинності варіантів творчого проявлення (Рогачев, 2010: 136). Усна народна творчість як культурологічний феномен має бути розглянута як творча традиція народу, що являє собою складний комплекс духовно-опредметнених, художньо-естетичних та нехудожніх явищ, що відображають особливості народного менталітету в контексті ставлення до тих чи інших речей. У цьому контексті та конкретно із цієї позиції сприйняття усної народної творчості поза всяким сумнівом є важливою та суттєвою формою відображення певних культурних тенденцій та знакових історичних подій із точки зору їх сприйняття народом та надання ним належної оцінки цим явищам. Невипадковим є той факт, що усна народна творчість на теперішній час розглядається як самостійний різновид духовної практики, що має власні закони та тенденції розвитку, свої можливості, а також засоби впливу на історію, людей, а також на їхні думки та дії.

Однак до недавнього часу серйозних досліджень в області аксіології народного епосу не з'являлося, замість того робилися все нові спроби відшукати у творах українського народного фольклору скам'янілі залишки «вихідної» індоєвропейської міфології, виявити сюжети або ж нав'язати билині виключно функцію усного історичного джерела. Надзвичайно дбайливе ставлення до своїх казок із боку народу, здавалося, вказувало на те, що фольклорні твори є для українців не стільки сховищем колективної історичної пам'яті, скільки актуальним засобом народної педагогіки, осмислення національної ідеї та історичної місії (Миронов, 2016: 45). Таким чином, у теперішній час та з огляду на реалії часу минулого є вкрай важливим питанням виявлення головних чинників розвитку усної народної творчості як культурологічного феномену та позначення можливих перспектив його подальшого вивчення в контексті історичних реалій розвитку.

Аналіз досліджень. Дослідження питань розвитку та становлення усної народної творчості як культурологічного феномену має місце в наукових роботах авторів О. І. Алексеевої (2012), О. В. Коротких (2017), С. Н. Зенина, М. С. Жирова (2009), М. К. Шемякиної (2012), А. С. Миронова (2016; 2018) та багатьох інших дослідників

питань, що стосуються розвитку усної народної творчості та фольклорних традицій слов'янських народів у контексті розвитку їхньої історії.

У своїх наукових дослідженнях вказані вчені наполягають на визначенні значення впливу фольклорних творів на різноманітні аспекти суспільного розвитку, а також відмічають багатогранність фольклорних творів, властивих слов'янському етносу. Крім того, зазначенні наукові дослідження мають велике значення з точки зору якісного відображення основних етапів розвитку етнічного фольклору та його впливу на формування культурних та мовних традицій народу загалом. Автори всебічно та якісно відображують у своїй роботі різноманітні чинники, що мають значення з точки зору висвітлювання значення усної народної творчості як культурологічного феномену в контексті розвитку культури та мови народу.

Мета статті полягає у визначенні вагомих чинників існування усної народної творчості як культурологічного феномену в контексті розвитку народу і формування його культури та мовних традицій.

Виклад основного матеріалу. Складне соціальне побутування усної народної творчості як культурологічного феномену, включення до нього різнопланових явищ, що мають місце в соціальному та культурному житті суспільства, несуть у собі предмети різних культур, мистецтв, а також об'єктів культурної та побутової сфери. Однією з найбільш характерних рис усної народної творчості як культурологічного феномену є обов'язкове відображення у структурі його змісту центральних аксіологічних характеристик народного буття, що має набувати різних форм та проявів вираження. Виховний потенціал творів народного фольклору, їхня здатність зберігати та передавати цінності незмінно підкреслюється авторами навчальної літератури з висвітлення різноманітних аспектів усної народної творчості. Однак, обмежуючись переліком «загальнолюдських» цінностей (патріотизм, гуманізм, волелюбність, соціальна активність, безстрашність та ін.), сучасні дослідники фольклору ще не вживають аксіологічного аналізу текстів билин, народних пісень, колядок тощо та не приходять на його основі до висновків про можливу наявність унікальних ціннісних концептів слов'янської цивілізації, що містяться та є трансльованими народним епосом, про самобутню ієрархії цінностей (Миронов, 2016: 47).

Пісенний фольклор є невід'ємною складовою частиною усного народного фольклору, одним із найхарактерніших його проявів. Будучи позачасовим ядром народної художньої культури, що

постійно змінюється, пісенний фольклор постає у вигляді складного комплексу духовних та матеріальних, художньо-естетичних й нехудожніх явищ, текстів, словесно-музичних зразків. Як специфічний, універсальний код, який акумулює соціокультурний досвід етносу, його неповторну історію (в тому числі історію культури) і повторювані біологічні цикли в круговороті пір року, фольклор та його жанри можна всебічно осмислити лише в контексті стрункої термінологічної концепції, заснованої на парадигматичному ряді: (вертикальній площині) «культура – народна художня культура – фольклор – народна музична (пісенна) творчість – народна пісня» (Шевчук, 2017: 106).

Національна неповторність, етнокультурна ідентичність втілюються у фольклорі завдяки відкриттям представників вітчизняної фольклористики як мистецтво усної безписьменної традиції того чи іншого етносу, як «колективне й засноване на традиціях творчість груп або індивідуумів, яке визначається надіями і сподіваннями суспільства, що є адекватним вираженням їх культурної та соціальної самобутності. До розмаїття форм фольклору поряд з іншими належать мова, література, музика, танці, ігри, міфологія, ритуали, звичаї, ремесла, архітектура та інші види мистецтва. Фольклор (в ширшому сенсі) – традиційна народна культура» (Алексеева, 2012: 19).

Розуміння усної народної творчості (фольклору) в контексті його традицій, історії, явищ минулого та сьогодення є дуже умовним, тому необхідно робити деякі істотні застереження з огляду на те, що як однопорядкові мають бути названі явища, що наділяються різним змістом. Беручи до уваги позиції світової науки щодо визначення народного фольклору та трактуючи його характерні риси та особливості, необхідно зумовлювати його особливе місце в народній фольклористиці. Оскільки усна народна творчість є формуванням, що розвивається, всередині якого відбуваються постійні розшарування, процес зародження – відмирання форм, жанрів, течій, з'являються вторинні форми, а також форми фольклорної кітч-культури. Зовнішня архітектоніка фольклору все більш ускладнюється за рахунок розвитку творчості маргінальних та дрібних соціальних груп. Інакше кажучи, йдеться про затвердження нового погляду на фольклор як на побутову утилітарно-естетичну систему, що функціонує в умовах культурно-національних процесів, що протікають дуже динамічно.

Складне синкретичне синтетичне духовно-матеріальне явище, фольклор представлений безліччю складових частин: фольклором пісенним, інструментальним, хореографічним, обрядовим,

усно-поетичним, драматичним, декоративно-прикладною творчістю, народною архітектурою, народною іграшкою тощо. Осмислення фольклору як цілісної системи різних видів та жанрів народної творчості дає підставу підійти до аналізу поняття «народна пісенна творчість» як особливого роду словесно-музичного мистецтва, що охоплює різноманітні за своїм ідейно-емоційним змістом і особливостями художньої форми музичні та музично-поетичні твори усної традиції. Ці твори створені й виконували різними соціальними групами суспільства (селянами, робітниками, ремісниками, військовими людьми, мисливцями на промислах, солдатами та матросами, представниками інтелігенції), кожна з яких має своє специфічне «обличчя», свою певну точку відліку включення в культурно-творчу діяльність (Алексеева, 2012: 20).

Як було зазначено вище, пісенна творчість є найбільш важливою, суттєвою та яскравою, визначальною складовою частиною усної народної творчості. Народні пісні, святкові колядки, музичні загадки широко відомі у всьому світі як найбільш характерні прояви народної пісенної майстерності. Народна музична творчість яскраво втілила риси національного характеру народу, ставлення людей до навколишньої дійсності, до природи, сім'ї, до історичних подій. Основними особливостями усного народного фольклору взагалі та дитячого фольклору зокрема є: яскраві поетичні образи, простота мотиву, використання різних способів художньої прояви тощо. Завдяки цим особливостям твори усної народної творчості й досі цікаві як дорослим, так і дітям, бо вони прості та зрозумілі, викликають внутрішнє співпереживання в процесі прослуховування або виконання. Однією з основних властивостей народного фольклору є його неписьменність. Фольклор називають усною творчістю, оскільки він живе, розвивається та передається тільки у формі живого виконання «з вуст в уста». Твори усної народної творчості є плодами колективної творчості. Відсутність автора й переважно усне побутування фольклорних творів визначає ще одну їхню особливість, а саме варіативність творів усної народної творчості. Отже, в культурному й освітньому просторі існує кілька варіантів одного твору, які можуть мати як незначні відмінності, так й вкрай істотні.

Варіативність усної народної творчості як культурологічного феномену тісно пов'язана з такою ознакою народного фольклору, яку називають його традиційністю. Зазначена ознака, як правило, виражається у традиційному використанні творів усної народної творчості під час фольклорних

свят, традиційному виконанні із традиційними діями, обрядами. Численні наукові дослідники вказують на неабиякий виховний аспект народної пісні, її здатність формувати вірне уявлення щодо подій та явищ суспільного життя. Основними елементами усної народної творчості, які у традиціях української народної педагогіки використовувалися як засоби морального виховання дітей, були колискова та лірична пісня, прислів'я й приказки, казки. Звернення до досвіду морального виховання в народній педагогіці є сьогодні, в умовах кризи ціннісної сфери вітчизняної системи освіти, особливо актуальним.

Пісня супроводжувала українців упродовж всього життя – у праці, на святі, в побуті. Саме в пісні знаходили відображення праця народу, його подвиги, краса рідної природи, прагнення людини до різноманітних чеснот. А як один із елементів народної педагогіки пісня своєю мовою та мелодійним строем співвідносилася із віком дитини, умовами життя сім'ї та громади, внаслідок чого вона й отримала в народній педагогіці виховний характер та була здатна служити формуванню моральних якостей дитини як майбутнього члена суспільства. Із перших днів свого життя дитина опинялася не в хаосі шумів, а у владі мелодії та слова, у впорядкованій музично-поетичній атмосфері. Колискові пісні вводили дитину у світ гармонії, налаштовували її на певний «лад». Зв'язок колискової пісні з характером народної культури та запитамі народної педагогіки легко пояснити, якщо взяти до уваги, що вона існувала століттями, і тому в ній виробилося оптимальне співвідношення думки, руху, настрою (Коротких, 2017: 56). «Мати своїм вродженим чуттям зрозуміла, що для дитини потрібні пісні ... заспокійливі, світлі та монотонні. Так створилася форма колискової пісні. Ті ж материнські почуття підказали, яким має бути зміст колискових пісень: тут відбивається все, що є в душі матері кращого, піднесеного» (Алексеєва, 2012: 22).

Усна народна творчість мала велике значення в різноманітних аспектах виховання дитини з давніх часів. Усній народній творчості в цілому відводиться все більш помітне місце у виконанні завдань морального і естетичного виховання дітей. Твори, створені спеціально для них, становлять особливу область народної поезії – дитячий фольклор. І теоретики-педагоги, і вихователі-практики неодноразово підкреслювали високі педагогічні якості адресованих дітям творів фольклору: глибоке проникнення у психіку дитини, тонке врахування особливостей дитячого сприйняття, відсутність нав'язливих повчань. Фольклор грає дуже важливу роль у формуванні особистості дитини.

Відомо, що у прислів'ях та приказках різних народів існує виховний сенс. Наприклад, нерідко показується всесильність згуртованих. Є така українська приказка: «Якщо зітхнути всім народом – вітер буде». У культурних та мовних традиціях африканських народів також зустрічається приказка: «Коли в річку ввійдеш дружною юрбою, крокодил нікого не зачепить». Прикладом до того ставиться й тувинське прислів'я: «Згуртовані сороки й верблюда можуть здолати» (Доржу, 2015: 8).

Таким чином, усна народна творчість як культурологічний феномен не втрачає своє значення з точки зору розгляду суттєвості впливу на формування культури та традиції окремого народу та залишається педагогічним чинником із точки зору виховання дітей та роз'яснення їм характерних явищ, проявів та рис навколишнього світу. Подальше вивчення народного фольклору сприятиме його більш глибокому розумінню та визначенню головних чинників, що визначають його роль у житті сучасного суспільства.

Висновки. Усна народна творчість не втрачає свого значення навіть у теперішні часи, за умови розвитку сучасних комунікацій та засобів зв'язку, а також новітніх технологій. Це зумовлюється неабияким художнім та культурним потенціалом творів народного фольклору, їхньою самобутністю та здатністю за будь-яких умов об'єктивно відображати реалії сьогодення. Різноманітність проявів народного фольклорного мистецтва, яскрава палітра розмаїття фольклорних жанрів також виступає запорукою подальшого розвитку фольклорного мистецтва та його впливу на розвиток мовної культури народу та його культури зокрема. Таким чином, можна з впевненістю стверджувати, що фольклор – це усна народна творчість, що втілила в собі ідеали й прагнення народу, його поетичну фантазію.

Особливої важливості усна народна творчість як культурологічний феномен набуває в питаннях виховання підростаючого покоління. Виховання починається із засвоєння дітьми духовної спадщини свого народу – мови, усної народної творчості, тобто з формування в дітей певних народознавчих уявлень. Твори усної народної творчості виступають як фактор соціального розвитку особистості сучасного школяра, поза залежності від його національної та релігійної приналежності. Отже, емоційне ставлення до усної народної творчості можна розглядати як початковий процес оволодіння досвідом попередніх поколінь і становлення здатності до усвідомлення культурних цінностей свого народу.

Таким чином, твори усної народної творчості представляють собою великі можливості не лише тільки для роботи над розвитком пізнавального інтересу, а й над формуванням особистості дітей та дорослих. Включаючи у виховний процес початкової школи твори усної народної творчості, можна дати молодшому школяреві відомості про різні народи,

прищепити такі значущі якості особистості, як патріотизм та повага до культури свого народу, до культурі інших народів. У цьому сенсі усна народна творчість як культурологічний феномен має практично невичерпний культурний та духовний потенціал, для повноцінного осмислення та належної оцінки якого знадобиться ще тривалий історичний час.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеева А. И. Песенный фольклор как социокультурное явление народной художественной культуры. *Наука. Искусство. Культура*. 2012. № 1. С. 18–25.
2. Доржу М. Д. Роль устного народного творчества в воспитании ребенка. *Вестник тувинского государственного университета. Педагогические науки*. 2015. № 4. С. 7–10.
3. Зенин С. Н., Жиров М. С. Морально-ценностный потенциал устного народного творчества: Аспекты востребованности. *НОМОТНЕТКА: Философия. Социология. Право*. 2009. № 2. С. 171–178.
4. Коротких А. В. Устное народное творчество как средство нравственного воспитания в русской народной педагогике. *Современная образование*. 2017. № 3. С. 54–65.
5. Миронов А. С. Аксиологический подход в билингвистике: Ценностный анализ русского эпоса в первой половине XX века. *Вестник Московского государственного университета культуры и искусств*. 2018. № 6(86). С. 60–77.
6. Миронов А. С. Русский былинный эпос как система ценностей (к постановке проблемы). *Новый филологический вестник*. 2016. № 3(38). С. 45–60.
7. Рогачев В. И. Обрядовая поэзия русского и финно-угорских (мордовского) народов: Сравнительный аспект. *Ежегодник финно-угорских исследований*. 2010. № 3. С. 135–146.
8. Шевчук И. В. Роль устного народного творчества в воспитании младших школьников. *Казанский педагогический журнал*. 2017. № 4. С. 106–109.
9. Шемякина М. К. Квинтэссенция выражение концепта «Возрождение» в поэтике русского традиционного устного народного творчества. *Вестник Бурятского государственного университета. Педагогика. Филология. Филология*. 2012. № 10. С. 197–203.

REFERENCES

1. Alekseeva A. I. Pesenny folklor kak sotsiokulturnoye yavleniye narodnoy khudozhestvennoy kultury [Song folklore as a sociocultural phenomenon of folk art culture]. *Nauka. Iskusstvo. Kultura*, 2012, Nr 1, pp. 18–25 [in Russian].
2. Dorzhu M. D. Rol ustnogo narodnogo tvorchestva v vospitanii rebenka [The role of oral folk art in the upbringing of a child]. *Vestnik tuvinskogo gosudarstvennogo universiteta. Pedagogicheskiye nauki*, 2015, Nr 4, pp. 7–10 [in Russian].
3. Korotkikh A. V. Ustnoye narodnoye tvorchestvo kak sredstvo npravstvennogo vospitaniya v russkoy narodnoy pedagogike [Oral folk art as a means of moral education in Russian folk pedagogy]. *Sovremennaya obrazovaniye*, 2017, Nr 3, pp. 54–65 [in Russian].
4. Mironov A. S. Russkiy bylinnyy epos kak sistema tsennostey (k postanovke problemy) [Russian epic as a system of values (to the problem statement)]. *Novyy filologicheskyy vestnik*, 2016, Nr 3 (38), pp. 45–60 [in Russian].
5. Rogachev V. I. Obryadovaya poeziya russkogo i finno-ugorskikh (mordovskogo) narodov: Sravnitelnyy aspekt [Ritual poetry of the Russian and Finno-Ugric (Mordovian) peoples: Comparative aspect]. *Yezhegodnik finno-ugorskikh issledovaniy*, 2010, Nr 3, pp. 135–146 [in Russian].
6. Shemyakina M. K. Kvintessentsiya vyrazheniye kontsepta «Vozrozhdeniye» v poetike russkogo traditsionnogo ustnogo narodnogo tvorchestva [Quintessence of the expression of the concept «Renaissance» in the poetics of Russian traditional oral folk art]. *Vestnik Buryatskogo gosudarstvennogo universiteta. Pedagogika. Filologiya. Filosofiya*, 2012, Nr 10, pp. 197–203 [in Russian].
7. Shevchuk I. V. Rol ustnogo narodnogo tvorchestva v vospitanii mladshikh shkolnikov [The role of oral folk art in the education of younger students]. *Kazanskiy pedagogicheskyy zhurnal*, 2017, Nr 4, pp. 106–109 [in Russian].
8. Zenin S. N., Zhiron M. S. Moralno-tsennostnyy potentsial ustnogo narodnogo tvorchestva: Aspekty vostrebovannosti [Moral and value potential of oral folk art: Aspects of demand]. *NOMOTNETKA: Filosofiya. Sotsiologiya. Pravo*, 2009, Nr 2, pp. 171–178 [in Russian].

ПЕДАГОГІКА

УДК 37.013:[613:316.62]

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-28>

Ярослава МАЛЬКОВА,

orcid.org/0000-0002-9126-9608

викладач

Донецького обласного спеціалізованого коледжу

спортивного профілю імені Сергія Бубки

(Бахмут, Донецька область, Україна) *yase4ka2@gmail.com*

В'ячеслав БАБИЧ,

orcid.org/0000-0002-1439-7040

доктор педагогічних наук, доцент,

завідувач кафедри олімпійського та професійного спорту

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

(Старобільськ, Луганська область, Україна) *vjacheslav_vib@ukr.net*

Павло ГОРДІЄНКО,

orcid.org/0000-0003-4614-3069

аспірант

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

(Старобільськ, Луганська область, Україна) *yinstfizkulturk@gmail.com*

СУТНІСТЬ ТА ЗМІСТ ПОНЯТТЯ «СОЦІАЛЬНЕ ЗДОРОВ'Я ЮНОГО ПАРАЛІМПІЙЦЯ»

У статті розкриваються актуальні питання формування соціального здоров'я юних паралімпійців. Виокремлено проблему неготовності багатьох юних паралімпійців до дорослого життя після завершення спортивної кар'єри. Розглянуто погляди вітчизняних та зарубіжних вчених на зміст поняття «соціальне здоров'я особистості». Запропоновано авторське визначення поняття «соціальне здоров'я юного паралімпійця» як складної інтегрованої особистісної якості, що характеризується готовністю до здорової конкуренції у спортивному та особистісному відношеннях, здатністю до мобільності та швидкої адаптації в соціальному середовищі, прагненням саморозвитку та самоактуалізації в різних сферах суспільного життя, відповідальністю перед Батьківщиною та громадянами своєї країни, а також соціальною комунікативністю крізь призму критичного мислення. Охарактеризовано структурні компоненти соціального здоров'я юного паралімпійця. Визначено, що нині гострою залишається проблема неготовності багатьох юних паралімпійців до дорослого життя після завершення спортивної кар'єри. Зазначається, що вирішення проблеми формування соціального здоров'я дітей з особливими потребами, серед яких юні паралімпійці, потребує розроблення відповідних технологій забезпечення цього процесу в навчальних закладах (ДЮСШ, ДЮШОР), що має відбиватись у підвищенні у відповідній категорії дітей відчуття власної гідності, усвідомленні себе повноцінною частиною суспільства, спрямованості до максимального розкриття наявного потенціалу в різних сферах соціального середовища з урахуванням психофізичного стану кожної особистості, оволодінні уміннями взаємодіяти в мікро-, мезо- та макросередовищі тощо. Встановлено необхідність передбачення змістом професійної підготовки майбутніх тренерів озброєння студентів необхідним обсягом знань та практичних умінь у контексті формування соціального здоров'я юних паралімпійців, що відбиватиметься в усвідомленні останніми значущості свого підопічного не лише як потенційного переможця, а як особистості, самобутньої індивідуальності, з урахуванням її внутрішнього світу, з притаманними йому проблемами та складнощами в адаптації до дорослого життя.

Ключові слова: юні паралімпійці, соціальне здоров'я, майбутні тренери.

Yaroslava MALKOVA,

orcid.org/0000-0002-9126-9608

Teacher

Donetsk Regional Specialized College of Sports Profile
named after Serhii Bubka
(Bakhmut, Donetsk region, Ukraine) yase4ka2@gmail.com

Vyacheslav BABYCH,

orcid.org/0000-0002-1439-7040

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Olympic and Professional Sports
Luhansk Taras Shevchenko National University
(Starobilsk, Luhansk region, Ukraine) vjacheslav_yib@ukr.net

Pavlo HORDIENKO,

orcid.org/0000-0003-4614-3069

Postgraduate Student

Luhansk Taras Shevchenko National University
(Starobilsk, Luhansk region, Ukraine) atinstfzkulturk@gmail.com

ESSENCE AND CONTENT OF THE CONCEPT “SOCIAL HEALTH OF THE YOUNG PARALYMPIAN”

The article reveals actual issues of formation the social health of young Paralympians. The problem of unavailability of many young Paralympians for adult life after the end of their sports career is underlined. It also considers the views of domestic and foreign scientists on the definition of the concept of “social health of the individual”. The author suggests the definition of the concept of “social health of a young Paralympian” as a complex integrated personal quality, characterized by: readiness for healthy competition in sports and personal relations; ability to mobility and quick adaptation in the social environment; the desire for self-development and self-actualization in various spheres of public life; responsibility to the Homeland and the citizens of their country, as well as social communication through the prism of critical thinking. The structural components of the young Paralympian’s social health are characterized. It is determined that today the problem of unpreparedness of many young Paralympians for adult life after the end of their sports career remains acute. It is noted that solving the problem of forming the social health of children with special needs, including young Paralympians, requires the development of appropriate technologies to ensure this process in youth sport educational institutions, which should be reflected in improving children’s self-esteem, considering themselves as a fully integrated part of society, focusing on the full disclosure of existing potential in various areas of the social environment, taking into account the psychophysical state of each individual, mastering the ability to interact in the micro-, meso- and macroenvironment etc. It is necessary to provide the content of professional training of future trainers to equip students with the necessary amount of knowledge and practical skills in the context of formation the social health of young Paralympians, which will be reflected in the latter’s importance not only as a potential winner, but as a person, an individual considered to have the inner world, with its inherent problems and difficulties in adapting to adult life.

Key words: young paralympians, social health, future coaches.

Постановка проблеми. У Конституції України в ст. 3 зазначається: «Людина, її життя і здоров’я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю». Соціальне здоров’я є однією з надзвичайно важливих складових частин здоров’я людини. Всесвітньою організацією охорони здоров’я «здоров’я» визначається як стан повного фізичного, психічного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб та фізичних вад. Прагнення України інтегруватись в Європейський та світовий цивілізований простір сприяло розширенню прав дітей з особливими потребами. На жаль, байдужість, іноді навіть агресивність, а також відсутність розуміння та толерантності – це

те, з чим приходиться стикатись дітям з інвалідністю. Отже, вирішення проблеми формування соціального здоров’я дітей з особливими потребами, серед яких юні паралімпійці, потребує розроблення відповідних технологій забезпечення цього процесу в навчальних закладах (ДЮСШ, ДЮШОР), що має відбиватись у підвищенні у відповідній категорії дітей відчуття власної гідності, усвідомленні себе повноцінною частиною суспільства, спрямованості до максимального розкриття наявного потенціалу в різних сферах соціального середовища з урахуванням психофізичного стану кожної особистості, оволодінні уміннями взаємодіяти в мікро-, мезо- та макросередовищі тощо. А це своєю чергою потребує від-

повідної підготовки майбутніх тренерів до забезпечення вищезазначеного процесу на високому, якісному рівні.

Паралімпійський спорт приваблює своєю значущістю не тільки як реабілітація, а й в економічному та соціальному плані. Паралімпійський спорт дає змогу не тільки проявити фізичні можливості, але забезпечує соціальну адаптацію в суспільстві та привертає увагу громадськості до проблем інвалідності безбар'єрного середовища, підтримки гідності, прав і благополуччя (Шамич, 2020: 41). Але, як і в олімпійському, так і в паралімпійському спорті, спортсменам притаманні спокуси, зокрема застосування заборонених препаратів. Саме тому вже із самого початку заняття спортом паралімпійцям особливо важливо навчитись терпляче переживати гіркоту поразки, критично мислити, правильно визначати власні сили та можливості, прагнути нових досягнень і не лише на спортивному Олімпі, але й в інших сферах життєдіяльності. Крім того, тренеру варто враховувати й постійні травми, які часто переслідують спортсменів. Для дітей з особливими потребами наявність таких травм особливо небезпечна. Не менш важливим у контексті формування соціального здоров'я юних паралімпійців є врахування тренером того очевидного факту, що спорт не є довготривалим і після нього особистості потрібно буде адаптуватись до життя без спорту. Саме тоді, коли про спортсмена дедалі рідше згадують, з'являються інші спортсмени. І це особливо болісно може позначитись на внутрішньому стані паралімпійця. З цього очевидно, що тренер має не лише мотивувати спортсменів до чергових перемог на змаганнях, але й допомагати їм пристосовуватись до складного життя, як у теперішньому, так і майбутньому.

Нині дедалі частіше науковці розглядають здоров'я особистості не тільки з боку морального, фізичного та психологічного аспектів, але й з боку соціального здоров'я. За останні роки вивчення проблеми формування соціального здоров'я та розкриття сутності поняття «соціальне здоров'я особистості» привертає дедалі більше уваги вітчизняних і зарубіжних учених, зокрема: В. Бабич, Е. Піднебесна, О. Приступа, В. Шкуркіна, Л. Горяна, Л. Суценко, І. Кузнецова та інші. Водночас саме поняття «соціальне здоров'я юних паралімпійців» залишається маловивченим.

Мета статті – визначити сутність та зміст поняття «соціальне здоров'я юного паралімпійця».

Виклад основного матеріалу. Задля визначення сутності та змісту поняття «соціальне здоров'я юного паралімпійця» важливо здій-

снити аналіз близьких до нього понять, оскільки в доступній нам літературі не виявлено будь-якого трактування зазначеної вище дефініції.

На думку Л. Горяної, соціальне здоров'я особистості варто розглядати як багатоаспектний і поліфункціональний чинник здорового способу життя, який є провідною ланкою в міжособистісних стосунках: особистості з суспільством, підлітка з батьками, підлітка з оточенням тощо (Горяна, 2009: 40). Така думка є для нас важливою, оскільки в змісті поняття наголошується на важливості не лише міжособистісних стосунків особистості, але й здорового способу життя як важливої складової частини цього поняття.

Вітчизняна вчена Л. Суценко визначає соціальне здоров'я як функціонування особистості в ролі повноправного члена суспільства, її безконфліктну взаємодію з навколишнім світом, доброзичливі взаємини в колективі, сім'ї, суспільстві (Суценко, 1997: 186). У цьому випадку також звертаємо увагу на «функціонування особистості в ролі повноправного члена суспільства». Для дитини з особливими потребами відчуття себе повноцінним членом суспільства є ще більш значущим, аніж для інших.

В. Бабич визначає поняття «соціальне здоров'я підлітка» як складну інтегровану особистісну якість, що складається зі структурних компонентів, формування яких зумовлює готовність учня до всебічної реалізації себе в суспільному житті, спроможність до взаємодії з мікро-, мезо- та макросередовищем, наявність відповідальності, як соціальної, так і правової, а також спрямованість на розкриття власного потенціалу в різних сферах соціального середовища (Бабич, 2012).

Отже, на основі аналізу понять соціального здоров'я особистості вищезазначених авторів нами запропоновано визначення поняття «соціальне здоров'я юного паралімпійця», яке ми розглядаємо як складну інтегровану особистісну якість, сутність якої утворюють такі структурні компоненти: готовність до здорової конкуренції у спортивному та особистісному відношеннях; здатність до мобільності та швидкої адаптації в соціальному середовищі; прагнення саморозвитку та самоактуалізації в різних сферах суспільного життя; відповідальність перед Батьківщиною та громадянами своєї країни; соціальна комунікативність крізь призму критичного мислення.

Стисло охарактеризуємо структурні компоненти соціального здоров'я юного паралімпійця. Паралімпійці – це такі ж олімпійські спортсмени, їм притаманне все те, що й «здоровим» спортсменам, хоча таке визначення взагалі недоречно вико-

ристовувати щодо професійних спортсменів. Суттєвою відмінністю є наявність відстороненості від більшості людей. З одного боку, паралімпійський спорт – це гарна можливість для власної реалізації, формування морально-етичних якостей та адекватних соціальних настанов щодо інвалідів як членів суспільства, але наявність окремого паралельного світу досі зберігається. Складно не погодитись, що паралімпійський спорт привертає увагу до цієї категорії людей. Вболівальники з гідністю шанують паралімпійців, а наша держава являється лідером на паралімпійських іграх, але, повертаючись додому, спортсмени з інвалідністю знову стикаються з проблемами цієї категорії людей. Тому усвідомлення та готовність до реалій сучасного життя відбивається на соціальному здоров'ї юного паралімпійця.

Одним зі структурних компонентів соціального здоров'я юного паралімпійця є готовність останніх до здорової конкуренції в спортивному та особистісному плані. Важливо навчитись терпляче переживати гіркоту поразки. Як і в Олімпійському, так і в паралімпійському спорті, для досягнення фізичної переваги, спортсмени нерідко вживають фармакологічні препарати, в тому числі і заборонені. Але важливо усвідомлювати, що чесність перед самим собою та справедливість перед іншими конкурентами є дійсно достойним соціальним явищем. З гідністю приймати поразку, критично мислити, правильно аналізувати свої сили та можливості, не здаватись і досягати нових висот, не піддаватись асоціальним спокусам, котрі допоможуть хитро перемогти, – це, на наш погляд, важливі аспекти соціального здоров'я юного паралімпійця.

На нашу думку, для дітей з обмеженими можливостями мета соціального здоров'я передбачає виявлення внутрішніх талантів в особистості, допомогу у розумінні оточуючого світу та в тому, щоб стати активним громадянином своєї держави. Та найважливіше для цієї категорії дітей – це дати їм змогу реалізуватись в усіх сферах суспільного життя, але для дітей з обмеженими можливостями на цьому етапі розвитку держави це поки що складно. Однією з проблем є також те, що тренери нерідко використовують методику тренувального процесу як для звичайного спортсмена, так і для паралімпійського, що може негативно позначитись на стані здоров'я останніх.

Порушення методики тренування в спорті нерідко призводить до втрати здоров'я. Перенесення методичних схем тренування, виправданих для здорових спортсменів, на спортсменів з інвалідністю не тільки не припустиме з точки зору

людяності і права, а й вкрай небезпечне (Чайка, 2019: 24). Оскільки паралімпійський спорт досить молодий, відповідно, досліджень у цій сфері бракує.

Виявлений зв'язок між самооцінкою паралімпійців та їхньою самотністю (Шевяков, 2017: 104), на нашу думку, впливає на можливість створювати відносини з протилежною статтю. Важливо, щоб стосунки створювалися не тільки з особами з відхиленнями у стані здоров'ї. Створення повноцінної родини на основі взаєморозуміння, поваги, відповідальності, любові незалежно від соціального статусу – це означає бути впевненим та цілеспрямованим незалежно від думки інших, що вкрай важливо для соціального здоров'я особистості.

Відчуття самотності, на нашу думку, може виникати після завершення спортивної кар'єри. Нерідко спортсмени знаходять себе в спортивній волонтерській діяльності. Отже, для юного паралімпійця важливий саморозвиток та самоактуалізація в різних сферах суспільного життя – це структурний компонент соціального здоров'я.

Наша держава тримає чіткий орієнтир в європейський простір, де життя людей з інвалідністю нічим не відрізняється від життя «здорових» людей, починаючи від тротуару, дороги, транспорту і закінчуючи закладами освіти, охороною здоров'я. Паралімпійці, виїжджаючи на змагання чи навчально-тренувальні збори за кордон, усвідомлюють різницю і розуміють, що темпи процесу змін в Україні щодо осіб з інвалідністю недостатні порівняно з іншими державами, хоча останнім часом помітні зрушення в зазначеному вище контексті. Через таку нерівність виникає почуття обурення, яке негативно позначається на стані соціального здоров'я. Тому усвідомлення відповідальності перед Батьківщиною та громадянами своєї країни, терплячості, доброзичливого ставлення до оточуючих є прикладом для інших громадян рідної країни.

Останнім та найбільш значущим структурним компонентом є адаптація юного паралімпійця до життя без спорту. Постійні тренування, змагання, навчально-тренувальні збори під чітким керівництвом тренера можуть обмежувати вибір спортсмена, бо перемога є ключовою метою в будь-якому спорті. Спорт – це велика частина життя, яка, хоч і прикро визнавати, згодом закінчиться. Протягом усього спортивного часу тренер, опікаючи спортсмена, намагався відсторонити його від всіх організаційних питань, щоб не відволікати від найголовнішого – підготовки до змагань. Та після завершення спортсмен з інвалідністю вимушений буде вирішувати проблеми і питання самостійно. Часом може виникати почуття покинутості та

самотності, що супроводжуватиме паралімпійця довгий час. Нерідко спортсмени після завершення спортивної кар'єри занурюються в депресію. Тому вміння самостійно аналізувати, відстоювати власні права без сторонньої допомоги визначає наступний структурний компонент – «наявність соціальної комунікативності крізь призму критичного мислення». Саме зазначений компонент, на наш погляд, відіграватиме ключову роль у «переході» спортсмена від звичного для нього життя до іншого життя – життя поза спортом.

Висновки. Резюмуючи сказане вище, зазначимо: 1) донині актуальною залишається проблема неготовності багатьох юних паралімпійців до дорослого життя після завершення спортивної кар'єри; 2) поняття «соціальне здоров'я юного паралімпійця» є інтегрованою особистісною якістю, сутність якої утворюють структурні компоненти (готовність до здорової конкуренції у спортивному та особистісному відношеннях; здатність до мобільності та швидкої адаптації в соціальному середовищі; прагнення саморозвитку та само-

актуалізації в різних сферах суспільного життя; відповідальність перед Батьківщиною та громадянами своєї країни; соціальна комунікативність через призму критичного мислення); 3) необхідно передбачити змістом професійної підготовки майбутніх тренерів озброєння студентів необхідним обсягом знань та практичних умінь у контексті формування соціального здоров'я юних паралімпійців, що відбиватиметься в усвідомленні останніми значущості свого підопічного не лише як потенційного переможця, а як особистості, самобутньої індивідуальності, з урахуванням її внутрішнього світу, з притаманними їй проблемами та складнощами в адаптації до дорослого життя.

Отже, нині професійна підготовка майбутнього тренера має бути спрямована на забезпечення відповідного рівня сформованості професійної готовності студентів, що дасть змогу здійснювати індивідуальний підхід до кожного паралімпійця в спортивному тренуванні і сприятиме його підготовці не лише до спортивних змагань, але й до подальшого життя після спорту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабич В. І. Зміст та структура поняття «соціальне здоров'я підлітка». *Народна освіта : електрон. фахове вид.* 2012. Вип. 1 № 16. URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/16/statti/babich.htm
2. Горяня Л. Соціальне здоров'я людини як показник культури спілкування. *Рідна школа.* 2009. № 4. С. 36–41.
3. Чайка О. І. Індивідуальна підготовка до паралімпійських ігор елітної спортсменки з порушенням зору в легкоатлетичному спринті : автореф. дис. ... канд. наук із фіз. виховання та спорту : 24.00.01. Харків, 2019. 24 с.
4. Сущенко Л. Здоровий спосіб життя людини як об'єкт соціального пізнання : дис. ... канд. філос. наук. Київ, 1997. 186 с.
5. Шамич О. М. Психологія самореалізації особистості в паралімпійському спорті : автореф. дис. ... докт. псих. наук : 19.00.01. Київ, 2020. 41 с.
6. Шевяков О., Гарець Н., Алфьоров О., Славська Я. Особливості переживання суб'єктивності самотності спортсменами-паралімпійцями, які спеціалізуються у пауерліфтингу. *Теорія і методика підготовки спортсменів.* 2017. С. 100–104.

REFERENCES

1. Babych V. I. Zmist ta struktura poniattia "sotsialne zdorovia pidlitka". [The content and structure of the concept of "adolescent social health"]. *Narodna osvita : elektron. fakhove vyd.*, 2012, Vol. 1 (16). URL: https://www.narodnaosvita.kiev.ua/Narodna_osvita/vupysku/16/statti/babich.htm [in Ukrainian].
2. Horianna L. Sotsialne zdorovia liudyny yak pokaznyk kultury spilkuвання. [Human social health as an indicator of communication culture]. *Ridna shkola*, 2009, Nr 4, pp. 36–41 [in Ukrainian].
3. Chaika O. I. Indyvidualna pidhotovka do paralimpiiskykh ihor elitnoi sportsmenky z porushenniam zoru v lehkoatletychnomu sprynti. [Individual preparation for the Paralympic Games of an elite athlete with visual impairment in athletics sprint]. Extended abstract of Candidate's thesis. Kharkiv. derzh. akad. fiz. kultury. Kharkiv, 2019, 24 p. [in Ukrainian].
4. Sushchenko L. P. Zdorovyi sposib zhyttia liudyny yak ob'iekt sotsialnoho piznannia. [A healthy lifestyle as an object of social cognition]. Candidate's thesis. Kiev, 1997, 186 p. [in Ukrainian].
5. Shamych O. M. Psykholohiia samorealizatsii osobystosti v paralimpiiskomusporti. [Psychology of self-realization of the individual in Paralympic sports]. Extended abstract of Doctor's thesis. Kyiv, 2020, p. 41 [in Ukrainian].
6. Sheviakov O., Harets N., Alforov O., Clavska Ya. Osoblyvosti perezhyvannia subiektyvnosti samotnosti sportsmenamy-paralimpiitsiamy, yaki spetsializuiutsia u pauerliftynhu. [Peculiarities of experiencing the subjectivity of loneliness by Paralympic athletes who specialize in powerlifting]. *Teoriia i metodyka pidhotovky sportsmeniv – Theory and methods of training athletes.* 2017, pp. 100–104 [in Ukrainian].

УДК 37.01/.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-29>**Аліса МАРЧУК,***orcid.org/0000-0003-3694-9245**аспірантка кафедри педагогіки, іноземної філології та перекладу
Харківського національного економічного університету імені Семена Кузнеця
(Харків, Україна) marchukalice@outlook.com*

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ПЕДАГОГІЧНОЮ ВЗАЄМОДІЄЮ В ЗАКЛАДІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Ця стаття присвячена вивченню основного функціоналу науки управління в контексті закладів вищої освіти та процесу професійної підготовки студентів, перспектив розвитку організації та реорганізації освітнього процесу. Під час роботи над проблематикою питання управління педагогічною взаємодією в закладі вищої освіти було проаналізовано та визначено такі поняття, як управління та адаптивне управління в закладах вищої освіти, педагогічна взаємодія та управління педагогічною взаємодією викладача і студентів, викладено основні принципи та підходи до управління та регулювання процесу професійної підготовки студентів.

Головною проблемою питання управління в освіті є постійні перетворення, що відбуваються в сучасному суспільстві. Виникнення нових умов змушує світ адаптуватись. Сучасна освіта стає більш гнучкою та тяжіє до змін, які викликані глобалізаційними та інтеграційними процесами та розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Ключовими питаннями стають проблеми економічної стабільності країни, конкурентоспроможність майбутніх фахівців на ринку праці, якість освіти гнучкість та вміння соціальних інститутів пристосовуватись до запитів сучасного суспільства.

Вивчення питання управління педагогічною взаємодією є нагальним, бо виникнення нових умов порушує стабільний порядок речей у будь-якій системі, що потребують нових підходів до контролю та регуляції процесів. Відповідаючи вимогам сучасного суспільства, на передній план в освіті виступають синергетичний, компетентнісний та діяльнісний підходи, в основу яких покладено принципи адаптивного управління, що дає змогу викладачам замінити метод провадження освітньої діяльності на фасилітацію, досягнувши таким чином більш ефективної педагогічної взаємодії, що своєю чергою призведе до позитивних змін в якості сучасної вищої освіти.

Ключові слова: *управління педагогічною взаємодією, адаптивне управління, принципи управління педагогічною взаємодією, підходи управління педагогічною взаємодією, педагогічна взаємодія, студент, викладач.*

Alisa MARCHUK,*orcid.org/0000-0003-3694-9245**Graduate Student at the Department of Pedagogy, Foreign Philology and Translation
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics
(Kharkiv, Ukraine) marchukalice@outlook.com*

THEORETICAL FUNDAMENTALS OF MANAGEMENT OF PEDAGOGICAL INTERACTION IN THE HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTION

This article is devoted to the study of the main functionality of management science in the context of higher education institutions and the process of vocational training of students, prospects for the development of the organization and reorganization of the educational process. Solving the issue of management of pedagogical interaction in higher education institutions, such as management and adaptive management in higher education institutions, pedagogical interaction and management of pedagogical interaction of teachers and students were analyzed and defined, and the basic principles and approaches to management and regulation of students' vocational training.

The main problem of management in education is the constant transformations taking place in modern society. The emergence of new conditions forces the world to adapt. Modern education is becoming more flexible and tends to change due to globalization and integration processes and the development of information and communication technologies. The key issues are the problems of economic stability of the country, the competitiveness of future professionals in the labor market, the quality of education, flexibility and the ability of social institutions to adapt to the demands of modern society.

The study of the management of pedagogical interaction is currently significant, as the emergence of new conditions violates the sustainable order of things in any system that requires new approaches to control and regulation of processes. Satisfying the requirements of modern society, synergetic, competency and activity-based approaches come to the fore in education, based on the principles of adaptive management, which allows teachers to replace the method of educational activities with facilitation, thus achieving more effective pedagogical interaction. in turn, will lead to positive changes in the quality of modern higher education.

Key words: *management of pedagogical interaction, adaptive management, principles of management of pedagogical interaction, approaches to pedagogical interaction, pedagogical interaction, student, teacher.*

Постановка проблеми. Процеси глобалізації та інтеграції в Європейський простір потребують від освіти постійного оновлення. Тільки гнучкі механізми управління, зокрема освітньою діяльністю, зможуть вирішити питання ефективної підготовки фахівців нової генерації, які будуть адаптуватися до будь-яких змін, а також питання їх готовності успішно виконувати основні завдання професійної та соціальної діяльності. Це стимулює пошук науково обґрунтованих та більш ефективних підходів до удосконалення організації освітнього процесу в закладах вищої освіти (далі –ЗВО). Глобалізація та інформатизація освіти вимагає нових підходів в управлінні освітнім процесом, що також впливає і на зміну парадигми щодо взаємодії між суб'єктами закладу вищої освіти, де важливу роль відіграє взаємодія між викладачем і майбутнім фахівцем. Тому що ця ланка управління безпосередньо впливає на якість підготовки фахівців. Отже, питання управління педагогічною взаємодією в закладі вищої освіти є актуальними і своєчасними.

Аналіз досліджень. Питання управління у вищій освіті було розглянуто такими науковцями, як Т. Борова (управління взаємодією в освітньому процесі закладу вищої освіти), Г. Єльнікова (теорія адаптивного управління в освіті), Г. Кравченко, Г. Полякова, О. Почуєва, З. Рябова (технології адаптивного управління в освіті) та ін. Науковим підґрунтям із питання педагогічної взаємодії стали праці Л. Велітченко, О. Глузмана, О. Гончар, О. Друганової, Н. Єлізарової, Е. Луначека, М. Фрумїна, Г. Цукермана, Е. Чудінової та ін.

Тема взаємодії викладача і студента в освітньому процесі була висвітлена багатьма науковцями: Б. Бім-Бад, П. Блонським, Н. Гузій, І. Зязюн, М. Каганом, В. Кан-Каликом, О. Леонтьєвим, В. Семиченко, І. Цимбалюком та ін. Л. Карамушка, Л. Подоляк та В. Юрченко розглядали психологію педагогічної комунікативної взаємодії викладача зі студентами. В. Лозова досліджує різні аспекти проблеми педагогічної взаємодії викладачів і студентів. Проте залишаються не висвітленими питання управління педагогічною взаємодією між викладачем та студентами із залученням різних модусів діяльності в освітньому процесі.

Метою статті – обґрунтувати теоретичні засади управління педагогічною взаємодією в освітньому процесі закладу вищої освіти. Завдання статті – виокремити основні підходи та принципи управління педагогічною взаємодією викладача і студентів закладу вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Постійні трансформації в суспільстві призводять до значних перетворень у всіх сферах людського життя, зокрема в освітній. Інформатизація та глобалізація суспільства значною мірою впливає на освітні процеси, що потребує запровадження упередженої моделі підготовки фахівця, який набуде не тільки необхідні професійні компетентності, а й сформує універсальні навички для подальшої роботи. Така модель вимагає постійних змін, має бути гнучкою, тому управлінські механізми мають відповідати на постійні виклики і ґрунтуватися на підходах та принципах адаптивного управління, тому що саме такий тип управління більш ефективний у нестабільній системі управління сучасності.

Українська освіта, як власне і весь світ, намагається відшукати соціальну, економічну та науково-технологічну платформу існування, нову парадигму підготовки людини до життя, яка б забезпечила не лише адаптивне ставлення до дійсності, але й розвиток самої дійсності відповідно до людських вимірів життя, продиктованих ідеалами ХХІ століття (Андрущенко, 2005: 6).

Центром такої парадигми, як зазначає дослідник, є освіта, яка розвивається як відповідь на виклики цивілізації та потреби людини знайти своє місце і можливості самореалізації в новому глобальному просторі. Освіта, її організація, напрями розвитку, зміст і освітні технології є найбільш актуальними для дискусії темами серед науковців. Саме освіта має змогу дати відповіді та підготувати людину до комфортного існування в сучасному суспільстві (Андрущенко, 2005: 6).

Глобалізація, інформаційне суспільство й економічна ситуація на ринку праці вимагають зміни форм взаємодії між основними стейкхолдерами, залучаючи нові компетентності особистості і висуваючи нові вимоги до фахівця.

Поняття «інформаційне суспільство» розглядається науковцями під різними кутами. Так, соціальна філософія трактує його як «суспільство нового типу, що формується в результаті нової соціальної революції, яка породжена вибуховим розвитком і конвергенцією інформаційних та комунікаційних технологій (Данильян, 2008: 22). Концепція інформаційного суспільства є різновидом теорії постіндустріального суспільства, засновниками якої були З. Бжезинський, О. Белл, О. Тоффлер. Дослідники визначають, що вона має принципово новий характер, який свідчить про велику кількість протиріч, які виникають у цій цивілізації порівняно з традиційною індустріаль-

ною цивілізацією. Автори зазначають, що це водночас і технічно розвинута, і антиіндустріальна цивілізація (Тоффлер, 1980).

Сучасне суспільство значно відрізняється від минулого, світ змінюється, виникають нові взаємовідносини між людьми, інформаційно-комунікаційні технології займають дедалі більше місця в нашому житті, впливаючи і на сферу освіти також.

Як зазначають вітчизняні науковці (Єльнікова, 2017), завдяки змінам у суспільстві система освіти набула ознак більшої відкритості, доступності та мобільності. Отже, виникла потреба у знаходженні нових методів управління освітньою системою. З розвитком інформаційного суспільства набуває поширення поняття «економіка знань». Розвивається й нова парадигма освіти, яка характеризується переходом від процесу викладання до процесу набуття компетентнісних знань як потенціалу дій.

Такий підхід визначає нову еру, яку вчені називають економікою знань, наголошуючи на тому, що нині лише через знання можна створити й розвивати конкурентоспроможну економіку, здатну забезпечувати сучасний рівень життя населення. Результатом навчання має бути не тільки поява в особистості нової інформації, нових ідей, але насамперед передумов для зміни в поведінці, які можна інтерпретувати як навички соціалізації, готовність до виконання завдань майбутньої професійної діяльності, навички управління знаннями.

Необхідно наголосити на тому, що розвиток теорії управління відбувається під впливом змін у соціально-економічних умовах суспільства. Основними завданнями науки управління є вивчення принципів розвитку взаємодії суб'єктів під час здійснення управлінського процесу, всіх його етапів та функцій.

Так, Н. Максименко визначає управління як процес впливу на систему для переведення її в новий стан чи з метою підтримки її в режимі, який можна встановити. При цьому управління характеризується наявністю системи, елементи якої мають причинний зв'язок, і вона містить керуючу та керовану підсистему, що мають динамічний характер (Максименко, 2008: 283).

Управлінський фактор є провідним у процесі становлення особистості, оскільки враховує як потреби особистості, так і потреби суспільства. Тому ці потреби необхідно взаємоприспосовувати для створення спільних інтересів, що вимагає застосування механізмів адаптивного управління.

Г. Єльнікова визначає адаптивне управління як процес взаємовпливу, що викликає взаємоприспосовування поведінки суб'єктів діяльності на діалогічній основі (Єльнікова, 2005: 20).

Доповнюючи наведене вище поняття, Т. Борова зазначає, що адаптивне управління ґрунтується на відкритій діалоговій взаємодії учасників управлінського процесу і спрямоване на досягнення кінцевого результату в нестабільній ситуації (Борова, 2010: 9-10).

Адаптивне управління в освіті, на думку Г. Єльнікової, ґрунтується на концепції спрямованої самоорганізації. Науковець пов'язує спрямовану самоорганізацію з реалізацією узгоджених цілей на основі спрямованого самовпливу. Вона зазначає, що це управлінська взаємодія, яка спрямовує діяльність людини на самоорганізацію і саморозвиток у межах ді(полі)логічно узгодженої та усвідомленої людиною мети (Єльнікова, 2005). Отже, задля реалізації спрямованої самоорганізації необхідно визначити саме механізм спрямування людини на розвиток, що і є підґрунтям управління педагогічною взаємодією.

Як зазначають учені, динаміка поведінки сучасного світу унеможливує довгострокове прогнозування, провокуючи хаос, тому управління педагогічною взаємодією знаходяться в постійній динаміці.

Поняття хаосу вивчає синергетика. Синергетика відбувається у процесах, де ціле має властивості, яких немає в жодній з його частин (Буданов, 2007: 7). Синергетика досліджує процеси переходу складних систем із неупорядкованого стану в упорядкований і розкриває такі зв'язки між елементами цієї системи, за якими їхня сумарна дія в межах системи перевищує за своїм ефектом просту суму функцій дії елементів, взятих окремо. Її стратегія є діяльність, що пов'язана із законами природи, розумна розмірність із природним ритмом, з умовами, що постійно змінюються. Таких підхід зумовлює природовідповідність розвитку об'єкта, в нашому випадку кожного учасника педагогічної взаємодії. Тому в основі управління педагогічною взаємодією лежать синергетичні підходи, які корелюються безпосередньо з механізмами адаптивного управління.

Процес управління педагогічною взаємодією містить коригування діяльності як викладачів, так і студентів у системі професійної підготовки. У процесі обміну інформацією відбувається взаємне, зустрічне, симетричне перенесення і відтворення структурних особливостей систем взаємодії. Управління педагогічною взаємодією охоплює планування, організацію, мотивацію, контроль, регулювання та коригування викладачем взаємодії учасників освітнього процесу. Як зазначає І. Бех, педагогічна взаємодія містить також процеси саморегуляції й самокоригування (Бех, 2003: 147).

Процеси саморегуляції, самокоригування та самоорганізації є основою сучасної взаємодії та важливими складниками адаптивного управління.

Зауважимо, що взаємодія розглядається вченими як психологічна і педагогічна категорія і належить до базових категорій (Леонтьев, 1979: 48–53). Умови взаємодії передбачають активність усіх суб'єктів взаємодії, хоча можлива різна міра її прояву. Взаємодія в освітньому процесі виявляється у співробітництві як формі спільної, спрямованої на досягнення загального результату, діяльності та спілкування (Зимняя, 1999: 308). Тобто педагогічна взаємодія, побудована на основі діалогу, має вирішальне значення для формування професійних компетентностей та відповідальності. Діалогічна взаємодія викладача та студента є багаторівневим процесом, під час якого відбувається одночасне засвоєння як мотиваційно-сутнісної, так і предметно-операційної складових майбутньої професії, тобто відбувається як особистісне, так і професійне зростання (Рябенко, 2005: 40–44). Основною внутрішньою умовою діалогічного типу взаємодії між викладачем та студентом є внутрішня мотивація її учасників. Такий тип взаємодії характерний для рівноправних партнерів у спілкуванні, які довіряють і позитивно ставляться один до одного. При цьому викладач сприймає студента як цікаву інформативну особистість, орієнтується на його неповторну індивідуальність, створює умови для його саморозвитку, а студент вбачає у викладачеві ментора, порадирика, авторитетну особу (Бех, 2003: 148).

Внутрішня мотивація залежить від потреб учасників взаємодії, тобто їх потреби мають задовольнятися або, як мінімум, взаємоузгоджуватися, тому для ефективної взаємодії необхідне постійне взаємне узгодження цілей суб'єктів діяльності. Саме діалогічна взаємодія викладача і студента, яка ґрунтується на взаємоузгодженні соціально значущих цілей закладу вищої освіти з підготовки фахівця та потреб студентів і створення умов щодо самоспрямування спільних дій на досягнення визначених завдань, лежить в основі адаптивного управління педагогічною взаємодією.

Як зазначає Т. Борова, діалогічна взаємодія перевіряється за допомогою визначення рівня сформованості таких управлінських вмінь, які демонструють характеристики ефективної взаємодії, а саме: систему відкритої комунікації з іншими, командний підхід у роботі, значимість людей щодо виконання завдань, урахування неоднорідної природи освітнього середовища з метою розвитку суб'єктів взаємодії і підвищення якості виконання роботи (Борова, 2011: 18).

Дослідники Б. Ф. Скіннер, В. Глассер та А. Кон схарактеризували сучасні способи взаємо-

дії викладача зі студентами: Б. Ф. Скіннер запропонував модель стимулу-відповіді (stimulus-response) з подальшою винагородою (Skinner, 1968). В. Глассер розробив «Теорію вибору», ґрунтуючись на тому, що поведінка зумовлена генетикою і спрямована на те, щоб задовольнити п'ять основних потреб (виживання, емоції та приналежність, влада, свобода та отримання задоволення). У теорії вибору найважливішими потребами є емоції та приналежність, оскільки зв'язок з іншими необхідний як основа для задоволення всіх інших потреб. Тому освітній процес має бути структурованим таким чином, щоб задовольнити вищенаведені базові потреби усіх його учасників (Glasser, 1998). У своїх працях В. Глассер визначає викладачів як керівників, яким потрібно ефективно працювати для досягнення кращих результатів. Роль викладачів як керівників, на думку науковця, полягає у фасилітації та мотивації. Така модель відносин може бути досягнена за умови створення позитивного освітнього середовища, де студенти будуть мати змогу продемонструвати свою майстерність. Загалом характерними аспектами цієї теорії є зосередженість на якості освіти, мотивації до самооцінювання, формуванні відповідальності та створенні ситуації успіху для студентів (Glasser, 1998).

А. Кон стверджує, що більшість викладачів надто сильно покладаються на зовнішню мотивацію, а не на внутрішні фактори. Він пропонує вчителям пам'ятати про співпрацю, оскільки, коли в студентів з'являється зацікавленість предметом, нагороди та покарання перестають бути потрібними. А. Кон вважає, що студентоцентроване навчання є основою освіти загалом (Kohn 2014).

Студентоцентроване навчання характеризується інноваційними методами викладання, спрямованими на поліпшення навчання у процесі діалогової взаємодії викладачів і студентів; студенти є важливими активними учасниками власного навчання, формування універсальних навичок, наприклад, вирішення проблеми, критичне та рефлексивне мислення (ESU, 2010). Такий вид навчання стимулює постійне оновлення методичного, організаційного та технологічного забезпечення, а також зміну ролі викладача. Викладач перетворюється на фасилітатора у процесі засвоєння нової інформації. Вважаємо, що кардинальною для педагогічної практики проблемою вдосконалення взаємодії стала зміна характеру стосунків викладача зі студентом із суб'єктно-об'єктних на суб'єктно-суб'єктні, де роль викладача трансформується у фасилітаторську і вимагає від нього пошуку нових підходів до управління педагогічною взаємодією.

Як зазначають Н. Волкова і А. Степанова, педагогічна фасилітація передбачає створення такої взаємодії, коли актуалізується індивідуальний досвід учасників, відбуваються взаємодія та взаємотрансляція індивідуальних контекстів розуміння навчальної інформації, виникає необхідність і можливість оперативного та індивідуально мотивованого застосування оновленого досвіду, тобто відбувається становлення суб'єктності як стильової характеристики навчальної діяльності. Опора на суб'єктний досвід студентів стає головним фактором фасилітації, оскільки саме за таких умов уможлиблюється розвиток їхньої особистості (Волкова, 2018).

Усі ці зміни зумовлюють вибір принципів управління педагогічною взаємодією. *Принцип системності і цілісності* в управлінні виключає перевагу будь-якої з управлінських функцій і відповідає таким вимогам, як послідовність, логічність, рівнозначність всіх функцій. Реалізація *принципу раціонального поєднання прав, обов'язків і відповідальності* в управлінні досягається шляхом визначення сфер підпорядкованості, чіткого окреслення прав, обов'язків та меж відповідальності кожним суб'єктом взаємодії.

Управлінська інформація містить відомості про те, що відбувається всередині педагогічної взаємодії та ззовні. *Принцип об'єктивності і повноти інформації в управлінні педагогічними системами* корелюється з поняттям «управління знаннями». Як зазначає Т. Борова, «управління знаннями» пов'язане з управлінням інформаційними потоками, яке спрямоване на координацію потоків інформації та діяльності людини з метою вирішення визначеного завдання (Борова, 2012: 139).

Принцип демократизації та гуманізації управління педагогічною взаємодією є підґрунтям щодо ініціативи та саморозвитку всіх учасників педагогічної взаємодії. Цей принцип корелюється з принципом управління через самоуправління. *Принцип адаптивного управління педагогічною взаємодією* спрямований на взаємоузгодження цілей суб'єктів педагогічної взаємодії щодо досяг-

нення кінцевого результату. *Принцип діалогічної взаємодії* є підґрунтям адаптивного управління педагогічною взаємодією. Ці принципи ефективні за умов відкритості систем управління.

Принцип освітньої спрямованості управління педагогічною взаємодією містить студентоцентровані й фасилітаторські підходи до створення начальних ситуацій конструктивного діалогу в освітньому процесі, а також ситуацій успіху, підтримки і позитивної конкурентності та взаємодопомоги між суб'єктами педагогічної взаємодії і спрямований на виконання цілей освітніх програм, за якими навчаються студенти.

Як бачимо, управління педагогічною взаємодією є важливою частиною створення ефективного освітнього середовища. Вибір стилю управління взаємодією безпосередньо впливає на якість освітніх послуг. У цьому контексті стає зрозуміло, що стратегії управління педагогічною взаємодією є одними з найважливіших аспектів сучасної освіти.

Висновки. Отже, ґрунтуючись на основних тенденціях освіти, які були зазначені вище, основними підходами в управлінні педагогічною взаємодією вважаємо такі: системний, синергетичний, компетентнісний, діяльнісний, які зумовлюють застосування механізмів адаптивного управління. В основу визначення принципів покладено теорію адаптивного управління в освіті та концепцію спрямованої самоорганізації за Г. Єльніковою, яка є основою адаптивного управління педагогічною взаємодією. Виокремлені та схарактеризовані основні принципи управління педагогічною взаємодією, а саме: принцип системності і цілісності, принцип раціонального поєднання прав, принцип об'єктивності і повноти інформації, принцип демократизації та гуманізації, принцип адаптивного управління, принцип діалогічної взаємодії, принцип освітньої спрямованості.

Подальшим розвитком теми дослідження є виокремлення й обґрунтування методів та інструментів управління педагогічною взаємодією, які містять взаємодію, співпрацю, співуправління в поєднанні із саморозвитком.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптивне управління: міжгалузеві зв'язки, науково-прикладний аспект : колективна монографія / Г. В. Єльнікова та ін. Харків : Мачулін, 2017. 520 с.
2. Alfie Kohn. Challenges stressing student achievement. Pensacola News Journal. 2014. August 5.
3. Андрущенко В. Філософія освіти XXI століття і пошук пріоритетів. *Філософія освіти*. 2005. № 1. С. 5–17.
4. Бех І. Д. Виховання особистості: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади : навч. посіб. Київ : Либідь, 2003. 344 с.
5. Борова Т. А. Коучинг як механізм спрямованої самоорганізації. *Теорія та методика управління освітою*. 2010. № 3. С. 1–11.
6. Борова Т. А. Теоретичні засади адаптивного управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу : монографія. Харків : Компанія СМІТ, 2011. 384 с.

7. Борова Т. А. Теоретичні і методичні засади адаптивного управління професійним розвитком науково-педагогічних працівників вищого навчального закладу : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.06. Київ, 2012. 488 с.
8. Буданов В. Г. Синергетическая парадигма: синергетика образования. Москва : Прогресс-Традиция, 2007. 593 с.
9. Волкова Н., Степанова А. Фасилітатор як важлива рольова позиція сучасного викладача вишу. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки.* 2018. № 1. URL: https://pedpsy.duan.edu.ua/images/stories/Files/2018/2018_1/39.pdf (дата звернення: 20.11.2020)
10. Glasser W. Choice Theory: A New Psychology of Personal Freedom. 1998. January 20. P. 352.
11. Данильян В. О. Інформаційне суспільство та перспективи його розвитку в Україні (соціально-філософський аналіз) : монографія Харків : Право, 2008. 184 с.
12. Єльнікова Г. В. Наукові основи адаптивного управління закладами та установами загальної середньої освіти : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.01 / Центр. ін-т післядипломної пед. ос-ти АПН України. Київ, 2005. 453 с.
13. Зимняя И. А. Педагогическая психология Москва : Логос, 1999. 384 с.
14. Леонтьев А. А. Педагогическое общение. Москва : Знание, 1979. 48 с.
15. Максименко Н. В. Організація управління в екологічній діяльності. підручник для студентів екологічних спеціальностей ВНЗ. Видання 2-ге перероблене і доповнене. Харків: ХНУ ім. В.Н.Каразіна, 2008. 339 с.
16. Рябченко В. Деякі концептуальні проблеми навчання і виховання студентів у сучасних вищих навчальних закладах України. *Вища освіта України.* 2005. № 1. С. 40–44.
17. Skinner. B. F. The Technology of Teaching. January, 1968. P. 271.
18. Тоффлер Е. Третя хвиля. Київ : Видавничий дім «Всесвіт», 2000. 480 с.

REFERENCES

1. Alfie Kohn. Challenges stressing student achievement. *Pensacola News Journal.* August 5, 2014 [in English].
2. Andrushchenko V. Filosofiiia osvity KhKhI stolittia i poshuk priorytetiv [Philosophy of education of the XXI century and the search for priorities], *Filosofiiia osvity.* 2005. № 1. Pp. 5–17 [in Ukrainian].
3. Bekh I. D. Vykhovannia osobystosti: Osobystisno oriientovanyi pidkhid: naukovopraktychni zasady [Personality education: Personality-oriented approach: scientific and practical principles], K. : Lybid, 2003. 344 p. [in Ukrainian].
4. Borova T. A. Kouchynh yak mekhanizm spriamovanoi samoorhanizatsii [Coaching as a mechanism of directed self-organization], 2010. № 3. Pp. 1–11 [in Ukrainian].
5. Borova T. A. Teoretychni zasady adaptivnoho upravlinnia profesiinym rozvytkom naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv vyshchoho navchalnoho zakladu [Theoretical bases of adaptive management of professional development of scientific and pedagogical workers of higher educational institution]: monohrafiia, 2011. Kh.: Kompaniia SMIT, p. 384 [in Ukrainian].
6. Borova T. A. Teoretychni i metodychni zasady adaptivnoho upravlinnia profesiinym rozvytkom naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv vyshchoho navchalnoho zakladu [Theoretical and methodical bases of adaptive management of professional development of scientific and pedagogical workers of higher educational institution], K., 2012. 488 p. [in Ukrainian].
7. Budanov V. H. Synerhetycheskaia paradyhma: synerhetyka obrazovanyia [Synergetic paradigm: synergetics of education], *Rossyiskaia Akademyia Nauk, Ynstytut fylosofyy RAN. Moskva, Prohress-Tradytsiia,* 2007. 593 p. [in Russian].
8. Volkova N., Stepanova A. Fasylytator yak vazhlyva rolava pozytsiia suchasnoho vykladacha vyshu [Facilitator as an important role position of a modern university teacher], *Visnyk universytetu imeni Alfreda Nobelia. Seriiia «pedahohika i psykholohiia». Pedahohichni nauky.* 2018. № 1. URL: https://pedpsy.duan.edu.ua/images/stories/Files/2018/2018_1/39.pdf [in Ukrainian].
9. Glasser W. Choice Theory: A New Psychology of Personal Freedom. January 20, 1998. 352 p. [in English].
10. Danylian V. O. Informatsiine suspilstvo ta perspektyvy yoho rozvytku v Ukraini (sotsialno-filosofskyi analiz) [Information society and prospects of its development in Ukraine (socio-philosophical analysis)], monohrafiia. Kh. : Pravo, 2008. 184 p. [in Ukrainian].
11. Yelnykova H.V. Adaptivne upravlinnia: mizhhaluzevi zviazky, naukovo-prykladnyi aspekt [Adaptive management: intersectoral relations, scientific and applied aspect], kolektyvna monohrafiia. Kharkiv: Machulin, 2017. 520 p. [in Ukrainian].
12. Yelnykova H. V. Naukovi osnovy adaptivnoho upravlinnia zakladamy ta ustanovamy zahalnoi serednoi osvity [Scientific bases of adaptive management of establishments and establishments of general secondary education], K., 2005. 453 p. [in Ukrainian].
13. Zymniaia Y. A. Pedahohycheskaia psykholohiia [Pedagogical psychology], M. : Lohos, 1999. 384 p. [in Russian].
14. Leontev A. A. Pedahohycheskoe obschenye [Pedagogical communication], M. : Znanye, 1979. 48 p. [in Russian].
15. Maksymenko N. V. Orhanizatsiia upravlinnia v ekolohichnii diialnosti [Organization of management in environmental activities], *Pidruchnyk dlia studentiv ekolohichnykh spetsialnostei VNZ.* Kh.: KhNU im. V. N. Karazina, 2008. p. 339 [in Ukrainian].
16. Riabchenko V. Deiaki kontseptualni problemy navchannia i vykhovannia studentiv u suchasnykh vyshchykh navchalnykh zakladakh Ukrainy [Some conceptual problems of teaching and educating students in modern higher educational institutions of Ukraine], *Vyscha osvita Ukrainy.* 2005. № 1. Pp. 40–44 [in Ukrainian].
17. Skinner. B. F. The Technology of Teaching. January, 1968. 271 p. [in English].
18. Toffler E. Tretia khvylia [The third wave], 1980. Kyiv : Vydavnychiy dim «Vsesvit», 2000. 480 p. [in Ukrainian].

УДК 316.0

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-30>

Тетяна МЕЛЕНТЬЄВА,
 orcid.org/0000-0001-8876-3624
 кандидат філософських наук,
 доцент кафедри філософії та соціології
 Національного фармацевтичного університету
 (Харків, Україна) Vjbcttdf27.5@gmail.com

ПРАЦЯ ЯК ФОРМА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ТА СУСПІЛЬСТВА

Стаття містить дослідження щодо питання поняття праці як суспільного явища і процесу. Розглядається поняття про працю в соціальному значенні, виокремлено роль праці в житті кожної людини та суспільства. Проаналізовано основні фактори, які впливають на формування соціально-трудова відносин. Виокремлено функції, завдяки яким реалізується соціальна функція праці. Розкрито поняття «партнерство», основні причини конфліктних ситуацій та стадії їх розвитку, запропоновано шляхи подолання цих ситуацій.

Наголошено, що праця – це спосіб забезпечення існування людей. Протягом довгого часу відбувався перехід на сучасні автоматизації виробництва, а також інші види організаційних процесів. Це тягне за собою зміни змісту й самої сутності праці людини. При цьому праця виступає і як специфічний процес, який можливий тільки в спільній діяльності, в спілкуванні людей один з одним. Праця як процес життєдіяльності є полем суб'єктивно-об'єктивних відносин. Крім того, ступінь напруженості включення індивіда в трудовий процес варіюється в широкому діапазоні від формальної участі до активної зацікавленості. Також праця виступає одним із факторів розвитку особистості, оскільки є сферою самовираження, самоствердження, самореалізації. Механічна праця людини в значному обсязі замінена комп'ютерними технологіями. Але реалії сьогодення внесли свої корективи у всі сфери життєдіяльності суспільства. Нині більшість людей працює, так би мовити, «дистанційно», це тягне за собою зміни, які по-новому формують відносини між працівником та роботодавцем, колективом, але конфліктні ситуації не є вичерпаними. Тому соціологія праці як спеціальна область соціологічної теорії потребує того, щоб в її осмисленні, по-перше, був підвищений рівень теоретичного узагальнення, щоб вона не виглядала як набір актуальних, важливих, але не впорядкованих логікою соціальних проблем, по-друге, проведений критичний відбір того кращого, що накопичено у вітчизняній практиці вирішення соціальних завдань виробництва, що стосуються всього спектра трудової діяльності людей.

Ключові слова: соціальні зміни, праця, партнерство, працівник, конфлікт, функції.

Tetyana MELENTYEVA,
 orcid.org/0000-0001-8876-3624
 Candidate of Philosophical Sciences,
 Associate Professor at the Department of Philosophy and Sociology
 National University of Pharmacy
 (Kharkiv, Ukraine) Vjbcttdf27.5@gmail.com

LABOR AS A FORM OF INDIVIDUAL AND SOCIAL ACTIVITY

The article is devoted to the notion of labor as a social phenomenon and process. The attention is paid to the notion of labor in social meaning, the role of labor in life of an individual and society. The main factors influence on the formation of social and labor contacts. The functions realizing the social functions of labor are highlighted in the article. The notion of partnership, main reasons of conflicts, stages of its development and ways of solution are disclosed in the article.

It is emphasized that labor is a way to provide human existence. For a long time it was a transition to modern production automation and other kinds of organizational processes. It entails changes in the content and essence of human labor. In particular, work as a process of life is a field of subjective-objective relations. In addition, the degree of intensity of an individual's involvement in the labor process varies widely from formal participation in active interest. Also, work is one of the factors of personality development, as it is a sphere of self-expression, self-affirmation, self-realization. Mechanical labor of an individual is significantly replaced by IT. Reality introduced its correctives into all the branches of human activity. Many people today work in a distance way, the fact that leads to changes in the relationship between employee and employer, in the companies, but conflicts are not overcome. That's why sociology of labor as a special branch of sociological theory first of all needs a higher level of theoretical generalization not to be as a set of important but illogical social problems. Second, it should be made a critical selection of the best things that have been accumulated in the domestic practice of solving social problems of production, relating to the full range of human activities.

Key words: social changes, labor, partnership, worker, conflict, functions.

Постановка проблеми. Нині у світі відбуваються корінні зміни в усіх галузях. І це пов'язано не тільки з політикою уряду, а й викликом сучасних подій. Тенденцією останнього часу був і є перехід суспільства на нові відносини у сфері праці. В умовах «пандемії, яка охопила весь світ» повністю змінюються умови праці, вимоги, потреби, ресурси, відносини між роботодавцем та робітником, відбувається впровадження роботи дистанційно, тому вивчення цієї теми є досить актуальним. Своєю чергою соціологія праці – це галузь соціологічного знання, предметом вивчення якої є праця як суспільне явище, а також ті суспільні відносини, в які вступають учасники трудового процесу. Також процес праці включає в себе діяльність людини, або саму працю, предмет праці, тобто то, на що спрямована ця діяльність, і знаряддя виробництва, якими людина впливає на цей предмет.

Аналіз досліджень. Питання вивчення праці як соціального явища вивчають такі дослідники, як В. Судаков, А. Ноур, С. Кравцов, В. Тихонович, М. Ходоровська, Г. Чепурко, І. Лікарчук, Т. Петровська, К. Самойлик, О. Семченко, С. Хутка, А. Чабан.

Мета статті – аргументувати наукову значущість соціологічних досліджень соціально-інтегративної сутності праці в контексті соціологічного розуміння праці як соціального явища і процесу.

Об'єктом соціології виступає праця як суспільне явище і процес. Праця є найважливішою сферою діяльності людей. Це процес, який відбувається між людиною і природою, процес, в якому людина своєю власною діяльністю опосередковує, регулює і контролює обмін речовин між собою і природою.

Праця – головний фактор відтворення суспільства як цілісної системи, специфічний спосіб людського буття. У праці найбільш повно формується і виявляється особистість людини. Усі види людської діяльності (спорт, робота, гра, навчання) історично розвивалися на основі трудової діяльності і містять елементи останньої.

Зміст праці – це соціально-технологічна характеристика праці, яка враховує розподіл виробничої діяльності за галузями, види трудових операцій, різноманіття функцій, фізичну та інтелектуальну напругу.

Характер праці відображає соціально-економічну специфіку праці, закріпленість робітників за різноманітними видами трудової діяльності (фізичної або розумової, аграрної або індустріальної, організаційної або виконавчої, простої або складної, творчої або рутинної). До умов праці належать, з одного боку, соціально-економічні

умови, наприклад, тривалість робочого дня і трудового року, оплата праці, вимоги до загальноосвітньої і спеціальної підготовки робітників і т.п. Праця – основа функціонування та розвитку будь-якого людського суспільства, двигун соціального прогресу, природна потреба, без якої не було б можливим людське життя.

Соціальна сутність праці реалізується в сукупності її соціальних функцій.

Функція створення матеріальних і духовних благ, суспільного багатства полягає у створенні благ і можливостей для задоволення людських потреб.

Функція бути основою суспільства і суспільного устрою. Праця набуває суспільну форму, стає основою суспільних відносин і, перш за все, відносин власності. Тому розрізняють суспільства, засновані на громадській, приватній і змішаній власності на засоби виробництва.

Функція міри розподілу суспільного багатства, міри споживання.

Функція бути сферою самовираження, самоствердження і розвитку людини. Праця не тільки засіб задоволення потреб людини, а й життєво необхідний засіб самовираження, розкриття і реалізації творчих можливостей працівника.

Соціально-трудова відносина – відносина, які виникають між людьми в процесах, зумовлених трудовою діяльністю.

Фактори, що впливають на формування соціально-трудова відносин:

- соціальні положення різних груп у сфері праці;
- інтереси, поведінка груп і працівників.
- Суб'єктами соціально-трудова відносин є індивідууми чи соціальні групи.

Найманий працівник – це людина, яка уклала трудовий договір із представником підприємства, громадської організації або держави.

Роботодавець – це людина, яка наймає для виконання роботи одного або кількох працівників. Роботодавець може бути власником засобів виробництва або його представником.

Професійна спілка створюється для захисту економічних інтересів найманих працівників або осіб вільних професій у певній сфері діяльності.

Держава як суб'єкт соціально-трудова відносин в умовах ринкової економіки виступає в таких основних ролях: законодавець (розробляє правові основи соціально-трудова відносин), захисник прав громадян і організацій, роботодавець, посередник і арбітр у трудових спорах.

З організаційних форм виділяють такі типи соціально-трудова відносин: патерналізм, партнерство, конкуренція, солідарність, субсидіарність, дискримінація і конфлікт.

Патерналізм характеризується значною часткою регламентації соціально-трудова відносин із боку держави або керівництва підприємства.

Партнерство – система детально опрацьованих правових документів, відповідно до яких наймані працівники, підприємці і держава розглядаються як партнери в рішенні економічних і соціальних завдань.

Конкуренція між людьми або колективами також може сприяти досягненню синергетичного ефекту. Зокрема, досвід показує ефективність раціонально організованої конкуренції між конструкторськими колективами.

Солідарність передбачає спільну відповідальність і взаємну допомогу, засновану на спільності інтересів групи людей. Солідарність виявляють і члени спілок роботодавців, а також члени інших спілок.

Субсидіарність означає прагнення людини до особистої відповідальності задля досягнення своїх цілей і дії в процесі вирішення соціально-трудова проблем.

Дискримінація – це засноване на свавіллі, незаконне обмеження прав суб'єктів соціально-трудова відносин. При дискримінації порушується принцип рівності можливостей на ринках праці.

Конфлікт є крайнім вираженням протиріччя у соціально-трудова відносинах. Найбільш явними формами трудова конфліктів є трудові суперечки, страйки, масові звільнення (локауті).

Конфлікт виступає предметом дослідження багатьох наук, конфлікт розглядається як спір або зіткнення при досягненні певних цілей організації. Конфлікт – це протиріччя, що виникає між людьми в процесі тих чи інших питань. Виникненню конфлікту сприяють протиріччя, що зачіпають інтереси, статус, моральну гідність особистості або групи.

Раніше існувала точка зору, що конфлікти створюють напружені відносини в колективі, перекладають увагу співробітників із безпосередньої роботи на «з'ясування стосунків». На сучасному етапі конфлікт не розглядається як деструктивний елемент. Конфлікт розглядається як один з органічних елементів організації, тому що дає змогу проявитися проблемі і сприяє її вирішенню.

Значний внесок у розвиток науки конфліктології зробив соціолог Р. Дарендорф (Дарендорф, 1994: 142–145). Він вважав, що кожне суспільство в будь-який момент часу пронизане неузгодженістю і конфліктом. У своїй концепції він виходить на поняття «життєві шанси», що позначає сукупність сприятливих економічних, соціальних і політичних можливостей для реалізації,

що надаються індивіду тим становищем, яке він займає в суспільстві.

Але при цьому життєві шанси розподілені нерівномірно. Це зумовлено статусною структурою, і виникає нерівність, яка породжує різні конфлікти. Р. Дарендорф (Дарендорф, 1994: 146–147) вважає, що без конфліктів неможливий прогрес.

Т. Парсонс (Парсонс, 1996: 203–206) є представником напряму структурний функціоналізм і бачить одне з джерел виникнення конфліктів у руйнуванні традиційної системи цінностей, які, на його думку, виступають однією з основ соціальної стабільності суспільства.

Американський соціолог Л. Козер (Козер, 2000: 101) запропонував теорію конфліктного функціоналізму, в якій конфлікт розглядається як один із неминучих і необхідних двигунів соціального прогресу. На його думку, конфлікти необхідно вирішувати інституціоналізованим, законним шляхом, бо тільки таким чином він буде грати позитивну функціональну роль і сприяти підтримці соціальної рівноваги системи.

На думку К. Боулдінга (Боулдинг, 1969: 106–124), конфлікт – це ситуація, в якій сторони створюють несумісність своїх позицій, і кожна зі сторін прагне зайняти позицію, протилежну інтересам іншої. При цьому учасники конфлікту, усвідомлюючи своє протистояння, організуються, щоб виробити спільну стратегію і тактику боротьби з противником.

Таким чином, конфлікт являє собою багатоаспектний, динамічний, що розвивається процес, який має не тільки форми прояву, а й стадії розвитку:

- конфліктна ситуація;
- власне конфлікт;
- вирішення конфлікту.

Виникнення конфлікту є результатом взаємодії таких складників:

- ситуація (сукупність об'єктивних передумов, що провокують виникнення конфлікту);
- особистість учасника конфлікту (усвідомлення нею ситуації вступу в конфлікт);
- ставлення особистості до ситуації (наявність у неї мотивів вступу в конфлікт).

Існують такі причини виникнення конфліктів:

- невміння правильно сформулювати мету і постановку мети керівником;
- невміння враховувати індивідуальні особливості людей;
- інноваційні зміни в структурі організації – зміна керівників, виникнення нових професійних груп, підвищення по службі, зниження зарплати;
- неправильне стимулювання підлеглих системою заохочення і покарання;
- неправильне ставлення до критики;

– безтактність, а іноді й грубість із боку керівника.

Причиною конфлікту може стати і випадковий збіг обставин. Такий конфлікт важко передбачити, і в цьому разі керівнику доводиться оперативної діяти за результатами, а не щодо попередження конфлікту.

Існують різні класифікації конфліктів. Зупинимось на основних. Конфлікти діляться на природні й штучні. Природні конфлікти виникають самі собою в разі прояву значної невідповідності між чийось уявленням про колега, організації, діяльності організації і т. п. Штучні конфлікти створюються людьми для реалізації певних цілей, у тому числі для зняття накопиченого стресу.

Залежно від ступеня залучення в них співробітників конфлікти діляться на горизонтальні, вертикальні, змішані. У горизонтальні конфлікти залучені співробітники, які не перебувають у підпорядкуванні один одного. У вертикальних конфліктах залучені співробітники, що знаходяться в підпорядкуванні. Змішані конфлікти припускають залучення співробітників, які не перебувають у підпорядкуванні один одному, та й ті, що знаходяться в підпорядкуванні.

На основі соціально-психологічної типології виділяють такі види конфліктів: конфлікти комунікації, конфлікти влади й безвладдя, внутрішньо-особистісний конфлікт, міжособистісний конфлікт, конфлікт між особистістю і групою, міжгруповий конфлікт.

Комунікаційний конфлікт виникає в разі відсутності зворотного зв'язку в організації.

Конфлікти влади і безвладдя виникають коли керівнику протистоїть опозиція, до якої примикає більшість працівників.

Конфлікт пов'язаний із пред'явленням людині суперечливих вимог щодо того, яким має бути результат його роботи.

Міжособистісний конфлікт найчастіше пов'язаний із боротьбою керівника за обмежені ресурси, капітал, робочу силу, час використання обладнання або схвалення проєкту.

Конфлікт між особистістю і групою проявляється, якщо очікування групи суперечать очікуванням окремої особистості.

Міжгрупові конфлікти можуть проявлятися в разі зіткнення профспілки й адміністрації, формальних і неформальних організацій.

Визначення керівником виду конфлікту дуже важливо для його вирішення. Виділяють такі способи виходу з конфлікту, засновані на безпосередніх діях керівника:

– переговори з опонентами – при досягненні компромісу може зникнути основа конфлікту;

– зміна предмета конфлікту, а значить, зміна ставлення до конфлікту;

– відокремлення суперечки між конфліктуєчими сторонами від проблеми, яку потрібно вирішити, аналіз можливих шляхів вирішення проблеми і вибір кращого з них, прийняттого для всіх сторін конфлікту;

– створення ідеальних робочих місць;

– комплексний підхід до мінімізації конфліктних ситуацій.

Якщо основу конфлікту становлять об'єктивні умови, то його просте переривання без прийняття ефективних заходів щодо подолання причин може створити ще більш гостру ситуацію, бо після переривання конфлікту конфліктна ситуація зберігається.

Висновки. Таким чином, праця – це загальне суспільне явище. Це означає, що воно притаманне будь-яким суспільним системам, починаючи з примітивного суспільства і закінчуючи сучасним. Це явище визначає функціонування суспільства як безпосередньо, так і опосередковано через інші суспільні системи. Тому праця – це явище, що лежить в основі інших суспільних явищ. По-друге, основу праці становить соціально організована, усвідомлена і цілеспрямована людська діяльність. Однак праця трактується соціологією як поняття ширше, ніж діяльність. Праця – це інститут, який формується соціальним середовищем і водночас створює умови суспільного життя. Праця – це складна система суспільних відносин, пов'язаних з економічною, правовою, політичною та іншими системами. Це простір формування і передачі суспільної інформації та знань. Праця – це результат діяльності, оскільки в будь-якому зробленому суспільному продукті присутня праця людини. На це здатна тільки людина, тому говорять, що праця – виключно людська здатність. Під час праці, у взаємозв'язку між людьми обов'язково виникають конфліктні ситуації, які треба вирішувати, використовуючи запропоновані нами способи виходу з конфлікту.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Боулдинг К. Общая теория систем – скелет науки. Исследования по общей теории систем. Москва : Прогресс. 1969. 520 с.
2. Дарендорф Р. Элементы теории социального конфликта. *Социс (Социологические исследования)*. 1994. № 5. С. 142–147.
3. Карташова Л. В. Организационное поведение : учеб. пособие. Москва : ИНФРА. 2006. 157 с.
4. Козер Л. А. Функции социального конфликта. Москва : Дом интеллектуальной книги Идея–пресс. 2000. 295 с.
5. Кравченко А. И. Социология управления : фундаментальный курс : учеб. пособие для студентов высших учебных заведений. 2-е изд., испр. и доп. Москва : Академический проект. 2005. 1136 с.
6. Парсонс Т. Система координат действия и общая теория систем действия культура, личность и место социальных систем. Американская социологическая мысль. Москва, 1996. 478 с.
7. Перепельчук Т. В. Соціологія праці : Навчальний посібник. Одеса : ОНЕУ. Ротапринт. 2011. 234 с.
8. Соціологія : навчальний посібник / за ред. О. В. Горпинич та ін. Київ : ДУТ. 2019. 235 с.
9. Ядов В. Стратегия социологического исследования. Москва : Академкнига, Добросвет. 2003. 596 с.

REFERENCES

1. Boulding K. Obshchaya teoriya sistem – skelet nauki. Issledovaniya po obshchej teorii sistem. [General systems theory is the skeleton of science. Research in General Systems Theory]. M. Progress. 1969. 520 p. [in Russian].
2. Darendorf R. Elementy teorii social'nogo konflikta. [Elements of the theory of social conflict]. Socis (Sociological Research). 1994. № 5. P. 142–147 [in Russian].
3. Kartashova L. V. Organizacionnoe povedenie. [Organizational behavior]. Study. allowance. M. INFRA. 2006. 157 p. [in Russian].
4. Kozher L. A. Funkcii social'nogo konflikta. [Functions of social conflict]. Moscow : House of Intellectual Books Idea-Press. 2000. 295 p. [in Russian].
5. Kravchenko A. I. Sociologiya upravleniya [Sociology of management]. Fundamental course of study. Manual for students of higher educational institutions, 2nd ed., rev. and add. M. Academic project. 2005. 1136 p. [in Russian].
6. Parsons T. Sistema koordinat dejstviya i obshchaya teoriya sistem dejstviya kul'tura, lichnost' i mesto social'nyh sistem. [Action coordinate system and general theory of action systems culture, personality and place of social systems]. American Sociological Thought. M. 1996. 478 p. [in Russian].
7. Perepel'chuk T. V. Sociologiya praci. [Sociology of labor]. A textbook. Odessa : ONEU. Rotaprint. 2011. 234 p. [in Ukrainian].
8. Sociologiya: navchal'nij posibnik. [Sociology]. A textbook / ed. O. V Gorpynych and others. Kyiv : DUT. 2019. 235 p. [in Ukrainian].
9. Yadov V. Strategiya sociologicheskogo issledovaniya. [Sociological research strategy]. M. Akademkniga. Goodness. 2003. 596 p. [in Russian].

Галина МИХАЙЛИШИН,

orcid.org/0000-0001-7038-057X

*доктор філософських наук, професор,
проректор з науково-педагогічної роботи*

*Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) halyna.mukhailyshyn@pnu.edu.ua*

Мирослава ДОВГА,

orcid.org/0000-0003-0564-123X

аспірант кафедри теорії і методики дошкільної і спеціальної освіти

*Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
(Івано-Франківськ, Україна) miroslava29@meta.ua*

АНАЛІЗ ЖИТТЄВИХ ПРОБЛЕМ МОЛОДИХ СІМЕЙ У СУСПІЛЬСТВІ

На нинішньому етапі розвитку українського суспільства відбулися відповідні трансформаційні зміни в різних його суспільних інститутах, серед яких найбільш вразливими є інститут молоді сім'ї. Трансформаційні зміни серед молодих сімей проявляються в осередку збереження та відновлення сімейних цінностей, збільшенні кількості розлучених сімей, позашлюбної народжуваності, зниженні життєвого рівня сімейного життя, оскільки саме молоді сім'ї найбільш швидко та болісно реагують на такі зміни викликані зовнішніми обставинами, що, відповідно, породжують внутрішні сімейні суперечності. А це своєю чергою призводить до появи низки сімейних проблем, які є взаємопов'язаними та впливають одна на одну. Тому нами розглянуто та проаналізовано проблеми, які виникають у молодих сімей: функціональні проблеми (матеріально-економічна, житлово-побутова, репродуктивна, комунікативна, виховна, рекреативна), проблеми становлення молоді сім'ї (проблема створення, збереження та розширення сім'ї), проблема появи конфлікту та одна із найважливіших проблем – соціально-правовий захист молодих сімей із боку держави.

Розглянуто систему соціально-правового захисту інституту сім'ї в інших розвинених країнах, адже ця система включає в себе звичайні мінімальні гарантії та заходи з економічної стабільності молодих сімей. Проаналізовано соціально-правовий захист в українському суспільстві, який треба розширити, врегулювати та реалізувати на законодавчому рівні, оскільки без продуманої сімейної політики та захисту сімей не варто очікувати позитивні зміни в інституті сім'ї.

Наведено статистичні дані опитованих молодих сімей у м. Івано-Франківськ щодо проблем, які, на їхню думку, найбільш притаманні молодим сім'ям, та проблем, які є в їхній сім'ї. Ці проблеми в молодих сім'ях зводяться до неналежного рівня здійснення соціально-правового захисту, через що і виникає низка усіх інших сімейних проблем.

Побудовано піраміду проблем молодих сімей, де показано проблеми зверху до низу, які виникають у молодих сім'ях, та взаємозв'язок між ними. На вершині піраміди проблем молодих сімей знаходиться соціально-правовий захист як основа захисту інституту сім'ї, за яким проблеми молодих сімей розташовані в такому порядку: проблема появи конфлікту, проблеми становлення сім'ї, функціональні проблеми, як тягнуть за собою низку усіх інших сімейних проблем.

Ключові слова: *функції сім'ї, молоді сім'ї, проблеми молодих сімей, піраміда проблем молодих сімей.*

Halyna MYKHAILYSHYN,
 orcid.org/0000-0001-7038-057X,
 Doctor of Philosophy, Professor,
 Vice-rector for Scientific and Pedagogical Work
 Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
 (Ivano-Frankivsk, Ukraine) halyna.mykhailyshyn@pnu.edu.ua

Myroslava DOVHA,
 orcid.org/0000-0003-0564-123X
 Graduate Student at the Department of Theory
 and Methods of Preschool and Special Education
 Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
 (Ivano-Frankivsk, Ukraine) miroslava29@meta.ua

ANALYSIS OF LIFE PROBLEMS OF YOUNG FAMILIES IN SOCIETY

At the present stage of development of Ukrainian society, appropriate transformational changes have taken place in its various social institutions, among which the institution of the young family is the most vulnerable. Transformational changes among young families are manifested in the center of preservation and restoration of family values, an increase in the number of divorced families, illegitimate births, lower living standards of family life. Because it is young families who react most quickly and painfully to such changes caused by external circumstances, which in turn give rise to internal family contradictions. And this in turn leads to a number of family problems that are interconnected and arise from each other. Therefore, we considered and analyzed the problems that arise in young families: functional problems (material and economic, housing, reproductive, communicative, educational, recreational), the problems of young families (the problem of creating, maintaining and expanding a family), the problem of conflict and one of the most important problems is the social and legal protection of young families by the state.

The system of social and legal protection of the institution of the family in other developed countries is considered, after all, this system includes the usual minimum guarantees and measures for the economic stability of young families. The social and legal protection in the Ukrainian society, which needs to be expanded, regulated and implemented at the legislative level, is analyzed. Because, without a well-thought-out family policy and protection of families, one should not expect positive changes in the institution of the family.

The statistics of the surveyed young families in Ivano-Frankivsk on the problems that in their opinion are most characteristic of young families and the problems that are present in their family are also given. These problems, which are inherent and present in young families, are reduced to an inadequate level of social and legal protection, which causes a number of all other family problems.

A pyramid of problems of young families is built, which shows the problems from top to bottom that arise in young families and the relationship between them. At the top of the pyramid of problems of young families is social and legal protection as the basis for the protection of the family, according to which the problems of young families are arranged in the following order: the problem of conflict, problems of family formation, functional problems. problems.

Key words: family functions, young families, problems of young families, pyramid of problems of young families.

Постановка проблеми. Проблеми сучасної сім'ї належать до найбільш важливих і актуальних. Дедалі частіше чуємо висловлювання «демографічна катастрофа», «сім'я скоро відіме», заклики «врятуйте сім'ю». Щоправда, є й інші судження: мовляв, нічого небезпечного у сфері сімейних відносин не відбувається. Просто здійснюється поступовий перехід від застарілої моделі сім'ї до нової, що відповідає вимогам сучасного способу життя. Це нібито нормальний розвиток подій, і підстав для занепокоєння з цього приводу немає. І все ж підстав для тривоги більше ніж достатньо. Сім'я дійсно перебуває в кризовому становищі. І причиною цього є соціальні зміни, зростання мобільності населення, урбанізація, секуляризація та інші чинники, що призводять до розхитування «сімейних цінностей».

Ці та низка інших чинників зумовили також падіння сім'ї як соціального інституту суспільства, зміну її місця в ціннісних орієнтаціях (Інформаційний калейдоскоп, 2014: 9). І саме зміна цих ціннісних орієнтацій призводить до нерозуміння та знецінення значення сім'ї, ролі кожного її члена на побудову щасливого сімейного життя.

У результаті різних соціальних змін, які швидко відбуваються в розвитку нашого українського суспільства, сім'я практично не встигає адаптуватися до них, що своєю чергою призводить до появи різного роду сімейних проблем, які є взаємопов'язаними і впливають на сім'ю (особливо новостворену молоду сім'ю, де закладаються основи формування та збереження цінностей у кожній конкретній сім'ї), тобто призводить до видозмін та падіння інституту сім'ї загалом.

Аналіз досліджень. Першим в Україні дослідженням, присвяченим вивченню проблем молоді сім'ї, була робота «Молода сім'я в Україні 90-х» (керівник Ю. М. Якубова (Ю. М. Галустян)), здійснена УкрНДІ молоді. Дослідження мало на меті вивчити проблеми одного покоління молодих сімей (Якубова, 2011: 217). Питаннями молодих сімей цікавилися такі науковці: Т. Алексєнко, Т. Гурко, А. Капська, Ю. Якубова тощо. Дослідження різного роду проблем здійснювали: А. Антонов, В. Борисов, С. Дармодехін, О. Карбанова, С. Ничипоренко, В. Сисенко тощо.

Сучасні наукові дослідження соціальних проблем молодих сімей в Україні представлені в роботах українських дослідників, наукові пошуки яких розкривають теоретичні основи соціально-педагогічної діяльності сім'ї (І. Зверева, Г. Лактіонова, Л. Штефан, С. Харченко), характеризують напрями соціально-педагогічної роботи зі сім'єю – підготовки молоді до сімейного життя (В. Кравець), формування усвідомленого батьківства і батьківської компетентності (Т. Алексєнко, З. Зайцева), культури сімейних стосунків і педагогічної культури батьків (В. Костів, М. Стельмахович) (Архипова та ін., 2011: 2).

Мета статті – проаналізувати функції та проблеми у створених сучасних молодих сім'ях та ві результаті проведеного опитування серед молодих сімей Івано-Франківська побудувати «піраміду проблем молодих сімей».

Виклад основного матеріалу. Для того, щоб проаналізувати всі проблеми, які виникають у сучасній молодій сім'ї, її необхідно розглядати у взаємозв'язку з соціальним оточенням, до якого, перш за все, належать батьки подружжя, їх найближчі родичі, а також ті соціальні інститути, зі якими молода сім'я змушена вступати в контакт для підтримки життєзабезпечення, розвитку та реального виконання своїх функцій (Костровець, 2012: 454а).

Сімейні проблеми можна проаналізувати через наведені нижче основні функції сім'ї (Алексєнко, 2002: 55–72; Балакірева, 2002: 82–94).

1. Матеріально-економічна функція, яку становить сімейний бюджет, організація споживчої діяльності, участь у суспільному виробництві, здобуття професії, відновлення втрачених на виробництві сил.

Важливою проблемою сім'ї є її матеріальне забезпечення – загальний рівень життя, в який входять і рівень заробітної плати, і забезпеченість товарами широкого вжитку, благоустрій побуту, організація вільного часу тощо. Зрозуміло, що проблема матеріальної забезпеченості сім'ї не

єдина для нормального її функціонування, але це той фундамент, який дає змогу кожній сім'ї отримати все необхідне для усіх її членів, насамперед, для дітей (Кратохвіл, 2000: 67).

Нині молода сім'я опинилася в досить складних матеріальних та побутових умовах внаслідок низького рівня життя в країні, нестабільності заробітків. Соціально-економічні перетворення досить суттєво вплинули на добробут української родини, особливо це позначилося на економіці молодих родин, що мають дітей. Гострою залишається проблема доступу до базових можливостей розвитку людського потенціалу: продуктивної зайнятості, освіти, медичного обслуговування (Соціально-педагогічна робота: 10а).

2. Житлово-побутова функція – це забезпечення сім'ї житлом, ведення домашнього господарства, організація домашнього побуту.

Значні зміни поліпшення становища сімей передбачені в житловому законодавстві. У процесі виділення земельних ділянок для забудови органи місцевого самоврядування затверджують квоти на ділянки, які надаються молодим сім'ям під будівництво житла. Молодим сім'ям та молодим громадянам гарантується отримання пільгових довгострокових державних кредитів на будівництво й одержання житлових будинків і квартир, на оплату вступних пайових внесків до молодіжних житлових комплексів, житлово-будівельних кооперативів, а також на облаштування домашнім господарством (Ничипоренко, 2011: 36а).

Нині житлова та матеріальна проблема серед молодих сімей стоїть на першому місці зміцнення сімейних стосунків, оскільки більшість молодих сімей не мають власного житла, винаймають квартиру або проживають разом із батьками. Якщо колись тенденція була прийнятою до спільного проживання разом із батьками, то нині молоді люди прагнуть окремо проживати. Щодо матеріальної проблеми, то вона гостро проявляється у працевлаштуванні молодих людей, де здебільшого заробітна плата є низькою. Це своєю чергою штовхає молодих сімей працювати далеко від дому, а в деяких (в більшості) випадках – і за кордоном. Постійна відсутність вдома тягне за собою низку інших внутрішніх, психологічних проблем: зникають взаєморозуміння, повага, любов, доброзичливі стосунки, тобто відбувається знецінення ролі сім'ї.

3. Репродуктивна (демографічна) функція сім'ї полягає у відтворенні життя, продовженні людського роду, тобто в народженні дітей.

Ця функція включає себе елементи всіх інших функцій, оскільки сім'я бере участь не лише в кількісному, але й в якісному відтворенні населення.

Якщо сім'я має кілька дітей, то створюються природні умови для формування повноцінного сімейного колективу, відбувається активне виховання дітей, к житті кожної дитини природним чином функціонують колективізм, співпереживання, солідарність, почуття товариськості, дружби. Особливістю сучасної молоді сім'ї є її малодітність (більшість сімей має одну дитину), бездітність, відкладання народження дітей на невизначений період (Карабанова, 2001а).

Водночас заходи, що здійснюються органами державної влади, зокрема щодо стимулювання народжуваності в Україні, не забезпечують рівень відтворення населення, незважаючи на певне збільшення рівня народжуваності. Найпоширенішим типом сім'ї є одnodітна. При цьому кількість сімей, які обмежуються народженням і вихованням лише однієї дитини, з року в рік збільшується, а кількість сімей із трьома і більше дітьми зменшується. Основною причиною такої ситуації є недостатність матеріального забезпечення, відсутність належних житлових та інших необхідних умов для забезпечення майбутнього дітей, належної пропаганди сімейних цінностей (Школьнік).

4. Комунікативна функція сім'ї передбачає створення сприятливого сімейного мікроклімату, необхідного для психічно-емоційного відтворення сил членів сім'ї, внутрішньосімейного спілкування подружжя, батьків і дітей, сім'ї та оточуючого мікро- і макросередовища, а також її спілкування з духовними та інтелектуальними надбаннями суспільства (засоби масової інформації, література, мистецтво тощо).

Сімейне спілкування має свої особливості: 1) інтимність, камерність, близькість партнерів; 2) родина сприймає своїх членів багатогранно, повністю, допомагаючи кожному засвоювати та успішно виконувати ролі та обов'язки у «зовнішньому світі»; 3) єдність процесів розвитку, навчання та виховання; 4) завдяки родині пристосування людини до нових соціальних умов або повна соціалізація відбувається у порівняно стабільному соціальному середовищі (Семеченко, Заслуженюк, 1998: 217а).

Це – позитив сімейного спілкування. Проте є й негатив – особливості, які ускладнюють стосунки, особливо між молодими батьками та дітьми: 1) у сім'ї людина послаблює контроль, не приховує роздратування, поганого настрою, відверта зі своїми близькими; 2) взаємодія у сімейному спілкуванні може бути обмеженою, оскільки члени сім'ї вже задовольнили свої комунікативні потреби і прагнуть спокою; 3) спілкуванні в сім'ї відбувається на тлі щоденних турбот, що нерідко знецінює його зміст. Буденність стосун-

ків, постійна заклопотаність батьків може бути нестерпною для дитини; 4) сімейні стосунки ускладнює відсутність у більшості молодих батьків психолого-педагогічних знань та досвіду організації стосунків; 5) недооцінка налагодження стосунків у родині призводить або до її розпаду, або до постійних конфліктів і ускладнень; 6) надзвичайно важливим компонентом спілкування є мова. Мова спілкування сучасних молодих батьків із дітьми має свої характерні ознаки: здебільшого вона непослідовна, з певною мірою роздратування, інколи нагадує муштру (Семеченко, Заслуженюк, 1998: 217б).

5. Виховна функція полягає у передачі дітям дорослими членами сім'ї соціального досвіду.

Проблему виховання в сім'ї, у тому числі і молодій, значно ускладнюють соціально-економічні перетворення в нашій країні, які проявляються в матеріальних труднощах, проблемах житлово-побутового характеру. З огляду на низький рівень підготовки до сімейного життя, відсутність досвіду виховання, зазначені вище проблеми та труднощі значно знижують виховний потенціал сучасної молоді сім'ї, від якого залежить успіх виховання. Як компоненти виховного потенціалу сім'ї можна виділити такі складники: 1) чисельність та структура сім'ї; 2) психологічна атмосфера, характер сімейного спілкування; 3) життєвий та професійний досвід батьків, рівень їхньої освіченості та педагогічної культури; 4) розподіл обов'язків у сім'ї (в тому числі виховних); 5) і матеріальні та побутові умови сім'ї; 6) організація сімейного дозвілля; 7) взаємозв'язок з іншими соціальними інститутами (Капська, 2000: 56).

Одним із компонентів виховного потенціалу сім'ї є проблема розподілу обов'язків у сім'ї, зокрема виховних. Уже неодноразово зазначалося, що в процесі розподілу сімейних обов'язків спостерігається нерівний розподіл сімейних обов'язків між чоловіком та дружиною. Нині жінки відчувають на собі подвійне навантаження, адже вони виконують роль не лише матері, а й виступають рівноправним членом суспільства. Таке навантаження призводить до психічної та фізичної втоми, як наслідок, жінка стає більш вразливою, заклопотаною, що не може не позначитися на психологічному кліматі в сім'ї, вихованні дитини. Підвищена зайнятість батька і матері зумовлена необхідністю матеріально-економічного становлення сім'ї (Соціально-педагогічна робота).

На жаль, педагогічна культура сучасних молодих батьків залишається на низькому рівні. Це зумовлено наявністю багатьох проблем, пов'язаних із функціонуванням молоді сім'ї: низьким рівнем моральної та матеріальної готов-

ності молоді до створення сім'ї та виконання виховної функції; тенденцією до омолодження шлюбу і, як наслідок, відсутністю життєвого досвіду в молодих батьків; недооцінкою молоддю ролі сім'ї в житті дитини і суспільства загалом відсутністю досвіду виховання в молодих батьків, пов'язаного з народженням дитини-первістка та орієнтацією на одну дитину, що не дозволяє відтворити природну школу підготовки батьків; професійною зайнятістю батьків (особливо матері) та зменшенням часу на спілкування та виховання дитини (Соціально-педагогічна робота).

З метою доцільної організації спілкування в сім'ї та виховання дітей батьки мають показувати свою любов один до одного та до дітей, яка має бути однаковою до всіх, оскільки однакова любов до дітей, повага батьків один до одного, рівність поглядів та думок допоможе дитині навчитися поважати та любити своїх батьків, братів та сестер. Це своєю чергою призведе до довіри один до одного та до злагоди в сімейному житті, головним мотивом яких буде виступати любов.

6. Рекреативна функція сім'ї – це організація вільного часу та відпочинку сім'ї. Вона виконує роль збереження сім'ї як цілісної одиниці, зміцнює сім'ю, закріплює кращі традиції, має велике значення у вихованні дітей, емоційному єднанні подружжя (Ворона, Шульга, 2001: 74–76).

Деяка частина сучасних молодих сімей позбавляється можливості духовного розвитку своїх членів. Незадовільні житлові умови і вимушена необхідність проводити своє дозвілля здебільшого вдома можуть призводити до роздратованості, негативного стереотипу поведінки в сім'ї, конфліктів, незадоволеності шлюбом (Карабанова, 2001b).

Окрім проблем функціональних, варто розкрити і проблеми становлення молоді сім'ї, які є взаємопов'язаними і впливають одні з одних, зокрема проблема створення сім'ї, її збереження та розширення.

Процес створення сім'ї надзвичайно складний. Третина конфліктів у молодих сім'ях пов'язана з помилковими мотивами вступу в шлюб (шлюб не з любові, з легковажності, змушені шлюби тощо), що призводить до швидких розлучень. У багатьох сім'ях можливість створення молоддю власної сім'ї обмежується і сімейними проблемами старшого покоління (незаміжною матір'ю, неодруженим батьком) (Костровець, 2012: 454b).

Період становлення молоді є найбільш ризикованим періодом сімейного життя. Адже саме в цей період подружжя намагається знайти спільну мову на побутовому рівні, визначитися із сімейними ролями, обов'язками, правилами та моральними цінностями (Літяга, Михалкіна). Тому саме

для побудови нормальних сімейних стосунків впливає проблема нерозуміння значення самого поняття «сім'я».

Щодо збереження сім'ї, то це одна з найважливіших проблем дестабілізації сімейних стосунків. Для прикладу, в Івано-Франківській області, то, за статистичними даними, у 2018 році було укладено приблизно 7687 шлюбів, з яких 3073 розпалося, з них у самому Івано-Франківську укладено 2784 шлюби, серед них 590 розлучень. Багато є таких сімей, в яких формально сім'я зберігається, але функціонально її немає або вона не функціонує певним чином.

Варто означити таку сімейну проблему, як поява конфлікту, особливо в молодих сім'ях, коли починають формуватися сімейні стосунки. В. Сисенко дійшов висновку, що розбіжності та конфліктні ситуації ґрунтуються здебільшого на таких причинах (Капська, 2006: 184): незадоволеність сексуальних потреб одного з подружжя; незадоволеність потреби сили і значимості власного «Я» (порушення почуття власної гідності зі боку іншого партнера, його неповажне ставлення, образи, критика); незадоволеність потреби одного з подружжя або кожного з них у позитивних емоціях (відсутність лагідності, ніжності, турботи, уваги і розуміння, психологічне відчуження подружжя один від одного); пристосування одного з подружжя до спиртних напоїв, азартних ігор; фінансові розбіжності між подружжям (питання сімейного бюджету, утримання сім'ї, внеску кожного члена в її матеріальне забезпечення); незадоволеність у потребі взаємної допомоги, взаємопідтримці, потреби у співробітництві, пов'язана з розподілом праці у сім'ї, веденням домашнього господарства, доглядом за дітьми; різні потреби і інтереси проведення відпочинку, дозвілля, розбіжності в захопленнях.

Щодо опитуваних молодих сімей у м. Івано-Франківськ у період з вересня 2019 року по травень 2020 року, то в ньому взяло участь 73 особи (42 жінки і 31 чоловік) із молодих сімей.

За результати опитування на запитання *Якими проблемами найчастіше стикаються молоді сім'ї?* опитувані визначили: житлово-побутова проблема (30 осіб – 41,1%); матеріально-економічна проблема (29 – 39,7%); проблема роздратування, незадоволеності шлюбом та нерозуміння справжнього значення сім'ї (13 – 17,8%); комунікативна проблема (9 – 12,3%) та дезорганізація шлюбних відносин (1 – 1,4%), яку зараховуємо до комунікативної проблеми; репродуктивна проблема (5 – 6,8%); проблема появи конфлікту (5 – 6,8%); виховна проблема (4 – 5,5%); рекреативна проблема (3 – 4,1%); проблема соці-

ально-правового захисту (2 – 2,7%). Поодинокі відповіді (по 1,4%): проблема створення, збереження та розширення сім'ї; комунікативна та виховна проблеми; соціально-правова, поява конфлікту та комунікативні проблеми; усі вище перераховані (рис. 1).

Як ми бачимо, серед проблем, з якими зустрічаються молоді сім'ї найбільше, визначено уї 41,1% житлово-побутову проблему та 39,7% – матеріально-економічну проблему. Ці проблеми свідчать про відсутність соціально-правового захисту з боку держави щодо молодих сімей, що виступає однією із проблем серед сімей. Якщо б держава на належному рівні сприяла високому рівню життєдіяльності сімей, надавала їм відповідну допомогу, доступне кредитування, то матеріально-економічної та житлово-побутової проблеми можна було б уникнути, а за нею і зменшити низку інших проблем.

А щодо наявності проблем в їхніх сім'ях, то картина дещо інша. На запитання *Які проблеми є наявними у Вашій сім'ї?* молоді сім'ї відповіли так: немає проблем у 22 осіб (30,1%); матеріально-економічна проблема у 12 осіб (16,4%); економічна, фінансові, недостатнє матеріальне забезпечення; проблема появи конфлікту у 9 осіб

(12,3%): конфлікти, конфлікти через все, конфлікти на рівному місці, часті суперечки; житлово-побутова проблема наявна в 7 осіб (9,6%); рекреативна проблема присутня в 5 (6,8%): не завжди вистачає часу на відпочинок, проблема з організації вільного часу, мало часу проводимо разом. Визначено такі проблеми: комунікативна проблема (1 – 1,4%); нерозуміння (1 – 1,4%); односторонність (1 – 1,4%); ревності (2 – 2,7%); часті сварки через мене батька (1 – 1,4%); не завжди живемо разом (1 – 1,4%); алкоголь (1 – 1,4%); впертість (невміння сприймати чужу думку) – 1 (1,4%); важко відповісти (1 – 1,4%). А деяких молодих сім'ях кілька проблем (8 – 11%): брак вільного часу, мало спілкування; житлово-побутова та репродуктивна проблеми; житлово-побутова, репродуктивна, проблема появи конфлікту; конфлікти і нерозуміння; матеріальні та житлові проблеми; матеріальна проблема та брак вільного часу; проблема появи конфлікту та комунікативна проблема; проблема появи конфлікту та житлово-побутові проблеми (рис. 2).

Тому за цим питанням можна зробити висновок, що в молодих сімей найбільш вираженою є матеріально-економічна, житлово-побутова та проблема появи конфлікту. В деяких сім'ях є кілька

Рис. 1. Відповіді на запитання «З якою проблемою найчастіше стикаються молоді сім'ї?»

Рис. 2. Відповіді на запитання «Які проблеми наявні у Вашій сім'ї?»

проблем. Така проблема, як поява конфлікту, виникає на основі інших проблем, що виникають між людьми в процесі їхнього спільного життя разом. Якщо би в нас на належному рівні здійснювався соціально-правовий захист із боку держави, то таку проблему, як житлова та матеріальна, можна було б зменшити та подолати, відповідно, зберегти новостворену сім'ю. А оскільки в нас відповідний соціально-правовий захист відсутній, ці проблеми є і спричиняють конфліктну ситуацію.

Варто виділити таку досить важливу проблему, як соціально-правовий захист із боку держави.

Основними завданнями державної політики щодо сімей є: забезпечення правового та соціального захисту сім'ї; сприяння високому рівню життєдіяльності сім'ї, належних умов для фізичного, інтелектуального, морально-етичного, освітнього та духовного розвитку дітей; розвиток високої психологічної та педагогічної культури молоді сім'ї на принципах національних звичаїв, педагогічної доктрини, кращого світової практики виховання дітей у сім'ї і функціонування сім'ї; формування в молоді відповідального ставлення до репродуктивного здоров'я, планування сім'ї; пропаганда здорового способу життя, відповідального батьківства та безпечного материнства; всебічна державна допомога зусиль самих сімей, батьків або осіб, які їх замінюють, у забезпеченні сприятливих умов для виховання, освіти і розвитку дітей (Ничипоренко, 2011: 40b). Таким чином, державна сімейна політика зорієнтована на підтримку молоді сім'ї і має створити умови для її подальшого розвитку, тобто сприяти нормаль-

ному функціонуванню молоді сім'ї та дати змогу реалізувати її інтереси.

Без продуманої і реалістичної сімейної політики, розширення соціально-правового, економічного захисту молодих сімей та сімей із дітьми навряд чи можна чекати зміни демографічної ситуації на краще. Така політика має включати в себе систему звичних мінімальних гарантій (допомоги, компенсації, натуральної допомоги, охорони здоров'я матері і дитини, дошкільного виховання і освіти), а також заходи, що стимулюють економічну самостійність сім'ї (пільгові кредити, податкові пільги, практична допомога в розвитку сімейного підприємництва, малих сімейних підприємств і т.п.) (Костровець, 2012: 458 с).

Тому для розуміння рівня підтримки інституту сім'ї в інших країнах та засобів, які задіяні в цьому процесі, наведено окремі виразні приклади.

1. Франція: податкові пільги; субсидії та підтримка; впровадження з 1921 р. та дія програми «Велика сім'я». Приклад: сім'я з чотирма дітьми звільняється від оподаткування незалежно від матеріального статку всієї сім'ї.

2. Німеччина: податкові бонуси; субсидії та підтримка; безплатна шкільна та університетська освіта.

3. Польща: видатки багатодітним сім'ям; безплатна дошкільна, шкільна та університетська освіта. Приклад: подвійні видатки за наявності в сім'ї дитини інваліда, якщо один із батьків за ним доглядає і не працює.

4. Чехія: субсидії та підтримка; зменшення пенсійного віку. Приклад: кожна новонароджена

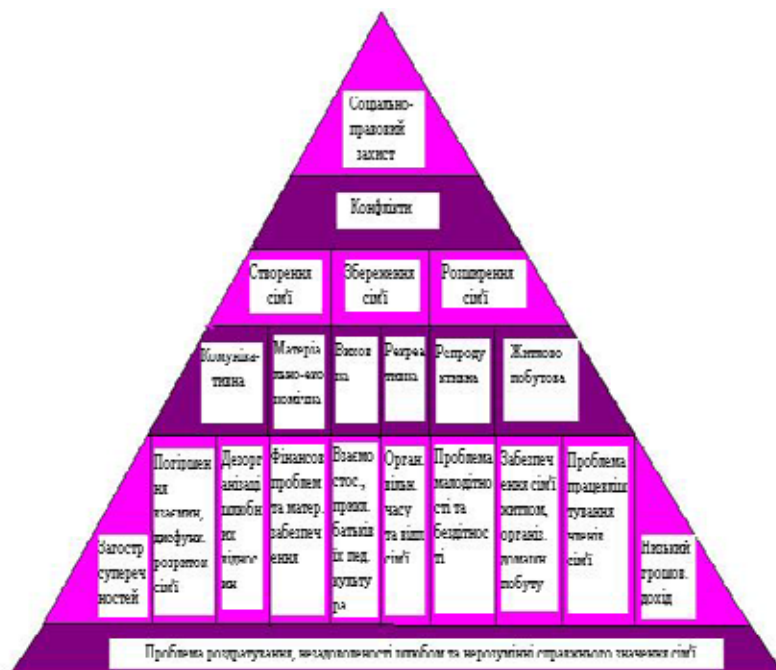

Рис. 3. Піраміда проблем молодих сімей

дитина зменшує на один рік пенсійний вік матері (Ващук, 2019: 39а).

5. Японія: оплачувані відпустки дородові, після народження дитини та по догляду за дитиною за кошти держави, спецфондів і працедавців. Одноразові дитячі виплати, пенсії по втраті годувальника. Допомога з боку працедавців, надання житла в оренду, існування фондів взаємодопомоги (при народженні дитини, вступі дитини до школи та ін.). Надання пільг для користування медичними послугами.

6. Сполучені Штати Америки: безплатна шкільна освіта; безплатна або пільгова вища освіта за рахунок держави; дотації на отримання медичних та житлових послуг.

7. Канада: існування двох рівнів (федеральний та провінційний). Види: оплачувані відпустки окремо для обох батьків; безплатна освіта; щомісячні виплати; одноразові виплати; звільнення від оподаткування. Рівень виплат та допомоги залежить від доходів сім'ї та кількості дітей.

За результатами дослідження мають найбільш розгалужену систему підтримки інституту сім'ї такі країни, як Швеція та Фінляндія (Ващук, 2019: 40b).

Отже, як ми бачимо, соціально-правовий захист інституту сім'ї в інших країнах на високому рівні і проявляється в забезпеченні та розвитку усіх сімейних сфер і різних форм підтримки. Тому соціально-правовий захист молодих сімей в українському суспільстві має сприяти не тільки забезпеченню матеріального становища, але й допомогти реалізувати трудові, сімейні та інші права молодих людей, надавати відповідні пільги, допомогти затвердженню на врегульованому законодавчому рівні.

Щодо розглянутих проблем становлення та функціонування молоді сім'ї, які є взаємопов'язаними та впливають одні на одних, нами розроблена піраміда проблем молодих сімей (рис. 3) для того, щоб показати, як відбувається взаємодія між ними і як одні проблеми породжують інші сімейні проблеми.

Тому, як ми бачимо, нами проблема соціально-правового захисту виділена у піраміді на самому верху, оскільки якщо б захист із боку держави відбувався на належному рівні, як в інших країнах, який би відповідав рівню розвитку та життю

українських сімей, це призвело б до зменшення, а можливо, і до не появи деяких проблем, таких як матеріально-економічна, житлово-побутова, демографічна, рекреаційна проблема, проблема появи конфлікту тощо.

На другий план нами виділено проблему появи конфлікту, адже усі проблеми, які знаходяться під ним, призводять до непорозумінь. А вже під ним – проблеми становлення сім'ї, що поділяються на проблеми створення, збереження та розширення сім'ї. А під ними виникають відповідно функціональні проблеми, зокрема матеріально-економічна, житлово-побутова, виховна, комунікативна, репродуктивна та рекреаційна. І вони своєю чергою містять низку проблем, розташованих під ними. Наприклад, якщо в молодій сім'ї є комунікативна проблема, то вона рано чи пізно призведе до появи таких проблем, наведеними нами нижче, як проблема загострення суперечностей, погіршення взаємин, дисфункціональний розвиток сім'ї та дезорганізація шлюбних відносин.

Безумовно, зазначені проблеми впливають на незадоволення сімейним життям та виступають як проблема молоді сім'ї щодо постійного роздратування молодих людей.

Висновки. Таким чином, проблеми молодих сімей постають у формі піраміди, де є верхівка і яка поділяється на менші частини. Так і проблеми молодих сімей впливають одні з одних і тягнуть за собою одна одну, оскільки постійне погіршення рівня життя спричинене зростанням цін, поганим медичним обслуговуванням, відсутністю міцного соціально-правового захисту з боку держави щодо підтримки молодих сімей та позитивні реформи на покращення життя, безробіття чи його загроза, труднощі із житлом тощо, що все це призводить до нестабільності молодих сімей та невпевненості у майбутньому. На перший план виступає матеріальна сторона, професійний розвиток, а сімейні цінності залишаються незрілими та досить суперечливими між молодими людьми в їхньому спільному сімейному житті. А це все водночас впливає на духовну сторону сім'ї та спричиняє дискомфорт у сімейних стосунках, погане самопочуття та психологічний мікроклімат в усіх її членів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеенко Т. Ф. Виховний потенціал сім'ї в сучасних умовах. Київ : Український соціум, 2002. 143 с.
2. Архипова С. П., Майборда Г. Я., Тютюнник О. В. Соціально-педагогічні технології роботи з неблагополучними сім'ями. Методи та технології роботи соціального педагога : навч. посібник. Київ : Слово, 2011. С. 242–261.
3. Балакірева М. О. Молоде покоління нової України: ескіз соціального портрету : навч. посібник. Київ : Знання-Прес, 2002. 313 с.
4. Ващук О. П. Міжнародний досвід сприяння інституту сім'ї. *Розвиток сімейної політики міста* : статті, за результатами Всеукраїнської науково-практичної конференції, 17 травня 2019 р. Херсон : Видавничий дім «Гельветика», 2019. С. 38–43.
5. Інформаційний калейдоскоп «Модель сучасної родини». URL: <http://www.biblioteka.lviv.ua/files/family.pdf>.

6. Капська А. Й. Молода сім'я: проблеми та умови її становлення. Київ : ДЦССМ, 2006. 184 с.
7. Карбанова О. А. Психология семейных отношений : учебн. пособ. Москва : Самара : Изд-во СИОКПП, 2001. 119 с.
8. Костровець Л. Б. Значення молодих сімей у процесі формування повноцінного українського суспільства. *Комунальне господарство міст* : науково-технічний збірник. 2012. № 102. С. 452–459.
9. Кратохвил С. В. Психотерапія сімейно-сексуальних дисгармоній. Москва, 2000. 322 с.
10. Літяга І., Михалкіна Р. Робота з молодими сім'ями, які потребують соціальної підтримки. URL: http://eprints.zu.edu.ua/25291/1/Руслана_Михалкіна.pdf.
11. Молода сім'я України 90-х / Ю. Якубова, Л. Волинець, Н. Лавриненко, Г. Онищенко; за ред. Якубової Ю. М. Київ : А.Л.Д., 1996. 104 с.
12. Ничипоренко С. В. Молодіжна сімейна політика в Україні. Умань : Видавець «Сочинський», 2011. 217 с.
13. Селиченко В. А., Заслуженюк В. С. Психологія та педагогіка сімейного спілкування : навч. посіб. для студентів вищ. навч. закладів. Київ : Логос, 1998. 217 с.
14. Соціально-педагогічна робота з молодими сім'ями в умовах малого міста. URL: <https://vipsoft.blob.core.windows.net/contest/e39d143750c099e70b02ebfd9aaa1056.pdf>
15. Технології соціально-профілактичної роботи : навч. посібник / За заг. ред. проф. А. Й. Капської. Київ : Логос, 2000. 372 с.
16. Українське суспільство: десять років незалежності (соціальний моніторинг та коментар науковців) / За ред. В. М. Ворони, М. О. Шульги. Київ : Інститут соціології НАН України, 2001. 662 с.
17. Школьник М. В. Проблеми створення молодих сімей молоддю в Україні. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2017/paper/download/2073/1601>.

REFERENCES

1. Alekseenko T. F. Vykhovnyy potentsial sim'yi v suchasnykh umovakh. [Educational potential of the family in modern conditions]. Kyiv: Ukrainian society, 2002. 143 p. [in Ukrainian].
2. Arkhipova S. P., Mayborda G. Ya., Tyutyunnik O. V. Sotsialno-pedahohichni tekhnolohiyi roboty z neblahopoluchnymy simyamy. Metody ta tekhnolohiyi roboty sotsialnoho pedahoha: textbook. [Socio-pedagogical technologies of work with disadvantaged families. Methods and technologies of social pedagogue: textbook]. Kyiv: Slovo, 2011. pp. 242–261 [in Ukrainian].
3. Balakireva M. O. Molode pokolinnya novoyi Ukrayiny: eskiz sotsialnoho portretu: textbook. [The young generation of the new Ukraine: a sketch of a social portrait: textbook]. Kyiv: Znannia-Press, 2002. 313 p. [in Ukrainian].
4. Vashchuk O. P. Mizhnarodnyy dosvid spryannya instytutu simyi. Rozvytok simeynoyi polityky mista: statyi, za rezul'tatamy Vseukrayinskoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi , 17 travnya 2019 r. [International experience in promoting the institution of the family. Development of family policy of the city: articles, based on the results of the All-Ukrainian scientific-practical conference, May 17, 2019]. Kherson: Helvetica Publishing House, 2019. Pp. 38–43 [in Ukrainian].
5. Informatsiyyny kaleydoskop "Model suchasnoyi rodyny". [Information kaleidoscope "Model of the modern family"]. URL: <http://www.biblioteka.lviv.ua/files/family.pdf>. [in Ukrainian].
6. Kapska A. Y. Moloda sim'ya: problemy ta umovy yiyi stanovlennya. [Young family: problems and conditions of its formation]. Kyiv : DCSSM, 2006. 184 p. [in Ukrainian].
7. Karabanova O. A. Psikhologiya semeynykhotnosheniy: textbook [Psychology of family relations: textbook]. Moscow: Samara: SIOKPP Publishing House, 2001. 119 p. [in Russian].
8. Kostrovets L. B. Znachennya molodykh simey u protsesi formuvannya povnotsinnoho ukrayinskoho suspilstva. [The importance of young families in the process of forming a full-fledged Ukrainian society]. Municipal services of cities: scientific and technical collection, 2012. № 102. Pp. 452–459 [in Ukrainian].
9. Kratokhvil S. V. Psikhoterapiya semeyno-seksual'nykh disgarmoniy. [Psychotherapy of family and sexual disharmonies]. M., 2000. 322 p. [in Russian].
10. Lityaga I., Mikhalkina R. Robota z molodymy simyamy, yaki potrebuyut sotsialnoyi pidtrymky. [Work with young families in need of social support]. URL: http://eprints.zu.edu.ua/25291/1/Руслана_Михалкіна.pdf. [in Ukrainian].
11. Moloda sim'ya Ukrayiny 90-kh [The young family of Ukraine of the 90s] / Yu. Yakubova, L. Volynets, N. Lavri-nenko, G. Onyschenko; for order. Yakubova Y. M. Kyiv: ALD, 1996. 104 p. [in Ukrainian].
12. Nychyporenko S. V. Molodizhna simeyna polityka v Ukrayini. [Youth family policy in Ukraine]. Uman: Sochinsky Publisher, 2011. 217 p. [in Ukrainian].
13. Selichenko V. A., Zasluzhenyuk V. S. Psikhologiya ta pedahohika simeynoho spilkuvannya: Textbook for students of higher institutions. [Psychology and pedagogy of family communication: Textbook for students of higher institutions]. K.: Logos, 1998. 217 p. [in Ukrainian].
14. Sotsialno-pedahohichna robota z molodymy simyamy v umovakh maloho mista. [Socio-pedagogical work with young families in a small town]. URL: <https://vipsoft.blob.core.windows.net/contest/e39d143750c099e70b02ebfd9aaa1056.pdf>. [in Ukrainian].
15. Tekhnolohiyi sotsialno-profilaktychnoyi roboty: textbook. Manual. [Technologies of social and preventive work: textbook. Manual] / Ed. prof. A. Y. Kapska . Kyiv: Logos, 2000. 372 p. [in Ukrainian].
16. Ukrayinske suspilstvo: desyat rokiv nezalezhnosti (sotsialnyy monitorynh ta komentar naukovtsiv). [Ukrainian society: ten years of independence (social monitoring and commentary of scientists)] / Ed. V. M. Voroni, M. O. Shulgi. Kyiv: Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, 2001. 662 p. [in Ukrainian].
17. Shkolnik M. V. Prolemy stvorennya molodykh simey moloddyu v Ukrayini. [Problems of creating young families by young people in Ukraine]. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2017/paper/download/2073/1601>. [in Ukrainian].

УДК [37.091.33:001.895]:373.3
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-32>

Інна НАГРИБЕЛЬНА,
orcid.org/0000-0001-6393-3754,
доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри соціально-гуманітарних дисциплін та інноваційної педагогіки
Херсонської державної морської академії
(Херсон, Україна) innanagribelna@gmail.com

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ В СИСТЕМІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Матеріал статті репрезентує аналіз проблеми методики формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців морської галузі в системі вищої освіти. У статті акцентовано увагу на соціальних чинниках, що актуалізували потребу її формування в сучасних здобувачів освіти. До них віднесено такі: введення безвізового режиму з різними країнами, міграційні процеси, можливість навчання іноземних студентів в Україні тощо. Відзначено серед інших чинників і діджиталізацію суспільства, як таку, що демонструє стрімкий технічний прогрес людства тощо.

Обґрунтовано потребу формування комунікативної компетентності у здобувачів освіти-майбутніх фахівців морської галузі. Визначено ключові чинники, що зумовлюють означену потребу, як-от: специфіку професійної діяльності майбутніх моряків як фахівців, що працюють тривалий час в умовах закритого колективу; полікультурне професійне середовище; усвідомлення ролі комунікативної компетентності в професійних мовленнєвих ситуаціях.

Акцентовано увагу на застосуванні комунікативного підходу до навчання здобувачів освіти, що передбачає створення та реалізацію комунікативних ситуацій, пов'язаних із професійною діяльністю. У дослідженні виділено такі: ділова комунікація зі стейкхолдером; команди на ходовому містку; комунікація вахтового офіцера з береговими службами під час стоянки у порту; комунікація вахтового помічника капітана судна з лоцманом; комунікація капітана судна із судновласником; комунікація боцмана із матросами під час проведення швартовних операцій.

Представлено конкретні приклади практичного впровадження означеного підходу засобом моделювання фахових ситуацій та методики «Хмари слів»; наведено демонстраційний матеріал для самооцінювання наявності (відсутності) показників комунікативної компетентності майбутніх фахівців морської галузі.

Описано специфіку моделювання комунікативних ситуацій, пов'язаних безпосередньо з виробничою діяльністю. Сучасним прикладом такого моделювання є робота майбутніх моряків на тренажерному комплексі «Віртуально-реальне судно», який дозволяє моделювати професійні комунікативні ситуації в умовах, наближених до реальності.

Ключові слова: фахівець морської галузі, комунікативна компетентність, мовленнєва ситуація, тренажерний комплекс «Віртуально-реальне судно».

Inna NAHRYBELNA,
orcid.org/0000-0001-6393-3754
Doctor of Pedagogical Science, Associate Professor,
Professor at the Department of Social Sciences and Humanities and Innovative Pedagogy
Kherson State Maritime Academy
(Kherson, Ukraine) innanagribelna@gmail.com

METHODS OF FORMATION OF COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE SPECIALISTS OF THE MARITIME INDUSTRY IN THE SYSTEM OF HIGHER EDUCATION

The material of the article represents the analysis of the problem of the method of formation of communicative competence of future specialists of the maritime branch in the system of higher education. The article pays attention to the social factors that actualized the need for its formation in modern students. These include: the introduction of a visa-free regime with different countries, migration processes, the possibility of studying foreign students in Ukraine, and so on. Among other factors, the digitalization of society was noted as one that demonstrates the rapid technical progress of mankind and so on.

The need for the formation of communicative competence in students seeking education in the future of the maritime industry is substantiated. The key factors that determine this need are identified, in particular: due to a number of factors,

such as the specifics of the professional activities of future seafarers as professionals working for a long time in a closed team; multicultural professional environment; awareness of the role of communicative competence in professional speech situations.

Emphasis is placed on the application of a communicative approach to the education of students, which involves the creation and implementation of communicative situations related to professional activities. The study identified the following: business communication with the stakeholder; commands on the gangway; communication of the watch officer with the shore services during the parking in the port; communication of the ship's captain's assistant with the pilot; communication of the ship's captain with the shipowner; communication of the boatswain with sailors during mooring operations.

Specific examples of practical implementation of this approach by means of modeling professional situations and methods of "Word Cloud" are presented; demonstration material for self-assessment of the presence (absence) of indicators of communicative competence of future specialists in the maritime industry is given.

The specifics of modeling communicative situations directly related to production activities are described. A modern example of such modeling is the work of future sailors on the training complex "Virtual-real ship", which allows you to simulate professional communication situations in conditions close to reality.

Key words: *marine specialist; communicative competence; speech situation; training complex "Virtual-real ship".*

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток суспільства актуалізував проблему комунікації в різних соціальних сферах. Це зумовлено різними чинниками, зокрема введенням безвізового режиму з різними країнами, міграційними процесами громадян, можливістю навчання іноземних студентів в Україні тощо. Особливої уваги заслуговує і діджиталізація суспільства, яка демонструє стрімкий технічний прогрес людства. Водночас динамічні процеси інформатизації зумовлюють виникнення проблем вільного та грамотного спілкування людей у різних комунікативних ситуаціях.

Серед чинників, що актуалізують проблему комунікації, слід відзначити й соціальні перестороги, пов'язані з карантинними обмеженнями у зв'язку зі світовою пандемією COVID-19. Тут відмітимо введення змішаного та дистанційного навчання в освітніх закладах, а отже, і зміну комунікативної поведінки здобувачів освіти. Рекомендації лікарів щодо обмеження контактів також впливають на формування комунікативних навичок та подальший розвиток комунікативної компетентності мовця. Результатом різноманітних і динамічних змін стало полікультурне середовище, в якому комунікативні навички особистості набувають важливого значення.

Соціальні потреби декларують вимоги до посилення комунікативної грамотності в усіх ланках освіти: від початкової школи до ЗВО. Модернізація освітньої системи в Україні зумовила переосмислення методики формування комунікативної компетентності здобувачів освіти та вибір методично доцільних засобів навчання комунікативної грамотності. Особливої актуальності набуває дана проблема в контексті аналізу вищої освіти та виокремлення комунікативної компетентності як важливого складника в професійній підготовці фахівця.

Активно досліджується порушене питання в методиці фахової підготовки майбутніх учителів

різних профілів. Вивчається комунікативний підхід у навчанні майбутніх фахівців деревообробної, фармацевтичної галузей. У науковому доробку вчених знаходимо дослідження проблеми комунікації в іноземних здобувачів вищої освіти.

Водночас залишається малодослідженим аспект, що зумовив постановку проблеми дослідження: методика формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців морської галузі. Недостатня наукова увага до порушеного питання викликає певний подив з огляду на те, що в Україні достойно представлена фахова підготовка спеціалістів морської галузі.

Аналіз тенденцій вступних кампаній до закладів вищої морської освіти в Україні вказує на стабільно високий попит на професії в галузі «Морський та річковий транспорт» за спеціалізаціями «Навігація і управління морськими суднами» та «Управління судновими технічними системами та комплексами». Це вказує на необхідність аналізу стану сформованості комунікативних навичок у цієї категорії здобувачів освіти та застосування ефективних засобів навчання для формування й розвитку в них комунікативної компетентності в подальшій фаховій діяльності.

Аналіз досліджень підтвердив, що проблема формування комунікативної компетентності завжди викликала інтерес у науковій площині. У різних аспектах її досліджували в галузі комунікативної лінгвістики, психолінгвістики та лінгводидактики. На сучасному етапі дослідження проблеми комунікативної компетентності мовця науковою увагою охоплено різні вікові, соціальні та професійні групи людей.

Вивчення джерельної бази засвідчило, що в наукових доробках українських та зарубіжних учених представлено чимало актуальних розвідок щодо проблеми комунікативної компетентності мовця. Теоретично і практично значущими є праці

вітчизняних учених Р. Друженко (Друженко, 2016: 205–211), І. Нагрибельної (Нагрибельна, 2016: 233) Н. Сіранчук (Сіранчук, 2017), О. Семиног (Семиног, 2010), Т. Симоненко (Симоненко, 2005: 40–43), Л. Суботи (Субота, 2017), Л. Рускуліс (Рускуліс, 2018) та ін.

У межах аналізу проблеми дослідження цінними виявилися праці вчених, що репрезентують вузькоспеціальний аспект проблеми фахової підготовки моряків. Так, наприклад, нам імponує думка про те, що в сучасних закладах морської освіти навчання спрямовано на формування ключових компетентностей, які виділено Єврокомісією (Нагрибельний, 2019: 233). Із-поміж базових компетентностей майбутнього моряка, як-от технічної, природничо-наукової, математичної, визначено й комунікативну. Сформованість усіх означених компетентностей, як підкреслює у своїй монографії Я. Нагрибельний, «активно сприяє забезпеченню якісної підготовки майбутніх фахівців та професійної готовності» (Нагрибельний, 2019: 233). У сучасних наукових розвідках учених знаходимо таке бачення: «...оскільки Україна входить до п'ятірки лідерів країн-постачальників командного персоналу для світового торгового флоту, то формування ключових компетентностей студентів морських спеціальностей набуває особливої актуальності» (Нагрибельний, 2019: 233).

Студіювання проблеми комунікативної компетентності дозволило констатувати наявність авторитетного наукового підґрунтя для її багатоаспектного розроблення. Полівекторність проблеми підтверджують праці, що присвячені методиці формування комунікативної компетентності в системі вищої освіти. Усвідомлення означеного вплинуло на вибір теми наукового пошуку та означило його мету.

Мета статті – проаналізувати проблему методики формування комунікативної компетентності в майбутніх фахівців морської галузі.

Відповідно до мети дослідження було визначено низку завдань:

- проаналізувати сутність ключових дефініцій порушеної проблеми;
- обґрунтувати необхідність формування комунікативної компетентності у здобувачів вищої освіти – майбутніх фахівців морської галузі;
- дослідити методичну інноватику в процесі формування комунікативної компетентності у майбутніх спеціалістів морської галузі.

Виклад основного матеріалу. Огляд літератури з порушеної в статті проблеми підтвердив, що проблема комунікативної компетентності та методики її формування є полівекторною кате-

горією. У межах предмету аналізу комунікативної компетентності науково значущим виявилось дослідження Л. Рускуліс, в якому проаналізовано методичну систему формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови в процесі вивчення мовознавчих дисциплін (Рускуліс, 2018: 183). Дослідниця визначила чітку ієрархію структурних компонентів лінгвістичної компетентності. Нам імponує її наукова позиція щодо мотиваційної сфери студента в процесі формування складників лінгвістичної компетентності, серед яких комунікативна займає важливий ступінь (Рускуліс, 2018: 183–185).

У монографії Н. Сіранчук, що присвячена формуванню лексичної компетентності молодших школярів на уроках української мови, обґрунтовано основні принципи розвитку мовлення особистості, починаючи з початкової школи. Для нашого дослідження важливим є трактування авторкою лексичної компетентності мовця як передумови успішного формування комунікативних умінь та навичок (Сіранчук, 2017: 38–43). Уважаємо слушною думку про те, що сформовані в початковому курсі української мови лексичні знання стають міцним підґрунтям для подальшого формування та вдосконалення лексичного словника особистості. Нам видається, що розвинений активний словниковий запас значно спрощує в подальшому мовленнєву поведінку людини та сприяє вільному володінню мовою в різних комунікативних ситуаціях.

Досліджуючи самостійну роботу в системі підготовки майбутніх учителів початкових класів до навчання української мови, ми представили розлоге наукове бачення комунікативної компетентності майбутнього фахівця початкової школи, визначивши її так: «...це здатність розуміти чужі й створювати власні програми мовленнєвої поведінки, адекватні меті, сфері, ситуації спілкування» (Нагрибельна, 2016: 67).

Слушною є думка Т. Симоненко про те, що комунікативна компетентність зумовлюється фаховою діяльністю. Наприклад, комунікативна компетентність учителя, на думку вченої, «зумовлюється гуманістичною спрямованістю освіти, здатністю відчувати іншу людину, адекватно сприймати її, бути готовим до співпраці, взаємодії» (Симоненко, 2005: 40–43).

У науковому доробку Л. Суботи репрезентовано дослідження комунікативного підходу до навчання дискурсу іноземних студентів. Для нашого дослідження цінним є аналіз комунікативної організації наукового тексту в методиці викладання української мови як іноземної. Нам

імпонує думка авторки про доцільність застосування комунікативного підходу в процесі роботи з науковими текстами (Субота, 2017: 98–112). Така позиція дослідниці видається обґрунтованою, адже робота з науковими текстами у вищій школі домінує над іншими. З огляду на означене застосування комунікативного підходу під час опанування фахових наукових текстів є методично доцільним.

Огляд наукової літератури дозволяє констатувати актуальність та поліфункціональність досліджуваної категорії. У площині теорії та методики навчання української мови проблема комунікативної компетентності, формування сучасної мовної особистості завжди викликала дискусії. Це свідчить про теоретичну та практичну значущість досліджуваного явища. Наукові позиції сучасних українських учених демонструють різнобічні уявлення про комунікативну компетентність. Водночас усі вони обстоюють спільну позицію про провідну роль комунікативної компетентності під час орієнтації в мовленнєвих ситуаціях, у процесі оволодіння правилами комунікативної поведінки та виборі вербальних або невербальних мовно-виражальних засобів.

Потреба формування та вдосконалення комунікативної компетентності майбутнього фахівця морської галузі зумовлена низкою чинників:

- специфікою професійної діяльності майбутніх моряків як фахівців, що працюють тривалий час в умовах закритого колективу;
- полікультурним фаховим середовищем;
- усвідомленням ролі комунікативної компетентності в професійних мовленнєвих ситуаціях.

У системі вищої морської освіти формування та вдосконалення комунікативної компетентності відбувається в площині загальнонавчальної та фахової підготовки. Водночас не викликає сумнівів той факт, що «Українська мова (за професійним спрямуванням)» як освітня компонента має найбільший навчальний потенціал для формування й розвитку мовної особистості майбутнього моряка. Це зумовлено метою, завданням курсу та освітніми можливостями лінгвістичного матеріалу, що вивчається.

Особливої уваги набуває методика формування комунікативної компетентності майбутнього фахівця морської галузі, яка передбачає адекватну комунікативну поведінку здобувача освіти, його вміння володіти мовою в різних комунікативних ситуаціях, доцільно користуватися активним лексичним словником тощо. З огляду на означене постає необхідність у доборі та практичному застосуванні на заняттях з української мови

сучасних методичних засобів, які би відповідали поставленим вимогам.

В ієрархії української лінгводидактики пріоритетну роль має визначення підходу до навчання. Покликаючись на обґрунтовані погляди вчених, що представлені в дослідженні, ми вважаємо доцільним застосування комунікативно-діяльницького підходу в навчанні майбутніх фахівців морської галузі. Упровадження означеного підходу до навчання здобувачів освіти передбачає створення та реалізацію комунікативних ситуацій, пов'язаних із професійною сферою. Досвід власної викладацької діяльності переконує в тому, що найбільш ефективними є ті комунікативні ситуації, що максимально наближені до реальних умов роботи. У дослідженні до них відносимо такі:

- ділова комунікація зі стейкхолдером;
- команди на ходовому містку;
- комунікація вахтового офіцера з береговими службами під час стоянки в порту;
- комунікація вахтового помічника капітана судна з лоцманом;
- комунікація капітана судна із судовласником;
- комунікація боцмана з матросами під час проведення швартовних операцій.

Розглянемо створення таких комунікативних ситуацій на прикладі освітнього процесу в Херсонській державній морській академії (ХДМА).

У структурі ХДМА ефективно працює сучасний тренажерний комплекс «Віртуально-реальне судно», який дозволяє моделювати означені та інші професійні комунікативні ситуації в умовах, наближених до реальності. Проілюструємо це детальніше на прикладі виробничої ситуації, що моделюється на віртуальних тренажерах «Повнофункціональний навігаційний місток» та на тренажері «Машинне відділення». Сутність виробничої діяльності на цих тренажерах передбачає комунікацію, що полягає в наданні команд із судового містка про певні дії судовому вахтовому механіку. Логіка дій останнього підкріплюється доцільними командами, які пов'язані з рухом та логістикою судна.

Результат виконання поставленої професійної задачі вимірюється в тому числі набуттям комунікативної компетентності здобувача освіти. Це виявляється в умінні чітко та точно поставити завдання екіпажу; логічно та доступно сформулювати можливі ризики з метою їх запобігання; дібрати адекватні ситуації мовленнєві стимули; вибрати правильний тон і стиль спілкування, не принижуючи гідності окремих членів екіпажу тощо.

Для того щоб здобувачі освіти могли усвідомити позитивні та негативні моменти

власної комунікативної поведінки, їм пропонується таблиця для самооцінювання, яка містить показники сформованості комунікативної компетентності.

Показники комунікативної компетентності	Наявні (+)	Відсутні (-)
Правильність мовлення		
Точність		
Ясність		
Доступність		
Логічність		
Естетичність		
Чистота		
Багатство		
Виразність		
Доречність		

Прикладом методичної інноватики в процесі формування комунікативної компетентності майбутнього фахівця морської галузі є застосування методики «Хмари слів».

У науковій літературі представлено тлумачення цієї методики навчання як такої, що «спрямована на розвиток лексичної грамотності, активізацію словникового запасу та формування контекстуального мовлення» (Нагрибельна, 2020: 110–113). У площині лінгводидактики хмару слів розглядають, як «візуалізацію слів (тегів) за певним принципом» (Нагрибельна, 2020: 110–113).

На заняттях з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» впровадження такого методичного засобу навчання є доцільним у процесі опанування професійної лексики, її тлумачення, перекладу, введення в контекстуальне мовлення. Репрезентуємо приклад хмари (тегів) слів-професіоналізмів:

Хмара слів: *стерновий, штурвал, судно-нафтозбирач, лоція, киль, плавальний ценз, логістика, кнехт, брашпиль, якірний ланцюг, клюз, ходові вогні, бак, гірокомпас, ехолот, шпангоут, трюм, гвинт регульованого кроку, румб.*

До представленої хмари слів здобувачам освіти може бути запропоновано такий методичний апарат:

1. Укладіть речення зі словами-термінами, пояснивши їхнє лексичне значення.

2. Визначте, які з представлених слів є багатозначними. Укладіть речення, в яких ключові слова використано в одному випадку в прямому значенні, а в іншому – у переносному.

3. Поміркуйте, чому більшість термінів із наведеної хмари слів є іномовними. З якої мови в українську лексику «прийшли» ці слова? Чи є цьому пояснення, що пов'язане зі світовою історією, історією мореплавства, історією мови?

Упровадження таких завдань розвиває вже набуті мовленнєві навички та формує професійну комунікативну поведінку здобувача освіти.

Прикметно, що застосування представлених комунікативно-орієнтованих завдань та вправ сприяє активізації творчо-пізнавальної діяльності курсантів (студентів), стимулює до розв'язання проблемних ситуацій, формує доцільну комунікативну поведінку.

Висновки. У результаті роботи над темою дослідження було зроблено висновки:

1. Аналіз науково-методичної літератури підтвердив актуальність проблеми формування комунікативної компетентності сучасної мовної особистості та дозволив виокремити наукові позиції вчених щодо тлумачення сутності комунікативної компетентності та її ролі в професійній діяльності. Визначено, що соціальні потреби декларують вимоги до вищої освіти щодо підготовки фахівця, який демонструє сформовану комунікативну компетентність у різних мовленнєвих ситуаціях.

2. Обґрунтовано необхідність формування комунікативної компетентності у здобувачів вищої освіти – майбутніх фахівців морської галузі з огляду на низку чинників. Серед них пріоритетними визначено такі, як специфіка професійної діяльності майбутніх моряків як фахівців, що працюють тривалий час в умовах закритого колективу; полікультурне фахове середовище; усвідомлення ролі комунікативної компетентності в професійних мовленнєвих ситуаціях.

3. Проаналізовано інноваційні методичні засоби навчання, що використано в процесі формування комунікативної компетентності у майбутніх спеціалістів морської галузі. Акцентовано увагу на методично доцільних засобах комунікативно-орієнтованого навчання майбутніх фахівців морської галузі на заняттях з курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)». У межах предмету аналізу виокремлено такі, як моделювання комунікативних ситуацій та методика «Хмари слів».

Репрезентовано специфіку впровадження комунікативних ситуацій в умовах роботи майбутніх фахівців морської галузі на тренажерному комплексі «Віртуально-реальне судно»; представлено способи самоперевірки здобувачів освіти щодо наявності або відсутності в них показників сформованості комунікативної компетентності.

Отже, аналіз джерельної бази дослідження, усвідомлення соціальних потреб щодо формування сучасної мовної особистості та власний досвід викладання у вищій школі дозволили констатувати доцільність активного впровадження

сучасних комунікативно орієнтованих сучасних засобів навчання в процесі професійної підготовки майбутніх фахівців морської галузі. Репре-

зентоване в дослідженні питання не вичерпує повністю порушену проблему, а є одним із перспективних аспектів її розроблення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Друженко Р. Дидактичні основи комунікативно-прагматичної компетентності майбутнього вчителя української мови і літератури. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Педагогічні науки* : зб. наук. праць. Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського, 2016. № 3 (54). Вересень. С. 205–211.
2. Нагрибельна І. А. Методична інноватика в навчанні початкового курсу української мови. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/2308-4855/article/view/204653>
3. Нагрибельна І. А. Самостійна робота в системі підготовки майбутніх учителів початкових класів до навчання української мови : монографія. Херсон, 2016. 310 с.
4. Нагрибельний Я. А. Становлення і розвиток змісту історії педагогіки в освітній парадигмі незалежної України (1991–2019рр.) : монографія. Кропивницький : Видавець Лисенко В.Ф., 2019. 274 с.
5. Сіранчук Н. М. Формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови : монографія. Київ : «Центр учбової літератури», 2017. 288 с.
6. Семенов О. М. Культура наукової української мови : навчальний посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2010. 216 с.
7. Симоненко Т. М. Базова система вправ у роботі над розвитком професійно-комунікативних умінь студентів-філологів. *Українська мова і література в школі*. 2005. № 7. С. 40–43.
8. Субота Л. А. Комунікативний підхід до навчання наукового дискурсу іноземних студентів : монографія. Харків : Майдан, 2017. 408 с.
9. Рускуліс Л. В. Методична система формування лінгвістичної компетентності майбутніх учителів української мови у процесі вивчення мовознавчих дисциплін : монографія, Миколаїв : ФОП Швець В.М., 2018. 420 с.

REFERENCES

1. Druzhnenko R. Dydaktychni osnovy komunikatyvno-prahmatychnoyi kompetentnosti maybutn'oho vchytelya ukrayins'koyi movy i literatury. [Didactic bases of communicative-pragmatic competence of the future teacher of Ukrainian language and literature.] *Scientific Bulletin of Nikolaev National University named after VO Sukhomlinsky. Pedagogical sciences: coll. Science. wash. Mykolaiv: MNU named after VO Sukhomlinsky, 2016. №3 (54), September. pp.205–211*[in Ukrainian].
2. Nahrybelna I. A. Metodychna innovatyka v navchanni pochatkovoho kursu ukrayins'koyi movy [Methodical innovation in teaching the initial course of the Ukrainian language]. Access mode: <http://journals.uran.ua/index.php/2308-4855/article/view/204653>[in Ukrainian].
3. Nahrybelna I. A. Samostiyna robota v systemi pidhotovky maybutnikh uchyteliv pochatkovykh klasiv do navchannya ukrayins'koyi movy [Independent work in the system of preparation of future primary school teachers for teaching the Ukrainian language] [monograph] / I. A. Nagrybelna. Kherson, 2016. 310 p. [in Ukrainian].
4. Nagrybelnyi Ya. A. Stanovlennya i rozvytok zmistu istoriyi pedahohiky v osvityniy paradyhmi nezaleznoyi Ukrayiny (1991–2019 rr.) [Formation and development of the content of the history of pedagogy in the educational paradigm of independent Ukraine (1991–2019).] Monograph. Kropyvnytskyi: Publisher Lysenko V.F., 2019. 274 p. [in Ukrainian].
5. Siranchuk N. M. Formuvannya leksychnoyi kompetentnosti v uchniv pochatkovykh klasiv na urokakh ukrayins'koyi movy. [Formation of lexical competence in primary school students in Ukrainian language lessons] Monograph. Siranchuk. Kyiv: "Center for Educational Literature", 2017. 288 p. [in Ukrainian].
6. Semenoh O. M. Kul'tura naukovoyi ukrayins'koyi movy: navchal'nyy posibnyk. [The culture of the scientific Ukrainian language: a textbook.] Kyiv: VC "Academy", 2010. 216 p. [in Ukrainian].
7. Symonenko T. M. Bazova systema vprav u roboti nad rozvytkom profesiyno-komunikatyvnykh umin' studentiv-filolohiv [Basic system of exercises in the work on the development of professional and communicative skills of students-philologists] / Tetyana Symonenko // *Ukrainian language and literature at school*. 2005. № 7. P. 40-43. [in Ukrainian].
8. Subota L. A. Komunikatyvnyy pidkhid do navchannya naukovoho dyskursu inozemnykh studentiv [Communicative approach to teaching scientific discourse of foreign students]: monograph / Larisa Andreevna Subota. Kharkiv: Mайдan, 2017. 408 p. [in Ukrainian].
9. Ruskulis L. V. Metodychna systema formuvannya linhvistychnoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv ukrayins'koyi movy u protsesi vyvchennya movoznavchykh dystsyplin [Methodical system of formation of linguistic competence of future teachers of the Ukrainian language in the process of studying linguistic disciplines]: monograph, Mykolaiv: FOP Shvets V. M., 2018. 420c. [in Ukrainian].

УДК 378+37.09

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-33>**Ольга НЕСТЕРОВА,***orcid.org/0000-0002-5952-4664**кандидат педагогічних наук, доцент,**доцент кафедри перекладу**Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»**(Дніпро, Україна) olnesterova@yahoo.com***Альвіна ГАВРИЛОВА,***orcid.org/0000-0002-9381-5545**старший викладач кафедри перекладу**Національного технічного університету «Дніпровська політехніка»**(Дніпро, Україна) havrylova.a.v@ntu.one*

ВИКЛАДАННЯ ІСПАНСЬКОЇ МОВИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ ТА СПЕЦИФІКА ПІДТРИМКИ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ

У статті розглядаються питання підтримки академічної доброчесності у зв'язку зі специфікою викладання дисципліни «Практичний курс третьої іноземної (іспанської) мови» зі студентами-філологами третього курсу під час використання платформи Moodle та засобів Microsoft Office, а також соціальних мереж та програм-месенджерів. У зв'язку з тим, що проблематика дослідження дистанційного навчання переважно включає технічні питання, вибір програмного забезпечення, організацію взаємодії педагогів та здобувачів освіти, адаптацію навчального контенту дистанційного навчання, особливості викладання курсів з іноземних мов в умовах дистанційного навчання, забезпечення дотримання здобувачів освіти принципів академічної доброчесності поки що перебуває на периферії педагогічних досліджень. Метою дослідження є опис специфіки організації викладання курсу іспанської мови для студентів-перекладачів з огляду на необхідність забезпечення здобувачами освіти принципів академічної доброчесності. В організації роботи здобувачів освіти з метою забезпечення академічної доброчесності було зроблено акцент на індивідуалізацію навчальної діяльності та додаткову методичну підтримку здобувачів освіти на основі послідовності «розуміння-конкретизація-застосування». За результатами організації дистанційного курсу з дисципліни «Практичний курс третьої іноземної (іспанської) мови» авторами визначено, що здобувачі освіти порівняно швидко адаптувалися до нової форми навчання та визначили її суттєві переваги. Акцентовано увагу на низці невирішених питань, що створює можливості для вдосконалення розробленого курсу. До частково вирішених проблем належить і питання забезпечення академічної доброчесності. Незважаючи на вибрану стратегію попередження проявів недоброчесності, спостерігалися спроби списування під час виконання окремих завдань, а також певні проблеми в процесі виконання групових проектів. Можливими шляхами вирішення таких проблем названо посилення виховного компоненту навчального процесу та подальшу роботу з індивідуалізації навчання, підвищення рівня мотивації здобувачів освіти.

Ключові слова: академічна доброчесність, дистанційна освіта, викладання іспанської мови, індивідуалізація навчальної діяльності.

Olha NESTEROVA,

orcid.org/0000-0002-5952-4664

*Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Translation
National Technical University Dnipro Polytechnic
(Dnipro, Ukraine), olnesterova@yahoo.com*

Alvina HAVRYLOVA,

orcid.org/0000-0002-9381-5545

*Senior Lecturer at the Department of Translation
National Technical University Dnipro Polytechnic
(Dnipro, Ukraine), havrylova.a.v@nmu.one*

TEACHING THE SPANISH LANGUAGE IN THE CONDITIONS OF DISTANCE LEARNING AND THE SPECIFICS OF ACADEMIC INTEGRITY SUPPORT OF STUDENTS

The paper deals with the issues of maintaining academic integrity in connection with the specifics of teaching the discipline "Practical course of a third foreign (Spanish) language" with third-year philology students using the Moodle platform and Microsoft Office, as well as social networks and messenger programs. Due to the fact that the study of distance learning mainly includes technical issues, choice of software, organization of interaction between teachers and students, adaptation of distance learning content, features of teaching foreign languages in distance learning, ensuring compliance with the principles of education, and academic integrity is still on the periphery of pedagogical research, the purpose of the study is to describe the specifics of the organization of Spanish language teaching for students-translators with respect to the need to provide students with the principles of academic integrity. In organizing the work of students in order to ensure academic integrity, emphasis was put on the individualization of educational activities and additional methodological support for students on the basis of the sequence "understanding-specification-application". According to the results of the organization of a distance course in the discipline "Practical course of the third foreign (Spanish) language" the authors determined that students relatively quickly adapted to the new form of education and identified its significant advantages. Emphasis is put on a number of unresolved issues, which creates opportunities for improving the developed course. The issue of ensuring academic integrity is one of the partially solved problems. Despite the chosen strategy of prevention of manifestations of dishonesty, there were attempts to cheat when performing certain tasks, as well as certain problems in the process of group projects. Possible ways to solve such problems are strengthening the educational component of the educational process and further work on the individualization of education, increasing the level of students' motivation.

Key words: *academic integrity, distance education, teaching Spanish, individualization of educational activity.*

Постановка проблеми. Умови функціонування сучасного суспільства та системи освіти визначаються, зокрема, зростанням інформаційного простору та взаємодією світових культур. Тому для освітян стають важливими знання і навички у сфері виховання та освіти молодого покоління українців, як освічених громадян країни, що вміють швидко адаптуватися до комунікації та співпраці з різними представниками різних націй світу. Реформа освіти передбачає розвиток інформаційних та віртуально-комунікаційних технологій, які навчають здобувача освіти орієнтуватися в просторі знань та отримувати необхідні знання протягом життя.

За останні роки відбулося помітне скорочення аудиторного часу на засвоєння матеріалу, багато уваги приділяється самостійній роботі. Можемо стверджувати, що постає нова форма навчання, яка орієнтована на індивідуалізацію та диференціацію навчального процесу, використовує

інтернет-технології та має високу ефективність у реалізації освітніх програм. Слід також зазначити, що умови пандемії дали потужний поштовх розвитку дистанційної форми навчання у всьому світі. Однак набутий досвід практичного застосування дистанційного навчання вимагає глибокого осмислення, вироблення вимог, характеристик, певних підходів до вирішення нагальних проблем, кількість та складність яких досить значна.

Перше з важливих завдань дистанційної освіти є поєднання переваг традиційної та онлайн-освіти для успішного впорядкування освітнього процесу кожного здобувача освіти, тобто створення умов для підвищення рівня індивідуалізації навчання. Тобто необхідно вибудувати стратегію викладання та самостійної роботи таким чином, щоб здобувачі освіти мали можливість розвивати свої знання, вміння та навички відповідно до власних можливостей. Такий підхід стає винятково важливим у системі вищої освіти, де важливо також

забезпечити врахування уподобань та стратегій розвитку кар'єри студентів, особливо старших курсів, не втрачаючи при цьому показників якості (Ус, Манькута, 2014).

Під час навчання іноземних мов, звичайно, особисте спілкування викладача та студента, студентів між собою є важливим інструментом розвитку навичок спілкування. Тому за необхідності організувати дистанційне навчання мов постає нагальна потреба компенсації відсутності такої інтеракції. Відповідно, постає ряд організаційних проблем, які необхідно вирішувати для підвищення ефективності навчання.

Аналіз досліджень. Питання дистанційної освіти часто розглядаються науковцями та педагогами-практиками різних країн світу, останнім часом – у зв'язку зі стрімким переходом на дистанційне навчання (Блощинський, 2015; Гаврілова, Катасонова, 2017; Носкова, Сардига, 2019). До аспектів дистанційного навчання, які переважно стають об'єктами наукового осмислення, слід насамперед віднести такі аспекти: технічні питання, вибір програмного забезпечення, організація взаємодії педагогів та здобувачів освіти; адаптація навчального контенту до специфіки дистанційного навчання; забезпечення дотримання здобувачами освіти принципів академічної доброчесності; особливості викладання курсів з іноземних мов в умовах дистанційного навчання. Проте питання дотримання академічної доброчесності здобувачів освіти в умовах викладання курсів з іспанської мови не знаходить системного відображення в доробку сучасних науковців.

Проте під час аналізу досліджень зарубіжних колег було виявлено, що це питання досить глибоко розроблялося, зокрема, науковцями США, де іспанська мова викладається і як іноземна, і як рідна (Пентон Геррера, 2018; Центр прикладної лінгвістики, 2013). Питання забезпечення та підтримки академічної доброчесності у викладанні іноземних мов висвітлено в публікаціях (Ланг, 2013; Петрич, 2004; Тейлор, Біцак, 2019). Особливості запобігання академічної нечесності під час викладання іспанської мови як іноземної описано, зокрема, в роботах (Корреа, 2014; Гарман, 2013).

Мета статті – описати специфіку організації викладання курсу іспанської мови для студентів-перекладачів з огляду на необхідність забезпечення здобувачами освіти принципів академічної доброчесності.

Виклад основного матеріалу. Досвід організації дистанційного навчання та організації дистанційного курсу іспанської мови дозволяє стверджувати, що така форма навчання має ряд переваг та недоліків.

На відміну від традиційної освіти, дистанційне навчання створює більш сприятливі умови для реалізації індивідуального підходу завдяки додатковим можливостям роботи з технологіями. Це відбувається за рахунок онлайн-учасників та можливості переглядів записів занять чи прослуховування матеріалів для аудіювання. Для студентів, які не могли бути присутніми на занятті, є можливість доступу до електронного матеріалу та відеозапису уроку. Існує також можливість приєднуватись у будь-який час до самого уроку та вибирати індивідуальний темп засвоєння.

Так, наприклад, під час відпрацювання тем з фонетики є можливість прослуховування не лише матеріалів підручника, а й коментарів викладача щодо вимови. Використання дистанційних технологій, безперечно, потребує підготовки відповідних матеріалів програмного забезпечення та індивідуальних інструкцій. Але за швидкого переходу до дистанційного навчання (карантинні заходи) немає потреби в зміні основного плану роботи та навчального посібника (основного підручника).

Дистанційне навчання, без сумніву, потребує від викладача та студента володіння інтернет-технологіями, а також висуває вимоги до технічного забезпечення учасників навчального процесу, адже постає необхідність використовувати цифрові пристрої з певними технічними можливостями. Не менш важливими є навички цифрової грамотності, які визначаються серед ключових навичок ХХІ сторіччя (Шуппе, 2017). Як показав досвід організації навчального процесу у весняному семестрі 2019–2020 навчального року, здобувачі освіти, незважаючи на часте використання мобільних пристроїв, комп'ютерної техніки, мають складнощі під час роботи з багатьма видами програмного забезпечення і, що є досить несподіваним, порівняно довго адаптуються до деяких програм, зокрема тих, що дозволяють проводити заняття в синхронному режимі.

Перевагою дистанційного курсу є те, що він може бути основним, але також зручним додатком до основного курсу як доповнення або як підтримка тих здобувачів освіти, які мають складнощі з вивченням курсу чи з певних причин не відвідали значну кількість занять.

Під час розроблення серії занять з дисципліни «Практичний курс третьої іноземної (іспанської) мови» зі студентами третього курсу, необхідність яких постала навесні 2020 року, ми орієнтувалися на можливості платформи Moodle та засоби Microsoft Office, а також переваги соціальних мереж та програм-месенджерів.

Платформа Moodle використовувалася переважно в організації асинхронного навчання та

ключового джерела навчальної інформації. Можливості Microsoft Office використовувалися в реалізації синхронного навчання, а саме для проведення практичних занять із предмету. Соціальні мережі та месенджери виконували свою функцію комунікації в разі виникнення технічних складнощів, оперативного інформування здобувачів освіти та як один із засобів організації виконання командних завдань.

На платформі Moodle було розміщено такі ресурси:

- перелік тем, які вивчаються;
- посилання на джерела навчальної інформації;
- посилання на додаткові джерела в мережі Інтернет, які можна використовувати для опрацювання тем;
- питання для підсумкового контролю;
- ресурси для отримання зворотного зв'язку зі здобувачами освіти;
- посилання на програми, за допомогою яких відбувалися заняття в синхронному режимі.

У додатку Microsoft Office Teams були розміщені такі ресурси:

- посилання на джерела інформації для вивчення теми кожного заняття;
- відеозаписи занять;
- аудіозаписи окремих елементів текстів та вправ, які потребують додаткового самостійного опрацювання;
- навчальні матеріали, які використовувалися на заняттях.

В організації роботи здобувачів освіти з метою забезпечення академічної доброчесності було зроблено акцент на індивідуалізацію навчальної діяльності та додаткову методичну підтримку здобувачів освіти на основі послідовності «розуміння-конкретизація-застосування».

Під час роботи з фонетичними труднощами здобувачі освіти спиралися на аудіозаписи вправ із підручників, аутентичні іспаномовні аудіоматеріали та записи, створені викладачем, які містили як самі тексти до опрацювання, так і відповідні коментарі та рекомендації для забезпечення правильної вимови. Контроль вимови відбувався як синхронно на заняттях, так і асинхронно: на основі записаних здобувачами елементів контрольних текстів, які надсилалися особисто викладачеві в особистих розмовах через додаток Microsoft Office Teams та з використанням можливостей платформи Moodle. Також за виникнення технічних складностей (переважно низька якість інтернет-з'єднання) окремі студенти мали можливість подати на перевірку свої завдання за допомогою програм-месенджерів. Така організація роботи

з мовним фонетичним матеріалом сприяла глибшому опрацюванню відповідних тем та не обмежувала можливостей самовдосконалення здобувачів освіти. Деякі з них під час опитування зазначили, що надсилали викладачеві тільки другий або третій варіант запису контрольного завдання, що свідчить про досить високий рівень самоконтролю та тренування фонетичного матеріалу.

Засвоєння лексичного та граматичного матеріалу з формуванням відповідних навичок відбувалося на основі виконання вправ з базового підручника та додаткових тренувальних вправ з ресурсів для підготовки до складання іспитів визначення володіння іспанською мовою як іноземною. У роботі з такими інтернет-ресурсами здебільшого передбачена можливість самоконтролю з використанням правильних відповідей. Крім того, створюється можливість урізноманітнення завдань з урахуванням особливостей сприйняття навчального матеріалу та стилю навчання здобувача освіти.

На етапі розвитку навичок використання лексичних та граматичних конструкцій використовувалися різноманітні мовні ігри та навчальні матеріали, створені за допомогою ресурсів мережі Інтернет (створення хмар слів (word clouds), гнізд слів та ін.). Таким чином, створювалися додаткові можливості для індивідуалізації процесу навчання.

На завершальному етапі роботи з граматичними та лексичними матеріалами застосовувався метод проектів, що виконувалися в невеликих групах. З метою забезпечення дотримання академічної доброчесності здобувачам освіти було заздалегідь запропонований розподіл завдань для виконання, а студенти мали можливість після обговорень у групах зголошуватися на певний набір завдань до виконання в межах відповідного спільного проекту.

Для поточного та підсумкового контролю використовувався додаток Microsoft Office Forms. Можливість створювати коментарі до відповідей здобувачів освіти у складанні тестових питань виявилася дуже продуктивною щодо керування самостійним навчанням, адже дозволяє коригувати неправильні відповіді та аналізувати помилки під час використання мовного матеріалу, що стали причиною неправильних відповідей.

Для проведення проміжного тестування було налаштовано опції демонстрації правильних та неправильних відповідей і перегляд коментарів. Під час проведення підсумкового тестування такі опції було відключено з метою запобігання списуванню. Із цією ж метою було обмежено час роботи з підсумковим тестом та налаштовано зміну послідовності тестових питань.

Напередодні виконання підсумкового тесту зі здобувачами освіти було проведено обговорення процесу навчання з дисципліни з метою визначення основних складнощів та слабких місць створеного фактично нашвикоруч дистанційного курсу та можливостей його вдосконалення, а також виявлення можливих загроз із точки зору забезпечення дотримання принципів академічної доброчесності. Основними проблемами, на які звернули увагу здобувачі освіти, стали такі:

- 1) складнощі з доступом до мережі Інтернет;
- 2) проблеми в роботі з деякими додатками;
- 3) недостатній рівень спілкування.

Серед ключових переваг було названо такі:

- 1) можливість додатково звертатися до матеріалів заняття (записів);
- 2) можливість виконувати завдання у зручний час;
- 3) знайомство з новими програмами (для створення хмар слів, малюнків тощо).

Висновки. За результатами організації дистанційного курсу з дисципліни «Практичний курс третьої іноземної (іспанської) мови» можемо стверджувати, що здобувачі освіти порівняно швидко адаптувалися до нової форми навчання та визначили її суттєві переваги. Проте залишається багато невирішених питань, що створює можливості для вдосконалення розробленого курсу. До частково вирішених проблем належить і питання забезпечення академічної доброчесності. Незважаючи на вибрану стратегію попередження проявів недоброчесності, спостерігалися спроби списування під час виконання окремих завдань, а також певні проблеми в процесі виконання групових проєктів. Можливими шляхами вирішення таких проблем вважаємо посилення виховного компоненту навчального процесу та подальшу роботу з індивідуалізації навчання, підвищення рівня мотивації здобувачів освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гаврілова Л., Катасонова Ю. Теоретичні аспекти впровадження дистанційного навчання в Україні. *Освітлогічний дискурс*. 2017. № 1–2 (16–17). С. 168–182.
2. Блощинський І. Г. Сутність та зміст поняття «дистанційне навчання» в зарубіжній та вітчизняній науковій літературі. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2015. Вип. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnads_2015_3_4
3. Носкова М. В., Сардига М. В. Аналіз нормативно-правової бази забезпечення існування дистанційної форми навчання в Україні. *Молодий вчений*. 2019. № 6 (2). С. 346–351. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_6%282%29_39.
4. Ус Г.О., Манькута Я. М. Дистанційна освіта в системі управління якістю послуг ВНЗ. *Вісник Східноєвропейського університету економіки і менеджменту. Серія : Економіка і менеджмент*. 2014. № 2. С. 135–145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsuem_2014_2_17
5. Шуппе Л. Фахова підготовка бакалаврів романської філології в університетах Іспанії та України: спільне і відмінне. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2017. № 1. С. 280–290. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2017_1_28
6. Teaching Spanish to native Spanish speakers / Center for Applied Linguistics. Washington, DC, 2013. URL: www.cal.org/sns/index.html
7. Correa M. Leaving the “peer” out of peer-editing: Online translators as a pedagogical tool in the Spanish as a second language classroom. *Latin American Journal of Content and Language Integrated Learning*. 2014. 7 (1). P. 1–20.
8. Harman R. Literary intertextuality in genre-based pedagogies: Building lexical cohesion in fifth-grade L2 writing. *Journal of Second Language Writing*. 2013. 22.2. P. 125–140.
9. Lang J. M. Cheating lessons: Learning from academic dishonesty. Cambridge, MA : Harvard University Press, 2013.
10. Petrić B. A pedagogical perspective on plagiarism. *NovELTy*. 2004. 11.1. P. 4–18.
11. Pentyn Herrera L. J. Spanish language education in the United States: Beginning, present, and future. *Hkala, Revista de Lenguaje y Cultura*. 2018. 23 (2). P. 319-329.
12. Taylor Z. W., Bickel I. Academic Honesty, Linguistic Dishonesty: Analyzing the Readability and Translation of Academic Integrity and Honesty Policies at U.S. Postsecondary Institutions. *Journal of Academic Ethics*. 2019. 17. P. 1–15.

REFERENCES

1. Gavrilova L., Katasonova Yu. Teoretyhni aspekty vprovadzhenhnyia dystancijnogo navchannya v Ukraini [Theoretical aspects of the introduction of distance learning in Ukraine]. *Osvitologichnyj dyskurs*, 2017. #1-2 (16-17). S. 168-182 [in Ukrainian]
2. Bloshhynskyy I. G. Sutnist' ta zmist ponyattya "dystancijne navchannya" v zarubizhnij ta vitchyznyanij naukovij literaturi [The essence and content of the concept of "distance learning" in foreign and domestic scientific literature.]. *Visnyk Nacionalnoyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy*. 2015. Vyp. 3. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnads_2015_3_4 [in Ukrainian]
3. Noskova M. V., Sardyga M. V. Analiz normatyvno-pravovoyi bazy zabezpechennya isnuvannya dystancijnoyi formy navchannya v Ukraini [Analysis of the legal framework for ensuring the existence of distance learning in Ukraine]. *Molodyj vchenyj*. 2019. # 6(2). S. 346-351. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2019_6%282%29_39 [in Ukrainian]

4. Us G.O., Mankuta Ya. M. Dystancijna osvita v systemi upravlinnya yakistyu poslug VNZ [Distance education in the quality management system of university services]. *Visnyk Shidnoyevropejskogo universytetu ekonomiky i menedzhmentu. Seriya : Ekonomika i menedzhment*. 2014. # 2. S. 135-145. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vsuem_2014_2_17 [in Ukrainian]
5. Shuppe L. Faxova pidgotovka bakalavriv romanskoyi filologiyi v universytetah Ispaniyi ta Ukrayiny: spilne i vidminne [Professional training of bachelors of Romance philology at universities in Spain and Ukraine: common and different.]. *Pedagogichni nauky: teoriya, istoriya, innovacijni tehnologiyi*. 2017. # 1. S. 280-290. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2017_1_28 [in Ukrainian]
6. Teaching Spanish to native Spanish speakers / Center for Applied Linguistics. Washington, DC, 2013. URL: www.cal.org/sns/index.html
7. Correa M. Leaving the “peer” out of peer-editing: Online translators as a pedagogical tool in the Spanish as a second language classroom. *Latin American Journal of Content and Language Integrated Learning*, 2014. 7(1). P. 1–20.
8. Harman R. Literary intertextuality in genre-based pedagogies: Building lexical cohesion in fifth-grade L2 writing. *Journal of Second Language Writing*. 2013. 22.2. P. 125–140.
9. Lang J. M. Cheating lessons: Learning from academic dishonesty. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2013.
10. Petrić B. A pedagogical perspective on plagiarism. *NovELTy*. 2004. 11.1. P. 4–18.
11. Pentyn Herrera L. J. Spanish language education in the United States: Beginning, present, and future. *Hkala, Revista de Lenguaje y Cultura*. 2018. 23(2), P. 319-329.
12. Taylor Z.W., Bickel I. Academic Honesty, Linguistic Dishonesty: Analyzing the Readability and Translation of Academic Integrity and Honesty Policies at U.S. Postsecondary Institutions. *Journal of Academic Ethics*. 2019. 17. P. 1–15.

УДК 355.233

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-34>**Наталія НЕЧИПОРУК,***orcid.org/0000-0002-6770-813X*

доцент кафедри іноземних мов

Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова

(Житомир, Україна) Natanechyporuk@ukr.net

РОЛЬ МОТИВАЦІЇ У ПРОЦЕСІ ФОРМУВАННЯ МІЖКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ КУРСАНТІВ ВИЩИХ ВІЙСЬКОВИХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДІВ

У статті розглянуто сутність поняття «мотивація» та визначено роль мотивації вивчення іноземної мови військовослужбовцями для формування міжкультурної компетентності. З'ясовано умови, за яких відбувається підвищення рівня «мотивованості» курсантів ВВНЗ у подальшому професійному зростанні та підвищенні продуктивності праці для вирішення службових задач. Обґрунтовано значення та вплив гуманітарного складника підготовки військового фахівця на коло ключових, загально-галузевих та предметних компетентностей, необхідність організації ефективної програми становлення військового фахівця шляхом безперервної освіти. У статті визначено поняття «позитивна мотивація» як сукупність факторів, які допоможуть військовослужбовцям Збройних Сил України успішно вивчати мови, бути здатними розуміти інформацію іноземними мовами, а також спілкуватися та практикувати мовленнєві моделі в різних ситуаціях повсякденної та професійної діяльності. Інша сторона позитивної мотивації передбачає здатність курсантів до самооцінки та самопідготовки, що може спонукати військовослужбовців до професійного вдосконалення шляхом безперервної освіти. У статті подаються результати попередніх наукових досліджень для підтвердження значення позитивної мотивації як основного елементу в процесі вдосконалення міжкультурної компетентності для військовослужбовців. Сучасні процеси та нововведення у Збройних Силах України та вимоги до військовослужбовців, що стрімко зростають у ході інтеграції до Європейського співтовариства та НАТО, свідчать про необхідність у позитивній мотивації до активного навчання, щоб забезпечити готовність висококваліфікованого українського військовослужбовця вирішувати професійні завдання, послугуючись міжкультурною компетентністю.

Ключові слова: мотивація, міжкультурна компетентність, гуманітарний складник, фахова комунікація, навчальні мотиви.

Nataliia NECHYPORUK,*orcid.org/0000-0002-6770-813X*

Associate Professor at the Department of Foreign Languages

Korolov Zhytomyr Military Institute

(Zhytomyr, Ukraine) Natanechyporuk@ukr.net

THE ROLE OF MOTIVATION IN THE PROCESS OF FORMING THE INTERCULTURAL COMPETENCE OF HIGHER MILITARY EDUCATIONAL INSTITUTIONS

The article deals with the essence of the concept of "motivation" and defines the role of motivation of studying a foreign language by military personnel for the formation of intercultural competence. The conditions to foster the level of motivation of military students of higher educational establishments in the further professional development and the level of labor productivity for the solving of service tasks are found out. The importance and impact of the humanitarian component of military specialist training on the range of key, general-sectoral and subject competences, the necessity of organizing an effective program of becoming a military specialist through continuing education are substantiated. The article defines the concept of "positive motivation" as a set of factors that would help the servicemen of Ukrainian Armed Forces to be good language learners, capable to comprehend information in foreign languages as well as communicate and practice speech patterns in various situations of everyday and professional activities. Another side of positive motivation includes the ability of military students for self-evaluation and self-study which may motivate servicemen to professional improvement by means of life long education. The article illustrates the results of previous scientific research to provide the significance of positive motivation as a core element in the process of intercultural competence enhancement for military personnel. Current processes and innovations in the Armed Forces of Ukraine and proliferating requirements to the military personnel in the course of integration to European community and NATO show the urgency of positive motivation to be actively nurtured to assure the readiness of a highly qualified Ukrainian serviceman to solve professional tasks using intercultural competence.

Key words: motivation, intercultural competence, humanitarian component, professional communication, educational motives.

Постановка проблеми. На сучасні процеси модернізації освітнього процесу впливають внутрішні та зовнішні чинники: передусім це загальнонаціональні інтереси і державні пріоритети, а також світові тенденції і ноу-хау в освітніх технологіях. У процесі підготовки військових фахівців здійснюється не лише комунікативний вплив на слухача, а й забезпечується професійна соціалізація: формування особистісних якостей курсанта, розвиток його індивідуальних особливостей, опанування ним знань специфічних технологій зі спеціальності, які в майбутньому стануть засобом і змістом його професійної діяльності. Надалі це може гарантувати розвиток інтелектуально-творчого потенціалу особистості фахівця. Залишаючись у статусі стандартних учасників суб'єкт-суб'єктної вербальної взаємодії, основним завданням викладача під час такої взаємодії є створення сприятливих умов для формування міжкультурної компетентності як одного зі складників професійного становлення майбутнього фахівця у військовій сфері. Однак натепер існують протиріччя між способом викладання навчального матеріалу і ступенем засвоєння його учасниками освітнього процесу через низьку мотивацію до опанування іноземної мови як провідного засобу формування міжкультурної компетентності. Тому існує необхідність аналізу умов, а також засобів і способів підвищення вмотивованості вивчення іноземних мов, аби запобігти пасивному засвоєнню знань, що в результаті призведе до зниження продуктивності освітнього процесу загалом та зменшення показників якості навчання зокрема. Так, вивчення іноземної мови у вищих військових навчальних закладах зводиться до пояснення навчального матеріалу, виконання практичних завдань для подальшої перевірки рівня сформованості мовленнєвих компетенцій, тоді як курсант не розуміє сферу їх застосування в майбутній професійній діяльності. Наприклад, для мовлення військових характерним є вживання мовних кліше та лексичних єдностей, що значно ускладнює процес вивчення іноземної мови через труднощі перекладу таких одиниць мови. У такому випадку можемо простежувати відсутність мотивації до заучування тих чи інших лексичних структур, хоча саме завдяки цьому мовлення стає цілісним і зв'язним. Такі характеристики мовлення допоможуть військовослужбовцю оперативного налагоджувати мовні контакти з метою отримання інформації та формулювати тексти рапортів та доповідей, дотримуючись лаконічності та чіткості викладу думок. Інший чинник, що впливає на мотивацію до вивчення іноземної мови, – це відсутність

розуміння екстралінгвістичних знань, що формуються за алгоритмом: знання теми дає знання культури, що впливає зі знання контексту, що у свою чергу дає соціокультурні знання, які є основою формування міжкультурної компетентності.

Аналіз досліджень. Сучасні теоретичні дослідження вчених у галузі мотивації та стимулювання базуються на працях багатьох вітчизняних науковців, а саме: А. Афоніна, Д. Богині, Е. Уткіна, Л. Владімірової, Н. Лозінської, О. Ромашова та інших. Так, А. Афонін визначає мотивацію як процес стимулювання окремої людини або групи людей до діяльності, спрямованої на досягнення цілей організації (Афонін, 2008: 7). Д. Богиня підкреслює суб'єктивну сторону мотивації, що впливає із потреб, бажань, почуттів та інтересів людини (Богиня, 2003: 13). Н. Лозінська зазначає про існування певної залежності ефективності професійної діяльності від мотивації: чим вищий ступінь сформованості позитивної мотивації, тим вища результативність діяльності (Лозінська, 2012: 227).

Дослідженням процесу мотивації курсантів, офіцерів, військовослужбовців строкової служби присвятили свої роботи українські військові педагоги і психологи М. Варія, Г. Гайдукевич, Г. Гребенюк, М. Дорошенко, М. Корольчук, І. Ліпатов, Є. Потапчук, І. Приходько, О. Сафін, М. Томчук, В. Ягупов та ін. Проблему мотивації до військової служби розкрито в працях О. Гринчишиної, Ю. Шеремети, О. Шестопалової та ін. Питанням мотивації до підвищення ефективності професійної діяльності присвятили свої роботи Л. Кален, К. Кальницька, Д. Кобзін, А. Москаленко, С. Москвичов, А. Стародубцев та ін.

Мета статті – з'ясувати сутність поняття «мотивація» та визначити його роль у процесі вивчення іноземної мови військовослужбовцями для формування міжкультурної компетентності, проаналізувати значення гуманітарного складника загалом та процесу комунікації як засобу формування професійних компетентностей військового фахівця.

Виклад основного матеріалу. Невпинні процеси інформатизації та глобалізації системи освіти і науки диктують нові вимоги перед військовими фахівцями. Перед випускником військового закладу вищої освіти (далі – ВЗВО) постає завдання засвоєння повного циклу навчальних дисциплін, як спеціальних, так і гуманітарних. Незважаючи на технічну чи військово-спеціальну спеціалізацію, гуманітарний складник є не лише обов'язковим, але й необхідним засобом вирішення професійних завдань. Адже будь-

який фахівець залишається елементом соціуму, що оперує набутими компетенціями отримання, обробки, збереження і практичного застосування інформації, вербальної взаємодії з іншими реципієнтами певної професійної групи. Формування міжкультурної компетентності у військовослужбовців передбачає володіння всіма вищезазначеними компетенціями, що насамперед пов'язано з процесом спілкування. Відповідно до комунікативної ситуації та аудиторії, на яку націлений інформаційний вплив, учасник діалогу підбирає вербальні та невербальні засоби спілкування. Так, спілкуючись із однокурсниками під час перерви, він вибирає фамільярний стиль спілкування, уникаючи кліше під час звертання, вживаючи скорочення, активно послуговуючись жестами та мімікою. Під час навчання курсант надає перевагу нейтральному стилю, що так само позначиться на формулах звертання, називаючи однокурсників за ім'ям та помірно вживаючи невербальні засоби мовлення. Іншої поведінки вимагатиме офіційний стиль спілкування, що стає в нагоді під час наукових конференцій, нарад, семінарів та навчання, де особливо важливим є дотримання встановлених норм. Під час вивчення навчальних дисциплін гуманітарного циклу, зокрема іноземної мови, досить важливим для курсанта стає розуміння того, наскільки ті чи інші засоби мови доречно вживати в кожному зі стилів. У контексті міжкультурної компетентності будемо говорити про участь курсантів у міжнародних заходах із залученням експертів зі США та країн Європи, під час яких основною мовою спілкування є англійська. Саме в таких ситуаціях курсанту необхідно володіти рядом компетенцій, що допоможуть йому бути повноцінним учасником комунікації та усвідомити цінність уже набутих умінь та пріоритетів, до яких слід прагнути.

Як зазначають Ю. Зіньковський і Г. Мірських, випускнику недостатньо володіти системою знань, має бути розуміння, як і де застосувати ці знання. Автори виділяють два складники професійної компетентності: з одного боку, це система знань, набутих під час вивчення циклу фундаментальних та спеціальних дисциплін, з іншого – це вміння користуватися ними для вирішення професійних задач (Зіньковський, Мірських, 2009: 131). Згідно з вимогами до компетентностей військового фахівця, окрім технічних і технологічних аспектів, від випускника вимагатимуть комунікативних та організаторських умінь, що є прерогативою гуманітарного складника професійної підготовки, навчаючи професійно орієнтованій комунікації, спрямованій на конкретного адресата – фахівця певної військової спеціалізації.

Лінгвістичний складник гуманітарного циклу забезпечує формування професійно спрямованої міжкультурної комунікативної компетентності майбутніх фахівців, створення мовно-мовленнєвої бази, оперуючи якою, можна реалізувати будь-яку ситуацію мовного спілкування в професійній сфері. Ключовим поняттям у даному процесі є комунікація. Феномен комунікації вже довгий час є об'єктом дослідження соціології, філософії, політології, психології, лінгвістики, культурології тощо. Комунікація сьогодні є одним з основних засобів отримання оновлених знань та умінь. Так, результатом міжособистісної комунікації стає не лише факт отримання даних, але і їх сучасна та адекватна інтерпретація. Ураховуються як ключові компетентності отримання інформації через навчальну діяльність, так і загальногалузеві компетентності, такі як міжкультурна, основою якої є процес комунікації. Випускники ВЗВО – спеціалісти з галузей знань, що стрімко розвиваються, такі як технології програмування, ІТ-технології чи захист інформації, не завжди знайдуть актуальну інформацію в підручниках чи інтернет-джерелах. Вони повинні оперувати міжкультурною компетентністю для отримання знань із першоджерел, а саме таких, як: консультації з повідними фахівцями в галузі, онлайн-участь у тренінгах, відеоконференціях, семінарах, експрес-аналіз джерел ЗМІ тощо.

Програма підготовки військових фахівців передбачає такі складники: політична та ідеологічна підготовка; професійна підготовка; країнознавча та мовна підготовка. Останній складник програми підготовки показує, що вимоги до сучасних фахівців не обмежуються професійною компетентністю – важливою є підготовка до міжкультурних комунікацій шляхом оволодіння іноземними мовами, зокрема англійською, як мовою стратегічного спрямування в межах зростання співпраці з НАТО. Аналіз діяльності військовослужбовців, пов'язаної з контактами представників різних культур у процесі вирішення стратегічних професійних завдань під час ділових переговорів, дипломатичної підтримки представників країн-партнерів у сфері військової справи, міжнародних наукових конференцій, презентацій, спеціалізованих виставок, дає можливість стверджувати про актуальність і необхідність формування міжкультурної компетентності фахівців військової галузі (Нечипорук, 2018: 86). Перед військовими відкриваються можливості безпосередньої взаємодії з носіями мови, що служить засобом отримання інформації з першоджерела та дозволяє далі оперативно і якісно вирішувати поставлені професійні задачі. Через це зростає значення компетент-

нісного підходу в освітньому процесі. Як зазначає В. Ковальчук, компетентнісний підхід зорієнтований на практичні результати, досвід особистої діяльності, вироблення ставлень, що зумовлює принципи зміни в організації навчання, яке стає спрямованим на розвиток специфічних цінностей і професійно значущих знань і умінь студентів (Ковальчук, 2016: 62).

Для досягнення необхідного рівня формування міжкультурної компетентності до уваги береться фактор мотивації вивчення іноземної мови. На це вказує той факт, що сучасний фахівець, отримавши повну вищу освіту, а саме науковий ступінь бакалавра та магістра, повинен бути й надалі вмотивованим до подальшого і постійного розширення і оновлення науково-теоретичної бази та набору вмінь і навичок, що забезпечить його продуктивність і конкурентоспроможність на ринку праці. Тому для військовослужбовців пріоритетним має стати процес безперервної освіти або освіти протягом життя (Lifelong education). Такі тенденції відповідають упровадженню програм міжнародної взаємодії в галузі військової освіти за сприяння Міністерства оборони США та НАТО, що реалізуються Міністерством оборони України та Бюро міжнародної мовної координації НАТО (BILC) щодо проходження та вдосконалення військовослужбовцями Збройних сил України фахової підготовки та поширення практики мовної підготовки, а саме: Defence Education Enhancement Program (DEEP), International Military Education and Training (IMET) program та Bilateral Military-to-Military program (Mil-Mil). Для того щоб випускники ВЗВО усвідомлювали важливість таких тенденцій, потрібно створювати умови для підвищення мотивації до вивчення іноземних мов у курсантів молодших курсів у зв'язку з тим, що процес формування позитивної мотивації повинен бути тривалим, систематичним та продуктивним.

Оскільки концепт «мотивація» є базовим в організації навчального процесу та формуванні компетентностей, слід розглянути його з позицій різних галузей науки.

У психології увага приділяється здебільшого поняттю мотивів, як рушійних сил, що спонукають людину до певного роду діяльності для отримання результатів. На думку психологів, наявність самих лише мотивів не завжди призводить до результату, прагненням людини досягти поставлених цілей допомагає наполегливість (Маслов, 2005: 55). С. Занюк характеризує мотивацію як сукупність спонукальних факторів, що визначають активність організму і його спрямованість (Занюк, 2008: 5).

А. Калініченко розглядає поняття «мотивація» як багатогранне соціально-економічне явище, яке поєднує різні концепції: це сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів; стан особи; внутрішні та зовнішні рушійні сили; процес спонукання; управлінська діяльність; сукупність мотивів тощо. Узагальнення наведених визначень дозволяє зробити висновок, що мотивація являє собою сукупність внутрішніх і зовнішніх рушійних сил, що спонукають людину до діяльності, визначають тип її поведінки, орієнтують на досягнення поставлених цілей (Калініченко, 2013: 417).

У менеджменті поняття мотивації розглядається як засіб впливу на працівника з метою покращення продуктивності праці і збільшення прибутковості (Бондар, 2010: 176).

У педагогічній літературі мотивація служить одним із компонентів формування професійної компетентності. Мотиваційний компонент передбачає формування позитивної мотивації до вибору професії, результатів навчальної діяльності для формування ціннісних орієнтацій, осмислення ролі компетентного фахівця в обраній галузі та для добробуту суспільства і нації, а також для формування власного бачення професійного вдосконалення і зростання (Ковальчук, 2016: 167).

Формування мотивації – це динамічний процес, що характеризується впливом на поведінку людини і відбувається в кілька етапів. Так, на початкових етапах виникає власне потреба в певній діяльності та пошуку способів задоволення такої потреби. У нашому випадку курсант відчуває потребу в підвищенні рівня володіння іноземною мовою через неспроможність виконання певних мовленнєвих завдань. Це сприяє виникненню стимулів до пошуку способів покращення мовленнєвих навичок. Наступний етап вимагає пошуку й визначення цілей, напрямів дій та здійснення конкретних кроків у досягненні поставлених задач (Калініченко, 2013: 417). На цьому етапі до освітнього процесу долучається педагог, що володіє необхідною методологічною базою, для вибору дієвих методів з урахуванням індивідуального підходу. Таким чином, викладач підбирає задачі, які курсант здатен виконати на даному етапі, аби стимулювати й сформувати позитивну мотивацію для досягнення кінцевої мети. Цей процес має враховувати поступовість у формулюванні цілей, аби досягти бажаних результатів. Оскільки мотивація в психолого-педагогічній літературі розглядається не лише як сукупність мотивів, а і як процес узгодження їх із мотивуючою ситуацією (Музика, 1999: 152), то основна задача педагога – з'ясувати, які мотиви навчаль-

ної діяльності особистості стануть формантами мотивації до вивчення іноземної мови.

Серед навчальних мотивів соціальні переважають над пізнавальними. Пізнавальні пов'язані зі змістом навчальної діяльності та процесом її здійснення, тоді як соціальні мотиви передбачають взаємодію курсантів з іншими людьми. Шляхами реалізації соціальних мотивів є залучення курсантів ВЗВО до перекладацької діяльності під час візитів членів міжнародних делегацій з країн-учасників НАТО. У такій взаємодії можемо спостерігати інтеграцію навчального процесу і міжкультурної комунікації. У процесі спілкування з носіями мови курсанти набувають ряд важливих компетенцій, які не завжди вдається набути під час аудиторних занять у навчальному закладі. Серед найбільш важливих компетенцій для формування їх у військовослужбовців у процесі іншомовної підготовки ми виділяємо такі: здатність до співпраці, взаєморозуміння через комунікацію, здатність подолання мовного бар'єру, винахідливість та креативність, а також потенційні здібності, що реалізуються в умовах спонтанності мовлення та виведення із зони комфорту за умови нестандартності ситуацій спілкування, застосування вмінь оперувати набутими знаннями на практиці.

Для формування міжкультурної компетентності важливим є рівень внутрішньої мотивації, зорієнтованої на процес і результат, що інтегрується із зовнішньою, як можливість отримати успіх, досягнення, нагороду, заохочення чи авторитет, і призводить до підвищення загальної вмотивованості стати висококваліфікованим фахівцем у військовій справі, готовим до вирішення завдань на оперативно-стратегічному рівні.

З цією метою нами було проведено опитування курсантів Житомирського військового інституту імені С. П. Корольова методом анкетування для визначення рівня сформованості позитивної мотивації до вивчення іноземної мови як засобу професійного становлення військовослужбовця. В опитуванні взяли участь курсанти 1–3-х курсів. Кількість респондентів становила 75 учасників, яким було запропоновано розподілити бали від 1 до 7 за ступенем важливості вивчення іноземної мови, де 1 – найменш важливий критерій, 7 – найбільш важливий. В анкеті нами було сформульовано 7 критеріїв. За результатами опитування 40% учасників вибрали найбільш важливим критерієм можливість отримати фінансову стабільність; 30% – прагнення до просування по службі; 7% – можливість закордонних відряджень; 6% – прагнення уникнути критики та догани з боку керівництва, колег, сім'ї; 2% – потреба в досягненні

соціального престижу й поваги з боку інших; 7% – можливість підвищити самооцінку та самореалізуватися у військовій службі; 8% – фактор, що впливає на поточну успішність. Аналіз результатів опитування показав, що у більшості опитаних зовнішня позитивна мотивація переважає над внутрішньою. Цей факт вказує на зростання престижності військової професії, але нагальною потребою є пошук методів підвищення внутрішньої мотивації як передумови індивідуального і професійного зростання та формування всесторонньо розвиненої особистості, щоб дати змогу курсантам усвідомити необхідність і важливість формування у них міжкультурної компетентності як невід'ємної складової частини професійної компетентності.

Висновки. Отже, нами зроблено спробу розглянути сутність поняття «мотивація» та визначити значення мотивації в процесі вивчення іноземної мови військовослужбовцями для формування міжкультурної компетентності. З'ясовано умови та шляхи реалізації, за яких можливе підвищення рівня вмотивованості курсантів вищих військових навчальних закладів, таких як занурення в іншомовне середовище для стимулювання розвитку навичок спонтанного мовлення, що є необхідною передумовою формування всебічно розвиненої особистості та висококваліфікованого фахівця. Адже потреба в таких спеціалістах є нагальною для Збройних Сил України на сучасному етапі євроінтеграції та співпраці з НАТО.

Оскільки знання англійської мови стає пріоритетним напрямом розвитку Збройних Сил України, перед сучасним військовим фахівцем ставиться ряд вимог, одна з яких – формування професійно спрямованої міжкультурної компетентності. Таким чином, курсант, що володіє певним понятійно-термінологічним апаратом за своєю спеціалізацією, має можливість перевірити власні знання та вміння, провести самоаналіз рівня сформованості як міжкультурної, так і предметних компетентностей, а також отримати об'єктивні відгуки від іноземних фахівців щодо готовності до професійної діяльності.

Професійна підготовка майбутніх військовослужбовців здійснюється як комплексний педагогічний вплив, метою якого є формування ряду компетентностей, серед яких пріоритетною на даний час вважається міжкультурна компетентність. За результатами проведеного нами опитування було з'ясовано, що курсанти мають недостатньо сформований рівень внутрішньої позитивної мотивації до вивчення іноземної мови, що стане предметом наступних наукових розвідок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афонин А. С. Основы мотивации труда : Организационно-экономические аспекты : учеб. пособие. Киев : Укр. енциклоп. им. М. П. Бажана, 2008. 304 с.
2. Богиня Д. П. Ментальний чинник у сфері праці : проблеми теорії та практики : монографія. Київ : Штурм, 2003. 382 с.
3. Бондар В. Д. Еволюція мотивації як функції управління. *Наукові записки. Сер. Культура та соціальні комунікації* / за заг. ред. канд. філос. наук, доц. Л. В. Квасюк. Острого : Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2010. Вип. 2. С. 175–185.
4. Занюк С. С. Психологія мотивації та емоцій : навч. посіб. для студ. гуманіт. факультетів ВНЗ. Луцьк : РВВ Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2008. 180 с.
5. Зінковський Ю. Ф., Мірських Г. О. Компетентність випускника – критерій якості технічної освіти. *Вісник Національного технічного університету України «КПІ». Сер. Радіотехніка. Радіоапаробудування*. 2009. Вип. 39. С. 131–138.
6. Калініченко А. В. Мотивація та мотиваційний процес : сутність та поняття. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2013. Вип. 42. С. 417–420.
7. Ковальчук В. А. Професійна підготовка майбутніх учителів до роботи в умовах варіативності освітньо-виховних систем : теорія, методика, практика : монографія. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Я. Франка, 2016. 442 с.
8. Лозінська Н. С. Особливості мотивації до професійної діяльності військовослужбовців миротворчих підрозділів. *Вісник Національного університету оборони України*. 2012. Вип. 5 (30). С. 227–231.
9. Маслов А. О. Основы психологии та педагогіки : навч. посіб. Житомир : ЖДТУ, 2005. С. 54–61.
10. Музика О. О. Теоретичні та методологічні проблеми дослідження мотивації творчості. *Вісник Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка*. 1999. Вип. 3. С. 151–155.
11. Нечипорук Н. Л. Теоретичні засади формування міжкультурної компетентності курсантів вищих військових навчальних закладів. *Проблеми освіти : збірник наукових праць. ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» МОН України*. Вінниця : ТОВ «Нілан – ЛТД», 2018. Вип. 88. Ч. 2. С. 83–91.

REFERENCES

1. Afonin, A. S. (2008). *Osnovy motivatsyi truda: Orhanizatsyonno-ekonomicheskije aspekty* [Fundamentals of work motivation: Organizational and economic aspects]. Kyev: Ukr. entsyklop. im. M. P. Bazhana [in Russian].
2. Bohynia, D. P. (2003). *Mentalnyi chynnyk u sferi pratsi: problemy teorii ta praktyky* [Mental factor in labor: problems of theory and practice]. Kyiv: Shtorm [in Ukrainian].
3. Bondar, V. D. (2010). *Evoliutsiia motyvatsii yak funksii upravlinnia* [The evolution of motivation as management functions]. Ostrog: Vydavnytstvo Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia» [in Ukrainian].
4. Zaniuk, S. S. (2008). *Psyholohiia motyvatsii ta emotsii* [Psychology of motivation and emotion]. Lutsk: RVV Volyn. State University named after Lesia Ukrainka [in Ukrainian].
5. Zinkovskyi, YU. F., Mirskykh H. O. (2009). *Kompetentnist vypuskyka – kryterii yakosti tekhnichnoi osvity* [Graduate's competence – a criterion for the quality of technical education]. Kyiv: Visnyk of National Technical University of Ukraine «KPI» [in Ukrainian].
6. Kalinichenko, A. V. (2013). *Motyvatsiia ta motyvatsiinyi protses: sutnist ta poniattia* [Motivation and motivation process: essence and concept]. Kyiv: Visnyk ekonomiky transportu i promyslovosti [in Ukrainian].
7. Kovalchuk, V. A. (2016). *Profesiina pidhotovka maibutnikh uchyteliv do roboty v umovakh variatyvnosti osvithno-vykhovnykh system: teoriia, metodyka, praktyka* [Professional training of future teachers to work in the conditions of variability of educational systems: theory, methodology, practice]. Zhytomyr: Ivan Franko Zhytomyr State University [in Ukrainian].
8. Lozinska, N. S. (2012). *Osoblyvosti motyvatsii do profesiinnoi diialnosti viiskovosluzhbovtziv myrotvorchykh pidrozdiliv* [Features of motivation for professional activity of military peacekeepers]. Kyiv: Visnyk Natsionalnoho universytetu obrony Ukrainy [in Ukrainian].
9. Maslov, A. O. (2005). *Osnovy psyholohii ta pedahohiky* [Fundamentals of Psychology and Pedagogy]. Zhytomyr : ZHDTU [in Ukrainian].
10. Muzyka, O. O. (1999). *Teoretychni ta metodolohichni problem doslidzhennia motyvatsii tvorchosti* [The theoretical and methodological issues of creativity motivation research]. Zhytomyr : ZHDTU [in Ukrainian].
11. Nechyporuk, N. L. (2018). *Teoretychni zasady formuvannya mizhkulturnoi kompetentnosti kursantiv vyshchychkh viiskovykh navchalnykh zakladiv* [Theoretical bases of formation of intercultural competence of cadets of higher military educational establishments]. Vynnytsya : TOV «Nilan – LTD» [in Ukrainian].

УДК 373.3/5.016:811.161.2'373
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-35>

Марія НІКОЛЬЧЕНКО,
orcid.org/0000-0002-6325-1259
кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри української філології
Маріупольського державного університету
(Маріуполь, Донецька область, Україна)

Ірина ІВАНЕНКО,
orcid.org/0000-0002-4253-4612
студентка II курсу магістратури
факультету філології та масових комунікацій
Маріупольського державного університету
(Маріуполь, Донецька область, Україна) irinaivan98@ukr.net

ІГРОВА МОДЕЛЬ НАВЧАННЯ ЯК МЕТОД ЕФЕКТИВНОГО РОЗВИТКУ ТВОРЧОЇ УЯВИ І САМОРЕАЛІЗАЦІЇ УЧНІВ

У статті проаналізовано ігрову модель навчання як метод розвитку творчої уяви та самореалізації. Актуальність теми дослідження зумовлена активною тенденцією до збагачення методики навчання за допомогою сучасних інноваційних засобів.

Предметом дослідження є ігрова модель навчання. Метою статті досягнуто за допомогою описового, порівняльного та практичного методів. Встановлено, що метою навчальних ігор є формування у школярів умінь поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю. Виокремлено такі компоненти ігрової діяльності, як спонукальний (потреби, мотиви, інтереси), орієнтувальний (вибір засобів і способів ігрової діяльності) та контрольньо-оцінювальний (коригування та стимулювання активності в ігровій діяльності).

У системі активного навчання використовуються такі моделі навчальної гри: імітаційні, операційні, рольові, сюжетні, ігри-змагання.

Найпопулярнішим різновидом ігрових технологій є імітаційні ігри. Вони спрямовані на розвиток уваги та навичок критичного мислення, а також сприяють формуванню практичних навичок щодо вирішення проблем). Різновидами імітаційних ігор є уроки у вигляді прес-конференції, урок-аукціон, урок-розслідування, урок-суд тощо.

Упровадження інноваційних методів у навчально-виховний процес сприяло виокремленню нового різновиду ігрових технологій, а саме вебквесту. Вебквест допомагає учням знаходити необхідну інформацію, аналізувати та систематизувати її.

Виявлено, що ігрові технології навчання мають низку переваг, серед яких: тісний взаємозв'язок між практикою та теоретичним навчанням, зростання предметної зацікавленості, вдосконалення навичок прийняття рішення в умовах обмеженого часу та інші. За допомогою дослідження виділено найпопулярніші навчальні ігри («Знайди пару», «Лото», «Вікторина», «Хто більше або хто швидше», «Знайди зайве», «Виправ лексичну помилку»).

Ключові слова: ігрова модель навчання, інтерактивні технології, розвиток творчої уяви, самореалізація учнів.

Maria NIKOLCHENKO,

orcid.org/0000-0002-6325-1259

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Ukrainian Philology
Mariupol State University
(Mariupol, Donetsk region, Ukraine)*

Iryna IVANENKO,

orcid.org/0000-0002-4253-4612

*2nd year Master's Student at the Faculty of Philology and Mass Communications
Mariupol State University
(Mariupol, Donetsk region, Ukraine) irinaivan98@ukr.net*

GAME MODEL OF LEARNING AS A METHOD OF EFFECTIVE DEVELOPMENT OF CREATIVE IMAGINATION AND SELF-REALIZATION OF STUDENTS

The article analyzes the game model of learning as a method of developing creative imagination and self-realization. The relevance of the research topic is due to the active tendency to enrich teaching methods with the help of modern innovative tools.

The subject of research is a game model of learning. The aims of the article are achieved by means of descriptive, comparative and practical methods. It is established that the purpose of educational games is the formation of students' ability to combine theoretical knowledge with practical activities. Such components of game activity as motivating (needs, motives, interests), indicative (choice of means and ways of game activity) and control-estimating (adjustment and stimulation of activity in game activity) are allocated.

The system of active learning uses the following models of educational games: simulation, operational, role-playing, story, games-competitions.

The most popular type of gaming technology is simulation games. They are aimed at developing attention and critical thinking skills, and also contribute to the formation of practical problem-solving skills). Varieties of simulation games are lessons in the form of a press conference, a lesson-auction, a lesson-investigation, a lesson-court, etc.

The introduction of innovative methods in the educational process has helped to identify a new kind of game technology, namely the webquest. Webquest helps students find the information they need, analyze it, and organize it.

Game learning technologies have been found to have a number of advantages, including the close relationship between practice and theoretical learning, increased subject interest, improved decision-making skills in a limited time, and others. The most popular educational games ("Find a couple", "Lotto", "Quiz", "Who is more or who is faster", "Find superfluous", "Correct a lexical mistake") are selected with the help of the research.

Key words: *game model of learning, interactive technologies, development of creative imagination, self-realization of students.*

Постановка проблеми. У сучасному освітньому середовищі відбувається процес переходу від класичної системи навчання до постнеокласичної. Цей перехід супроводжується пошуком нових шляхів вирішення поставлених перед педагогами завдань. Сучасна освітня програма зосереджена на формуванні соціально-активної особистості, розвитку самостійного мислення, набуття теоретичних знань та їх використання в практичній діяльності. Розвиток освіти неможливий без використання сучасних інформаційних технологій та інтерактивних методів навчання. Серед інтерактивних методів навчання важливими є ігрові технології, які сприяють самореалізації, самовизначенню учнів. Через ігрову модель навчання відбувається обмін досвідом. Метою навчальних ігор є формування у школярів уміння поєднувати теоретичні знання з практичною діяльністю. Важливим у процесі навчання є вміння педагога зацікавити власним предме-

том, залучати школярів до пошукової діяльності, допомагати усвідомлювати нові цінності, а також стимулювати розвиток комунікативних здібностей та творчої самореалізації.

Аналіз досліджень. Для наукового обґрунтування використання ігрових моделей навчання важливими є теоретичні дослідження Л. Ковальчук, О. Чернякової, Д. О. Поліщук, Н. Олійник, Є. Прокопенко, Н. Й. П'яст, Л. В. Горчинської; дослідження різновидів навчальних ігор, таких як дидактичні, інтелектуальні, було здійснено у працях Л. В. Маладики, В. В. Бур'янова, Л. В. Мелешко; окрему увагу щодо методики ігрового навчання української мови в закладах з російською мовою навчання було звернено в дослідженні Н. Котух.

Мета статті – проаналізувати ігрову модель навчання загалом та виокремити найпопулярніші види навчальних ігор, дослідити переваги та недоліки ігрових технологій.

Виклад основного матеріалу. Наразі важливим напрямком удосконалення освітньої системи України є впровадження сучасних інформаційних технологій і засобів навчання. Вони кардинально змінюють способи формування знань і вмінь, а також традиційні форми відносин між школярами та навчальним предметом. Сучасний підхід до викладу освітнього матеріалу спрямовується на активізацію навчально-пізнавальної діяльності школярів.

Ігрове моделювання є ефективним методом соціально-культурного проектування й інструментом формування проектного мислення, розвитку самостійності під час прийняття рішень, інтуїції та уяви, мобілізації знань та навичок.

Базовими поняттями є «модель», «моделювання» та «гра». В. Лозовецька визначає модель (фр. *modele* – зразок) як уявну або матеріально реалізовану систему, котра відображає або відтворює об'єкт дослідження (природний чи соціальний) і здатна змінювати його так, що її вивчення дає нову інформацію стосовно цього об'єкта (Кремень, 2008: 1). У «Словнику іншомовних слів» знаходимо визначення, за яким моделювання (фр. *modeler* – формувати) трактують так: 1) метод дослідження складних явищ, процесів, об'єктів, що ґрунтується на заміні конкретного об'єкта досліджень іншим, подібним до нього; 2) виготовлення моделі (Мельничук, 1985: 2).

Е. Рапацевич виокремлює декілька головних аспектів, за якими моделювання власне в навчанні розглядають як:

1) зміст, що має бути засвоєний учнями в процесі навчання; спосіб пізнання, яким вони повинні оволодіти (передбачає введення в зміст навчання понять моделі та моделювання, що зумовлене завданням формування науково-теоретичного типу мислення вихованців, щоб вони усвідомили й оволоділи моделюванням як методом пізнання);

2) одну з основних навчальних дій, що є складовим елементом навчальної діяльності (полягає в дослідженні місця і форм використання моделювання як вищої та особливої форми (Рапацевич, 2005: 3).

А. Панфілова вважає, що ігрове моделювання сприяє розв'язанню в освітньому процесі таких педагогічних цілей і завдань:

- створення у школярів уявлення про професійну компетентність та її роль у реальному житті;
- набуття соціального досвіду через ігрову діяльність, яка імітує професійну діяльність;

- розвиток теоретичного знання та практичних умінь;

- створення умов для появи мотивації та бажання навчатись (Панфілова, 2006: 4).

За характером організації процесу навчання ігри поділяються на такі види:

- навчальні (вид гри, розроблений з метою кращого засвоєння навчального матеріалу за допомогою ігрових елементів);

- продуктивні (сприяють вияву творчих здібностей та навичок);

- розвивальні (метод пізнання світу, суть якого полягає в тому, щоб знайти рішення тієї чи іншої ситуації);

- репродуктивні (спрямовані на відтворення певних дій).

За ігровою методикою:

- рольові (гра розважального характеру, в якій учасники приймають певні конкретні ролі та колективно створюють історію або слідуєть уже існуючій, у вигаданих ситуаціях діючи відповідно до своїх ролей);

- ділові (метод пошуку рішень в умовній проблемній ситуації);

- імітаційні (різновид ділової гри, яка представлена у вигляді симуляції).

Ігрова модель реалізується протягом чотирьох етапів:

1. Орієнтація (ознайомлення учнів з правилами проведення гри, загальний огляд її перебігу).

2. Підготовка до проведення гри (сценарій гри, визначення ролей учнями, шляхів розв'язання проблеми).

3. Основна частина (проведення гри).

4. Обговорення результатів та процесу гри (Чернякова, 2014: 5).

Ігрові технології є ефективним засобом для досягнення навчальних завдань, адже за їхньою допомогою можна як полегшити сприйняття нової теми, так і перевірити рівень знань учнів.

Наприклад, такі ігри, як «Хто більше» або «Хто швидше» сприятимуть підвищенню розумової активності учнів.

Приклади завдань: 1. Клас поділяється на дві команди. Перша команда записує антонімічні пари, які пов'язані з темою родини (*батько-мати*), а друга команда записує синонімічні пари (*мати-ненька*), що пов'язані з цією ж темою. Перемагає та команда, яка записала більше назв.

Гра «Знайди пару». Мета гри: розвивати спостережливість, увагу, тонкість зорового сприйняття.

Приклади завдань: 1. Поєднайте архаїзми з їхнім лексичним значенням. 2. Утворіть фразеологізми з поданих слів (*Ахіллесова, вік, час, кліпати, золотий, кипить, вигравати, робота, очима, п'ята*).

Гра «Знайди зайве». Мета гри: розвиток мислення, зорової уваги, вміння класифікувати предмети за ознаками, узагальнювати.

Приклади завдань: 1. Цікавий, допитливий, непохитний. 2. Дорога, шлях, траса, шосе, дїброва. 3. Славнозвісний, знаменитий, бундючний, відомий, видатний. 4. Небосхил, небозвід, крайнебо, гай. 5. Гордовитий, пихатий, гонористий, тихий.

Гра «Хто я». Мета гри: підвищити інтерес до вивчення предмету, налагодити взаємовідношення між дітьми в колективі, сприяти перевірці знань у спокійній обстановці.

За мотивами відомої гри учні дістають по одній картці й показують це поняття за допомогою жестів. Лексичні одиниці добираються вчителем за вивченою темою. Так, наприклад, учням можна запропонувати картки з історизмами та архаїзмами (*крїпак, гетьман, указ, пістоль, кольчуга, султан, хан*). Учні повинні відгадати слово, а також назвати, до якої групи воно належить.

Гра «Виправ лексичну помилку». Мета гри: виховати у школярів культуру мови, вміння знаходити помилки та виправляти їх, перевірити теоретичні знання за допомогою практичної діяльності.

Учитель пропонує школярам знайти лексичні одиниці, які вжиті в помилковому лексичному значенні, та записати виправлені речення, користуючись довідкою.

1. З берези з малим шелестом падає листя. 2. У цій частині ріки дуже міцна течія. 3. Вітер на вулиці був зовсім маленький. 4. У лісі почався бурний листопад. 5. Листа надруковано маленьким шрифтом.

Довідка: *дрібний, тихий, велика, сильна, невеликий, рясний.*

Гра «Лото». Мета гри: розвивати увагу, виховувати терпіння.

Учитель розробляє два види карток: 1 – для накривання слів, 2 – картки з назвами. Учні мають порівняти лексичні одиниці на власній картці з тими, які називає вчитель, і якщо утворюється синонімічна пара, тоді це слово накривається певним синонімом. Виграє той, хто знайде синонімічні пари до всіх слів власної картки.

Слова для карток: *грубий – невихований, істотний – значний, малозначний – нікчемний, хороший – душевний, злий – лихий, люб'язний – чемний.*

Гра «Ланцюжок». Мета гри: механічне відпрацювання навичок, застосування правил, дисципліна в класі.

Приклади завдань: дібрати синонімічний ланцюжок до слова «сильний» (*відважний, хоробрий, мужній, відчайдушний, міцний, здоровий, могутній, м'язистий*).

Гра «Монополія». Мета гри: систематизувати знання щодо теми з лексикології, вдосконалити навички усного мовлення, розвивати вміння швидко

діяти та ухвалювати рішення, розвивати зорову, слухову пам'ять, а також уважність та самостійність, виховувати любов до слова і до української культури.

Правила гри:

1. Кожен учень по черзі кидає гральну кісточку і здійснює певну кількість кроків ігровим полем.

2. Потрапляючи на поля з назвами різних закладів, учень повинен витягнути відповідну картку і виконати завдання. Якщо відповідь є правильною, учень стає господарем цього закладу і позначає його фішкою власності.

3. Потрапляючи на сектори «Антоніми», «Синоніми», «Омоніми», учень повинен відповісти на питання. Якщо відповідь правильна, він може зробити стільки кроків, скільки написано на секторі.

4. Сектори з червоним кольором означають, що учень повинен пропустити хід.

5. Перемагає той учень, який є господарем найбільшої кількості закладів.

Приклади карток до «Монополії»:

1. Доберіть антоніми до слів *брехлива, зло, вихід, відчинити*.

2. Утворіть речення зі словами *рись* (хижа тварина), *рись* (швидкий біг коня).

3. Яке значення мають міжмовні омоніми *час* і *час* в українській і російській мовах?

4. Побудуйте речення зі слів *кулясте, планета, що, тіло, чи, навколо, зірки, Сонця, іншої, це, обертається*.

5. Поєднайте країни з їхніми традиційними стравами. За допомогою синонімів розкажіть про традиційну українську страву. Страви: *суші, піца, бігус, фуа-гра, пінчос*. Країни: *Польща, Іспанія, Франція, Італія, Японія*.

Гра «Вікторина». Мета гри: формування предметної компетентності учнів, розвиток уваги і кмітливості, підвищення пізнавального інтересу учнів до знань через використання ігрових моментів.

Приклади завдань:

1. Лексичне значення слова пояснюється в ... словниках:

- перекладних;
- орфографічних;
- тлумачних;
- орфоепічних.

2. Запозичені слова – це ...

а) слова, вживання яких обмежене певною місцевістю;

б) слова, які ввійшли до української мови з інших мов;

в) слова, які вийшли з активного вжитку;

г) слова, які використовують люди певних професій.

3. *Запозичені слова вжито в рядку:*

- а) *велетень, гумор, соло;*
- б) *палац, кравець, промовець;*
- в) *сервер, тротуар, ангел;*
- г) *газета, майдан, галявина.*

Найпопулярнішим різновидом ігрових технологій є імітаційні ігри, які передбачають виконання певної процедури, що складається із простих дій, які імітують явища навколишньої дійсності. Імітаційні ігри закінчуються спільною рефлексією. Вони спрямовані на розвиток уваги та навичок критичного мислення, а також сприяють формуванню практичних навичок щодо вирішення проблем (Бур'янова, 2015: 6).

Різновидами імітаційних ігор є уроки у вигляді прес-конференції, урок-аукціон, урок-розслідування, урок-суд тощо.

Наприклад, після вивчення теми «Лексикологія» учням 5-го класу пропонується провести урок-аукціон. На попередніх заняттях із цієї теми вони отримували певну «грошову винагороду», тепер у кожного учня є різна сума. Максимальна сума – 5000 грн, мінімальна – 2000 грн. Для проведення аукціону вчитель вибирає двох ведучих. Попередньо вчитель пропонує дітям домашнє завдання – підготувати лоти для аукціону з використанням лексикологічного матеріалу. Так, серед лотів із використанням лексикологічного матеріалу можуть бути використані: гра «Знайдіть синонімічну пару»; мінісловник синонімів, виготовлений власноруч; картки з цитатами з відомих українських пісень з використанням слів у непрямих значеннях тощо.

Таким чином, урок-аукціон є ефективним методом для урізноманітнення навчальної діяльності, сприяє розвитку творчих, комунікативних або економічних умінь та навичок.

Упровадження інноваційних методів у навчально-виховний процес, яке сприяє підвищенню зацікавленості учнів щодо здійснення освітньої діяльності, сприяло виокремленню нового різновиду ігрових технологій, а саме вебквесту. Вебквест допомагає знаходити необхідну інформацію, аналізувати та систематизувати її.

Вебквести можуть бути короткостроковими і довгостроковими.

Короткострокові вебквести спрямовані на набуття нових знань і здійснення їх інтеграції з наявними знаннями дитини. Робота над ними триває від одного до трьох уроків.

Довгострокові вебквести спрямовані на розширення й уточнення понять. Після завершення роботи над довгостроковим вебквестом учень повинен уміти вести глибокий аналіз отрима-

них знань, трансформувати їх, володіти матеріалом настільки, щоб зуміти створити конкретні завдання для роботи над темою. Робота над довгостроковим вебквестом може тривати від одного тижня до місяця (максимум двох).

Вебквест містить такі основні елементи (Прокопенко, 2014: 7):

- вступ, в якому обов'язково вказуються терміни проведення роботи, і надається вихідна ситуація або завдання;
- посилання на ресурси мережі, в яких міститься необхідний для вебквесту матеріал: електронні адреси, тематичні форуми, книги або методичні посібники з бібліотечних фондів;
- поетапний опис процесу виконання завдання з поясненням принципів обробки інформації, додатковими супровідними питаннями, причинно-наслідковими схемами, таблицями, діаграмами, графіками тощо;
- висновки, які мають містити приклад оформлення результатів виконання завдання або їхні презентації, шляхи подальшої самостійної роботи із зазначеної теми й галузі практичного застосування отриманих результатів і навичок.

Так, наприклад, під час вивчення теми «Лексикологія» учням можуть бути запропоновані такі завдання:

1. *В онлайн Тлумачному словнику знайти значення слів земля, підручник, магніт, стінка, шпилька, двірник, людина.*
2. *Прослухати текст і виписати приклади омонімів та паронімів.*
3. *Знайти фразеологічну антонімічну або синонімічну пару.*
4. *Відгадати лексичні загадки з антонімами.*
5. *Виконати онлайн-кросворд.*

Отже, інтерактивні ігри мають низку переваг та недоліків.

Перевагами інтерактивних ігор є:

- підвищення мотивації до навчання, адже вони сприяють підвищенню інтересу учнів до вирішення професійних і навчальних проблем за допомогою ігрового середовища;
- допомагають школяреві отримати досвід певної професійної діяльності;
- сприяють розкриттю творчого потенціалу та зацікавленості в саморозвитку особистості;
- розвиток комунікативних навичок через використання соціальних та психічних процесів людського спілкування;
- тренування особистісних навичок відкритої комунікації, співпраці, допомоги іншим, прийняття рішень, відповідальності особистості;
- залучення до праці всіх школярів;

– зниження рівня загального стресу.

До недоліків інтерактивних ігрових вправ належать:

– велика кількість часу на підготовку до проведення ігор на уроці з боку вчителя;

– неможливість використовувати лише ігрові технології, їх потрібно поєднувати з іншими видами діяльності.

Висновки. Отже, проаналізований матеріал засвідчує, що ігрова модель навчання є ефективним методом розвитку творчої уяви та самореалізації учнів. Застосовуючи таку модель, учитель має змогу залучити до освітнього процесу всіх

учнів. Школярі набувають навичок співпраці, колективного пошуку рішень, можливості вільно й аргументовано висловити власну думку. Інтерактивні технології навчання потребують значної кількості часу, проте результат від таких занять стає стимулом для подальшої викладацької роботи за допомогою цих методів.

Доцільність використання ігрових елементів на тих чи інших етапах уроку залежить від рівня знань, умінь і навичок учнів, від складності дидактичних завдань. Гра допомагає учням створити додатковий емоційний фон навчання, опосередковано впливати на хід і результат їхньої діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Чернякова О. Ігрові методи як основа здійснення навчального процесу вивчення іноземної мови. *Психолінгвістика*. 2014. Вип. 15. С. 193–202.
2. Бур'янова В. В. Навчальна гра як засіб розвитку творчого потенціалу майбутнього фахівця. *Організація та методичне забезпечення освітнього процесу*. 2015. Вип. 7. С. 120–125.
3. Прокопенко Є. В. Ігрове моделювання як засіб підвищення активності навчання. *Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України*. 2014. Вип. 1. С. 70–77.
4. Кремень В. Г. Енциклопедія освіти. Київ, 2008. 1040 с.
5. Мельничук О. С. Словник іншомовних слів. Київ, 1985. 968 с.
6. Рапацевич Е. С. Педагогика : Большая современная энциклопедия. Минск, 2005. 720 с.
7. Панфилова А. П. Игровое моделирование в деятельности педагога : учеб. пособие для студ. высш. учеб. завед. Москва, 2006. 368 с.

REFERENCES

1. Chernyakova O. Igrovi metodi yak osnova zdijsnennya navchal'nogo procesu vivchennya inozemnoї movi [Game methods as a basis for the implementation of the educational process of learning a foreign language]. *Psycholinguistics*. 2014. Vip. 15. pp. 193-202. [in Ukrainian]
2. Buryanova V.V. Navchal'na gra yak zasib rozvitku tvorchoho potencialu majbutn'ogo fahivcya. *Organizaciya ta metodichne zabezpechennya osvith'nogo procesu*. [Educational game as a means of developing the creative potential of the future specialist. Organization and methodological support of the educational process]. 2015. Vip. 7. pp. 120-125. [in Ukrainian]
3. Prokopenko E. V. Igrove modelyuvannya yak zasib pidvishchennya aktivnosti navchannya. [Game modeling as a means of increasing learning activity]. *Bulletin of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*. 2014. Vip. 1. pp. 70-77. [in Ukrainian]
4. Kremen V. G. Enciklopediya osviti. [Encyclopedia of Education]. Kyiv, 2008. 1040 p. [in Ukrainian]
5. Melnichuk O. S. Slovník inshomovnih sliv. [Dictionary of foreign words]. Kyiv, 1985. 968 p. [in Ukrainian]
6. Rapatsevich E. S. Pedagogika: Bol'shaya sovremennaya enciklopediya. [Pedagogy: A large modern encyclopedia]. Minsk, 2005. 720 p. [in Russian]
7. Panfilova A. P. Igrovoe modelirovanie v deyatel'nosti pedagoga. [Game modeling in the activities of the teacher]. Textbook. manual for students. higher textbook head. Moscow, 2006. 368 p. [in Russian]

УДК 37.018.43:004:37.014.6 (436)
DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-36>

Галина ОЛЕКСІВ,
orcid.org/0000-0002-8800-6217
старший викладач кафедри іноземних мов
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) *halyna.d.oleksiv@lpnu.ua*

Оксана ШИЙКА,
orcid.org/0000-0002-0649-1205
кандидат педагогічних наук,
викладач
Львівського техніко-економічного коледжу
Національного університету «Львівська політехніка»
(Львів, Україна) *shyyuka@ukr.net*

РОЗРОБКА СТРАТЕГІЇ ТА РЕГУЛЮВАННЯ ЯКОСТІ ЕЛЕКТРОННОЇ ОСВІТИ В УНІВЕРСИТЕТАХ АВСТРІЇ

У статті розглянуто теоретичні засади стратегічного планування розвитку університетів. Виокремлено, зокрема, характерні ознаки формування стратегії університетів, проілюстровані конкретними прикладами. Акцентовано на особливостях стратегічного планування забезпечення якості університетської освіти в Австрії, виокремлено особливості регулювання якості електронної освіти.

Розглянуто особливості інтерпретації понять: електронне (e-learning), дистанційне (distance learning) і змішане навчання (blended learning), окреслено масштаби й досвід використання відповідних технологій. Розглянуто побудову стратегічних планів двох провідних австрійських університетів – Університету ім. Карла Франца м. Грац і Дунайського університету м. Кремс.

Зазначено, що стратегічне планування Університету ім. Карла Франца м. Грац визначає загальноуніверситетську місію, системи цілей університету й основні стратегії діяльності. Складовими частинами плану є плани академічних підрозділів, розроблені відповідно до обраних напрямів, крім того, представлені кооперативні стратегічні проекти їх співпраці, вказані конкретні виконавці й терміни виконання.

Виокремлено особливості стратегічного планування Дунайського університету м. Кремс, зокрема посилення спеціалізації університету в галузях навчання та наукових досліджень; підвищення ефективності наукових досліджень; подальше зміцнення та розбудова позицій університету як передового європейського закладу

Зазначено, що електронне навчання є невіддільним елементом діяльності обидвох університетів.

Виокремлені особливості творчого поєднання сучасних інформаційно-комунікаційних і педагогічних технологій, завдяки яким австрійські університети забезпечують якість освіти задля підвищення конкурентоздатності освітніх послуг на внутрішньому й міжнародному ринку.

Ключові слова: стратегічне планування, університет, Австрія, електронна освіта, якість університетської освіти, менеджмент якості.

Halyna OLEKSIV,

orcid.org/0000-0002-8800-6217

*Senior Lecturer at the Department of Foreign Languages
Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) halyna.d.oleksiv@lpnu.ua*

Oksana SHYYKA,

orcid.org/0000-0002-0649-1205

*Candidate of Pedagogical Sciences,
Lecturer
Lviv Technical and Economic College
of the Lviv Polytechnic National University
(Lviv, Ukraine) shyyka@ukr.net*

DEVELOPMENT OF STRATEGY AND REGULATION OF ELECTRONIC EDUCATION QUALITY IN UNIVERSITIES OF AUSTRIA

The theoretical foundations of strategic planning of university development have been reviewed in the article. The characteristic features of the formation of the strategy of universities, which are illustrated by specific examples, have been highlighted. Increased emphasis has been placed on the peculiarities of strategic planning which ensure the quality of university education in Austria. The peculiarities of regulating the quality of e-education have been highlighted.

Peculiarities of interpretation of such concepts as: e-learning, distance learning and blended learning have been pointed out. Standards and experience in appropriate technologies usage have been outlined. The development of strategic plans of two leading Austrian universities (University of Karl Franz in Graz and the University of the Danube in Krems) has been considered.

It has been highlighted that the strategic planning of Graz University of Karl Franz defines the general mission, goal systems and the main business strategies of the university. The components of the plan are the plans of academic units, developed according to the selected areas; besides, cooperative strategic projects of their cooperation are presented and specific executors and deadlines are specified.

The peculiarities of the strategic planning of the Danube University of Krems have been highlighted. In particular, the strengthening of the university's specialization in the fields of education and research, increasing the efficiency of scientific research, further strengthening and building of the position of the university as a leading European institution have been pointed out.

It has been noted that e-learning is an integral part of both universities.

The peculiarities of the creative combination of modern information, communication and pedagogical technologies, due to which Austrian universities ensure the quality of education in order to increase the competitiveness of educational services in the domestic and international market, have been highlighted.

Key words: *strategic planning, university, Austria, e-education, quality of university education, quality management.*

Постановка проблеми. В австрійському секторі вищої освіти елементи навчання, пов'язані з використанням мережі Інтернет, використовуються вже досить тривалий час. Масштаби й досвід використання технологій електронного (e-learning), дистанційного (distance learning) і змішаного навчання (blended learning) виражені по-різному, але в цілому характеризуються стрімким зростанням. На жаль, повного опису сучасного середовища електронного навчання у вищій освіті, яке, на перший погляд, видається досить гетерогенним, дотепер ще не проведено. Подібне узагальнення наявних стратегій, ресурсів, способів організації та відповідного досвіду дасть основу, яка матиме важливе значення для прийняття відповідних освітніх та економічних заходів.

Аналіз досліджень. Стосовно визначень основних понять, то досить часто вживаним і таким, що викликає найбільший інтерес у сучасних реаліях, є «стратегія електронного навчання

(e-learning). Так, термін «стратегія електронної освіти» в дослідженні авторів D. Euler і S. Seufert трактується як систематичний доступ до освітньої послуги, а також її багатовимірний аспект, під час якого в центрі уваги знаходиться дидактична й технологічна складова частина (Euler, Seufert, 2005).

Терміни «електронна освіта» й «змішана освіта» в цьому ж дослідженні інтерпретуються таким чином: «електронна освіта – всі види навчання та викладання, що реалізуються за умови застосування інформаційних і комунікаційних технологій як у контексті обов'язкових занять, так і «віддаленого» навчання, а також комбінації обох («змішане навчання»)» (Euler, Seufert, 2005).

Окрім того, різноманітні особливості впровадження електронної освіти в практичну діяльність закладів вищої освіти України описані в роботах вітчизняних авторів, зокрема О. О. Андреева, К. Л. Бугайчука, Т. М. Кронівець та низки інших (Кронівець, 2013: 135), (Андреев, 2013: 132).

Мета статті. Отже, загальною метою нашого дослідження буде спроба дослідження процесу розробки стратегії та регулювання якості електронного навчання в закладах вищої освіти Австрії на основі законодавства й документів, що є у вільному доступі (плани розвитку університетів).

Виклад основного матеріалу. Якщо брати до уваги систему менеджменту якості освітньої установи університетського рівня, то її основними завданнями є підтримка й подальше удосконалення її основних функцій – навчання та наукових досліджень. Водночас особлива увага звертається на стратегічну спрямованість забезпечення якості та її місце в загальноуніверситетській системі управління. Процес управління якістю освіти є невіддільною частиною стратегічного планування діяльності університету. Він повинен базуватися на науково обґрунтованій стратегії розвитку університету й на соціально-економічних реаліях, що склалися на сучасному етапі на державному й міжнародному рівнях (Князев, 2005).

Стратегічне планування у сфері управління якістю вищої освіти можна схарактеризувати як процедуру створення та забезпечення стратегічного балансу між метою університету, його потенційними можливостями й імовірністю досягнення позитивних результатів на ринку освітніх послуг. Основу стратегічного плану має складати всебічний аналіз можливостей освітнього закладу з урахуванням змін у зовнішньому середовищі. На основі такого аналізу формується стратегія розвитку організації, визначаються цільові пріоритети. Стратегічне планування загалом спрямовується на адаптацію діяльності університету до мінливих умов зовнішнього середовища й на отримання вигод із нових можливостей (Князев, 2005).

Австрійські університети нині приймають, переглядають та оновлюють власні стратегічні плани. Зокрема, план розвитку Університету ім. Карла Франца м. Грац на 2019–2024 роки містить елемент стратегічного планування, в основу якого покладено використання комплексного підходу, що визначає загальноуніверситетську місію, системи цілей університету й основні стратегії діяльності. Складовими частинами плану є плани академічних підрозділів, розроблені відповідно до обраних напрямів, крім того, представлені кооперативні стратегічні проекти їхньої співпраці, вказані конкретні виконавці й терміни виконання (Entwicklungsplan 2019–2024: Die Karl-Franzens-Universität Graz, 2019).

Дунайський університет м. Кремс – один із найбільших європейських закладів, що спеціалізується на післядипломній освіті. Висока

якість освіти тут досягається шляхом органічного поєднання сучасної практичної бази підготовки із сучасним науково-дослідним забезпеченням навчального процесу. Дунайський університет м. Кремс представив план розвитку на 2019–2024 роки, в тому числі декілька стратегічних питань, визначених на основі використання проблемного підходу. У вказаний період заплановані для розв'язання такі стратегічні проблеми, як: посилення спеціалізації університету в галузях навчання та наукових досліджень; підвищення ефективності наукових досліджень; подальше зміцнення та розбудова позицій університету як передового європейського закладу в галузі післядипломної освіти, представлення стратегій удосконалення якості й професійного розвитку кадрів, забезпечення надійних джерел фінансування університету в майбутньому. У плані розвитку намічено також відповідні шляхи подолання цих проблем (Entwicklungsplan der Universität für Weiterbildung Krems (Donau-Universität Krems), 2019).

Що стосується технології електронного навчання, то в освітній діяльності обидвох університетів вона є невіддільним елементом, хоча в програмних документах особливості її застосування викладені небагатьма положеннями. Це пояснюється тим, що електронна освіта натеper набула значного поширення серед європейських закладів університетського рівня, і цей очевидний факт не потребує додаткової констатації. У стратегічному документі «План розвитку Університету ім. Карла Франца м. Грац на 2019–2024 рр.» міститься положення про «Розумний (інтелектуальний) університет» («Smart University»). Така концепція реалізується завдяки «розумному поєднанню цифрових та аналогових технологій». Зазначається, що саме такий підхід є баченням найближчого майбутнього в «наукових дослідженнях, викладанні й адмініструванні». Через систему управління навчанням студентам, зокрема, надається індивідуальний навчальний матеріал, а викладачам – можливості структуризації його за темами й курсами, ефективної перевірки засвоєних знань та аналізу результатів навчання (Entwicklungsplan 2019–2024: Die Karl-Franzens-Universität Graz, 2019).

З метою адекватного реагування на надзвичайну ситуацію (пандемія COVID-19) Дунайський університет м. Кремс також декларує готовність до проведення всіх навчальних курсів в онлайн-форматі. Трактуючи таку ситуацію як виклик, в плані додаткової гнучкості навчального процесу з боку місця, часу й застосування нових, інноваційних форматів навчання універси-

тет гарантує належну якість навчального процесу й повну відповідність обсягам у кредитах Європейської кредитної трансферної системи й кількості годин навчальних занять (Entwicklungsplan der Universität für Weiterbildung Krems (Donau-Universität Krems), 2019).

Надалі в програмних документах деталізуються стратегічні цілі управління якістю освіти університетів, які зводяться до рівня організаційної структури, розроблення плану їх реалізації та визначення конкретних інструментів їх досягнення. Тим самим визначення конкретних цілей у досягненні якісних показників базується на чіткій структурі, відповідальності виконавців, постійному моніторингу й оцінюванні, а також взаємозв'язках на всіх рівнях.

Зокрема, в «Стратегії розвитку університету ім. Карла Франца м. Грац» зазначено, що, визначаючи стратегічні цілі управління, університет, безперечно, керується і засадами менеджменту якості. Йдеться про запровадження загальноуніверситетської культури якості, яка є складовою частиною інтелектуального капіталу навчального закладу, відповідні зміни в його стратегії, оптимізацію всіх управлінських процесів, поліпшення зовнішніх комунікацій, розробку системи критеріїв оцінки рівня якості роботи різноманітних підрозділів та окремих посадових осіб (Entwicklungsplan 2019–2024: Die Karl-Franzens-Universität Graz, 2019).

Саме тут слід зазначити, що система менеджменту Університету м. Грац функціонує із застосуванням наукових принципів, різноманітності методів, креативності й перебуває в органічній єдності із загальноуніверситетською системою менеджменту.

Зокрема, стратегічна мета «Подальший розвиток системи менеджменту якості» конкретизується так:

- 1) оптимізація вже наявних інструментів досягнення якості;
- 2) інтенсивний обмін інформацією та підвищення чіткості цілей, заходів і конкретних показників;
- 3) активізація участі співробітників у розвитку якості (структури якості);
- 4) поліпшення взаємозв'язку між окремими інструментами забезпечення якості;
- 5) застосування в рамках аудиту якості запланованих заходів.

Щоб досягти запланованої мети, Університет м. Грац заздалегідь планує систему відповідних заходів. Зокрема, у 2013 році система менеджменту якості пройшла заплановану аудиторську

перевірку фінською агенцією якості й отримала відповідний сертифікат, чинний до кінця 2020 року (Entwicklungsplan 2019–2024: Die Karl-Franzens-Universität Graz, 2019).

Що стосується стратегічних цілей управління якістю Дунайського університету м. Кремс, то вони сформульовані кількома положеннями й полягають у такому: подальший розвиток і розбудова внутрішньої системи управління якістю, відповідних інструментів її забезпечення та розвитку. Їхня реалізація здійснюється через внутрішню систему оцінювання різноманітних аспектів діяльності університету, а також зовнішні заходи забезпечення якості, передбачені законодавством (Entwicklungsplan der Universität für Weiterbildung Krems (Donau-Universität Krems), 2019).

З оцінкою (аналізом) наявної ситуації та встановленням стратегічних цілей управління якістю університету пов'язаний вибір концепції забезпечення належного рівня якості його функціонування.

Зокрема, в задекларованій концепції забезпечення якості освіти Університету ім. Карла Франца м. Грац визначено, що високі успіхи в навчанні й дослідженнях є першочерговою метою університету. Саме задля цього функціонує система забезпечення якості університету, яка є частиною загальноуніверситетської системи менеджменту. Система охоплює множину всіх робіт, які забезпечують досягнення певного рівня якості навчання в університеті й спрямовані на досягнення стратегічної мети університету в контексті забезпечення якості навчання та наукових досліджень (Entwicklungsplan 2019–2024: Die Karl-Franzens-Universität Graz, 2019).

У вказаному документі зазначено, що згідно з Болонською декларацією та Стандартами й рекомендаціями для гарантії якості в Європейському просторі вищої освіти основна відповідальність за якість та її оцінювання покладена на заклади освіти університетського рівня в рамках їхньої автономії. Зобов'язання забезпечувати якість освіти в державних університетах сформульоване в Університетському законі, прийнятому у 2002 році. Згідно з його § 14, саме на університетах лежить відповідальність за побудову й функціонування системи менеджменту. Зазначені положення було підкріплено нововведеннями, задекларованими в Законі про забезпечення якості освіти у ВНЗ та австрійською агенцією із забезпечення якості й акредитації Австрії (нім. – Bundesgesetz über die externe Qualitätssicherung im Hochschulwesen und die Agentur für Qualitätssicherung und Akkreditierung Austria, Hochschul-Qualitätssicherungsgesetz, HS-QSG) (далі – Закон про

забезпечення якості освіти у ВНЗ). Вони полягали в тому, що сертифікація системи менеджменту університету здійснюється шляхом проведення аудиту п'яти визначених сфер його діяльності (Entwicklungsplan 2019–2024: Die Karl-Franzens-Universität Graz, 2019).

У концепції забезпечення якості освіти Університету ім. Карла Франца м. Грац зазначено також, що система менеджменту якості університету нині орієнтується на такі сфери діяльності університету, як: дослідження, навчання та викладання, професійне зростання кадрів, наукові дослідження, управлінська, фінансова й соціально-культурна інфраструктура університету (Entwicklungsplan 2019–2024: Die Karl-Franzens-Universität Graz, 2019).

Особливості застосування конкретних інструментів менеджменту в зазначених сферах конкретизовані в такий спосіб:

- в управлінській площині об'єктами впливу є система стратегічних цілей діяльності університету, процеси їх розробки й план досягнення;

- у площині навчання закладені максимальна підтримка й супровід студентів у навчальному процесі. Нові ідеї та концепції допомагають удосконаленню та подальшому розвитку якості викладання. Університет, отже, бере тим самим на себе відповідальність за якість освіти власних випускників і за їх конкурентоспроможність на ринку праці. Конкретними інструментами впливу тут є вдосконалення змістового наповнення навчального процесу, а також перевірка й удосконалення організації навчання та викладання;

Рис. 1. Цикл менеджменту якості Університету м. Грац (Entwicklungsplan 2019–2024: Die Karl-Franzens-Universität Graz, 2019)

- система менеджменту якості спрямована також на створення умов для здійснення прогресивних наукових досліджень. Їхня всебічна підтримка сприяє забезпеченню якості навчального процесу й підвищенню конкурентоспроможності університету на внутрішньому й міжнародному ринку освітніх послуг;

- так само зростає значення підвищення якості професійного розвитку кадрів, а також функціонування університетської інфраструктури. Усі вони є стратегічними пріоритетами університету; їх відповідний рівень якості повинен досягатися з максимальною ефективністю.

Щодо концепції забезпечення якості, то університет орієнтується на цикл менеджменту якості (див. рис. 1).

Він починається з аналізу вихідної ситуації, далі здійснюється встановлення обраних цілей. Наступним етапом буде визначення відповідних заходів для досягнення мети, їхня реалізація та систематичне спостереження, надалі – перевірка й оцінка результатів, відповідні висновки й перевірка впливу.

Для всіх елементів циклу визначаються відповідні заходи й інструменти впливу, вони є послідовними й взаємопов'язаними видами діяльності.

Аналізуючи представлену концептуальну модель менеджменту якості, можна зробити висновок про їх базування на циклі Демінга (англ. – Deming Cycle, «коло якості»), що знаходить застосування в галузі виробничого менеджменту. Він становить стале коло регулювання вдосконалення продукту й виробничих процесів, оптимізації окремих одиниць та об'єктів.

Названу модель часто називають циклом PDCA (англ. – Plan-Do-Check-Act): планування – здійснення – перевірка – впровадження результатів. За допомогою постійних перевірок до, під час і після процесу виробництва можуть бути виявлені слабкі місця в різноманітних процесах на виробничому підприємстві. Цикл PDCA служить передусім для виявлення причин браку й підтримки всього процесу аж до усунення дефектів.

Що стосується електронного навчання, то Університет ім. Карла Франца м. Грац декларує повну відповідність очікуванням студентів «щодо сучасних та якісних освітніх сценаріїв». Така мета досягається за допомогою широкого спектра програм електронного навчання та застосування відповідних інформаційно-комунікаційних технологій для його підтримки. Викладачам пропонуються індивідуальні поради й тренінги щодо дидактичних і технічних аспектів використання інформаційно-комунікаційних технологій електронного

(дистанційного) навчання та різноманітних мультимедійних засобів із метою передачі й запису курсів, відеоконференцій, проведення онлайн-опитувань тощо (Entwicklungsplan 2019–2024: Die Karl-Franzens-Universität Graz, 2019).

Для того, щоб створювати й впроваджувати електронні навчальні курси, систематично їх удосконалювати й краще розуміти відповідну систему якості освіти, Центр електронного навчання Дунайського університету м. Кремс регулярно вдосконалює відповідні навички викладачів, розробляючи проекти з використанням інформаційно-комунікаційних технологій як засобу оптимального поєднання наукової, навчальної, виховної, практичної діяльності викладача й студента. Так, у ході проекту eLQE (eLearning Qualitäts-Evaluationstool) розробляються інструменти для оцінки процесу, програми, змісту й реалізації заходів університетського електронного навчання. Особлива увага приділяється інструментам оцінки, критеріям і показникам, які надають можливість відбивати й кількісно оцінювати якість навчальних курсів. Проєкт підтримує керівників

програм і викладачів у плануванні й проведенні заходів електронного навчання (Entwicklungsplan der Universität für Weiterbildung Krems (Donau-Universität Krems), 2019).

Висновки. Загалом, аналізуючи всі наведені вище особливості стратегічного планування у сфері забезпечення якості австрійських університетів, можемо зробити висновок про його особливий характер, гнучкість, багатоаспектність і спрямованість на підвищення конкурентоздатності освітніх послуг на внутрішньому й міжнародному ринку. У контексті пріоритетів Болонського процесу щодо забезпечення якості університетської освіти рівнозначні зусилля зосереджуються також і на електронному навчанні, адже сучасна європейська молодь обирає навчальний заклад, конкурентоспроможний на ринку освітніх послуг. Австрійські університети забезпечують якість освіти шляхом творчого застосування сучасних інформаційно-комунікаційних і педагогічних технологій, удосконалення системи розвитку творчого потенціалу майбутніх фахівців для їхньої професійної самореалізації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Князев Е. А. Об университетах и их стратегиях. 2005. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/618/086/1217/9-17.pdf>.
2. Кронівець Т. М. Електронна освіта у вищих навчальних закладах України: проблеми і перспективи правового регулювання. *Науковий часопис Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова*. Київ : Видавництво НПУ ім. Драгоманова, 2013. Вип. 22. С. 134–140.
3. Педагогічні аспекти відкритого дистанційного навчання : монографія / під ред. О. О. Андрєєва, В. М. Кухаренко. Харків : Міськдрук, 2013. 212 с.
4. Euler Dieter, Seufert Sabine. Nachhaltigkeit von eLearning Innovationen: Fallstudien zu Implementierungsstrategien von eLearning als Innovationen an Hochschulen. 2005. URL: <https://www.e-teaching.org/projekt/fallstudien/2005-01-seufert-euler-nachhaltigkeit-elearning.pdf>.
5. Entwicklungsplan 2019–2024: Die Karl-Franzens-Universität Graz. 2019. URL: https://static.uni-graz.at/fileadmin/Lqm/Dokumente/Entwicklungsplan_2019-2024.pdf.
6. Entwicklungsplan der Universität für Weiterbildung Krems (Donau-Universität Krems) 2019 bis 2024. URL: https://www.donau-uni.ac.at/dam/jcr:15c0dec4-2c0e-4f27-8298-7cbef1f387dd/entwicklungsplan_donau-universitaet_krems_2019-2024.pdf;jsessionid=F044013AC0873F4C3A3B76A975812B37.

REFERENCES

1. Knyazev Ye (2005). Ob universitetakh i ikh strategiyakh. [About universities and their strategies]. 2005. URL: <http://ecsocman.hse.ru/data/618/086/1217/9-17.pdf>. [in Russian].
2. Kronivets' T. Elektronna osvita u vyshchykh navchal'nykh zakladakh Ukrayiny: problemy i perspektyvy pravovoho rehulyuvannya. [Electronic education in higher educational institutions of Ukraine: problems and prospects of legal regulation]. Scientific Journal of National Pedagogical Dragomanov University. Series 18. Economics and law, 2013 Issue 22, pp. 134–140 [in Ukrainian].
3. Pedagogichni aspekty vidkrytoho dystantsiynoho navchannya : monohrafiya. [Pedagogical aspects of open distance learning: monograph]. pid red. O. O. Andryeyeva, V. M. Kukharenko. Kharkiv : Mis'kdruk, 2013. 212 s. [in Ukrainian].
4. Euler Dieter, Seufert, Sabine. Nachhaltigkeit von eLearning Innovationen: Fallstudien zu Implementierungsstrategien von eLearning als Innovationen an Hochschulen. 2005. URL : <https://www.e-teaching.org/projekt/fallstudien/2005-01-seufert-euler-nachhaltigkeit-elearning.pdf>.
5. Entwicklungsplan 2019–2024: Die Karl-Franzens-Universität Graz. 2019. URL : https://static.uni-graz.at/fileadmin/Lqm/Dokumente/Entwicklungsplan_2019-2024.pdf.
6. Entwicklungsplan der Universität für Weiterbildung Krems (Donau-Universität Krems) 2019 bis 2024. URL.: https://www.donau-uni.ac.at/dam/jcr:15c0dec4-2c0e-4f27-8298-7cbef1f387dd/entwicklungsplan_donau-universitaet_krems_2019-024.pdf;jsessionid=F044013AC0873F4C3A3B76A975812B37.

УДК 378.616-05.051

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-37>

Катерина ОРДУ,
 orcid.org/0000-0002-4977-1557
 аспірантка кафедри педагогіки

Південноукраїнського національного педагогічного університету
 імені К. Д. Ушинського
 (Одеса, Україна) kateryna_77@ukr.net

АВТОРСЬКИЙ СПЕЦКУРС «ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ СІМЕЙНИХ ЛІКАРІВ»

У статті зазначено, що інформаційно-комунікативна компетентність сімейного лікаря – це інтегрована якість особистості, що містить сукупність професійних якостей, в основі яких лежать знання, вміння та навички в галузі освоєння нових інформаційних технологій, а також досвіду їх застосування в професійній діяльності; засвоєння фахівцем загальної практики – сімейної медицини правил і норм усної та писемної мови, уміння користуватись ними в лікувально-профілактичному процесі.

Презентовано авторський спецкурс «Основи формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів». Спецкурс призначений для студентів напряму підготовки 222 «Медицина», містить два модулі: Тематичний блок 1. Інформаційно-комунікативна компетентність. Сутність і структура. Особливості фахового мовлення сімейних лікарів. Тематичний блок 2. Інформаційні медичні системи. Інформаційно-комунікативні технології в галузі охорони здоров'я. Основи телемедицини. Консультування в умовах пандемії. На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин, 3 кредити Європейської кредитної трансферної системи.

Стверджується, що основними завданнями вивчення дисципліни «Основи інформаційно-комунікативної компетентності для майбутніх сімейних лікарів» є: опанування теоретичними знаннями щодо сутності інформаційно-комунікативної компетентності й видів комунікативних моделей поведінки на практичних заняттях; активізація основоположних понять із курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» і «Медична інформатика»; усвідомлення значущості державної мови в професійному спілкуванні; опанування основами телемедичного консультування; вдосконалення вмінь і навичок роботи з медичними інформаційними системами Ehealth; вивчення основних принципів дистанційного консультування щодо запобігання інфікування та поширення COVID-19.

Ключові слова: сімейний лікар, інформаційно-комунікативна компетентність, спецкурс, інтегроване навчання.

Kateryna ORDU,
 orcid.org/0000-0002-4977-1557

Postgraduate Student at the Department of Pedagogy
 South Ukrainian National Pedagogical University named after K. D. Ushynsky
 (Odesa, Ukraine) kateryna_77@ukr.net

AUTHOR'S SPECIAL COURSE “FUNDAMENTALS OF FORMATION OF INFORMATION-COMMUNICATIVE COMPETENCE OF FUTURE FAMILY DOCTORS”

The article states that the information and communication competence of a family doctor is an integrated quality of personality, which includes a set of professional qualities, which are based on knowledge, skills and abilities in the development of new information technologies and experience in their professional activities; mastering by a specialist of general practice – family medicine rules and norms of oral and written language, the ability to use them in the treatment and prevention process.

The author's special course “Fundamentals of formation of information and communicative competence of future family doctors” was presented. The special course is designed for students in the direction of training 222 “Medicine”, contains two modules: thematic block 1. Information and communication competence. The essence and structure. Features of professional speech of family doctors. Thematic block 2. Medical information systems. ICT in healthcare. Basics of telemedicine. Pandemic counseling. The study of the discipline is given 90 hours, 3 ECTS credits.

It is stated that the main objectives of the discipline “Fundamentals of information and communication competence for future family doctors” are: mastering theoretical knowledge about the essence of information and communication competence and types of communicative patterns of behavior in practice; activation of basic concepts of the course direction and “Medical Informatics”; awareness of the importance of the state language in professional communication; mastering the basics of telemedicine counseling; improving skills and abilities to work with medical information systems Ehealth; study of the basic principles of remote counseling to prevent infection and spread of COVID-19.

Key words: family doctor, information and communication competence, special course, integrated learning.

Постановка проблеми. Європейський курс України передбачає необхідність реформування всіх галузей, зокрема системи охорони здоров'я, з метою покращення якості надання послуг пацієнтам і конкурентоспроможності вітчизняних лікарів за кордоном. Останнє можливо за умови набуття ними високого рівня професійної компетентності. Одним зі складників професійної компетентності є *інформаційно-комунікативна компетентність*, розвиток якої зумовлює здатність лікаря ефективно взаємодіяти в медичному середовищі з колегами, керівництвом, пацієнтами та їх рідними, а також у межах усієї системи охорони здоров'я, що особливо стосується сімейних лікарів, які за фахом взаємодіють із великою кількістю людей.

Зазначимо, що *інформаційно-комунікативна компетентність сімейного лікаря* – це інтегрована якість особистості, що містить сукупність професійних якостей, в основі яких лежать знання, вміння та навички в галузі освоєння нових інформаційних технологій, а також досвіду їх застосування в професійній діяльності; засвоєння фахівцем загальної практики – сімейної медицини правил і норм усної та писемної мови, вміння користуватись ними в лікувально-профілактичному процесі (Орду, 2019: 189).

Аналіз досліджень. На основі аналізу наукової літератури можна стверджувати, що останнім часом значну кількість досліджень присвячено питанням професійної підготовки майбутніх сімейних лікарів, таким як: формування професійної культури (Наливайко, 2016), педагогічні умови формування професійно-комунікативної культури (Остраус, 2020); формування педагогічної компетентності (Стечак, 2017), формування професійної компетентності (Тітова, 2020) та іншим. З огляду на події, спричинені карантинними заходами, вважаємо, що досить актуальним постає питання щодо створення спецкурсу «Основи формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів».

Метою статті є презентація програми авторського спецкурсу «Основи формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів».

Виклад основного матеріалу. Глобальні зміни, що відбуваються в освіті нині, викликають необхідність інтеграції навчальних дисциплін, яка реалізується на основі інтегрованого й міждисциплінарних підходів.

Необхідно зазначити, що спецкурс – це навчальний курс, який вивчається студентами на старших курсах із метою опанування вузькоспеці-

алізованими, новітніми знаннями з певної науки, формування актуальних для певної спеціалізації умінь і навичок (Фіцула, 2006: 146).

Як зазначає учений В. І. Сідоров, головне завдання спецкурсу – мобілізація студентів на поглиблене вивчення окремих тем чи розділів певного курсу (курсів) (Сідоров, 2018: 101).

Інтегрований елективний курс «Основи інформаційно-комунікативної компетентності для майбутніх сімейних лікарів»: а) ґрунтується на отриманих під час навчання на перших курсах медичних ЗВО базових знань з «Української мови (за професійним спрямуванням)» і «Медичної інформатики»; б) продовжує формувати мовну компетенцію, комунікативні навички майбутніх сімейних лікарів; формувати навички щодо роботи з інтернет-пристроями й пошуку медичної інформації з використанням інформаційних технологій; в) закладає основи телемедицини з перспективою використання здобутих знань у професійній діяльності; г) підвищує рівень комп'ютерної грамотності; грамотності віртуального спілкування; д) ознайомлює студентів зі значенням нових інформаційно-комунікаційних технологій у галузі охорони здоров'я.

Предметом вивчення навчальної дисципліни є основи сучасного професійного мовлення, медична термінологія, формування навичок і вмінь з інформаційно-комунікативної взаємодії. Міждисциплінарні зв'язки інтегруються з дисциплінами гуманітарного спрямування, медичною інформатикою.

Метою викладання навчальної дисципліни «Основи інформаційно-комунікативної компетентності для майбутніх сімейних лікарів» є формування комунікативних навичок майбутніх сімейних лікарів, ознайомлення студентів зі значенням нових інформаційно-комунікаційних технологій у галузі охорони здоров'я. Основними завданнями вивчення дисципліни «Основи інформаційно-комунікативної компетентності для майбутніх сімейних лікарів» є: опанування теоретичних знань щодо сутності інформаційно-комунікативної компетентності й видів комунікативних моделей поведінки на практичних заняттях; активізація основоположних понять із курсу «Українська мова (за професійним спрямуванням)» і «Медична інформатика»; усвідомлення значущості державної мови в професійному спілкуванні; опанування основ телемедичного консультування; вдосконалення вмінь і навичок роботи з медичними інформаційними системами Ehealth; вивчення основних принципів дистанційного консультування щодо запобігання інфікування та поширення COVID-19.

Результати навчання: опанування студентами мовою на рівні фахового спілкування; наявність стійких знань про специфіку усної та писемної форм української мови в науковому й офіційно-діловому стилях з урахуванням фахової спрямованості; уміння укладати основні види документів; здатність застосовувати знання в практичних ситуаціях.

Студенти повинні знати: термінологію, теоретичні основи й етапи становлення та розвитку нового напрямку інтернет-технологій телемедицини; юридичні аспекти телемедицини; переваги дистанційного навчання; концептуальні засади телемедицини; законодавчу базу надання телемедичної допомоги в Україні, порядок оформлення документації; основні принципи організації медичної допомоги хворим із застосуванням телемедицинських технологій.

Повинні: застосовувати на практиці методику телемедичного обстеження пацієнта; вести

облікову й звітну документацію, надавати звіти про медичну діяльність із застосуванням телемедицинських технологій в установленому порядку; проводити телеконсультації в режимах off-line та on-line, відеоконференції; грамотно надавати консультації в телефонному режимі й онлайн.

2. Інформаційний обсяг навчальної дисципліни. На вивчення навчальної дисципліни відводиться 90 годин, 3 кредити Європейської кредитної трансферної системи. Програма структурована на тематичні блоки й теми.

Тематичний блок 1. Інформаційно-комунікативна компетентність. Сутність і структура. Особливості фахового мовлення сімейних лікарів.

Тематичний блок 2. Інформаційні медичні системи. Інформаційно-комунікативні технології в галузі охорони здоров'я. Основи телемедицини. Консультування в умовах пандемії.

3. Структура навчальної дисципліни (табл. 1-3).

Таблиця 1

Назви тематичних блоків і тем	Кількість годин					Вид контролю
	денна форма					
	Усього	у тому числі				
Лекції		Практ.	Семинар.	СРС		
Тематичний блок 1. Інформаційно-комунікативна компетентність. Сутність, структура. Особливості фахового мовлення сімейних лікарів.						
Тема 1. Сутність понять «комунікація», «компетенція», «компетентність», «інформація», «інформаційно-комунікативна компетентність».			2		4	Поточний
Тема 2. Термінологія в професійному спілкуванні. Специфіка української медичної термінології. Значення комунікації в діяльності сімейного лікаря.			2		4	Поточний
Тема 3. Основні форми комунікативної поведінки сімейного лікаря. Характеристика мовного впливу. Основні поняття мовного впливу: комунікативні невдачі, чинники мовного впливу, комунікативна позиція, способи мовного впливу на особистість. Мовний вплив і маніпулювання. Невербальний і вербальний мовні впливи.			2		4	Поточний
Тема 4. Особливості віртуального спілкування. Норми культури мови. Етикет сімейного лікаря.			2		4	Поточний
Тема 5. Інформаційне суспільство та його особливості. Інформаційні технології. Форми створення та поширення інформації. Пріоритетні напрями розвитку сучасного інформаційного суспільства – завдання охорони здоров'я.			2		4	Поточний
Разом			10		20	
Тематичний блок 2. Інформаційні медичні системи. ІКТ у галузі охорони здоров'я. Основи телемедицини. Консультування в умовах пандемії						
Тема 6. Основи телемедицини. Телемедичне консультування. Підготовка документації. Робота з індивідуальними медичними картками.			2		4	Поточний
Тема 7. Історія телемедицини. Телемедицина в Україні. Одеський обласний центр телемедицини.			2		4	Поточний

Продовження таблиці 1

Тема 8. Методика телемедичного обстеження, що базується за принципами телемедичної деонтології.			2	4	Поточний
Тема 9. Клінічні субдисципліни телемедицини первинної ланки охорони здоров'я.			2	4	Поточний
Тема 10. Поняття та класифікація баз даних науково-медичної інформації. Призначення, структура й можливості довідкових, бібліографічних, реферативних і фактографічних баз даних.			2	4	Поточний
Тема 11. Дистанційне навчання. Визначення, мета, особливості дистанційного навчання. Технології дистанційної освіти в медицині. Роль викладача в системі дистанційної освіти. Контроль знань у медичній освіті.			2	4	Поточний
Тема 12. Відеоконференція. Вебінар. Вебплатформа. Онлайн платформи Edmodo та MOODLE.			2	4	Поточний
Тема 13. Спеціалізований сайт сімейного лікаря.			2	4	Поточний
Тема 14. Особливості медичної консультації онлайн і в телефонному режимі.			2	4	Поточний
Тема 15. Консультування в умовах пандемії: психологічний аспект. Емпатія, толерантність та емоційна саморегуляція як показники інформаційно-комунікативної компетентності.			2	4	Поточний
Тема 16. Підсумковий тестовий контроль			2	4	Поточний
Разом			10	20	
УСЬОГО	90		30	60	

Таблиця 2

Теми практичних занять

№ з. п.	Тема	Кіль-ть Годин
1.	Сутність понять «комунікація», «компетенція», «компетентність», «інформація», «інформаційно-комунікативна компетентність». <i>Дискусія «Роль інформаційно-комунікативної компетентності в професійній підготовці майбутнього сімейного лікаря».</i>	2
2.	Термінологія в професійному спілкуванні. Специфіка української медичної термінології. Значення комунікації в діяльності сімейного лікаря. <i>Тестовий контроль на грамотність.</i>	2
3.	Основні форми комунікативної поведінки сімейного лікаря. Характеристика мовного впливу. Основні поняття мовного впливу: комунікативні невдачі, чинники мовного впливу, комунікативна позиція, способи мовного впливу на особистість. Мовний вплив і маніпулювання. Невербальний і вербальний мовні впливи. <i>Робота в групах. Аналіз комунікативних ситуацій. Call-центр.</i>	2
4.	Особливості віртуального спілкування. Норми культури мови. Чинники дотримання комунікативної норми, встановлення контакту зі співрозмовником, змісту мовлення, мовного оформлення, стилю спілкування, обсягу повідомлення, розташування повідомлення, чинник адресата. Етикет сімейного лікаря. <i>Дискусія «Правила віртуального спілкування»</i>	2
5.	Інформаційне суспільство та його особливості. Інформаційні технології. Форми створення та поширення інформації. Пріоритетні напрями розвитку сучасного інформаційного суспільства – завдання охорони здоров'я. Основні різновиди інформаційних виступів. Правила підготовки інформаційних виступів. <i>Дебати «Медична реформа в Україні».</i>	2
6.	Основи телемедицини. Визначення телемедицини. Мета, предмет і функції телемедицини. Телемедична система Medinet. <i>Виступ із презентаціями.</i>	2
7.	Історія телемедицини. Телемедицина в Україні. <i>Вебквест.</i>	2
8.	Телемедичне консультування. Підготовка документації. Робота з індивідуальними медичними картками. <i>Ситуативна вправа «Телемедична консультація».</i>	2
9.	Клінічні субдисципліни телемедицини первинної ланки охорони здоров'я. <i>Тренінг «Телемедичний консиліум».</i>	2

Продовження таблиці 2

10.	Поняття та класифікація баз даних науково-медичної інформації. Призначення, структура й можливості довідкових, бібліографічних, реферативних і фактографічних баз даних. <i>Робота в групах. Ситуативні завдання.</i>	2
11.	Дистанційне навчання. Визначення, мета, особливості дистанційного навчання. Технології дистанційної освіти в медицині. Відеоконференція. Вебінар. Вебплатформа. Спеціалізований сайт сімейного лікаря. Роль викладача в системі дистанційної освіти. Контроль знань у медичній освіті. <i>Практична робота із застосуванням сервісу Google Classroom.</i>	2
12.	Консультації в умовах пандемії: психологічний аспект. Емпатія, толерантність та емоційна саморегуляція як показники інформаційно-комунікативної компетентності. <i>Психологічний тренінг «Попередження та подолання проявів професійного стресу й синдрому «емоційного вигорання». Вправа «Асоціації толерантності». Групова дискусія «Які психологічні чинники можуть впливати на формування професійної толерантності майбутніх сімейних лікарів?»</i>	2
13.	Особливості медичної консультації онлайн і в телефонному режимі. <i>Круглий стіл «Телемедицина в умовах пандемії, спричиненої COVID-19».</i>	2
14.	Вебекскурсія до Одеського обласного центру телемедицини. <i>Кейс-стаді.</i>	2
15.	<i>Підсумковий тестовий контроль.</i>	2
Разом		30

Таблиця 3

Самостійна робота

№ з/п	Назва теми	Кількість годин
1.	Особливості спілкування сімейних лікарів у різних комунікативних ситуаціях. Віртуальна комунікація. Переклад медичних текстів.	4
2.	Комунікації в практиці лікаря первинної ланки. Поради щодо спілкування з пацієнтами.	4
3.	Основи роботи системи eHealth. Призначення системи eHealth. Медична / госпітальна інформаційна система (МІС / ГІС).	4
4.	Відеоконференції: їх види й основні характеристики. Мережеві рішення підтримки відеоконференцій. Багатобічна (багатоточкова) відеоконференція. Програмне забезпечення "Svit" для проведення багатоточкових відео конференцій.	4
5.	Телемедичні проекти Євросоюзу. AIDMAN – інформаційна система розподіленого доступу до медичної мережі. С-MONITOR – економічно ефективний персоналізований моніторинг скарг пацієнтів. HEALTH OPTIMUM – проєкт оптимізації надання медичних послуг за допомогою засобами телемедицини.	4
6.	Застосування ІКТ у медицині, науці й техніці. Підвищення ефективності системи охорони здоров'я засобами ІКТ.	4
7.	Освітні мультимедійні видання та ресурси. Класифікація освітніх мультимедійних видань і ресурсів. Особливості застосування електронних посібників, віртуальних практикумів, словників, курсів дистанційного навчання. Бази освітніх ресурсів.	4
8.	Загальні положення та ресурси України з питань дистанційного навчання.	4
9.	Міжнародний досвід в галузі дистанційного навчання. Ресурси Інтернет.	4
10.	Кредитно-модульна (ECTS) програма дистанційного навчання за фахом «Телемедицина й біоінженерія».	4
11.	Програма віртуального інструментарію "LabVIEW".	4
12.	Еволюція "LabVIEW" і загальні відомості про програму.	4
13.	Програмування в LabVIEW.	4
14.	Медичні додатки.	4
15.	Підготовка до заліку.	4
Разом		60
Разом СРС з дисципліни,		56
у тому числі підготовка до заліку		4

4. Індивідуальні завдання: написання реферату, доповідь на засіданнях наукових конференцій, підготовка наукової статті, виконання проєктів, створення блогів, персональних сайтів.

5. Оцінювання самостійної роботи студентів. Самостійна робота, яку студент виконує під час підготовки до аудиторного заняття, оцінюється під час поточного контролю теми на відпо-

відному занятті. Засвоєння тем, які виносяться лише на позааудиторну самостійну роботу, контролюються на підсумковому занятті.

6. Методи навчання. Під час проведення практичних занять використовуються такі методи навчання: *діагностування* (бесіда, дискусія, спостереження, тестування, творчі роботи); *інформування* (консультування, розповідь, групове навчання, підсумковий тестовий контроль); *самостійна робота* (дослідження наукових та інформаційних джерел); *практична робота* (виконання тренувальних вправ і завдань); *операційний метод* (ділові ігри, розв'язання комунікативних ситуацій).

7. Методи контролю: поточна навчальна діяльність студентів контролюється на практичних заняттях відповідно до конкретних цілей і під час індивідуальної роботи викладача зі студентами. Застосовуються такі засоби діагностики рівня підготовки студентів: усне опитування

згідно з розробленими викладачем методичними вказівками; блок тестових завдань; самостійна робота; написання есе, рефератів і наукових повідомлень (індивідуальна робота).

8. Поточне оцінювання студентів відбувається на кожному практичному занятті (повинно бути опитано не менше 30 % студентів). Поточна навчальна діяльність студента оцінюється за 4-бальною (традиційною) шкалою: «5», «4», «3», «2».

9. Засоби контролю знань студентів: тести поточного й підсумкового контролю, збірник ситуативних задач (посібник, електронна бібліотека). Використовуються презентації, дошка, стаціонарні стенди, спеціалізовані підручники, словники й довідники, картки із завданнями.

Висновки. Таким чином, перспективу подальших наукових розвідок убачаємо в розробці навчально-методичного супроводу пропонуваного спецкурсу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Годлевський Л. С., Баязітов М. Р., Мандель О. В., Нєнова О. М., Біднюк К. А., Ляшенко А. В. Телемедицинські технології в медицині : навчально-методичний посібник. Одеський національний медичний університет. Одеса, 2020. 356 с.
2. Орду К. С. Критерії, компоненти та показники інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 5: Педагогічні науки : реалії та перспективи* : збірник наукових праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 70. С. 189–193. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/27890>.
3. Сідоров В. І. Авторський спецкурс «Формування кроскультурної компетентності майбутніх фахівців галузі туризму». *Педагогічний часопис Волині*. № 1 (8). 2018. С. 101–109.
4. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. Київ : «Академвидав», 2006. 352 с.

REFERENCES

1. Hodlevs'kyi L. S., Bayazitov M. R., Mandel' O. V., Nyenova O. M., Bidnyuk K. A., Lyashenko A. V. *Telemedychni tekhnolohiyi v medytsyni* [Telemedicine technologies in medicine. Training manual]. Odesa, 2020. 356 p. [in Ukrainian].
2. Ordu K. S. *Kryteriyi, komponenty ta pokaznyky informatsiyno-komunikatyvnoyi kompetentnosti maybutnikh simeynykh likariv* [Criteria, components and indicators of information and communication competence of future family doctors]. Scientific journal of the National Pedagogical University named after M.P Drahomanov. Series 5: Pedagogical sciences: realities and prospects: coll. Science. wash. Kyiv: MP Drahomanov National Pedagogical University Publishing House, 2019. Issue 70. pp. 189–193. [in Ukrainian].
3. Sidorov V. I. *Avtors'kyi spetskurs «Formuvannya kroskul'turnoyi kompetentnosti maybutnikh fakhivtsiv haluzi turizmu»* [Author's special course «Formation of cross-cultural competence of future specialists in the field of tourism»]. Pedagogical magazine of Volyn. № 1 (8). 2018. pp. 101–109. [in Ukrainian].
4. Fitsula M. M. *Pedahohika vyshchoyi shkoly: navch. posibnyk* [Pedagogy of higher school: textbook. manual]. Kyiv : Akademvydav, 2006. 352 p. [in Ukrainian].

УДК 371.3

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-38>**Маріанна ПАЙКУШ,***orcid.org/0000-0003-3637-7902*

доктор педагогічних наук,

доцент кафедри біофізики

Львівського національного медичного університету

імені Данила Галицького

(Львів, Україна) *marianna.grop@gmail.com***Ірина САВКА,***orcid.org/0000-0002-3213-0921*

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри іноземних мов для гуманітарних факультетів

Львівського національного університету імені Івана Франка,

(Львів, Україна) *savka68@meta.ua*

ІНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД У НАВЧАННІ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ МЕДИЧНИХ УНІВЕРСИТЕТІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ПРИРОДНИЧО-НАУКОВИХ ДИСЦИПЛІН

У статті досліджено можливості використання інтегративного підходу під час підготовки іноземних студентів у медичних закладах вищої освіти. Проаналізовано особливості професійної підготовки іноземних студентів під час вивчення дисциплін природничо-наукового блоку в медичному університеті.

Викладені проблеми інтеграції змісту природничо-наукової та професійно-практичної підготовки під час навчання іноземних студентів – майбутніх лікарів. З'ясовано потенційні можливості інтеграції біофізики з фаховими дисциплінами. Обґрунтовано необхідність пошуку нових форм і методів навчання іноземних студентів із метою підвищення якості експорту освіти. Визначено, що реалізація інтегративного підходу в освіті майбутніх лікарів створює умови для формування особистості до розв'язання складних завдань професійної діяльності, зайняття своїм фаховим саморозвитком і самовдосконаленням упродовж усього життя. Навчання іноземних студентів – майбутніх лікарів на інтегративній основі сприяє підвищенню якості їхньої освіти, створює можливості для формування особистості, спроможної обрати власний шлях опанування фахом. Для здійснення якісного перекладу медичних термінів необхідні знання особливостей і класифікації термінів. Оскільки саме від компетентності перекладача безпосередньо залежить результат спільної роботи лікарів із різних країн над певними проєктами, й тільки маючи ґрунтовні знання в галузі медичного перекладу, можна виконати роботу якісно. Курс іноземної мови за професійним фахом охоплює іноземну мову й спеціальні медичні дисципліни, що доповнює отримані студентами під час вивчення спеціальних дисциплін знання, забезпечує дію принципів міжпредметної інтеграції та професійної спрямованості навчання іноземної мови.

Ключові слова: вища медична освіта, іноземні студенти, інноваційні освітні технології, інтеграція, професійна підготовка, майбутній лікар, природничо-наукові дисципліни, переклад медичних термінів.

Marianna PAIKUSH,
orcid.org/0000-0003-3637-7902
Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Biophysics
Danylo Halytsky Lviv National Medical University
(Lviv, Ukraine) marianna.gron@gmail.com

Iryna SAVKA,
orcid.org/0000-0002-3213-0921
Candidate of Pedagogical Sciences,
Associate Professor at the Department of Foreign Languages for Humanities
Ivan Franko National University of Lviv
(Lviv, Ukraine) savka68@meta.ua

INTEGRATED APPROACH TO TEACHING FOREIGN STUDENTS OF MEDICAL UNIVERSITIES IN THE PROCESS OF TEACHING NATURAL SCIENCES

The article investigates the possibilities of using an integrative approach in the preparation of foreign students in medical institutions of higher education. The peculiarities of professional training of foreign students during the study of disciplines of the natural science unit at the medical university are analyzed. Problems of integration of the content of natural science and professional-practical training during training of foreign students-future doctors are stated. Potential possibilities of integration of biophysics with professional disciplines are found out. The necessity of searching for new forms and methods of teaching foreign students in order to improve the quality of education exports is substantiated. It is determined that the implementation of an integrative approach in the education of future doctors creates conditions for the formation of personality to solve complex problems in professional activity, pursue professional self-development and self-improvement throughout life. The training of foreign students-future doctors on an integrative basis helps to improve the quality of their education, creates opportunities for the formation of a person capable of choosing their own path of mastering the profession. To implement a high-quality translation of medical terms, it is necessary to have the knowledge of terms and their classification. Since the competence of the translator directly affects the result of joint work of doctors from different countries on certain projects and only having the thorough knowledge in the field of medical translation, one can do the job well. The professionally oriented foreign language course covers a foreign language and special medical disciplines, which complements the knowledge acquired by students during the study of special disciplines, ensures the principles of interdisciplinary integration and professional orientation of foreign language learning.

Key words: higher medical education, foreign students, innovative educational technologies, integration, professional training, future doctor, natural sciences, translation of medical terms.

Постановка проблеми. Медична освіта України останнім часом викликає особливе зацікавлення в іноземних абітурієнтів. Цьому сприяє низка об'єктивних причин, з-поміж яких можна виокремити: порівняно легші умови вступу до університетів, високу якість надання освітніх послуг, фінансову доступність навчання та вагомість документа про вищу освіту. Тому вивчення та вдосконалення процесу підготовки іноземних студентів, що навчаються за спеціальністю «Медицина» в нашій країні, є актуальним як з економічного, так і з наукового боку.

По-перше, створення можливостей для навчання іноземних студентів спонукає вітчизняні медичні виші до створення такої системи підготовки фахівця, яка б відповідала вимогам світового ринку праці до якості освіти. По-друге, високий рівень вітчизняної медичної освіти сприятиме прискоренню процесів інтеграції України до міжнародної спільноти.

Разом із тим розвиток наукового знання та інтенсифікація розробок методів медичного пізнання спричинили виокремлення філософської, загальнонаукової та внутрішньонаукової методологій, що є підставою для інтеграції знань, зокрема в медичній освіті.

Аналіз досліджень. Вивчення проблеми підготовки іноземних студентів у медичних університетах України виявило низку суперечностей, серед яких суттєвою, на наш погляд, є суперечність між тенденцією до інтеграції в професійній діяльності лікарів багатьох спеціальностей і роз'єднаністю в реальному освітньому процесі їх природничо-наукової та професійно-практичної підготовки. Як показує досвід, зазвичай студенти-іноземці не розуміють присутності в навчальних планах вишів низки теоретичних дисциплін природничого блоку. Тому існування цих суперечностей зумовило актуальність нашого дослідження.

Нині в педагогіці накопичено чимало досліджень із проблеми підготовки сучасного лікаря (Л. Бикова, Л. Борисов, І. Булах, Г. Лернер, М. Мруга). Ідеї інтеграції та формування цілісних систем знань протягом тривалого часу були предметом дослідження великої кількості видатних педагогів. Зокрема, праці низки науковців (А. Бекренєв, А. Гладун, Л. Дольнікова, Я. Кміт, Н. Стучинська, Т. Темерівська й інші) сприяли становленню інтегративного підходу в професійній освіті лікарів у процесі вивчення природничих дисциплін.

Грунтовні дослідження різних аспектів організаційної та дидактичної підготовки іноземних студентів велися В. Тарасенко, О. Тетянченко, Н. Терещенко, Л. Хатковою. Формування загальнонаукової готовності до навчання в університеті були предметом вивчення Т. Довгодько, Л. Куришева, І. Сладких. Часткове розв'язання проблеми якості підготовки іноземних фахівців у галузі медицини в сучасних умовах можна простежити в працях Н. Авраменко (опанування професійною термінологією), І. Волобуєва, І. Гуменної та інших (особливості професійної підготовки майбутніх лікарів-іноземців у медичному ЗВО).

Аналіз наукових джерел і вивчення досвіду роботи з іноземними студентами спонукав до викладення проблеми використання інтегративного підходу в їх підготовці.

Метою статті є дослідження можливості використання інтегративного підходу під час викладання природничо-наукових дисциплін іноземним студентам для підвищення якості засвоєння ними клінічних дисциплін у медичному університеті.

Виклад основного матеріалу. Ключові зміни в усіх сферах суспільного життя, зокрема в освіті, зумовили посилену увагу вчених і педагогів до проблеми професійної підготовки майбутніх фахівців, зокрема лікарів.

Фахова підготовка іноземних студентів, що студіюють медицину в Україні, ґрунтується на тих самих науково-теоретичних засадах професійної підготовки, що й для вітчизняних здобувачів освіти. Проте вона має низку особливостей, які вимагають пошуку нових форм і методів навчання, використання інноваційних педагогічних технологій. Особливої уваги під час підготовки майбутнього лікаря вимагає блок дисциплін природничого спрямування.

Вивчення природничо-наукових дисциплін у медичному ЗВО ґрунтується на сучасному методі наукового пізнання, котрий є філософською основою процесу навчання. Це зумовлює схожість у структурі, методах і прийомах мислення

з навчальним пізнанням. На практиці це досягається шляхом структурування змісту дисциплін і кореляції цього змісту з фаховими предметами.

За висновками низки досліджень, низький рівень засвоєння природничих дисциплін зазвичай зумовлений відсутністю інтересу й недооцінкою їхньої ролі в процесі формування фахових компетентностей, оскільки зацікавленість об'єктом вивчення тісно пов'язана з розумінням його суті й усвідомленням його цінності (Дольнікова, 2001: 198). Власне, реалізація інтегративного підходу під час вивчення природничо-наукових дисциплін, на наше переконання, могла би сприяти розв'язанню цих проблем. Саме поняття «інтеграція» використовується для опису процесів взаємозв'язку раніше розрізнених елементів у ті або інші сукупності (Бабенко, 2015: 10).

З розвитком інтегративних ідей тісно пов'язане питання про структурування знань. У концепції Дж. Брунера головне місце в змісті освіти мають займати не факти, а структура знань, тобто певна сукупність основоположних і взаємопов'язаних ідей. Акцент на структурі знань полегшує сприйняття фактів, а їх класифікація та оцінка сприяє перенесенню знань. «Зрозуміти щось як специфічний прояв більш загальної закономірності означає не лише зрозуміти конкретне явище, але й опанувати моделлю для розуміння інших подібних явищ» (Брунер, 1971: 162). Виходячи із цього, обґрунтовується спіралеподібна програма з ієрархією одного із суміжних предметів на основі провідних структур, навколо яких групується навчальний матеріал. У цьому випадку навчальний план будується таким чином, що передбачає ознайомлення здобувачів освіти з основними науковими поняттями й ідеями, а згодом знову повернення до них на вищому теоретичному рівні. Послідовники Дж. Брунера акцентують на опануванні логічними формами пізнання (Д. Шваб, П. Бернс, Д. Брус, Р. Пітерс, П. Річмонд та інші). Частина вчених відстоює необхідність строгого дотримування під час побудови навчальних курсів логіки наукового пізнання та досягнення максимальної теоретизації навчального матеріалу.

Основними компонентами інтеграції є: «раніше розрізнені елементи», «об'єктивні передумови їх об'єднання» та «ціле як результат інтеграції». Виходячи із цього, можна твердити, що *суб'єктами інтеграції* є: *елементи інтеграції* (об'єкти, явища чи процеси, які інтегруються); *підстава інтеграції* (система об'єктивних передумов чи обґрунтування доцільності об'єднання елементів); *зінтегрований об'єкт* (результат інтеграції) (Готра, 2018: 45).

Функціями медичного пізнання є лікувальна, реконструкційна й профілактична, забезпечити які можна в процесі використання інтегративної системи природничо-наукових і професійно-практичних дисциплін. Усунення дублювання матеріалу в різних навчальних дисциплінах і переваження дає можливість зосередити зусилля педагога на розвитку інтелекту й мислення студентів, сприяє усвідомленому засвоєнню знань, цілісному сприйняттю явищ і законів природи.

Невпинне збільшення кількості іноземних студентів, котрі приїжджають здобувати вищу медичну освіту в Україну, потребує постійного коригування та вдосконалення форм і методів їх навчання. Аналізуючи досвід щоденної практичної діяльності лікарів, маємо підстави стверджувати, що саме система природничо-наукового знання, закладаючи когнітивний ґрунт для визначення стратегії профілактики, діагностики й лікування пацієнта, є фундаментом для реалізації медичної освіти. Особливе місце в структурі природничої освіти займає біофізика, яка вивчається студентами на першому курсі.

Основними завданнями дисципліни «Медична й біологічна фізика» є виявлення фізичних механізмів у біологічних явищах, що відбуваються в живому організмі, а також вивчення впливу різних фізичних чинників на нього. Це досить складна й багатогранна наука. Її сприйняття та розуміння вимагає інтеграції знань з інших природничо-наукових дисциплін (медична біологія та хімія, фізіологія, анатомія тощо), а також володіння математичними методами оброблення медико-біологічної інформації. Тому об'єктивно від студентів вимагається знання цих предметів. Викладання курсу біофізики іноземним здобувачам вищої медичної освіти здійснюється на основі їх біологічної та фізичної середньої освіти, рівень якої в різних студентів, котрі приїхали з різних країн, дуже відрізняється. Це пов'язано зі специфікою навчання в профільних закладах, що дають базову освіту.

Крім того, до особливостей роботи з іноземними студентами – майбутніми лікарями можна віднести труднощі, що виникають у викладачів природничих дисциплін із перекладом фахової літератури. Важливою проблемою в цьому плані є опанування професійною термінологією, яка б мала бути уніфікованою в різних країнах. Нерідко доводиться формувати вміння та навички іноземних студентів під час використання ненааявної в їх країнах медичної техніки.

Викладання цілого комплексу дисциплін природничо-наукового циклу, зокрема біофізики, з

використанням інтегративного підходу створює передумови для якісної медичної освіти під час вивчення клінічних дисциплін. Досвід роботи з іноземними студентами на кафедрі біофізики в медичному університеті показав, що необхідним компонентом інтеграції є виокремлення інтегративних чинників науки, котрі мають широке загальноосвітнє значення та до яких належать ускладнення об'єктів дослідження, загальні ідеї, існування суміжних наук, комплексних проблем.

Основними результатами навчання на інтегративній основі іноземних студентів, котрі студіюють медицину, є: розвиток клінічного мислення; вміння застосовувати отримані знання для розв'язання завдань із фаховим змістом; можливість до синтезу знань із різних предметних галузей (наприклад, інтегрування біофізики з медичною біологією, фізіологією та радіологією); здатність до аналізу наукової інформації та виокремлення з неї суттєвих сторін.

Під час підготовки іноземних студентів на теоретичних кафедрах їм доводиться виконувати різні види навчальної роботи: слухати лекції, готуватися до практичних занять, брати участь у конференціях, готувати повідомлення, доповіді, презентації тощо. Особливе значення для накопичення необхідних знань для іноземних студентів – майбутніх лікарів мають практичні заняття з дисципліни «Медична й біологічна фізика», зокрема виконання ними лабораторного практикуму, що сприяє актуалізації та закріпленню раніше отриманих знань і посилює інтерес до вивчення предмета.

Великою проблемою, з якою стикаються викладачі дисциплін природничого циклу, котрі працюють з іноземними студентами, є створення завдань для тестового контролю та їх коректний переклад англійською мовою. Завдання мають відповідати низці вимог: мають бути зрозумілими й мати чітко сформульоване питання; мають не виходити за межі програми; мають відбивати медичний зміст, щоб була зрозумілою мета вивчення матеріалу для майбутньої практичної діяльності; мають містити різний рівень складності для забезпечення індивідуального підходу.

Окрім професійних основних курсів, варто згадати й вивчення іноземної мови. У сучасному глобалізованому світі неможливо стати висококваліфікованим фахівцем без знань іноземної мови. Курс іноземної мови за професійним фахом охоплює іноземну мову й спеціальні медичні дисципліни, який доповнює отримані студентами під час вивчення спеціальних дисциплін знання, забезпечує дію принципів міжпредметної інтеграції та професійної спрямованості навчання іноземної

мови (Христова, 2011: 221). Медична спрямованість навчального матеріалу сприяє полегшенню процесу навчання та ґрунтовнішому засвоєнню предмета, а перехресне вивчення матеріалу допомагає кращому опануванню дисципліни й позитивно впливає на ефективність і результативність підготовки фахівців. Медичний переклад вважається складним видом перекладацької діяльності. Під час перекладу медичної літератури необхідно добре володіти не лише іноземною мовою, але й тематикою в медицині. Отже, переклад має бути точним, тобто передавати зміст оригіналу. Перекладений матеріал повинен містити вивірену медичну термінологію, щоб уникнути неточної діагностики й грубої помилки в професійній діяльності. Для того, щоб здійснити якісний переклад медичних термінів, потрібно добре знати особливості й класифікації термінів. Тому найчастіше до перекладу медичних текстів залучають лікарів, які мають досвід роботи в перекладі медичних документів, і перекладачів, які мають спеціальну медичну освіту або професійно займаються медичними перекладами й досконало володіють термінами, які застосовуються в цій сфері діяльності людини. Під час перекладу термінів медичної галузі використовуються лексичні й граматичні трансформації, серед яких виділяють генералізацію, конкретизацію, прийом лексичних додавань, перестановку членів речення, членування речення та заміну частин мови. Таким чином, саме від компетентності перекладача безпосередньо залежить результат спільної роботи лікарів із різних країн над певними проектами, й тільки маючи ґрунтовні знання в галузі медичного перекладу, можна виконати роботу якісно. Отже, під час вивчення курсу «Іноземна мова за професійним спрямуванням» варто приділяти більшу увагу перекладу медичної літератури.

Особливого значення набуває під час навчання іноземних студентів на медичному факультеті в університеті створення позитивної мотивації до вивчення дисциплін природничо-наукового циклу. І тут інтеграційний підхід до їх вивчення відіграє визначальну роль. Для зміцнення міждисциплінарних зв'язків, закріплення одержаних знань, формування умінь і навичок студенти мають не лише розуміти теоретичний матеріал, а і якісно застосовувати отримані знання та навички у своїй практичній діяльності. Важливими проблемами, що забезпечують розвиток компетентності майбутнього лікаря у вищому медичному закладі освіти, є: залучення кожного студента до активного пізнавального процесу; співробітництво під час розв'язання різноманітних проблем,

коли потрібно проявляти відповідні комунікативні уміння; вільний доступ до необхідної інформації з метою формування власної незалежної та аргументованої думки з тієї чи іншої проблеми; постійне випробування своїх інтелектуальних, моральних сил для розв'язання ситуаційних завдань, підтвердження рівня вмінь і знань.

Збільшення години для самостійної роботи студентів передбачає високий рівень самосвідомості, творчості, прагнення самовдосконалення. З метою розвитку однієї з важливих загальних компетентностей майбутнього лікаря – здатності до абстрактного мислення, аналізу й синтезу – вивчення природничо-наукових дисциплін має бути спрямоване на розвиток вміння аналізувати інформацію, приймати обґрунтовані рішення під час розв'язання практичних завдань і здатність до швидкого оновлення знань. Саме ці аспекти розширюють можливості навчання власне іноземних студентів у медичних вишах під час опанування ними змістом природничо-наукового блоку.

Для забезпечення цього під час вивчення дисципліни «Медична і біологічна фізика» іноземним студентам на практичних заняттях пропонуються завдання, розв'язання яких вимагає здійснення наукового пошуку інформації, її аналізу, порівняння та використання. До активної пізнавальної діяльності на таких заняттях спонукає завдання створення студентами задач, зміст яких містить інформацію з Cochrane Library (колекція баз даних із медицини й інших спеціальностей охорони здоров'я, яку використовують для доказової медицини), що посилює інтерес до вивчення предмета.

Крім того, процес формування змісту професійної підготовки майбутніх лікарів має здійснюватися з урахуванням інноваційності й постійного його оновлення в контексті сучасних освітніх реформ і досягнень медичних і природничих наук. Це вимагає перерозподілу навчального матеріалу в змісті дисциплін із тенденцією збільшення його інтегративної частки.

Як приклад, наведемо досвід реалізації інтегративного підходу під час викладання іноземним студентам клінічної дисципліни «*Анестезіологія та інтенсивна терапія*». Вивчення основних її положень є необхідним для підготовки лікаря будь-якої спеціальності й ґрунтується на знаннях, одержаних студентами під час студіювання ними низки природничих і фахових дисциплін (анатомії, гістології, біохімії, фізіології, патоморфології, патофізіології тощо). Означена дисципліна дає основи для вивчення студентами анестезіології та інтенсивної терапії невідкладних і критичних станів, які виникають у клініці

внутрішньої медицини, педіатрії, хірургії, травматології та ортопедії, нейрохірургії, урології, акушерства й гінекології та інших галузей медицини, де застосовуються методи знеболювання та інтенсивної терапії, що передбачає інтеграцію викладання цих дисциплін.

Інтеграція дисциплін «Медична й біологічна фізика» й «Анестезіологія та інтенсивна терапія» відбувається на трьох рівнях. Зокрема, **на першому рівні інтеграції** формуються знання про небезпеку виникнення під час наркозу газової емболії, розуміння ролі газових законів для транспортування інгаляційних анестетиків і фізіологічних механізмів підтримання внутрішнього середовища організму, методи його контролю. **На другому рівні** виробляються вміння: інтерпретувати фізико-хімічні закономірності ізоелектричності й ізосмолярності; пояснювати принципи й вибір методу еферентної терапії хворих на гостру ниркову й печінкову недостатність; використовувати методу капнографії (моніторинг тиску вуглекислого газу в кінці видиху під час наркозу – стан газообміну в легенях); пояснювати фізичний принцип дії пульсоксиметра (поглинання інфрачервоного випромінювання киснем у крові) й дефібрилятора. **Третій рівень інтеграції** передбачає знання патофізіології водно-електролітного обміну й кислотно-основного стану; особливості регуляції активної реакції організму в дітей і людей похилого віку; вміння інтерпретувати сутність методу діалізу, сорбції; вміння досліджувати процес передачі нервово-м'язових імпульсів під час введення міорелаксантів; здатність до інтерпретації BIS-моніторингу (показує емпіричний індекс суми декількох параметрів ехоенцефалограми) для контролю глибини анестезії та седації та моніторингу ентропії; засади охорони праці й безпеки життєдіяльності під час експлуатації наркозних і дихальних апаратів, електрокардіографа, дефібрилятора (Пайкуш, 2019: 543).

Вибір викладачем відповідного рівня інтеграції здійснюється з урахуванням природних здібностей і психологічних особливостей здобувачів освіти. Нами з'ясовано, що використання кожного рівня в навчанні іноземних студентів вносить зміни в оцінювання результатів

навчання – збільшується кількість студентів творчого й продуктивного рівня та зменшується їх кількість на репродуктивному рівні. Інтеграція природничо-наукової освіти в медичному виші передбачає використання впродовж усього навчання ключових загальнонаукових принципів і методів, зокрема принципів доповнюваності, відповідності, симетрії та методу моделювання. Інтеграція цих наук дозволить розкрити в процесі навчання фундаментальну єдність «природа – людина – суспільство», значно посилить інтерес студентів до вивчення цього циклу дисциплін, дасть можливість інтенсифікувати вивчення клінічних дисциплін і забезпечити високий рівень підготовки лікаря (Краснобокий, 2017: 85).

Відповідно, структурування змісту природничих дисциплін на основі інтегративного підходу й професійне спрямування на медичні знання та вміння, не порушуючи логіки викладання відповідних наук, сприяє глибшому розумінню та кращому засвоєнню іноземними студентами дисциплін професійно-практичного блоку й іноземної мови, оскільки медичний переклад є невіддільною складовою частиною в підготовці висококваліфікованих фахівців із вищою медичною освітою.

Висновок. Сучасне суспільство потребує висококваліфікованого конкурентоспроможного фахівця в медичній галузі, який добре знається на своїй справі, швидко вчиться, постійно підтримує свій професійний рівень, вміє діяти в нестандартних ситуаціях, приймати виважені рішення та брати на себе відповідальність за виконані дії.

Реалізація інтегративного підходу в освіті майбутніх лікарів створює умови для формування особистості з високим інтелектуальним і творчим потенціалом до розв'язання складних завдань професійної діяльності, здатної генерувати нові знання, займатися своїм фаховим саморозвитком і самовдосконаленням упродовж усього життя. Навчання іноземних студентів – майбутніх лікарів на інтегративній основі сприятиме підвищенню якості їх освіти, створить можливості для формування особистості, спроможної вибрати власний шлях опанування фахом і, таким чином, створить передумови для приросту експорту вітчизняної медичної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабенко А. Л. Сутність і зміст понять «інтеграція» та «інтеграційне заняття». *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : «Педагогіка, соціальна робота»*. 2015. Випуск 37. С. 9–12.
2. Брунер Дж. Процесс обучения. Москва, 1971. 162 с.
3. Готра В. В. Сутність та особливості інтеграційних процесів як чинник розвитку національної економіки. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія : Економіка*. 2018. Вип. 2 (52). С. 42–48.
4. Дольнікова Л. В. Інтегративно-диференційований підхід до структурування змісту природничих дисциплін у медичних коледжах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти». Київ, 2001. 233 с.

5. Краснобокий Ю. М. Інтеграція природничо-наукових дисциплін у світлі компетентнісної парадигми освіти. *Теорія та методика навчання фундаментальних дисциплін у вищій школі* / Ю. М. Краснобокий, І. А. Ткаченко. Т. 1. № 8. С. 83–89.

6. Пайкуш М. А. Теоретичні та методичні засади інтеграції природничо-наукової та професійно-практичної підготовки майбутніх лікарів : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2019. 602 с.

7. Христова О. Ф. Використання фахових текстів на заняттях з англійської мови за професійним спрямуванням. *Науковий вісник Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. Серія «Педагогіка»* : збірник наукових праць. 2011. № 6. С. 220–225.

REFERENCES

1. Babenko A. L. Sutnist' i зміst ponyat' "integraciya" ta "integracijne zanyattya". [The essence and content of the concepts of "integration" and "integration lesson"]. Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Series: "Pedagogy, social work". 2015. Vy'pusk 37. pp. 9–12. [in Ukrainian].

2. Bruner Dzh. Process obuchen'ya. [The learning process. Moscow]. 1971. 162 p. [in Russian]

3. Gotra V. V. Sutnist' ta osobly'vosti integracijny'x procesiv yak chy'nny'k rozvy'tku nacional'noyi ekonomiky'. [The essence and features of integration processes as a factor in the development of the national economy. Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series: Economics]. 2018. Vy'p. 2 (52). pp. 42–48. [in Ukrainian]

4. Dol'nikova L. V. Integraty'vno-dy'ferencijovany'j pidxid do strukturuvannya зміstu pry'rodny'chy'x dy'scy'plin u medy'chny'x koledzhax : dy's. ... [Integrative-differentiated approach to structuring the content of natural sciences in medical colleges: dis. ... Cand. ped. sciences: 13.00.04 "Theory and methods of vocational education". Kyiv]. 2001. 233 p. [in Ukrainian]

5. Krasnoboky'j Yu. M. Integraciya pry'rodny'cho-naukovy'x dy'scy'plin u svitli kompetentnisnoyi parady'gmy' osvity'. [Integration of natural sciences in the light of the competence paradigm of education. Theory and methods of teaching fundamental disciplines in higher education]. V. 1. # 8. pp. 83–89. [in Ukrainian]

6. Pajkush M. A. Teorety'chni ta metody'chni zasady' integraciyi pry'rodny'chonaukovoyi ta profesijno-prakty'chnoyi pidgotovky' majbutnix likariv : dy's. ... d-ra ped. nauk [Theoretical and methodical bases of integration of natural science and professional-practical training of future doctors: dis. ... Dr. Ped. Science] 13.00.04. Vinny'cya, 2019. 602 p. [in Ukrainian]

7. Xry'stova O. F. Vy'kory'stannya faxovy'x tekstiv na zanyattayah z anglijs'koyi movy' za profesijny'm spryamuvannya. [The use of professional texts in classes in English for professional purposes. Scientific Bulletin of Melitopol State Pedagogical University named after Bohdan Khmelnytsky: collection]. 2011. # 6. pp. 220–225. [in Ukrainian].

Крістіна ПЕТРИК,
orcid.org/0000-0003-0615-5217
кандидат педагогічних наук,
старший викладач кафедри початкової освіти
факультету психолого-педагогічної освіти та мистецтв
Бердянського державного педагогічного університету
(Бердянськ, Запорізька область, Україна) pertykk1510@ukr.net

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ ДО ОРГАНІЗАЦІЇ ІНТЕРАКТИВНОЇ НАВЧАЛЬНОЇ ВЗАЄМОДІЇ УЧНІВ

У статті розглянуто реальний стан підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації інтерактивної навчальної взаємодії учнів, висвітлено його актуальні проблеми у системі вищої педагогічної освіти.

З'ясовано, що сучасні тенденції розвитку українського суспільства вимагають радикальних змін у підготовці нового покоління педагогічних кадрів, зокрема майбутніх учителів початкової школи, де визначна роль відводиться проблемі формування компетентних фахівців, які орієнтуються у сучасних реаліях і перспективах, підготовлені до життя в постійно змінюваному, конкурентному, взаємозалежному світі. Головними завданнями реформування системи вищої педагогічної освіти України є усвідомлення майбутніми вчителями значущості суб'єкт-суб'єктних відносин у межах нової освітньої парадигми, побудованої на гуманістичних і демократичних засадах, ціннісною основою яких виступає інтерактивна навчальна взаємодія всіх учасників освітнього процесу. Також вони мають бути професійно зорієнтованими на перебудову та оновлення змісту, форм і методів організації освітнього процесу в початковій школі відповідно до масштабності реформування цієї сфери.

Зроблено детальний аналіз ресурсного забезпечення підготовки здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 013 «Початкова освіта». Висвітлено переваги та доцільність його використання у закладах вищої освіти України в умовах модернізації світового освітнього простору. Наголошено на важливості впровадження в практиці закладів вищої освіти основних положень про підготовку майбутніх учителів початкової школи до організації інтерактивної навчальної взаємодії учнів.

Загалом, вивчення стану підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації інтерактивної навчальної взаємодії учнів дало змогу констатувати необхідність оновлення цього процесу, що забезпечить формування відповідної готовності.

Ключові слова: *вища педагогічна освіта, актуальні проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи, організація інтерактивної навчальної взаємодії учнів, учасники освітнього процесу, ресурсне забезпечення.*

Kristina PETRYK,
orcid.org/0000-0003-0615-5217
Candidate of Pedagogical Science,
Senior Lecturer at the Department of Primary Education
of the Faculty of Psychological and Pedagogical Education and Arts
Berdyansk State Pedagogical University
(Berdyansk, Zaporizhzhya region, Ukraine) pertykk1510@ukr.net

ACTUAL PROBLEMS OF PREPARING OF FUTURE PRIMARY SCHOOL TEACHERS FOR THE ORGANIZATION OF INTERACTIVE EDUCATIONAL CO-OPERATION OF STUDENTS

The article considers the real state of preparing of future primary school teachers for the organization of interactive educational co-operation of students, highlights its current problems in the system of higher pedagogical education.

It was found that current trends in Ukrainian society require radical changes in the training of a new generation of teachers, including future primary school teachers, where a significant role is given to the formation of competent professionals, who are orient in modern realities and prospects, prepared for life in a constantly changing, competitive, interdependent world. The main tasks of reforming the system of higher pedagogical education in Ukraine are the awareness of future teachers of the importance of subject-subject relations within the new educational paradigm, built on humanistic and democratic principles, the value basis of which is interactive learning interaction of all participants. They should also be professionally focused on restructuring and updating the content, forms and methods of organizing the educational process in primary school in accordance with the scale of reform in this area.

The made a detailed analysis of the resource provision of training of applicants for the first (bachelor's) level of higher education in the specialty 013 "Primary education". The advantages and expediency of its use in higher education institutions of Ukraine in the conditions of modernization of the world educational space are highlighted. Emphasis is placed on the importance of implementing in the practice of higher education institutions the basic provisions on the preparation of future primary school teachers for the organization of interactive educational interaction of students.

In general, the study of the state of preparing of future primary school teachers for the organization of interactive educational interaction of students allowed to state the need to update this process, which will ensure the formation of appropriate readiness.

Key words: *higher pedagogical education, actual problems of preparing of future primary school teachers, organization of interactive educational interaction of students, participants in the educational process, resource provision.*

Постановка проблеми. Динамічний темп розвитку всіх сфер суспільства, інтеграція до світового освітнього простору зумовлює оновлення змісту вищої педагогічної освіти. В умовах упровадження ідей Концепції «Нова українська школа» освітянська спільнота отримала творчі модернізаційні виклики, за яких видозмінюється місія педагога в контексті європейського професіоналізму зі збереженням кращих українських традицій. Сьогодні вимагає від майбутніх учителів початкової школи високого рівня компетенції, мобільності, здатності до інноваційного мислення, постійної самоосвіти й самовдосконалення, орієнтування в нестандартних ситуаціях та творче самостійне розв'язання їх. Функція сучасного педагога Нової української школи полягає в його вмінні організувати компетентнісне навчання («не знання заради знань, а вміння їх застосовувати в реальному житті, не що ти знаєш, а як ти цим умієш користуватися»), критично мислити, визначати власну позицію, бути орієнтованим на формування ключових і предметних компетентностей на всіх етапах молодших школярів (Концепція «Нова українська школа», 2016).

Сучасні ідеї трансформаційних змін в освіті ХХІ століття акцентують увагу на необхідності впровадження інновацій, спрямованих на формування творчого потенціалу і стимулювання мотивації студентів до саморозвитку. У закладах вищої освіти змінюються функції діяльності викладача (активно впроваджуються інноваційні технології, формується новий тип педагогічного мислення, в основі якого є розвиток конкурентоспроможного фахівця, здатність створювати комфортне студентоцентроване середовище), а також позиції студентів (ініціативність, вибір індивідуальної траєкторії навчання, уміння здійснювати особистісну й професійну рефлексію, умотивованість до самовдосконалення та нових педагогічних досягнень тощо).

Аналіз досліджень. Концептуальні положення щодо вдосконалення та подальшого розвитку вищої педагогічної освіти закладено у сучасних нормативних документах, зокрема законах України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014),

Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013), Концепції Нової української школи (2016), Концепції розвитку педагогічної освіти (2018), проєкті «Фінська підтримка реформи української школи» (2018), Професійному стандарті «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» (2018) тощо.

Сучасні наукові розвідки свідчать, що проблему професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації інтерактивної навчальної взаємодії учнів різноаспектно розкрито в наукових дослідженнях (методологічні основи сучасної філософії освіти (В. Андрущенко, О. Базалук, В. Кремень, А. Кузьмінський, В. Луговий, В. Лутай, В. Огнев'юк та ін.); теоретико-практичні засади оновлення вищої педагогічної освіти в умовах євроінтеграції (К. Баханов, І. Богданов, І. Глазкова, О. Гуренко, В. Жигір, А. Крамаренко, Л. Петухова, І. Соколова, О. Співаковський та ін.); особливості суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії викладачів і студентів (І. Андрощук, А. Бойко, Л. Велитченко, В. Гриньова, Н. Кічук, О. Легун та ін.), зокрема майбутніх учителів початкової школи (В. Бондар, О. Кіліченко, Л. Коваль, О. Ліннік, О. Матвієнко та ін.); реформування початкової освіти на ідеях Концепції Нової української школи (І. Барбашова, Н. Бібік, М. Вашуленко, Я. Кодлюк, О. Онопрієнко, О. Савченко, С. Скворцова, А. Цимбалару та ін.); застосування інтерактивних технологій навчання в освітньому процесі початкової школи (Л. Бекірова, О. Комар, О. Ліба, І. Осадченко, Н. Павленко, Л. Пироженко, О. Пометун, Н. Руденко, Ю. Руднік та ін.)).

Отже, аналіз основних досліджень і публікацій під кутом зору порушеної проблеми засвідчує необхідність оновлення вищої педагогічної освіти на засадах гуманізації, студентоцентризму, співпраці, педагогіки партнерства, навчальної взаємодії на основі діалогу, що сприятиме налагодженню комфортних суб'єкт-суб'єктних стосунків між усіма учасниками освітнього процесу.

Мета статті полягає у вивченні реального стану підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації інтерактивної навчальної

взаємодії учнів та висвітленні перспектив втілення цього процесу у сучасній системі вищої педагогічної освіти.

Виклад основного матеріалу. Результати підготовки майбутніх учителів початкової школи значною мірою задекларовані в Професійному стандарті «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти». Так, у документі, що регламентує нормативну частину змісту педагогічної діяльності вчителя початкової школи, окреслено перелік умінь, які визначають його готовність до організації освітнього процесу в початковій школі, зокрема: складати план-конспект уроку з урахуванням предметної специфіки; відповідно до змісту конкретного уроку та рівня навчальних можливостей учнів добирати форми і методи, які будуть сприяти ефективному засвоєнню ними програмного матеріалу з метою організації інтерактивної навчальної взаємодії учнів; будувати суб'єкт-суб'єктні взаємини в класі на засадах дитиноцентризму, співпраці та ін. (Професійний стандарт, 2018).

Учитель початкових класів має володіти сучасними знаннями, зокрема, інноваційними методичними підходами, сучасними системами, методиками, технологіями навчання, розвитку й виховання молодших школярів; мати досвід застосування їх на практиці; психолого-педагогічним інструментарієм, уміти застосовувати матеріальні й ідеальні засоби навчання, в тому числі й інтерактивні технології навчання; створювати сприятливі умови для організації міжособистісної взаємодії, успішно співпрацювати з колегами, учнями та їхніми батьками, в команді, групі. Знати механізми міжособистісного сприйняття (стереотипізація, рефлексія), стилі спілкування, характер комунікативних ситуацій і засоби їх вирішення, особливості міжособистісної взаємодії. Будувати партнерську взаємодію на основі морально-етичних та правових норм поведінки. Здатність бути критичним і самокритичним, наполегливим щодо поставлених завдань і взятих зобов'язань (Професійний стандарт, 2018).

У зв'язку із задекларованими в Професійному стандарті «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» положеннями здобувачі першого (бакалаврського) рівня вищої освіти мають ефективно та адекватно здійснювати рефлексивні процеси, що сприяє розвитку й саморозвитку учнів, творчому підходу до освітнього процесу початкової школи, оцінювати результати педагогічних впливів та забезпечувати якість освітньої діяльності.

Окрім того, важливим для студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» є оволодіння дидактичною та методичною компетентністю.

Воснові дидактичної компетентності є здатність майбутнього вчителя (випускника) вирішувати стандартні та проблемні професійні завдання, що виникають в освітній практиці початкової школи, на основі сформованих знань про особливості побудови змісту і процесу навчання молодших школярів, гнучкого володіння методами навчання; спроможність обґрунтовано вибирати прийоми, засоби, технології, форми організації освітнього процесу, адекватні дидактичній ситуації.

Методична компетентність ґрунтується на теоретичній і практичній готовності до проведення уроків за різними навчальними комплектами, що виявляється у сформованості системи дидактико-методичних знань і умінь із окремих розділів та тем курсу, окремих етапів навчання й досвіду їх застосування та наявності емоційно-ціннісного ставлення до діяльності щодо навчання учнів предмета.

У межах дидактико-методичної компетентності виокремимо перелік умінь, формування яких забезпечує готовність майбутніх учителів початкової школи до професійної діяльності, зокрема вміння здійснювати спочатку мікророзкладання на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу, а потім моделювати, проводити й аналізувати уроки в початковій школі, організовуючи інтерактивну навчальну взаємодію на засадах педагогіки партнерства та співпраці.

З метою вивчення реального стану підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації інтерактивної навчальної взаємодії учнів розглянемо ресурсне забезпечення, а саме підручники та посібники, які активно використовують викладачі закладів вищої освіти в процесі фахової підготовки майбутніх учителів початкової школи. Наприклад, навчальна дисципліна «Дидактика», яка відіграє велику роль у професійному становленні майбутніх педагогів, розпочинає цикл фахових дисциплін, тому вважаємо за доцільне проаналізувати підручники таких авторів, як І. Барбашова, В. Бондар, Я. Кодлюк, О. Савченко та ін.

У підручнику «Дидактика» (2005) автор В. Бондар використовує інноваційну структуру дидактики як навчальної дисципліни і включає у її зміст, крім традиційних, надпредметні знання (метазнання), так необхідні для реалізації нової функції підручника – конструктивно-продуктивної. Дидактика із суто теоретичної, інформаційно-повідомлюючої перетворюється на теоретико-прикладну, виконуючу роль філософії освіти й навчання, методології розроблення методик і технологій навчання. Цінність видання полягає в авторській позиції щодо питань теорії і прак-

тики навчання дітей, підготовки вчителя сучасної школи. Вчений зазначає, що олюднення освітнього процесу відбувається не за рахунок знань учителя теорії і технології навчання, а завдяки його оволодінню (Бондар, 2005).

«Дидактика» В. Бондаря – один з перших підручників саме для вчителів початкової школи, де вчений доводить, що для педагога головним є не просто ґрунтовні знання, а володіння технологіями навчання, педагогічною технікою – основою педагогічної майстерності. Відзначаючи фундаментальність праці, на нашу думку, автор не ставив за мету розкрити проблему, пов'язану з формуванням у майбутніх учителів умінь організовувати гуманістичну взаємодію, співпрацю, діалог. Наведені в підручнику приклади мають загальний характер і мало пов'язані з процесом навчання молодших школярів.

У навчальному посібнику «Дидактика» (2011) автор І. Барбашова розкриває важливі питання теорії освіти і навчання. Його метою є забезпечення засвоєння студентами теоретичних основ дидактики, розвиток у майбутніх фахівців критичного педагогічного мислення, виховання професійно значущих рис особистості. Змістове наповнення дає змогу сформуванню уявлення про дидактику як галузь педагогічної науки; розкрити культурологічну спрямованість шкільної освіти; ознайомити із сутністю процесу навчання з позиції партнерства всіх його учасників, що здійснюється через аналіз суб'єкт-суб'єктної взаємодії викладання й учіння; охарактеризувати принципи та правила навчання, які відображають зовнішні та внутрішні його зв'язки і регулюють практичні дії вчителя та учнів; з'ясувати сутність, функції та класифікації методів навчання, види та особливості їх застосування в процесі навчання дидактичних засобів; проаналізувати організаційні форми навчання, характеристику уроку, види навчально-пізнавальної діяльності учнів на уроці, перевірку успішності, специфіку позаурочних форм навчання; дозволяє виявити теоретичні засади провідних технологій навчання (Барбашова, 2011). Не применшуючи важливості проаналізованого навчального посібника, слід зазначити, що авторка не досить уваги приділяє прикладам, які стосуються безпосередньо вдосконалення освітнього процесу в початковій школі. Усе це свідчить про брак відомостей, які мають стати теоретичним підґрунтям для організації дитиноцентрованого навчання, суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Основне призначення навчально-методичного посібника «Дидактика початкової школи: практичний курс» (2013) за авторством Я. Кодлюк полягає в ознайомленні майбутніх педагогів з тео-

ретичними засадами організації освітнього процесу в школі, зокрема початковій ланці; розкритті особливостей діяльності вчителя та учнів у цьому процесі; поглибленні знань студентів про форми, методи та засоби навчання школярів та формуванні в них загальнонавчальних умінь і навичок, які охоплюють організаційні вміння (організувати робоче місце, точно виконувати вказівки дорослого, планувати навчальні дії), загально-мовленнєві (слухати, відповідати, запитувати, міркувати), загальнопізнавальні (спостерігати, аналізувати, порівнювати, узагальнювати) та контрольні-оцінні (орієнтуватись на зразок, здійснювати само- і взаємоконтроль, висловлювати оцінні судження). Викликають інтерес розроблені автором тестові завдання для перевірки засвоєння студентами знань з проблеми загальнонавчальних умінь і навичок, а також способів їх практичного застосування майбутніми вчителями початкової школи. Однак за наявності всіх позитивних моментів цього видання хотілося б зазначити, що вчена не надає належної уваги вирішенню питання щодо формування в педагогів готовності до організації інтерактивної навчальної взаємодії молодших школярів як у теоретичному, так і практичному аспектах (Кодлюк, 2013).

Особливо зазначаємо сучасність підручника «Дидактика початкової освіти» (2012) О. Савченко, оскільки основною ідеєю його є впровадження особистісно орієнтованого підходу, гуманізація навчання молодших школярів й умінь педагогів створювати сучасне освітнє середовище. Матеріал, дібраний у підручнику, знайомить студентів з інтерактивними технологіями навчання, умовами організації суб'єкт-суб'єктної взаємодії, акцент зроблено на інноваційних формах і методах, зразках побудови уроків. Значну увагу приділено усвідомленню майбутніми вчителями початкової школи особливостей розвитку нового типу педагогічного мислення, центрованого на інтересах учнів. Авторка не лише наводить перелік загальнонавчальних умінь і навичок, відповідно до навчальних програм для початкової школи (організаційні, загально-мовленнєві, загальнопізнавальні й контрольні-оцінні), але й пропонує практичні рекомендації з їх формування в освітньому процесі початкової школи. Вчена наголошує на значущості розвитку в молодших школярів ключової компетентності – вміння вчитися (Савченко, 2012).

Отже, зазначимо, що проаналізовані навчальні видання є вагомим внеском у фахову підготовку студентів спеціальності 013 «Початкова освіта», проте, на нашу думку, формування у майбутніх учителів початкової школи готовності до орга-

нізації інтерактивної навчальної взаємодії учнів вони не забезпечують повною мірою. Тому викладачам закладів вищої освіти необхідно активніше долучитися до розроблення практичного складника, де будуть передбачені спеціальні практико-орієнтовані завдання з підготовки до такого виду діяльності – здатності організовувати інтерактивну навчальну взаємодію учнів у реальному освітньому процесі початкової школи.

Далі проаналізуємо наукові джерела, що рекомендовані для методичної підготовки майбутніх учителів початкової школи під кутом зору досліджуваної проблеми.

Авторка посібника «Методика читання у початкових класах» (2007) О. Савченко у вступному слові визначає концепцію сучасної методики: «не предметоцентризм, а дитиноцентризм. Нова школа, сім'я чекають на вчителя, який не тисне на дитину, а співпрацює, будує навчання на діалозі і партнерських відносинах, утверджує людську гідність кожного вихованця». Важливо, що вчена передбачає завдання, які сприяють індивідуалізації читацької діяльності учнів: застосування диференційованих завдань на уроці і для домашньої роботи, завдань на вибір, індивідуального підходу в оцінюванні темпу і виразності читання та інше. В аналізованому посібнику звертається увага вчителя на те, що він має сформувати мовну особистість учня з достатніми комунікативними можливостями, мотивацію до самостійного читання, спілкування з найкращими дитячими книгами.

Навчальний посібник «Методика читання» (2010) авторів Г. Коваль, Л. Іванова, Т. Суржук розкриває основні аспекти формування мовленнєвої компетентності учнів (читати і розуміти текст; вести діалог; сприймати, відтворювати і створювати усні й писемні монологічні та діалогічні висловлювання різних видів, типів і жанрів; брати участь у дискусіях; переконувати і відстоювати свою точку зору; висловлювати власні думки, міркування, погляди), необхідні учням у різноманітних життєвих ситуаціях; користуватися усною й писемною літературною мовами, багатством її виражальних засобів залежно від мети і завдань висловлювання. Колектив авторів пропонує систему завдань для формування відповідних умінь і навичок учнів. При цьому перевага надається інтерактивним педагогічним ситуаціям, рольовим іграм, коли кожен учень має можливість висловитись, проявити себе в комунікативному процесі.

Підручник «Методика навчання української мови в початковій школі» (2011) за редакцією М. Вашуленка висвітлює особливості складної та багатоаспектної роботи вчителя над мовно-

літературною освітньою галуззю в початковій школі. Майбутні педагоги мають можливість здобути ґрунтовну теоретичну підготовку щодо організації спілкування з дітьми, застосовуючи діалогічну та полілогічну форми, дискусії, групові види роботи; оволодіти різними засобами підвищення уваги та працездатності учнів, мотивування їх до навчально-пізнавальної діяльності, яка потребує активної мовленнєвої вправності, що передбачає орієнтацію на всі її чотири види: слухання і розуміння (аудіювання), говоріння, читання і письмо та ін. Підручник, на нашу думку, є сучасним і важливим у підготовці вчителя до моделювання уроків різних типів, що вирізняє його з-поміж інших методичних праць. Проте, на жаль, особливого значення автори не приділяють підготовці студентів до організації інтерактивної навчальної взаємодії учнів на уроці.

Матеріали посібника «Українська мова з методикою навчання в початкових класах: інтегрований курс» (2011) за загальною редакцією А. Канищенко, Г. Ткачук зосереджують увагу на успішному розвитку мовлення молодших школярів не лише в теоретичному, а й практичному аспектах. Головне завдання інтегрованого курсу полягає у формуванні творчого педагога з якісно іншим педагогічним мисленням, який навчив би учнів не тільки засвоювати знання з різних освітніх галузей початкової школи, а й висловлювати власні думки. На нашу думку, аналізована навчальна праця значно б виграла, якби вчені більше приділили уваги розумінню педагогами важливості організації ефективного спілкування, вмінню молодших школярів логічно доводити свою думку, критично оцінювати інших на основі діалогічного спілкування, взаємодопомоги.

Одним з важливих складників ресурсного забезпечення підготовки майбутніх учителів початкової школи є шкільні підручники з різних освітніх галузей, у тому числі й розроблені на впровадженні ідей Концепції Нової української школи, які здебільшого орієнтовані на формування в молодших школярів умінь взаємодіяти, співпрацювати, вступати в діалог, висловлювати власну думку, враховуючи позиції інших. Отже, проаналізуємо деякі з них. Так, підручник М. Захарійчук «Українська мова. Буквар: у 2-х частинах» (2018) для 1-го класу закладів загальної середньої освіти містить контент, який відображає змістову реалізацію компетентнісного підходу, зокрема, спрямований на розвиток мовленнєвої креативності молодшого школяра. Суттєвою, на нашу думку, є діяльнісна основа підручника, підпорядкована принципам дитиноцентрованості, природовідпо-

відності, науковості, доступності, логічної послідовності, що є потенціалом для формування в учнів наскрізних умінь, предметних і ключових компетентностей. Інтегрований зміст підручника – цілісна система усних видів мовленнєвої діяльності (слухання – розуміння, говоріння, читання вголос і мовчки, робота з дитячою книжкою, письмові види роботи), які взаємопов'язані в цільовому, змістовому, процесуальному й результативно-прогностичному аспектах.

Підручник інтегрованого курсу Г. Остапенко «Українська мова та читання» (2019) для 2-го класу поєднує розкриття всіх змістових ліній мовно-літературної галузі Державного стандарту початкової школи. Авторка акцентує увагу на тому, що учні, читаючи та обговорюючи літературні твори, співпрацюючи в парах, групах, усім класом, залучаються до виконання завдань на спостереження за мовленням, вчать самостійно робити висновки та формулювати їх на основі взаєморозуміння, взаємодопомоги, позитивного ставлення один до одного.

Аналіз підручника О. Савченко «Літературне читання» (2013) для 3-го класу закладів загальної середньої освіти дозволяє простежити, що він спрямований на пізнання учнями навколишньої дійсності, розвиток естетичних та етичних почуттів, творчих уподобань. На уроках молодші школярі збагачують, уточнюють, активізують свій словник; у них формуються вміння висловлюватися усно і письмово, вдумливо читати, здатності до творчості, яка розглядається як загальнолюдська цінність. На сторінках підручника вчена особливу увагу приділяє завданням до текстів, у результаті виконання яких учні здобувають уміння вести діалог, співпрацювати в парах і групах, а вчитель виступає координатором такої діяльності. Таке подання матеріалу в підручнику є свідченням розуміння авторкою пріоритетності інтерактивної навчальної взаємодії молодших школярів на уроках читання різних типів, що важливо для нашого дослідження.

Аналізуючи підручник В. Науменко «Літературне читання» (2015) для 4-го класу загальноосвітніх навчальних закладів, зазначаємо, що він побудований на основі двох принципів: художньо-естетичного і літературознавчого. Голо-

вну мету підручника авторка вбачає у формуванні читацької компетентності молодших школярів, що є базовим складником комунікативної і пізнавальної, в ознайомленні учнів з дитячою літературою як мистецтвом слова, у підготовці їх до систематичного вивчення курсу літератури в основній школі як засобу успішної реалізації та саморозвитку особистості учня. На нашу думку, використання традиційних методів і прийомів, на що акцентована увага аналізованого підручника (прагнення дізнатись про життя людей, ознайомлення з подіями, вчинками героїв, які відбуваються в часі, тощо), замало для організації ефективної співпраці, суб'єкт-суб'єктної взаємодії учасників освітнього процесу.

Висновки. Аналіз стану досліджуваної проблеми засвідчив, що у сучасних стратегічних орієнтирах професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи ще не досить уваги приділено реалізації масштабної реформи освіти «Нова українська школа». У змісті теоретичної та практичної підготовки фахівців першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 013 «Початкова освіта» передбачено замало практико-орієнтованих завдань, які б сприяли формуванню у них умінь створювати комфортне освітнє середовище в початковій школі, забезпечувати діалогову взаємодію; моделювати, проводити та аналізувати уроки на основі організації інтерактивної навчальної взаємодії молодших школярів. Проте принагідно зауважимо, що сучасна початкова школа в цьому плані є більш підготовленою і загалом має відповідне ресурсне забезпечення, яке дозволяє майбутнім педагогам якісно підготуватися до моделювання й проведення уроків з використанням інноваційних технологій, в основі яких є суб'єкт-суб'єктна навчальна взаємодія, діалог, співпраця та співтворчість. Тож вважаємо за потрібне зосередити увагу викладачів закладів вищої освіти на значущості та активному використанні у процесі навчання студентів саме шкільних підручників, що в комплексі забезпечить результативність їх професійної підготовки.

Перспективи подальших розвідок вбачаємо у вивченні проблем підготовки майбутніх учителів початкової школи на засадах педагогіки партнерства в умовах розбудови Нової української школи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Барбашова І. А. Дидактика : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. 2-ге вид., випр., доп. Донецьк : ЛАНДОН-XXI, 2011. 228 с.
2. Бондар В. І. Дидактика : підручник для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. Київ : Либідь, 2005. 264 с.
3. Коваль Л., Попова О., Нестеренко М. Трансформаційні зміни в професійній підготовці майбутніх педагогів у контексті впровадження ідей Концепції Нової української школи. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки* : зб. наук. пр. Бердянськ : БДПУ, 2020. Вип. 1. С. 304–312.
4. Кодлюк Я. П. Дидактика початкової школи: практичний курс : навчально-методичний посібник. Тернопіль : Астон, 2013. 160 с.
5. Концепція Нової української школи. *МОН України*. 2016. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 19.10.2020).
6. Про затвердження Професійного стандарту «Вчитель початкових класів закладу загальної середньої освіти» : Наказ Міністерства соціальної політики України № 1143 від 10.08.2018 року. *Освіта в Україні*. URL: http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/61635/ (дата звернення: 27.10.2020).
7. Савченко О. Я. Дидактика початкової освіти : підручник. Київ : Грамота, 2012. 504 с.

REFERENCES

1. Barbashova, I. A. (2011). *Dydaktyka: navch. posib. dlia stud. vyshev. navch. zakl., 2-he vyd., vypr., dop.* [Didactics: educational manual for students of higher educational institutions, second edition, corrected, supplemented]. Donetsk: LANDON-XXI, 228 s. [in Ukrainian].
2. Bondar, V. I. (2005). *Dydaktyka: pidruchnyk dlia stud. vyshch. ped. navch. zakl.* [Didactics: a textbook for students of higher pedagogical educational institutions]. Kyiv: Lybid, 264 s. [in Ukrainian].
3. Koval, L., Popova, O., Nesterenko, M. (2020). *Transformatsiini zminy v profesiinii pidhotovtsi maibutnix pedahohiv u konteksti vprovadzhenia idei Kontseptsii Novoi ukrainskoi shkoly. Naukovi zapysky Berdianskoho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu. Seriya: Pedahohichni nauky: zb. nauk. pr.* [Transformational changes in the professional training of future teachers in the context of implementing the ideas of the Concept of the New Ukrainian School. *Scientific notes of Berdyansk State Pedagogical University. Series: Pedagogical sciences: a collection of scientific works*]. Berdiansk: BDPU, Vyp. 1. S. 304–312 [in Ukrainian].
4. Kodliuk, Ya. P. (2013). *Dydaktyka pochatkovoї shkoly: praktychnyi kurs : navch.-metod. posib.* [Didactics of primary school: a practical course: educational and methodical manual]. Ternopil: Aston, 160 s. [in Ukrainian].
5. *Kontseptsiiia Novoi ukrainskoi shkoly* (2016). *MON Ukrainy*. [The concept of the New Ukrainian School. *Ministry of Education and Science of Ukraine*]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].
6. *Ppo zatverdzhennia Profesiinoho standartu “Vchytel pochatkovykh klasiv zakladu zahalnoi serednoi osvity”* (2018): *Nakaz Ministerstva sotsialnoi polityky Ukrainy No. 1143 vid 10.08.2018 roku. Osvita v Ukraini.* [About approval of the Professional Standard “Primary School Teacher of General Secondary Education”: Order of the Ministry of Social Policy of Ukraine No. 1143 dated August 10, 2018. *Education in Ukraine*]. URL : http://osvita.ua/legislation/Ser_osv/61635/ [in Ukrainian].
7. Savchenko, O. Ya. (2012). *Dydaktyka pochatkovoї osvity: pidruchnyk.* [Didactics of primary education: a textbook]. Kyiv: Hramota, 504 s. [in Ukrainian].

УДК 37.013

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-40>**Вікторія ПЛОТНИКОВА,**

orcid.org/0000-0003-0948-2993

аспірантка III курсу кафедри педагогіки
Криворізького державного педагогічного університету
(Кривий Ріг, Дніпропетровська область, Україна)
asp-18-plotnikova@kdpu.edu.ua

МЕТОДИ ВИХОВНОГО ВПЛИВУ БАТЬКІВ НА ДИТИНУ В УКРАЇНСЬКИХ НАРОДНИХ КАЗКАХ

Виховання дитини в родині в українських народних казках – складний і багатогранний процес. У науковій літературі зазвичай виокремлюють керівну роль батька як очільника родини, який вирішує долю її членів, тоді як жінка характеризується через лагідність і любов. Проте саме злагоджені, системні, свідомі й послідовні методи виховання здатні досягти бажаного результату. У статті досліджено методи виховного впливу батьків на дитину в українських народних казках. Зазначені методи класифіковано за часом впливу, за обов'язковістю виконання, за відносинами, що виникають, за способом регулювання та за складом. За часом впливу виокремлено ретроспективні (вплив, спрямований на виправлення вже наявних недоліків), констатувальні (вплив, спрямований на теперішнє) та прогностичні (вплив, зосереджений на розвитку дитини надалі) методи. За обов'язковістю виконання – імперативні (неухильне виконання) та диспозитивні (вплив дорадчого характеру) методи. За відносинами, що виникають, методи виховного впливу поділено на визначальні (встановлюють норми, правила, заборони), регулятивні (впорядковують відносини між учасниками) й охоронні (підтримують уже наявні відносини). За способом регулювання – поради, дозволи, приписи, заборони, заохочення, осуд. За складом виокремлено прості (містять одне правило, умову, завдання), складні (містять кілька правил, умов, завдань) та альтернативні (містять кілька правил, умов, завдань, серед яких можливий вибір). В українських народних казках батьки обирають методи виховного впливу відповідно до рівня розвитку дитини, враховуючи індивідуальний підхід, застосовують їх системно, послідовно, свідомо, у зв'язку із життям. Проте не всі герої наприкінці отримують для себе бажаний результат, адже тільки за умови правильного вибору методів виховного впливу батька й матері персонажі українських народних казок здобувають щасливий фінал.

Ключові слова: українські народні казки, батьки, методи виховного впливу, виховання, класифікація методів виховного впливу.

Viktorii PLOTNIKOVA,

orcid.org/0000-0003-0948-2993

Postgraduate Student of the 3rd year at the Department of Pedagogy
Kryvyi Rih State Pedagogical University
(Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine) asp-18-plotnikova@kdpu.edu.ua

METHODS OF UPBRINGING INFLUENCE OF PARENTS ON THE CHILD IN UKRAINIAN FOLK TALES

Raising a child in a family is a complex and multifaceted process in Ukrainian folk tales. The scientific literature usually singles out the leading role of the father as the head of the family, who decides the fate of its members, while the woman is characterized by tenderness and love. However, it is coordinated, systematic, conscious and consistent methods of upbringing that can achieve the desired result. The article examines the methods of upbringing influence of parents on the child in Ukrainian folk tales. These methods are classified according to the time of influence, the obligatoriness, the relationships that arise, the methods of regulation and the composition. Retrospective (influence is aimed at correcting already existing shortcomings), ascertaining (influence is directed at the present time) and prognostic (influence is focused on the child's development in the future) methods are distinguished on the time of influence. The obligatoriness methods include imperative (strict execution) and dispositive (advisory influence). According to the relationships that arise, the methods of upbringing influence are divided into determinative (which establish norms, rules, prohibitions), regulatory (which regulate relations between participants), and protective (maintain existing relations). The methods of regulation include advice, permits, instructions, prohibitions, encouragement, and judgement. The composition is divided into simple (contain one rule, condition, task), complex (contain several rules, conditions, tasks) and alternative (contain several rules, conditions, tasks, among which a choice is possible). In Ukrainian folk tales, parents choose methods of upbringing influence in accordance with the level of development of the child, taking into account the individual approach; they apply

them systematically, consistently, consciously, in connection with life. However, not all heroes get the desired result in the end, because only with the right choice of methods of upbringing influence of the father and mother, the characters of Ukrainian folk tales get a happy ending.

Key words: *Ukrainian folk tales, parents, methods of upbringing influence, upbringing, classification of methods of upbringing influence.*

Постановка проблеми. В українських народних казках герої проходять через низку випробувань задля досягнення бажаного результату, проте щасливий фінал здобувають не всі. Вчинки персонажів зумовлені їхнім світоглядом, рисами характеру, життєвою позицією та вихованням. Виховання в родині часто відіграє важливу роль у сюжеті, адже особистість не стане вдаватися до методів, які вважатиме неприйнятними для власної системи цінностей. У сім'ї дитина піддається впливу всіх її членів (дядьків і тіток, братів і сестер, старшого покоління тощо), однак саме в українських народних казках чітко простежуються наслідки неправильних методів виховання батьків на подальше життя персонажів. У літературі зазвичай виокремлюють керівну роль батька в родині як її очільника, який розв'язує конфлікти, карає та нагороджує, а образ жінки розглядають з позиції любові й лагідності. Незважаючи на це, дитина спостерігає і за поведінкою матері, виконує її вказівки й прислухається до порад. Особистість формує послідовний і злагоджений вплив обох батьків (за умови їх наявності в сюжеті). Тому не будемо виокремлювати одного із членів сім'ї як її очільника й розглянемо методи виховного впливу батьків на дитину в українських народних казках.

Аналіз досліджень. Зображення сім'ї в українських народних казках привертало увагу дослідників. Так, значення родини в народних казках розглядали О. Ю. Бріцина, Т. В. Зуєва, Є. М. Мелетинський, О. С. Новик, В. Я. Пропп та інші. Є. М. Мелетинський сприймає казкову родину як узагальнений образ великої патріархальної сім'ї (Мелетинський, 2005: 216). О. С. Новик зазначає, що майже будь-яка казка починається з опису сім'ї, її членів або зазначення про сирітський статус героя (Новик, 1975: 226), протистояння старшого й молодого покоління, стосунків у родині й поза нею (Новик, 1975: 227). Розглядаючи значення батьківської домівки, дослідниця зауважує, що для персонажів-дітей випробування полягає у втраті оселі й поверненні до неї, тоді як дорослий персонаж втрачає домівку задля створення власної (Новик, 1975: 221). В. Я. Пропп стверджує, що живі батьки відіграють у казці незначну роль, тоді як мертві чи хворі стимулюють дитину пройти випробування (Пропп, 1986: 146).

До стосунків між батьками й дітьми в народних казках зверталися В. Ф. Давидюк, Т. В. Краюшкіна, Л. Г. Мушкетик, М. В. Новиков, О. М. Тиховська. В. Ф. Давидюк розглядає вирушення героя з рідної домівки як різновид ініціації (Давидюк, 2005: 63). Т. В. Краюшкіна зазначає, що казка відбиває всі можливі зв'язки між батьками й дітьми (Краюшкіна, 2005: 79). Якщо між батьками не виникає конфлікту, то вони виступають як одне ціле (Краюшкіна, 2005: 80). Дослідниця виокремлює два типи матері: одна не протистоїть дитині, а інша ворогує з нею (Краюшкіна, 2005: 82). Хоча матір користується пошаною в родині, саме батько є її очільником (Краюшкіна, 2005: 87). Л. Г. Мушкетик під час аналізу методів впливу батьків на дитину виокремлює, що батько дає поради синові перед мандрівкою чи перед смертю (Мушкетик, 2014: 108), а знаючи, що дитина не прислухається до нього, споглядає та не втручається (Мушкетик, 2014: 109). Матір же характеризується глибокою жертвовною любов'ю до дітей (Мушкетик, 2014: 139) та значним часом на їх виховання. О. М. Тиховська виділяє суперництво синів із батьком і втрату залежності від материнського образу внаслідок випробувань (Тиховська, 2011: 215). Для дівчини ж конфлікт із матір'ю допомагає позбутися інфантильності й залежності від батька (Тиховська, 2011: 220). Проте методи виховного впливу батьків в українських народних казках ще не досить викладені в науковій літературі.

Мета статті – дослідити методи виховного впливу батьків на дитину в українських народних казках.

Виклад основного матеріалу. В «Українському педагогічному словнику» знаходимо визначення виховання в широкому розумінні як «суму впливів на психіку людини, спрямованих на підготовку її до активної участі у виробничому, громадському й культурному житті суспільства» (Гончаренко, 1997: 53). Тому для аналізу виховання батьками дитини в українських народних казках розглянемо саме методи виховного впливу як сукупність загальних способів організації спільної активної діяльності батьків і дитини, спрямованих на зміну моральних, соціально-психологічних характеристик і перебудови поведінки. Методи виховного впливу родини в українських народних казках різноманітні, тож класифікуємо їх за такими показниками: за часом

впливу, за обов'язковістю виконання, за відносинами, що виникають, за способом регулювання та за складом.

За часом впливу виокремимо ретроспективні, констатувальні й прогностичні методи. Якщо вплив спрямований на виправлення вже наявних недоліків, то йдеться про ретроспективні методи. Як правило, батьки помічають, що їхня дитина не здобула необхідних вмій і навичок для щасливого життя. Так, у казці «Дідова дочка й бабина дочка» (УНК, Кн. 9, 2006) мати намагається перевиховати власну ліниву дочку, відправляючи її в мандрівку за прикладом пасербиці. Вітчим згодом погоджується на пропозицію дружини. Констатувальні методи виховного впливу спрямовані на теперішнє. Батьки усвідомлюють певну проблему для розвитку дитини й намагаються виправити її в момент виявлення. Наприклад, у казці «Про бідного парубка й царівну» мати висловлює поради синові щодо ведення домашнього господарства, наголошує на його збитковості й дає завдання купити хліба (УНК, 1978: 106). Прогностичні методи зосереджені на розвитку дитини в майбутньому. Вони спрямовані на самостійне життя героя без підтримки рідних у разі їх смерті, вирушання в мандрівку, ведення власного господарства тощо. У казці «Золотий черевичок» матір перед смертю наставляє доньку, розповідає, як їй поводитися надалі (УНК, 2003).

За обов'язковістю виконання можна виділити імперативні й диспозитивні методи виховного впливу. Імперативні методи передбачають беззастережне підпорядкування чітким вимогам. Формами вияву можуть слугувати мандрівка, пошук нареченої чи чарівного предмета, заборона чинити певні дії. Так, у казці «Про вірного товариша» батько забороняє синові одружуватися до завершення війни (УНК, 2007). Використовуючи диспозитивні методи батьки також вдаються до вказівок чи вимог, однак вони мають рекомендаційний характер для дитини й не обов'язкові для виконання. У казці «Двадцять п'ять братів» батько, виряджаючи синів у дорогу, дає їм поради для пошуку наречених, але вони не обов'язкові для виконання (УНК, Кн. 18, 2006).

За відносинами, що виникають, вирізнимо визначальні, регулятивні й охоронні методи виховного впливу. Визначальні методи встановлюють норми, правила, заборони для дітей. Мова може йти розподіл хатньої праці в сім'ї, чергу вирушання в мандрівку, ставлення до дітей («розумний», «дурний» син), характер відносин із сусідами тощо. Наприклад, у казці «Орел» Лукавий (батько) встановлює для дочок правила життя, заміжжя та

вибору нареченого (УНК, 1991: 198). Регулятивні методи впорядковують і коригують відносини між учасниками. До форм прояву зарахуємо покарання винних дітей, розподіл винагороди, припинення сварок, залучення до нової спільної роботи й інші. Так, у казці «Сини сліпого царя» батько карає старших синів за негідну поведінку щодо молодшого (УНК, 1991: 141). Охоронні методи підтримують вже наявні відносини, які родина воліє зберегти й продовжити. Задля цього батьки можуть вимагати додержання певного ритуалу, забороняти приводити чужинців чи навіть розмовляти з ними, нагадувати про покарання у випадку порушення тощо. Зокрема, в казці «Дідова дочка й золота яблунька» баба підтримує усталений порядок праці в сім'ї, вигідний для своєї доньки, й не збирається його змінювати (УНК, 2009).

За способом регулювання будемо розрізняти поради, дозволи, приписи, заборони, заохочення, осуд. Поради визначимо як методи виховного впливу, формами реалізації якого є пропозиції, настанови, вказівки, підказки, напучання. Батьки в казках наставляють дитину перед вирушанням у мандрівку, допомагають подолати конкретні труднощі, висловлюють оцінні судження щодо оточення героя, попереджають про небезпеку тощо. Наприклад, у казці «Іван-царевич і красна дівиця-ясна зірниця» мати дає пораду синові, як перемогти лихого ворона (УНК, 1991: 134). Дозвіл виявляється в прямій згоді на дію чи бездіяльність персонажа з можливим схваленням наслідків. В українських народних казках батько й мати благословляють дитину в далеку путь, дають згоду на шлюб, відокремлення від батьківської оселі, успадкування майна, зайняття конкретними справами й інше. Типовою є казка «Царівна-Жаба» (УНК, 1978: 62), в якій батько дає дозвіл синові на одруження. Приписи реалізуються через зобов'язання, вимогу, чітко окреслений порядок, правила й близькі до визначальних методів виховного впливу. У казці «Ківш лиха» батько, щоб перевиховати лінивого сина, встановлює чітке правило для одержання спадку – заробити червінця власними силами (УНК, 2009). Через отримане доручення герой змінюється та набуває нового досвіду. Заборона характеризується прямим зрозумілим наказом утримуватися від певної дії (не виходити з домівки, не спілкуватися з незнайомцями, не чіпати певний предмет чи не заходити на окреслену ділянку, не розкривати таємницю тощо). Заборони спричинені хвилюванням за дитину й мають розвинути її навички уникати небезпеки в майбутньому. У казці «Телесик» мати забороняє синові підпливати до берега, якщо його

гукатимуть чужі (УНК, 2003). Вимога зумовлюється турботою про безпеку героя та готує його до самостійного перебування поза домівкою. Батьки можуть вдаватися і до заохочення, матеріального чи морального стимулювання діяльності дитини, нагороди чи похвали. Існують численні сюжети, де герой виконує завдання та отримує бажані речі (владу, наречену, славу, чарівні предмети). Так, у казці «Молодильна вода» батько обіцяє пів царства тому синові, який принесе йому молодильну воду (УНК, 2007). Проте в родині не рідко вдаються й до осуду як засудження діяльності, прагнень чи рис характеру дитини. У казці «Про соловейка» батьки не схвалюють шлюб доньки зі змієм і вбивають його (УНК, 1991: 245).

За складом виокремимо прості, складні й альтернативні методи виховного впливу. Прості методи характеризуються однією вимогою чи завданням, яких слід додержуватися (знайти наречену, перемогти ворога, здобути чарівний предмет, належно вести господарство тощо). Прикладом простих методів є казка «Про Івана-Царевича», в якій батько наказує синам сторожувати золоту яблуню (УНК, 2011). У разі складних методів виховного впливу герой мусить дотримуватися низки умов чи завдань, без виконання хоча б одного з яких неможливо досягти результату (перемогти ворога й здобути наречену, поратися по господарству й вийти заміж, вилікувати батьків і здобути чарівний предмет тощо). Складні методи виховного впливу можемо спостерігати в казці «Непрактичний хлопець», де батько, відправляючи сина на базар, вимагає від нього низки торговельних операцій (УНК, 1991: 339). Альтернативні методи дають змогу персонажу обрати той варіант розвитку подій із запропонованих, який здається йому прийнятним (вийти заміж чи позбутися чарівних сил, терпіти знущання мачухи чи піти з домівки, отримати спадок чи відмовитися від боротьби). Таким чином, дитина вчиться зважувати переваги й ризики, приймати рішення та відповідати за свої вчинки. Наприклад, у казці «Царський зять-селянин» цар ставить перед донькою умову: або вона зостається жити в палаці й залишає коханого, або виходить за нього заміж і перебирається до селянської хати (УНК, 1991: 299).

Задля досягнення оптимального ефекту методи виховного впливу використовуються з урахуванням низки принципів. Вони повинні відповідати рівню розвитку героя. Відправляючи дитину в незнайоме місце (до лісу, здобувати наречену,

шукати необхідний предмет), батьки мусять упевнитися в її готовності до випробування. Так, у казці «Дідова дочка й бабина дочка» (УНК, Кн. 9, 2006) дідова дочка впоралася із завданням, адже виховання в родині підготувало дівчину до дорослого життя. Бабина дочка не володіє необхідними навичками, тому її подорож не завершилася щасливим фіналом. Сюжет зазначеної казки також підтверджує необхідність системного й послідовного застосування методів виховного впливу. Не менш важливою є наявність мети, якої бажають досягнути батьки у вихованні. Вплив сім'ї повинен бути свідомим, а не хаотичним чи мимовільним. Зокрема, в казці «Заворожена принцеса» (УНК 1991: 247) батько піклувався про обох синів, однак пишався тільки одним із них, не підкріплюючи свої сподівання жодними методами. У казках, де дії батьків щодо виховання незлагоджені, діти (або один із дітей) часто не можуть реалізувати себе в житті («Дідова й бабина доньки» (УНК, 2007)).

Для героя українських народних казок показником успішності є щасливий фінал, який він одержує, подолавши випробування. Зупиняючись на ролі родини в сюжеті, помітимо, що методи її виховного впливу тісно пов'язані із життям. Батьки не дають безглузвих чи непотрібних завдань, вони спрямовані на соціалізацію, розвиток, удосконалення дитини, відповідають рівню розвитку й підштовхують до бажаного щасливого завершення.

Висновки. В українських народних казках значення родини важко переоцінити, батьки завжди згадуються, навіть якщо вони не є основними персонажами. Від виховання дитини в сім'ї здебільшого залежать її майбутні вчинки й вибори, що приведуть до очікуваного фіналу, тому всі вимоги й завдання батька й матері підштовхують героїв до щасливої долі. Розглянуті методи було класифіковано за часом впливу, за обов'язковістю виконання, за відносинами, що виникають, за способом регулювання та за складом. За часом впливу виокремлено ретроспективні, констатувальні й прогностичні методи, за обов'язковістю виконання – імперативні й диспозитивні, за відносинами, що виникають, – визначальні, регулятивні й охоронні, за способом регулювання – поради, дозволи, приписи, заборони, заохочення, осуд, за складом – прості, складні й альтернативні методи. Їх успіх залежить від додержання низки принципів: врахування рівня розвитку дитини, індивідуального підходу, системності, послідовності, свідомості, зв'язку із життям, злагоджених вимог батьків.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник : довідкове видання. Київ : Либідь, 1997. 373 с.
2. Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору. Луцьк : Волинська обласна друкарня, 2005. 310 с.
3. Краюшкіна Т. В. Мир семейных отношений в русских народных волшебных сказках : монографія. Владивосток : Дальнаука, 2005. 204 с.
4. Мелетинский Е. М. Герой волшебной сказки : монографія. Москва, Санкт-Петербург : Академия Исследования Культуры, Традиция, 2005. 240 с.
5. Мушкетик Л. Г. Персонажі української народної казки : монографія. Київ : Український письменник, 2014. 360 с.
6. Новик Е. С. Система персонажей русской волшебной сказки. *Типологические исследования по фольклору* : сборник статей памяти В. Я. Проппа (1895–1970). Москва, 1975. С. 214–246.
7. Пропп В. Я. Исторические корни волшебной сказки : монографія. Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1986. 365 с.
8. Тиховська О. М. Українська народна чарівна казка: психоаналітичний аспект : монографія. Ужгород : Гражда, 2011. 256 с. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/3559>.
9. Українські народні казки / за ред. Л. Ф. Дунаєвської. Київ : Веселка, 1991. 367 с.
10. Українські народні казки / за ред. М. І. Дорошенко. Львів : Каменяр, 1978. 223 с.
11. Українські народні казки : у 40 книгах. Львів : Світ, 2003. Кн. 1. Казки Гуцульщини / Запис, упорядк. і літ. опрац. М. А. Зінчук. 384 с. URL: <https://proridne.org/Фольклор%20Гуцульщини>.
12. Українські народні казки : у 40 книгах. Тернопіль : Богдан, 2006. Кн. 9. Казки Буковини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. А. Зінчук. 456 с. URL: <https://proridne.org/Фольклор%20Буковини/>.
13. Українські народні казки : у 40 книгах. Тернопіль : Богдан, 2006. Кн. 14. Казки Бойківщини / Записав, упорядкував і літ. опрацював М. А. Зінчук. 496 с. URL: <https://proridne.org/Фольклор%20Бойківщини/>.
14. Українські народні казки : у 40 книгах. Тернопіль : Богдан, 2007. Кн. 18: Казки Закарпаття / Запис, упорядк. і літ. опрац. М. А. Зінчук. 424 с. URL: <https://proridne.org/Фольклор%20Закарпаття>.
15. Українські народні казки : у 40 книгах. Чернівці : ТОВ «Видавництво «Наші книги», 2009. Кн. 27. Казки Поділля / Запис., упоряд. і літ. опрац. М. А. Зінчук. 376 с. URL: <https://proridne.org/Фольклор%20Поділля/>.
16. Українські народні казки : у 40 книгах. Чернівці : Букрек, 2011. Кн. 35. Казки Наддніпрянщини / Запис., упоряд. і літ. опрац. М. А. Зінчук. 520 с. URL: <https://proridne.org/Фольклор%20Наддніпрянщини/>.

REFERENCES

1. Honcharenko S. U. Ukrainyskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary] : dovidkove vydannia. Kyiv [Kiev] : Lybid, 1997. 373 s. [In Ukrainian].
2. Davydiuk V. F. Pervisna mifolohiia ukrainskoho folkloru [Ancient mythology of Ukrainian folklore]. Lutsk [Lutsk] : Volynska oblasna drukarnia, 2005. 310 s. [In Ukrainian].
3. Krayushkina T. V. Mir semeynyih otnosheniy v russkih narodnyih volshebnyih skazkah [The world of family relations in Russian fairy tales] : monografiya. Vladivostok [Vladivostok] : Dalnauka, 2005. 204 s. [in Russian].
4. Meletinskiy E. M. Geroy volshebnoy skazki [Hero of a fairy tale] : monografiya. Moskva, Sankt-Peterburg [Moscow, St. Petersburg]: Akademiya Issledovaniy Kulturyi, Traditsiya, 2005. 240 s. [in Russian].
5. Mushketyk L. H. Personazhi ukrainskoi narodnoi kazky [Characters of the Ukrainian folk tale] : monohrafiya. Kyiv [Kiev] : Ukrainyskyi pismennyk, 2014. 360 s. [In Ukrainian].
6. Novik E. S. Sistema personazhey russkoy volshebnoy skazki [The character system of the Russian fairy tale]. *Typologicheskie issledovaniya po folkloru* : sbornik stattey pamyati V. Ya. Proppa (1895–1970). Moskva [Moscow], 1975. S. 214–246. [in Russian].
7. Propp V. Ya. Istoricheskie korni volshebnoy skazki [The historical origins of the fairy tale] : monografiya. Leningrad [Leningrad] : Izdatelstvo Leningradskogo universiteta [Leningrad University Publishing House], 1986. 365 s. [in Russian].
8. Tykhovska O. M. Ukrainska narodna charivna kazka: psykhoanalitichnyi aspekt [Ukrainian folk fairy tale: psychoanalytic aspect] : monohrafiya. Uzhhorod [Uzhhorod] : Hrazhda, 2011. 256 s. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/3559> [In Ukrainian].
9. Ukrainski narodni kazky [Ukrainian folk tales] / za red. L. F. Dunaievska. Kyiv [Kiev] : Veselka, 1991. 367 s. [In Ukrainian].
10. Ukrainskinarodnikazky [Ukrainian folk tales] / zared. M. I. Doroshenko. Lviv [Lviv] : Kameniari, 1978. 223 s. [In Ukrainian].
11. Ukrainski narodni kazky [Ukrainian folk tales] : u 40 knykhakh. Lviv [Lviv] : Svit, 2003. Kn. 1. Kazky Hutsulshchyny / Zapys, uporiadk. i lit. oprats. M. A. Zinchuk. 384 s. URL: <https://proridne.org/Folklor%20Hutsulshchyny> [In Ukrainian].
12. Ukrainski narodni kazky [Ukrainian folk tales] : u 40 knykhakh. Ternopil [Ternopil] : Bohdan, 2006. Kn. 9. Kazky Bukovyny / Zapysav, uporiadkuvav i lit. opratsiuvav M. A. Zinchuk. 456 s. URL: <https://proridne.org/Folklor%20Bukovyny/> [In Ukrainian].
13. Ukrainski narodni kazky [Ukrainian folk tales] : u 40 knykhakh. Ternopil [Ternopil] : Bohdan, 2006. Kn. 14. Kazky Boikivshchyny / Zapysav, uporiadkuvav i lit. opratsiuvav M. A. Zinchuk. 496 s. URL: <https://proridne.org/Folklor%20Boikivshchyny/> [In Ukrainian].
14. Ukrainski narodni kazky [Ukrainian folk tales] : u 40 knykhakh. Ternopil [Ternopil] : Bohdan, 2007. Kn. 18: Kazky Zakarpattia / Zapys, uporiadk. i lit. oprats. M. A. Zinchuk. 424 s. URL: <https://proridne.org/Folklor%20Zakarpattia> [In Ukrainian].
15. Ukrainski narodni kazky [Ukrainian folk tales] : u 40 knykhakh. Chernivtsi [Chernivtsi] : TOV „Vydavnytstvo „Nashi knyhy”, 2009. Kn. 27. Kazky Podillia / Zapys., uporiad. i lit. oprats. M. A. Zinchuk. 376 s. URL: <https://proridne.org/Folklor%20Podillia/> [In Ukrainian].
16. Ukrainski narodni kazky [Ukrainian folk tales] : u 40 knykhakh. Chernivtsi [Chernivtsi] : Bukrek, 2011. Kn. 35. Kazky Naddnpianshchyny / Zapys., uporiad. i lit. oprats. M. A. Zinchuk. 520 s. URL: <https://proridne.org/Folklor%20Naddnpianshchyny/> [In Ukrainian].

Юрій ПОЛУЛЯЩЕНКО,

orcid.org/0000-0002-4149-5500

кандидат педагогічних наук,

професор кафедри олімпійського і професійного спорту

Луганського національного університету імені Тараса Шевченка

(Старобільськ, Луганська область, Україна) spartak_lg@ukr.net

ПРИНЦИПИ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ

Стаття присвячена проблемі професійної готовності майбутніх вчителів фізичної культури до виховання патріотичних цінностей учнівської молоді. Основна увага зосереджена на характеристиці запропонованих автором принципів, які мають лягти в основу розробки педагогічної системи професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді: принцип відповідності процесу професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури реаліям сьогодення; принцип прогнозування та превентивності; принцип громадянської свідомості; принцип урахування регіональних особливостей і ментальності студентів; принцип цілеспрямованості навчально-виховного процесу на формування професійної готовності майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді.

У статті наводяться концептуальні положення побудови педагогічної системи професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді. Перше концептуальне положення передбачає, що теоретико-методичні засади професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді розглядаються автором з позиції системного підходу. Друге концептуальне положення ґрунтується на розумінні того, що навчальна та позанавчальна діяльність із фізичної культури має потужний потенціал у формуванні патріотичних цінностей учнівської молоді.

Третє концептуальне положення полягає в тому, що процес професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді має відбуватися з урахуванням зорієнтованості навчального процесу в контексті набуття учнями ключових компетентностей, передбачених основами стандарту «Нова українська школа». Четвертим концептуальним положенням передбачається, що підготовка майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді має здійснюватися поетапно протягом усього періоду навчання у ЗВО.

Ключові слова: професійна підготовка, принципи, майбутні вчителі фізичної культури, патріотичні цінності.

Yurii POLULIASHCHENKO,

orcid.org/0000-0002-4149-5500

Candidate of Pedagogical Sciences,

Professor at the Department of Olympic and Professional Sports

Luhansk Taras Shevchenko National University

(Starobilsk, Luhansk region, Ukraine) spartak_lg@ukr.net

PRINCIPLES OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS OF PHYSICAL CULTURE FOR THE FORMATION OF PATRIOTIC VALUES OF STUDENT YOUTH

The article is devoted to the problem of professional readiness of future physical education teachers to educate patriotic values of student youth. The main attention is focused on the characteristics of the principles proposed by the author, which should form the basis for the development of a pedagogical system of professional training of future physical education teachers for the formation of patriotic values of student youth, in particular: the principle of conformity of the process of professional training of future teachers of physical culture to the realities of today; the principle of forecasting and prevention; the principle of civic consciousness; the principle of taking into account regional features and mentality of students; the principle of purposefulness of the educational process on the formation of professional readiness of future physical education teachers for the formation of patriotic values of student youth.

Conceptual provisions of construction of pedagogical system of professional training of future teachers of physical culture to formation of patriotic values of student's youth are resulted, in particular, respectively, the first conceptual position provides that the theoretical and methodological principles of professional training of future teachers of physical

education to the formation of patriotic values of student youth are considered by the author from the standpoint of a systematic approach. The second conceptual position is based on the understanding that educational and extracurricular activities in physical culture have a powerful potential in the formation of patriotic values of student youth.

The third conceptual position is that in the process of professional training of future physical education teachers for the formation of patriotic values of student youth should take into account the orientation of the educational process in the context of the acquisition by students of key competencies provided by the basics of the Standard "New Ukrainian school". The fourth conceptual provision stipulates that the preparation of future physical education teachers for the formation of patriotic values of student youth should be carried out in stages throughout the period of study in a higher education institution.

Key words: professional training, principles, future teachers of physical culture, patriotic values.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку країни проблема формування патріотичних цінностей учнівської молоді набуває особливої актуальності, що насамперед пов'язано із агресією з боку РФ проти України. Певна частина мешканців Донбасу була зомбована шляхом ведення інформаційної війни проти нашої країни. Неочікуваність багатьма українцями підступного нападу, а також віра в те, що росіяни – братній нам народ певним чином вплинула на довірливість окремих громадян медіа-ресурсам РФ. Тому нині особливо важливо напрацювати теоретичні та методичні засади професійної підготовки майбутніх вчителів, зокрема вчителів фізичної культури, оскільки саме сфера фізичної культури і спорту має надзвичайно потужний потенціал у контексті формування патріотичних цінностей учнівської молоді.

Аналіз досліджень. Для цієї статті особливе значення мали наукові напрацювання вітчизняних вчених І. Бех [1; 2], О. Карамана [3], В. Курило [3], Р. Проця [4], С. Савченко [3], М. Чепіль [5], Н. Череповської [6].

Мета статті – висвітлити принципи і концептуальні положення як важливий методологічний складник процесу професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді.

Виклад основного матеріалу. Аналіз праць зазначених вище дослідників та інших наукових робіт дозволив запропонувати принципи, які мають лягти в основу розробки педагогічної системи професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді.

Принцип відповідності процесу професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури реаліям сьогодення. Цим принципом передбачається побудова процесу професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури (змісту, технологій навчання) з урахуванням вимог часу, а також реальних обставин, з якими зіштовхнулася країна за останні шість років. Йдеться про гібридну війну з боку Російської Федерації проти України.

Тривалий час традиційний зміст професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури був спрямований на оволодіння студентами вміннями щодо організації рухової активності. Останні роки показали, що формування патріотичних цінностей учнівської молоді має відбуватися з використанням усього потенціалу різних соціальних інституцій, в тому числі й потенціалу фізичної культури; вони сприяли усвідомленню значущості підвищення рівня сформованості патріотичних цінностей учнівської молоді (в тому числі й у контексті протидії інформаційній війні проти України з боку РФ), що спонукало до розуміння важливості фізичної культури та її можливостей як у контексті формування патріотичних цінностей учнівської молоді, так і в контексті військово-патріотичного виховання, яке має відбуватися, базуючись на традиціях українського народу, надбанні запорізьких козаків у зазначеному вище контексті.

Принцип прогнозування та превентивності. Відповідно до цього принципу передбачається урахування наявних тенденцій щодо удосконалення процесу підготовки майбутніх вчителів фізичної культури, спираючись на реформування системи освіти та нові вимоги до вчителя фізичної культури. Наявні зміни у змісті освіти вимагають по новому поглянути на процес організації фізичної культури в закладах середньої освіти.

Відповідно до основ стандарту «Нова українська школа» в межах фізкультурної освіти учнів передбачається оволодіння останніми ключовими життєвими компетентностями: спілкування рідною / державною мовою; спілкування іноземними мовами; математична компетентність; компетентності у природничих науках і технологіях; інформаційно-цифрова компетентність; уміння вчитися протягом життя; соціальна компетентність для здоров'я і добробуту; компетентності для демократичного громадянства; ініціативність і підприємливість, обізнаність і самовираження у сфері фізичної культури.

Цим принципом передбачається не лише зорієнтованість процесу підготовки майбутніх вчителів фізичної культури на здобуття остан-

німи професійної готовності щодо формування в учнів відповідних компетентностей, але й спрямованість на формування патріотичних цінностей учнівської молоді. Принцип спрямований на урахування в процесі професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури подальших підступних дій з боку Російської Федерації в контексті «зомбування» частини населення взагалі та самих студентів зокрема. Відповідно до цього принципу при побудові змістовного складника процесу професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури має враховуватися досвід протидії інформаційній війні (як одного зі складників гібридної війни), яку веде РФ проти України. Також необхідно враховувати можливість застосування РФ нових методів впливу на свідомість молодих людей.

Принцип громадянської свідомості. Цим принципом передбачається, що процес підготовки майбутніх вчителів фізичної культури має бути спрямований на підвищення відчуття у студентів відповідальності за власну поведінку, яка має відповідати моральним нормам і вияву патріотизму в усіх сферах життя. Насамперед це передбачає спрямованість на виховання свідомих громадян, які люблять власну країну, а також розвиток у них бажання докладати максимум зусиль для розвитку заможної демократичної країни, зорієнтованої на європейські цінності, спроможної розвиватися, відстоювати виключно національні інтереси.

Принцип урахування регіональних особливостей і ментальності студентів передбачає урахування регіональних і ментальних особливостей студентів, які бажають стати майбутніми педагогами (вчителями фізичної культури). Розроблення цього принципу зумовнюється тим, що, як показала реальна практика проведення гібридної війни, в різних регіонах країни студентська молодь по-різному реагувала на агресію РФ. Відомі випадки, коли в окремих регіонах Сходу та Півдня України студенти не сприймали Російську Федерацію як ворога, який веде війну проти України. Також відомі випадки пасивності і навіть відсутності виявів патріотизму з боку окремих студентів, що є наслідком впливу інформаційної війни з боку РФ, оскільки на цих територіях проживають багато російськомовних громадян. Натомість у Центрі та на Заході України студенти показали досить високий рівень патріотизму й усвідомлення РФ як ворога України. У зв'язку з цим вказаним принципом передбачено урахування регіональних особливостей як при розробленні змісту дисциплін і спецкурсів, так і при підборі відповідних технологій

навчання в контексті підвищення рівня сформованості патріотизму у майбутніх вчителів фізичної культури.

Принцип цілеспрямованості навчально-виховного процесу на формування професійної готовності майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді. Цим принципом передбачається, що процес професійної підготовки має бути повністю спрямований на набуття студентами під час навчання у ЗВО відповідної спеціальності професійної готовності майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді, що має досягатися не лише епізодичними заходами у позанавчальному процесі (як це здебільшого відбувається), а шляхом передбачення змістом фахових дисциплін відповідної тематики протягом усього періоду навчання (з першого по восьмий семестри включно). Науково-дослідна робота студентів, а також практика за фахом також мають передбачати обов'язкові завдання в контексті набуття мінімально необхідного досвіду з формування патріотичних цінностей учнівської молоді в процесі фізичної культури (в навчальній і позанавчальній діяльності).

Принцип урахування значущості теоретичного складника фізичної культури у школі в контексті формування патріотичних цінностей учнів. Відповідно до цього принципу процес підготовки майбутніх вчителів фізичної культури має враховувати важливий потенціал теоретичного складника фізичної культури у школі. У зв'язку з цим при вивченні фахових дисциплін мають добиратися такі технології навчання, за допомогою яких студенти набували б необхідних комунікативних вмінь, а також вмінь якісно викладати теоретичний матеріал з фізичної культури, застосовуючи інтерактивні методи навчання.

У межах цієї публікації ми зупинимося на розгляді концептуальних положень як важливого методологічного складника процесу професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді.

Перше концептуальне положення полягає в тому, що теоретико-методичні засади професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді ми розглядаємо з позиції системного підходу, тобто як педагогічну систему, яка передбачає цільовий (мета, завдання), суб'єкт-об'єктний (рівноправна взаємодія учасників процесу), змістовний (розробка відповідного змісту професійної підготовки) та процесуальний (розробка дидак-

тичного забезпечення процесу підготовки) компоненти, які взаємодіють одне з одним як єдине ціле.

Провідне поняття дослідження «**патріотичні цінності учнівської молоді**» ми розглядаємо як таке, що характеризується усвідомленням особистістю значущості любові до Батьківщини; бажанням її захищати та спрямованістю доводити це реальними діями; стійким переконанням у потребі постійно сприяти добробуту власної країни; розумінням безперестанної боротьби за її теперішнє і майбутнє; готовністю дати відсіч будь-якому агресору; впевненістю у потребі бути національно свідомим, порядним, благородним, вірним традиціям козацького роду, відповідальним, шанобливим до своїх співгромадян та поважати інші держави світу.

Друге концептуальне положення ґрунтується на розумінні того, що навчальна та позанавчальна діяльність із фізичної культури має потужний потенціал у формуванні патріотичних цінностей учнівської молоді. Це вимагає пошуку нових підходів до формування професійної готовності майбутніх вчителів фізичної культури в контексті використання відповідного потенціалу щодо забезпечення якісного процесу виховання патріотичних цінностей молодого покоління.

Третє концептуальне положення полягає в тому, що процес професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури щодо формування патріотичних цінностей учнівської молоді має відбуватися з урахуванням зорієнтованості навчального процесу в контексті набуття учнями ключових компетентностей, передбачених основами стандарту «Нова українська школа».

Ще одне провідне поняття дослідження «**професійна готовність майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді**» ми визначаємо як стійку особистісну якість, яка характеризується наявністю відповідних теоретичних знань і практичних умінь (гностичні, проєктивні, конструктивні, організаційні, комунікативні), а також наявністю у студентів стійкої мотивації до формування патріотичних цінностей учнівської молоді у процесі фізичної культури, високого ступеню психологічної стійкості, переконаності у потребі професійного самовдосконалення та самореалізації.

Четверте концептуальне положення полягає у тому, що підготовка майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді має здійснюватися поетапно протягом усього періоду навчання у ЗВО. На кожному з етапів професійної підготовки передбачається пошук нових, найбільш

оптимальних підходів щодо вдосконалення змісту фахової підготовки та педагогічної практики майбутніх вчителів фізичної культури, застосування інтерактивних технологій навчання, удосконалення процесу навчальної та науково-дослідної діяльності студентів, здійснення системного моніторингу якості набутих знань, умінь і навичок у зазначеному вище контексті, побудови навчального процесу на основі суб'єкт-суб'єктної взаємодії студентів і професорсько-викладацького складу в контексті підвищення рівня їхньої професійної готовності (науково-теоретичної, практичної, психологічної) до формування патріотичних цінностей учнівської молоді.

П'ятим концептуальним положенням передбачається, що майбутній вчитель фізичної культури протягом навчання у ЗВО має оволодіти не лише сукупністю необхідних знань, умінь і мінімального досвіду у сфері формування патріотичних цінностей учнівської молоді (у навчальному та позанавчальному процесі), але й бути патріотом власної країни, володіти стійкою мотивацією щодо формування патріотичних цінностей учнівської молоді, бути психологічно стійкою особистістю, спрямованою на професійне самовдосконалення у сфері формування патріотичних цінностей учнівської молоді протягом всієї майбутньої професійної діяльності.

Висновки. Можна зробити такі висновки:

1. Охарактеризовано принципи, які мають лягти в основу розробки педагогічної системи професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді: принцип відповідності процесу професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури реаліям сьогодення; принцип прогнозування та превентивності; принцип громадянської свідомості; принцип урахування регіональних особливостей і ментальності студентів; принцип цілеспрямованості навчально-виховного процесу на формування професійної готовності майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді.

2. Аналіз наукових робіт дозволив розробити концепцію побудови педагогічної системи професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді. В основу концепції дослідження покладено сукупність теоретичних положень. Перше концептуальне положення передбачає, що теоретико-методичні засади професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді ми розглядаємо з позиції сис-

темного підходу. Друге концептуальне положення ґрунтується на розумінні того, що навчальна та позанавчальна діяльність із фізичної культури має потужний потенціал у формуванні патріотичних цінностей учнівської молоді. Третє концептуальне положення полягає у тому, що процес професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді має відбуватися з урахуванням зорієнтованості навчального процесу в контексті набуття учнями ключових компетентностей, передбачених основами стандарту «Нова україн-

ська школа». Четверте концептуальне положення полягає у тому, що підготовка майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді має здійснюватися поетапно протягом усього періоду навчання у ЗВО. П'ятим концептуальним положенням передбачається, що майбутній вчитель фізичної культури протягом навчання у ЗВО має оволодіти не лише сукупністю необхідних знань, умінь і мінімального досвіду у сфері формування патріотичних цінностей учнівської молоді, але й бути патріотом своєї країни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бех І. Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді. *Гірська школа Українських Карпат*. 2015. №№ 12-13. С. 26–37.
2. Бех І. Д. Компонентна модель сходження зростаючої особистості до духовних цінностей. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді* : зб. наук. праць. Інститут проблем виховання НАПН України. Вип. 21. Кн. 1. Київ, 2017. С. 6–21.
3. Курило В. С., Савченко С. В., Караман О. Л. Соціалізація особистості в умовах гібридної війни на сході України : монографія. К. : Талком, 2018. 240 с.
4. Проць Р. О. Етнопедагогічні засади військово-патріотичного виховання молоді засобами фізичної культури і спорту : дис. канд. пед. наук: 13.00.07. Дрогобич. 2015. 227 с.
5. Чепіль М. М. Патріотичне виховання в педагогічній концепції Григорія Вашченка. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2015. Вип. 18. С. 116–121.
6. Череповська Н. І. Медіаосвітні ресурси розвитку патріотизму і критичного мислення молоді : навч. посіб. Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2017. 156 с.

REFERENCES

1. Bekh I. Prohrama ukrainskoho patriotychnoho vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi. [Program of Ukrainian patriotic education of children and students]. *Hirska shkola Ukrainskykh Karpat-Mountain school of the Ukrainian Carpathians*, 2015, № 12-13, p. 26–37 [in Ukrainian].
2. Bekh I. D. Komponentna model skhodzhennia zrostaiuchoi osobystosti do dukhovnykh tsinnosti. [A component model of the ascent of a growing personality to spiritual values]. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi* : zb. nauk. prats. 2017, issue 21, Vol. 1, Kyiv, p. 6–21 [in Ukrainian].
3. Kurylo V. S., Savchenko S. V., Karaman O. L. Sotsializatsiia osobystosti v umovakh hibrydnoi viiny na skhodi Ukrainy. [Socialization of the individual in the conditions of a hybrid war in the east of Ukraine]. Monograph. Kyiv : Talcum, 2018, p. 240 [in Ukrainian].
4. Prots R. O. Etnopedahohichni zasady viiskovo-patriotychnoho vykhovannia molodi zasobamy fizychnoi kultury i sportu. [Ethnopedagogical principles of military-patriotic education of youth by means of physical culture and sports]. Candidate's thesis. 13.00.07, Drohobich, 2015, p. 227 [in Ukrainian].
5. Chepil M. M. Patriotyчне vykhovannia v pedahohichnii kontseptsii Hryhoriia Vashchenka. [Patriotic education in the pedagogical concept of Hryhoriy Vashchenko]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*. Pedagogical education: theory and practice, 2015, issue 18, p. 116–121. Retrieved from Pedagogical education: theory and practice [in Ukrainian].
6. Cherepovska N. I. Mediaosvitni resursy rozvytku patriotyizmu i krytychnoho myslennia molodi : navchalno-metodychnyi posibnyk. [Media educational resources for the development of patriotism and critical thinking of young people : a textbook]. *Natsionalna akademiia pedahohichnykh nauk Ukrainy, Instytut sotsialnoi ta politychnoi psykholohii*. National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Institute of Social and Political Psychology, 2017, p. 156. Kropyvnytskyi : Imeks-LTD [in Ukrainian].

УДК 371.315

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-42>**Оксана РОМАНОВА,***orcid.org/0000-0003-1816-7055*

кандидат філологічних наук, доцент,

доцент кафедри іноземних мов

Національної академії Національної гвардії України

(Харків, Україна) *ksansanna70@gmail.com***Олена МУДРИК,***orcid.org/0000-0001-9834-4212*

старший викладач кафедри іноземних мов

Національної академії Національної гвардії України

(Харків, Україна) *mudrik.elena@gmail.com*

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ ПРИНЦИПИ СТВОРЕННЯ МОТИВАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА В ДИСТАНЦІЙНИХ КУРСАХ

У статті визначено показники оцінки якості впровадження та застосування дистанційного навчання. Сформувано основні заходи щодо впровадження дистанційної освіти у ЗВО. Виділено негативні сторони, підходи вирішення проблем, а також перспективи дистанційної форми навчання; ключові мотиваційні аспекти, які впливають на ефективність роботи з дистанційними курсами (на базі системи керування навчанням Moodle).

Щоб вирішити проблему якості освітніх послуг, які отримують студенти дистанційної форми навчання, викладачі повинні розвивати і впроваджувати інформаційні технології, які сприяють розвитку дистанційної освіти. Дистанційне навчання в університеті дає студентам можливість цілодобового доступу до навчальних матеріалів, постійну підтримку й консультації викладачів і методистів, *on-line* відеолекції, віртуальні тренажери та інші технологічні рішення для забезпечення ефективного процесу навчання. Використання мережі Internet надає оперативний доступ до інформаційних ресурсів навчального закладу та можливість ефективної взаємодії «викладач-студент» як в *on-line*, так і в *off-line* режимах.

Мотивація – необхідний складник навчання, який повинен підтримуватися протягом усього процесу навчання. Використання комп'ютера не завжди може гарантувати активність студентів. У них потрібно підтримувати мотивацію та зацікавленість матеріалом. На мотиваційному етапі студенти повинні усвідомити, для чого їм потрібно вивчити певний розділ дисципліни, що саме вони повинні засвоїти, щоб успішно виконати основну навчальну задачу.

Мотиваційний етап здебільшого складається зі створення навчально-проблемної ситуації, яка вводить студентів у предмет вивчення теми. Навчально-проблемна ситуація може бути сформована викладачем різними прийомами: 1) постановкою завдання перед студентами, вирішення якого можливе лише на основі вивчення цієї теми; 2) бесідою (розповіддю) викладача про теоретичну та практичну значущість майбутньої теми (розділу); 3) розповіддю викладача про те, як вирішувалася проблема в історії науки.

Ключові слова: психологія життєвої успішності, мотиваційні аспекти психотехнологій у дистанційних курсах розвитку, дистанційне навчання, дистанційна освіта, проблеми дистанційного навчання, перспективи дистанційного навчання, проблеми дистанційної освіти, перспективи дистанційної освіти.

Oksana ROMANOVA,

orcid.org/0000-0003-1816-7055

*Candidate of Philological Sciences, Associate Professor;
Associate Professor at the Department of Foreign Languages
National Academy of the National Guard of Ukraine
(Kharkiv, Ukraine) ksansanna70@gmail.com*

Olena MUDRYK,

orcid.org/0000-0001-9834-4212

*Senior Instructor at the Department of Foreign Languages
National Academy of the National Guard of Ukraine
(Kharkiv, Ukraine) mudrik.elena@gmail.com*

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL PRINCIPLES OF CREATING A MOTIVATIONAL ENVIRONMENT IN DISTANCE LEARNING COURSES

The article identifies indicators for assessing the quality of introduction and implementation of distance learning. Priority activities for the introduction of distance education in higher education institutions have been formed. Negative aspects, problem-solving approaches and distance learning perspectives, the key motivational aspects that affect the efficiency of working with distance courses (based on the Moodle learning management system) are highlighted.

Teachers must develop and implement information technologies that promote the development of distance education in order to solve the problem of the quality of educational services that students receive when distance learning. Distance education at the university provides students with 24-hour access to teaching materials, teachers and methodologists' constant support and consultations, on-line video lectures, virtual simulators and other technological solutions to ensure an efficient learning process.

The use of the Internet gives the opportunity of prompt access to information resources of the educational institution and allows effective interaction "teacher-student" both in on-line and off-line modes. Motivation is the necessary component of teaching-learning process that must be supported throughout the entire teaching-learning process. Using a computer can not always guarantee student activity. Students need to be motivated and involved. At the motivational stage, students must understand why and what for they need to study the section of the discipline, what they need to learn to complete the basic task successfully.

The motivational stage usually consists of creating a problem-solving situation that introduces students to the subject of study. Learning-problem situation can be designed by the teacher in different ways: 1) setting a task for students, the solution of which can only be achieved by studying the topic; 2) conversation (teacher's short story) on the theoretical and practical significance of the topic (section); 3) teacher's short story about how the problem was solved in the history of science.

Key words: *psychology of success, motivational aspects of psychotechnologies in distance development courses, distance learning, distance education, problems of distance learning, prospects of distance learning, problems of distance education, prospects of distance education.*

Постановка проблеми. Про якість освіти нині говорять дуже багато. Якщо кілька років тому ці обговорення стосувалися традиційної освіти, то нині поняття якості освіти застосовується щодо дистанційного навчання. Тенденції впровадження сучасних інформаційних технологій у процес навчання найбільш розвинених країн показують, що відбувається процес кардинальних змін в системі освіти, переоснащення навчальних закладів відповідно до сучасних вимог якості навчання (Адлер, 1997). Завдання, які необхідно виконати викладачам і працівниками ЗВО, – це впровадження системи дистанційної освіти та забезпечення сприятливого впливу нових технологій на освітній процес.

Аналіз досліджень. Дослідники В. Биков, Д. Богоявленська, А. Іванніков, Н. Клокар зазначають про різноманіття принципів побудови,

організації та реалізації дистанційного навчання; основні вимоги до дистанційної освіти висвітлено науковцями М. Карпенком, Є. Рибалко, А. Хуторської. Соціально-психологічні аспекти дистанційної освіти аналізує А. Мінаков; О. Малінко досліджує її організаційну структуру та психолого-педагогічні основи; С. Сисоева працювала над висвітленням психолого-педагогічних проблем дистанційного навчання.

Хотілося б зупинитися на аналізі окремих психологічних особливостей дистанційної освіти, її позитивних і негативних впливів на особистість студента та ефективності навчального процесу загалом.

Мета статті – розкрити зміст поняття «мотивація», визначити переваги і недоліки при застосуванні дистанційної форми навчання у ЗВО, ключові мотиваційні аспекти, які впливають

на ефективність роботи з дистанційним курсом; виділити психолого-педагогічні принципи створення мотиваційного середовища в курсах розвитку з тренінгового до дистанційного формату зі збереженням інтерактивності, мотиваційного впливу і суб'єкт-суб'єктної взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Дистанційна освіта з'явилася не так давно поряд із вже зарекомендованими традиційними формами навчання (очною, заочною). Ця форма навчання є найбільш прийнятною з точки зору економії як фінансового, так і часового ресурсу. Порівняно з іншими формами освіти дистанційне навчання здатне задовольняти потреби широкого кола споживачів освітніх послуг.

Електронне навчання розпочалося приблизно одночасно в Європі і Північній Америці. Цьому сприяло швидке поширення комп'ютерних та інформаційно-комунікаційних технологій, а також глобалізація розвитку освіти не тільки в Європі і Північній Америці, а й в усьому світі.

Головним фактором, який визначає специфіку психолого-педагогічних умов дистанційного навчання через мережу Internet, є відсутність «живого» спілкування. Міжособистісне спілкування за допомогою телекомунікацій здебільшого забезпечує функціонально повноцінну схему здійснення навчального процесу, включаючи прямий і зворотній зв'язок між студентом і викладачем. Однак функції останнього надзвичайно обмежені, оскільки викладач не є головним і безпосереднім джерелом навчальної інформації. Тому основна методична проблема навчання іноземних мов фактично зводиться до того, як забезпечити досягнення поставлених навчальних цілей при обмежених можливостях викладача керувати навчальним процесом.

У світі існують різні тлумачення поняття «модель дистанційного навчання», які мають як спільні, так і специфічні риси. Специфіка зумовлена насамперед соціально-економічними і соціально-культурними особливостями національних освітніх систем. Кожна країна визначає власні шляхи створення і розвитку національної системи дистанційного навчання.

Світ рухається в бік розвитку віртуального товариства, про цю тенденцію вже написано безліч праць. Є прибічники «віртуалізації» суспільства, є її опоненти, але безперечними є зміни, які відбуваються в комунікаціях, освіті, суспільстві. На це впливають різні фактори:

1. Зворотний зв'язок.
2. Особистісний фактор.
3. Групова динаміка, вплив групи.

Ці фактори є важливими агентами впливу, тому актуальним є завдання збереження цих аспектів у разі трансформації тренінгової програми в дистанційний формат. Дуже важливо зберегти базові засади, принципи роботи і створити мотивуючий простір у нашому дистанційному курсі при перекладі чи певній трансформації технологій до дистанційного формату психологічної роботи з дорослими. Виділяємо такі найважливіші блоки:

Мотиваційний блок: активність, самостійність у прийнятті рішень, мотивація для досягнення, пізнання нового чи використання звичного контексту.

Блок стереотипів: я можу / не можу, можу тільки сам / можу разом з іншими, очікую невдачі / очікую успіхів, навколишнє середовище позитивне / негативне, я позитивний / негативний, я для себе / я для інших, усе мені дається легко / все дається важко, на зміни треба багато часу / мало часу.

Блок самообмежень: заборона собі бути кращим, заборона бути лідером, заборона бути «для себе», заборона бути автономним, заборона бути гнучким, заборона отримувати подарунки (в широкому смислі слова – шанси від життя).

Можна оцінювати якість впровадження та застосування дистанційної освіти за допомогою таких показників:

- результативність (ступінь засвоєності знань, можливість застосовувати накопичені знання на практиці, успішність, індивідуальний процес навчання, гнучкі консультації);
- доступність усім верствам населення (студенти, бізнесмени, інваліди, військовослужбовці, ув'язнені);
- ресурсомісткість (відсутність необхідності відвідувати лекції і семінари, фінансові витрати, матеріальні ресурси, аудиторії, викладачі);
- оперативність (час на засвоєння знань, донесення їх до студентів);
- комплексне програмне забезпечення;
- демократичний зв'язок «викладач – студент»;
- провідні освітні технології.

Те, що ми назвали, можна віднести до показників ефективності процесу дистанційного навчання. Дистанційна освіта розвивається дуже швидко, і для України вона є перспективною формою вищої освіти. На нашу думку та за нашими спостереженнями, для створення мотиваційного середовища у дистанційних курсах потрібні такі ключові мотиваційні аспекти, які впливають на ефективність роботи з дистанційними курсами:

1. Ділова мотивація, яка є складником професійної діяльності (характерна для 90% респондентів). Цей мотив спрямований на досягнення

певної мети: пошуку необхідної інформації і взаємодії з окремою людиною тощо.

2. Пізнавальна мотивація (80%). Вона надає нові знання студентам, візуальні й слухові образи. Це нові сервісні можливості, гіпертекстова інформація, люди, ідеї, концепції.

3. Мотивація співробітництва (61%). Діяльність людини є соціальною за змістом і структурою. Взаємодіючи, суб'єкти обмінюються результатами, разом розв'язують проблеми.

4. Мотивація самореалізації (50%). Інтернет розглядається як засіб вияву й розвитку власних інтелектуальних і творчих можливостей. Єдиний комплекс соціальних мотивів, до складу якого входять мотиви, пов'язані з різними аспектами ділового й міжособистісного спілкування. Серед них мотиви співробітництва, афіліації, самореалізації, самоутвердження та комунікативний мотив. Вважається, що робота в інтернеті – це гра та імпровізація, до того ж вона сприяє розвитку особистості й життєвому успіху, супроводжується відчуттям включення в глобальний інформаційний простір.

5. Рекреаційний мотив (лат. “Recreatio” – «відновлення»; «призначений для користування під час відпочинку, відновлення сил»). Основна сфера зацікавлень респондентів цієї групи (40%) – телеконференції за темами, хобі та гумор, а також нетематичні телеконференції. Поряд із мотивами рекреації суб'єктів дослідження спостерігаються мотиви самореалізації, афіліації, самоствердження, а також пізнавальний і комунікативний мотиви.

6. Мотивація афіліації (англ. “Affiliation” – «поєднання, зв'язок»; «емоційна потреба в спілкуванні, контактах, дружбі, взаєморозумінні, любові, яка виявляється через прагнення бути в соціумі, контактувати з іншими індивідами, взаємодіяти з ними, надавати їм допомогу»). Прагнення користувачів (40%) знайти в інтернеті референтну групу, зайняти своє місце в ній.

7. Мотивація самоствердження (30%). Самоствердження є необхідним аспектом активності «Я», що реалізує сутнісні властивості людської особистості. Залежно від типу особистості, індивідуальних особливостей і соціальної ситуації самоствердження набуває різних форм. Воно може реалізуватися шляхом наукової або художньої творчості, комунікативної активності, шляхом побудови соціальної кар'єри, прагнення до лідерства, саморозвитку особистості. Оскільки інтернет надає нові комунікативні й пізнавальні можливості, то можна припустити, що досліджуваний тип самоствердження пов'язаний із різними феноменами спілкування (пошуком референтної групи, ідентифікацією з її цінностями й спромож-

ністю самовираження в ній). Респонденти цієї групи цікавляться телеконференціями для вільного обговорення.

8. Комунікативна мотивація (лат. “Communicative” – «спілкуюсь із кимось»; «виробництво, передача та споживання значень через різні засоби: усні, друковані, радіо, фільми, комп'ютерні мережі у безлічі контекстів: міжособистісних, расових, культурних, політичних, організаційних, міжнародних»). Респонденти цієї групи (25%) стверджують, що інтернет дає змогу переборювати комунікативний дефіцит, який виникає у повсякденному житті. Мотив комунікації сполучається з усім блоком мотивів соціально-комунікативного характеру, а також із рекреаційним мотивом. Оцінюючи особисті наслідки роботи в інтернеті, респонденти з комунікативною мотивацією зазначають, що він сприяє розвитку особистості, глобалізує її інформаційну діяльність.

Варто виділити і негативні сторони, з якими можна зіткнутися у процесі впровадження дистанційної освіти в освітній процес:

1. Занадто слабка координуюча функція з боку Міністерства (неузгодженість у нормативно-правовому забезпеченні, у стандартизації, в економічних і фінансових питаннях, в оцінках якості освіти).

2. Конкурентна боротьба серед закладів вищої освіти за студентів як основне джерело фінансування, яка призвела до автономізації багатьох ЗВО.

3. Людський фактор відіграє важливу роль у процесі навчання, тому що викладач при безпосередньому контакті зі студентом може передавати і прищеплювати певні навички, а при дистанційній освіті він повністю зникає.

4. Методи навчання, які існували до цього, погано поєднуються з новими технологіями, а більшість методичних і навчальних матеріалів не підходять для дистанційного навчання.

5. Дистанційно навчатися не можливо за деякими спеціальностями, оскільки певні дисципліни припускають наявність складних лабораторних практикумів, які проводяться під контролем викладача.

6. Відсутність навичок роботи з інформаційними технологіями у багатьох викладачів. У зв'язку з цим виникають труднощі з підготовкою навчального матеріалу, який підходить для використання при дистанційній освіті.

7. Опір професорсько-викладацького складу впровадженню сучасних технологій.

8. Витрати на навчання викладачів сучасним інформаційним технологіям, фінансові витрати ЗВО на придбання необхідного технічного оснащення.

9. Необхідність стандартизації вимог до наданих навчальних матеріалів, необхідних при дистанційному навчанні.

10. У технічному плані – слабкі канали зв'язку, висока вартість Internet.

11. Створення інформаційно-освітнього середовища, особливо в частині наповнення бази даних електронними підручниками та навчально-методичними матеріалами.

12. Збільшення пропускної здатності телекомунікаційного каналу, розвиток корпоративної мережі ЗВО і філій до рівня, який забезпечує організацію навчального процесу за всіма видами навчальної діяльності та технологіями педагогічного спілкування.

Найбільш актуальними проблемами, які виникають при впровадженні дистанційної форми навчання у ЗВО, є:

- контроль за наявністю знань у студентів;
- проблема оцінки якості наданих освітніх послуг;
- проблематичність об'єктивної оцінки знань студентів.

Немає повної гарантії, що студент навчається самостійно, виконує ті чи інші завдання, необхідні для засвоєння дисципліни, що підтверджують наявність знань. Частковим вирішенням цієї проблеми є контроль у режимі on-line або використання технологій змішаного навчання (Москаль, 2008). Так, можна знайти деякі підходи щодо вирішення проблем впровадження дистанційної освіти у ЗВО:

- розроблення концепції дистанційної освіти;
- розвиток і адаптація корпоративної мережі ЗВО, доведення пропускної здатності телекомунікаційного каналу (вихід в Internet) до мінімально необхідної, яка відповідає вимогам забезпечення навчального процесу дистанційної освіти;
- консолідація зусиль організаторів і розробників;
- створення єдиної корпоративної системи дистанційної освіти і єдиних ресурсів;
- організація підготовки та підвищення кваліфікації викладачів і технічного персоналу в галузі методології та інформаційних технологій дистанційної освіти;

– створення електронної бібліотеки, включення її у корпоративну мережу бібліотек регіону, забезпечення доступу до відкритих бібліотек мережі Internet;

– створення центру дистанційної освіти на базі ЗВО України, вступ до Міжнародної асоціації відкритих електронних бібліотек, інших відповідних організацій.

Висновки. Підсумовуючи зазначене вище, можна констатувати, що ми презентували огляд нашого підходу до проблеми «перекладу» технологій тренінгового формату в дистанційний без втрати або зі зменшенням ступеня ризику щодо мотиваційних аспектів. Важливо зазначити, що ефективність будь-якого виду навчання на відстані залежить від чотирьох складників:

- 1) ефективної взаємодії викладача і студента;
- 2) педагогічних технологій;
- 3) ефективності розроблених методичних матеріалів;
- 4) продуктивності зворотного зв'язку.

Успішність і якість дистанційного навчання здебільшого залежать від організації та якості методичних матеріалів, які використовуються, а також від майстерності педагогів, які беруть участь у дистанційному навчанні. Незважаючи на всі негативні сторони дистанційної освіти, хочеться висловити надію на впровадження існуючих інформаційних технологій у навчальний процес ЗВО та розвиток нових технологій, більш досконалих за формою й адаптованих до українських умов.

Перспективу і вдосконалення системи дистанційного навчання в Україні має впровадження в освітній процес комп'ютерної і аудіо-візуальної техніки. Нині проблему дистанційної освіти розробляють практично всі заклади вищої освіти на території України. У перспективі електронна освіта зробить навчання не нудним і ретельно розпланованим зобов'язанням, а захоплюючим пізнавальним процесом, у формуванні якого студент сам бере участь. Вчитися всюди, завжди і все життя із задоволенням – приблизно таке гасло ідеї дистанційної освіти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адлер А. Понять природу человека. СПб. : Гуманитарное агентство «Академический проект», 1997. 256 с.
2. Берн Э. Игры, в которые играют люди, и люди, которые играют в игры. Екатеринбург : ЛИТУР, 2001. 576 с.
3. Васюк О., Скумін Т. Теоретико-методичні аспекти організації дистанційної освіти. *Вісник Книжкової палати України*. 2011. № 2. С. 30–32.
4. Лебон Г. Психология народов и масс. М. : Академический проект, 2011. 238 с.
5. Москаль Ю. Світові тенденції розвитку заочної та дистанційної вищої освіти. *Психологія і суспільство*. 2008. № 3. С. 116–122.
6. Овчарук О. В. Дистанційна освіта в європейських країнах та США в контексті розвитку інноваційних технологій. *Комп'ютер у школі та сім'ї*. 2004. № 7. С. 37–40.

REFERENCES

1. Adler A. (1997) *Ponyat prirodu cheloveka* [To understand human nature]. St. Petersburg : Gumanitarnoe agentstvo "Akademicheskiiy proekt" [in Russian].
2. Bern E. (2001) *Igryi, v kotoryie igrayut lyudi, i lyudi, kotoryie igrayut v igryi*. [Games that people play and people who play games]. Ekaterinburg : LITUR [in Russian].
3. Vasiuk O., Skumin T. (2011) Teoretyko-metodychni aspekty orhanizatsii dystantsiinoi osvity [Theoretical and methodological aspects of distance education]. *Visnyk Knyzhkovoï palaty Ukrainy*, № 2, p. 30–32.
4. Lebon G. (2011) Psihologiya narodov i mass [Psychology of peoples and masses]. Moskow : Akademicheskiiy proekt [in Russian].
5. Moskal Yu. (2008) Svitovi tendentsii rozvytku zaochnoi ta dystantsiinoi vyshchoi osvity [World trends in the development of part-time and distance higher education]. *Psykhologhiia i suspilstvo*, № 3, p. 116–122.
6. Ovcharuk O. V. (2004) Dystantsiina osvita v yevropeiskykh krainakh ta SShA u konteksti rozvytku innovatsiinykh tekhnolohii [Distance education in European countries and the United States in the context of the development of innovative technologies]. *Kompiuter u shkoli ta simi*, № 7, p. 37–40.

УДК 378.012:005.342

DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/34-4-43>**Алла СЕНИК,***orcid.org/0000-0002-6217-7464*

кандидат педагогічних наук,

викладач кафедри психології і соціальної роботи

Західноукраїнського національного університету

(Тернопіль, Україна) *allisiya@gmail.com*

РЕАЛІЗАЦІЯ ПРИНЦИПУ РОЗВИТКОВОСТІ У МОДУЛЬНО-РОЗВИВАЛЬНІЙ ВЗАЄМОДІЇ ЧЕРЕЗ ІННОВАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті розглянуто процес реалізації принципу розвитку в модульно-розвивальній взаємодії через інноваційні технології в умовах закладів вищої освіти. Автором зазначено, що в умовах сьогодення процес модульно-розвивальної взаємодії характеризується різноманітними практиками педагогічного досвіду, інноваційної дидактичної системи, а також розвитком наукової теорії. Публікація розкриває актуальність освітньої функції, що полягає в розвитку кожної людини. Підкреслено, що саме освіта забезпечує наявність знань про суспільство й природу; в процесі освітньої взаємодії людина набуває комунікативного, розумового й емоційного досвіду. Взаємодія в освітньому процесі, як підкреслює автор, забезпечує людину готовністю до життя в умовах соціально-економічного й науково-технічного прогресу; до планування особистого життя на основі ідеалів, відбувається формування моральних та естетичних цінностей сучасного суспільства. Відповідно, модульно-розвивальна взаємодія передбачає наявність наукової теорії для визначення ідей і принципів, законів і закономірностей, понять і наукових фактів розвитку суб'єктів взаємодії в трьох аспектах: інформаційно-пізнавальному, нормативно-регуляційному й ціннісно-естетичному. У такому контексті схарактеризовано інноваційну педагогічну технологію як структуровану сукупність прийомів і методів, що спрямовані на вивчення, актуалізацію та оптимізацію інноваційної педагогічної діяльності.

У матеріалах також викладено теоретичний аналіз сутності інноваційних технологій у сфері освіти. Представлений аналіз досліджень доводить, що використання інноваційних педагогічних технологій сприяє залученню здобувачів вищої освіти, покращує їхнє критичне й креативне мислення, а також знижує апатію та сприяє навчанню одногрупників.

На основі аналізу наукового досвіду українських і зарубіжних учених з'ясовано перелік технологій, застосування яких уможливить реалізацію принципу розвитку в модульно-розвивальній взаємодії. Автором виокремлено такі інноваційні технології, як технологія дистанційного навчання; технологія проєктування; технологія розвитку критичного мислення, що заплановано використати в подальшому експериментальному дослідженні.

Ключові слова: *принцип розвитку, інноваційні технології у вищій освіті, модульно-розвивальна взаємодія.*

Алла СЕНЫК,*orcid.org/0000-0002-6217-7464*

Candidate of Pedagogical Sciences,

Lecturer at the Department of Psychology and Social Work

West Ukrainian National University

(Ternopil, Ukraine) *allisiya@gmail.com*

IMPLEMENTATION OF THE PRINCIPLE OF DEVELOPMENT IN MODULAR-DEVELOPMENT INTERACTION THROUGH INNOVATIVE TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

The article considers the process of realization of the principle of development in modular-developmental interaction through innovative technologies in the conditions of higher education institutions. The author notes that in today's conditions the process of modular-developmental interaction is characterized by a variety of practices of pedagogical experience, innovative didactic system, as well as the development of scientific theory. The publication reveals the relevance of the educational function, which is the development of each person. It is emphasized that it is education that ensures the availability of knowledge about society and nature; in the process of educational interaction a person acquires communicative, mental and emotional experience. Interaction in the educational process provides a person with readiness for life in terms of socio-economic and scientific and technological progress; to the planning of personal life on the basis of ideals, there is a formation of moral and aesthetic values of modern society. Accordingly, modular-developmental

interaction presupposes the existence of scientific theory to define ideas and principles, laws and regularities, concepts and scientific facts of development of subjects of interaction in three aspects: information-cognitive, normative-regulatory and value-aesthetic. In this context, innovative pedagogical technology is characterized as a structured set of techniques and methods aimed at studying, updating and optimizing innovative pedagogical activities. The materials cover the theoretical analysis of the essence of innovative technologies in the field of education. The presented analysis of research proves that the use of innovative pedagogical technologies helps to attract students of higher education, improves their critical and creative thinking, as well as reduces apathy and promotes the learning of classmates.

Based on the analysis of the scientific experience of Ukrainian and foreign scientists, the list of technologies, the application of which will allow the implementation of the principle of development in modular development. Also, in the course of the research, such innovative technologies as distance learning technology were singled out for conducting experimental study; design technology; technology for the development of critical thinking.

Key words: principle of development, innovative technologies in higher education, modular development interaction.

Постановка проблеми. Трансформація освіти від установки на трансляцію готового знання до спільного відкриття нових наукових положень змушує педагогів перебувати в пошуку шляхів оптимізації багатоскладних процесів соціально-особистісного росту учасників педагогічної взаємодії. У сучасних умовах модернізації освітнього процесу модульно-розвивальна взаємодія характеризується різновидом практики, що інтенсивно розвивається, наприклад, педагогічний досвід, інноваційна дидактична система, а також наукова теорія.

З приводу педагогічного досвіду зазначимо на доцільності об'єднання декількох закладів освіти для формування відповідних модулів у контексті традиційної освітньої практики (від закладів середньої освіти до закладів вищої освіти).

Щодо модульно-розвивальної взаємодії як інноваційної дидактичної системи, варто вказати про сукупність цілей, змісту, форм, методів і засобів, що забезпечують оптимізацію співпраці викладача й здобувачів вищої освіти завдяки реалізації проблемності й модульності. Водночас модульно-розвивальна взаємодія передбачає наявність наукової теорії для визначення ідей і принципів, законів і закономірностей, понять і наукових фактів розвитку суб'єктів взаємодії в трьох аспектах: інформаційно-пізнавальному, нормативно-регуляційному й ціннісно-естетичному.

Аналіз досліджень. Теоретичний аналіз сутності інноваційних технологій у сфері освіти; моделювання характеристик інноваційних технологій (технологія дистанційного навчання; технологія проектування; технологія розвитку критичного мислення) на основі опрацьованих праць українського (Т. Гурова, С. Гуров, Л. Москальова, М. Михайліченко, Я. Рудик та інші) й зарубіжного досвіду (Худа Міфтахул, Хашим Азміл, Камарул Шукри Мат Тех, К. Шанкар, Дж. Сантос, А. Сімос Фіджідоб, М. Віера, К. Кедрани й Дж. Ротіді й інші), застосування яких уможливить реалізацію принципу розвитковості в модульно-розвивальній взаємодії (А. Гірняк, Ф. Фурман та інші).

Мета статті полягає в розкритті актуальності освітньої функції, що полягає в розвитку кожної людини й з'ясуванні переліку технологій, що уможливають реалізацію принципу розвитковості в модульно-розвивальній взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Інновації в освіті нерозривно пов'язані із загальними процесами в суспільстві. В усі часи освіта була зосереджена на виконання провідної функції, що полягала в розвитку кожної людини. Саме освіта забезпечує наявність знань про суспільство й природу; в процесі освітньої взаємодії людина набуває комунікативного, розумового й емоційного досвіду. Взаємодія в освітньому процесі забезпечує людину готовністю до життя в умовах соціально-економічного й науково-технічного прогресу; до планування особистого життя на основі ідеалів відбувається формування моральних та естетичних цінностей сучасного суспільства.

Специфічними особливостями здобуття інноваційної освіти є відкритість здобувачів вищої освіти; здатність суб'єктів освіти до передбачення на основі постійного моніторингу означеного процесу; налаштованість на конструктивні дії в будь-яких ситуаціях.

Сутність поняття «інноваційна педагогічна технологія» характеризується структурованою сукупністю прийомів і методів, що спрямовані на вивчення, актуалізацію та оптимізацію інноваційної педагогічної діяльності. І, відповідно, в результаті інноваційної діяльності відбуваються якісні зміни в освіті, що потребують моніторингу доцільності нововведень із метою передбачення позитивних і негативних наслідків впливу.

У працях А. Гірняка, А. Фурмана наголошується на тому, що модульно-розвивальна система повно реалізує конструктив чотирьох принципів, а саме: ментальності, духовності, розвитковості й модульності в єдності змісту, наступності структури й цілісності наукового описання освітнього процесу (Фурман, 2018), (Гірняк, 2020).

Публікацію присвячено розгляду технологій, використання яких уможливить підвищення

рівня модульно-розвивальної взаємодії в закладах вищої освіти саме в контексті принципу розвитковості (розвитку).

Нам імпонує думка А. Гірняка з приводу можливостей використання інноваційних освітніх технологій для керівництва не лише міжсуб'єктними взаємостосунками, а й психічною активністю здобувачів вищої освіти (Гірняк, 2020). Учений акцентує на розробленні авторських програм і методик, що, на наш погляд, є зручним у виборі інноваційних технологій і побудові індивідуальної траєкторії як для професійної діяльності викладача, так і для освітнього процесу здобувача вищої освіти.

У переліку інноваційних технологій (за М. Михайліченком, Я. Рудиком) вказано такі:

- технологія критичного мислення, що полягає у формуванні власної думки в здобувача вищої освіти, в навчанні його впевнено вести дискусії та приймати виважені рішення, в сприйнятті засвоєнню навичок самостійно здобувати знання, вчитись відкрито спілкуватись, логічно мислити й аргументувати;

- технологія навчання як дослідження має за мету прищепити здобувачам вищої освіти навички науково-дослідної роботи, формуючи творчо-активну особистість;

- інтегральна педагогічна технологія створює оптимальні умови для розвитку й самореалізації здобувачів вищої освіти в процесі формування цілісних знань про об'єкт, що вивчається та який є основою творення «образу світу»;

- технологія розвивального навчання формує в здобувачів вищої освіти здібності до самовдосконалення, активного, самостійного творчого мислення та самостійного навчання;

- технології формування творчої особистості сприяють набуттю вмінь приймати неординарні рішення, свідомо обирати власну життєву позицію, генерувати оригінальні ідеї;

- технологія особистісно орієнтованого навчання має на меті надати здобувачам вищої освітиможливістьсамостійномислити, демонструвати незалежність у здійсненні власного вибору;

- проєктна технологія націлена на стимулювання інтересу здобувачів вищої освіти до здобуття нових знань і до саморозвитку;

- технологія диференційованого навчання формує в здобувачів уміння вчитися, відчувати потребу в самоосвіті, виявляти бажання до генерації нових ідей і пошуку альтернативних рішень у проблемних ситуаціях;

- технологія гуманістичного навчання спрямована на виховання свідомих громадян, патріотів, освічених, творчих особистостей;

- технологія модульно-розвивального навчання формує самоосвітню компетентність здобувачів вищої освіти;

- технологія групового навчання формує внутрішню мотивацію здобувачів до активного сприйняття та комунікативності;

- технології індивідуалізації процесу навчання забезпечують максимальну продуктивність роботи здобувачів у наявній освітній системі (Михайліченко, 2016).

З метою визначення переліку оптимальних інноваційних технологій сучасності проаналізуємо український і зарубіжний науковий досвід. Беручи до уваги те, що модульно-розвивальна взаємодія між викладачем і здобувачами вищої освіти має бути безперервною та обов'язково враховувати соціально-економічний стан країни, ми звернули увагу на питання електронної освіти. Сучасне суспільство потребує високорозвинених фахівців, які здатні працювати в умовах технічних змін, а отже, використання інновацій в освіті є поштовхом до економічного зростання та соціального розвитку. Так, наприклад, вчені Малайзії Міфтахул Худа, Азміл Хашим, Камарул Шукри Мат Тех, К. Шанкар та інші (Miftachul Huda, 2019) вважають, що сучасне освітнє середовище надає можливість інтеграції педагогічних навичок та адаптивних технологій (з урахуванням цифрової ери й мультимодального стилю навчання). Освітній процес ХХІ ст., на їх думку, характеризується віртуальністю та віддаленістю, а тому має базуватися на розвитку критичного мислення, що своєю чергою можливо за умови використання технологій дистанційного або онлайн навчання.

Позитивний український досвід використання інноваційних технологій на прикладі технології інтерактивного навчання представлено в дослідженнях Т. Гурової, С. Гурова й Л. Москальової (Gurova, 2017). Розвиток міжкультурної комунікативної компетенції здобувачів вищої освіти, як вважають вчені, відбувається саме завдяки створеним умовам для успішної взаємодії між викладачем і здобувачами (наприклад, такі інтерактивні вправи: «Різне сприйняття», «Культурна традиція», «Ідіоми й прислів'я», «За і проти», «Чи знаєте ви людину?» тощо).

Принцип розвитковості в модульно-розвивальній взаємодії та його реалізація через інноваційні технології простежується в працях португальських вчених. Так, Дж. Сантос, А. Сімос Фіджідоб, М. Вієра (Santosa, 2019), визначаючи стратегічні настанови, що сприяють концептуальній зміні у вищій школі, в контекст підходів до викла-

дання, орієнтованих на здобувачів вищої освіти, виділили чотири технології:

- дисонанс між концепціями й підходами до викладання;
- змішані підходи щодо застосування інформаційно-комунікаційних технологій;
- цифрове моделювання;
- технології, що застосовуються для великих груп здобувачів (використання онлайн інструментів; віртуальних наставників та інквізитори; опитування на виході тощо).

Проте, аналізуючи наявну систему дистанційної освіти в Україні (І. Івженко, І. Сокіл, В. Кохіна, М. Носкова, Л. Єр'оміна), викладають як позитивні сторони (гнучкість, паралельне навчання, далекі дії, асинхронність, масовість, інтернаціональність, модульність, поширення інноваційних технологій і зняття соціальної напруги тощо), так і негативні (низький рівень технологічної та інноваційної підтримки, відсутність роботи в команді й соціальної взаємодії, потреба в комп'ютерному навчанні для участі в дистанційній освіті, а також відсутність сучасного програмного забезпечення) (Ivzhenko, 2020). Уважаємо, що завдяки спільним зусиллям українські освітяни здатні подолати вказані труднощі, адже опрацьовані матеріали досліджень як українських, так і зарубіжних вчених доводять, що використання інноваційних педагогічних технологій сприяє залученню здобувачів вищої освіти, покращує їх критичне й креативне мислення, а також знижує апатію та сприяє навчанню одногрупників.

Схожі погляди мають грецькі вчені К. Кедракі й Дж. Ротіді (Katerina Kedraka & Georgia Rotidi, 2017), які, розглядаючи вищу освіту як складну картину, що об'єднує педагогічні навички, емоційну взаємодію між викладачем і здобувачами вищої освіти й сучасні технології, наголошують на важливості переходу викладацької діяльності від «що» до «як і чому». У такому контексті, на думку вчених, доречне застосування технології критичного навчання (мислення).

Як бачимо, сучасні заклади вищої освіти в рамках інноваційної діяльності мають створювати,

сприймати, реалізовувати нововведення та своєчасно позбавлятися від застарілого й педагогічно недоцільного. Усе це можливе за умови творчих прагнень професорсько-викладацького колективу та їх ставлень до нововведень.

Висновки. На підставі проведеного аналізу сутності інноваційних технологій та їх використання у вищій школі вважаємо за доцільне виокремити такі:

- технологія дистанційного навчання – інтерактивна взаємодія між викладачем, здобувачами вищої освіти й інтерактивним джерелом інформаційного ресурсу (наприклад, Web-сайту або Web-сторінки), що містить усі компоненти навчального процесу (мета, зміст, методи, організаційні форми, засоби навчання). Модульно-розвивальна взаємодія відбувається через комп'ютерну візуалізацію освітнього матеріалу, архівне зберігання інформації, її передачу й обробку завдяки організаційному управлінню освітньою діяльністю та контролю результатів засвоєння матеріалу;

- технологія проєктування – варіант продуктивної освіти, що базується на сукупності ідей, документів, текстів для створення теоретичного або практичного продукту (типи проєктів: творчі, ігрові, інформаційні, практико-орієнтовані дослідницькі);

- технологія розвитку критичного мислення – здатність до чіткого виділення проблеми: обробка, аналіз та аргументація (формування пізнавального інтересу здобувачів; внутрішня мотивація; спонукання до порівняння отриманої інформації з власним досвідом і формування відповідного аналітичного судження). До характеристик критичного мислення належить самостійність (мислення стає критичним лише за умови індивідуальності); постановка проблеми; прийняття рішення; чітка аргументованість і соціальність (комунікативні навички для поглиблення або зміни власної позиції).

Перспективу подальших наукових досліджень вбачаємо в експериментальній перевірці ефективності вказаних технологій у модульно-розвивальній взаємодії серед здобувачів вищої освіти Тернопільського національного економічного університету.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гірняк А. Психологічні детермінанти модульно-розвивальної взаємодії учасників інноваційного навчання. *Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Серія «Психологія»*. 2020. № 62. С. 37–50.
2. Михайліченко М., Рудик Я. Освітні технології : навчальний посібник. Київ : ЦП «КОМПРИНТ», 2016. 583 с.
3. Фурман А., Гірняк А. Psychological technology of the interaction between teacher and students under the conditions of innovative module-developmental teaching. *Гуманітарний вісник ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет ім. Григорія Сковороди»*. 2018. Вип. 37 (4). Том I (23). С. 123–135.
4. Gurova T., Gurov S., Moskaliyova L. Innovative technologies in the formation of future english teachers' intercultural communicative competence. *Наука і освіта. Державний заклад Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського*. 2017. № 6. С. 44–50.

5. Ivzhenko I., Sokol I., Kochyna V., Noskova M., Yeromina L. Development and application of innovative technologies in the process of remote education of Ukraine. *JCR*. 2020. № 7 (12) P. 1251–1253.
6. Katerina Kedraka & Georgia Rotidi. University Pedagogy: A New Culture is Emerging in Greek Higher Education. *International Journal of Higher Education*. 2017. Vol. 6. No. 3. P. 147–153.
7. Miftachul Huda, Azmil Hashim, Kamarul Shukri Mat Teh, K. Shankar, B. Ayshwarya, Phong Thanh Nguyen, Wahidah Hashim, Andino Maselena. Learning Quality Innovation through Integration of Pedagogical Skill and Adaptive. *Technology International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*. 2019. Volume 8. Issue 9S3. P. 1538–1541.
8. Santosa J., Figueiredob A. S., Vieira M. Innovative pedagogical practices in higher education: An integrative literature review. *Nurse Education Today*. 2019. № 72. P. 12–17.

REFERENCES

1. Hirniak, A. (2020). Psykholohichni determinanty modulno-rozvyvalnoi vzaïemodii uchasnykiv innovatsiinoho navchannia [Psychological determinants of modular-developmental interaction of participants in innovative education] *Visnyk KhNPU imeni H. S. Skovorody "Psykholohiia"* [in Ukrainian].
2. Mykhailichenko, M., Rudyk, Ya. (2016). Osvitni tekhnolohii: navchalnyi posibnyk [Educational technologies: tutorial]. K.: TsP "KOMPRYNT" [in Ukrainian].
3. Furman, A., Hirniak, A. (2018). Psychological technology of the interaction between teacher and students under the conditions of innovative module-developmental teaching. *Humanitarnyi visnyk DVNZ "Pereiaslav-Khmelnitskyi derzhavnyi pedahohichniy universytet im. Hryhoriia Skovorody"* [in English].
4. Gurova, T., Gurov, S., Moskaliova, L. (2017). Innovative technologies in the formation of future english teachers intercultural communicative competence. *Nauka i osvita. Derzhavnyi zaklad Pivdennoukrainskyi natsionalnyi pedahohichniy universytet imeni KD Ushynskoho* [in English].
5. Ivzhenko, I., Sokol, I., Kochyna, V., Noskova, M., Yeromina, Liliia (2020). Development and application of innovative technologies in the process of remote education of Ukraine. *JCR*. 7(12): 1251–1253 [in English].
6. Katerina Kedraka & Georgia Rotidi. (2017). University Pedagogy: A New Culture is Emerging in Greek Higher Education. *International Journal of Higher Education* Vol. 6, No. 3; 147–153 [in English].
7. Miftachul, Huda, Azmil, Hashim, Kamarul Shukri Mat Teh, K. Shankar, B. Ayshwarya, Phong Thanh Nguyen, Wahidah Hashim, Andino Maselena (2019). Learning Quality Innovation through Integration of Pedagogical Skill and Adaptive. *Technology International Journal of Innovative Technology and Exploring Engineering (IJITEE)*, Volume-8, Issue-9S3, 1538–1541[in English].
8. Santosa, J., Figueiredob, A. S., Vieira, M. (2019). Innovative pedagogical practices in higher education: An integrative literature review. *Nurse Education Today* [in English].
9. Ivzhenko, I., Sokol, I., Kochyna, V., Noskova, M., Yeromina, L. (2020). Development and application of innovative technologies in the process of remote education of Ukraine. *JCR*. [in English].

ЗМІСТ

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

Наталія ОРЄШНІКОВА, Ганна ЛИПЧЕЙ, Діана ВИШНЕВА. Формування режисерської культури та розвиток майстерності акторів у сучасному освітньому процесі.....	4
Роман ПЕТРУК. Творча й педагогічна іпостасі професора В. І. Баринової-Кулеби.....	10
Олена ПОЛЩУК, Наталія КОЛЕСНИК, Наталія КРАСНОВА. Художньо-образне моделювання дизайн-проекту (на прикладі книжкових видань драми «Лісова пісня» Лесі Українки першої третини ХХІ ст.).....	20
Ірина ПРОДАН. Формування етностилістичних напрямів у дизайні.....	27
Олександр РУДЕНКО. Вплив творчої співпраці на композиторську практику В. Губаренка другої половини ХХ століття.....	32
Оксана РУДИКА. Створення Паризької консерваторії як визначальний фактор формування нової музично-освітньої системи.....	37
Вікторія СИЗОНЕНКО. Підготовка майбутнього вчителя хореографії до виховання впевненості та наполегливості засобами сучасного бального танцю.....	44
Олеся СОБКОВИЧ. Сучасне/актуальне мистецтво в художній критиці Києва початку ХХІ століття.....	50
Ольга СОБКОВИЧ. Національна виразність портретів Петра Холодного-старшого.....	58
Оксана СОЛОВЙОВА. Жанр клавірного концерту в творчості синів Баха.....	65
Володимир СПИВАК, Іван ВАРХОЛ, Іван МИКИТА. Сутність організації ансамблевого звучання в оркестрових жанрах.....	73

МОВОЗНАВСТВО. ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Roksolyana OLISHCHUK, Inesa SHAKAL. Lexical objectification and subjectification of the concept “Plant world” in the novel by Longus “Daphnis and Chloe”.....	80
Ярина ОПРІСНИК. Роман Кадзуо Ішігуро «Невтішні»: принципи взаємодії літератури, кінематографу та музики.....	88
Надія ПАВЛЮК. Екзистенціал смерті в новелах Е. По «Маска Червоної Смерті» та «Король Чума».....	94
Ганна ПАТЛАТА. Функціонування елементів латинської мови у сучасному культурному середовищі України та світу.....	101
Тетяна ПІЧУГІНА. Формування принципів епічного театру в обробці Б. Брехта «Життя Едуарда II Англійського».....	108
Глона ПРИХОДЬКО. Спланхнонімічна лексика української мови ХІ – першої половини ХХ століть.....	115
Тетяна РЕДЧИЦЬ. Америка в житті і творчості Бертольда Брехта.....	124
Oksana RONACH, Yulia ROGACH. Multimodal peculiarities of printed advertisements of mineral water in Ukraine.....	130
Ірина РОЗДОЛЬСЬКА. Структурні особливості і генераційний статус Пресової Кватири Українських Січових Стрільців як літературної спільноти.....	136
Ольга РУДЬ, Ірина ГОРБАТЕНКО. Символіка орнітологічних назв у поезії Сергія Жадана.....	143
Оксана САВЕНКО. Походження української різдвяної драми.....	149
Валерій САВЧУК. Комплекс тактичних ліній розгортання і комунікативних ходів утілення публічних виступів президентів Сполучених Штатів.....	153
Руслана САВЧУК. Стилістичні засоби у заголовках сучасних медіатекстів: психолінгвістичний аспект.....	161
Hanna SADOVA. World comparative model in the poetic discourse of Mykolaiv region.....	171

Олена СИВАК, Катерина ОРЛОВА, Валентина КСЕНДЗУК. Економічна термінологія як об'єкт дослідження.....	178
Єлизавета СИВАК, Іван ДОБОШ, Анна КУЗАН. Усна народна творчість як культурологічний феномен.....	185

ПЕДАГОГІКА

Ярослава МАЛЬКОВА, В'ячеслав БАБИЧ, Павло ГОРДІЄНКО. Сутність та зміст поняття «соціальне здоров'я юного паралімпійця».....	191
Аліса МАРЧУК. Теоретичні засади управління педагогічною взаємодією в закладі вищої освіти.....	196
Тетяна МЕЛЕНТЬЄВА. Праця як форма життєдіяльності особистості та суспільства.....	202
Галина МИХАЙЛИШИН, Мирослава ДОВГА. Аналіз життєвих проблем молодих сімей у суспільстві.....	207
Інна НАГРИБЕЛЬНА. Методика формування комунікативної компетентності майбутніх фахівців морської галузі в системі вищої освіти.....	216
Ольга НЕСТЕРОВА, Альвіна ГАВРИЛОВА. Викладання іспанської мови в умовах дистанційного навчання та специфіка підтримки академічної доброчесності здобувачів освіти.....	222
Наталія НЕЧИПОРУК. Роль мотивації у процесі формування міжкультурної компетентності курсантів вищих військових навчальних закладів.....	228
Марія НІКОЛЬЧЕНКО, Ірина ІВАНЕНКО. Ігрова модель навчання як метод ефективного розвитку творчої уяви і самореалізації учнів.....	234
Галина ОЛЕКСІВ, Оксана ШИЙКА. Розробка стратегії та регулювання якості електронної освіти в університетах Австрії.....	240
Катерина ОРДУ. Авторський спецкурс «Основи формування інформаційно-комунікативної компетентності майбутніх сімейних лікарів».....	246
Маріанна ПАЙКУШ, Ірина САВКА. Інтегративний підхід у навчанні іноземних студентів медичних університетів у процесі викладання природничо-наукових дисциплін.....	252
Крістіна ПЕТРИК. Актуальні проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи до організації інтерактивної навчальної взаємодії учнів.....	259
Вікторія ПЛОТНІКОВА. Методи виховного впливу батьків на дитину в українських народних казках.....	266
Юрій ПОЛУЛЯЩЕНКО. Принципи професійної підготовки майбутніх вчителів фізичної культури до формування патріотичних цінностей учнівської молоді.....	271
Оксана РОМАНОВА, Олена МУДРИК. Психолого-педагогічні принципи створення мотиваційного середовища в дистанційних курсах.....	276
Алла СЕНИК. Реалізація принципу розвитковості у модульно-розвивальній взаємодії через інноваційні технології в закладах вищої освіти.....	282

CONTENTS

ART STUDIES

Nataliia ORIESHNIKOVA, Hanna LYPCHEI, Diana VYSHNEVA. Development of directing culture and acting skills in the modern educational process.....	4
Roman PETRUK. Creative and pedagogical image of the professor V. I. Barynova-Kuleba.....	10
Olena POLISHCHUK, Nataliia KOLESNYK, Nataliia KRASNOVA. Artistic modeling design projects (on the example of book publications of the drama “Forest Song” by Lesya Ukrainka at the first third of the XX century).....	20
Iryna PRODAN. Formation of ethnostylistic directions in design.....	27
Oleksandr RUDENKO. The influence of creative cooperation on V. Hubarenko’s compository practice of the second half of the XX century.....	32
Oksana RUDYKA. Founding of the Paris conservatory as a determining factor for the formation of a new music educational system.....	37
Viktoria SYZONENKO. Preparation of the future teacher of choreography for education of confidence and persistence by means of modern ballet dance.....	44
Olesia SOBKOVYCH. Contemporary/current (actual) in the Kyiv art criticism in XXI century.....	50
Olha SOBKOVYCH. National distinctiveness of the portraits by Petro Kholodnyi Sr.....	58
Oksana SOLOVIOVA. The genre of clavire concert in the music of Bach's sons.....	65
Volodymyr SPIVAK, Ivan VARKHOL, Ivan MYKYTA. The essence of the organisation of ensemble sound in orchestral genres.....	73

LINGUISTICS. LITERATURE STUDIES

Roksolyana OLISHCHUK, Inesa CHAKAL. Lexical objectification and subjectification of the concept “Plant world” in the novel by Longus “Daphnis and Chloe”.....	80
Yaryna OPRISNYK. Kazuo Ishiguro’s novel <i>The Unconsoled</i> : the principles of interaction between literature, cinematography, and music.....	88
Nadiya PAVLIUK. Existential of death in E. Poe’s short stories “The Mask of Red Death” and “The King of the Plague”.....	94
Hanna PATLATA. Functioning of Latin elements in modern cultural environment of Ukraine and the world.....	101
Tetiana PICHUHINA. The development of the principles of epic theater in Brecht’s adaptation “The Life of Edward II of England”.....	108
Ilona PRYKHODKO. Splanchnonymic vocabulary in the Ukrainian language of the 11 th – first half of the 20 th centuries.....	115
Tetiana REDCHYTS. America in the life and creative work of Brecht.....	124
Oksana ROHACH, Yulia ROGACH. Multimodal peculiarities of printed advertisements of mineral water in Ukraine.....	130
Iryna ROZDOLSKA. Structural features and generational status of the Press Room (“Presova Kvatyra”) of the Ukrainian Sich Riflemen as a literary community.....	136
Olga RUD, Iryna HORBATENKO. Symbols of ornithological names in poetry of Sergiy Zhadan.....	143
Oksana SAVENKO. The origin of the Ukrainian Christmas drama.....	149
Valerii SAVCHUK. A complex of tactical lines and communicative moves implementing public speeches of the Presidents of the United States.....	153
Ruslana SAVCHUK. Stylistic means in the headlines of contemporary media texts: the psycholinguistic aspect.....	161

.....

Hanna SADOVA. World comparative model in the poetic discourse of Mykolaiv region.....	171
Olena SYVAK, Kateryna ORLOVA, Valentyna KSENDZUK. Economic terminology as an object of research.....	178
Yelizaveta SIVAK, Ivan DOBOSH, Anna KUZAN. Oral folk art as a culturological phenomenon.....	185

PEDAGOGY

Yaroslava MALKOVA, Vyacheslav BABYCH, Pavlo HORDIENKO. Essence and content of the concept “social health of the young Paralympician”.....	191
Alisa MARCHUK. Theoretical fundamentals of management of pedagogical interaction in the higher educational institution.....	196
Tetyana MELENTYEVA. Labor as a form of individual and social activity.....	202
Halyna MYKHAILYSHYN, Myroslava DOVHA. Analysis of life problems of young families in society.....	207
Inna NAHRYBELNA. Methods of formation of communicative competence of future specialists of the maritime industry in the system of higher education.....	216
Olha NESTEROVA, Alina HAVRYLOVA. Teaching the Spanish language in the conditions of distance learning and the specifics of academic integrity support of students.....	222
Nataliia NECHYPORUK. The role of motivation in the process of forming the intercultural competence of higher military educational institutions.....	228
Maria NIKOLCHENKO, Iryna IVANENKO. Game model of learning as a method of effective development of creative imagination and self-realization of students.....	234
Halyna OLEKSIV, Oksana SHYYKA. Development of strategy and regulation of electronic education quality in universities of Austria.....	240
Kateryna ORDU. Author’s special course “Fundamentals of formation of information-communicative competence of future family doctors”.....	246
Marianna PAIKUSH, Iryna SAVKA. Integrated approach to teaching foreign students of medical universities in the process of teaching natural sciences.....	252
Kristina PETRYK. Actual problems of preparing of future primary school teachers for the organization of interactive educational co-operation of students.....	259
Viktoriia PLOTNIKOVA. Methods of upbringing influence of parents on the child in Ukrainian folk tales.....	266
Yurii POLULIASHCHENKO. Principles of professional training of future teachers of physical culture for the formation of patriotic values of student youth.....	271
Oksana ROMANOVA, Olena MUDRYK. Psychological and pedagogical principles of creating a motivational environment in distance learning courses.....	276
Alla SENYK. Implementation of the principle of development in modular-development interaction through innovative technologies in higher education institutions.....	282

НОТАТКИ

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
ГУМАНІТАРНИХ НАУК:**

**Міжвузівський збірник наукових праць молодих
вчених Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка**

**HUMANITIES SCIENCE
CURRENT ISSUES:**

**Interuniversity collection of Drohobych
Ivan Franko State Pedagogical University
Young Scientists Research Papers**

**ВИПУСК 34. ТОМ 4
ISSUE 34. VOLUME 4**

Редактори-упорядники
*Микола Пантюк
Андрій Душиний
Іван Зимомря*

Здано до набору 01.11.2020 р. Підписано до друку 01.12.2020 р.
Гарнітура Times New Roman. Формат 64x84/8.
Друк офсетний. Папір офсетний.
Ум. друк. арк. 33,94. Зам. № 0121/25. Наклад 300 прим.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 2509 від 30.05.2006 р.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»
65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглєзі, 6/1
Телефони: +38 (048) 709 38 69,
+38 (095) 934-48-28, +38 (097) 723-06-08
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.